

DR IGOR JANEV
DR MIODRAG D. PERIĆ

DIPLOMATIJA

Institut za Političke Studije
Beograd

Dr Igor Janev

Dr Miodrag D. Perić

Diplomatija

Dr Igor Janev
Dr Miodrag D. Perić

Diplomatija

Izdavač:

Institut za političke studije, Beograd

Za izdavača:

Dr Živojin Đurić

Recenzenti:

Dr Dragan Marković, Naučni savetnik

Dr Mile Rakić, Viši naučni saradnik

Dr Vladan Stanković, Naučni saradnik

Tiraž:

300

Štampa:

ČIGOJA ŠTAMPA, Beograd

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd
341.7/.8
327
JANEV, Igor, 1964- [аутор]
Diplomatija / Igor Janev, Miodrag D.
Perić. - Beograd : Institut za političke
studije, 2013 (Beograd : Čigoja štampa). -
525 str. ; 24 cm
Tiraž 300. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija: str.
501-525.
ISBN 978-86-7419-261-0
1. Перић, Миодраг Д., 1943- [аутор]
а) Дипломатија б) Међународни односи
COBISS.SR-ID 196232972

© 2013. Sva prava su zadržana. Ni jedan deo ove publikacije ne može biti reprodukovan niti smešten u sistem za pretraživanje ili transmitovanje u bilo kom obliku, elektronski, mehanički, fotokopiranjem ili na drugi način, bez prethodne pismene dozvole autora.

PREDGOVOR

Ova monografija je urađena u okviru projekta ***Demokratski i nacionalni kapaciteti političkih institucija Srbije u procesu međunarodnih integracija*** Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

Glave I do VI ove monografije je napisao Dr Igor Janev, Glavu VII je napisao prof. Dr Miodrag D. Perić.

Beograd,
1. januar 2013.

Dr Igor Janev, Naučni savetnik
Prof. Dr Miodrag D. Perić

SADRŽAJ

UVOD	11
GLAVA I.....	17
DEFINICIJE OSNOVNIH KATEGORIJA.....	17
I.1. Subjekti međunarodnih odnosa i diplomatije	17
a) Država.....	17
b) Međunarodne organizacije.....	18
c) Nevladine organizacije, društveni pokreti i Crkva	20
d) Čovek	21
e) Pojam međunarodne zajednice i međunarodnog sistema	22
I.2. Pojam međunarodne politike, spoljne politike i diplomatije	24
a) Međunarodna i spoljna politika	25
b) Diplomacija i faktori međunarodne i spoljne politike	26
I.3. Sredstva međunarodne i spoljne politike i diplomatija.....	28
I.4. Osnove metodologije spoljne politike	30
a) Cost-benefit analiza	31
b) Zatvorenička i kukavičja dilema u strateškim igrama.....	32
I.5. Faktori i činioci spoljne politike	34
I.6. Sredstva spoljne politike i diplomatije.....	39
I.7. Definicija i vrste međunarodnih odnosa.....	41
I.8. Definicija i oblici međunarodnih poredaka	46
I.9. Opšta Definicija diplomatije kao nauke i klasifikacija diplomatije	50
I.10. Određenje spoljne politike i odnosi unutrašnjeg i međunarodnog miljea.....	52
I.11. Ostale bitne kategorije	55
GLAVA II.....	61
OSNOVE MEĐUNARODNOG PRAVA I DIPLOMATIJE	61
II.1. Platon i Aristotel.....	61
II.2. M. T. Ciceron, Sv. Augustin, Sv. Toma Akvinski i F. de Vitorija	62
II.3. Ž. Bodin (J. Bodin) i H. Grocijus (H. Grotius).....	63
II.4. S. Pjer, Ž.Ž. Ruso (J. J. Ruso), I. Kant i J. G. Fihte.....	64
II.5. G. Jelinek i H. Tripl (H. Triepel)	65
II.6. L. Digi, L. Ž. Kavare (L.J. Cavare), D. Anciloti (D. Anzilotti) i H. Kelzen (H. Kelsen).....	66
GLAVA III.....	77

PRIKAZ SAVREMENIH TEORIJA O MEĐUNARODNIM ODNOSIMA I SPOLJNOJ POLITICI DRŽAVA	77
III.1. Klasične teorije o međunarodnim odnosima, spoljnoj politici i diplomaciji	77
III.1.1. Klasični Liberalizam, Pluralizam i Eklekticizam.....	77
a. A. de Tokvila	77
b. Dž. A. Hobson (J.A. Hobson)	80
c. Dž .A. Šumpeter (J. A. Schumpeter)	83
d. V. Vilson (W. Wilson).....	85
e. R. Neibur.....	87
f. J.C. Murej (J.C. Murray).....	89
g. I. Klod.....	91
h. J.H. Herc (J.H. Herz)	93
III.1.2. Klasični Realizam i teorija sile.....	94
a) E.H. Car (E.H. Carr).....	95
b) M. Wight.....	98
c) H. Morgentau	101
d) R. Aron.....	109
III.2. Novije teorije o međunarodnim odnosima, spoljnoj politici i diplomaciji	117
III.2.1. Funkcionalizam, Neofunkcionalizam, Neoliberalizam i teorija meduzavisnosti.....	117
a) D. Mitrany	117
b) K.W. Dojč.....	120
c) E. Haas	123
d) B. Balassa i J. Tinbergen.....	125
e) S. Hofmann.....	126
f) K.J. Holsti.....	128
g) J. Burton	131
h) R.O. Keohane i J.S. Nye	132
i) R. Axelrod	138
III.2.2. Neorealizam i savremena koncepcija moći	139
a) K.N Waltz.....	139
b) R. Gilpin.....	151
c) S. Krasner.....	169
d) H. Bull	171
III.2.3. Teorije o spoljnoj politici i diplomaciji.....	172
a) M. Kaplan.....	173
b) R.C. Snyder, H.W. Bruck i B. Sapin	175
c) G.T. Allison	176
d) J. Snyder.....	178
e) S.M. Walt	180
f) A. Stein.....	183
g) D. Snidal	193

GLAVA IV	213
KRITIKA NEOTEORIJA I TEORIJA SPOLJNE POLITIKE	213
IV.1. Strukturalno-realistička i eklektička kritika Neorealizma	213
IV.1.1. Osnove teorije B. Buzana	213
IV.1.2. Osnove teorije R. Littlea	219
IV.1.3. Osnove teorije C. Jonesa	222
IV.2. Liberalna kritika Neorealizma	223
IV.2.1. Teorije R. W. Coxa	223
IV.2.2. Osnove teorije R. K. Ashleya.....	228
IV.2.3. Teorija J. G. Ruggiea.....	232
IV.2.4. Teorija R. O. Keohanea.....	235
IV.3. Zaključci i sinteze kritike Liberalnog i Realističkog pravca.....	238
GLAVA V	243
POVELJA UN I ORGANIZACIJA UJEDINJENIH NACIJA	243
V.1. Preambula Povelje UN-a.....	243
V.2. Ciljevi i principi UN-a	244
V.3. Članstvo u UN-u	247
V.4. Organi Organizacije.....	248
V.5. Generalna skupština	249
V.6. Savet bezbednosti	254
V.7. Mirno rešavanje sporova	260
V.8. Akcije u slučaju pretnje miru, povrede mira i akata agresije	262
V.9. Regionalni sporazumi.....	267
V.10. Međunarodna ekonomska i socijalna saradnja	268
V.11. Ekonomski i socijalni savet.....	269
V.12. Deklaracija o nesamoupravnim teritorijama	273
V.13. Međunarodni sistem starateljstva.....	274
V.14. Starateljski savet	277
V.15. Međunarodni Sud.....	279
V.16. Sekretarijat UN-a.....	281
V.17. Razne odredbe o UN.....	282
V.18. Prelazne odredbe o bezbednosti	284
V.19. Izmene i dopune Povelje	284
V.20. Ratifikacija i potpisivanje	285
GLAVA VI	289
DIPLOMATSKI ODNOSI I KONZURANI ODNOSI.....	289

VI.1. Pravo diplomatskih odnosa: Bečka konvencija o diplomatskim odnosima.....	289
VI.2. Konzularni odnosi: Bečka konvencija o konzularnim odnosima.....	306
VI.3. Diplomatsko pravo Ujedinjenih nacija: Konvencija o privilegijama i imunitetima Ujedinjenih nacija	335
GLAVA VII	345
DIPLOMATSKA ISTORIJA PRVE I DRUGE JUGOSLAVIJE	345
VII.1. Uvodne napomene	345
VII. 2. Spoljna politika Prve Jugoslavije od marsejskog atentata do aprilskog rata, 1934 – 1941.	346
VII.3. Spoljna politika Druge Jugoslavije, 1945-1947.	363
VII.4. Spoljna politika Druge Jugoslavije, 1948 – 1956.	388
VII.5. Spoljna politika Druge Jugoslavije, 1957-1967.	426
VII.6. Spoljna politika Druge Jugoslavije od 1968. godine do smrti predsednika SFRJ Josipa Broza Tita 4. maja 1980. godine.....	444
VII.7. Spoljna politika Druge Jugoslavije u post-Titovom periodu do raspada SFRJ 1991. i nestanka SFRJ 27. aprila 1992. godine.....	465
Zaključak.....	493
Bibliografija	501

Skraćenice

CE	Savet Evrope
CMCE	Komitet ministara Saveta Evrope
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
ECSC	Evropska Zajednica za uglj i čelik
EFTA	Evropsko udruženje za slobodnu trgovinu
EMS	Evropski monetarni sistem
ERDF	Evropski fond za regionalni razvoj
EU	Evropska Unija
FAO	Organizacija UN za ishranu i poljoprivredu
GATT	Opšti sporazum o carinama i trgovini
IBRD	Međunarodna banka za obnovu i razvoj
IDA	Međunarodno udruženje za razvoj
IFC	Međunarodna finansijska korporacija
IMF	Međunarodni monetarni fond
IGC	Međuvladine konferencije
IAEA	Međunarodna agencija za atomsku energiju
NATO	Organizacija Severno-atlanskog Pakta
OUN	Organizacija ujedinjenih nacija
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
UN	Ujedinjene nacije
UNIDO	Organizacija UN za industrijski razvoj
WTO	Svetska trgovinska organizacija

UVOD

U istraživanju u ovoj monografiji obuhvaćene su najbitnije dimenzije diplomatije i diplomatske teorije u savremenim međunarodnim odnosima i politici. Pored osnova međunarodnog prava i diplomatske teorije u opštijem smislu, razmatrane su Organizacija ujedinjenih nacija (OUN) i posebno Povelja Ujedinjenih nacija. Ustavni poredak međunarodnog prava, od značaja za multilateralnu diplomatiju, sadržan je formalno upravo u Povelji UN i kao takav ovaj ugovor predstavlja osnovu organizacije međunarodnih odnosa i drugih pravnih poredaka koji su rezultat međunarodnog interagovanja i relacija. Među ostalim osnovnim pravnim dokumentima u ovoj knjizi su posebno obrađene Bečka konvencija o diplomatskim odnosima iz 1961, Bečka konvencija o konzularnim odnosima iz 1963, i Konvencija o privilegijama i imunitetima UN-a koja je usvojena 1946. godine. Pored analitičkog prilaza diplomatskim pravnim dokumentima, u bitnom delu monografije su razmatrane i glavne diplomatske i međunarodno-političke teorije i metodologije od značaja za diplomatsku nauku. Naposljetku, dat je i konkretni istorijat diplomatskih odnosa od 1934. godine do najnovijeg vremena sa naglaskom na jugoslovensko i srpsko geografsko područje.

Opšti metod koji je u istraživanju korišćen je primenjena dinamička sistemski relacionistička metoda. Ovaj metod se zasniva na modifikovanoj sistemskoj teorijskoj doktrini. Modifikacija u okviru Opšte teorije sistema se odnosi na elementaristički nivo strukture pojava, gde se nastoji da se paradoksi deljenja elemenata do beskonačnosti, prevaziđe kroz upotrebu negacije elementarizma na fundamentalnom nivou. Element po sebi je invarijantan na princip negacije, princip protivrečnosti, i zato i na vremensku dijalektiku, pa je izgrađen zaključak da protivrečnost (kao fundament) mora biti dijalektički uzdignuta iznad aksioma elementarnosti. Protivrečnost je kao što se uočava u metodološkim razmatranjima i sama vid odnosa (mada sukob i konflikt nemora biti i jedini vid odnosa). Otuda, odnos (relacija) ima fundamentalnu egzistenciju i

ulogu u svakoj strukturi (i svemu) od svojih elemenata koji ulaze u definiciju odnosa, pa i onih najosnovnijih.

Ostali metodski postupci uvažavaju ovu sistemsku modifikaciju elementarizma (i odatle svakog definisanog strukturalizma). Postupci u ovom istraživačkom razmatranju i pomoćne metode uključuju pravnu i politikološku relacionističku indukciju - dedukciju odnosno analizu - sintezu, specijalizaciju - generalizaciju, apstrakciju - konkretizaciju, i relacionističku komparativnu metodu, kao i, ovde naročito, metodu analize namene i sadržaja dokumenata i pisanih političkih doktrina i teorija, kao i potrebnu istorijsku analzu dokumenata i uloge prakse u koncipiranju zaključaka.

Sadržaj ove monografije je podeljen u sedam glava posle kojih sledi Zaključak. Ove glave tretiraju izdvojena područja u praksi i pre svega nauci o diplomatiji, međunarodnom javnom pravu, međunarodnim odnosima, međunarodnim organizacijama, spoljnoj politici i diplomatskoj istoriji. Cilj ovih razmatranja, pored praktičnog i teorjsko-doktrinarnog opisivanja ili objašnjavanja je i ispitivanje zasnivanja novog filozofskog pravca u diplomatskoj nauci.

U Prvoj glavi monografije se definišu osnovni polazni pojmovi od značaja za proučavanje međunarodnog poretka, diplomatije i međunarodnog prava, međunarodnih organizacija i režima. Ovde se, među drugima, definišu i osnovni pojmovi u međunarodnim odnosima, posebno diplomatija, pravo kao pojava i drugi pojmovi i aspekti koji su bitni za razumevanje i objašnjavanje prirode međunarodnih odnosa i politike država. Ova glava nas uvodi u objašnjenja političkih pojava i međunarodne i spoljne politike.

Sledi Druga glava ove monografije koja se odnosi na teorijsku vezu diplomatije i međunarodnog prava. Ovde se izlažu doktrine i teorije diplomatije i međunarodnih odnosa koje imaju početke od antičke grčke misli, zalaze u srednji vek i nastavljaju se do savremenijih teoričara spoljne politike i diplomatije. Ovde spadaju Boden, Grocijus, Kant, Fihte i savremeniji pravni teoretičar Jelinek. Rasprava, dalje, nastavlja sa Tripelom, Digiem, Kavareom i Ancilotijem. Naposletku, tu je dat i metodološki koncept Kelsena koji, takođe, ostavlja bitan trag u razvoju teorije međunarodnog prava i formulaciji pojmova od značaja za teoriju i praksu međunarodnih odnosa.

Treća glava se odnosi na razvoj međunarodnih i diplomatskih teorija u dužem vremenskom okviru. Obuhvaćen je klasični liberalizam, pluralizam i bitniji eklektički koncepti i prilazi. Ovim doktrinarno-teorijskim konceptima se (komparativno) pridružuje razmatranje teorija sile i klasični realizam od Kara i Vajta do Morgentaua i Arona. Posle ove grupe doktrina slede funkcionalizam, neofunkcionalizam i neoliberalizam u kojem je posebno tretirana i teorija Kompleksne međuzavisnosti. Naposljetku, sledi i neorealistička teorija (sistema) odnosa i diplomatije, čime se generalno zaokružuje moderna metodologija i teorija međunarodnih odnosa i opšta teorija diplomatije. Posebne diplomatske teorije i paradigme date su od metodologa koji se ređaju od Kaplana do Volta, Steina i Snidala, koji diplomatske odnose smeštaju u analizu spoljne politike i pridodaju manje ili više formalne aspekte analize prirode i karaktera vezanih za odluke i situacije u diplomatskom procesu ostvarenja i kreiranja politika.

Četvrta glava nastoji da međunarodnu doktrinu i teoriju unapredi i razvije i da kroz kritiku postojećih pravaca uspostavi šire dimenzije metodskog promišljanja. Ovde teretičari kritičkog usmerenja počinju da se razmatraju od Buzana i Litla i, naposljetku, imamo neo-marksistički prilaz kod Coxa, koji je praćen kritičkim radikalnim liberalizmom Ašlija. Ovoj grupi je pridodat i neo-elekticistički prilaz Keohanea, koji naginje elementima sinteze, iako u mnogim aspektima nastoji da ostane na liniji osnovnog pravca svoje deklarisanе teorije. U ovoj glavi monografije se u celini vrši relevantna kritika posebnih i opštijih aspekata, celina i elemenata liberanog, kao i realističkog prilaza međunarodnim odnosima. Iz postojećih i ovde izloženih teorijskih analiza i zaključaka postaje jasnije da se dijalektička metodologija mora u određenom neophodnom i modifikovanom vidu uključiti u opšti teorijski prilaz razmatranjima međunarodnih interakcija i spoljne politike, kao i diplomatije.

Peta glava se odnosi na pravno i formalno ustrojstvo glavne diplomatske ustanove odnosno Organizacije ujedinjenih nacija (UN). Tu je formalni aspekt povezan sa fakticitetom, upotrebom institucionalno – pravnih postupaka i metoda, a prvenstveno je razmotren odnos glavnih organa UN-a. Ovlašćenja i nadležnosti organa dobijaju puni smisao tek u objašnjenju i shvatanju uzajamnog odnosa ovih organa. Naglasak je u istraživanju stavljen na analizu

uzajamnog ustavnog i faktičko – konkretnog odnosa ovih bitnih organa univerzalne organizacije. Analiza je potvrdila očekivanja da se međunarodna zajednica nalazi u neprekidnoj dinamici samo-institucionalizacije, čije korene treba tražiti u konfliktnoj i višedimenzionoj strukturi odnosa. Porast nivoa konfliktnih protivrečnosti po pravilu generiše ekspanziju institucija čija je svrha ublažavanje ili eliminisanje protivrečnosti i sukoba. Institucionalizacija se, međutim, ispoljava i prilikom saradnje država i društava, kroz ispoljavanje težnje za povećanjem (konkurentne) dobiti i relativnog ili apsolutnog profita od konkretnih relacija.

Šesta glava tretira osnovna svojstva i sadržinu prava i dužnosti iz Bečke konvencije o diplomatskim odnosima, Bečke konvencije o konzularnim odnosima i Konvencije o privilegijama i imunitetima UN-a. Ovde se izlažu osobine državnih prava i obaveza kojima se uređuje sfera vođenja diplomatskih odnosa i poseban status i funkcije misija. Tu je razmatranje stavilo naglasak na komparativnu dimenziju i razvoj svojstava pravnih poredaka i aspekata koji se vezuju za institucije diplomatskih odnosa. Pravni status misija je ovde fundamentalno reliran za opšte karakteristike pravnog subjektiviteta država, kao i međunarodnih organizacija. Kao što je ovde uočeno osobine pravnog statusa međunarodno – pravnih lica utiču na svojstva vođenja međunarodnih odnosa i spoljne politike država u sistemu međunarodne zajednice. Obim privilegija i imuniteta i njihovo priznavanje je opšti pokazatelj kvaliteta suvereniteta država, kao pravnih lica. Princip nemešanja i nezavisnosti je u punoj meri odražen u dinamici i kvalitetu posedovanja karakteristika diplomatskog statusa misija. Proces njihovog faktičkog redukovanja, kao i formalna redukcija obima i kvaliteta elementa diplomatskog statusa indicira trendove redefinisavanja prilaza suverenom uvažavanju država, uvažavanju nezavisnosti organizacija i uvažavanju državnih ili međunarodnih predstavnika.

Sedma glava daje pregled aktuelne diplomatske istorije. Ovde se razmatranja istorijskog kretanja vezuju za moderni period od 1934 (Marseljskog atentata) do raspada SFRJ. Ovde je, iz razumljivih razloga, istorijat sveden na područje bivše Jugoslavije, Srbije i njenog okruženja. Ovim istorijskim dešavanjima je pridruženo razmatranje bitnih globalnih odnosa i procesa koji su

se odigravali na ovim prostorima. Na ovaj način, dopunjena su diplomatska, pravna i teorijska razmatranja istorijskim prikazom i praksom potrebnom za razumevanje diplomatske metodologije.

Naposletku, u Zaključku monografije se iznose opštiji zaključci o diplomatiji i međunarodnim odnosima. Razmatranja i sinteze ili derivacije ovde donose posebne dedukcije o budućem razvoju i trendovima promena međunarodne doktrine i osnovnih koncepcija spoljne politike i diplomatije, koje podrazumevaju i uključuju i opštije koncepte međunarodnih odnosa. Pored, sintetičkih zaključaka, tu se, uz poznate doktrine i teorije uvodi i pravac sistemskog relacionizma u okvire osnovne doktrine i teorije međunarodnih odnosa. Kao što je potvrđeno, neophodnost redefinisanja opšte međunarodne teorije koja se evolutivno razvija ka sistemskom holizmu, ima posledice i na potrebu redefinicije doktrina i shvatanja diplomatije i ovde unosi nove dimenzije na sagledavanje međunarodnih relacija, kao i ustanova i konkretnih elemenata i relacija u celovitom sistemskom multivarijacionom prilazu. Ovde diplomatija ima svoju teorijsku određenost samo kroz njenu vezu sa širim režimom međunarodnih relacija.

GLAVA I

DEFINICIJE OSNOVNIH KATEGORIJA

I.1. Subjekti međunarodnih odnosa i diplomatije

Vodeće teorije i koncepti o međunarodnim odnosima razlikuju se po broju odnosno vrstama subjekata međunarodnih odnosa. Kod Realizma i Neorealizma, osnovni subjekt je država. Ostali subjekti ne spadaju u osnovne subjekte. Kod Liberalizma i Neoliberalizma, osnovni subjekti su države, međunarodne vladine i nevladine institucije, kao i ceo niz transnacionalnih subjekata, kao i čovek koji, kao individum, može uticati na međunarodne tokove (odnose).

Osnov teorijskih razlikovanja je u tome što vodeće teorije neistovetno definišu ciljeve spoljne politike. Odavde zatim proizilazi razlikovanje definisanja međunarodnih odnosa. U jednom slučaju odnosi su uglavnom politički, zanemarujući ostale aspekte (Realizam). U drugom gledištu upravo ovi nepolitički aspekti imaju osnovni uticaj u određivanju pojma (i elemenata) međunarodnih odnosa (ovo je inače slučaj i sa Marksizmom).

Sa pravnog gledišta treba uočiti nepodudarnost subjekata međunarodnih odnosa sa subjektima međunarodnog prava. Subjekti međunarodnih političkih ili nepolitičkih odnosa nisu uvek međunarodno-pravni subjekti. Broj subjekata ove pravne grane je dva do tri, u zavisnosti od gledanja doktrine. Osnovni subjekti međunarodnog pravnog poretka su države, međunarodne organizacije i u pojedinim slučajevima čovek. Ovi pojedini slučajevi su vezani za instrumente, gde je ovaj položaj regulisan. Ovde spadaju kao poznatije UN-ova Deklaracija o ljudskim pravima, Pakt o građanskim i političkim pravima, Pakt o ekonomskim, socialnim i kulturnim pravima, Evropska konvencija o ljudskim pravima.

a) Država

Država je osnovni pravni i politički subjekt i činioc. Sa pravnog stanovišta postoje više vidova države (nezavisne i polusuverene). Ovde,

međutim, možemo pod državom samo takve subjekte koji imaju punu nezavisnost. Država je dakle zajednica sa teritorijom, populacijom i suverenom vlašću, sa neokrnjenim pravnim subjektivitetom odnosno svim elementima nezavisne ličnosti: pravne sposobnosti pretstavljanja (pravo na ime, zastavu i druge simbole, aktivno učešće na međunarodnim skupovima ili u radu međunarodnih organizacija, sa statusom pravno jednakog člana, zatim aktivno i pasivno pravo poslanstva), pravo da tuži i svojstvo da bude tužena i preuzme odgovornost, sposobnost da nezavisno i sa neokrnjenom sposobnošću (bez uslovljavanja) zaključuje ugovore, da ima privilegije i imunitete koje su garantovane državama po međunarodnim pravnim izvorima.

b) Međunarodne organizacije

Međunarodne organizacije spadaju pored država u drugu grupu osnovnih međunarodno pravnih lica. Međunarodne organizacije su subjekti međunarodnog prava koje su nastale voljom aktera tj. država. Međunarodne organizacije su međunarodni subjekti nastali ugovorom država, kao udruženja ili asocijacije sa posebnim pravnim subjektivitetom i statusom koji ovakvoj ličnosti omogućuje pravnu nezavisnost i autonomiju pri vršenju poslova koji su vezani za ovaj autonomni i nezavisni status u odnosu na druge pravne subjekte odnosno koji omogućuje autonomno i nezavisno vršenje statutarnih i nestatutarnih funkcija. Međunarodne organizacije imaju svoj osnovni dokument, organe, po pravilu zajedničko telo, i imaju osnovne elemente subjektiviteta, gde spadaju pravna sposobnost pretstavljanja kod drugih međunarodno pravnih lica (kao međunarodno-pravnog subjekta), sposobnost vođenja pravnih postupaka u odnosu na međunarodne i unutrašnje pravne subjekte, sposobnost u visokoj meri posedovanja međunarodnih prava i obaveza, ugovorna sposobnost za međunarodne ugovore, sposobnost posedovanja svojine i sposobnost posedovanja činilaca autonomnog obavljanja poslova. Ovde obavezno spadaju diplomatske privilegije i imuniteti najviših službenika međunarodne organizacije, kao i privilegije i imuniteti same organizacije. Za razliku od država ovaj subjektivitet nije celovit. Nedostaje npr. parnična sposobnost organizacija i sposobnost zaključivanja nekih ugovora. Potom, izuzimajući EU, ostale

ustanove nemaju elemente suvereniteta. Ovaj pojam je vezan za državnost. Osnovni element državnosti jeste najviša suverena vlast, koju ograničava jedino međunarodno pravo. Kod međunarodnih organizacija, samo one forme koji naginju federaciji, kao EU, odnosno nadnacionalnom poretku mogu imati visoko centralizovanu vlast koju uslovno možemo nazvati "suverenom". Ova ima samo određene aspekte suvereniteta.

Kao subjekti međunarodnih odnosa države imaju osnovnu ulogu. U kreiranju međunarodnog poretka ključni uticaj imaju velike sile i politički ili vojni savezi. Po Realizmu i drugim teorijama sile, jedino ovi savezi imaju osnovnu ulogu u kreiranju poretka i najbitnih odnosa. Pojava organizacija je manje bitna. Ona predstavlja produkt ovih relacija, odnosno, nema ključan efekt po režim. Liberalizam, Neofunkcionalizam i pravac međuzavisnosti, daju ovim organizacijama veći značaj. Ove teorije smatraju da ustanove bitnije modifikuju determinante i uslove osnovnih odnosa u međunarodnoj zajednici¹.

Ostali subjekti međunarodnih odnosa su međunarodne privredne organizacije (privatne kompanije, banke i dr.), međunarodne nevladine ustanove, međunarodni pokreti, crkve, udruženja i pojedinci sa međunarodnim uticajem.

Države kao subjekti međunarodnih odnosa predstavljaju osnovne subjekte međunarodne zajednice i pojam međunarodne zajednice je definisan složenim skupom ovih subjekata. U sistemskom konceptu pojam sistema definiše se preko države, koja je osnovna jedinica međunarodnog sistema. U nesistemskom konceptu država predstavlja interakcijski element preko koga se definiše poredak međunarodne zajednice, odnosno zajednica država i (eventualno) međunarodnih organizacija (u liberalnom i funkcionalnom prilazu). U klasičnom realizmu osnovu objašnjenja individualnih i kolektivnih ponašanja čini interakcija i eventualno (ređe) unutrašnji poredak država. Države u ovom pristupu, pored interakcije retko obeležavaju i sinergistični i kolektivni efekti. Ovakva ponašanja, u nesistemskom poretku ubacuju izvesne sistemske

¹ Vidi E. Haas: "Beyond the nation-state: functionalism and international organization", Stanford Univ. Press, 1964.

neophodne aspekte i elemente. Skup država koji formira zajednicu je uređen u većoj ili manjoj meri, nekontrolisano, a tumačenja ove uređenosti se u teorijama razlikuju, kao i motivi i interesi odnosno činioци koji uslovljavaju ponašanje država. Odnos unutrašnje i spoljne politike, takođe je bitno različit u različitim teorijskim pravcima. Ovde je posebno bitan odnos unutrašnjeg političkog i ekonomsko-kulturnog poretka ili sistema prema spolnjem ponašanju država što se može režimski objašnjavati. O ovome će biti više reči u glavi o teorijama međunarodnih odnosa i u vezi sa Relacionizmom.

Međunarodne organizacije predstavljaju drugi aktivan činilac odnosa. U realizmu njihov značaj je uglavnom katalizatorsko-moderatorski ili parametarski. Ovde se može njihov uticaj, zavisno od autora, svesti u osnovi na minimum. One su produkt udruživanja bez jasno izražene volje ili uloge, koja bi uticala na međunarodni milje. Realizam ne uviđa bitnije autonomno dejstvo institucija, već ih po pravilu svodi na klubove pregovarača. Sistemski pristup ih ovde ne vidi kao elemente sistema. U ovome se Realizam razlikuje od Liberalnog institucionalizma, koji u njima nalazi ličnosti od značaja za suštinsko menjanje odnosa na nivou poretka.

c) Nevladine organizacije, društveni pokreti i Crkva

Dopuna u (Liberalnom i funkcionalističkom) viđenju mesta organizacija predstavljaju međunarodne nevladine organizacije. Profitne organizacije povećavaju međuzavisnost država, što doprinosi povećanju sklonosti ka nekonfliktnim odnosima i u ovom smislu generalno povećavanju stabilnosti. Njihovo delovanje se ponekad namerno ograničava, da bi se izbegla nepoželjna međuzavisnost između država. Različita ograničenja dejstva posebno su prisutna, da se relativna moć država koje su potencijalno ili konkretno u nekom stepenu konfliktnosti sa ovom državom, ne bi povećala.

Za razliku od profitnih međunarodnih ustanova nevladine neprofitne međunarodne ustanove imaju, najčešće, političke razloge vandržavnog dejstva. Nevladine ustanove nastoje da budu stecište ili tribina za promociju ideja. One nastoje da utiču na javno mnjenje. Najčešće su vezane za promovisanje jednog

vida programa i ideja. Ovde su npr. one koji deluju na promociji prava, borbi za mir, ili borbi za interes države ili grupe država i sl.

Posebnu grupu subjekata čine razni društveni pokreti. Ovi pokreti nastoje da izvan granica država ostvare svoje ciljeve. Ovde npr. može da se izdvoje pokreti za ostvarenje socijalističkih ideja, ideja Liberalizma, Pokret zelenih, kao i drugih ideja koje nisu uvek politički orijentisane.

Bitno mesto među subjektima ima i Crkva. Kao ustanova Crkva teži ostvarenju ciljeva koji su saglasni shvatanjima morala, i odnosa prema Bitku. Dosadašnja istorija pokazuje veliku ulogu Crkve u međunarodnim kretanjima, što ukazuje na potrebu da se Crkva u teoriji i praksi tretira kao subjekt od značaja za odnose u međunarodnoj zajednici.

d) Čovek

Bitnu ulogu u odnosima između međunarodnih subjekata ima i čovek. Uticajni ljudi kao subjekti često mogu menjati stavove država i uticati na mnjenja u raznim državama. Ljudi koji su vršili razne funkcije ili su od velikog ugleda mogu imati značaja za kreiranje politike države prema inostranstvu. Uloga čoveka može biti u potsticanju ekonomskih aktivnosti koje mogu imati poseban značaj na spoljnu relaciju države ili država. Po pravilu najčešća je uloga pojedinaca u borbi za ljudska prava. Ova uloga se jača, kao što jača i uloga čoveka u pravu².

Definicija subjekata međunarodnih odnosa je često, dakle, idejno svrstavajuća, jer razne teorije imaju razna objašnjenja o tome koji su subjekti bitni za međunarodne odnose. Definicija koju bismo dali bila bi da su to svi čije delovanje prelazi granice države, a koji imaju sinergistični, kolektivni ili sistemski uticaj na međunarodni poredak ili međunarodni sistem. Ova definicija može da bude primenjena na subjekte koji nisu države, kada ovi imaju ovakva svojstva

² Vidi B. Janković, M. Radivojević: "Međunarodno javno pravo", Stručna knjiga, Beograd, 1971; S. Avramov, M. Kreća: "Međunarodno javno pravo", Naučna knjiga, Beograd, 1990; N. Jeftić: "Sloboda govora", Institut za političke studije, Beograd, 2001.

(odnosno zadržava se osobenost da različiti pravci i dalje mogu da budu kompatibilni ovoj definiciji).

e) Pojam međunarodne zajednice i međunarodnog sistema

Teorija međunarodnih odnosa često koristi pojam *međunarodne zajednice*. U međunarodnoj teoriji pojam međunarodne zajednice biva različito definisan, jer razni teorijski pravci u okviru zajednice vide različite subjekte i činioce. U okviru Realizma ili Neorealizma, strukturu ove zajednice predstavljaju države. U Liberalizmu, Neoliberalizmu, Funkcionalizmu, Neofunkcionalizmu, Pluralizmu i doktrini zavisnosti (međuzavisnosti), strukturu ovog pojma čini širok krug subjekata. U njih spadaju države, međunarodne ustanove i drugi vananacionalni subjekti odnosa. U poređenju sa pojmom međunarodne zajednice, međunarodno društvo, se može izdvojiti u poseban (teorijski) pojam. Ovde se vrši analogija sa društvom. Problem je i ovde, kao i kod međunarodne zajednice, koji su subjekti koji treba da budu uvršteni u pojam međunarodnog društva. Teorije i ovde imaju različite pristupe. Osnovna razlika koja bi se među pojmovima mogla postulirati je da međunarodna zajednica kao termin poseduje više veza koje povezuju njene subjekte u celinu od pojma međunarodnog društva. Međunarodna zajednica je naime skup država objedinjenih skupom principa koji omogućavaju minimum zajedničke politike. Ovi principi su međunarodni politički i pravni principi, koji su sadržani u izvorima međunarodnog običajnog prava.

Heterogenost interesa između zemalja u mnogome dovodi u pitanje pojam međunarodne zajednice. Razlike između glavnih aktera najačih država, odnosno, različite politike ovih aktera, čemu se dodaju i razlike bogatih i siromašnih članova ovog međunarodnog društva, pokazuju svu neadekvatnost identifikovanja međunarodnog društva sa međunarodnom zajednicom. U sadašnjoj fazi civilizacije ako se o zajednici može teorijski govoriti ona je homogeno povezana malim opsegom pravnih i drugih principa koji bi mogli da determinišu zajedničke stavove i zajedništvo. Ovo, međutim, ne znači da

zajedništvo ne treba izgrađivati, jer ono je korisno u rešavanju zajedničkih problema skupa subjekata koje određujemo međunarodnim društvom.

Međunarodno društvo je složen i dinamički skup međunarodnih subjekata koji svesno i voljno ostvaruju odnose političke, pravne i druge prirode kao međunarodni subjekti. Međunarodni subjekti su svi oni subjekti koji na sinergistički, kolektivan ili sistemski način utiču na poredak društva ili zajednice. Međunarodnu zajednicu sačinjava skup ovih subjekata koji mogu formulirati stavove ili uticati na delovanje i politiku po osnovnim problemima koje međunarodno društvo rešava. Ova zajednica mora da ima sposobnost da štiti i stvara uzajamne principe i pravila koja se mogu svrstati u celinu sa izvesnim homogenim interesima. Ovi interesi treba da omoguće opstanak ove celine, koja se naziva zajednica.

U poređenju sa pojmom međunarodne zajednice, koju smo ovde sociološki (politikološki) definisali, pojam organizovane međunarodne zajednice, može se odrediti u čvršćim kategorijama. Organizovana zajednica međunarodnih subjekata treba da poseduje zajedničke elemente organizovanosti. Ovi se nalaze u sistemu država koje su danas članice univerzalnih međunarodnih ustanova. Ovo delimično važi i za regionalne ustanove, mada tada zajednica ima nešto uže značenje.

Da bi se definisao pojam organizovane međunarodne zajednice treba utvrditi koje subjekte treba uvrstiti. Ovde se sreće problem subjekata, koji je u raznim političkim i posebno međunarodno pravnim doktrinama različito shvatan. U pravu ni danas nema saglasnosti dali npr. čovek treba da bude uključen kao pravno lice.

Pored država subjekti organizovane zajednice su i međunarodne organizacije. Poklapanje članstva u univerzalnim specijalizovanim agencijama UN-a navodi na zaključak da su osnovni subjekti organizovane međunarodne zajednice države-članice Ujedinjenih nacija, kao i sama Organizacija. Znatno složeniji pojam je pojam poretka ili sistema međunarodnih odnosa. U nesistemskom teorijskom pravcu poredak ili režim označava proizvod interakcija osnovnih subjekata, koji stvara pravila i principe za ove subjekte, kojima se oni moraju rukovoditi u svom delovanju.

Međunarodni sistem je pojam koji uključuje ponašanja i svojstva elemente sistema koji deluju na svoje subjekte. Osnovno svojstvo (ovog) sistema je da deluje nezavisno od volje svojih aktera. Subjekti mogu pojedinačno i kolektivno delovati sa jednim motivima, međutim, ovakvo delovanje može imati nekontrolisane i drugačije posledice i dovesti do suprotnih (ili delimično neželjenih) efekata, što se duguje dejstvu sistema. Međunarodni sistem nastaje shodno Neorealizmu spontano, međutim kolektivni efekti mu daju svojstva posebne grupe varijabli koje povratno deluju na aktere koji su kreirali sistem.

O međunarodnom sistemu će ovde više biti reči u posebnim Glavama ove knjige. Konkretno teorije Waltza i Gilpina najbolje ukazuje na trend da ovaj pravac i dalje ostane osnovni pravac razvoja Neorealizma (Realizma)³.

1.2. Pojam međunarodne politike, spoljne politike i diplomatije

U teoriji i praksi u upotrebi je pojam međunarodna politika. Ovaj pojam se ponekad izjednačava sa pojmom spoljne politike ili označava oblast odnosa koja je distancirana od ekonomske ili kulturne sfere. Teorije o međunarodnoj politici koje srećemo kod teoretičara Realizma ovaj pojam upotrebljavaju za politiku međunarodnih odnosa, koja je po prirodi subjektata i vrsti odnosa, političkog tipa. Neorealizam pod međunarodnom politikom shvata politiku u sistemu međunarodnih odnosa. Ovi odnosi su po svojoj suštini isključivo opet politički, jer države politički interaguju. Sistem u kome su subjekti i odnosi politički, takođe je, po ovom pravcu, i međunarodni politički poredak. Ovde je analiza političkih odnosa suština teorije i prakse interagovanja među državama.

Pojam međunarodne politike Liberalizam, Funkcionalizam, Pluralizam i Teorija međuzavisnosti shvataju kao političke odnose ili politiku u međunarodnim odnosima, koja je u snažnoj vezi sa nepolitičkim pojmovima i oblastima.

³ Vidi Glavu II ove knjige.

a) Međunarodna i spoljna politika

Međunarodnu politiku moguće je definisati preko osnovnih aktera koji je formiraju. Obratno međunarodna politika može se shvatiti kao oblast politike koju realizuju svi politički relevantni akteri. Ovakva definicija bi morala uključivati i pojam poretka ili sistema, jer bi se politika u prevelkoj meri oslanjala na prosto rezultantu odnosa država i čiste interakcije i eventualno međunarodnih ustanova. Međunarodna politika je politika koja se vodi na međunarodnom planu od politički relevantnih subjekata, gde ovde u ovakvom međunarodnom poretku ili sistemu deluju politički relevantni faktori kretanja.

Ovi subjekti deluju nezavisno koji su i na koji se način definiše međunarodni ambient (kao društvo, režim, poredak, organizovana zajednica ili na drugi način). Realizam odnose u klasičnoj varijanti vidi kao interakciju, odnosno politika je interakcijom aktera suštinski determinisana. Neorealizam, pored odnosa ovog vida, daje značaj nezavisnom učinku i varijablama sistema⁴. Ostali pravci uključuju raznorodne faktore i manje ili više daju prednost ekonomskim i kulturnim faktorima, ili aspektima međuzavisnosti. Veća uloga nepolitičkih aspekta, u vezi je sa raznorodnošću motiva politike.

Međunarodnu politiku moguće je videti i kao rezultirajuću političku tvorevinu, složenog skupa spoljnih politika određene manje ili veće grupe zemalja ili čak celokupne zajednice (npr. i UN-a). Ovakva koncepcija ukazuje na razlikovanje pojedinih politika ili skupa politika zasebnih država od složene rezultante koju predstavlja međunarodna politika (npr. politika međunarodne ustanove prema članstvu).

Spoljnu politiku treba definisati kao politiku jedne države prema subjektima u međunarodnim relacijama. Spoljna politika je skup elemenata i procesa vođenja društvenih promena, gde se ovi elementi i procesi vode u relaciji sa međunarodnim subjektima. Kada ovu aktivnost vrši država ona ima za cilj da postigne svrhe i interese politike na međunarodnom planu odnosno da izvrši dejstva na subjekte međunarodne zajednice (ili poretka/sistema).

⁴ Ovo je posebno slučaj kod Waltza.

Spoljna politika u bliskoj meri je povezana unutrašnjim faktorima, što je čini posebnom oblašću, gde je moguće izučavati složenost unutrašnjih državnih relacija i vezu sa spoljno političkim odlukama. Spoljna politika je vezana, s jedne strane sa društvenim i političkim ili ekonomskim elementima i procesima unutar države, a s druge strane spoljna politika je u vezi sa poretkom ili režimom međunarodne zajednice, koji povratno deluje na ovu politiku. Kao što ne postoji kod teorijskih viđenja saglasnost oko subjekata međunarodnih odnosa, tako ne postoji ni saglasnost oko toga koje subjekte treba svrstati među subjekte spoljne politike.

Subjekti spoljne politike su neosporno države, kojima se mogu pridružiti i drugi međunarodni subjekti. Diplomaciju međutim mogu u okviru države voditi samo državni organi. Oni su jedini ovlašteni za ovu vrstu odnosa prema međunarodnim subjektima.

b) Diplomacija i faktori međunarodne i spoljne politike

Diplomacija je skup elemenata, procesa i relacija koje se odnose na realizovanje ciljeva i interesa svoje države u odnosu na druge države ili međunarodne organizacije. Diplomacija države je skup strategija, operacija, taktika i programa države u svojoj spoljnoj politici kojima se ostvaruju interesi države kao međunarodnog subjekta. Diplomate su nadležni ovlašteni državni predstavnici upravni i administrativni subjekti u službi realizovanja i ostvarenja spoljno - političkih ciljeva države kao pravnog lica međunarodnog prava.

Ovde međutim treba imati u vidu da nadležni državni službenici nisu jedini koji vrše diplomatske funkcije ili obaveze. Posebnu grupu čine diplomate u službi međunarodnih ustanova. Ove diplomati su ovlašćeni međunarodni službenici sa diplomatskim statusom koji predstavljaju i zaštićuju ciljeve i interese međunarodnih organizacija. Politika ovih organizacija se međutim, u teoriji ne smatra spoljnom politikom, već politikom međunarodne organizacije. Prikladni

pojam za ovu politiku je međunarodna *višestrana* politika ili u zavisnosti od slučaja politika eksternih odnosa organizacije⁵.

Subjekti spoljne politike, mogu se odrediti uže od kategorije međunarodnih subjekata, zatim neistovetno u odnosu na subjekte međunarodne politike i međunarodnog prava. Ova politika je politika koju država vodi izvan teritorijalnih granica. Država je dakle osnovni subjekt koji može po međunarodnom pravu vršiti diplomatske funkcije. Drugi subjekti unutar države nemaju u međunarodnom javnom pravu diplomatsku funkciju, nemogu donositi jednostrane akte ili zaključivati međunarodne međuvladine ugovore, što ukazuje da su države jedini osnovni subjekt diplomatije. Liberalni i Neorealizacijski koncepti, međutim, nastoje da pod subjektima spoljne politike uključe i druge aktere, što je saglasno mnoštvu interesa koji povezuju političku i neopolitičku sferu u okviru odnosa unutrašnje i spoljne akcije društva. Ovi pravci daju veći značaj ostalim neklasičnim subjektima međunarodnih odnosa.

Pored subjekata spoljne politike, pojam ove politike određen je njenim ciljevima. Realizam i Neorealizam smatraju da je osnovni cilj očuvanje, opstanak i jačanje moći države. Svi drugi ciljevi podređeni su ovim osnovnim ciljevima. Ekonomska sila je samo komponenta ukupne sile, a njeno jačanje nije prihvatljivo ukoliko se trgovinom jača i druga država ili države, čime se slabi relativna moć svoje države. Slično je i sa drugim neopolitičkim oblastima.

Osnovni faktori spoljne politike se mogu podeliti na unutrašnje i spoljne. Ovima se mogu dodati vreme i prostor.

Unutrašnji su:

- a) politički sistem i državni oblik
- b) ekonomski sistem i ekonomska snaga
- c) vojna moć
- d) socialni sistem i elementi nadgradnje

Spoljni faktori su:

⁵ U međunarodnom pravu uobičajeno je da se odnosi međunarodne organizacije sa međunarodnim pravnim subjektima izvan organizacije klasifikuju kao eksterni odnosi (Schermers).

- a) međunarodni režim ili sistem
- b) vojna moć u kontekstu raspodele snaga
- c) međunarodna saradnja ili konfliktnost
- d) stanje međunarodne ekonomije, institucija, prava i morala, kao i specifični afiniteti pojedinih subjekata.

Među ovim faktorima bitno mesto imaju konkretni odnosi međunarodnih subjekata. Stanje morala kao i snaga ideološko-psiholoških faktora je od ključnog uticaja.

1.3. Sredstva međunarodne i spoljne politike i diplomatija

Osnovni faktori mogu se vezati i za sredstva spoljne politike. Sredstva komunikacije su bitan faktor odnosa subjekata. Osnovna sredstva su diplomatska i ekonomska.

Osnovno sredstvo političke komunikacije je *diplomatija* odnosno u opštem smislu *međudržavno pregovaranje* ili *međunarodno pregovaranje* subjekata međunarodnog prava. Ovde spadaju i međunarodne organizacije, kao novi subjekti. Diplomacija je jedno od sredstava mirnog rešavanja međunarodnih problema i posebno sporova. Osnovna obeležja diplomatije kod raznih država mogu biti različita i raznorodna, saglasno ciljevima politike, pa ovo sredstvo može biti osnovni faktor spoljne politike. Metod diplomatije i *diplomatski stil* u mnogome može konkretno pomoći ili negativno uticati na rešavanje nekog međunarodnog spora ili problema, koji je prisutan među subjektima međunarodnih odnosa.

Drugo sredstvo spoljne politike je *ekonomska saradnja* ili konfliktnost. Kod ovog sredstva se daju i uskraćuju beneficije i time ostvaruju ne samo ekonomski, već i politički ciljevi. Ekonomska saradnja i trgovina predstavljaju bitan faktor približavanja država ili pritiska na države ili organizacije (npr. na UN i njegove agencije i tela).

Treće sredstvo je *kulturna saradnja* i saradnja u oblasti masovnih *komunikacija*. Ovde je posebno bitna propaganda, lobiranje i uticaj na moral i vrednosne sisteme ili sisteme značenja subjekata i faktora u drugim državama.

Osnovna funkcija propagande je pridobivanje međunarodnih subjekata i aktera za interese svoje države i njene ciljeve.

Četvrto sredstvo je *vojna saradnja* država ili koalicija saveza država. Ovaj činilac, i kada nije prisutna sklonost sukobljavanju, može biti faktor od ključnog značaja za politiku vezanu za distribuciju sile. Ponekada ova saradnja ima fundamentalni značaj budući da je po pravilu izraz tesnih političkih veza među državama i predstavlja osnovno sredstvo povećanja spoljno - političkog uticaja i moći države na međunarodnom i po pravilu i unutrašnjem planu.

U ovom delu se sada možemo osvrnuti i na ostale bitne opšte determinante spoljne politike i državne moći.

Osnovu definisanja politike države prema drugim državama čini relativna raspodela moći. Ova raspodela moći bitna je nezavisno od pravca politike, doktrine i teorije.

Matematički izraz relativne snage je sledeći:

$$F_{rel} a = \frac{Fa}{Fb+Fc+Fd\dots}$$

gde Fa je suma snage sopstvene države, a Fb , Fc , Fd , ostalih (relevantnih) država.

Sličnim izrazom može se odrediti i potencijal kooperacije. Ovde se sila sagledava u kontekstu moći za kooperativnost.

Spoljna politika dakle može se definisati kao politika države prema drugim subjektima međunarodne zajednice odnosno prema poretku ove međunarodne zajednice.

Međunarodna politika je politika koja uključuje pojedine spoljne politike i (sagledavana kao grupa politika), predstavlja kompleksnu rezultantu ovih posebnih politika. **Tvrde komponente sile** države predstavljaju vojna moć i drugi vidovi direktnog ispoljavanja sile kojom se vrši ili može vršiti uticaj na druge članice međunarodne zajednice. **Meke komponente sile** predstavljaju vidove

kulturnog i komunikacionog dejstva na druge države i društva u svhu uticaja na ove subjekte međunarodnih odnosa i politiku ovih međunarodnih aktera.

I *meke*, kao i *tvrde* komponente sile deluju po pravilu na državnu politiku druge ili drugih država odnosno one se definišu kao **potencijal** kojim se vrši uticaj na *ponašanje* i politiku drugih članova međunarodne zajednice.

I.4. Osnove metodologije spoljne politike

Osnovu nauke spoljne politike čine njeni posebni metodi i pravci. Ovi metodi su ili kvalitativni ili kvantitativni, a novije vreme sve se češće sreću kombinovani koncepti i pristupi.

Među osnovne metode spoljne politike spadaju one metode koje se koriste u opštoj nauci o međunarodnim odnosima, s tim što postoji nekoliko metoda koji su ovoj oblasti specifični. U nauci o spoljnoj politici postoje metode klasifikacije spoljne politike. One se razlikuju po broju učesnika u vođenja politike, po ustanovima, kao i po motivima i društvenom poretku čiji je spoljna politika produkt ili rezultanta. Bitni predstavnici ovog metoda su: Snyder, Bruck, Sapin, Allison i Walt⁶. Među teoretičarima koji su uticali na ovu granu mogu se ubrojati i predstavnici formalnih teorija koji su se bavili matematičko-logičnim objašnjenjima spoljne politike.

Pored modela spoljne politike koji su zasnovani na kvalitativnim kriterijumima, spoljna politika se, kao i međunarodna politika, može metodološki obrađivati kao režim i sistem.

Početak režimskog načina obrade spoljne politike nalazimo u konceptima K. Dojča⁷. Kod njega postoji analogija države sa objektom u koji ulaze informacije i izlaze rezultati obrade. U samom objektu, na početku analize, nezna se šta se dešava. Na osnovu ulaznih informacija (elemenata) i izlaznih rezultanti (elemenata), moguće je doneti zaključke o dešavanju unutar države. Ovaj metod može se koristiti i kod objašnjenja i kod predviđanja spoljne politike.

⁶ Vidi Glavu II.

⁷ Isto.

U metodu Dojča i drugih autora ovog pravca biće više reči u narednoj glavi. U ovom delu izložićemo osnove klasičnog pristupa, imajući u vidu da se metode kvalitativne prirode sve češće kombinuju sa kvantitativnim aspektima.

Osnovni pristupi koji su elementi metodske analize su:

- a) cost-benefit analiza, i
- b) zatvorenička i kukavičija dilema u strateškim igrama.

U najosnovnijim crtama izložićemo osnovne ideje ovih metoda.

a) Cost-benefit analiza

Ovaj metod je u široj primeni u društvenim naukama, a posebno u ekonomiji. U spoljnoj politici potrebno je odrediti isplativost odluka, što delimično ima zajedničkih elemenata sa ekonomskom analizom. Osnovu ove metode u spoljnoj politici čini analiza odnosa koristi (benefita) i troškova (cost-a). Osnovni obrazac koji je u upotrebi je jednostavan odnos:

$$\frac{\Delta B}{\Delta C}$$

gde B korist, a C troškovi

U složenijem vidu Δ je marginalna promena za jedinicu troškova:

$$\frac{m B}{m C} = I_m$$

gde je I marginalna isplativost.

Složenije situacije sadrže sume Benefita i Troškova. Pogodni obrazci su:

$$I = \frac{\Sigma \Delta B_1 + \Sigma \Delta B_2 + \dots}{\Sigma \Delta C_1 + \Sigma \Delta C_2 + \dots}$$

odnosno

$$I_m = \frac{\sum mB_1 + \sum mB_2 + \dots}{\sum mC_1 + \sum mC_2 + \dots}$$

U ovakve analize se zatim priključuju faktori i sredstva politike:

$$I = \frac{\alpha \sum \Delta B_1 a m + \beta \sum \Delta B_2 b n + \dots}{\alpha \sum \Delta C_1 a m + \beta \sum \Delta C_2 b n + \dots}$$

odnosno

$$I_m = \frac{\alpha \sum mB_1 a m + \beta \sum mB_2 b n + \dots}{\alpha \sum mC_1 a m + \beta \sum mC_2 b n + \dots}$$

gde su α, β, \dots sredstva, dok a, b, m, n, \dots faktori. Ovim odnosima moguće je zatim priključiti naš navedeni obrazac za jačinu: $(\sum a / \sum b + \sum c + \dots)$.

Potom ovde je moguće na bazi ovog obrazca uneti i elemente sposobnosti za saradnju ili za konflikt, odnosno elemente marginalne sklonosti saradnji i defekciji.

b) Zatvorenička i kukavičja dilema u strateškim igrama

Teorijom igara utvrđuje se isplativa opcija za subjekte situacije. Isplativost izbora odluka zavisi od ponašanja više strana, pri čemu je ovo ponašanje nepredvidivo. Izložićemo jednostavan primer dileme sa dva aktera.

Zatvorenička dilema je metod nastao na bazi analize koja je ilustrovana na čuvenom primeru dva zatvorenika. Ova zatvorenika koja su počinila krivično delo nalaze se u odvojenim zatvorskim prostorijama i ispituju se o priznanju počinjenog dela. Ako jedan prizna, a drugi ne prizna, onaj što je priznao dobiće malu kaznu, a drugi maksimalnu kaznu. Ako oboje priznaju dobiće zasluženu

kaznu, višu od kazne onog koji je priznao u slučaju kada je drugi nije priznao. Ako oboje nepriznaju dobiće malu kaznu koja je malo više od minimalne kazne koja se daje kod navedenog pojedinačnog priznanja. Za odvojene zatvorenike, koji ne znaju za iskaz drugog postavlja se dilema priznanja. Analizom se dobija priznanje koje se ilustruje matricom:

	D	C
D	2,2**	4,1
C	1,4	3,3

gde 1, 2, 3, 4 su isplate zatvorenika.

Ovde će se dobiti isplate 2,2, koje su lošije od isplata 3 po svakom zatvoreniku. Međutim ovaj ishod je rezultat neizvesnosti od iskaza pri datim varijantama. Dobijeni rezultat 2,2 je ravnoteža. To je "podoptimalni" Pareto⁸ ekvilibrium.

"Priznanje" se u metodologiji spoljne politike zamenjuje kao saradnja ("C"), a nepriznanje kao defekcija ("D").

Drugačiji primer Dileme je "kukavičja" Dilema. Matrica dovodi do dva ravnotežna ekvilibriuma: DC(4,2), CD(2,4). Ostale opcije su CC(3,3) i DD(1,1). Ovde je analogija sa čovekom kukavicom, koji će biti onaj konkurent koji prvi izbegne konflikt. Ako izbegne konflikt biće na nižim isplatama, ako drugi istraje u izboru konflikta. Ako obe strane izaberu konfliktnu opciju, smatrajući da se druga strana neće povući, jer blefira, tada je ishod najnepovoljniji.

Ovaj metod se ilustruje na primeru vojne zategnusti. Obostrana nepopustljivost dovodi za obe države do najnepovoljnijeg nivoa isplata (rata).

Ostali tipovi igara su Uveravanje I i Uveravanje II o čemu će više reći biti u narednoj glavi. Ovde, međutim, treba napomenuti da se ove igre kombinuju proračunom verovatnoće da bi se konkretni ishodi preciznije obradili.

⁸ Vidi Glavu III u I. Janev: "Teorije o međunarodnim odnosima i spoljnoj politici", Plato, 1998.

Pored ovih navedenih metoda spoljne politike koriste se i drugi metodi međunarodnih odnosa. Ovde spadaju Teorija Katastrofe i Teorija Haosa. Teorija Katastrofe se koristi kod nelinearnih skokova u stanje nasilja ili iznenađenja. Nelinearne jednačine ovde nalaze svoju primenu i van ove teorije. Teorija Haosa koja se koristi u međunarodnim odnosima, može da pruži "sliku" fraktalnog razvoja međunarodne situacije, gde faktori spoljne politike, predstavljaju faktore determinacije fraktala. Ovo je moguće u vezi sa razvojem odnosa koristiti, kod metoda predviđanja spoljne politike. Teorija Haosa, koja je upotrebljiva u međunarodnoj politici pogodna je u ovom smislu za njeno istovremeno proučavanje sa spoljnom strategijom države.

1.5. Faktori i činioci spoljne politike

Faktori međunarodne i spoljne politike mogu se međusobno razlikovati. Za razliku od faktora međunarodne politike kao rezultante više spoljnih politika, faktori spoljne politike jedne zemlje u najvećoj meri se oslanjaju na unutrašnje motive i ciljeve države. Ukazaćemo na osobenosti ovih faktora.

Međunarodna politika je integracija različitih spoljno političkih elemenata i svojstava i u okviru ovih elemenata njima pridruženih i svojstvenih činilaca koji determinišu ove elemente. Međunarodnu politiku određuje uzajamno dejstvo država (i drugih subjekata) i učinak poretka (sa nesistemskim ili sistemskim) obeležjima.

Osnovni faktori međunarodnih odnosa i (međunarodne i spoljne) politike su:

a) Prostorni faktor

Ovaj faktor uključuje državne granice, odnosno veličinu i svojstva teritorije kao i odnos ove teritorije prema teritorijama u regionu i šire. Ovde se mogu ubrojati strateški, vojni aspekti teritorije, npr. geografski položaj, posjedovanje izlaza na more, značaj prirodnih resursa i svojstva zemljišta i vazdušnog-klimatskog prostora i dr.

b) Vremenski činilac

Ovaj faktor uključuje aspekte promene godišnjih doba, promene klime, promene demografskih, prostornih i strateških svojstva jedne države ili više njih.

On može uključiti istorijske i društvene-civilizacijske promene, koji mogu uticati na odnose u međunarodnoj užoj ili široj konglomeraciji ili miljeu.

c) Politički i državni sistem

Faktor političkog oblika može imati posebni uticaj na spoljnu i međunarodnu politiku. Kao što je još I. Kant primetio da Demokratski poretki nisu skloni sukobu, odnosno može se uspostaviti relacija ostalih sistema vlasti sa međunarodnim odnosima. Oblici vlasti kao što su Despotije, Ohlokratije, Tiranije, Oligarhije i srodni sistemi, premda ispoljavaju, po shvatanju Liberalne koncepcije suprotne sklonosti (ka sukobu), nisu jedini determinatori ponašanja države. Bitna je snaga konkretne države u odnosu na druge države, da bi ovakvi oblici iskazali sklonost sukobu. Ako se radi o maloj despotiji bez dovoljno moći u odnosu na druge države, ova može pokazivati visok nivo kooperativnosti. Ovo je uglavnom posledica nedovoljne moći mnenja u odnosu na vlast.

Državni oblici kao što su Republika, Monarhija (ili Carevina), mogu takođe imati uticaj na međunarodne odnose. Carevine, sa dovoljno relativne moći, u istoriji su bile sklone povećavanju svoje moći. Republikanski sistemi, kao što primećuje Kant, imaju manju sklonost nasilju. Pored uticaja medija i u ovom slučaju osnovni činilac je relativna veličina i moć države.

Osnovni aspekti koje treba uključiti vezano za oblik i sistem su veličina populacije, demografski prirast, procenat naseljenosti po jedinici teritorije, ukupna veličina teritorije. Dakle, bitna je struktura društva. Ponašanje oblika zavisi od društvenih grupa i njihovog uticaja na mnenja i vlast. Sama organizacija vlasti je, potom, takođe bitan činilac. Birokratski sistemi sa jakom ili centralizovanom vlašću imaju poseban uticaj na odnose. Birokratizovane grupe imaju svoje interese na unutrašnjem i međunarodnom planu, što je u zavisnosti od oblika vladavine. Slabije birokratije u relativno nedovoljno jakim državama mogu pokazivati tendenciju kooperativnog ponašanja. Jake opet mogu, biti sklone kontroli izvan granica svoje države. Važan elemenat je odnos izvršne i zakonodavne vlasti. Ako je država "oranicistička" tada je ponašanje srodno onom ponašanju države gde ne funkcioniše javno mnenje i obratno, ako su vlasti razdvojene, to može imati uticaj na mnenje i demokratičnost politike.

d) Ekonomsko uređenje i ekonomski faktor

Ovaj faktor je od posebnog uticaja na moć države. Tržišne ekonomije, generalno, pokazuju viši nivo zavisnosti od drugih država. Zavisno od relativne jačine država, ova međuzavisnost može da čini državu zavisnijom ili da doprinosi da druge države u svojoj većoj zavisnosti budu u većoj meri sklone dominantom uticaju jake države. Nadalje, ekonomska snaga države utiče na ponašanje na međunarodnom nivou. Ovde poseban značaj ima kretanje kapitala i roba, posebno odnos bogatih i nerazvijenih, dugovi zemlja u razvoju, jaz u tehničkom i tehnološkom pogledu, zavisnost od prirodnih izvora i resursa, izvozna i uvozna zavisnost i robna koncentracija, elasticiteti izvoza i uvoza, odnosi cena i dohodaka i drugi pokazatelji trgovine i privrednog rasta. Ekonomski jake države koje su u fazi relativnog pada, po pravilu ako su i vojno nadmoćne, pokazuju tendenciju nasilnog održanja i povećavanja moći.

e) Vojna moć kao faktor

Posedovanje vojne sile od značaja je za unutrašnji poredak države. Oblik vlasti neposredno je u zavisnosti od vojnog potencijala. Državni poredak i politički sistem često su dominantno određeni vojno-bezbednosnim aspektima. Ovo nije slučaj samo kod Timokratija (u Platonovom konceptu) i vojnih diktatura, već i drugih oblika vlasti. Jak položaj vojske u društvu, po pravilu je u vezi sa državnim i političkim uređenjem. U takvim društvima ciljevi i motivi spoljne politike su vezani i za interese vojnog vrha. Istorijski je pokazano da vojne vlasti, u interesu prestiža, mogu potsticati ili uticati na odluke civilne vlasti da vodi vojnu ili ekspanzionističku politiku. Obično u vojnim uslovima, značaj ove grupe državnih službenika u društvu jača. Nadalje bitna je veza Vojske i privrede. Savremena društva, gde se vojna industrija povezuje sa kapitalom u "Vojno-industrijski kompleks" ima uticaja na međunarodne odnose. Privredni sistem može biti determinantno određen vojnim potencijalom i organizacijom vojne strukture i moći. Povezanost ekonomskog poretka i vojske, nadalje determiniše oblik državnog i političkog sistema. Ekonomski sistem utiče na vojnu strukturu, u onoj meri u kojoj postoji veća integracija vojske i industrije. Sa većom integracijom vojni interesi definišu ekonomsko-političke interese i jačanje ekonomije povezano je sa jačanjem države u vojnom području. Vojna moć je u

modernim društvima povezana sa političkom ulogom u međunarodnim relacijama. Ova veza pretstavlja kod vodećih sila u svetu motiv stalnog jačanja vojne sile. Vojna sila je kalsični *tvrd faktor* ili drugačije kazano *tvrd komponenta* diplomatije neke države. Ona je obično određena kao glavna kategorija za merenje potencijala uticaja neke zemlje na druge države u međunarodnoj zajednici.

f) Socijalni sistem i elementi nadgradnje kao faktor

Na međunarodne odnose učinak ima i socijalni sistem sa društvenom nadgradnjom. Istorijski, feudalno i kapitalističko društvo sa svojim socijalnim elementima različito su određivali prioritete spoljne politike. Feudalno društvo je težilo prosto povećanju teritorije, dok kapitalističko društvo teži povećanju uticaja nad kapitalno bitnim sferama. U okviru kapitalizma u savremenim uslovima postoje bitne razlike. Socijalni sistem SAD i Švedske imaju drugačije elemente koji posredno utiču na međunarodne odnose i spoljnu politiku. U okviru socijalnih sistema bitnu ulogu ima kultura i religija. Osobiti je značaj tradicije u razvoju odnosa. Kulturna razmena i tradicionalne veze naroda mogu uticati na spoljne odnose država. Narodi sa osećanjem kulturne bliskosti i afinitetom pokazuju manji stepen konfliktnosti. Bitno mesto u određivanju konfliktnosti između država ima Religija. Ostali elementi nadgradnje, posebno ideologija, moral i pravo imaju uticaj na mnenje i odnos ostalih činilaca unutrašnjeg poretka na međunarodne odnose.

g) Međunarodni poredak kao faktor

Međunarodni režim kao sistem, odnosi se prema državama kao nezavisni činilac, koji je nastao kao rezultat ponašanja država. Ovaj činilac nije u zavisnosti od jedinica (država), već je rezultanta sinergističnih i kolektivnih efekta. U Liberalizmu međunarodni poredak je pod neposrednim uticajem jedinica poretka. Odnosi su interakcijski i međuzavisni. Posebni uticaj ima stanje i kretanja u međunarodnom ekonomskom poretku.

h) Vojna moć u kontekstu dinamičke raspodele snaga

U sistemskoj analizi posebno svojstvo sile u vojnom i političkom pogledu deljivo je na: a) moć kao obeležje jedinice (države) odnosno jedinični nivo moći; i b) moć kao svojstvo raspodele potencijala jačine među kolektivom (sistema)

odnosno sistemski jačina države. Ova relativna moć je uz interaktivna svojstva i pojedinačnu moć osnova sistemskog metoda. Vojna i ekonomska sila su uz druge sile komponente ukupne relativne moći. Od relativne moći država, njihovih obeležja kao jedinica i osnovnog principa režima zavisi sistem odnosa. Ovaj međunarodni poredak, povratnim vezama deluje na redefinisane međunarodne politike (odnosno spoljnih politika). Vojna moć je komponenta ukupne sile i kao ovakva komponenta može se videti kao sistemski činilac međunarodnog sistemskog poretka. Kao posebna sistemski definisana sila, koja nije prost zbir komponentnih sila.

U okviru Neorealizma sistemski činilac je distribucija ukupne sile među jedinicama. Budući da vojna sila predstavlja osnovnu komponentu integrisane moći od značaja za prevlast države u sistemu, moguće je vojnu moć tretirati kao poseban faktor. I ovom slučaju kao i u slučaju integrisane snage, vojnu silu treba analizirati, kao njenu raspodelu među jedinicama (državama).

i) Međunarodna saradnja i konfliktnost

Ovaj faktor ili faktori mogu da se tretiraju kao međunarodne promenljive. U nesistemskom prilazu, to su posebni faktori poretka čije je dejstvo rezultat više komponenti interaktivnog tipa. Oni na izvesnom nivou postaju elementi poretka, koji utiču na subjekte u poretku. U Neorealizmu saradnja i konfliktnost su posledice dejstva sistema i elemenata sistema. Teorijski je moguće i ovde kao kod vojne raspodele moći, tretirati ih kao sistemske elemente. Umesto raspodele moći, može se kao polazište uzeti raspodela potencijala za saradnju ili raspodela činilaca konfliktnosti.

j) Stanje ekonomije, morala, institucija, prava i činioci afiniteta

Ovi elementi su takođe objašnjivi na određenom nivou analize kao međunarodni faktori. Neoliberalizam ih objašnjava kao nesistemske elemente poretka. Ovi elementi izrazivi su kao promenljive ili konstantne veličine. Sistemski Neorealizam ovim promenljivama ili konstantama može dodati sistemski svojstva. Ovim metod ne mora da dođe do bitnijeg usloznavanja analize, budući da se uzimaju sistemski bitni elementi ovih činilaca, a drugi se

ukoliko nemaju sistemsko dejstvo ili ukoliko ne utiču na elemente zaključivanja, zanemaruju.

Pored navedenih faktora u ovom poglavlju mogu se dodati ili kao pojedinačni izdvojiti i drugi činioci. Ovi međutim se nalaze u dobrim delom vezi sa sredstvima spoljne politike.

I.6. Sredstva spoljne politike i diplomatije

Opšta sredstva spoljne politike su, kao što smo već ukazali diplomatska i ekonomska. Ovima se pridružuju i kombinacije: vojno-diplomatska, propagandno-diplomatska i druga. U ovom poglavlju ćemo se osvrnuti na posebna sredstva spoljne politike, budući da u u praktičnim, pa u novije vreme i teorijskim analizama zauzimaju sve značajniju ulogu. Među ovim sredstvima su: ubeđivanje, pretnja, zastrašivanje, pritisak, prinuda, obećanje, nagrada, kazna i ucena.

Ova politička i diplomatska sredstva deljiva su na druga pojedinačna sredstva. Ukratko ćemo se osvrnuti na teorijske aspekte ovih načina interakcije.

- a) Ubeđivanje** je interakcija pridobivanja za svoje državne i političke stavove odnosno za svoju politiku. Ubeđivanje se vrši u odnosu na drugu državu ili države, odnosno međunarodnu organizaciju ili organizacije. Ubeđivanje polazi od a) shvaćenih odnosa koristi i troškova kod drugog subjekta (ili subjekata), za prihvatanje stavova ili politike; b) verovatnoće da dođe do prihvatanja stavova ili politike. Ovo sredstvo predstavlja manje poznatu promenljivu ukoliko je verovatnoća manje određena, odnosno manje poznat odnos navedenih koristi i troškova.
- b) Pretnja** je interakcija mogućeg povećanja troškova (u odnosu na koristi), pri određenim postupcima (ili odsustvu postupaka) ovog subjekta ili subjekata na koje se sredstvo usmerava. Sredstvo pretnje polazi od: a) sposobnosti nanošenja troškova prema subjektu pretnji; b) sposobnosti povećanja i promena ovih troškova; c) sposobnosti opiranja ovim troškovima; d) sposobnošću opiranja eventualnom njihovom

povećanju i promenama; e) odnosa shvaćenih troškova i koristi kod subjekta ili subjekata u odnosu na koje se ovo sredstvo usmerava; f) procenjenih sopstvenih isplata; g) verovatnoće da se dobija očekivani rezultat ili rezultati. Sredstvo pretnje je promenljiva potencijalnog povećanja relativnih troškova, što zavisi od navedenih elemenata.

- c) **Zastrašivanje** ima skoro iste elemente kao i prethodno navedena pretnja. Za razliku od pretnje ovde je uvek konfliktnost svodiva na opšte situacije strateških isplata, dok kod sredstva pretnje to nemora da bude slučaj. Ovde se radi o zatvoreničkoj ili kukavičjoj Dilemi u najopštijim isplatama.
- d) **Pritisak** ima navedene elemente pretnje. Pritisak je interakcija kod koje je, kao i kod Zastrašivanja prisutan aspekt nametanja. Sredstvo pritiska nemora biti uvek povezano sa katastrofičnim isplatama.
- e) **Prinuda** je interakcija nametanja političkog ili diplomatskog rešenja. Kod sredstva prinude nalazimo iste elemente kao kod pretnji. Ovde je osnovan odnos između shvaćene relativne moći između prinuđenih (potencijalno i realno) i prinuditelja (potencijalnih ili realnih). Prinuda ima u strateškom smislu širi opseg nivoa izoštenosti. Ovo je promenljiva prisilnog nametanja.
- f) **Obećanje** je interakcijski odnos gde se uslovljavaju koristi. Ovde se koriste igre sa manjom izoštrenošću.
- g) **Nagrada** je interakcijski rezultat uzmicanja u pravcu ostvarenja interesa konfliktne strane. Kombinuje se sa obećanjem. Nagrada je promenljiva u odnosu na koristi.
- h) **Kazna** je posledica neispunjenja očekivanog rezultata. Visina kazne deluje na shvaćene troškove. Isto tako bitno utiče i na treće države. Poseban moment je sposobnost izvršavanja kazne i mogućnost njenog ponavljanja i povećanja.
- i) **Ucena** predstavlja interakcijski odnos gde se postavlja zahtev protivni interesu onog koji je subjekt ovog sredstva, u zamenu za neko drugo dobro. Ucena, kao pravno-nedozvoljeno uslovljavanje ne bi smela da se

upotrebljava. Kada se ovakvo sredstvo vrši tada je to znak da ona sila ili sile koje je koriste, neće biti pravno gonjeni ili na drugi način osuđeni.

Pored ovih sredstava postoje i druga sredstva međunarodne politike. Ovde npr. spadaju sredstva specijalnog rata i propagande. Ova sredstva, nezavisno dali su prinudna ili ne vezana su za odnos koristi i troškova.

1.7. Definicija i vrste međunarodnih odnosa

Osnovne vrste odnosa u klasičnim i Neo-pravcima su saradnja i konflikt. Ove vrste se dopunjavaju sa udruživanjem subjekata (u koalicije i savezništva) i obrnutim pojavama razdruživanja. Liberalni i Neoliberalni teorijski pravac ovim vrstama dodaju integraciju i dezintegraciju kao tipove odnosa. Često se među vrste odnosa uvrštavaju i tipovi poretka, međutim, ove složene pojave ipak bi bilo potrebno izdvojeno tretirati, jer predstavljaju pojave integralnijeg (kvalitativno drugačijeg) odnosno (u sistemskom pristupu) sistemskog nivoa.

Definicija međunarodnih odnosa, kao i drugi pojmovi, zavisi od polazišne teorije ili koncepcije. Realizam i Liberalizam, kao i njihove novije varijante, odnosno Neo-teorije, drugačije definišu međunarodne odnose, jer su definicije aktera (subjekata) odnosa (i drugih osnovnih pojmova) drukčije. Kao što smo ukazali u Realizmu ovi subjekti su države, a u Liberalnim konceptima, to su svi mogući akteri od značaja za osnovne međunarodne promene. Osnovne međunarodne promene su u okviru klasičnog Liberalizma i Realizma, promene međunarodnog režima, a u sistemskim pravcima (npr. strukturalnom Neorealizmu), promene sistema.

Nezavisno od ovih razlikovanja u teorijskim gledištima, moguće je polazeći od pojma subjekta odnosa koje smo (u posebnom poglavlju) prethodno odredili, definisati pojam odnosa. Sledeća definicija bi zadovoljila kriterijume navedenih teorija, polazeći od subjekata, nezavisno od toga koji ovde ulaze: **međunarodni odnosi** su odnosi međunarodnih subjekata, gde je pojam "odnosi" određen kao sve vrste povezivanja i obratnih fenomena i konfliktnog sukoba (i ukidanja konfliktnih sukoba i povezanosti) među njima (koji uključuju saradnju, konflikt, udruživanje, razdruživanje, kao i njima povezane efektivne

uticaje i posledice, uključujući moguće interakcijske ili sistemske aspekte i dejstva). Subjekti su svi oni akteri od osnovnog značaja za kretanja u okviru vandržavnih i multidržavnih odnosa. Ovakva kretanja treba da imaju posledice po međunarodno pravne subjekte i težnjama.

Ovakva definicija omogućava da se definišu vrste odnosa. **Saradnju** je moguće definisati kao: oblik povezanosti među subjektima u cilju zajedničkog delovanja na ostvarenju zajedničkog interesa odnosno postizanje (dobrovoljno usaglašenih) zajedničkih ciljeva, vrednosti ili rezultata u određenom ili neodređenom vremenu i prostoru. Ovakvo povezivanje vrši se na bazi dobrovoljno utvrđenih ili poznatih pravila i principa.

Na sličan način može se definisati i pojam konflikta: **konflikt subjekata** je ispoljavanje veza između subjekata, gde je prisutan protivrečan (shvaćeni) interes ili protivrečni shvaćeni interesi, koji se nastoje ostvariti na štetu odnosa (shvaćenih) koristi i troškova drugog subjekta ili subjekata. Povezivanje je za razliku od saradnje, u ovom slučaju sa negativnim sklonostima po drugog subjekta i subjekte.

Saradnja subjekta se deli u praksi na nekoliko oblasti, među koje spadaju:

1. politička i vojna
2. ekonomska
3. kulturna
4. naučno-tehnička i
5. druga saradnja.

Saradnja se kao pojava deli i po drugim kriterijumima. Posebno u sferi političkog i državnog dejstva u odnosu na druge države saradnja se po vidovima u praksi deli na:

1. bilateralnu saradnju (odnosno bilateralnu diplomatiju).
2. multilateralnu saradnju (odnosno multilateralnu diplomatiju).

Razlike između jednog i drugog vida saradnje nisu izoštrene. Multilateralna saradnja dobija poseban značaj sa razvojem regionalne kooperacije i međunarodnih organizacija.

Konflikt, kao oblik povezivanja subjekata, takođe može da se podeli po kriterijumima po kojima se klasifikuje pojam saradnje. Može se vršiti podela po područjima sukoba: a) politički ili vojni; b) ekonomski; c) kulturni; i d) naučni, tehnički i drugi vidovi sukoba. Isto tako sukob može da bude a) bilateralan i b) multilateralan. Bitniji kriterijum je intenzitet konflikta. Ovde spadaju: a) konflikti oko koordiniranja, koji se rešavaju brzim i rutinskim pregovorima; b) konflikti usaglašavanja; c) konflikti kukavičje i zatvoreničke dileme, bez mogućeg nasilnog ishoda; d) konflikti izoštenih igara sa neposrednim nasilnim isplatama.

Klasifikovanje konflikta polazi od izoštenosti i vrste sukoba. Pri klasifikaciji treba utvrditi aktere i nivo strateške i nestraneške igre između njih. Vrsta sukoba određuje se faktorima i subjektima konflikta. Na bazi ovih se stvara matrica konflikta i određuje tip (ili tipovi) igre među akterima. Dalja analiza unjučuje rad sa verovatnoćama, čime se dolazi do konkretnih saznanja o konfliktu ili sukobu.

Druge osnovne vrste odnosa među međunarodnim akterima (subjektima) su udruživanje (koalicije, savezi, integracije) i obrnuti proces razdruživanja. Ove vrste odnosa možemo definisati na sličan način kao i prethodne pojmove.

Određivanje pojma "udruživanja" subjekata može da uključi ili elemente udruživanja za određene nivoe veze, ili da se ovi opštoj definiciji uzimaju kao faktor zavisani od nivoa udruživanja. Ovakav zavisani faktor se potom definiše u okviru svake posebne definicije određenog tipa (nivoa) udruživanja. U najširem smislu može se pojam ovako odrediti: Udruživanje međunarodnih subjekata je povezivanje subjekata međunarodnih odnosa formalnim i neformalnim ugovorima kao grupa radi cilja ostvarivanja barem ograničane saradnje, čiji nivo zavisi od stepena udruživanja (odnosno povezivanja) i ciljeva i vrednosti ili rezultata koji se ovim ostvarivanjem povezanosti teže postići. Udruživanje podrazumeva povezivanje na kratkoročnoj ili dugoročnoj osnovi ili podrazumeva potencijalne mogućnosti saradnje i ostvarenja veza pri određenim ishodima u međunarodnim odnosima.

Udruživanje treba razlikovati od saradnje, jer udruživanje na višem nivou podrazumeva procese višekratnog odlučivanja o varijantima saradnje ili odsustva

saradnje. Osnovno svojstvo udruženog političkog delovanja je izbor zajedničkih opcija.

Udruživanje ima sledeće nivoe:

- a) okupljanje radi potencijalne kooperacije
- b) okupljanje i inicijalna kooperacija
- c) okupljanje radi kratkoročne kooperacije
- d) okupljanje radi kontinuirane kooperacije
- e) okupljanje radi integracije
- f) okupljanje radi stvaranja međunarodne organizacije
- g) okupljanje radi stvaranja nadnacionalne ustanove ili konfederacije ili federacije.

Osnovni razlozi udruživanja su u bilo kojoj od ovde navedenih varijanti, postizanje zajedničkih ciljeva i vrednosti koje bi pojedinačno ili na nižem nivou udruživanja, ovi akteri sa većim relativnim naprezanjem mogli postići ili bi se njihovo postizanje moglo dovesti u pitanje. Osnovni motiv je (relativno) smanjenje troškova ili (relativno) povećanje beneficija za ostvarivanje svojih ciljeva.

Niže forme organizovanja imaju drukčije oblike od viših formi. Kod političkog okupljanja postoji osnovna podela na:

- a) koalicije
- b) saveze

Koalicije su privremeni oblici udruživanja za određen cilj. Posle ostvarenja cilja one se raspuštaju.

Savezi su stalnije forme koje na duži rok planiraju svoje postojanje. Ovde spadaju pre svega blokovski savezi. Ovi savezi imaju za motiv dugoročniji interes ili cilj odnosno ovde su u relacijama koristi i troškova u igri konstantne vrednosti. Ovakve vrednosti vezane su za potrebu održanja odnosa moći i sigurnosti, mada u posleblokovskom kretanju prisutni su i drugi motivi za uspostavljanje saveza.

Integracije predstavljaju formu dugoročnog povezivanja. Ovde se grupisanje vrši međunarodnim ugovorima. Najčešći motiv je stvaranje carinskih zona slobodne trgovine.

Međunarodne organizacije predstavljaju asocijacije država koje formiraju posebnu pravnu ličnost odvojenu od ličnosti država članica koje je formiraju. Međunarodne organizacije, kao što smo ukazali u prethodnom razmatranju imaju subjektivitet, različit od subjektiviteta država, mada sa velikim brojem sličnih elemenata, zatim osnovni akt i zajedničke organe.

Sledeću grupu čine nadnacionalne organizacije, zatim konfederacije i federacije. Kod nadnacionalnih organizacija i kod konfederacija postoji izvesno prenošenje suvereniteta. Ovo zavisi od ugovora (ili volje) članica.

Kod federacija imamo najviši nivo udruživanja kada se suverenitet u osnovnim elementima prenosi sa međunarodnih subjekata na više organe. Ovde dolazi do nestajanja subjektiviteta članica odnosno pojave subjektiviteta novog pravnog lica. Primer za ovo je EU, koja od nadnacionalne ustanove (sa vlašću nad stanovništvom i teritorijom) postaje kombinacija konfederacije i federalnog režima. Ovde međunarodno pravo postaje ustavno ili unutrašnje pravo, a EU postaje član univerzalnih organizacija.

Suprotan proces i vid odnosa je **razdružavanje**. Ovaj tok javlja se kada subjekti dolaze do zaključka da je u povezanom nivou (ili stanju) odnos koristi i troškova nepovoljniji od ovih u nevezanom (ili manje vezanom) stanju. Ovo se izražava:

$$\frac{\Delta b_a}{\Delta c_a} < \frac{\Delta b_u}{\Delta c_u}$$

kada dolazi do trenda izlaska iz nivoa povezanosti. Ovde se radi o shvaćenim odnosima koristi i troškova. Udruživanje se može zameniti zahtevom za niži stupanj veze. Tada važi da je odnos u višem nivou nepovoljniji od odnosa u nižem nivou veze. U praksi često parcijalno razdruživanje ima za cilj apsolutno razdruživanje. U ovom slučaju parcijalno razdruživanje po pravilu je prvi korak u pravcu potpune razdruženosti.

Sukob i konflikt može imati, kao što smo ukazali više nivoa. Osnovni nivoi u međunarodnim odnosima su:

- a) nevojna konfrontacija
- b) vojna konfrontacija.

Ovi nivoji, međutim, imaju složeniju strukturu koju smo naveli u podeli sukoba. Ovde treba ukazati da prelaz iz nivoa 1 u 2 ima takođe za obrazac shvaćeni odnos:

$$\frac{\Delta b_1}{\Delta c_1} < \frac{\Delta b_2}{\Delta c_2}$$

kada su očekivanja da sukob donese koristi povoljnija od trenutnog odnosa koristi i troškova. I ovde je u osnovi problem shvaćenih odnosa. Posebnu metodološku teškoću predstavlja proračun ovih faktora od koga zavisi donošenje odluka o prelasku u nivo konflikta. Slična relacija je upotrebljiva i kod odnosa nižih prema višem nivou konflikta. Ovde se, kao što smo ukazali, ne uzima u obzir jedino odnos shvaćenih $\Delta b/\Delta c$, već i vrsta igre i verovatnoća ishoda, da bi se mogla doneti racionalna strategija.

1.8. Definicija i oblici međunarodnih poredaka

Od međunarodnih odnosa koji imaju navedenu definiciju, razlikuje se pojava poretka, režima ili nesistemskog kretanja ustrojstva i s druge strane sistema ili sistemskog ustrojstva. U ovom delu definišaćemo nesistemski režim ili poredak, kao i sistemsko ustrojstvo, jer su ovi vidovi organizacije najbitniji za određivanje tipova međunarodnih režima odnosno sistema.

Pojam poretka ili režima u klasičnom Liberalizmu i Neoliberalizmu, kao i u klasičnom Realističkom vidu nema sistemsku strukturu. Definicije se ovde razlikuju, međutim, možemo ovakav poredak uobličiti jednostavnim određenjem koje bi bilo prihvatljivo i za klasične i Neo-pravce. Definicija poretka bila bi sledeća:

Poredak je konglomerat interakcijskih pravila i principa, koji predstavljaju celinu, koja je rezultat odnosa koje produkuju relevantni akteri (u društvenim režimima) i faktori (u društvenim i prirodnim režimima). Ova celina je relativno konzistentna odnosno postoji odgovarajući nivo sklada interakcijskih pravila i principa, koji su ugrađeni u ovako jedinstvo.

Poredak ovog vida nemora imati sistemski obeležja. Teorije klasičnih pravaca i Neoliberalizam u osnovnim analizama ne koriste sistemske nivoe ili varijable. Ovo se može delimično dovesti u vezu sa složenom kompozicijom poretka u okviru ovih teorija.

Sistemska definicija sadrži u najosnovnijem razlikovanju posebne elemente i aspekte. **Sistem** je poredak definisan interakcijama svojih svojstva i kolektivnim (ili sinergističnim) promenljivama na nivou totaliteta elemenata, kao i totaliteta pojedinih celina elemenata unutar ukupnog totaliteta. Ovakav sistem je samoregulativan, ima nivo dinamičke sklonosti ili uravnoteženja (povratnim spegama), teži samoodržanju, svi elementi su u kretanju, promena jednog utiče na sve ostale i obratno, promena celine utiče na pojedinačne tačke (elemente) sistema; nadalje sistem je otvoren. Ovde bi mogli dati i svoja zapažanja o sistemu:

- a) Otvorenost sistema može se povezati sa poznatim Godelovim stavom da u zatvorenom logičnom poretku uvek postoji jedan logički nekonzistentan element. Sklonost kretanja sistema je dakle, kao što bi se moglo ovde postulirati sklonost prevazilaženja ove logičke nekonzistentnosti;
- b) Da bi se logička konzistentnost uspostavila potrebno je da postoji kretanje sistema uključujući svih njezinih dinamičkih elemenata. Ovo u prirodi znači postojanje vremena u kome se vrši kretanje odnosno postojanje elemenata, kod kojih se prevazilazi neka neophodna protivrečnost;
- c) Ništica, kao što se ovde dokazuje u razmatranju u vezi sa Relacionizmom, nije moguća, jer da bi postojalo "ništa" potrebno je da postoji proces (odnosno primarno odvijanje) na nekoj relaciji koja podrazumeva uvek nešto;
- d) Postojanje vremena i "nečega" podrazumeva skup elemenata koji su objašnjivi jedino uzajamnim međudejstvom. Ovakav skup u prirodi predstavlja fizički prostor. Prostor nije moguć bez vremena, kao metrike odvijanja neophodnih procesa. Prostor je određen brzinom odigravanja procesa u njemu;

- e) Prostor i vreme predstavljaju kontinuum. Otvorenost nekog, pa i prirodnog sistema dopušta više načina egzistencije tog kontinuuma;
- f) Logički, kao što ćemo ovde dokazati (u razmatranjima), proizlazi da sistem uvek mora postojati (odnosno u prirodi i svakom relacionom sistemu je besmisleno pitanje vida odakle kosmos ili sve što postoji).

U nastavku ćemo se zadržati na predmetu međunarodnih poredaka.

Podelu međunarodnog poretka (nezavisno da li sistemskog ili ne) možemo izvršiti prema kriterijumu broja glavnih subjekata u režimu. Svaki se režim, potom, može podeliti na dva pristupa koje srećemo kod navedenih teorijskih pravaca:

- a) Nesistemski monopolarni poredak i sistemski monopolarni poredak;
- b) Nesistemski bipolarni poredak i sistemski bipolarni poredak;
- c) Nesistemski multipolarni poredak i sistemski multipolarni poredak.

Ovaj multipolarni poredak (nezavisno dali sistemski ili ne) može se podeliti na:

- a) Multipolarni sa malim brojem supersila, i
- b) Multipolarni sa velikim brojem supersila.

Ovde ćemo dati definicije osnovna tri poretka koje nalazimo u teorijskim pristupima:

- a) **Monopolarni poredak** je međunarodni poredak sa jednom supersilom koja ima odlučujući uticaj na bitne tokove u međunarodnoj zajednici. **Sistemski Monopolarni poredak** je sistem u kome postoji dovoljna količina moći jednog člana (subjekata) da sistemski odredi do izvesne mere svojstva kolektivnih ili/i sinergetičnih varijabli ili njihovih konstantnih ili parametarskih determinanti.
- b) **Bipolarni poredak** je međunarodni poredak sa dve supersile koje imaju odlučujući uticaj na bitne tokove međunarodnoj zajednici. **Sistemski Bipolarni poredak** je sistem u kome postoji dovoljna količina moći dva člana (subjekata) da sistemski odrede svojstva kolektivnih ili/i

sinergističnih varijabli ili njihovih konstantnih ili parametarskih determinanti.

- c) **Multipolarni poredak** je međunarodni poredak sa više supersila koje imaju uticaj na bitne tekove u međunarodnoj zajednici. **Sistemska Multipolarni poredak** je sistem u kome postoji dovoljna količina moći više članova (subjekata) da sistemski odrede svojstva kolektivnih ili/i sinergističnih varijabli ili njihovih konstantnih ili parametarskih determinanti.

Sva tri navedena poretka (nesistemska ili sistemska) mogu se u analizi vezivati za razne prostorne i istorijske faktore. U najopštijem slučaju demokratskiji su oblici sa većim brojem supersila. Najdemokratskiji Multipolarni poredak nije, međutim, najstabilniji, i kao što je u istoriji poznato centralizacijom vlasti, sklon je grupisanju u dva Bloka, sa dve vodeće države u svakoj od njihovih Blokova. Ovo međutim nije opšte pravilo. Zavisno od razvoja međunarodnog poretka ili sistema postoji sklonost ka promenama u broju supersila. Monopolarni režim, brzo se raspada delovanjem opozicije ili bloka država, na bipolarni ili multipolarni. Bipolarni poredak mnogo teže se, zbog sklonosti održanja vlasti pretvara u Multipolarni, i češća je sklonost stvaranja Monopolarnosti.

Multipolarni sistem koji je postojao pre II svetskog rata doveo je do sklonosti najače države da ostvari Monopolarni režim, čime je došlo do rata. Ovaj sukob, potom je rezultirao Bipolarnim poretkom, koji je relativno dugo trajao, da bi ga nasledio Monopolarni režim.

Sklonost prelaska jednog režima u drugi zavisi od koristi i troškova vodećih država i jačanja i opadanja njihove moći odnosno od pojave novih konkurentskih sila i blokova. Pojava novih supersila može dovesti do preventivnog sukoba, pri čemu sklonost zamene poretka novim poretkom zavisi od za vodeće države shvaćenih $\Delta b/\Delta c$.

I.9. Opšta Definicija diplomatije kao nauke i klasifikacija diplomatije

Diplomatija je grana politike koja se bavi političkim odnosima između država; veština predstavljanja interesa jedne države, vlade, vladara ili društvene grupe i grupa u inostranstvu, u međunarodnim pregovorima i relacijama i u spoljnoj politici uopšte. Potiče od reči "**diploma**", što u prevodu znači „presavijen na pola“ dokument.

Klasifikacija se vrši na Bilateralnu i multilateralnu diplomatiju.

Bilateralna diplomatija je oblik međunarodnih odnosa između dve države bilo da se odvija kroz povremene ili kroz stalne diplomatske kontakte i komunikaciju. To je saradnja između dve države na osnovu njihove pravne saglasnosti i interesa i u okvirima normi međunarodnog prava, gde spadaju i međunarodni (pravni) običaji i principi prava opšte - prihvaćeni od civilizovanih naroda.

Bilateralna diplomatija predstavlja najstariji i najrasprostranjeniji oblik međunarodne saradnje među državama, a specifična je po postojanju stalnih diplomatskih predstavništava i ambasada koje se uspostavljaju na osnovu obostrane pravne saglasnosti država.

Multilateralna diplomatija se razvija nešto kasnije uporedo sa modernom bilateralnom diplomatijom prvenstveno kroz kongrese, konferencije, a svoj puni razvoj ova grana doživljava osnivanjem međunarodnih organizacija, naročito globalnog (univerzalnog) UN-a, a potom i Saveta Evrope, OEBS-a i najzad Evropske unije. Multilateralna diplomatija je organizovana saradnja više subjekata međunarodnog prava koja se odvija na osnovu prethodno utvrđenih pravila i procedura. Učešće međunarodnog subjekta u multilateralnoj diplomatiji može i u ovom obliku biti privremeno ili stalno (organizacije). Privremeno učešće je u obliku delegacije na nekom kongresu ili zasedanju. Ono je tematski i vremenski ograničeno i odvija se po utvrđenoj proceduri i pravilima koja se donose za svaki međudržavni skup posebno. Stalno učešće odnosi se na stalna predstavništva u međunarodnim organizacijama. Ova aktivnost se odvija po

ranije utvrđenim opštim pravilima i procedurama i saglasno normama međunarodnog prava.

Stalna i *ad hoc* diplomatija su vidovi multilateralne diplomatije saglasno opštoj klasifikaciji u teoriji diplomatije. Ovo važi kao oblik podele i kod bilateralne diplomatije.

Stalna višestrana (multilateralna) diplomatija podrazumeva otvaranje i funkcionisanje stalnih diplomatskih misija država članica pri UN-u i kod drugih međunarodnih organizacija. Bilateralna stalna diplomatija označava otvaranje i funkcionisanje stalnih diplomatsko-konzularnih predstavništva u državi prijema. Drugim rečima, stalna diplomatija podrazumeva stalno učešće i odnosi se na stalna predstavništva države bilo u državama prijama ili u međunarodnim organizacijama u formi diplomatskih misija pri ovom pravnom licu .

Ad hoc diplomatija označava se za misije posebne namene, privremeno, povremeno odnosno po potrebi i funkciji. Za razliku od stalne diplomatske službe, koja je proizvod relativno novije istorije, *ad hoc* diplomatija je stara koliko i sama civilizacija i vodi korene od nastanka prvih država.

Osnovni i glavni subjekti moderne diplomatije su neosporno države, kojima se mogu pridružiti i drugi međunarodni subjekti, posebno međunarodne organizacije. *Diplomatiju* mogu u okviru svake države voditi samo ovlašćeni državni organi. Oni su jedini pravno nadležni za ovu vrstu odnosa prema međunarodnim subjektima. **Diplomatija** je sistemski skup političkih relacija i pripadajućih procesa i lica koji se odnose i vezuju za ili na ciljeve i interese svoje države u odnosu na druge međunarodno pravne subjekte (posebno na države i međunarodne organizacije). Državni službenici su diplomate ako su ovlašćena lica države u skladu sa pravilima međunarodnog prava. Funkcija diplomata je predstavljanje države kod druge države ili međunarodne organizacije. Pored ovih državnih predstavnika treba primetiti da se, međutim, diplomatski status u vidu putne isprave dodeljuje i širem krugu drugih lica, gde uz predstavnike države, diplomatski personal Ministarstva inostranih poslova i najviših funkcionera izvršne vlasti, Predsednika, Premijera i ministara, sve češće se diplomatski imunitet daje predstavnicima zakonodavnih, pa i sudskih organa, kao i nižim organima kao što su načelnici pojedinih službi, resora i agencija u

okvirima pojedinih ministarstava. Premda, veliki broj ovih lica sa zaštitom nisu diplomate po prirodi posla, politika države ih štiti u inostranstvu kao da se radi o diplomatama, što ima svoje razloge pre svega kada se radi o bezbednosti države i čuvanju važnih ličnosti zemlje.

Subjekti spoljne politike, mogu se odrediti uže od kategorije međunarodnih subjekata, zatim neistovetno i u odnosu na subjekte međunarodne politike i međunarodnog prava. Ovaj vid državne politike (diplomacija) je takva politika koju država vodi izvan teritorijalnih granica. Država je dakle osnovni subjekt koji može po međunarodnom pravu vršiti diplomatske funkcije. Drugi subjekti unutar države nemaju u međunarodnom javnom pravu diplomatsku funkciju, nemogu donositi jednostrane akte ili zaključivati međunarodne međuvladine ugovore, što ukazuje da su države jedini osnovni (izvorni) subjekt diplomatije. Liberalni i Neorealizmi koncepti, međutim, nastoje da pod subjektima spoljne politike uključe i druge aktere, što je saglasno mnoštvu interesa koji povezuju političku i neopolitičku sferu u okviru odnosa unutrašnje i spoljne akcije društva. Ovi pravci daju veći značaj ostalim subjektima međunarodnih odnosa.

Pored subjekata spoljne politike, pojam ove politike određen je njenim ciljevima. Realizam i Neorealizam smatraju da je osnovni cilj očuvanje, opstanak i jačanje moći države. Svi drugi ciljevi podređeni su ovim osnovnim ciljevima. Ekonomska sila je samo komponenta ukupne sile, a njeno jačanje nije prihvatljivo ukoliko se trgovinom jača i druga država ili države, čime se slabi relativna moć svoje države. Slično je i sa drugim neopolitičkim oblastima.

I.10. Određenje spoljne politike i odnosi unutrašnjeg i međunarodnog miljea

Spoljna politika bilo koje države zavisi od unutrašnjih promenljivih i međunarodnih promenljivih. Formulisanje spoljne aktivnosti države odnosno diplomatije zavisi od opštih, posebnih/pojedinačnih uticaja koji doprinose kreiranju unutrašnjeg političkog ambijenta, koji treba da, ili bi moralo da vrši reliranje ka međunarodnim uticajima odnosno opštem **međunarodnom ambijentu**. U celini uzevši unutrašnji ambijent je deo međunarodnog ambijenta.

U ovom kontekstu, može se, imajući u vidu da je spoljna politika (i politika države u celini) sistem, izvršiti analiza odnosa sistemskih ambijenata koji kreiraju spoljnu interakciju (kao političku relaciju).

Da bi se odredio odnos ambijenata koji definiše spoljnu politiku, definisaćemo ovde, polazeći od definicije spoljne politike ono što jeste ambijent. Ako je spoljna politika određena kao sistem, i ukoliko i unutrašnja politika koja deluje na formiranje međunarodne politike države je definisana kao sistem, onda i unutrašnji ambijent jeste (otvoren) sistem. Ambijent je produkt društva i kulture (koji su isto sistemi) i produkt je politike, uključujući međunarodnu interakciju i konkurenciju. Kada međunarodno interagovanje rezultira u nezaobilaznu odnosno nužnu sistemsku međunarodnu/unutrašnju konkurenciju tada je ambijent konkurencije aktera određen (samoodređen) kao sistemski.

Ambijent na nivou države je multivajacioni skup dejstava na politiku čije granice omeđava prostiranje konkurencije društvenih aktera od značaja za ostvarivanje društvene moći. Onaj deo društva gde se ispoljava konkurencija aktera za ostvarenje uticaja i moći definiše društvo kao sistem vlasti.⁹

Sistemska određenost konkurentnosti upravo i definiše neku oblast delovanja pojave konkurencije kao sistemsku oblast ili sistem. Odavde može da se uoči da ono što smatramo kao ambijent jeste sistem.

Ako izrazimo konkurentnu oblast nekog ambijenta preko veličine konkurentne mogućnosti (svih) aktera kao nosioca konkurentnog kapaciteta. Dobićemo model sistema ovog vida¹⁰:

$$\left\{ \begin{array}{l} \Delta A_1 / \Delta t = a_1 (A_1, A_2 \dots A_n); \\ \Delta A_2 / \Delta t = a_2 (A_1, A_2 \dots A_n); \\ \Delta A_3 / \Delta t = a_3 (A_1, A_2 \dots A_n); \end{array} \right.$$

⁹ isto Igor Janev: Međunarodni odnosi i spoljna politika, Institut za političke studije, Beograd 2002

¹⁰ Vidi isto Igor Janev: Međunarodni odnosi i spoljna politika, Institut za političke studije, Beograd 2002, str. 97, 98

itd.

$$\Delta A_n / \Delta t = a_n (A_1, A_2 \dots A_n);$$

gde A_i – i-ti akter, a_i – ciljevi ambijenta, a t – vreme.

Odavde promena količine konkurentne sposobnosti aktera utiče na menjanje konkurentne sposobnosti ostalih aktera. Pri izmenama moguće je da promena ne bude infinitezimalna (prirast kod Δt), već prosečna. Promena varijable konkurentne sposobnosti jednog aktera zavisna je od visine ove varijable i visine varijabla konkurentskih sposobnosti ostalih aktera.

Zaključak koji se nameće odnosi se na polje konkurentne sposobnosti koja određuje ambijent. Ako postavimo pitanje granica ovog ambijenta zaključićemo:

1. Politički poredak uže određen nije isto što i ambijent ili milje dejstva efekata konkurencije.
2. Političkom poredku potrebno je dodati kulturni poredak, gde se konkurentni momenti, kapaciteti i konkurentnost dodatno i nezavisno od vlasti i odnosa vezanih za vlast (neposredno) manifestuju.

Ovim vidimo da je unutrašnji ambijent sistemski određen, kao određena oblast unutar društvenog ili državnog manifestovanja/protezanja konkurencije aktera odnosno uzroka/posledica konkurencije. Ovi aspekti i efekti prevazilaze okvire političkog i poretka državne vlasti i uticaja i ulaze u širu oblast društvenih uticaja. Ovde se društvena moć i borba za ovu moć ispoljava u kategorijama systemske konkurencije. Moć je rezultat (efekat) i uzrok konkurentnosti.

Ambijent je ograničen oblašću političke težnje za društveni uticaj nezavisno od toga da li je ovaj uticaj vezan za državu i vlast. Osnovno obeležje uticaja je borba za uticaj koja ima systemske efekte i na koju deluju systemske varijable. Društveni uticaj nije ograničen na jedno društvo, već je prenosiv na društva koja nezavisno od državnih granica interaguju.

U sistemu - modelu samo dva društva spoljna politika bi predstavljala izmenljivu rezultantu interakcije dva miljea: $D_1 \leftrightarrow D_2$. Uz pretpostavku da je jedno društvo na štetan način konkurentno u odnosu na drugo (drugi ambijent)

nastaće omeđavanje ambijenta, odnosno doći je do državnog omeđavanja. U slučaju da država prethodno nije postojala omeđavanje će dovesti do kreacije državnih granica, apstrahujući ostale činioce, zavisno od stepena konkurencije.

Kolektivno se može pokazati i sklonost gospodarenja da jedan ambijent, gde akteri vide ovu sklonost kao interes, teži da osigura dominaciju. Tada je moguće da društvo formira mehanizme zaštite od drugog društva odnosno mere državne prirode koje obeležava vid vlasti. Ova ograničenja nemoraju da budu celovita, već može dolaziti do nerekipročne komunikacije odnosno "polu propustljive" membrane (interagovanja). Dejstvo potrebe uređivanja najmanje dva ambijenta, inicijalno može biti i osnovni razlog nastanka spoljne politike i države kao zaštitnika i promotera interesa ambijenta. Ovde se javlja odnos izlazno-ulaznih efekata.

Odnos (najmanje dva) ambijenta formuliše spoljnu politiku. Ako je reč o velikom broju ambijenata ($A_n > 100$), tada imamo izraženije izmene inicijalnih težnji aktera / ambijenata usled kolektivističkih/sistemskih varijabli. Ako je država i lokalno društvo omogućeno međunarodnim miljeom koji je skup ambijenata, tada međunarodna zajednica država jeste međunarodni ambijent. Međunarodna zajednica ovim je određena kao međunarodno društvo.

Ambijenti se međusobno razlikuju po nivou razvoja i lokalnim osobenostima. Ovi određuju konkurentnu sposobnost društvenog ambijenta. Ambijent ima smisla jedino kada postoji pored ovog još najmanje, jedan ovakav ambijent. Van konteksta barem dva ambijenta nije moguće odrediti pojam ambijenta, kao ni pojam politike.

I.11. Ostale bitne kategorije

Pravo nastaje zajedno sa državom i ima za funkciju da, sistemom ograničenja ponašanja / odnosa, uspostavi kontrolu nad sistemskom društvenom konfliktnošću. U momentu kreacije države, pravo ozakonjuje privilegovan društveni status elite na vlasti i guši ili ublažava (ili barem nastoji tako da deluje) napetost hijerarhije. Ovde se ograničenjima i državnim autoritetom sistemski i formalno-sistemski moralno opravdava i pravno omogućava vladavina i društveni status manjine koja kontroliše vlast države.

Nadalje, funkcija prava, kao konkretno sistemskog i formalnog ustrojstva, je osiguranje pridržavanja opštih normi pod zaštitom države i obezbeđenje jednobraznosti i nepristrasnosti u tumačenju i primeni pravila i normi. U predrđavnom uređenju, svako je bio "sudija u svojim" i tuđim "stvarima" i konfliktnost nije mogla biti stavljena u okvire zajedničke kontrole. Pravo u državnom mehanizmu uspostavlja krivična (i prekršajna) pravila, uvodi red i, nešto kasnije (istorijski), ograničava i moć samog vladara odnosno elite.

Drugo značenje pojma prava je pravo nekog subjekta ili ustanove. Pravo je državno dopuštena i garantovana mogućnost delovanja ili ostvarivanja nekog odnosa, koja kreira obavezu za druge subjekte i aktere da ovu mogućnost poštuju. Pravo je ovde deo formalnog normativnog sistema. Ako neko ima pravo da ne bude pokraden, tada ostali akteri imaju obavezu da ne krađu. Ako ovo pravilo važi za sve, to znači da je krađa zabranjena, a počinioc nezakonite krađe ima pravnu odgovornost i, ako je predviđeno, podleže kažnjavanju. Pravo je u ovom slučaju definisano ponašanje ili odnos ili regulisana relacija ponašanja u okviru neke oblasti društvenog života i delovanja. Njegova bit je skup ograničenja koje određuju konkretni društveno-pravni i formalno-pravni sistem.

Pravo u smislu režima jeste uređeni sistem normi – pravila koji garantuje moć države uspostavljajući ustrojstvo kazni (sankcija) za neizvršavanje obaveza koje proizilaze iz pravila i normi. Pravila – norme uvek podrazumevaju obaveze za njihovo respektovanje i ispunjavanje (neugrožavanje), a zatim i odgovornost u slučaju nepridržavanja obaveza.

Pojam politike, kao što smo uvideli iz predhodnog, odnosi se na poseban društveni sistem moći opisan (metodološki) vezanim izrazima izmena snage. Promene u snazi u vezi su sa ciljevima politike i definicijom funkcija politike. Na sličan način, uočili smo i da je pravo dinamički relaciono kreirani sistem normi i pravila kojima se konzistentno uređuju društveni odnosi u zajednici i kontroliše sistemsku konfliktnost. Ovim pojmovima dodaćemo, ovde, još neka svojstva uređenja i režima, koja su od značaja za izučavanje narednih pojmova, posebno pojma "integriranja".

Politički sistem je oblik državne vlasti i vladavine, koji uključuje subjekte i ustanove vlasti, odnose među ustanovama i subjektima vlasti i odnos vlasti

prema narodu tj. pripadnicima (nepriviligovane) zajednice. Osnovu određenja ovakvog sistema čini broj vladara i širina elite na vlasti, odnos među njima, broj grana vlasti i njihov odnos, deoba, ograničenje, kontrola i ravnoteža vlasti.¹¹ Nadalje, postaje osnovno za sistem u kojoj meri se i kako vlast koristi.¹² Naposljetku, sistem zavisi od pravne limitacije vlasti i postajanja i praktikovanja ljudskih prava i sloboda. Osnovu političkog režima ili ustrojstva čini konkurencija subjekata za obezbeđivanje što veće moći. Priroda aktera koji se bore za vlast, takođe, je osnovno svojstvo uređenja. Bazični proces koji je zajednički političkim sistemima je gravitacija društvene moći prema određenom ili određenim centrima društvene snage. Odavde osnovni politički procesi jesu deo političkog sistema. Osnovu ovog čini politička relacija moći koja uspostavlja elemente vlasti.

Pravni sistem društva jeste formalni / konkretni režim uslova uspostavljanja i ostvarivanja društvenih odnosa u kojem se određuje raspodela prava i obaveza subjekata i ustanova. Pravni režim formalnog sistema uključuje najviši pravni akt ili akte, zatim, zakone i niže hijerarhijske pravne akte. Najvišem aktu / aktima pridružuju se i *jus cogens* norme / pravila, pravne norme međunarodnog prava i međunarodno običajno pravo. Osnovno svojstvo konzistentnog pravnog uređenja je prilagođenost nižih pravnih normi / pravila višim. Pravnim sistemom se uspostavlja hijerarhijski odnos među normama – pravilima i način menjanja hijerarhije. Svaka viša norma ima pravno određeni odnos prema nižim normama. Osnovno svojstvo pravnog sistema je uniformno tumačenje pravnih normi – pravila na osnovu utvrđene pravne logike i pravila i principa tumačenja. Osnovni principi – pravila interpretacije se, u savremenom društvu, nalaze u normama međunarodnog prava, uključujući međunarodno običajno pravo. Pravni sistem uspostavlja metode interpretacije kojima se uzima u obzir formalna konzistentnost i neprotivrečnost pravila i hijerarhijski odnos (normi – pravila), zatim, prirodno i specifično (modifikovano) značenje pojmova i

¹¹ Kolaković J. : "Historija novovjekovnih političkih teorija: od XV stoljeća do 1848", SNL, Zagreb, 1981, str. 91-114.

¹² Isto, str. 107-124.

odnosa, polazeći od izvorne interpretacije zakonodavca i kasnijih eventualnih dopuna značenja od vlasti. Nadalje, koriste se odgovarajući (svi) materijalni i formalni pravni izvori i priznata praksa u tumačenju prava. Pravni režim uključuje i sudsku vlast, koja je nadležna za tumačenje prava i utvrđivanje činjenica od značaja za određivanje odgovornosti. U demokratskom sistemu ova vlast je odvojena od drugih grana vlasti. Naposljetku, konkretni pravni sistem uključuje u sebe društveni poredak i kreira vezu između formalnih pravila – normi i realnih činjenica na koje se norme odnose. Pravni sistem je konkretno deo sistema vlasti i njegovu ulogu određuje zakonodavac. Njegova društvena struktura i funkcije zavisi od težnji elita da instrumentalizuju i koriste ovakav poredak kao sredstvo za svoje ciljeve.

Relaciona priroda pravnog poretka manifestuje se u ograničavanju i kontroli konflikata. Pojedinci mogu sklapati ugovore i time kreirati međusobne obaveze i prava. Pravo je ovde dogovoren odnos između najmanje dva pojedinačna člana zajednice. Za razliku od predržavnog “stanja”, ovde sve moguće konflikte oko interpretacije dogovora – ugovora razrešava nadležni državni organ (odnosno sud). Odavde uočavamo da je osnovna funkcija prava kontrola konfliktnosti u društvenom poretku. Pravni sistem, zatim, treba da obezbedi zakonitost i, tu, pored “pravosudnih”, mogu da učestvuju (zavisno od uređenja) i drugi državni organi (druge grane vlasti).

Možemo sada u teoriji izvršiti dalju generalizaciju objašnjavanja prava. Pravo je uvek dinamički sistem ograničenja. Da bi se odredila sloboda nekog ponašanja ili mogućnost delovanja, ona se neizostavno određuje kroz ograničenja ponašanja. Pravo je određivanje formalne oblasti dejstva. Između ponašanja i ograničenja ponašanja postoji relaciona veza. Ova relaciona veza predstavlja osnovu prava. Pravo je oblik političke moći. Njenu socijalno-kulturološku osnovu čini prinuda, koja se nadovezuje na elemente strahopoštovanja elite i poretka. Potreba za održavanjem neke količine straha, osnova je funkcionisanja političkog i konkretno – pravnog uređenja svakog društva.

Pravno integrisanje subjekata izražava težnju za koncentracijom moći koja teži svom uvećanju. Društvena moć gravitira ka određenim centrima i

neprekidno se menja i kombinuje u cilju svoje maksimizacije. Interes svakog aktera u političkom društvu je jačanje (sopstvene) moći. Ovo kreira konkurenciju za što viši nivo moći. Naposljetku, određena elita uspeva da prigrabi moć nad ostatkom društva i monopolizuje je stvarajući državnu vlast. Ovde je koncentrisana ona snaga koja je potrebna i dovoljna za funkcionisanje opšte organizacije društva koja je strukturirana od ustanova konkretne države.

GLAVA II

OSNOVE MEĐUNARODNOG PRAVA I DIPLOMATIJE

II.1. Platon i Aristotel

Osnove međunarodnih odnosa nalazimo već kod drevnih filozofa države i prava. Platon¹³ i Aristotel¹⁴ su razlikovali prirodno pravo od pozitivnog. Prvo kao savršeno, odnosno izjednačeno sa apsolutnim, a drugo nesavršeno, ljudsko, proizvod države koja je nesavršena.

Po Planonu najveća nepravda je dati neki položaj koji se ne zaslužuje čoveku koji nema sposobnost da vrši te poslove. Država u kojoj ne vladaju filozofi sklona je procesu prelaska u manje savršene oblike, koji završavaju tiranijom. Pravda se izjednačava sa dobrotom i znanjem. Država je zajednica zasnovana na koristi i dobru, odnosno vrsti "ugovora" radi ostvarenja dobra. Njoj čovek teži prirodno kao političko i socialno biće, koje je po prirodi dobro. Svi problemi nastaju kad razum biva nađaćan žestinom, pohlepom i nepravdom. Timokratija (vladavina ratnika) je loš sistem. Rat među Grčkim narodima mora biti vođen po pravilima. Grk može samo varvara napraviti robom. Grci su isti narod i treba da se u sukobima štede. Rat među grcima nije pravi rat. To je stanje odsustva sloge. Pravi rat je rat Grka i varvara.

Novine u pravnim gledištima donosi Aristotel. Po ovom filozofu pravedno je biti jednak, među jednakima. Nejednaki mogu biti jednaki samo sa sebi sličnim (odnosno nižima). Država je zajednica koja je moralna. Svaka zajednica teži nekom dobru. Država se od drugih zajednica razlikuje, jer teži najvišem dobru. Ovde se kako vidimo unose elementi ugovora. Potom prisutni su elementi Platonove i sofističke doktrine. Ovo se odnosi na koncept prava. Pozitivno mora biti usklađeno sa prirodnim. Prirodno pravo, kao idealno, je više od pozitivnog. Ratovi mogu biti pravedni i nepravedni. Nepravedni su oni ratovi koji teže porobljavanju. Cilj sukoba je mir. Aristotel stoga u svom međunarodnom

¹³ Plato: "The Republic", Oxford univ.press, 194.

¹⁴ Aristotle: "Politics", Dent, London, 1912.

pravnom gledištu, ukazuje da je odbrambeni rat pravedan i da se obuka i vežbanje mogu upražnjavati samo radi zaštite. Robovi su dopušteni. Po Aristotelu postoje prirodni robovi i kažnjenci. Međunarodni koncept uključuje unutrašnje faktore. Ustavi propadaju ili po sebi ili zbog dejstva u blizini drukčijeg ustava druge države, odnosno, ako se radi o dalekoj državi, do sličnog pada može doći zbog njene velike moći.

II.2. M. T. Ciceron, Sv. Augustin, Sv. Toma Akvinski i F. de Vitorija

U Rimu Ciceron već uvodi pojam *ius gentium*. Ovde se, međutim, nepravi razlika u odnosu na *ius naturale*. Poreklo prava se vidi u Bogu, i u osnovi prirodno pravo proističe iz Boga.

Kod Svetog Augustina¹⁵ i Svetog Tome Akvinskog¹⁶, postoje pravila ratovanja, kao i pravila u odnosu na robove. Jedno od pravila je da je rat protiv nevernika dopušten. U vezi sa ropstvom smatra se da je dopušteno (ili čak za robove korisno).

U 15 veku Francisko de Vitorija daje osnove ove grane prava¹⁷. Po Vitoriji ratovi su nepravedni ili pravedni. Nepravedni ratovi su oni gde dolazi do kršenja međunarodnog prava. Pravedni su sankcije za kršenje međunarodnog prava. Odbrambeni rat je dužnost. Onaj ko ne vodi rat učestuje u kršenju prava. Dužnost je voditi samo pravedan rat., jer je to kažnjavanje nepravde. Analizirajući ko objavljuje rat, dolazi se do zaključka da Vlada objavljuje rat. Osnove su u načelima: 1) voditi rat kada je neophodno; 2) sankcija mora biti srazmerna deliktu; 3) kažnjavati samo krivca (vladara), a ne narod u celini. Ugovori napravljeni u neznanju ili na silu su nevažeći. Vitorija odbacuje prenos suverenosti ugovorom, bez izražene slobodne volje celog naroda. Dopušta mogućnost Starateljstva Španije nad drugim narodima dok nesteknu sposobnost

¹⁵ St. Augustine: "The city of God", Dent, London 1945.

¹⁶ Vidi St. T. Aquinas: "De regimine principum" i "Summa Theologica", Basil Blackwell, Oxford 1978.

¹⁷ F de Vitoria npr "On the Indians", Carnegie Inst., Washington DC 1917.

da sami upravljaju. Starateljstvo se može vršiti jedino u korist naroda kojim se upravlja, a ne u sopstvenom interesu. Međunarodno pravo u osnovi je prirodno pravo.

II.3. Ž. Boden (J. Bodin) i H. Grocijus (H. Grotius)

Jasniju vezu ove grane prava i suverenosti nalazimo kasnije kod Bodena. Prema njegovom viđenju¹⁸: Suveren je u svojoj vlasti, koja je najviša, ograničen jedino međunarodnom pravu, koje je vrsta prirodnog prava (ali pozitivnog). Odavde vladar nije vezan međunarodnim pravom ukoliko je protivno prirodnim pravom. Suveren je dužan da poštuje međunarodne ugovore. Suveren mora da poštuje diplomatsko i ratno pravo. Posebno je obavezan da poštuje neutralnost. Cilj rata je pravda, a ne mir. Međunarodno pravo je poredak zaštićen sankcijama nasilja, mir u nepravdi je novo kršenje prava.

Slične stavove nalazimo i kod Dominika Sata, Franciska Suareza i Aleberina Đentilea. Za Suareza izvor međunarodnog prava se vidi u običajima (pored prirodnog prava).

Poznati pravnik Grocijus smatra se osnivačem međunarodnog prava. On je teoretičar društvenog ugovora i kod njega međunarodno pravo proizlazi iz socialne i umne prirode čoveka. Grocijus smatra da je osnova međunarodnog prava u prirodnom poretku. Međunarodno pravo ne poseduje sankcije. Ipak ono se primenjuje iz interesa i koristi. Ovde se vidi liberalistički momenat ovog koncepta. Međunarodno pravo, kao i kod drugih teoretičara prirodno-pravne škole zasniva se na prirodnom pravu koje je vezano za čovekovu dobru prirodu odnosno održanje čoveka, pri čemu se njen izvor, kod Grocijusa, vidi u Bogu. Pozitivno pravo predmet je provera u odnosu na prirodno pravo koje ima dva porekla: 1) održanje čoveka; i 2) volja Boga. Osnov međunarodnog prava nalazi se u ugovorima. Grocijus posebno razvija Ratno i Diplomatsko pravo¹⁹. Pri vođenju rata mora se voditi računa o pravičnosti, što uključuje nepovredivost imovine, migriranja, plovidbe, trgovine. Posebno se zalaže za slobodnu

¹⁸ J. Bodin: *Six books of the Republic*, Basil Blackwell, Oxford 1955.

¹⁹ H. Grotius: *The Law of war and peace*, Clarendon press, Oxford 1925.

plovidbu, kao načelo koje otvara novu granu prava: pomorsko pravo. Jedinu granu međunarodnog prava, koja se ne oslanja na prirodno pravo vidi u Diplomatskom pravu. Po Grocijusu ono se zasniva na volji naroda ili običajnim pravilima. Među osnovnim pravilima su diplomatski prijem i privilegije. Iz eksteritorijalnosti proizilazi imunitet. Diplomata ne mora biti primljen, međutim, njegovo ne primanje na dužnost pri stranoj državi, mora biti obrazloženo. Kao što je poznato ovo pravilo danas ne važi. Odbačena je takođe i doktrina eksteritorijalnosti kao osnove imuniteta. Nezavisno od toga Grocijusova osnovna shvatanja o diplomatskoj misiji koja nisu vezana za prirodu ili svetost ličnosti, već običaje, postala su osnova daljeg razvoja prava. Osnovni izvor prava, pored ugovora, Grocijus vidi u običajima, što doprinosi razvoju ove pravne grane. Poreklo međunarodnog prava u socijalnoj čovekovoj prirodi, anticipira sociološke metode pravne nauke, što ga delimično uvrstava u preteču modernih doktrina.

Pored Grocijusa u ovom periodu postoje više autora koji su razvijali svoje koncepte na osnovama prirodno-pravne doktrine nastanka prava. Među njima su Pafendorf Binkeršen, Volf i Vatel.

II.4. S. Pjer, Ž.Ž. Ruso (J. J. Ruso), I. Kant i J. G. Fihte

Razvoj prava potom se može pratiti kod političkih teoretičara koji su imali i svoju pravne koncepcije. Ovde se ubrajaju teoretičari svetske vlasti, među kojima su Pjer, Ruso, Kant i Fihte (o čemu će biti još reči u narednom poglavlju o međunarodnom organizovanju).

Značajan napredak pravne teorije prisutan je kod Kanta. Prema njegovom učenju svaki postupak koji se odnosi na druge ljude (što se po ideji odnosi i na bilo koje subjekte) nepravedan je (tj. nelegalan je) ako je njegova maksima nepodobna za opštu javnu upotrebu (tj. za publicitet) odnosno ne može postati opšti najviši princip ponašanja za sve (na isti način i jednako tj. ramnopravno). Ova definicija je slična definiciju moralnog ponašanja. Moralna maksima se naime definiše kao što je poznato na analogan način (zamenjući pojam prava pojmom moralno dobrog delovanja).

Kantova pravna teorija nadopunjuje se Fihteom. Po Fihteu svako ima (onoliko) slobode koliko ta sloboda ne ugrožava (istu takvu) slobodu drugih. Pravni život se sastoji u respektovanju međusobne egzistencije sloboda i mogućnosti prisiljavanja na respektovanje ovih sloboda. Ovo se može primeniti i na međunarodnom planu (gde se inače nemcima daje posebno mesto kod njegovog viđenja međunarodnih odnosa).

II.5. G. Jelinek i H. Tripl (H. Triepel)

Moderna shvatanja međunarodnog prava nalazimo kod Jelineka²⁰. Njegova teorija autolimitacije tretira odnos unutrašnjeg i međunarodnog poretka odnosno suverenosti. Država koja je u potpunosti suverena jedini je tvorac poretka. Država je kreator prava, kojim se obavezuje odnosno samoograničava (samolimitira). Ovo samoograničenje traje do akta države kojima se ono može ukinuti. Svaki njen akt je akt države, pri čemu se svake obaveze može osloboditi. Ograničavanje ne dolazi spolja, već proizlazi iz volje države, koja jedina stvara samolimitiranje delovanja i prava (tj. sužnosti). Ako je reč o npr. prestajanju obaveza iz međunarodnog prava (što važi obratno i kod nastajanja) treba ispitati razloge nastanka ovakvog ograničenja odnosno samolimitirajuće odluke. Ako osnovni ciljevi države nisu postignuti ili su izvan "životnih" interesa države, država i međunarodni ugovor može odbaciti odnosno slobodna je da ga smatra nevalidnim i da ga raskine. Priroda životnih odnosa između država zasnovana je na prirodi i svrsi (ili cilju odnosno ciljevima ili svrhama) države, kao jedinog kreatora prava.

Na pozitivistički koncept Jeleneka možemo nadovezati doktrinu Tripla²¹, koji relativizuje nihilizam u pogledu obaveza međunarodnog prava. Kod ovog autora ugovori imaju obavezujuća obeležja. Ugovori su deljivi na dve grupe. Ugovori suprotnog interesa: "Vertag" (gde su ujedinjeni suprotni interesi) i Ugovori istovetnih, podudarnih ili nesuprotnih sklonosti odnosno interesa: "Vereinbarung". Ovi ugovori ne traže posebnu vlast, kao što uviđamo, jer su im

²⁰ G. Jelinek: "Die rechtliche Natur der Staatenverträge", Wien, 1880, str.5, 9, 15, 39, 49.

²¹ H. Triepel: "Volkerrecht und Landesrecht", Leipzig, 1899.

države sklone. Državno pravo ne mora prihvatati norme međunarodnog prava, ako se njima u ugovorima nije obavezala. Međunarodno i državno (unutrašnje) pravo predstavljaju dva sistema, gde ne postoji formalna nadređenost. Izuzev u okolnostima suštinskog menjanja situacije, ugovori se kada su zaključeni moraju poštovati. Tripl ne vidi sukob unutrašnjeg i međunarodnog prava, jer se međunarodna pravila, tek unutrašnjim aktima prenose na državno pravo. Međunarodno pravo nema primat. Ovde uočavamo Dualističku koncepciju odnosa dva prava, što će otvoriti nove doktrinarne deobe na međunarodnoniste i Dualiste.

Doktrine i teorije koje su posebno bitne za analizu razvoja međunarodnog prava vezane su za Digia, Kavarea, Anzilotta i Kelzena. Izložićemo osnovne elemente ovih teorija, relevantne i za političku prirodu odnosa država.

II.6. L. Digi, L. Ž. Kavare (L.J. Cavare), D. Anciloti (D. Anzilotti) i H. Kelzen (H. Kelsen)

L. Digi²² svoju doktrinu bazira na vanpravnim elementima. Po ovom gledištu društveni zakon je pravilo, po kome se ograničava svesna i voljna aktivnost čoveka. Iz ovog zakona proizilazi pravo. Međunarodno pravo nastaje (kao i pravo inače) kad se formira svest da određeno pravilo treba štititi, ovakva svest je uzrokovana solidarnošću, koja je u vezi sa osećanjem pravde (i uslovljena je materijalnom bazom društva). Međunarodna zavisnost stvara osećaj solidarnosti, iz koga se stvara, nadalje pravo, koje je uvek određeno nivoom razvoja, odnosno nije neizmenljivo. Međunarodno pravo izraz je opštečovečanske svesti i solidarnosti svih u zajednici. Ovo je spojivo sa primatom ovog prava prema državnom. U ovom pogledu Digi je na poziciji Monizma, gde se smatra da se međunarodna pravila direktno primenjuju (bez prenosa) na državnom planu.

²² L. Duguit: "Tratie de Droit Constitutionel", 3-em ed. Paris, 1927, str.67,188.

U pozitivizmu Kavare²³ se bitno razlikuje od prethodnih doktrinera. Osnov pravila (prava) je u društvenim potrebama. Volja ljudi je generator pravnog delovanja. Ono, nadalje, ima ispoljavanje u formi koja je uokvirena pozitivnim pravom. U pravnim aktima sadržano je ostvarenje pravnog delovanja. Pravo određuje organe koji kontrolišu ovo delovanje. Osnovu proučavanja čini analiza raspodele prava "stvaranja prava". Nadležnost je bazirana na volji, a zadatak nauke je utvrđivanje raspodele ili razgraničenja nadležnosti. Osnova nadležnosti je volja. Ovaj koncept primenjuje Kavare i na međunarodno pravo. Međunarodno pravo su "društvena međunarodna pravila". Ovo pravo je podeljeno nadležnostima. U poređenju sa unutrašnjim, ovde postoje prepreke u primeni međunarodne nadležnosti. Prepreke nastaju usled već stvorenog pozitivnog prava i usled nivoa državne suverenosti koji onemogućava, do izvesnog nivoa, primenjivanje međunarodnih nadležnosti. Međunarodno pravo, obeležava sve manje isključivost državne suverenosti, što deluje na nadležnosti. Međunarodno pozitivno javno pravo je obavezno. Ova obaveznost je, takođe, u vezi sa umanjnjem nadležnosti. Prirodno, odavde proizlazi sklonost ovog teoretičara Dualističkom viđenju odnosa unutaršnjeg i međunarodnog prava.

Za razliku od Kavareovog pozitivizma, Ancilotiev pozitivizam nastoji da iz celovitog pravnog pojma odredi osnovu međunarodnog prava²⁴. Ovu osnovu međunarodnog prava nalazi u jednom bazičnom principu: *Pacta sunt servanda*. Ovaj princip je nezavisan činioac koji nema osnovu u izvanpravnim disciplinama ili društvenim sociološkim područjima. On je objektivian i omogućuje sagledavanje međunarodnog prava kao zasebne odnosno posebne nezavisne discipline. Ovo pravo je nezavisno od državne volje (mada ugovori podrazumevaju saglasnost volja). Prema ovom konceptu međunarodno pravo sa unutrašnjim čini dva pravna sistema koja ekzistiraju zajednički (što doktrinu ovog autora uvrstava u Dualizam).

Ancilotiev pogled blizak je u izvesnim elementima Kelzenovoj teoriji koju treba ovde posebno izložiti, budući da je bitna za odnos politike i prava odnosno

²³ L.J. Cavare: "Le Droit International public positif", 2 ad. Ed., Paris, 1951.

²⁴ D. Anzilotti: "Cours de Droit International", trad. Par G. Gider, Paris, 1929.

konstrukciju čiste pravne discipline²⁵. Kelzenova normativistička teorija u okviru svoj pozitivističkog gledanja (odnosno neokantizma) nastoji da pronađe strukturu (odnosno poreklo) normi, što znači njihovu aksiomatiku u okviru čisto pravnih pojmova. Analitički, norma ima za osnovu drugu fundamentalniju normu, ova potom još fundamentalniju, sve dok se elementaristički (odnosno strukturalno) ne dođe do kraja deljenja, odnosno, kako ovaj teoretičar ukazuje, do "pranorme". Ova norma je najelementarnija, jer proces analize ne ide do beskraja. Iz pranorme postaju druge norme, što se u ovom konceptu naučno sagledava kroz induktivno-deduktivni odnosno analitičko-sintetički sled. Norme nemaju (po sebi) osnovu u vanpravnim područjima, što podrazumeva odnosno anticipira metod objašnjavanja hijerarhije i veza normi (normativistički metod) i njihovo tumačenje (dogmativni metod). Ovim se, dakle, daje osnova normativno dogmatičkom metodu. Pravo je, po ovom teorijskom konceptu sistem autonomnih normi. Ovde nisu primenljive aksiološke, hermeneutičke, i druge metode političkih i socioloških nauka. Pravo kao izdvojen sistem ima svoj poseban metod, pri čemu je osnovno svojstvo ovog poretka efikasnost. Međunarodno pravo je bazirano ugovorom i slično kao kod Ancilotija osnovni princip je: *Pacta sunt servanda*. Sve norme državnih sistema imaju opštu normu u međunarodnom pravu, odnosno, svi državni sistemi prava se stapaju u sistem integralnog pravnog poretka. Obaveznost običajnog prava je u hipotezi da je običaj postao osnovna norma. Pošto su pranorme vezane za integralni poredak Kelzen zauzima Monistički pogled na odnos unutrašnjeg i međunarodnog prava.

U ovom delu pored doktrina potrebno je navesti i druge momente koji su bitni za međunarodno pravo. Međunarodno pravo ima svoje subjekte i izvore. Subjekti međunarodnog prava, o čemu će više reči biti kasnije u ovoj monografiji, su zavisno od definicije: države i međunarodne organizacije, a u novije vreme i čovek. Ovaj subjekt postaje sve više akter raznih konvencija. Međunarodno pravo stvara (daje) pravo i obaveze navedenim subjektima. Međunarodno pravo je pravna grana koja reguliše prava i dužnosti država i država, međunarodnih organizacija i međunarodnih organizacija i država i

²⁵ H. Kelsen: "Principles of International Law", New York, 1952.

međunarodnih organizacija. U novije vreme ona reguliše i odnose čoveka prema državi i čoveka prema međunarodnim organizacijama. Pored subjekata obeležje ove grane su njihovi izvori prava koji su definisani u Povelje UN-a i drugim međunarodnim instrumentima (posebno ugovorima). U članu 38 Povelje UN-a navode se sledeći izvori međunarodnog prava (odnosno izvori pozivanja na prava i obaveze): međunarodni ugovor, međunarodni običaj kao dokaz opšte pravne prakse, opšta pravna načela priznata od civilizovanih naroda, sudske odluke i doktrine. Izvori prava i ovde se dele na formalne i materijalne. Pored navedenih formalnih izvora, materijalni izvori koji su vezani za opšte pravne filozofske koncepte, danas se praktično zanemaruju. Osnovna područja međunarodnog prava se odnose na pojavu i isčezavanje država i međunarodnih ustanova, priznanje država i vlada, prava i dužnosti država i drugih subjekata međunarodnog prava, pravo granica i teritorija (uključujući more, reke i vazduh), pravo međunarodnih organizacija, međunarodno krivično pravo, pravo čoveka kao međunarodnog subjekta, pravo rešavanja sporova, pravo rata odnosno vođenja rata, pravo ugovora i drugih pravnih akata, ekonomsko pravo, saobraćajno pravo, kao i druge moderne grane međunarodnog prava.

Uticaj prava na politiku posebno je bitan za razumevanje svetske politike. Od velikog značaja međunarodno pravo ima na formiranje i argumentaciju liberalizma, neoliberalizma i neofunkcionalizma. Uloga međunarodnog prava je u vezi sa međunarodnim institucijama i kompleksnom međuzavisnošću. Odavde treba zaključiti da razvoj prava u međunarodnoj oblasti ima uticaj na razvoj međunarodne političke doktrine, jer unosi nove elemente ograničavanja moći u međunarodnim odnosima i daje novu dimenziju na objašnjavanje odnosa unutrašnje i spoljne politike. Taj aspekt pre svega se odnosi na otkrivanje novih motiva unutrašnje politike, što sistemski determiniše elemente i činioce spoljne politike odnosno međunarodne odnose.

Osnovna politička gledanja međunarodnih odnosa u oblasti liberalizma vezuju se za međunarodne organizacije. Osnovni elementi međunarodnih ustanova odnose se na teorije definisanja međunarodnih ustanova, njihovu klasifikaciju, pravna obeležja i ulogu ovih organizacija.

Teorije o večnom miru koji nastaje nadnacionalnim odnosno supranacionalnim rukovođenjem sadržane su u stavovima P. Deboa, E. Krucea (E. Cruce), V. Pena (W. Penn), Saint Piera (Saint Pierre), Ž. Rusoa (J. Ruso), J. Bentama, I. Kanta i J. G. Fihtea. Poslednja dva filozofa daju suštinske elemente.

Kant u svom konceptu polazi od ideje prirodnog prava koji primenjuje na države. Po ovom filozofu, države se nalaze u prirodnom stanju u kojem pravo nije enforsabilno i gde se nemože postići trajniji mir. Da bi se mir omogućio države mora da napuste prirodno stanje (koje inače nije kao kod Hobsa, rat svih protiv svih, već stanje nepostojanja prava), da bi prešle u pravom uređeno stanje. To stanje je po Kantu "Večni mir". Ono može da zaštiti prava koja je nemoguće zaštititi u prirodnom stanju, gde zato postoje česti sukobi. Uređeno stanje uključuje savez država nad kojim bi po ovom filozofu, postojala nadržava, odnosno "država naroda"²⁶. Ova tvorevina podrazumeva da se države pridržavaju određenih principa, kako bi i stvarno došlo do njenog realizovanja. Države treba da odustanu od agresivnog rata. Nepravedni rat vode nepravedne države (odnosno "neprijatelji"). Nepravedni neprijatelj je onaj koji postupa po načelu koje nemože da bude proglašeno opštim principom važenja (Kantijanski imperativ), a da se ne tako ne stigne u prirodno stanje (koje je obeleženo proglašavanjem svog načela za pravo). Demokratija (republikanska) je politički oblik u kome je moguće težiti miru, jer je građanin zainteresovan za mir. Treba da postoji sloboda govora i štampe da bi filozofi mogli javno iznositi svoje stavove. Vremenom, stalne vojske treba da nestanu. Države ne smeju da se mešaju u unutrašnje stvari drugih država.

Srodan koncept zastupa i Fihte. Njegova "Federacija država"²⁷, po obeležjima je jača od Kantove "Države naroda". U njoj je predviđena vojska, odnosno prisutna je centralizovana vlast. Zasnovana je na ugovoru, kao i Kantova nadržava.

Pored idejnih preteča, postojale su i konkretne preteče savremenih međunarodnih organizacija. Ovde spadaju međunarodni kongresi (npr. Bečki

²⁶ I. Kant: "Thoughts on perpetual peace", Swan Sonnenschein, London 1903.

²⁷ J. G. Fichte: "Grundlage des Naturrechts", S. W., III.

kongres 1814-1815), na kojima se multilateralna diplomatija prihvata kao nov vid diplomatije. Potom razvijaju se rečne komisije (npr. za Elbu i Duru), gde se razvija rečno pravo. Potom nastaju administrativni savezi (npr. Telegrafski 1865), koji prethode razvoju modernih specijalizovanih ustanova, koje se razvijaju u sistemu UN-a.

Savremene međunarodne organizacije nastaju i razvijaju se tek u dvadesetom veku. Ovde posebno mesto imaju Društvo Naroda i Ujedinjene nacije, sa svojim specijalizovanim organizacijama i ustanovama, kao i razne regionalne organizacije (kao što su Savet Evrope, EU, OEBS i druge). Ne ulazeći u širinu izlaganja o osnovama organizacija, u ovom delu rada daćemo, pored definicija samo osnovne činjenice o UN-u i važnijim specijalizovanim ustanovama.

Problemom definisanja međunarodnih organizacija bavili su se poznati pravni autori, kao i Ujedinjene nacije. Prema H.G. Šemersu (H.G. Schermers) svaka međunarodna organizacija mora da ima od strane država zaključen međunarodni ugovor, potom organe i ovakva organizacija mora biti ustanovljena prema pravilima međunarodnog prava²⁸. Problemom definisanja pojma međunarodne organizacije bavile su se Ujedinjene nacije odnosno Komisija za međunarodno pravo. U izveštaju El-Eriana, Specijalnog izvestioca Komisije iz 1963 nalazimo više definicija međunarodnih organizacija sadržanih u poglavlju: "Definitions of International Organizations"²⁹. U ovom poglavlju nalazimo jednostavne i složene definicije. Po Brierliju (Brierly) npr. međunarodna organizacija je asocijacija država, sa zajedničkim organima, koja je stvorena ugovorom. Primer složenije definicije daje Fitzmaurice. Po njemu: "pojam međunarodne organizacije označava udruženje država osnovano ugovorom, sa statutom i zajedničkim organima, koje ima ličnost različitu od ličnosti država-

²⁸ H.G. Schermers: "International Institutional Law", Sijthoff & Noordhoff, The Netherlands, 1980, str.5-6.

²⁹ A. El-Erian: "Document A/CN, 4/161 and Add. 1", Yearbook of the International Law Commission, 1963, str.167.

članica, i koja predstavlja subjekt međunarodnog prava sa sposobnošću zaključivanja sporazuma".

Srodne definicije nalazimo i kod kasnijih teorijskih koncepcija. Prema npr. M. Viraliju (M. Virally) međunarodna organizacija može biti definisana kao "udruženje država osnovano ugovorom među članicama, koje poseduje stalne organe, čiji je zadatak ostvarivanje ciljeva od zajedničkog interesa, sredstvima saradnje između njenih članica"³⁰.

S problemom definisanja međunarodnih organizacija vezan je i problem njihove klasifikacije. Prema Šermersu u najopštijem pogledu međunarodne organizacije se klasifikuju na: a) javne i naspram ovih privatne; b) univerzalne i "zatvorenog" tipa; c) "nacionalne" i naspram njih "deliberativne"; i d) "funkcionalne" i "opšte" organizacije³¹. Srodnu podelu daje i gore pomenuti El Erianov Izveštaj: a) privremene (ad hoc) i stalne; b) međuvladine i nevladine; c) univerzalne i regionalne; d) organizacije sa automatskim pristupanjem i s druge strane utvrđenim postupkom (sa uslovima) primanja; e) opšte i specijalizovane; f) zakonodavne, izvršne i sudske; g) donosiocice odluka, sa manje nadležnosti, izvršne organizacije sa više nadležnosti i nacionalne organizacije³².

Sličnu podelu nalazimo i kod ostalih teoretičara. Kod Morozova, pored javnih i nevladinih postoji podela po obliku socijalnog poretka ("organizacije razvijenih zemalja" i zemalja u razvoju³³). Kod zapadnih teoretičara nepostoji ova tendencija. Kod Boveta (D. W. Bowett)³⁴ organizacije se pored javnih i nevladinih mogu klasifikovati na tri tipa: političke, administrativne i sudske. Modernija shvatanja međutim, sužavaju klasifikaciju. Po viđenju Viralija organizacije se dele po: a) sastavu; b) cilju; c) njenoj snazi. Prvi element

³⁰ M. Virally: "Definition and Classification of International Organizations: a legal approach", International Social Science Journal (ISSJ), vol.29, no. 1, UNESCO, 1977, str.59.

³¹ H.G. Schermers, Isto, str.7.

³² A. El-Erian, Isto, str.167-169.

³³ Г. И. Морозов: "Международные организации", Мисла, Москва, 1974, стр. 60-66.

³⁴ D. W. Bowett: "The Law of International Institutions", Stevens and Sons, London, 1982, str. 10-11.

određuje dali je organizacija univerzalna ili regionalna. Drugi određuje dali je opšta (politička) ili funkcionalna odnosno tehnička. Treći kriterijum je pravna sposobnost da se donose odluke koji obavezuju članice odnosno pravna mogućnost izvršavanja svojih odluka. Po ovom elementu organizacije se dele na: konsultativne, "legal setting", i izvršne³⁵.

Iz ovih definicija i klasifikacija vidimo da se međunarodna organizacija definiše u užem pravnom vidu kao međuvladina organizacija, što je i prihvaćeno od Ujedinjenih nacija. Pravna ličnost određuje njena svojstva, iz čega proizlazi da je potrebno utvrditi elemente pravne ličnosti, da bi se jasnije odredio njen pojam, odnosno jasnije mogla izvršiti klasifikacija. U daljem izlaganju osvrnućemo se na osnovne elemente pravnog subjektiviteta međunarodnih organizacija.

Pravno obeležje subjekta prava znači da je subjekt nosilac prava i obaveza. Međunarodni pravni subjektivitet podrazumeva sposobnost da subjekt ima međunarodna prava i dužnosti odnosno da može neposredno da ova prava ostvaruje odnosno da bude odgovoran za dužnosti ili obaveze koje imaju međunarodne pravne izvore. Ovi izvori su, kao što smo naveli sadržani u klasifikaciji koju daje Povelja UN-a, kao i materijalni izvori.

Elementi pravnog subjektiviteta ili svojstva pravne ličnosti, kod organizacija su pored opšteg (posedovanja međunarodnih prava, obaveza i dužnosti):

a) sposobnost pravnog predstavljanja (pravo na ime, zastavu i druge elemente predstavljanja). Pravo na predstavljanje u okviru postupaka pred političkim i sudskim ili arbitražnim telima. Pravo učlanjenja i učešća u radu drugih međunarodnih organizacija (što je novijeg datuma). Aktivno i pasivno pravo poslanstva (odnosno diplomatsko predstavljanje);

b) pravo kreiranja novih pravnih lica u međunarodnom pravu odnosno tela sa međunarodnim pravima i obavezama;

c) pravo za zaključivanje međunarodnih ugovora;

³⁵ M. Virally, Isto, str. 64.

- d) pravo donošenja jednostranih međunarodno pravnih akata i u nekim organizacijama međunarodno obavezujućih akata;
- e) pravo vođenja sudskih i drugih pravnih postupaka u okviru međunarodnog prava (svojstvo da tuži i bude tužena, prema pravilima ove grane prava);
- f) privilegije i imuniteti međunarodne organizacije (u odnosu na druge subjekte prava);
- g) privilegije i imuniteti njenih službenika;
- h) privilegije i imunitet diplomatskih misija pri ovim ustanovama;
- i) sticanje i raspolaganje nepokretnom i pokretnom imovinom i drugi elementi personalne i teritorijalne nadležnosti, koji su van jurisdikcije ostalih subjekata;
- j) odgovornosti za izvršavanje odnosno neizvršavanje dužnosti iz međunarodnog prava.

U najopštijim aspektima elementi pravnog subjektiviteta su sadržani u Povelji UN-a, kao i statutima međunarodnih organizacija. U Povelji se najprije kaže sledeće: "Organizacija uživa na teritoriji svakog svog člana onu pravnu sposobnost koja joj je potrebna da vrši svoje funkcije i postiže svoje ciljeve" (čl. 104)³⁶. Potom: "Organizacija ima one privilegije i imunitete koji su joj potrebni za postizanje njenih ciljeva" (čl. 105, st.1)³⁷. Zatim se utvrđuju elementi statusa misija pri UN-u i međunarodnih službenika UN-a (čl.105, st.2). U najopštijem kaže se: pretstavnici članova Ujedinjenih Nacija i službenici Organizacije poseduju isto tako privilegije i imunitete potrebne da nezavisno vrše svoje funkcije u vezi sa radom Organizacije³⁸.

Pojedinačni elementi pravnog subjektiviteta UN-a posebno se definišu Konvencijom o privilegijama i imunitetima UN-a. U ovoj Konvenciji izričito je prvo utvrđeno da UN ima pravnu ličnost, sa osnovnim elementima ove ličnosti (odnosno subjektiviteta): "Ujedinjene nacije imaće pravnu ličnost. One će imati

³⁶ Charter of the United Nations, Art. 104.

³⁷ Isto, Art. 105.

³⁸ Isto.

sposobnost: a) zaključivanja ugovora; b) sticanja i raspolaganja nepokretnom i pokretnom imovinom; c) vođenja pravnih postupaka" (čl. I)³⁹. U narednom tekstu utvrđuje se imunitet svojine, uključujući prostorije Organizacije i arhive, zatim slobodu raspolaganja i korišćenja fondova, izuzimanje od direktnih poreza i carina (čl. II), obezbeđivanje olakšica kod komunikacija u pogledu samostalnosti i oporezivanja UN-a, koji je nemanje povlašćen od tretmana koji imaju države u međunarodnim odnosima (čl. III); privilegije i imuniteti pretstavnika članica UN-a, koji su izjednačeni sa diplomatskim privilegijama i imunitetima (čl. IV); privilegije i imuniteti službenika Organizacije UN-a, koji su funkcionalni (za vršenje dužnosti) do nivoa najviših funkcionera, koji su izjednačeni sa diplomatskim predstavnicima (čl. V), privilegije i imuniteti eksperata Organizacije, koji ih poseduju pri vršenju zadataka (čl. VII), uvođenje putnih isprava za službenike UN-a i odredbe o sporovima, gde se UN može javiti kao odgovoran i pred unutrašnjim sudovima, kada je takav, sporazum zaključen i pred međunarodnim telima odnosno Međunarodnim sudom (čl. VIII)⁴⁰.

Na srodan način, kao i u Povelji i u osnovnim dokumentima specijalizovanih agencija UN-a daju se osnovni elementi pravne ličnosti. Kod nefinansijskih ustanova samo najopštiji, kao u Povelji, dok kod finansijskih ustanova (IMF i Svetska Banka sa asocijacijama) sa više konkretnih elemenata izuzeća od jurisdikcije.

Elementi pravnog subjektiviteta specijalizovanih agencija UN-a u pojedinostima su izloženi u Konvenciji o privilegijama i imunitetima specijalizovanih agencija. Ovaj dokument sadrži uglavnom podudarne elemente subjektiviteta, kao ovde navedene u Konvenciji o privilegijama i imunitetima UN-a. Obe konvencije su identične do izvesnih odstupanja u završnim odredbama.

Slična obeležja kao kod UN-a i njegovih ustanova, nalazimo i kod drugih organizacija npr. EU-a, Saveta Evrope, OEBS-a, regionalnih organizacija, kao i drugih ustanova nastalih ugovorom država. Posebnost u ovom pogledu može se pronaći kod EU-a gde su elementi subjektiviteta snažnije izraženi, što je u vezi

³⁹ General Convention on the privileges and immunities of the UN, Art. I.

⁴⁰ Isto.

sa ustanovom čiji je cilj da preraste u formu koja teži nadnacionalnim svojstvima. U ovom pogledu EU, ne samo što ima nezavisnost (pravnu) od članica, već može da utiče na izvesno umanjenje autonomnosti svojih konstituenata (naravno do određene mere)⁴¹, što bi se moglo očekivati u narednom periodu. Ipak redukciju osnovnih elemenata pravnog subjektiviteta, nije moguće izvršiti bez saglasnosti država članica, i sve dok država egzistira kao suverena, ona zadržava esencijalne elemente ovog subjektiviteta, bez kojih bi bila dovedena u stanje diskriminacije, tj. pravne nejednakosti sa drugim državama, što je Poveljom i *jus cogens* pravilima nedopustivo. Oduzimanje osnovnih elemenata subjektiviteta može potpuno onеспособiti državu da štiti prava koja joj pripadaju i tako dovesti njezin opstanak u pitanje. Pored toga, može se smatrati da je osnovni element državnosti, pored suverene vlade, teritorije i stanovništva, i pravni subjektivitet sa svojim esencijalnim elementima. Ovde svakako treba uvrstiti pravo na ime, zastavu, ugovornu i procesnu sposobnost i sposobnost pretstavljanja.

⁴¹ Vidi Maastricht Treaty.

GLAVA III

PRIKAZ SAVREMENIH TEORIJA O MEĐUNARODNIM ODNOSIMA I SPOLJNOJ POLITICI DRŽAVA

III.1. Klasične teorije o međunarodnim odnosima, spoljnoj politici i diplomatiji

U savremenoj nauci o međunarodnim odnosima i spoljnoj politici sporno je odrediti kada počinje razvoj moderne teorije interakcije i odnosa međunarodnih subjekata. Može se tvrditi da klasični realizam počinje sa Makijavelijem i Hobsom, što je u velikoj meri opravdano uzimajući u obzir da ovi mislioci raskidaju tradicionalne veze između politike i morala, vršeći kritiku tadašnjih manje više idealističkih (pa i u dobroj meri "utopističkih") koncepata države i međunarodnih odnosa. Isto tako može se tvrditi, i to sa jakim argumentima, da klasična liberalna doktrina međunarodnih odnosa počinje sa Bodenom, Grotiusom, Lokom i Monteskjeom, a posebno sa institucionalistima Kantom i Fihteom koji su polazeći od miroljubive čovekove prirode smatrali da se boljim uređenjem države odnosno stvaranjem uređenih odnosa između država, može doći do "trajnog mira" ili barem takvog stanja koje će omogućiti trajniji mir. Uzimajući u obzir da koreni i jednog i drugog klasičnog pravca postoje kod ovih mislioca, može se diskusija o savremenim doktrinama započeti od njihovih neposrednih nastavljača koji su već od prošlog veka obeležili početak razvoja moderne teorije međunarodnih odnosa.

III.1.1. Klasični Liberalizam, Pluralizam i Eklekticizam

a. A. de Tokvila

Početak savremenog klasičnog liberalizma vezuje se za Aleksisa de Tokvila koji na originalan način povezuje osobenosti političkog sistema i državne spoljne politike. U svom poznatom delu "Demokratija u Americi" Tokvil zaključuje sledeće: "demokratske nacije su prirodno naklonjene miru što proizlazi iz

njihovih interesa i sklonosti...”⁴². Ovakvo shvatanje Tokvil povezuje sa pojavom novih građanskih sloboda i nove građanske svesti. Kao što tvrdi ovaj autor u istom delu: “Sve je veći broj ljudi od svojine - pristalica mira, a i rast individualnog bogatstva koji ratovi rapidno troše, pojava blagih manira, i dobrodušne srčanosti; ove tendencije koje su nažalost stvorene jednakim društvenim uslovima, ova smirenost rasuđivanja koja ljude komparativno čini neosetljivim na divlja i poetična uzbuđenja oružja, svi ovi uzroci uspevaju utihniti vojnički duh”. Prema Tokvilovom mišljenju može se izvesti pravilo koje je konstantno a podrazumeva da će među civilizovanim nacijama ratne strasti postajati sve ređe i manje intenzivno prisutne, proporcionalno društvenim uslovima egzistencije ljudi, koji će postajati socijalno sve izjednačeniji. Socijalna jednakost ljudi, međutim, kao što je poznato, po shvatanju Tokvila umanjuje stepen slobode i, prema bojazni ovog autora, može dovesti liberalnu demokratiju u stanje neslobode ili neliberalne demokratije. Demokratija i sloboda, kao što se može uočiti kod njegovog glavnog dela, nisu strogo uzročno-posledično povezane i čak se može razumeti da razvoj demokratije protivreči održanju slobode individualno shvaćene od strane ovog u pravom smislu savremenog mislioca. Prirodno je stoga što autor smatra da demokratije takođe treba da budu spremne na rat i da imaju svoju vojsku, što je razumljivo jer rat je stanje kome su sve “nacije” potencijalno “subjekti”, bilo da su “demokratske ili bilo koje druge”. Analizom Tokvila može se shvatiti da na demokratiji zasnovane države, iako možda same nisu sklone ratovanju, moraju imati naoružanje, barem i zbog proste činjenice da trebaju biti spremne da se odbrane od potencijalnog agresora koji ne mora biti demokratska država ili kao što bismo mogli dodati nemora biti “liberalna demokratija”. liberalni elemenat koji je od posebnog značaja, kao što se može uočiti, je sposobnost slobodnih individua demokratskih država da utiču na spoljnu politiku države, jer interesi ljudi za svoju svojinu i strah od gubitka svojine odvrća državu od rata, budući da ljudi imaju sposobnost kontrole nad svojom vladom. Zato su po Tokvilu demokratske države kao i ljudi u njima, zbog istih interesa i strahova, sve manje sklone

⁴² Vidi A. de Tocquevill: “Democracy in America”, Londgmans, London 1889.

revolucijama i ratovima. U Tokvilovoj državi sa demokratskim uređenjem, međutim, ima i ljudi koji potiču iz vojnog staleža, koji su po prirodi skloni ratovanju, odnosno ratnim uspesima. Ovaj autor smatra vojni kadar bitno drukčijim od većine drugih građana, jer individualno položaj i progres ovih ljudi zavisi od mogućnosti njihovog unapređenja u više činove. Budući da je napredovanje u miru za vojni kadar sporije, Tokvil smatra da su želje za unapređenja oficira u demokratskim društvima veće od onih u nedemokratskim društvima, koje se češće nalaze u sukobima. Nedemokratije pružaju, stoga, veću mogućnost napredovanja u vojnoj karijeri, i po Tokvilu, manju izjednačenost u vojnim činovima. Upravo ova izjednačenost oficirskog kadra ima negativan efekat na sklonosti ljudi, koji u demokratskim uslovima za razliku od drugih građana, izraženije ispoljavaju težnje za ratnim uspesima. Za razliku od oficira i vojnika, Tokvil tvrdi da građani - posednici, kroz motive za individualnim blagostanjem, budući da su "svi jednaki" u sklonostima, unapređuju industriju i jačaju privatnu inicijativu, što je osnovni uslov održavanja mira.

Kod ovog autora možemo uočiti težnju ne samo za očuvanjem postojećih liberalnih političkih institucija, već i sklonost ka ekonomskom liberalizmu (na kojima ove institucije počivaju), koji je takođe uslov neposredno potreban za očuvanje mira i opstanak "liberalne demokratije". Ovaj element je od posebnog značaja, jer ukazuje da spoljna politika države ne zavisi samo od oblika vladavine i građanskih sloboda, već i od ekonomskog sistema, što je inače značajno manje karakteristično za realistička shvatanja o međunarodnim političkim odnosima. Za liberalne pravce koji će se kasnije pojaviti (što je inače karakteristično i za marksističko shvatanje) u većoj meri će se ispoljiti sklonost integralnog povezivanja političkih i ekonomskih faktora sa procesima vezanim za međunarodnu saradnju i objašnjenje njenih uzroka. Tokvilov stav da nedemokratske zemlje imaju veću sklonost narušavanja mira prihvaćiće vremenom mnogi političari na Zapadu, koji će često u praktičnoj diplomatskoj aktivnosti proglašavati zemlje "Socijalističkog bloka" agresivnim zbog "totalitarnog ustrojstva" ili "autokratije".

U prošlom veku bliska mišljenja Tokvilovom o odnosu političkog sistema i "spoljne politike imao je i R. Cobden koji je isticao da se "građaninu mora dati

pravo glasa da bi se obezbedio mir⁴³, a isto tako treba pomenuti i da je na Tokvilova shvatanja znatno uticao i B. Constant koji je uslov demokratije video u ograničavanju, podeli i kontroli vlasti, u minimiziranju njene uloge, i shodno ovome razvoju građanskih sloboda, moći javnog mnjenja i neograničavane međunarodne trgovine⁴⁴. Shvatanje značaja moći javnog mnjenja i mogućnosti da slobodni građani biraju vlast, kojoj će se u tradiciji “društvenog ugovora” pokoravati, ali ne bezuslovno i pritom vršeći kontrolu nad njom, imala je važnog uticaja na originalno povezivanje političkog sistema i spoljne politike država, u velikoj meri izjednačavajući interese i motive unutrašnjo-političke i spoljno-političke akcije.

b. Dž. A. Hobson (J.A. Hobson)

U poređenju sa liberalizmom Tokvila, koji je uzroke spoljno-političkog ponašanja država tražio pre svega unutar političkog poretka ovih država, liberalni institucionalist Dž. A. Hobson vidi pojavu međunarodnih sukoba, kao i međunarodne saradnje u pretežno ekonomskim motivima. Hobsonovi politički pogledi uvažavali su u velikoj meri tadašnja shvatanja u okviru teorije međunarodne trgovine koji su motive međunarodne trgovinske i uopšte ekonomske saradnje tražili u prednostima međunarodne proizvodne specijalizacije. Objašnjenje uzroka međunarodne trgovine, kao što je poznato duguje se A. Smitu sa svojom teorijom apsolutnih troškovnih prednosti (koja u modelu dve zemlje i dva proizvoda dovodi do potpune specijalizacije)⁴⁵, i D. Rikardu sa svojom teorijom relativnih komparativnih prednosti (gde u modelu dve zemlje i dva proizvoda dolazi do parcijalne specijalizacije, dokazujući da i zemlja koja je efikasnija u proizvodnji oba proizvoda može profitabilno trgovati ukoliko postoji razlika u relativnoj efikasnosti proizvodnje jednog proizvoda u odnosu na drugi proizvod)⁴⁶. Njih dopunjuje Dž. S. Mil koji uvodi pojam “odnosa

⁴³Vidi npr. R.Cobdenov govor u House of Commons od 18. Decembra 1849.

⁴⁴Vidi npr. B. Constant: “Principes de politique”, “Oeuvres”, Paris 1957.

⁴⁵ Vidi A. Smit: “An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations”, Edwin Cannan 1937.

⁴⁶ Vidi D. Rikardo: “Načela političke ekonomije”, Kultura, Zagreb 1963.

razmene” tj. granica profitabilne trgovine u modelu dve zemlje - dva proizvoda⁴⁷. Hobson usvaja liberalna objašnjenja tadašnje političke ekonomije i unosi elemente marksističkih shvatanja koja će imati u značajnoj meri uticaja na Lenjinovo učenje o ekonomskim i klasnim motivima spoljne politike kapitalističkih država⁴⁸. Hobson u svom glavnom delu “Imperijalizam” recimo zastupa ove stavove o osvajačkom ratovanju: “Mi smo videli da je on motivisan ne interesima nacije kao celine, nego onim određenim klasama, koje nameću politiku naciji, zbog njihove sopstvene koristi. Amalgam ekonomskih i političkih sila koji vrše ovaj pritisak podnešen je na dublju analizu... teorija je ova, da svaki Britanski subjekt odabirajući, radi sopstvenog zadovoljstva ili profita, da deluje lično ili svojom svojinom na teritoriji strane države može pozvati svoju naciju da ga zaštiti ili osveti u slučaju da su on ili njegova svojina povređeni ili od vlade ili stanovnika ove strane zemlje... Glavni ekonomski uzrok imperijalizma može se naći u nejednakosti industrijskih mogućnosti kojima privilegovane klase akumuliraju viškove dohotka, koje u njihovoj potrazi za profitabilnim investicijama, vrše dalji pritisak i uticaj na politiku država ovih investitora... Sposobnost nacije da uzdrma ovu opasnu uzurpaciju svoje vlasti i da uposli nacionalne resurse u nacionalnom interesu, zavisi od obrazovanja nacionalne inteligencije i nacionalne volje koja će demokratiju učiniti političkom i ekonomskom realnošću”⁴⁹. Hobsonov liberalizam, koji je kao što možemo uočiti, dobrim delom pod uticajem tadašnjih marksističkih shvatanja, ogleda se posebno u njegovom organicističkom shvatanju međunarodne zajednice, odnosno njegovom zalaganju za “internacionalizam” koji treba da bude zasnovan na “organskoj koncepciji svetske politike”. U istom delu Hobson nam otkriva i svoja savremena antikolonijalna shvatanja kada kaže: “Internacionalizam nemože nikada koristiti suzbijanju ili nasilnoj absorpciji nacija, jer takve prakse imaju uništavajući efekat na sponu internacionalizma...”. Izvesni elementi etike liberalizma, a pre svega institucionalističkog pristupa

⁴⁷ Vidi J.S. Mill: “Principles of political economy”, Longmans, London 1909.

⁴⁸ Vidi V.I. Lenjin: “Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma”, Kultura Beograd 1948.

⁴⁹ Vidi J.A. Hobson: “Imperialism”, George Allen and Unwin, London 1902.

međunarodnim odnosima u značajnoj meri dolaze do izražaja i u njegovom kasnije nastalom delu "Prema međunarodnoj vladi" (koje Hobsona uvrštava u "liberalne institucionaliste"). Nastavljajući ideje Kanta i Fihtea o potrebi stvaranja svetske međunarodne organizacije za zaštitu međunarodnog mira, Hobson se zalaže za stvaranje ugovora među državama, koji ima sve komponente organizovanog sistema bezbednosti. Ovaj međunarodni ugovor trebalo bi da predvidi da članice organizacije ne samo budu obavezane da na miroljubiv način rešavaju sporove među sobom, već i da budu ujedinjeni u odbrani svojih članova, od strane države nečlanice ugovora, koja nije u stanju ili nije voljna da uđe u pregovore sa državom koja je napadnuta. Ovakav ugovor (za koji su se zalagali i tvorci Lige Naroda) ima dakle i elemente ugovora o vojnim savezima i elemente ugovora o uzajamnom nenapadanju. Za razliku od Kanta i Fihtea, Hobson se zalaže da takav ugovor treba da predviđa postojanje međunarodnih snaga sastavljenih od nacionalnih vojnih jedinica, koje bi trebalo da odvrata bilo koju državu ili skupinu država od moguće agresije. U sažetom vidu ove ideje trebalo bi po Hobsonu da pravno budu uključene u sledeće moguće odredbe koje bi budući međunarodni ugovor, kao statut međunarodne organizacije, morao da sadrži, obavezujući učesnice ugovora odnosno države članice: "1) da podnesu arbitraži ili konsilijaciji sve sporove ili razlike između njih koje nisu u stanju da razreše normalnim procesima diplomatije, i da prihvataju i realizuju bilo koju odluku ili uslove koji iz postupka proiziđu; 2) da učestvuju u zajedničkom pritisku, diplomatskom, ekonomskom ili prinudnom, da nateraju bilo koju članicu koja odbija da podnese sporne stvari takvim načinima rešavanja sporova, ili da prihvati i realizuje odluku, ili na drugi način preti ili otvara neprijateljstva prema bilo kom drugom članu; 3) da će preuzeti zajedničku akciju u odvratanju bilo kog napada Sile ili grupe Sila koje nisu ugovornice, na bilo koju članicu Saveza; 4) da će preuzeti zajedničku akciju da obezbede nadoknadu za bilo koju štetu koja je nastala pogrešnom odlukom, opštom saglasnošću Sila potpisnica, a koja je pogodila bilo koju članicu Saveza".⁵⁰

⁵⁰ Vidi J.A. Hobson: "Towards international Government", George Allen and Unwin, London 1915.

Analizirajući ove odredbe koje Hobson predlaže može se uočiti da je pravna ideja da se pravni sporovi moraju obavezno rešavati pred organima međunarodne organizacije u velikoj meri idealistička i na ovakav uopšten način definisana nespojiva i sa tadašnjim pravnim običajima i pravnim principima (posebno utvrđenim i na Haškim konferencijama 1899 i 1907) po kojima za države arbitraža nije obavezan postupak. Usvojeni pravni princip podrazumeva da samo države koje to žele mogu svoje sporove iznositi pred međunarodnu arbitražu ili kosilijacije, što je prihvaćen princip i u postupku pred Stalnim sudom međunarodne pravde u okviru Lige naroda⁵¹, kao i u Statutu Međunarodnog suda u okviru sistema Ujedinjenih nacija⁵². Ovo, međutim, ne umanjuje vrednost Hobsonovih shvatanja budući da je međunarodna praksa zaista pokazala potrebnim da se svi nesporazumi država u što većoj meri moraju, u cilju mira, rešavati miroljubivim putem, koji bi se vodio u organima međunarodne (globalne) organizacije (odnosno barem njenim političkim telima) što ove institucije čini nezamenljivim.

c. Dž .A. Šumpeter (J. A. Schumpeter)

U poređenju sa Hobsonom koji prihvata klasne uzroke rata J. A. Šumpeter, koji je inače živeo u istom vremenskom periodu, zastupa drukčija liberalna shvatanja koja pojavu imperijalističkih tendencija ne dovode u vezu sa kapitalističkim ekonomskim i društvenim sistemom. Zastupajući shvatanje da kapitalizam "nemože ponuditi plodno tle za imperijalističke impulse", Šumpeter je u svom delu "Sociologija imperijalizma" izneo stavove među kojima su osnovni sledeći: 1) u svetu kapitalizma stvorena je opozicija ratu, ekspanziji, kabinetskoj diplomatiji, naoružavanju i socijalno-motivisanim profesionalnim vojskama, koja se ogleda u razvoju ekonomskih sloboda i slobodne trgovine, politički uticajne inteligencije i posebno stapanju društvenih interesa i grupa u pacifističku opoziciju, koja jača sa razvojem kapitalizma; 2) u kapitalizmu nijedan narod, ni vladajuća klasa ne podržavaju otvoreno rat koji se smatra nenormalnim stanjem odnosa, a zagovaranje osvajanja se prima u javnosti sa rezervama i

⁵¹ Vidi: Statute of the Permanent Court of Justice.

⁵² Vidi: Statute of the International Court of Justice.

vođenje politike imperijalizma postaje sve teže izvodljivo imajući u vidu javno mnjenje (odnosno moralne građanske poglede); 3) tip industrijskog radnika kojeg je stvorio kapitalizam je antiimperijalno orjentisan, jer u njemu ne vidi svoje interese; 4) kapitalistički svet je stvorio metode za preventivno delovanje i miroljubivo rešavanje sporova među državama, što je izraz generalne sklonosti za miroljubive odnose karakteristične za kapitalističku kulturu; 5) glavne svetske sile (kao USA) nisu sklone ratovanju iako su u fazi visokog razvoja kapitalizma; 6) da bi došlo do osvajanja ili rata potrebno je da, pored kapitalističkih, budu prisutni i "nekapitalistički faktori" koji egzistiraju u modernom društvu, jer u kapitalizmu postoje divergentni interesi društvenih grupa; 7) mali deo društva profitira u ratu, pre svega vojna industrija, pri čemu rat dovodi do panike, porasta cena, kao i nominalnog porasta plata, pri čemu prekomerni porast potrošnje, do koga ubrzano dolazi, može osiromašiti državu u kojoj jedini profiteri mogu postati ne određene klase, već uske sektorske grupe.⁵³

Iz ovih Šumpeterovih stavova proizlazi da su ratovi izazvani ne od strane klasa, kao kod Hobsona ili Lenjina, već od strane posebnih industrijskih interesa koji mogu uticati na spoljno političke odnose. Osnovni liberalni stav da je "kapitalizam po prirodi antiimperijalistički" i pre svega je uzrokovan političkim faktorima i faktorima koji nisu kapitalističkog porekla ostaće bazično shvatanje liberalnih teoretičara koji su nenegirajući ekonomske uzroke rata u izvesnoj meri zanemarivali uticaje društvenih klasa na spoljnu politiku i međunarodne odnose. Za liberalna teorijska shvatanja, koji će uslediti posle Hobsona i Šumpetera, primetno je, ukoliko se uzroci rata traže unutar države, a posebno unutar društvenih grupa, da se ne insistira na integralnom klasnom interesu kao faktoru spoljne politike, već na posebnim divergentnim interesima koji mogu biti uzajamno suprotstavljeni, a čija suma ne mora, i kod većine teoretičara savremenog "klasičnog liberalizma", nije integralni "klasni interes" od većeg značaja za spoljne odnose država. Novije liberalne tendencije ponovo će, međutim, uvesti pojam klase u analize o međunarodnim odnosima i spoljnoj politici (o čemu će biti reči kada budemo izlagali koncepcije "neoliberalizma").

⁵³ Vidi J.A. Schumpeter: "The sociology of Imperialism", Augustus M. Kelley, N.Y., 1951.

d. V. Vilson (W. Wilson)

Za razliku od evropskih teoretičara liberalizma, američke doktrine savremenog a još uvek "klasičnog" liberalizma javljaju se nešto kasnije i uglavnom preuzimaju postojeće elemente evropskih koncepata. Među važnijim klasičnim misliocima od značaja za razvoj liberalizma mogu se ubrojiti institucionalist V. Vilson, eklektični liberalni Realist R. Neibur, etičar i teolog J.C. Murej i moderni institucionalist I.Klod. Vilson predstavlja prvog značajnijeg savremenog liberalnog institucionalistu, Neibur predstavlja dualistu koji sjedinjuje elemente liberalizma i realizma, Murej je etičar spoljne politike, dok Klod u osnovi predstavlja teoretičara koji se nalazi na granici klasičnog i neoliberalizma.

Najvažnije ideje od značaja za razvoj liberalizma u Americi koje se mogu izdvojiti iz različitih istupanja Vudro Vilsona (američkog predsednika koji je kao što je poznato bio među osnivačima Lige Naroda) mogu se sažeti u sledećim stavovima: 1) rezultat novijih promena u međunarodnim odnosima je veće "jedinstvo između država sveta" pri čemu različite forme vladavine bivaju postepeno zamenivane oblicima vladavine zasnovanim na predstavničkoj demokratiji i narodnoj kontroli vlasti; 2) kao što je demokratski politički sistem uslov miroljubive spoljne politike, isto tako je od značaja da "društvo država" bude u celini demokratizovano; 3) demokratija treba da bude viđena kao mehanizam realizacije ljudskih prava kroz vladine institucije, na načine koje odredi volja naroda; 4) uzroci ratova (pored razlika u političkom sistemu) nalaze se u različitoj snazi država i posebno njihovoj različitoj veličini teritorije i gustini stanovništva, kao i težnji da se ne dopusti jačanje konkurentskih sila; 5) imperijalne pojave koje nastaju kao rezultat razlike u snazi država, mogu se efikasno sprečiti stvaranjem univerzalne međunarodne organizacije, koja treba da razvije metode za mirno rešavanje sporova u okviru svojih tela; 6) uspostavljanjem međunarodne organizacije male države treba da dobiju zaštitu od moguće agresije ili osvajanja, dok velike države treba da dobiju instrumenat koji bi omogućio da se otklone uslovi za izbijanje novog svetskog rata; 7) ovi uslovi treba da obezbede univerzalnost članstva u organizaciji; 8) međunarodna globalna organizacija treba da bude zasnovana na principu kolektivne

bezbednosti, u kojoj se prava članica prenose na ovu instituciju odnosno državama se umanjuje sloboda spoljno-političke akcije, i posebno pribegavanje nasilnim sredstvima, pri čemu se članice organizacije obavezuju u pružanju svakog vida pomoći u otklanjanju sukoba; 9) tajni ugovori i savezi bi trebalo da se zabrane; 10) države odmah po ulasku u međunarodnu organizaciju treba da pristupe pregovorima o razoružanju; 11) države se moraju odreći svakog zahteva da nađaju ili osvoje slabiju državu; 12) članice organizacije moraju da se odreknu prava da u svojim sporovima sa drugim članicama međunarodne zajednice, u slučaju sukoba odmah primenjuju silu.⁵⁴

Analizirajući ove stavove Vilsona možemo uočiti da je pored liberalnog shvatanja da se imperijalizam i ratovi mogu efikasno otklanjati samo međunarodnom univerzalnom organizacijom, na koju bi države prenele određena prava iz delokruga očuvanja bezbednosti, slično kao kod teoretičara države koji su u "društvenom ugovoru" videli zaštitu prirodnih prava, ovaj autor shvata potrebu racionalnog funkcionalnog povezivanja država (u "društvo država") koje je neophodno postići radi očuvanja svetskog mira. Uslov ovakvog povezivanja, međutim, autor vidi u potrebi da se umanje razlike koje postoje u političkim sistemima različitih zemalja, odnosno u potrebi da što veći broj država poprimi demokratski oblik vladavine, koji je po njemu definisan kao skup posebnih liberalnih građanskih i političkih prava. Na taj način Vilson se, u osnovi zalaže, da građanska i politička prava u svim zemljama međunarodne zajednice budu u što većoj meri izjednačena, što je kao što bi smo mogli primetiti osnova za brži razvoj univerzalnih međunarodnih pravnih pravila, ali i liberalizovanje ekonomskih sistema država u međunarodnoj zajednici, što je uslov jačanja ekonomskog povezivanja.

Vilsonov liberalizam sadrži, međutim, i ideju koju prihvataju pretstavnici realističke škole o međunarodnim odnosima a to je da uzrok ratnog sukoba može biti sprečavanje relativnog jačanja konkurentske "Sile", koju treba onemogućiti u osvajanjima. Iako ova ideja kod Wilsona nije posebno razvijana,

⁵⁴ Vidi W. Wilson: "The state", special rev. edition., D.C. Hiath, 1918.

ona ukazuje da se kod različitih autora, kao što je npr. J.H. Herz⁵⁵ (o kome će kasnije biti reči) liberalizam i realizam mogu u mnogim elementima izmirivati ili prožimati (tzv. "eklektizam").

e. R. Neibur

U Poređenju sa Vilsonom, liberalni realist R. Neibur stavlja u svojim razmatranjima naglasak na vezi između čovekove prirode i državnog ponašanja u međunarodnim odnosima. Ovaj autor smatra da vrednosti pojedinca i društva odnosno moral i čovekova individualna priroda koja je "dobra" imaju najvećeg uticaja na pojavu sukoba i ratova u međunarodnoj zajednici, što determiniše tok istorije. U svom najpoznatijem delu "Moralan čovek i nemoralno društvo" Neibur iznosi svoju doktrinu koja ima sledeće elemente: 1) čovek je po prirodi moralno "dobar" i kao takav on je lojalni patriot; 2) uzajamne sklonosti naroda jednog prema drugom (odnosno uzajamne "simpatije" različitih zajednica), kao i shvatanje pravednosti, zavisi u praksi od pragmatičnog opažanja potreba i shvatanja interesa, o čemu narodi mogu imati saznanje samo iz "druge ruke", pre svega preko sredstava komunikacija; 3) utvrđivanje šta je moralno i uspostavljanje moralnih odnosa među "društvima" (organizovanim kao države) mnogo je složenije i drukčije, nego uspostavljanje etičkih odnosa između individua; 4) brži progres tehnologije, povećanje ekonomske međuzavisnosti i ubrzani razvoj trgovine povećavaju stepen konfliktnih interesa među narodima, koji umanjuje mogućnost da ljudi razumeju prirodu konflikata, pri čemu se saznanje o sredstvima za njihovo razrešavanje razvija znatno sporije; 5) suprostavljeni interesi umanjuju stepen etičkih odnosa među narodima; 6) čovekov prirodni "altruizam" je sklon da se usled "lojalnosti" transformiše u patriotizam i nacionalizam koji je osnova državnog "egoizma"; 7) što je veći stepen lojalnosti ljudi svojoj državi, ona je sve više "sebična" u ostvarivanju odnosa sa drugim državama; 8) u takvoj državi, koja ne može da izgrađuje etičke odnose sa drugim državama, individue gube svoj kritički odnos prema

⁵⁵ Za analizu vidi J.H. Herz-a gde može poslužiti npr.: "International politics in Atomic age", Columbia Univ.press 1959; gde sa eklektičkim argumentima autor objašnjava odumiranje teritorijalne države.

društvu; 9) individue svoj ego prenose na naciju, tako da i egoistički interesi jačaju nacionalizam; 10) "sopstveni interes" projektuje se u "patriotski" altruizam; 11) Među ostalim zajednicama u budućnosti će samo "klasa" moći da konkuriše naciji u pogledu stepena lojalnosti; 12) ovakva priroda čoveka je osnova za nacionalnu moć i slobodu država da se u međunarodnoj zajednici ponašaju bez moralnih ograničenja, što izaziva sukobe.⁵⁶

Ove navedene ideje Neibura često su u američkoj nauci bile predmet komentara, analiza i citiranja. K. Tomson (K. Thompson) komentarišući osnovne poglede Neibura ističe npr. sledeće: "Neibur je bio ubeđen da ljudi i države nemogu pratiti svoj sopstveni interes bez tvrdnji da to čine iz poslušnosti prema nekom opštem sistemu vrednosti. Ovo verovanje dovelo ga je da se zapita, prvo, da li konzistentan i neprikosnoven naglasak na nacionalnom interesu nije samoporažavajući za naciju, kao što je to u privatnom životu. Rečeno drukčije da li nacija isključivo zainteresovana svojim sopstvenim interesima definiše svoje interese toliko usko da žrtvuje bezbednost koja se zasniva na zajedničkoj predanosti principima pravde i uspostavljenog zajedništva u zajednici nacija?"⁵⁷. Tomson pored toga uviđa da kod Neibura postoji pesimizam u pogledu razvoja ljudske istorije i da se kod ovog teologa prožimaju izvesna hrišćansko-liberalna i realistička shvaćanja. Na Neibura je po Tomsonovom mišljenju posebno imala uticaja hrišćanska tradicija i ideje Henri Bergsona i Osvalda Špenglera.

Analizirajući Neibura može se iz navedenih elemenata uočiti povezanost ideja ovog autora sa koncepcijama Loka, Bodena, Grotijusa, Monteskjea i Rusoa koji su smatrali, s jedne strane, da je priroda čoveka "dobra", a sa druge strane, da se ponašanje države, kao i pojedinaca treba zasnivati na moralnim normama ili međunarodnom pravu, pri čemu rat nije imanentna neizbežna

⁵⁶ Analizirati R. Neibuh: "Moral man and imoral society: ethics and politics", C. Scribner's sons 1934; (Napomena: imajući u vidu pesimizam ovog teologa u međunarodno pravo, može se ovaj autor svrstati i u klasične Realiste koji su predmet razmatranja u narednom poglavlju).

⁵⁷ Vidi K.W. Thompson: "The masters of international thought", Louisiana State Univ.press., 1990.

pojava. Ova bazična liberalna shvatanja, kao što možemo da primetimo, imaju ključnu ulogu u idejama Neibura, sa izuzetkom shvatanja o transformaciji individualnog morala u društveni nemoral. Realistički momenat, međutim, u posebnoj meri je prisutan u stavu da iako međunarodni moral postoji, on sve manje može obezbediti očuvanje mira u međunarodnoj zajednici, gubeći postepeno uticaj na mirno razrešavanje sukoba. S druge strane, kao što se iz Neiburovih stavova zaključuje, liberalni momenat naročito je uočljiv u uviđanju potrebe o etički zasnovanom zajedništvu "društava" koje sačinjavaju međunarodnu zajednicu, gde se "društva" (tj. organizovane države) zasnivaju na integraciji sistema vrednosti individua. Upravo ovakav odnos morala individue i njenog neposrednog delovanja na spoljnu politiku pretstavlja tradiciju normativističkog "klasičnog liberalizma". S ovim u vezi treba imati u vidu i da Neiburovi pogledi da će se lojalnost građana, u budućem periodu, sve više orjentisati prema društvenoj klasi, u velikoj meri relativizuje realističke komponente njegove teorije, koje nacionalnu lojalnost i nacionalni interes dovode u vezu sa pojavom ratova. Liberalne komponente ideja Neibura dopuniće u izvesnom smislu, elemente institucionalnog liberalizma V. Vilsona i postati osnova kasnijeg razvoja tradicionalne američke nauke u ovoj oblasti.

f. J.C. Murej (J.C. Murray)

Nadovezujući se na etički orjentisana razmatranja međunarodnih odnosa, koja inače oko sredine ovog veka neznatno gube na svojoj aktuelnosti, Neiburov savremenik J.C. Murej ukazuje na ograničenja morala u vođenju državne politike, uključujući tu i pitanja rata i mira. Osnovna ideja Mureja, relevantna za spoljnu politiku može se pretstaviti u manjem broju ključnih komponenti: 1) moral je zasnovan na čovekovom razumu (racionalnoj prirodi); 2) jedna od osnovnih funkcija morala je da usmerava državnu politiku, uključujući i njene spoljne odnose; 3) prirodno pravo zasnovano je na razumu i zavisi od ljudske prakse, pri čemu zato doživljava progresivne promene, konzervirajući pri tom sve dostignute ljudske vrednosti, a dinamički usavršavajući se progresivno ka "punijoj ljudskoj realizaciji"; 4) pravo ima obrazovni karakter, dok je izvor političke vlasti ljudska "zajednica koja odražava organski karakter države"; 5) čovek ima sposobnost naučnog saznavanja stvarnosti, dok istorija teži

određenim krajnjim ciljevima; 6) rat i mir nisu nepomirljive, “diskontinuitetne” i “neusklađene” pojave, već se nalaze u međusobnoj uskoj vezi, što podrazumeva i stanja kao što je “ograničeni rat”; 7) sa moralnog stanovišta rat može biti “pravedan” (“odbrambeni” rat) ili “nepravedan” (“agresija” na neku državu), s tim da je samo pravedan rat načelno i u praksi dopustiv; ukoliko se radi o odbrambenom ratu, on je jedini izuzetak u odnosu na opšte pravilo da pojedinačno države nemogu uzimati “pravdu” u svoje ruke; 8) kada se radi o “pravdi” i “nepravdi”, princip moralne proporcije treba da bude uzet u obzir, što podrazumeva sagledavanje odnosa štete koje nanosi postojeće stanje i štete koje bi za ispravljanje postojeće nepravde uzrokovalo ratovanje; odnosno za akciju je potrebna moralna “računica”; 9) korišćenje sile može biti opravdano samo do granice zadovoljenja prava; 10) koncepti kao što su bezgraničan rat ili bezuslovna predaja protive se moralnom principu o “proporciji” i “ograničenju” sile.⁵⁸

Pored ovih komponenti bliskost Mureja liberalnim klasicima, kao što su Lok, Monteskje ili Ruso, vidi se i po njegovom shvatanju države kao “društvenog ugovora”. U tradiciji ranog liberalizma, Murej shvata državu kao zajednicu u čijoj je osnovi “društveni ugovor” između onih koji su na vlasti i onih kojima se vlada, pri čemu vlast vladara treba da bude ograničena zakonima zasnovanim na umnoj prirodi čoveka. Kao teoretičar “prirodnog prava” i “društvenog ugovora”, Murej je verovao da se vlast ne može zasnivati na “volji” (ili samovolji) vladalaca, već na zakonima, tj. vladavini prava, zasnovanog na ljudskom umu (odnosno prirodnom pravu). Analizirajući navedene elemente Murejeve teorije o međunarodnim odnosima jasno se može uočiti da moralni kompromis u vidu “moralne računice” dominira u određivanju pravaca spoljno političke akcije (posebno akcije koja se odnosi na pitanja rata i mira). Ova komponenta Murejeve filozofije čini ga bliskim sa etičarem Džeremi Bentamom, koji prvi put u prošlom veku uvodi “vaganje” korisnih elemenata (npr. “užitaka”) i štetnih elemenata (npr. “bola”) pri ocenjivanju moralne opravdanosti ljudske akcije. Ova

⁵⁸ Vidi J.C. Murray: “We hold these truths: Cotholic reflection on american proposition”, N.Y. 1960.

“moralna računica” koju uvodi Bentam definiše, kao što je poznato, etički “utilitarizam”; odavde, stoga, kao što iz navedenih komponenti Murejeve filozofije možemo zaključiti, kompromis moralne proporcije opravdanosti rata, svrstava ovog savremenog teoretičara u liberalne “utilitariste” spoljno-političke aktivnosti. Ovakav prilaz međunarodnim odnosima ostavlja dubljeg traga u razvoju shvatanja motiva spoljne politike i u izvesnom smislu čak pretstavlja i preteču za korišćenje metoda “cost-benefit” analize (koja će naći svoju primenu kod optimizacije spoljne politike). Pored toga može se iz komponenti Murejeve teorije zaključiti da je ovaj filozof u epistemološkom smislu “optimista”, dok je kao istorijski analitičar teleološki orjentisan, što je saglasno njegovim opštim liberalnim pogledima da razvoj normi međunarodnih odnosa, koje proističu iz prirodnog prava, može da doprinese očuvanju mira.

g. I. Klod

U poređenju sa Murejem i Vilsonom, Inis Klod pruža u svojim delima savremenu kritiku realizma, posebno pravca koji zastupa, u prvom redu, klasični realist Morgentau. U svom delu “Sila i međunarodni odnosi” Klod daje doprinos shvatanju uloge “sile” u međunarodnoj zajednici, vršeći liberalnu analizu i kritiku “balansa snaga” koji po realističkim pogledima pretstavlja uslov održanja međunarodne bezbednosti. Bazični elementi od značaja za razvoj liberalnih pogleda, koji su sadržani u ovom delu su sledeći: 1) ne postoji “čvrsti” zakon da “nacionalni interes”, određen u kategorijama “sile”, usmerava spoljno-političku aktivnost država; 2) mogućnost izbora u kreiranju spoljne politike podrazumeva raznolikost metoda i ciljeva, koji ne moraju i u praksi nisu povezani sa безусловnim povećanjem “sile” i prevazilaženjem postojećeg “balansa snaga”; 3) iz ljudske prirode ne proizlaze “objektivni zakoni” koji se odnose na silu i koji su primenjivi za svaku naciju i za svako vreme u okviru istorije; 4) kategorija kao što je “balans snaga” nije univerzalni “instrument” spoljne politike za očuvanje nezavisnosti i odbranu interesa; 5) “balans snaga” pretstavlja decentralizovan sistem, gde države u odsustvu kontrole naddržavne institucije, autonomno deluju, što podrazumeva da sila i politika države ostaju u njenim rukama; 6) “balans snaga” ne mora, kao što smatraju realisti dovesti do ekvilibrijuma, jer ovakav sistem stimuliše konkurenciju i rivalstvo, pri čemu je često izraz težnje

pojedinih država za očuvanjem postojeće “neravnoteže” snaga; 7) “balans snaga” je u istorijskoj praksi često dovođen u pitanje ambicijama mnogih državnika; 8) i ako je dugoročno “balans snaga” moguć, nisu jasne posledice odsustva balansa u vremenu dok se postojeći odnosi snage potpuno ne izravnavaju; 9) “savezi” zemalja koje najčešće uzrokuju “balansi snaga” predstavljaju sisteme u kojima države jačaju svoje vojne potencijale, gde slabije države stižu bezbednost, s tim da ovakav sistem postaje glavni učesnik u borbi za međunarodnu prevlast; 10) nije jednostavno postulirati generalna pravila koja bi važila za svaki sistem “balansa snaga”, što se vidi i iz istorijskih fakata da su mnogi savezi uspevali da održe mir, ali i da su mnogi od njih bili neuspešni u održanju mira; 11) veći uspeh može da ima u načelu samo sistem “balansa snaga” gde je sila u velikom stepenu ravnomerno raspoređena među značajnim brojem glavnih država, pri čemu kontrola nad politikama država i vođenje zajedničke politike treba da bude poverena nekolicini sposobnih državnika (diplomata) koji treba da imaju neophodnu diskreciju u vođenju politike; a s ovim u vezi poželjno je i da postoji jedna glavna sila koja koordinira ovaj balans, zadržavajući pluralizam, uz artikulisanje hegemonističkih ambicija kroz očuvanje zajedničkog interesa (za opstanak sistema); ovo podrazumeva planiranje politike, konsensus u pogledu ograničenog karaktera ratovanja i fleksibilnost na promene; 12) sistem “balansa snaga” nije automatski operativan i na takav sistem uvek deluje ljudska priroda i ljudsko ponašanje; 13) adekvatan sistem “balansa snaga” ne može se praktično postići jer: a) pojava demokratije umanjuje slobodu državnika da računice baziraju isključivo na odnosu snaga; b) sloboda diplomata je ograničena javnim mnijenjem onih koje predstavljaju; c) porast nacionalizma onemogućava nepristrasno formulisanje poželjnog odnosa potencijala moći i njihove raspodele među državama; d) ideološke strasti onemogućavaju ograničavanje rivalstva među državama; e) tehnološki napredak je ukinuo granice vojne destruktivnosti, onemogućio merenje vojnih potencijala država i omogućio drastičnu promenu odnosa snaga među državama; 14) Iz

svih ovih razloga koncept "balansa snaga" je zastareo, i zahteva alternativne dopune odnosno formiranje drugačijih sistema očuvanja sigurnosti.⁵⁹

Ova Klodova shvatanja dopunjena su u njegovom drugom velikom delu "Mačevi u oranice", gde zastupa mišljenja o efikasnosti sistema bezbednosti u okviru Organizacije Ujedinjenih nacija.⁶⁰ Ova organizacija, iako sa приметnim slabostima, ima svoju ulogu u očuvanju međunarodnog mira i vrši funkciju razvitka međunarodne saradnje u brojnim oblastima socijalnog i ekonomskog karaktera, što ima dodatnog uticaja na očuvanje mira i miroljubivih odnosa među narodima. Analizirajući elemente koji su navedeni može se uočiti da je Klod bio protiv načela slobodnog trgovanja ("Laissez-Faire") u međunarodnim odnosima smatrajući da tradicionalno oslanjanje na vojne saveze nije dovoljno za očuvanje mira, budući da se svet ekonomski i tehnološki promenio. Svojom kritikom realizma zasnovanog na "usko" shvaćenom nacionalnom interesu, ovaj autor je blizak neoliberalističkom i funkcionalističkom pravcu, koji će imati veliki uticaj na razvoj savremene misli u periodu posle pedesetih godina.

h. J.H. Herc (J.H. Herz)

Liberalna shvatanja Kloda u izvesnoj meri dopunjuje analiza J.H. Herca koji će u istoriji teorije međunarodnih odnosa biti među malobrojnim koji nastoje da izmire naizgled nepomirljive stavove realizma i liberalizma. U svom delu "Međunarodna politika u automatskom dobu" Herc ukazuje na zastarevanje tradicionalnog shvatanja "teritorijalne" države tj. države kao proste "jedinice" ("unit-a") međunarodne zajednice, kroz sve širi proces "horizontalnog" povezivanja (odnosno razvoja ekonomskih i kulturnih odnosa).⁶¹ Herc u ovom delu posebno ukazuje da ovaj proces stvaranja međuzavisnosti počinje iz bezbednosnih motiva koji se odnose na potrebu da se kontrolišu teritorije izvan svoje države, ukoliko se na njima nalaze sirovine, hrana, odnosno potreban uvoz. Zavisnost država sa istorijskim razvojem ekonomskog sistema postaje sve veća, jer značaj spoljne trgovine vremenom raste, što države čini sve manje

⁵⁹ Vidi I.L. Claude: "Power and international relations", Random House, N.Y., 1962.

⁶⁰ Vidi I.L. Claude: "Swords into plowshares", Mc Graw Hill, N.Y., 1964.

⁶¹ Vidi J.H. Herz: "International politics in atomic age", Columbia Univ., press. 1959.

samodovoljnim. Ovaj porast zavisnosti od trgovine sa inostranstvom, umanjuje bezbednost zemlje, što usmerava spoljnu politiku države na uspostavljanje kontrole na drugim teritorijama kroz širenje horizontalnih veza saradnje. Hercov pogled po ovom pitanju, iako podseća na Hobsonove i Lenjinove stavove, primarni motiv ratovanja ne vidi u profitu i ekstra dohotku ostvarenom na stranoj teritoriji već u konkurenciji država za jačanje bezbednosti.

Među drugim poznatijim autorima koji takođe doprinose razvoju klasične liberalne i pluralističke misli su institucionalisti A. Cimern (A. Zimmern), C. De Visčer (C. de Visscher), K. Vrajt (Q. Wright) i donekle liberalni realist A. Volfers (A. Wolfers). Cimern i Vrajt se zalažu za razvoj ili dogradnju međunarodnih organizacija,⁶² de Visčer je pristalica jačanja uloge međunarodnog prava,⁶³ dok Volfers zastupa shvatanje da kompletna teorija međunarodnih odnosa ne treba da sadrži samo elemente koji uključuju državu kao aktera u međunarodnoj zajednici, već i ljudske aktere (pojedince i mase), gde ponašanje i "država" i "ljudi" treba simultano da bude analizirano.⁶⁴ Pored toga treba reći da za razvoj modernih pravaca teorije o međunarodnim odnosima, a posebno neoliberalne škole, značajne su i teorijske koncepcije savremenih političkih ekonomista koji se bave problematikom ekonomske međuzavisnosti i ekonomske integracije država (o čemu će posebno biti reći prilikom analiziranja neoliberalizma).

III.1.2. Klasični Realizam i teorija sile

Klasični realizam, koji se razvija tek polovinom ovog veka, čiji je najpoznatiji predstavnik H. Morgentau, ima svoje korene još u antičkom razdoblju

⁶² Vidi A. Zimmern: "The League of Nations and the rule of law", Mc Millan, 1936; i Q. Wright: "Mandates under the League of Nations", University of Chicago press., 1930; i "A study of War", University of Chicago press., 1964.

⁶³ Vidi C. de Visscher: "Theory and reality, in international law", Princeton Univ.press, 1968.

⁶⁴ Vidi A. Wolfers: "Discord and coloboration: essays on international politics", Johns Hopkins Univ. Press, Baltimore 1962.

(npr. Tukidid) i kasnije u delima Makijavelija, Hobsa, Hjum, Vatel i Genza.⁶⁵ Makijaveli i Hobs, kao što je poznato osnovu konflikta vide u čovekovoju prirodi, pri čemu Hobs shvata predržavno stanje ("prirodno stanje") kao "anarhiju" gde se prirodna prava nemogu zaštititi, iz čega proizilaze neprestani sukobi ("bellum omnium contra omnes"), dok Hjum, Vatel i Genz, smatrajući međunarodnu zajednicu "anarhičnom", nastoje da pokažu da je za očuvanje mira neophodno postići "balans snaga" među državama. Među ovim konceptima posebno se izdvaja ideja Vatel da održanje "balansa snaga" može biti razlog za otpočinjanje pravednog rata, što je preteča kasnijih realističkih shvatanja da je optimalno državu napasti pre nego što se izmene relativni odnosi potencijala za vođenje rata.

a) E.H. Car (E.H. Carr)

Savremena realistička shvatanja pojavljuju se u prvoj polovini ovoga veka, kada pod uticajem Špenglerovog dela "Propast zapada" Neibur u svom delu "Moralan čovek i nemoralno društvo" predviđa jačanje egoizma nacionalne države, porast sukoba u međunarodnoj zajednici i sve manju prilagodljivost međunarodnog prava kretanjima u međunarodnim odnosima (o čemu je raspravljano u prethodnom odeljku). Neiburova liberalno - realistička (dualistička) shvatanja imaju uticaja na E.H. Cara koji po prvi put uvodi pojam "Realizam" u svoje analize, koji će od tridesetih godina ovog veka postati drugi najznačajniji pravac (pored tradicionalnog liberalizma) u razvoju nauke o međunarodnim odnosima i spoljnoj politici država. U svom poznatom delu "Dvadeset godina krize (1919-1939)" Car zauzima sledeće stavove: 1) liberalni racionalisti prošlog veka su u svojim analizama međunarodnih odnosa posmatrali tadašnja pretežno homogena nacionalna društva, okarakterisana

⁶⁵ Porediti npr.: Thucydides: "Peloponnesian war", Penguin, 1955; N. Machiavelli: "The Prince", Oxford Univ.press., 1934; T. Hobbes: "Leviathan", B.H. Blackwell, 1967; D. Hume: "A treatise of human nature", London 1742; E de Vattel: "The Law of Nations" London, 1811; F. Genz: "Fragments upon the present state of the political balance of Europe" (1806); i klasika H. Morgenthau: "Politics among Nations", Harper and Row, 1948.

slobodnom trgovinom, što ih je navelo na utopistički zaključak da među državama postoji "prirodna harmonija interesa" koja pogoduje stvaranju zajednice naroda; 2) kasniji istorijski razvoj ekonomskog i društvenog sistema država, koje su u međusobnim odnosima sve više odbacivale načela slobodnog trgovanja ("Laissez-Faire") izoštravao je konflikte interesa, koji su mogli da budu rešavani samo neposrednim pregovorima zainteresovanih država, što je umanjilo značaj moralnih normi u razrešavanju sporova; 3) unutar država socijalni motivi, kao što je nezaposlenost i jednaka raspodela dohotka postali su značajniji od maksimiziranja proizvodnje, profita i državnog dohotka; 4) ova tendencija eliminacije prioriteta jačanja profita, koja se manifestuje u unutrašnjoj politici, prenosi se i u oblast spoljne politike, gde sve manje profit, a sve više "sila" postaje osnovni prioritet; 5) ekonomska saradnja, koja je ranije imala samo profitni motiv, sve više je predmet bezbednosnih i vojnih konsideracija; 6) etičko shvatanje da ono što je ekonomski "dobro" ne mora da bude i moralno "dobro" proteže se na spoljnu politiku, gde se uviđa da socijalni ciljevi (kojima su podređeni ili žrtvovani nacionalni ekonomski ciljevi) mogu da se ostvaruju samo ukoliko se utiče na politike drugih zemalja; 7) konflikti među državama, slično "konfliktima među klasama", mogu da se izmiruju samo "žrtvama" interesa među pregovaračkim stranama; 8) utopistički je zamisliti međunarodni poredak zasnovan na "koaliciji" država u kojoj svaka država pokušava da odbrani i potvrdi nacionalni interes; 9) nacionalni interes se ne poklapa sa moralom i čak "sila" države "kreira" moral potreban za zaštitu interesa; 10) pitanja "sile" nemogu se izraziti u kategorijama "morala", mada između "sile" i "morala" postoji neposredna veza; 11) kao što u državi, vlada mora da vodi računa o "moralnoj zasnovanosti saglasnosti" onih nad kojima se vlada, tako i u međunarodnim odnosima država mora da vodi računa o moralu, jer politika zasnovana isključivo na sili može da izazove samo revolt drugih država; 12) "sila" u međunarodnim odnosima ima primat nad moralom; 13) da bi se stvorio međunarodni poredak (koji bi bio donekle izdržljiv na konflikte interesa) potrebno je da jedna "jedinica" ("unit" tj. država) bude znatno jača od drugih država i da ima takvu prevlast koja će obezbeđivati da sama nemora u konfliktnim situacijama uzimati strane; 14) utopističko je shvatanje da međunarodne organizacije (ili srodan sistem

bezbednosti) mogu uspešno posredovati ili arbitrirati u sukobima interesa među državama; 15) utopistički liberalizmi i realizmi, u toku istorije, nalaze se u izvesnoj “dijalektičkoj” povezanosti, pri čemu u pojedinim periodima, zavisno od istorijskih uslova, pretežu utopistička shvatanja, a u drugim periodima pretežu realistička.⁶⁶

Shvatanja Cara, koji ideje savremenih liberalnih institucionalista i etičara odbacuje kao utopističke, zasnivaju se na istorijskoj analizi perioda posle prvog svetskog rata kada je Liga Naroda pokazala sve slabosti u otklanjanju međunarodnih sukoba. Car je isto tako u oblasti međunarodne ekonomije jasno uočio slabosti doktrine slobodne trgovine koja je posebno u toku tridesetih godina postajala sve manje slobodna i sve više u znaku državne intervencije, koja se ogledala u rastućem protekcionizmu, napuštanju “zlatnog standarda”, uvođenju “višestrukih kurseva”, klirinške razmene, čestim devalvacijama, odakle sledi ekonomska depresija, smanjenje likvidnosti i povećanje međunarodnih dugova. Car u istorijskoj analizi koju daje, zastupa i mišljenje da su se ekonomski mnogo efikasnijim pokazale totalitarne države kao što su Rusija i Nemačka, koje su planskom privredom, uspešno rešavale socijalne i privredne probleme koje zapadne zemlje, iz, pored ostalog, idejnih razloga, nisu mogle lako prevazilaziti. Iz gore navedenih elemenata njegove idejne koncepcije može se primetiti da, za razliku od mnogih realista, koji su kasnije izlagali svoje koncepte, motivi spoljne politike i oslanjanje na silu, proizilaze pre svega iz unutrašnjo-političkih uzroka, koji su u vezi sa zahtevima za jačanjem opšte snage države u međunarodnim odnosima. Kao što se može zaključiti, doktrina ovog mislioca ukazuje na značajnu ali sekundarnu ulogu koju igra moral u međunarodnim odnosima, gde je ovaj u uskoj vezi sa “silom” države, mada je u suštini instrumentalizovan za ciljeve koji proizilaze iz nacionalnog interesa. U tom smislu Car predstavlja etičkog pragmatistu, koji moral podređuje politici sile, koja se mora barem u potrebnoj meri oslanjati na moralne konsideracije. Ono što Cara posebno izdvaja od ostalih realističkih mislioca to je da istorijski tok teorije sagldava kroz uzročno-posledičnu povezanost utopizma i realizma, koji

⁶⁶ Vidi E. H. Carr: “The twenty years’ crisis”, Mac Millan, 1946.

se nalaze u, kako kaže, “dijalektičkoj” vezi. Ovu vezu, međutim, Car razume kao prevazilaženje utopizma (uključujući i liberalizam) na “faktima” zasnovanim idejama realizma. Pored toga značajna je, za razvoj realizma i ideja da je za funkcionisanje međunarodnog poretka potrebno da postoji jedna dominantna međunarodna država, čime se kao što možemo zaključiti, koristeći današnju terminologiju “anarhični” međunarodni sistem zamenjuje “hijerarhičnim” međunarodnim sistemom (u ovom slučaju “Monocentrizmom”).

b) M. Wight

U poređenju sa Carovim idejama, koje su pretendovale da povežu moral i politiku, pogledi M. Wighta u mnogome uopštavaju ovu relaciju, u čemu je u primetnoj meri blizak klasiku realizma Morgantauu. Uticaj Cara na Wightovo glavno delo “Politika sile” je, međutim, neosporan. U ovom delu, koje će imati velik značaj za uobličavanje ideja klasičnog realizma, Wight je zastupao sledeće stavove bitne za razvoj teorije: 1) “Politika sile” pretstavlja odnos koji postoji između država koje su nezavisne i nepriznaju viši autoritet (odnosno koje su “suverene”) i koje se nalaze u neprekidnom i organizovanom sistemu međusobnih interakcija, koje su prisutne u političkoj, ekonomskoj i drugim oblastima povezivanja država; 2) ovaj “state system” nije oduvek postojao, već se razvija tek od perioda Reformacije; 3) države u ovom sistemu ne raspolažu istim karakteristikama, ali se njihova različita obeležja, kao što je populacija, teritorija, ekonomski potencijal i sl. mogu izraziti u kategorijama sile, što znači da postoje među državama male i velike “sile”; 4) glavni izvor konflikta je opšta tendencija svih sila da jačaju, ekonomski, kulturno i politički, što se “sumira” u sklonosti ka teritorijalnoj ekspanziji; 5) svaka “sila” teži širenju dok ne dostigne uravnoteženje između dva faktora: spoljnog pritiska i unutrašnje organizacije, pri čemu “sile” nemaju sklonost da izgube teritoriju bez borbe; 6) širenje “sila” nije ograničeno pravom ili moralom, već jedino drugim silama (sa istim sklonostima); 7) moral može poslužiti samo u unutrašnje političke svrhe, kao što je ubeđivanje domaće javnosti; 8) državnici se u praktičnoj spoljno- političkoj aktivnosti ipak moraju oslanjati i na pravo, jer bi samo oslanjanje na silu bilo kontraproduktivno; 9) “Politika sile” podrazumeva standarde ponašanja koji važe za državnu strategiju i nemogu se povezati sa moralnim standardima koji važe u

98

međuljudskim odnosima; 10) osnovni cilj države je “samoodržanje”; 11) glavni princip “politike sile” je postizanje “balansa snaga”, kojem države prirodno nagingju stvarajući saveze kad god neka od država postaje preovlađujuće jača u odnosu na druge; 12) da bi se ostvario “balans snaga” moguće je formiranje dva ili više saveza (“blokova”) u okviru sistema, pri čemu unutar izbalansirani savezi međusobno takođe balansiraju; 13) “balans snaga” je uslov održanja mira; 14) “balans snaga” može imati dva značenja: ekvilibrium ili prevagu, pri čemu je u istoriji često prisutno stvaranje (ili težnja za stvaranjem) prevage, što je izraz mišljenja i sklonosti koja su prisutna, posebno kod vojnih starešina; 15) status “Velike sile” dobija se kada određena država pobeđi drugu silu velike snage (“Veliku silu”), a takav status je u Ligi naroda i pravno priznat, dajući takvim “silama” stalno mesto u Savetu bezbednosti; 16) za razrešavanje sporova bolje je pribeći stvaranju saveza ili diplomatiji, nego se osloniti na međunarodne institucije.⁶⁷

Wightovi pogledi, u mnogome okarakterisani pozitivizmom (koji se ogleda u analogiji sa širenjem “sila” fluida do granice stvaranja ekvilibrijuma), ukazuju na to da jedini zakon politike, koji se u okviru neegzaktne političke nauke može smatrati pouzdano proverljivim pretstavlja “balans snaga”. Ovaj “balans”, kao što, možemo iz elemenata njegove doktrine razumeti, baziran je na osnovnom cilju države, koji postaje argument svih kasnijih teoretičara realizma, a svodi se na “samoodržanje” države, u uslovima stalne konkurencije u jačanju snage svake jedinice (okarakterisane suverenitetom) u međunarodnoj zajednici. Za Wighta preovlađujući motivi spoljne politike se nalaze u međunarodnoj oblasti (tj. okruženju), što ga u značajnoj meri razlikuje od Carovih navedenih pogleda, koji ne zapostavljaju unutrašnjo-političke faktore. Osnovni činioci koji karakterišu državu za Wighta izražavaju se u celini kao potencijal “sile”, koje kao najvažnije svojstvo poseduju države u svakom periodu istorije u međunarodnoj zajednici, pri čemu od relativne jačine svake države zavisi njena bezbednost odnosno “samoodržanje”. Savremeni “state system” je, kako se mogu tumačiti stavovi Wighta, stanje konkurencije za ostvarenje što

⁶⁷ Vidi M. Wight: “Power politics”, Royal Institute of international affairs, London 1946.

višeg stepena pojedinačne i kolektivne državne sile u međunarodnoj zajednici. Ovakvo stanje, koje bi trebalo odrediti kao "anarhični" ili "polu-anarhični" međunarodni sistem, pretpostavlja u Hobsovom smislu stalnu borbu za prevlast (međunarodnu) čiji je rezultat relativno uravnoteženje "sila" odnosno sukob koji u krajnjoj liniji dovodi do stvaranja novog "balansa" međunarodnih sila (odnosno ravnoteže vlasti u međunarodnim relacijama). Osnova Wightovog koncepta je makijavelistički "Raison d'Etat" koji ponašanje države pripisuje njenoj imanentnoj prirodi i obeležjima koja proizilaze iz svojstava međunarodnog sistema. Odbacivanje međunarodnog prava i morala je kod Wighta mnogo prisutnije nego kod Cara, s tim što eventualna uloga prava može biti samo marginalna i instrumentalističkog i pragmatičnog karaktera, odnosno jedino u funkciji "politike sile". U svojim kasnijim analizama, u delu "Diplomatska istraživanja" Wight je uz koautorstvo Butterfielda dopunio svoj koncept nešto određenijim definisanjem "balansa snaga". Ovaj pojam ima ona obeležja koja su tradicionalno prisutna u međunarodnoj politici gde se najčešće sreću sledeća određenja "balansa": 1) jednaka raspodela sile; 2) načelo da sila mora da bude jednako raspoređena; 3) postojeća raspodela sile i u tom smislu svaka moguća raspodela sile; 4) princip jednakog uvećanja snage Velikih sila na račun slabih država; 5) princip da svoja strana treba da ima marginalno veću snagu u cilju onemogućavanja da dođe do nejednake distribucije sile; 6) da se "drži" (odnosno ima) posebna uloga u održavanju jednake distribucije snage; 7) da se ima specijalna prednost u postojećoj raspodeli snaga; 8) predominacija; 9) inherentna tendencija međunarodne politike da proizvodi jednaku raspodelu snage.⁶⁸ Komentarišući ove tačke Wight i njegov koautor Butterfield uviđaju da analiza ovih shvatanja ekvilibriuma može donekle dovesti u pitanje argumente koji idu u prilog ideji o "balansu snaga", priznajući da pored "balansa" može da postoji i "monopol" snaga, što je uočljivo i iz proste činjenice da "balans snaga" uvek ili skoro uvek u manjoj ili većoj meri teži da bude narušen predominacijom (o čemu kao što smo videli govori i I. Klod). Ipak i ovo delo, kao ni kasnija dela Wighta ne odstupaju

⁶⁸ Vidi M. Wight, H. Butterfield: "Diplomatic investigations: Essays in the theory of international relations", G. Allen and Unwin 1966.

od ključnih realističkih shvatanja (uključujući i ideju “balansa”) datih u njegovom prvom velikom ostvarenju “Politika sile”. Za Wighta i kasnije, osnovne kategorije i zakoni politike predstavljaju u osnovi konstante istorijskog razvoja nepodložne promenama.

c) H. Morgentau

Shvatanje nepromenljivosti zakona sile posebno je prisutno i kod najpoznatijeg predstavnika klasičnog realizma H. Morgentaua. Ovaj teoretičar je, u pozitivističkom duhu, smatrao da je politika determinisana objektivnim zakonima, kojima se državici i države moraju priklanjati, što je, kao što je poznato, izrazio u svom glavnom delu “Politika među narodima: borba za silu i mir”. Osnove Morgentanove filozofijske i političke koncepcije mogu se, međutim, naći već u njegovom prvom značajnijem ostvarenju “Naučni čovek versus politika sile”. U ovom delu Morgentau vrši kritiku naučnih pogledi koji čovekovom umu, u odnosu na socijalne odnose, utopistički pripisuju “snagu znanja i kontrolu” koju “razum ne poseduje”, zanemarujući motive čovekove delatnosti.⁶⁹ Naučni pogledi, naime pogrešno razumevaju prirodu čoveka što se posebno ogleda u pokušaju redukovanja moralnih problema na pojednostavljene naučne koncepte, koji ne uzimaju u obzir socijalnu ulogu čoveka u svojim analizama. Delujući kao politički akter, čovek ima moralne, a često i institucionalno određene obaveze, koje u cilju stvaranja društvenog blagostanja, nameću ponašanja koja u neslužbenom svojstvu, u cilju postizanja ličnog interesa, nisu moralno prihvatljiva. Politički akti su zato, u praksi, predmet jedne etike, a privatni akti su predmet druge etike, pri čemu principi ovih etika mogu biti protivrečni. Podeljenu etiku, po Morgentau, idealistički mislioci pokušavaju da premoste bezuspešnim konceptima minimiziranja sukoba između etičkih standarda i političke realnosti, gradeći tako jedinstven i savršen moral, koji “zamagljuje” odnos sa stvarnom egzistencijom čoveka. U stvarnom životu isti postupak učinjen u ličnom interesu i u nacionalnom interesu vrednuju se različito, što čoveka u jednom slučaju može izjednačiti sa kriminalcem, a u drugom slučaju sa herojom. Svako ljudsko biće neprekidno se suočava sa

⁶⁹ H. Morgethau: “Scientific man vs. power politics”, Univ. Of Chicago press., 1946.

dilemom u okviru privatnog života u vezi sa tim da li postići "više" moralne ciljeve, manje moralnim sredstvima ili ih žrtvovati, kako manje moralna sredstva nebi moralo da budu primenjena. Pored toga u prirodi je čovekovog rasuđivanja, da manifestaciju individualnog egoizma opravda višim interesom, dokazujući da ono što "izgleda" kao egoizam prevazilazi pojedinačni interes. Kao i u privatnom životu ljudi, i u političkom životu postoje moralno protivrečni ciljevi i sredstva za njihovo postizanje. Da bi se praktično prevazišli neusaglašeni standardi i raskorak između etičkih normi i ljudske akcije, potrebno je stalno meriti odnos etičke vrednosti postavljenih ciljeva i sredstava, kao i uspostavljanje fiksnog odnosa među njima, što je po Morgentauu "neostvarivo".

Za ovog mislioca osnovni nerazrešivi problem predstavlja uspostavljanje "objektivnih" moralnih standarda koji bi mogli da poredе dobro i zlo ili da vagaju "bedu" jednih sa blagostanjem i "srećom" drugih ljudi. Pored toga nije u praksi moguće razdvojiti i jasno izdiferencirati sredstva i ciljeve, budući da ciljevi određene aktivnosti postaju sredstva za ostvarivanje drugih ciljeva. Isto tako činjenica da etički ciljevi mogu biti ostvareni samo manje ili više etičkim sredstvima, dovodi u pitanje apsolutno etičko "dobro", koje nemože proizići iz moralno kompromisne ljudske aktivnosti, što znači da postoji samo relativno dobro (i zlo) sporedivo kvantitativno, a ne i kvalitativno. Prema shvatanju Morgentaua, akcije ljudi su ipak, pojedinačno i kolektivno, međusobno moralno relativno uporedive, jer i u kolektivnim aktivnostima nosioci su pojedinci (pri čemu je politička akcija, po pravilu manje moralna od privatne akcije). Čak i kada su sklonosti ljudi dobre, posledice njihove akcije su moralno osuđujuće i neretko u koliziji sa željenim ciljevima. Ljudi mogu npr. težiti većoj slobodi, a da rezultat bude smanjenje slobode, ili npr. većoj jednakosti što može da se transformiše u veću nejednakost i sl. Ovo je posledica ograničenosti ljudskog uma i nesposobnosti da se predvide sve posledice započete ljudske akcije, koja jednom započeta poprima samostalnost i sve više izmiče ljudskoj kontroli. Međutim, u još većoj meri moralno neprimerena aktivnost ljudi je u vezi sa potrebama koje su nametnute, a nisu u stanju da budu zadovoljene. Tada je potrebno izvršiti izbor među ciljevima i žrtvovati jedne moralne ciljeve drugim moralnim ciljevima, čineći (kroz bilo kakvu akciju) ili (je) nečineći, istovremeno, i

dobro i zlo. U konfliktu interesa, gde pojedinci teže istim vrednostima, i posebno u konkurenciji koja može da nastane, egoizam je moguće suzbijati svešću samo u veoma maloj meri. Za razliku od sebičnosti, koja se manifestuje u težnji za posedovanje životno potrebnih dobara koja je ograničena, težnja za vlašću nije ograničena odnosno teži se ka neograničenoj vlasti nad svim ljudima. Političkoj vlasti i akciji svojstvena je dominacija nad ljudima tj. svođenje ljudi na sredstva političkih ciljeva. Stoga politička vlast inherentno ima svojstva amoralna, kao i svaka politička akcija. Što je veći stepen korišćenja dominacije i vlasti veće je odstupanje od moralnih normi. Nemoral i zlo, koji kvare političku akciju, nalaze se u svakoj drugoj delatnosti, ali u političkoj sferi odstupanje od morala je najveće. Ciljevi političke delatnosti i etike nemogu se istovremeno ostvarivati, a politički uspeh koji je zasnovan na održanju i povećanju sile je u koliziji sa etičkim normama koje postaju žrtva politike. Iz toga Morgentau izvlači zaključak da iste etičke kriterijume (u meri u kojoj je moguće) treba primenjivati i u privatnoj akciji pojedinaca, kao i u političkoj akciji, s tim da treba imati u vidu da se pridržavanje etičkim standardima manje ispoljava u političkoj akciji (čime se ograđuje od dualističke etičke škole). Ovakav koncept politike i etike određuje i mesto pojedinca u državi, koja je na međunarodnom planu suverena, a na unutrašnjem planu poseduje svu onu silu koju pojedinci nemogu imati, a kojoj, kao "politička" bića, ljudi teže, mada ograničeni moralom i zakonima. Svoje sklonosti za posedovanjem snage ljudi prenose na suverenu državu u vidu lojalnosti, koja se manifestuje kroz patriotizam (što je slično kao u konceptu Neibura). Želja za posedovanjem snage i vlasti, po Morgentauu, je kod svakog čoveka prisutna, što je empirijski fakat, kao što je u društvima univerzalno prisutna etička norma koja nastoji da odbaci požudu za vlašću i njenim nekontrolisanim posedovanjem. Između "požude" za vlašću i etičke norme koja teži njenom opovrgavanju postoji nerazrešiva antinomija, jer nije moguće potvrđivanje moralne norme, bez odbacivanja činjenica o ljudskoj prirodi. Ovakva ljudska priroda isto tako doprinosi da praktične ljudske akcije imaju nemoralna svojstva, što je posebno prisutno u politici. S ovim u vezi politička etika treba da se bavi izborom najmanje nemoralne političke akcije. Iluzorno je u oblasti političke akcije odrediti kako postupiti moralno ili biti moralni

perfekcionista i zadovoljiti kriterijume pravednosti. Niti nauka, niti etika nemogu razrešiti na skladan način protivrečnosti morala i politike, a da ne zapadnu u hipokriziju i utopizam, koji je svojstven tradicionalnoj nauci.

Na ovakvoj filozofskoj i sociološkoj koncepciji Morgentau izgrađuje svoju političku teoriju. Njegova politička doktrina, koja je izložena u njegovom glavnom delu "Politika među narodima": borba za silu i mir" u osnovi se sažima na šest glavnih principa: 1) politika, kao i društvo u najopštijem, je rukovođena objektivnim zakonima koji imaju svoje korene u ljudskoj prirodi, koji su nepromenljivi, pa je zbog toga moguće razviti racionalnu teoriju koja odražava ove objektivne zakone; 2) glavna uporišna tačka političkog realizma je koncept interesa definisan u kategorijama sile, koji "uliva" racionalni poredak u predmet politike, i tako čini teorijsko razumevanje politike mogućim. "Politički realizam stavlja naglasak na racionalnost, objektivnost i neemocionalnost"; 3) realizam podrazumeva da je interes definisan kao sila objektivna kategorija, koja ima univerzalnu validnost, što ne znači, međutim, da je fiksirana jednom i zauvek. "Sila je kontrola čoveka nad čovekom"; 4) politički realizam je "svestan" moralnog značaja političke akcije. Isto tako je "svestan tenzije" između moralne komande i uslova potrebnih za "uspešnu" političku akciju; 5) politički realizam odbija identifikovanje moralnih aspiracija pojedinačnih nacija sa moralnim zakonima univerzalnog značenja. "Koncept interesa definisan u kategorijama sile spašava nas od moralnih preuveličavanja i političkog bezumlja"; 6) politički realist zadržava autonomiju u političkoj sferi, on se pita "kako ova politika utiče na silu nacije?" Politički realizam je zasnovan na pluralističkoj koncepciji ljudske prirode. Čovek koji je ništa drugo do "političkog čoveka" bio bi "zver", jer bi bio bez moralnih ograničenja. U cilju da se razvije "samostalna" teorija političkog ponašanja "politički čovek" treba da se "apstrahuje od ostalih aspekata" ljudske prirode.⁷⁰

Ovi principi kao što vidimo direktno proizilaze iz prethodno navedene Morgentauove etičke koncepcije. Metodološki, ovaj teoretičar smatrajući da praksa ukazuje na mogućnost formulisanja "objektivnih zakona" politike, ukazuje

⁷⁰ H. Morgenthau: "Politics among Nations", Harper and row; 1948.

da na takve istine nemogu uticati naši subjektivni sudovi, pri čemu politički lideri koji ih se ne pridržavaju nemogu imati političkog uspeha. "Objektivna" politička teorija treba da odstrani sve subjektivne stavove, motive i vrednosne i ideološke sudove, koji su vezani za naše želje i sklonosti, tako da teorijska shvatanja neposredno proizilaze iz prakse. Zadatak teorije je da odrazi i objektivno objasni činjenice praktičnog života, jer se jedino tako subjektivna mišljenja mogu odvojiti od objektivne naučne istine. Ove objektivne istine saznatljive su iz vremenski (tj. istorijski) i prostorno (tj. geografski) nepromenljive čovekove prirode, kao i nepromenljive prirode fundamentalnih socijalnih kategorija (isto vremenski i prostorno), koje takođe proizilaze iz čovekove prirode, gde spadaju vlast i politika. Pored ovih kategorija Morgentau smatra i da se suštinski obrasci političkog ponašanja vremenski i prostorno ne menjaju. Osnovu međunarodne i unutrašnje politike čini "interes", koji je definisan u kategorijama sile, što treba da razgraniči analizu političkih pojava, kojima je sila inherentna, od nepolitičke sfere ljudskih aktivnosti, gde se razlikuju motivi akcije. Ovakav pristup pomaže da se razgraniče politički fakti od nepolitičkih fakata i da se utvrde standardi sistematičnog poretka u političkoj oblasti. U analizi politike, teoretičar je potrebno da se "stavi" u ulogu "državnika", da bi razumeo stvarne interese države i da bi mogao da sledi političke događaje i da anticipira političke aktivnosti, ne zapadajući za razliku od političara u ideološke i lično motivisane predrasude ili zablude. Iz dobrih namera političara ne moraju slediti dobri politički potezi. Stoga, po Morgentau nije predmet realističke teorije proučavanje motiva i subjektivnih stavova državnika, jer takva proučavanja najčešće nemogu dati nedvosmislenu "objektivnu" istinu. Osnovu proučavanja čini sagledavanje interesa države, kao objektivne kategorije, koji usmerava pravac političke delatnosti i treba da usmerava poteze državnika. Sila je osnova države na unutrašnjem i još više na međunarodnom planu (u sistemu suverenih država) i stoga je njeno održanje i jačanje bazični interes države. Posebno nacionalni interes u međunarodnim odnosima (sa kojim se, kao što smo videli, identifikuju građani) je u zavisnosti od sile, koja je osnova nacionalnog opstanka. Oдавde proizilazi da je povećanje državne sile na međunarodnom planu najviši prioritet nacije. Uloga morala, koji protivreči povećanju sile, svodi se samo na to da se

između identičnih spoljno-političkih akcija izaberu one aktivnosti koje u najmanjoj meri imaju nemoralne posledice. Sami moralni standardi su univerzalne prirode, kao što je i koncept sile univerzalnog karaktera. Iz univerzalnih nacionalnih interesa, koji se svode na opstanak u anarhičnoj međunarodnoj zajednici i održanje relativnih odnosa snaga, proizlaze zajedničke univerzalne etičke norme. Objektivne norme, kao i autonoman položaj teoretičara, koji svoja razmatranja bazira na objektivno datim kategorijama političke prakse, uz uvažavanje čovekove prirode, omogućava dolaženje do naučno zasnovane istine.

U osnovi Morgentauovog razmatranja međunarodnih odnosa, kao što se može zaključiti, nalazi se nacionalni interes. Ovaj elemenat njegove teorije, prvi put izložen u "Politici među narodima: borba za silu i mir" (1948.), je kasnije često bio predmet liberalnih analiza i Morgentauovih nastojanja da koncept odbrani. U svom članku pod nazivom "Druga velika debata: Nacionalni interes SAD" (1952.), on je pokušao da dokaže da nacionalni interes predstavlja relativno autonomnu kategoriju, koja nije bitnije uslovljena ni unutrašnje političkim odnosima, ni pojavom međunarodnih institucija. Ukazujući na kritiku njegove teorije, kojoj se zamera "uski nacionalizam", kao i "neograničeni imperijalizam", Morgentau je izložio sledeće stavove u vezi sa nacionalnim interesom: 1) pojam nacionalnog interesa sadrži dva elementa: jedan je uvek "logički" neophodan i statičan, a drugi je "varijabilan" i određen je okolnostima; 2) u svetu gde se suverene nacije takmiče za što veće raspolaganje "silom" i gde dolazi do suprotstavljanja u ovoj konkurenciji, spoljne politike svih nacija se pozivaju na opstanak kao "neophodan" uslov i činilac nacionalnog interesa; 3) sve nacije čine sve da zaštite kao najviši prioritet fizički, politički, kulturni identitet od ugrožavanja od strane drugih nacija; 4) ovi elementi identiteta upravo i čine entitet koji je nazvan nacijom (ili nacionalnom državom), iz čega proizilazi da interes nacije nameće prioritete i usmerava spoljnu politiku; 5) sve dok je međunarodna zajednica organizovana kao zajednica nacionalnih država, nacionalni interes je "poslednja reč" svetske politike; odnosno ukoliko nacionalnu državu u budućnosti zameni viši oblik zajednice ili organizacije spoljna politika takve zajednice ili organizacije štiti će njezine interese (uključujući i interes za

opstankom), što, međutim, u današnjem vremenu nije slučaj, jer ne postoji cena koju bi države prihvatile za nezavisnost; 6) pored “neophodnog” elementa nacionalnog interesa, koji se odnosi na njeno samoodržanje, “varijabilni” element nacionalnog interesa može takođe imati manji ili veći uticaj (od države do države različito) na vođenje spoljne politike nacije, što posebno zavisi od političkih interesa unutar država; 7) varijabilni element nacionalnog interesa je pod uticajem mnoštva interesnih grupa, državnih i nedržavnih institucija i pojedinaca, pri čemu poseban uticaj imaju “sektorski” interesi i političke partije; 8) “legitimitet” nacionalnog interesa može biti doveden u pitanje “uzurpacijama” koje mogu imati subnacionalni, vannacionalni i supranacionalni vid; 9) subnacionalni vid “uzurpacije” nacionalnog interesa dolazi od grupa, posebno etničkih i ekonomskih, koje teže da identifikuju svoje interese sa nacionalnim interesom, pri čemu sektorski (granski) interesi imaju poseban uticaj, koji ipak nije odlučujući na spoljnu politiku, jer međusobno suprotstavljeni interesi dovode do kompromisa, čiji je “najniži” imenitelj nacionalni interes (koji je širi od sektorskih); 10) nacionalni interes može biti uzurpiran interesima drugih država, do koga tipično dolazi kada pojedinci nezakonito rade za stranu državu, ili se etničke, nacionalne i druge grupe unutar države koriste u ostvarivanju interesa druge države; 11) nacionalni interes može biti uzurpiran i supranacionalnim interesom koji, je ranije bio posebno prisutan u aktivnostima “religioznih” ustanova, a u savremenim uslovima se sve više vezuje za međunarodne organizacije, čiji je uticaj ipak mali, jer povremeno poklapanje spoljne politike države, sa politikom međunarodne organizacije nije izraz povinovnja države organizaciji, već ili slučajnog podudaranja ili pokušaja promocije nacionalne politike, koja dobija međunarodni dignitet; 12) nacionalni interes mora se zaštititi od svih ovih vidova uzurpacije; 13) potrebno je uspostaviti racionalni poredak među vrednostima nacionalnog interesa i sredstava potrebnih za njihovo izvršavanje, koja su oskudna; 14) prilikom uspostavljanja prioriteta varijabilni elementi nacionalnog interesa, najčešće se prikazuju kao manje ili više “neophodni” elementi (od značaja za bezbednost) u pokušaju da im se podigne značaj, što ima za posledicu da u spoljnim politikama država uvek pretežu elementi koji su vezani za opstanak države i jačanje njene sile u međunarodnim

odnosima; 15) nacionalni interes se brani ne jedino u sopstvenom interesu države, već i u interesu drugih nacija; 16) koncept nacionalnog interesa pretpostavlja niti prirodno usklađenu mirnu međunarodnu zajednicu, niti neizbežnost rata, kao posledice ostvarivanja nacionalnog interesa od svake nacije, naprotiv, konfliktne situacije i pretnje ratom trebalo bi da budu minimizirane diplomatskom akcijom.⁷¹

Iz ovih stavova Morgentaua možemo zaključiti da je nacionalni interes država u suštini objektivno data kategorija, koja ili nije, ili je u jako maloj meri, uslovljena interesima dominantnih socijalnih grupa ili elita unutar nacije. Ovi činiooci, ukoliko ne deluju saglasno zahtevima najnižeg zajedničkog imenitelja, koji se svodi na samodržanje i povećanje državne sile u međunarodnim odnosima, uzurpiraju nacionalni interes, odnosno mogu ga dovesti u pitanje kada preuveličavaju "varijabilne" komponente na račun "neophodnih" komponenti nacionalnog interesa. Morgentau nastoji, u suštini, da dokaže da društveni interesi unutar države ne definišu nacionalni interes, već da nacionalni interes podrazumeva da mu se unutrašnje politički ciljevi prilagođavaju. Ovakav nacionalni interes podrazumeva konkurenciju suverenih država za posedovanjem što veće sile u međunarodnim odnosima, koje, kao što zapažamo, nisu pod kontrolom međunarodnog prava i institucija. Ovakav anarhični međunarodni sistem, podrazumeva postojanje "bezbednosne dileme", a stanje mira moguće je održati samo diplomatijom (odnosno mirnim sredstvima rešavanja sporova), kao i mudrom politikom "balansa snaga". U svom delu "Politika među narodima: borba za silu i moć" Morgentau je na nizu istorijskih primera "saveza" i "antisaveza" pokazivao da je "balans snaga" među državama jedini garant održanja bezbednosti, a politika održanja "balansa snaga" najznačajniji prioritet spoljne politike država. Međunarodni "balans snaga" odraz je opšteg socijalnog principa koji važi za sva društva sastavljena od autonomnih jedinica, gde među njima mora postojati balans.

⁷¹ Vidi H. Morgenthau: "Another Grand debate: the national interest of the U.S", American political science review XLVI, 1952, pp. 971-978.

U celini uzevši može se primetiti da je doktrina Morgentaua uspešno sintetizovala pojedina shvatanja ranijih autora koji su formulisali svoje teorije jednako ubedljivo kao i Morgentau (npr. navedeni Car i Wight). Značaj ovog teoretičara je, međutim, nesporno izuzetno veliki, jer se njegovim konceptom uobličavaju realistička shvatanja, a na njegovu doktrinu se nadovezuju značajni umovi koji će dati smer savremenoj nauci u ovoj oblasti.

d) R. Aron

U širem smislu u okviru realističke škole mogu se uvrstiti i shvatanja R. Arona koji je svoja teorijska razmatranja o sili u međunarodnim odnosima zasnovao na istorijskoj i sociološkoj analizi. U svom najpoznatijem delu "Stoleće totalnog rata" Aron je dao osnove svojih shvatanja o ulozi sile i obeležjima istorijskog razvoja političkih odnosa među državama u toku ovog veka. Osnovni elementi koji se mogu izdvojiti iz ove političko-istorijske analize su: 1) za razliku od ograničenog rata osamnaestog stoleća, gde vojnici nisu imali potrebe da znaju zašto se bore, u ovom veku kada se vojnik i građanin mogu izmenjivati, javnost mobilisana za rat mora biti ubeđena u moralnu ispravnost sopstvene strane; 2) moderno doba je doba totalnog rata, u kome države gube kontrolu nad istorijom koja je determinisana naglim razvojem tehnike i ekspanzijom strasti; 3) politički interesi imaju primat nad ekonomskim motivima pri otpočinjanju ratova; 4) ratovi uvek na izvestan način potsećaju na društva koja ih vode pri čemu su glavna svojstva države u ratnim uslovima određena njenom organizacijom i racionalizacijom; što znači da u modernim uslovima dolazi do administrativne centralizacije, grupe koje stiču kontrolu nad državom su generali i industrijalci, autonomnost u delovanju društvenih grupa se umanjuje, sloboda mišljenja i izražavanja postaju ograničene, javlja se državni monopol nad javnošću, kao i ideologija koja treba da doprinese moralnom "entuzijazmu" u ratnim uslovima, odnosno, generalno, država (nezavisno od svog sistema u miru) poprima totalitarni karakter; 5) u uslovima prolongiranog trajanja "Hladnog rata" države se postepeno pretvaraju u utvrđene vojne "logore", mada mogu pribeći i nepružanju otpora u slučaju napada, što omogućava veći stepen "izvesnosti", nego naoružavanje i mogući sukob, sa svojstvenim "neizvesnostima"; 6) društveni sistem je u savremenim uslovima osnovna

determinanta ponašanja države u međunarodnim odnosima; 7) razlike u unutrašnjim režimima, s jedne strane totalitarnih društava, a sa druge strane liberalnih demokratija, dovode do mogućnosti izbijanja manjih sukoba, ali i totalnog svetskog suprotstavljanja; 8) tehnički napredak, koji je moralno "neutralan", omogućava da ljudske slabosti dovedu u pitanje opstanak čovečanstva; 9) mir pored toga zavisi od unutrašnjih socijalnih uslova, kao što je socijalna kohezija kolektiva (grupa), poverenja među pojedinim elementima društva, vladavine prava, kao i slobode razvoja ljudskih potencijala, stvaralaštva i nauke; 10) ekonomske razlike razvijenih i nerazvijenih zemalja će se održavati u nedogled, što je nepovoljno po mir; 11) kulturne razlike u svetu, i posebno nacionalizam u Evropi, onemogućavaju nastanak svetske imperije, posebno komunističke; 12) opstanak čovečanstva zavisi od prevladavanja liberalnih nad totalitarnim društvima.⁷²

Iz ovih stavova vidimo da Aron objašnjava međunarodne odnose na kompleksniji način od teoretičara sile koje smo naveli u razmatranju klasičnog realizma. Ponašanje subjekata na međunarodnom planu zavisi od osnovnih socijalnih odnosa unutar države, kao i od karaktera društvenog i političkog sistema i posebno stanja individualnih i grupnih sloboda. U svojim analizama Aron ne zanemaruje ni karakter proizvodnih odnosa, kao i protivrečnosti do kojih dolazi između društvenih grupa, što sve ima uticaja na ponašanje države u svojim odnosima sa drugim međunarodnim činiocima. Aron primećuje da su istorijski zapadne zemlje (kao što je Francuska) pokušavale da nametnu svoje društvene sisteme kolonijama, i uviđa da ekonomski interesi imaju izvesnog uticaja na međunarodnu politiku. Ipak, po ovom autoru, politički interesi imaju primat nad ekonomskim, što se vidi i u stavu koji je zastupao u vezi sa otpočinjanjem Prvog i Drugog svetskog rata, čiji, kako kaže, uzroci nisu bili u "konfliktu oko kolonija". Za Arona savremena ekonomija doprinosi solidarnosti među narodima, što umanjuje tenzije i mogućnosti izbijanja sukoba. U poređenju sa Morgentauom, Aron ne smatra nacionalni interes istorijski nepromenljivom kategorijom, već dopušta mogućnost da države koje imaju "isti" nacionalni

⁷² Vidi R. Aron: "The Century of total War", Double day, 1954.

interes, ali su napr. u toku nekog istorijskog perioda promenile društveni ili politički sistem (npr. Rusija) mogu imati različitu spoljnu politiku i međunarodno ponašanje. Ovakav svoj stav Aron je izrazio u delu koje je uobličilo njegovu političku misao "Mir i Rat: teorija međunarodnih odnosa". Ključni elementi koji se mogu izdvojiti iz ove studije su sledeći: 1) ono što razlikuje međunarodno područje od drugih je legitimitet u upotrebi sile; 2) u međunarodnim odnosima država je prinuđena da uzima pravdu u "svoje ruke", budući da je međunarodno pravo neefikasno, a "prirodno stanje" u međunarodnoj politici je stanje rata; 3) pošto se međunarodna politika vodi u senci rata, pri čemu rat nije "prirodni" već "socijalni fenomen", državnici mogu postavljati sebi za cilj ne da eliminišu rat, već da odstranjuju mogućnosti njegovog izbijanja, kao i da ublažavaju i moderiraju ratne konflikte; 4) rat, kao socijalna pojava, isto kao i konflikti, neće nikad prestati da postoji; 5) međunarodni odnosi poseduju dvojnu "socijalnu" i "antisocijalnu" prirodu, pri čemu je uloga morala nezamenljiva; 6) u vreme mira nacije treba da koliko je moguće čine dobro jedna drugoj, a u ratu da čine, ukoliko je moguće, što manje zla; 7) mudrost u spoljnoj politici pretstavlja sintezu socijalnih i antisocijalnih komponenti, pri čemu se nemože razrešiti autonomija dualne prirode morala, što zahteva kompromis; 8) osnovna funkcija države koja se odnosi na bezbednost i "samoodržanje", usmerava moralni izbor državnika čija je primarna etička odgovornost odbrana države, što podrazumeva ponašanje u skladu sa konkretnim činjenicama koje proističu iz međunarodne situacije, a ne iz priklanjanja "abstraktnim ciljevima"; 9) mudrost podrazumeva ograničavanje nasilja u kažnjavanju agresora, nepotrebnost traganja za krivcima u sukobu, traženje kompromisa u odnosu na pravo odnosno priznanje svih neodređenosti u sistemu gde se sila koristi kao legitimno sredstvo; 10) etika "odgovornosti" zahteva u praksi da Zapad mora izdržati izazov Sovjetskog Saveza, mora odbaciti strategije osvajanja Istočne Evrope, mora održati nuklearni i konvencionalni "balans snaga", mora obezbediti dovoljnu vojnu pripremljenost i snagu da odbrani Zapad u ratu, kao i dovoljnu snagu za prevenciju i odvratanje od rata, koliko je to moguće; 11) uzimajući u obzir da je korenita transformacija međunarodnog društva malo verovatna, male su i šanse za ostvarenje univerzalnog mira; 12) uloga povećanja transnacionalnih

komunikacija donekle ublažava ratne tenzije; 13) za razliku od “međunarodnog sistema”, koga sačinjavaju države koje obeležava diplomatska komunikacija, transnacionalno društvo sve šire interaguje uspostavljajući privredne i kulturne veze individua i kolektiva, što je u zavisnosti od širenja sloboda i prava, odnosa na planu međunarodne slobodne trgovinske razmene, slobodne komunikacije i migracije ljudi, kao i zavisno od slobode i unapređenja svih vidova interakcija (npr. nenacionalnih organizacija, kontakata putem priredbi i takmičenja i sl.), kao i od širenja zajedničkih verovanja i vrednosti; 14) razvoju transnacionalnog društva doprinosi i veliki broj sporazuma međunarodnog privatnog prava, koji se u znatno većoj meri poštuju od ugovora međunarodnog javnog prava; 15) međunarodno javno pravo ima brojne slabosti među koje treba uvrstiti nedostatak objektivnosti u njegovom interpretiranju, koje je u sadašnjim uslovima proizvoljno, pored ostalog zbog nedostatka autoritativnog organa za interpretaciju, zatim zato što međunarodno pravo samo deklarativno potvrđuje fakte međunarodnih odnosa, kao što su stvaranje i nastajanje država ili pitanje priznanja vlada, koje u praksi predstavljaju samo neke od slučajeva kada se pravo prilagođava praksi, na način da praksu potvrdi; kao i zbog problema revizije ovog prava i naposljetku ostvarivosti sanacija; 16) međunarodno javno pravo, stoga ima mali uticaj na međunarodne odnose.⁷³

Iz ovih stavova Arona vidimo da je njegova koncepcija usvojila osnovne ideje klasičnog realizma, posebno kada se radi o “prirodnom stanju” međunarodnih odnosa i legitimnosti upotrebe sile. Uloga međunarodnog javnog prava je u međudržavnim odnosima zanemariva, dok međunarodno privatno pravo doprinosi stvaranju transnacionalnog društva, koje ublažava konflikte među državama čiji su uzroci ne samo međunarodno-političkog nadnacionalnog karaktera (nivoa), već i socijalnog i unutrašnje političkog porekla. Na ponašanje države u međunarodnim odnosima utiče priroda političkog i društvenog poretka, kao i niz socijalnih i proizvodnih determinanti, što u mnogome razlikuje Aronova politička shvatanja od većine realističkih doktrina. Njegova etička koncepcija je,

⁷³ Vidi R. Aron: “Peace and War a theory of international relations”, Wiedenfield and Nicolson, 1966.

međutim, instrumentalistička što ga čini bliskim Caru i Wightu, koji su na utilitarističkim osnovama gradili vezu između morala i politike. Za razliku od Morgentaua, Aron nije smatrao kategorije kao što su politika, vlast i nacionalni interes, istorijski i prostorno nepromenljivim, već je suštinu ovih pojava tražio u društvenim i istorijskim korenima razvoja svake države, smatrajući spoljnu politiku uslovljenom promenljivim političkim, ekonomskim, tehnološkim, kulturnim, ideološkim i sistemskim determinantama. Slično liberalnim shvatanjima on je razvoj miroljubivih odnosa povezivao sa razvojem građanskih prava i sloboda, koje su osnovni uslov razvoja "transnacionalnog" društva, koje horizontalnim vezama stvara svojevrsan nov međunarodni sistem, koji postepeno zamenjuje ili barem ublažava dejstvo postojećeg sistema interakcije država ("State system"-a).

Aron u svom pokušaju stvaranja koncepta "istorijske sociologije" u mnogome dopunjuje metodologiju proučavanja međunarodnih odnosa. Po njemu jednostavna kalkulacija sile i kompromis potreban za postizanje "balansa snaga" mogu da navedu na pogrešne zaključke u vezi sa pravcima spoljno političkog delovanja. Stoga, potrebno je proučavanja međunarodnih odnosa usredsrediti na sistem vladavine, ideologiju i druge unutrašnje činioce da bi se došlo do validnih rezultata. Pored prostog opisa činjenica, potrebno je naglasak staviti na njihovo objašnjenje, a isto tako treba i primeniti vrednosnu (aksiološku) analizu, odnosno analizu značenja (hermeneutičku analizu) da bi se izbegle jednostranosti opisivanja fakata. Sociološka analiza treba da činjenicama da kontekst, da ih razvrsta po bitnosti, da odredi dali su slučajnosti ili su dugoročnije prirode, da na relevantan način komparira i vrši analogiju pokušavajući da odredi obrazce ponašanja, uzimajući u obzir vremenske, prostorne, ekonomske i tehnološke uslove, koji faktima daju različito objašnjenje. Ova analiza treba da utvrdi kojim tipovima društva ili kojim političkim ili ekonomskim sistemima je svojstvena određena spoljna politika. Da li je i na koji način je proces donošenja odluka povezan sa određenim prepoznatljivim obrascem (modelom) spoljne politike. Da li je ekonomske prilike, nezaposlenost, demografski rast, političku doktrinu i slično, moguće dovesti u vezu sa određenim tipom spoljne politike. Pored toga sociološka analiza treba po Aronu da utvrdi i koje društvene grupe ili

ličnosti, odnosno koji organi vlasti i kako njihovi međusobni odnosi imaju uticaja na spoljnu politiku države. Ovakva analiza podrazumeva da se unutrašnja politička kretanja analiziraju i dovode u vezu sa spoljno političkim ponašanjem koje je, kao što se može razumeti, u velikoj meri, kod ovog autora, determinisano unutrašnjim prilikama. Međunarodni sistem je, takođe, kao takav, predmet sociološke analize koja treba da utvrdi obeležja tipova ovog sistema, tipove diplomatskih i drugih odnosa, odnose snaga među članovima sistema, prirodu međunarodno političkih ciljeva i druga obeležja koju su u vezi sa sistemom međunarodnih relacija, kao takvim.⁷⁴ Osnovni metodološki problemi proučavanja međunarodnih odnosa su, za Arona, slične prirode kao i opšti problemi koji se sreću pri sociološkim proučavanjima drugih područja, a to su problemi u primeni komparativnog metoda i analogije u državama sa različitim osobenostima, uzimanje u obzir samo određenih faktora pri analizi politike (zapostavljajući druge bitne faktore), teškoće u vezi sa određivanjem kojim svojstvima politike pridodati odgovarajuće uzroke, problem kauzalnosti i nemogućnosti da se događaji identično ponavljaju, kao i problem predviđanja događaja koji treba da proiziđe iz nekog ili nekih postuliranih načina ponašanja.

U najopštijem može se zaključiti da je Aron u velikoj meri obogatio savremenu nauku o međunarodnim odnosima, svojom metodom koja je sa raznih uglova u velikoj meri svestrano uspevala da objasni neke međunarodne pojave. Ideje ovog autora inspirisale su veliki broj međunarodnih teoretičara, koji su zastupali ne samo moderne realističke stavove, već i neoliberalističke i funkcionalističke ideje (posebno ideje "međuzavisnosti" i "transnacionalnog društva").

Pored navedenih ovde analiziranih autora, koncepcije i shvatanja klasičnog realizma nalazimo i kod F.L. Schumana, H. Butterfielda (koji je pomenut kao koautor, uz Wighta u "Diplomatskim istraživanjima"), N. Spykmana, G.F. Kennana, W. Lippmanna, G. Schwarzenbergera, kao i kod, u prethodnom poglavlju navedenih, "izmiritelja" liberalnih i realističkih doktrina A. Wolfersa i

⁷⁴ Vidi npr. R. Aron: "Historical sociology as an approach to international relations", u "Nature of conflict" UNESCO, 1957.

J.H. Herza. Kod Schumana nalazimo stavove da je spoljna politika "izraz državne volje za silom", koja je uslovljena prirodom međudržavnog poretka ("State" sistemom) gde svaka država radi svoje bezbednosti teži da u "konkurenciji" nađača druge države, odnosno da promeni relativne odnose snaga, pri čemu na obeležja spoljne politike, koja teži povećanju sile nad teritorijama i ljudima, u najvećoj meri utiče vladajuća klasa (sa svojim ekonomskim motivima i interesima), kao i oblik vladavine (demokratski ili autokratski) i političke ambicije vladajuće elite.⁷⁵ Za Butterfielda jedno od osnovnih pitanja međunarodne politike je način uspostavljanja "balansa snaga", gde zastupa skoro podudarna navedena mišljenja kao Wight,⁷⁶ pri čemu se, međutim, zalaže da u "bezbednosnoj dilemi" između "supersila" (SAD i Sovjetskog Saveza), treba da bude napravljen obostrani "kompromis" u cilju očuvanja mira. Kod Spykmana nalazimo koncept "Geopolitike" iz koga proizilaze stavovi da kada god "pritisak" među državama nije izjednačen, dolazi do "pomeranja granica", odnosno da je obeležje savremene međunarodne zajednice "politika sile" i "inherentno nestabilan" ekvilibrium sila.⁷⁷ Kod Kennana, koji je bio zastupnik ideja o postepenom "suzbijanju" Sovjetskog Saveza, nalazimo kritiku "legalističkog" i "moralističkog" pristupa spoljnoj politici, gde zastupa stavove da je u "poluanarhičnom međunarodnom" društvu pravo nedovoljno "fleksibilno" i primenljivo u rešavanju konflikata, odnosno da je abstraktno i nemože da zaštiti državne interese, dok s druge strane na moralu zasnovana spoljna politika može da ima samo nesagledive posledice koje nisu u "nacionalnom interesu", kao što su "totalni rat" ili "bezuslovna predaja" (što je etički uslovljeno); stoga osnovno sredstvo u rešavanju konflikata treba da bude pragmatična "diplomacija" koja polazi od nacionalnog interesa.⁷⁸ Slične stavove

⁷⁵ Vidi F.L. Schuman: "International politics", Mc Graw-Hill 1941.

⁷⁶ Vidi H. Butterfield, M. Wight: "Diplomatic investigations", G. Allan and Unwin, 1966.

⁷⁷ Vidi N.J. Spykman: "America's strategy in World Politics", Harcourt, Brace 1942; i "The geography and peace", Harcourt, Brace 1944.

⁷⁸ G.F. Kennan: "American diplomacy", Univ. of Chicago press, 1951; "Realities of American foreign policy, Princeton Univ. press 1954; "Memoirs 1950-1963", Little, Brown, 1972.

zastupa i umereni realist Lippman koji ukazuje da čovek razumom treba da kontroliše vođenje sukoba, kako ne bi izmakli kontroli, pri čemu moral i pravo ne treba da budu idealizovani; s tim da je osnovni zadatak države da dovede u ekvilibrium svoje obaveze (preuzete ili obećane) sa silom potrebnom za njihovo ostvarivanje, tj. ciljevi, sila i materijalna sredstva treba da budu u ravnoteži; s ovim u vezi spoljnu politiku države, da bi bila uspešna, treba voditi na takav način da uvek postoji višak sile u ovakvom balansu (u rezervi) ili da se višak sile može obezbediti u savezništvu sa drugim državama.⁷⁹ Po shvatanju Schwarzenbergera "politika sile" je uvek bila i ostala "konstantno" obeležje međunarodnih odnosa i tako će biti sve dok "države" budu "sudije" u svojim "stvarima", pri čemu politička sila nikad ne nestaje, i ne ograničava se institucijama, već samo menja vid tj. biva "institucionalizovana".⁸⁰ U svojim stavovima Volfers npr. kritikuje polarizaciju međunarodne teorije ("Pol sile i pol indiferentnosti") predlažući da teorija treba da bude realistička u svojim strategijama i politikama nalaženja mira, uvažavajući postojanje sile, ali i potrebu da nacije ne budu usmeravane ciljevima konkurencije u jačanju sile⁸¹. U poređenju sa njim, Herz ukazuje na sve veće slabljenje teritorijalnog suvereniteta gde, međutim, sila i sigurnost i dalje ostaju osnovan međunarodni faktor od uticaja na spoljnu politiku.⁸²

Sve ove, kao i druge srodne teorije predstavljaju manje ili više preteču savremenog neorealizma. Njihov značaj je danas, i pored novih pogleda na međunarodne odnose, i dalje veoma veliki, budući da se politička ponašanja u međunarodnoj zajednici menjaju veoma sporo, pre svega u zavisnosti od ekonomskih i tehnoloških promena. Novije teorije međunarodnih odnosa koje se razvijaju poslednjih decenija ovog veka i dalje imaju dva osnovna pravca koja su

⁷⁹ Vidi W. Lippmann: "U.S. foreign policy: Shield of the Republic", Little, Brown, 1943; "Early Writings", Liveright, 1970.

⁸⁰ G. Schwarzenberger: "Power Politics", Stevens and Sons, 1964.

⁸¹ Vidi A. Wolfers: "The pole of power and the pole of indifference" u World Politics IV, pp. 39-63, 1951.

⁸² Vidi J. Herz: "Rise and demise of the territorial state" u World Politics IX, pp. 473-493, 1957.

se uobličila u prethodnom razdoblju, a to su neoliberalizam i neorealizam, koji su međutim u velikoj meri dograđeni savremenim metodama i metodskim postupcima (koje se sreću i u društvenim i u prirodnim naukama).

III.2. Novije teorije o međunarodnim odnosima, spoljnoj politici i diplomatiji

III.2.1. Funkcionalizam, Neofunkcionalizam, Neoliberalizam i teorija međuzavisnosti

Prva shvatanja neoliberalizma vezana su za funkcionalističke ideje Mitranija, Dojča i Haasa, koji su u nauku o međunarodnim odnosima uveli elemente funkcionalističkog sociološkog metoda. Funkcionalistički metod pokazao se, generalno, pogodnim za proučavanje različitih pojava političke sociologije, a posebno je svoju primenu našao u analizama političkog sistema država, kao i srodnim analizama društvenih i međunarodnih sistema, koja, pored drugih, nalazimo kod T. Parsonsa⁸³ i D. Eastona⁸⁴.

a) D. Mitrany

Osnovne ideje svoje funkcionalističke doktrine međunarodnih odnosa Mitrany je izložio u svom delu "Međunarodni sistem koji radi: argument za funkcionalni razvoj međunarodnih organizacija". U ovoj knjizi Mitrany je zastupao sledeće ključne stavove: 1) funkcije određenih nacionalnih i međunarodnih interesa određuju "forme" saradnje, koje na međunarodnom planu ostvaruju države i transnacionalni subjekti međunarodnih odnosa; 2) unutrašnje i međunarodne potrebe, različiti subjekti koji učestvuju u međunarodnim odnosima, zadovoljavaju samo u oblastima u kojima imaju svoje interese, koji nisu samo nacionalnog nivoa, već se ostvaruju na svim nivoima i u svim područjima gde se pokazuju motivi za funkcionalno povezivanje; 3) funkcionalna saradnja obezbeđuje ostvarivanje interesa svih subjekata, sa minimalnim ugrožavanjem ili interferencijom u pojedinačne interese; 4) isključivo saradnja

⁸³ Vidi T. Parsons: "The social system", Routledge and Kegan Paul, 1952.

⁸⁴ Vidi D. Easton: "A systems analysis of political life", Wiley, 1965.

zasnovana na funkcionalnom povezivanju subjekata može da omogući da usklađeno međunarodno organizovanje (neposredno zasnovano na potrebama ovih subjekata) bude kompatibilno sa nacionalnom slobodom; 5) teritorijalne jedinice, kao što je država, ne mogu izvršiti selekciju zajedničkih interesa međunarodnih subjekata, jer je svaki pokušaj takvog utvrđivanja interesa neprirodan i dovodi do nefunkcionalnog povezivanja jednih grupa interesa, ili dolazi do izostajanja nekih interesa; 6) budući da nisu svi interesi zajednički svim subjektima, pri tome zajednički interesi nisu u jednakoj meri bitni svim subjektima, jedino "prirodna" selekcija, koja podrazumeva slobodno povezivanje subjekata međunarodne saradnje, može dovesti do funkcionalnog i organizaciono skladnog zadovoljenja potreba; 7) međunarodni subjekti, slobodno se povezujući, vrše ne samo funkcionalni izbor, već i optimalno organizovanje međunarodnih potreba, što dovodi do spontanog jačanja međunarodne saradnje u svim oblastima i do učvršćivanja međunarodnog mira; 8) međunarodnom miru posebno doprinosi transnacionalno jačanje međunarodne saradnje, koje postepeno slabi elemente suvereniteta države, pri čemu se nepolitička saradnja, koja relativizuje značaj međunarodnih granica (odnosno teritorijalni suverenitet) "preliva" u političku oblast, obezbeđujući uslove prijateljskih odnosa i ostvarenja uzajamne sigurnosti; 9) funkcionalno povezivanje međunarodnih subjekata dovodi do jačanja saradnje, koja je ekonomskog i socijalnog vida, što je od neposrednog značaja za međunarodni razvoj i rešavanje savremenih političkih i drugih pitanja; 10) funkcije "determinišu" svoje potrebe, kao uslove zadovoljenja drugih potreba tj. "određuju same sebe"; 11) funkcije određuju svoje organe, ovlašćenja i druge "instrumente" potrebne za zadovoljavanje potreba; 12) različitost funkcija i organizacije funkcija nameće da statutarne odredbe budu fleksibilne i ne definišu unapred ili na fiksiran način organizaciona ovlašćenja ili nadležnosti; 13) u rešavanju globalnih pitanja, kao što su ishrana stanovništva, poljoprivredni razvoj, medicinska zaštita, obrazovanje naroda, problem izbeglica i slično, međunarodne vladine organizacije su nezamenljive; 14) za savremena kretanja u međunarodnim odnosima od posebnog su značaja aktivnosti privatnih međunarodnih organizacija, koje deluju u oblastima finansija, trgovine, privrede,

nauke i kulture, što doprinosi međuzavisnosti; 15) moderna međunarodna zajednica može funkcionisati bez međunarodne političke vlasti, kao što je politička konfederacija, ukoliko "funkcionalni sistem" može da deluje; 17) čak i ako bi se stvorila međunarodna politička organizacija sa jakim vlašću, a funkcionalne veze nebi delovale, ovakva organizacija ne bi mogla da sačuva međunarodni mir; 18) u današnjim uslovima mir se nemože osigurati na bazi organizacije koja je zasnovana na onim elementima koji narode dele, odnosno primenjujući isključivo politička sredstva među kojima su ona koja su npr. usmerena na prevenciju konflikata i slično; ova sredstva kao ni prinudna sredstva, sama po sebi nemogu razrešiti pitanja međunarodnog mira; mir obezbeđuje samo globalno funkcionalno i institucionalno povezivanje koje je zasnovano na potrebama koje proističu iz života".⁸⁵

Mitranijev koncept, kao što možemo da zaključimo, ukazuje na stvaranje mreže funkcija koje imaju imanentno svojstvo širenja (odnosno stvaranja novih potreba), što menja obeležja međunarodne zajednice. Međunarodno društvo postaje sve organizovanije, stvaraju se brojne međunarodne institucije, transnacionalne veze čine države međuzavisnim, što u celini umanjuje stepen "anarhičnosti" međunarodnog sistema, kao i potencijalne sukobe. Suverene države koje su u konflikte stupale u zaštitu isključivo sopstvenih interesa, sve više povezuju zajednički međunarodni interesi, koji konflikte, zamenjuju saradnjom. Mitrany je u svom konceptu, u velikoj meri uspeo da se argumentovano suprotstavi teoretičarima koji su zastupali tradicionalne realističke ideje o ulozi sile i "političari sile", odnosno shvatanjima koja su međunarodne odnose isključivo vezivala za sferu politike, tj. odnose država svodili na model interakcije "Bilijarskih kuglica". Funkcionalistički model Mitranija uspeo je sa velikom tačnošću da predvidi posleratni razvoj međunarodnog organizovanja, koje je posebno uočljivo u nastanku velikog broja međunarodnih organizacija koje deluju u ekonomskoj i socijalnoj sferi. Ovde je od posebnog značaja delovanje specijalizovanih organizacija u sistemu Ujedinjenih nacija koje su danas nezamenljiv činio međunarodnih odnosa. Pored toga izgradnja

⁸⁵ Vidi D.Mitrany: "A Working peace system", Royal Institute of international affairs, 1943.

evropskih institucija, koje postepeno determiniše sve veći stepen ekonomske i političke integracije, takođe govori u prilog funkcionalističkom konceptu međunarodnih odnosa. U sve više sažimajućem svetu socijalna međuzavisnost o kojoj govori Mitranj pokazuje da države zaista poseduju veću sklonost da elemente suvereniteta prenose na međunarodne organizacije, koje zaštićujući zajedničke interese članica imaju uticaja na kreiranje saradnje koja pogoduje miru.

b) K.W. Dojč

Optimistički prilaz funkcionalizma, delimično je nastojao da dogradi Dojč koji je u delu "Politička zajednica i Severno atlanska zona" ukazao na ulogu političkog objedinjavanja, koje može, ali i nemora da bude determinisano isključivo funkcionalnom saradnjom. U analiziranju procesa integracije u Evropi i Severnoj americi, Dojč je sa svojim timom došao do saznanja da postoje značajna odstupanja od očekivanih funkcionalističkih stavova, koja su u praksi vezana za nastanak i delovanje integracija, a to su: 1) u savremenim uslovima istorijskog razvoja sve je manji broj spontanih integracija, koje su rezultat saradnje; 2) veliki broj zemalja sporedbeno sve veći deo svojih resursa usmerava u domaću ekonomiju, koja nije izvozno orjentisana; 3) povećanje političkih i administrativnih barijera kretanju ljudi, roba i kapitala je sve veće, što destimuliše integrisanje; 4) dobrovoljne migracije su sve manje učestane među državama; 5) jaz u nacionalnim dohotcima i ličnim primanjima, među državama se održava odnosno povećava; 6) međunarodni poštanski promet beleži relativni pad u odnosu na unutrašnji promet; 7) trendovi ne govore u prilog internacionalizacije nauke; 8) ne postoji uvećana sklonost usvajanja zajedničkih zakona, sem ukoliko jedna država nije značajno jača od drugih; 9) razvoj masovnih komunikacija ne doprinosi bitnije integracionim procesima; 10) političke jedinice koje nastaju teritorijalnim udruživanjem nemaju, najčešće, težnju za novim ekspanzijama, već se javljaju problemi upravljanja nad postojećim oblastima; 11) ekonomske veze, kulturno zajedništvo, kao i ratne pretnje, obično ne utiču na procese integrisanja; 12) generalno ne postoji

automatski trend prema "internacionalizaciji", koji bi tekao spontano bez angažovanja ljudskog činioca.⁸⁶

Imajući u vidu ove navedene probleme u integrisanju država, Dojč u istom delu predlaže da države pristupaju u svojim odnosima uspostavljanju "bezbednosnih zajednica". Po njegovom shvatanju, ukoliko bi "ceo" svet postao "integriran kao bezbednosna zajednica ratovi bi automatski bili eliminisani". Da bi se stvorila "integracija" potrebno je, po njemu, da postoji osećaj "zajedništva", uzajamnih "simpatija" među narodima, kao i privrženost teritoriji, institucijama i praksi koja je dovoljno snažno i široko prihvaćena da bi omogućila dugoročne "mirne razmene" između naroda. Da bi se ubrzali procesi integracije potrebno je da postoji "socijalno učenje" odnosno unapređenje svesti koja može da omogući zajednički život. Samo ovakvi uslovi mogu da obezbede jaču funkcionalnu saradnju, koja je po Dojču imala uspešan primer u Evropskoj zajednici za ugalj i čelik.

I pored kritike koju je Dojč zastupao u vezi sa automatizmom saradnje koja treba da omogući mir, može se zaključiti da ovaj autor ne odstupa od osnovnih shvatanja funkcionalizma. Za njega funkcionalizam postoji samo uz svesno angažovanje ljudi na stvaranju političke zajednice, koja kao bezbednosna tvorevina treba da obezbedi uslove mira. Ovakav organicistički koncept u mnogome predstavlja osnovu daljem razvoju neoliberalizma, koji sve više prihvata odstupanja od Mitranijevog klasičnog funkcionalističkog shvatanja, koje donekle idealizuje međunarodnu praksu. Pored toga, može se primetiti da su shvatanja Dojča izražena u navedenom delu kompatibilna sa njegovom idejom "politike rasta" koju je npr. dao u delu "Analiza međunarodnih odnosa" gde je izrazio mišljenje o potrebi svesnog kontrolisanja "sile", koja treba da bude "ograničavana" u procesu koordinacije "ljudskih napora", što podrazumeva "autonomnost" ljudskog delovanja i "socijalno učenje" (tj. unapređenje razumevanja), kao uslova otklanjanja sukoba.⁸⁷

⁸⁶ Vidi K.W. Deutsch: "Political community and the North Atlantic area", Princeton Univ. Press, 1957.

⁸⁷ Vidi K.W. Deutsch: "The analysis of internations", Prentice Hall, 1968

U svom poznatom ostvarenju "Nervi vlade" Dojč se založio za primenu savremene metodologije u poučavanju političkog i međunarodnog poretka. Ovaj autor staje na stanovište da međunarodne organizacije, kao i državni poretci predstavljaju sisteme u kojima je primenjiva logika kibernetičke komunikacije. Komunikacija, koja pretstavlja razmenjivanje poruka, određuje ponašanje sistema, odnosno njegove karakteristike. Ako je npr. komunikacija u okviru organizacije zatvorenog tipa, takva organizacija je autonomna, i obratno ukoliko to nije slučaj organizacija nema autonomiju. Aktivnost organizacije zavisi od njene "svesti" koju definiše protok informacija u okviru sistema, kao i primanje i reakcije na informacije izvan sistema. Sistemi imaju svoju "memoriju" koja selekcionira podatke, zatim "glavni" i "sporedne" tokove informacija, mehanizam "konfrontiranja" informacija, kao i način kontrole informacija i donošenja odluka.⁸⁸ Metodološki kibernetička komunikacija, kao što iz ovog dela treba da se shvati, može da funkcionalnu analizu dopuni analizom procesa ponašanja, koja su određena načinima i vrstama prenosa informacija (koje su uzrok reakcije). Sistemi se mogu podeliti na: 1) Samouništavajuće sisteme", koji čak i u povoljnijem "okruženju" nemogu da opstanu; 2) sisteme koji nisu u stanju da premoste uobičajne pritiske koji potiču iz "okruženja"; 3) sisteme koji mogu da premoste uobičajne pritiske koji potiču iz okruženja; 4) samorazvojne i jačajuće sisteme koji su u stanju da povećaju verovatnoću opstanka i verovatnoću opsega aktivnosti u uslovima promenljivog okruženja. Sistemi dolaze pod udar poruka iz okruženja, koje mogu da budu takve da se sistem ili može prilagoditi kroz promene ili takvo prilagođavanje nije moguće jer se ne može uspostaviti ravnoteža spoljnih smetnji i sposobnosti prilagođavanja. Svaki autonomni sistem odlučivanja može da bude doveden do propadanja iz šest uzroka: 1) gubitka snage, što znači resursa potrebnih da ponašanje sistema prevlada prepreke "okruženja"; 2) gubitak sposobnosti dostavljanja informacija, smanjenjem efikasnosti ili gubitkom kanala ili nesposobnošću preorganizacije postojećih prijemnih kanala ili razvoja novih; 3) gubljenjem sposobnosti koordinacije ili upravljanja odnosno kontrole nad ponašanjem (gde organizacija

⁸⁸ Vidi K.W. Deutsch: "The nerves of Government", The Free press, 1966.

ne može dovoljno brzo i precizno da se prilagođava); 4) gubitak memorije ili sposobnosti rekombinacije podataka; 5) gubitak sposobnosti delimične unutrašnje reorganizacije, koja umanjuje sposobnost “učenja” novih ponašanja potrebnih za opstanak organizacije; 6) gubitak sposobnosti fundamentalne reorganizacije unutrašnjeg poretka, odnosno korenite promene ponašanja.

Konfliktnost sistema ili organizacija (napr. A i B) može se meriti sumom unutrašnjih “strukturnih” promena, koje u njima treba izvesti, pri uslovu da im “programi” ne budu prilagođavani.

Elemente sistemskog i kibernetičkog metoda koje Dojč predlaže, postepeno prihvata međunarodna teorija. Ovakav pristup posebno je inspirisao shvatanja neoliberalnih teoretičara, koji su po prirodi svoje orijentacije težili da međunarodne odnose vide kao totalitet koji se može organizovati, ali i neorealiste koji su odbacivali tradicionalna shvatanja koja su ponašanje država izvodila iz prirode čoveka. Pored proučavanja međunarodnog poretka i međunarodnih organizacija, kibernetički i posebno sistemski metod našli su svoju primenu u proučavanjima spoljne i međunarodne politike (o čemu će ovde biti još reči).

c) E. Haas

Na funkcionalizam Dojča nadovezuju se shvatanja Haasa koji je pokušavao da utvrdi domet i svojstva funkcionalnog povezivanja. U svom delu “Iznad nacionalne države”⁸⁹ ovaj autor je uočio trendove koji treba da vode “supranacionalnosti”, koja je po njegovom gledištu opšta tendencija funkcionalnog integrisanja. Kao i Dojč, Haas pridaje veliki značaj “učenju” domaćih i međunarodnih subjekata, kao i tendenciji konvergiranja raznorodnih ciljeva, u procesu funkcionalne integracije. Za Haasa univerzalne međunarodne organizacije, kao što je U.N. i njezine specijalizovane agencije, treba da sa većim nadležnostima i ovlašćenjima podstaknu intezivniju međunarodnu integraciju. Posebno značajna područja gde treba da se ispolje funkcionalističke tendencije su: 1) ekonomsko planiranje na međunarodnom nivou; 2) područje

⁸⁹ Vidi E. Haas: “Beyond the nation-state: functionalism and international organization”, Stanford Univ. Press, 1964

vojnih operacija (lokalnog nivoa); 3) oblast razoružavanja država; 4) oblast ljudskih prava. Ekonomsko planiranje je glavna oblast u kojoj treba snažnije da se ispolje trendovi za funkcionalnim povezivanjem budućeg svetskog sistema. Ovi trendovi, mogu se, po Haasu uočiti u delovanju IMF-a i posebno Svetske banke, koji imaju sve snažniji uticaj na koordiniranje politika njihovih država članica, pri čemu se pored toga tendencije ka centralizovanom ekonomskom planiranju mogu naročito uočiti i iz uspostavljanja Međunarodnih robnih sporazuma, koji utvrđuju cene primarnih roba odnosno gde se planiraju kvote u proizvodnji roba, kojih države članice (ugovornice) treba da se pridržavaju. Među važnijim problemima koji se javljaju u težnji za funkcionalno integrisanijim delovanjem je nedovoljna uzajamna povezanost međunarodnih institucija, koje deluju isključivo u svom delokrugu, ne pokazujući adekvatan interes za povezivanjem sa drugim institucijama, kao i ad hoc planiranje koje je posledica takve nepovezanosti. Poseban problem predstavlja postojanje strukturne "heterosimetrije" u međunarodnom poretku i nedovoljno efektivnih mera za otklanjanje privredne nerazvijenosti zemalja u razvoju. S ovim u vezi potrebno je da veću spoljno-ekonomsku pomoć, prati usklađenije planiranje na lokalnom nivou, koje podrazumeva izvesnu koordinaciju na međunarodnom planu. Ovo zahteva da neke međunarodne organizacije dobiju veća ovlašćenja i delokrug funkcija. Po shvatanju Haasa FAO bi npr. trebalo da dobije zadatak da određuje i prilagođava cene primarnih roba saglasno sa kriterijumima minimalnih potrebnih zarada za potsticanje stope lokalnih investicija, što bi trebalo da utvrđuje IBRD. Ovakvo ekonomsko planiranje podrazumeva i funkcionalno celovitije socijalno i političko planiranje koje treba da bude sve prisutnije u međunarodnom poretku. Trendovi ka supranacionalnosti treba da budu prisutni i na drugim područjima, pri čemu ovakva kretanja sinergistički deluju na ubrzanje integracije. Na području razoružanja uspostavljaće se potrebne institucije kontrole i inspekcije, kao i odgovarajući sporazumi koji će voditi razoružanju država. Područje vojnih operacija treba da postepeno postaje internacionalizovano, pri čemu Ujedinjene nacije treba da imaju rastuću ulogu. Jedino na području ljudskih prava Haas ne očekuje veće pomake u pravcu integracije, budući da međunarodne organizacije nemogu još uvek da na ovom

polju vrše jači uticaj na nacionalne države. U celini svi ovi trendovi ukazuju da postoji pomeranje međunarodnog poretka ka "supranacionalnosti na podsistemskom nivou". Ovi trendovi ipak ne sačinjavaju komponente ("jedinice") novog sistema. Trendovi ka integrisanju nastaviće se "po istoj stopi" kao do sada, pri čemu autor zaključuje da nije verovatno da se u budućem periodu očekuje stvaranje bilo kakve svetske federacije. Analiza pokazuje da funkcije doprinose, u ograničenoj meri, prevladavanju međunarodnih konflikata, pri čemu je ovakva analiza u stanju samo da odredi opšte pravce promena.

d) B. Balassa i J. Tinbergen

Slična shvatanja o međunarodnom ekonomskom integrisanju mogu da se nađu i kod nekih političkih ekonomista. Među poznatijim ekonomistima koji su se bavili problemom međunarodnog integrisanja su B. Balassa i J. Tinbergen. Balassa uočava da tržišne sile dovode do potrebe veće ekonomske integracije, koja ima evolutivnu tendenciju. Integrisanje tržišta može imati više nivoa a to su: slobodna trgovinska zona, carinska unija, zajedničko tržište; ekonomska unija i celovita ekonomska integracija.⁹⁰ Pošto je tendencija ka maksimizaciji profita vezana za liberalizaciju kretanja i udruživanja faktora proizvodnje, niži vidovi ekonomskog integrisanja teže višim oblicima ekonomskog integrisanja, što dovodi do stvaranja nadnacionalnih institucija, koje utvrđuju zajedničku ekonomsku politiku. Ovakva tendencija dovodi do optimalnije međunarodne specijalizacije i alokacije resursa odnosno povećava obim trgovine i investicija i stimuliše tehnološki napredak. Za razliku od Balassa Tinbergen vidi stvaranje ekonomskih institucija, pre svega kao pomoćnih sredstava, kojima treba da se obezbedi stvaranje optimalne međunarodne strukture privrede, pri čemu postoji sklonost ka globalnoj politici i regulaciji svetske ekonomije.⁹¹

Poredeći funkcionalizam Mitranya, Dojča i Haasa sa navedenim savremenim ekonomskim shvatanjima može se primetiti da je Mitrany bliži Balassi i njegovom pogledu na spontane procese ekonomske integracije, dok su Dojč i Haas bliži Tinbergenu koji u rastućim ekonomskim neravnotežama vidi

⁹⁰ Vidi B. Balassa: "The theory of economic integration", Allen and Unwin, 1961.

⁹¹ J. Tinbergen: "International economic integration", Elsevier, Amsterdam 1965.

uzroke ekonomske regulacije. Kod Dojča i Haasa upravo sklonost ka intervenisanju u spontane međunarodne procese pretstavlja osnovu funkcionalističkog kretanja ka institucionalizaciji. Savremeni neoliberalizam institucionalnog pravca, o kome će biti reči u narednom izlaganju, nastoji da međunarodne procese vidi u manjoj meri kao procese koji spontano vode saradnji, već podrazumeva neophodnost delovanja institucija.

e) S. Hofmann

Neoliberalna kritika tradicionalnih realističkih shvatanja koja, kao što možemo da zaključimo ima svoje korene u funkcionalizmu, značajno je prisutna u shvatanjima S. Hofmanna koji je sa pozicija liberalizma pokušao da ukaže na slabosti Morgentauove koncepcije. U svom delu "Savremena teorija međunarodnih odnosa" (1960) Hofmann je izrazio ove osnovne teorijske poglede: 1) nepostoji autonomija međunarodnih odnosa i nepovezanost svetske i domaće politike; 2) nepostoji u međunarodnoj politici "drastični" imperativ "opstanka", "samoodržanja" i "samopomoći", koji su uzrok i rezultat razlikovanja domaće i spoljnje politike; 3) motivi spoljne politike nisu isključivo međunarodnog (odnosno spoljnjeg) karaktera; 4) međunarodni odnosi nisu, kao što pokušava da dokaže "realistička analiza", statična "oblast" u kojoj "odnosi sile reprodukuju sami sebe u vanvremenskoj monotoniji"; 5) izjednačavanje politike sa silom je prihvatljivo samo ako je sila analizirana, ne u ograničenom i specifičnom skupu "promenljivih", nego u "kompleksnom i difuznom" balansu (svih potrebnih) promenljivih, što između ostalog pretpostavlja da "politički čovek" bude shvaćen kao integracija "moralnog čoveka, ekonomskog čoveka, religioznog čoveka itd., a ne stvorenja svedenog na poseban tip ljudske prirode"; 6) prosto izjednačavanje politike, sile, i zla ne odgovara stvarnosti; sila nije odgovorna za svaku političku aktivnost, što se vidi i iz činjenice da postoji sklonost subjekata na uzimanje dobrovoljnog učestvovanja u saradnji i uzajamnom zajedništvu, pri čemu je neodrživo shvatanje da "politički čovek" teži isključivo kontroli nad delovanjem drugih, "radi same kontrole"; 7) sila ne proizlazi iz ljudske prirode koja nosi "nasilje" kao osnovni instinkt; znatniji deo međunarodnog i domaćeg zla nije ukorenjen u čovekovoj prirodi, već u situacijama gde je čak i "dobar" čovek prinuđen da deluje sebično i nemoralno; 8) sila je sredstvo za postizanje

velikog broja ciljeva, što znači da teorijska razmatranja treba da počnu od ciljeva, pri čemu je sila (nacionalna), po pravilu, u vezi sa domaćim poretkom, strukturom vlasti, domaćim i međunarodnim vrednostima, verovanjima, i drugim činocima od značaja za državne ciljeve i motivaciju državnika; 9) metodološki realizam pojednostavljuje sliku međunarodnih odnosa svojim “mehanicističkim” konceptom, gde se ljudska priroda uzima kao jednom data (tj. nepromenljiva), sve se izvodi iz sile i sve teži sili, koja je i proces i uslov i sredstvo i suma resursa i cilj politike (iz čega sledi da je nedovoljno definisan proizvod promenljivih), pri čemu je ceo koncept vremenski rigidan, nevažavajući niz promena do kojih dolazi u ovom veku, i pridajući međunarodnim subjektima iste motive i razloge ponašanja; 10) ne priznajući uticaj domaće politike na spoljnu politiku, podrazumevajući, da je spoljna politika stvar elitnih krugova kao u prošlim vekovima, kao i podrazumevajući nacionalni interes nepromenljivim i objektivno datim, realizam još više zapada u srodne neprirodne “iluzije”; 11) nacionalni interes je u realizmu neadekvatno shvaćen i podređen malom broju ciljeva i sredstava, koji su zavisni od malog broja nepromenljivih faktora, gde spoljna politika nije pod bitnijim uticajem geografije, prirodnih resursa, industrijskih sposobnosti, pri čemu je prisutno dejstvo nepromenljive tradicije; ovo sve zajedno u današnjem vremenu nije slučaj, posebno imajući u vidu tehnički i drugi napredak; 12) u novijim uslovima ovako shvaćen nacionalni interes može samo da dovede do “subjektivnih” i neodgovarajućih interpretacija “nacionalnog interesa”; 13) etički koncept realizma, koji smatra da nacionalni interes “nosi sopstvenu moralnost” samo je delimično zasnovan, i to samo u periodima kada postoji međunarodni konsenzus, odnosno kada nema sukoba i kolektivni interes država se poklapa sa pojedinačnim nacionalnim interesom; kada god to nije slučaj “pluralizam harmonije” zamnjuje odsustvo morala (koji svaka država vidi na drugi način), a slobodna državna akcija dovodi do “pluralizma džungle”; 14) naglasak na “racionalnoj” spoljnoj politici koja je svojstvena realizmu, takođe je neprimeren, jer države imaju različite ciljeve kojima prilagođavaju svoja sredstva, a ovi ciljevi su u raznim periodima i situacijama neistovetni; 15) realistično isključivanje iz svetske politike onih aktivnosti koje nisu pokrenute od država, kao takvih, i onih koje nisu usmerene

na zadobijanje kontrole nad drugim državama, kao što je zaključivanje ugovora i razmena dobara i usluga, predstavlja propust ovog koncepta, budući da aktivnosti različitih subjekata, gde spadaju i privatni građani, utiče na politička kretanja, posebno u moderno vreme; pored toga čak i kada privatne transakcije ne utiču direktno na "politiku sile", one često imaju veliki značaj za kretanja u međunarodnim odnosima, što realistički koncept ispušta iz vida.⁹²

Hofman, kao što se može zaključiti, zastupa shvatanja da sve izraženiji razvoj transnacionalnih veza dovodi do pluralizma ciljeva i razvoja međunarodne saradnje, koja doprinosi miru. Sve više državno blagostanje dobija prioritet u odnosu na bezbednosna pitanja. Sila u međunarodnoj zajednici nije predmet slobodnog (nekontrolisanog) korišćenja, već je vezana za ograničenja koja proizlaze iz uzajamne koegzistencije država, gde međunarodno pravo ima izvesnu ulogu. Pored toga, za Hofmana međunarodni sistem nije, kao što može da se zaključi prevashodno "anarhičan", jer "samopomoć" i "samoodržanje" nisu jedini motivi državne politike. Kao što se ciljevi spoljne politike od države do države u manjoj ili većoj meri razlikuju, isto tako se razlikuju i ciljevi raznih društvenih grupa koji mogu manje ili više uticati na spoljnu politiku. Iz ovog stava Hofmana proizlazi neoliberalni "pluralizam" motiva, koji inače nalazimo i kod ostalih modernih liberala, a to je da spoljna politika ima osnovne motive na unutrašnjem planu, gde pluralizam ciljeva dovodi do uzajamnosti i miroljubive saradnje na međunarodnom planu.

f) K.J. Holsti

Slične stavove u vezi sa motivima koji utiču na formiranje spoljne politike nalazimo i kod K.J. Holstia. U njegovom delu "Međunarodna politika: okvir za analizu", Holsti ukazuje na postojanje celovitog mnoštva ciljeva koji utiču na međunarodnu politiku država. Ovi ciljevi uključuju privatne i grupne interese i motive, što dovodi do toga da moderne države teže blagostanju građana, razvoju privrede i trgovine, uspostavljanju saradnje sa državama u cilju povećanja blagostanja, pri čemu nacionalna bezbednost predstavlja samo

⁹² Vidi S.Hoffmann: "Contemporary theory in international relations", Prentice Hall, 1960.

osnovni uslov, potreban za ostvarivanje svih drugih ciljeva.⁹³ Za formulisanje državne spoljne politike, od posebnog je značaja delatnost transnacionalnih subjekata (kompanija, banaka i sličnih profitnih i neprofitnih subjekata), pri čemu je državna akcija ograničena različitim pravilima uzajamnih odnosa, koja se javljaju kao rezultat zajedništva i uzajamnosti u "širem društvu država". Prilagođavanje pravilima međunarodnih odnosa, kojima su međunarodni subjekti skloni (kao što se uočava u sopstvenom i zajedničkom interesu) dobija obeležja ciljeva spoljne politike i utiče na njihovo ponašanje i motivaciju. Svaki pokušaj da se ciljevi (koji imaju uticaja jedni na druge) redukuju na manji broj motiva ili da se državama pripiše da imaju iste ili u istoj meri prioritete ciljeve je metodološki pogrešno. Za neke države bitni su neki ciljevi, a za druge su bitni drugi, pri čemu isti ciljevi u različitim zemljama imaju najčešće različite prioritete. Ciljevi se po Holstiu dele na vrednosne i konkretne, opšte i posebne, zatim po oblastima (na političke, ekonomske, vojne, ideološke itd.), kao i prema geografskoj orijentaciji. Neograničeno mnoštvo ciljeva koje je vezano za spoljnu politiku može se sistematizovati u zavisnosti od tri kriterijuma; 1) vrednosti koje su "stavljene" na ciljeve ili stepen u kojem politički subjekti obavezuju sebe i materijalna sredstva svoje države; 2) vremenski element za dostizanje svrha; 3) vrste potreba koje cilj ili ciljevi postavljaju pred druge države. Oдавde osnovne vrste "ciljeva" se mogu klasifikovati kao: 1) središne vrednosti i interesi kojima se države obavezuju i koji treba da budu očuvani ili prošireni relativno nezavisno od vremena (pri čemu ovi ciljevi mogu, ali i ne moraju nametati zahteve u odnosu na druge države); 2) srednjoročni ciljevi koji obično nameću zahteve u odnosu na pojedine druge države (pri čemu obaveza za njihovo izvršavanje najčešće podrazumeva vremenska ograničenja); 3) univerzalni dugoročni ciljevi, koji retko određuju vremenska ograničenja.

U svom eseju koji je objavljen znatno kasnije u "Diplomatskoj istoriji" (1989) pod nazivom "Modeli međunarodnih odnosa i spoljne politike" Holsti je ukazujući da postoje tri opšta modela spoljno-političkog donošenja odluka,

⁹³ Vidi K.J. Holsti: "International politics: a framework of analysis", Prentice Hall, 1967.

pokušao da preko pluralizma motiva opovrgne realistička shvatanja.⁹⁴ Prvi model spoljno-političkog odlučivanja okarakterisan je donošenjem odluka u okviru administrativnog aparata (po čemu je nazvan "Birokratska politika") gde se pregovorima unutar birokratskog sistema efektivno politički odlučuje. Vrednost organizacije se nesavršeno internalizuje, pri čemu na kvalitet i svojstva odluka, kao i njihovu primenu, utiče, struktura organizacije njene procedure, stepen centralizacije, hijerarhija i specijalizacija, stepen inertnosti, unutrašnji konflikti pojedinačnih i organizacionih koristi, kao i drugi aspekti vezani za birokratsko ponašanje. Drugi model spoljno-političkog odlučivanja zastupa shvatanje da su odluke proizvod grupne interakcije (po čemu je dobio naziv "Grupna dinamika"). Ovde određena elitna grupa donosi najveći deo odluka i preovlađuje "grupno mišljenje" ili grupna svest ili psihologija (odnosno izvestan stepen konformizma, sklonost usrednjavanju i sklonost ka efektivnijem rešavanju manje složenih pitanja). Treći model spoljno-političkog odlučivanja zasnovan je na shvatanju da spoljno-političke odluke donose pojedinci na vlasti, gde njihova subjektivna procena i kognitivni proces (posebno u vezi sa obradom informacija) dovodi do odluka. U ovom modelu odluke zavise od ličnih sposobnosti i psiholoških svojstava donosioca odluka, pri čemu predrasude često imaju veliki značaj.

Ova tri modela spoljno-političkog odlučivanja koje je Holsti izdvojio iz novije literature međunarodnih odnosa, (posebno G.T. Allisona), ukazuju po njemu na neadekvatnost realizma koji ne vodi računa o političkim procesima unutar "jedinica" koje sačinjavaju međunarodni sistem. Da bi se dobila konzistentnija i tačnija slika međunarodnih odnosa bilo bi, po Holstiu, neophodno istovremeno analizirati dve međusobno povezane promenljive, od kojih je prva spoljna politika države, koja je u zavisnosti od brojnih unutrašnjih motiva, a druga je rezultat takve spoljne politike na druge države. Samo kompleksnom analizom obe promenljive mogu se izbeći jednostranosti koje su

⁹⁴ Vidi K.J. Holsti: "Models of international relations and foreign policy" u "Diplomatic History", Winter 1989.

posledica objašnjavanja spoljne politike samo preko analize međunarodnog nivoa ili samo analizom unutrašnjeg nacionalnog nivoa.

g) J. Burton

Srodno shvatanje koje zastupa Holsti nalazimo i kod J. Burtona, kao i drugih teoretičara novijeg liberalizma. U svom delu "Svetsko društvo"⁹⁵ Burton izvore konflikata između država traži prevashodno u njihovoj unutrašnjoj politici. Najčešći uzroci konflikata u međunarodnim odnosima proističu, po ovom autoru, iz nesposobnosti država da se prilagode promenama prvenstveno unutrašnjih uslova, u težnji da se zaštite domaće ustanove, i u vezi sa sukobima između država i sistema, koji nastaju kroz transnacionalno prevazilaženje državnih granica, koje imaju sa protokom vremena sve manji značaj. Granice između unutrašnje i spoljne politike postepeno se faktički gube i stvara se jedinstven sistem, koji Burton naziva modelom "Međunarodnog društva". Konflikti unutar država ne mogu biti sprečavani međunarodnim pritiscima, ali ovakvi sukobi (posebno ako su rasne, religiozne i ideološke prirode) izazivaju "simpatije" izvan granica, što može da dovede do međunarodnih tenzija i pretnje miru. Ekonomski razvoj je jedan od glavnih sredstava socijalne i političke stabilnosti i međunarodnog mira. Osnovna funkcija vlasti je da deluje u pravcu prilagođavanja shodno promenljivim unutrašnjim činiocima, tako da se sukobi između interesa unutar države i posledično države i svetskog sistema, mogu izbeći. Razvoj i stabilnost država treba da se bazira na unutrašnjim "uslovima", a posebno na odgovarajućoj političkoj organizaciji, što podrazumeva "visok stepen" učešća naroda u političkim procesima, tako da vladavina tj. oni koji drže vlast imaju snažno izražen legitimitet (odnosno poverenje). Rešavanje problema političkih, socijalnih i razvojnih uslova unutar države i potreba za transakcijama na međunarodnom nivou, podrazumevaju da svetska organizacija vlasti ("svetska vlast") ne treba da bude zasnovana na prinudi i modelu "kolektivne bezbednosti", kao mehanizmu koji kao što se pokazuje održava podele, već na zajedničkom povezivanju država kroz transakcije koje su inherentne funkcionalnim organizacijama. Ove ustanove stimulišu neautarkičnost,

⁹⁵ Vidi J. Burton: "World society", Cambridge Univ.press, 1972.

međuzavisnost i saradnju, i shodno ovakvim svojstvima naginju univerzalnom članstvu. Po shvatanju autora komunikacija, a ne sila pretstavlja glavni organizacioni potsticaj u svetskom društvu. Ovo je posebno bitno za manje države koje su upućene na širu saradnju sa spoljnim okruženjem, gde je potrebno ostvarivati visok nivo transakcija u cilju razvoja. Za Burtona međunarodni sistem koji je zasnovan na transakcijama različitih subjekata, kontrolisan i regulisan od lokalnih i međunarodnih vlasti, ima integrativna obeležja, čak i kada države sarađuju (maksimizirajući koristi) vodeći računa da ne dođe do gubitka bezbednosti. Ovakav stav, međutim, ipak ne implicira argument koji se javlja kod neorealističkog pravca u međunarodnoj teoriji, gde se smatra da države ostvaruju saradnju sa drugim državama, samo ukoliko takva saradnja ne dovodi do relativnog gubitka snage u odnosu na druge države. Za Burtona je, međutim, prirodno da anarhično stanje dovodi do izvesne podvojenosti i mogućih neprijateljstava među državama, ali smatra da činjenica o postojanju široke mreže saradnje i institucija potvrđuje da je saradnja moguća i u relativno anarhičnim uslovima.

h) R.O. Keohane i J.S. Nye

Ideje o međuzavisnosti, koja je osnova "svetskog društva" srećemo, posle Burtona, Holstia i Haasa i kod drugih teoretičara koji su zastupali neoliberalna i neofunkcionalistička shvatanja. Najcelovitiju teoriju neoliberalizma nalazimo kod R.O. Keohanea i J.S. Nyea koji su u zajedničkom delu "Sila i međuzavisnost: svetska politika u tranziciji" sa neofunkcionalističkim modelom koji je nazvan "kompleksna međuzavisnost"⁹⁶ sintetizovali i dogradili savremena liberalna shvatanja. Ovi teoretičari ne zastupaju tradicionalna mišljenja da ukoliko međunarodna međuzavisnost raste obavezno i uvek dolazi do smanjenja međunarodnih konflikata. U praksi je to, međutim najčešće slučaj, pri čemu autori ukazuju da pored ekonomske i srodne međuzavisnosti, postoji i vojna međuzavisnost, kao i da realistički pogledi na upotrebu sile, posebno kada se radi o državama koje nisu u uskoj međuzavisnosti, i dalje ne gube na svojoj

⁹⁶ Vidi R.O. Keohane, J.S. Nye: "Power and interdependence: World politics in transition", Little, Brown, 1977. (Vidi i R.O. Keohane: "After Hegemony", Princeton Univ.press, 1984).

primenljivosti. Ukoliko se postuliraju tri nivoa “nesimetrične međuzavisnosti” koji se razlikuju po stepenu primene vojnih sredstava u razrešavanju konfliktnih problema, u odnosu na nevojna sredstva, dolazi se do zaključka da što se povećava značaj interesa koji su “na ulogu” postoji tendencija povećanja “dominantnosti sile” i “troškova” (“cost”-a) koji odatle proizilaze (tj. cene koju treba platiti). U ekstremnim situacijama, posebno ako su “troškovi” relativno niski, odnosno ukoliko je potencijalni neprijatelj nedovoljno (relativno) jak, realistička shvatanja mogu da ponude tačnu procenu i pogled na međunarodne odnose. “Realizam” po mišljenju navedenih autora gradi “idealni tip” koji podrazumeva tri osnovne polazišne aksiomatske pretpostavke: 1) države su koherentne jedinice i dominantni akteri u međunarodnim odnosima; 2) najefektivniji instrument spoljne politike je sila, odnosno pretnja upotrebom sile je delotvornija od drugih mogućih sredstava za postizanje ciljeva spoljne politike; 3) u hijerarhiji političkih pitanja na najvišem mestu se nalazi vojna bezbednost nacije. Iz ovakvih aksioma proizilazi realistička slika međunarodnih odnosa, koja je okarakterisana aktivnim i potencijalnim konfliktima između država, gde svaka država štiti svoju teritoriju od realne ili shvaćene opasnosti, pri čemu eventualna politička integracija nastaje samo ukoliko služi interesima jakih država. Po shvatanju realizma, kao što ukazuju autori, “transnacionalni” subjekti nemaju politički značaj, odnosno sledi da je državna aktivnost i delovanje na međunarodnom planu potpuno jednolična i koherentna (naime samo primena ili pretnja primene sile omogućava državama da opstanu iz čega proizilazi potreba usklađivanja interesa sa drugim državama, koja se ogleda u stvaranju saveza i “balansa snaga”). Ukoliko se navedene tri aksiomatske pretpostavke negiraju, moguće je po Keohaneu i Nyeau stvoriti neoliberalnu sliku međunarodnog poretka, gde pored država i drugi subjekti imaju uticaja na međunarodnu politiku, gde hijerarhija političkih pitanja ne postoji i gde upotreba sile nije efikasan instrument spoljne politike država. Ovakav poredak je osnova modela “kompleksne međuzavisnosti”, koji kao što ukazuju autori pretstavlja “idealni tip” na sličan način kao što je metodološki apstrahovan “idealni tip” realizma. Model “kompleksne međuzavisnosti” ima tri glavne karakteristike: 1) višestruki kanali povezuju društva, uključujući neformalne veze između elitnih vladinih

funkcionera, pored formalnih veza preko, po pravilu, ministarstva spoljnih poslova; zatim neformalne sprege između nevladinih elitnih krugova (ličnih i preko telekomunikacionih sredstava); kao i transnacionalno povezivanje i organizovanje (kao npr. multinacionalne banke i korporacije); svi ovi kanali mogu se podeliti na "međudržavne", kojima realizam daje isključivu prevagu, "transvladine" koji podrazumevaju da države nisu koherentne "jedinice" međunarodnog poretka i "transnacionalne" koji uključuju sve druge nedržavne (privatne) subjekte; 2) dnevni red međudržavnih odnosa sastoji se od raznovrsnih pitanja koja nisu sređena prema strogoj hijerarhiji i gde bezbednosna i vojna pitanja ne dominiraju; mnoga od tačaka dnevnog reda potiču iz oblasti koja je ranije tretirana kao domaća politika odnosno razgraničenje domaće i spoljne politike postaje sve manje vidno; ova pitanja su predmet razmatranja, ne samo ministarstva spoljnih poslova, već i drugih resora vlade, i to na različitim nivoima, gde poseban značaj dobija koordinacija politike, koja neadekvatno vođena može da dovede do uvećanih "troškova" (štete); raznovrsna pitanja generiraju različite koalicije, pođednako u okviru vlade i van nje, gde dolazi do sučeljavanja gledišta i uzajamnih protivrečnosti i konflikata; 3) vojna moć države se ne koristi prema drugim vladama koje se nalaze u istom regionu ili su vezane pitanjima kod kojih kompleksna međuzavisnost preovlađuje, odnosno sila ne gubi na značaju kada su u pitanju odnosi država koje nisu u istom regionu ili vezani problematikom kompleksne međuzavisnosti; dolazi do redefinicije uloge sile, pošto po mnogim pitanjima vojna moć nije relevantna ili gubi na relevantnosti, kao što je to slučaj kada se npr. radi o ekonomskim pitanjima posebno u okviru država koje se nalaze u savezu (koje su upućene na miroljubiva sredstva, jer preovlađuje izražena kompleksna međuzavisnost); konkretno ukoliko se npr. u praksi radi o dva vojno politička bloka korišćenje sile (odnosno pretnja silom) ne gubi na značaju. Prema shvatanju autora, tradicionalna teorija (posebno realistička) ne uviđa bitnost ovih navedenih pretpostavki, kao ni značaj "kompleksne međuzavisnosti", koja je u velikoj meri neophodna za razumevanje globalnih pitanja ekonomske i ekološke međuzavisnosti, kao i potpunije razumevanje odnosa među pojedinim državama.

Vršeći elaboraciju navedenih postulata autori ukazuju na sledeće ključne aspekte koji su od značaja za “kompleksnu međuzavisnost”: 1) višestrani kanali komunikacije povezuju aspekte domaće politike država, posebno i zbog toga što vlade sve više proširuju svoju aktivnost na unutrašnjem planu, kao i zbog činjenice da transnacionalni subjekti (pored banaka i korporacija, u manjoj meri i sindikati) donose odluke koje prevazilaze nacionalne granice (što povećava njihov politički uticaj); razvoj komunikacija posebno doprinosi ovom procesu preklapanja aspekata koji intenzivira sažimanje domaćih politika, što se posebno vidi na polju spoljno ekonomske politike koja sve više uključuje pitanja unutarne privredne prirode, pri tom brišući granice između unutrašnje i spoljne politike, odnosno povećavajući broj predmeta relevantnih za spoljnu politiku (što važi i za druge oblasti kao što su ekologija, tehnologija i slično); 2) na sve raznovrsnijem dnevnom redu spoljne politike, pitanja nisu u celini subordinirana bezbednosti države, već na stvaranje dnevnog reda utiču domaće interesne grupe, koje su posebno zainteresovane za raznorodne probleme, koji se sve više pojavljuju u okviru razmatranja spoljne politike, gde ove teže promociji ili zaštiti svog položaja; 3) uloga sile u pluralnim razvijenim zemljama se postepeno smanjuje, a “margina” bezbednosti se proširuje; među razvijenim zemljama mogućnost sukoba je svedena na minimum; upotreba sile je vezana kako za visoke troškove, tako i za znatnu neizvesnost; sve više na značaju dobijaju ciljevi spoljne politike (ekonomski, ekološki itd.) koji se nemogu ostvarivati upotrebom sile; sila se samo može primeniti izuzetno, u slučaju sukobljavanja savezničkih “blokova”, zatim ukoliko se u određenim državama odigraju drastične socijalne i političke promene, ili u situacijama i kada im iako elite imaju zajedničke ili komplementarne interese, jedna od država ima značajan politički uticaj na drugu; generalno u novije vreme pretnja nuklearnim oružjem sukobe čini manje verovatnim nego ranije; potencijalna upotreba vojne moći može da ima štetne efekte na nebezbednosne oblasti i pitanja (npr. uzajamno profitabilne odnose); u zapadnim demokratijama opozicija vojnim konfliktima (posebno onima sa dužim trajanjem) je vrlo visoka; kontrola nad okupiranim stanovništvom je sve manje izvodiva i usled posebnog razvoja tehničkih sredstava koja omogućavaju jačanje otpora i terorizma; promenjena uloga vojne sile, može u

zavisnosti od oblasti i problematike imati manji ili veći značaj, i zato potrebno je u svakoj konkretnoj situaciji ispitati primenljivost realističkih elemenata, kao i elemenata kompleksne uzajamne međuzavisnosti.

Sve ovde navedene komponente teorije Keohana i Nyea ukazuju na različite političke procese za koje je svojstveno da na drukčije načine prevode sredstva sile u moć kontrole nad političkim rezultatima (gde realistički model dovodi do drukčijih konsekvenci od modela "kompleksne međuzavisnosti"). Tradicionalna analiza realizma fokusira se na "međunarodni poredak" i vodi tome da se anticipiraju srodni politički procesi u vezi sa različitim političkim pitanjima. Po realizmu, vojno i ekonomski jake države dominiraće različitim organizacijama i pitanjima povezivanjem njihovih politika po određenim problemima ("issues") sa politikama drugih zemalja po drugim pitanjima. U ovom realističkom modelu jake države ovom "strategijom povezivanja", koristeći ukupnu dominantnost kojom raspolažu, mogu nađaćati druge države i u oblastima u kojima su od njih slabije. Za razliku od ovog modela u modelu "kompleksne međuzavisnosti" ne dolazi do opšte konkurencije "strukture" moći odnosno "obrazaca" konsekvenci političkih procesa po svim pitanjima. Pretpostavljajući sve manju ulogu sile, model "kompleksne međuzavisnosti" ukazuje da jaki neće moći da u najvećem broju slučajeva nađaćaju druge države na onim područjima gde su slabije. Pošto je distribucija sile po raznim područjima npr. ekonomije od države do države različita, obrasci rezultirajućih političkih procesa biće različiti kao i posledice. U odsustvu hijerarhije u okviru "dnevnog reda" političkih pitanja, kada je vojna sila velikim delom neupotrebiva, realistička "strategija povezivanja" između sile i drugih područja, gde treba izvršiti dominaciju, postaje nedovoljno delotvorna. Ekonomski moćne države mogu pokušati da obezbede "strategiju povezivanja" koristeći ukupnu privrednu silu, međutim, ovakva strategija moći će da da rezultate samo ako je "povezivanje" izvršeno po ekonomskim (posebnim) područjima. Ekonomsko uslovljavanje ograničeno je zbog toga što domaći transnacionalni i transvladini subjekti nisu spremni da njihovi interesi budu predmet trgovine. Pored toga različiti subjekti imaju različite interese po raznim pitanjima, pri čemu i međunarodne institucije mogu imati odvojene stavove. Opšta je stoga tendencija

da dok se uloga sile smanjuje i dok "pitanja" (issues) postaju u većoj meri jednaka po značaju, raspodela snaga će po pojedinačnim predmetima dnevnog reda bivati sve značajnija. Ukoliko "povezivanje" predmeta (pitanja) postane manje efektivno u celini, rezultirajuće konsekvence političkog pregovaranja će u većoj meri varirati u zavisnosti od područja predmeta. Razgranavanje između političkih pitanja, posebno istog značaja, u "kompleksnoj međuzavisnosti" znači da njihovo "povezivanje" postaje osetno problematičnije i ima trend umanjivanja konsekvenci hijerarhije dnevnog reda. Sve manja uloga sile, kako uočavaju Keohane i Nyea dovodi do toga da se države više oslanjaju na druge instrumente u težnji da nadoknade silu. Manje ranjive države pribegavaju "asimetričnoj međuzavisnosti" u posebnim političkim pitanjima gde imaju prednosti, što treba da im obezbedi dodatnu silu; pored toga ove države radi povećanja sile postaju sklone i korišćenju međunarodnih organizacija, kao i oslanjanju na transnacionalne aktere i kretanja. Države bi zato trebalo u većoj meri da pribegavaju npr. ekonomskoj međuzavisnosti izraženoj u terminima sile, uključujući i efekte na blagostanje građana; uzimanje u konsideracije blagostanje, međutim, trebalo bi da deluje ograničavajuće na pokušaje i trendove maksimiziranja sile. Veći deo ekonomske i ekološke međuzavisnosti, kao što ukazuju autori, uključuje verovatnoću zajedničkih dobitaka i zajedničkih gubitaka, iz čega proizilazi da zajednička obazrivost o potencijalnim dobitcima i gubitcima ili ugrožavanju položaja bilo kog aktera, ograničava korišćenje i prednosti "asimetrične međuzavisnosti".

Kada se radi o uspostavljanju "dnevnog reda" među političkim predmetima može se, u odsustvu hijerarhije pitanja, očekivati jačanje kontrole nad formiranjem prioriteta. U procesu formiranja dnevnog reda važan uticaj treba da imaju ekonomski, tehnički i institucionalni aspekti, koji bi trebalo da doprinesu politizaciji raznovrsnih pitanja, gde domaće grupe za pritisak, promene odnosa među politički jakim grupama i njihovim prioritetima, imaju poseban značaj.

Sa povećanjem "kompleksne međuzavisnosti" povećava se uticaj transnacionalnih subjekata na pregovaračke procese i rezultate ovih procesa, pri čemu transnacionalni subjekti postaju bitni i kao nezavisni činioци i kao

instrumenti politike, a na stavove domaćih političkih grupa utiče organizovana ili neorganizovana međunarodna komunikacija. Državnici u ovim uslovima treba da kalkuliraju mogućnosti manipulacije “međuzavisnošću” odnosno izaberu optimalnu “strategiju povezivanja” političkih predmeta. Da bi se u uslovima međuzavisnosti postigao uspeh u međunarodnim odnosima, vladine ustanove jedne države treba da ostvaruju bližu saradnju sa vladinim službenicima drugih država koji često učestvuju u procesu donošenja odluka. Postojanje “transvladine” (zajedničke) politike sve više dovodi u pitanje tradicionalne realističke poglede koji delovanje države vezuju za nacionalni interes. Budući da vladini službenici raznih država neposredno uzajamno interaguju, transvladina politika nije podređena centralizovanoj kontroli. Nacionalni interesi bi trebalo da budu (u uslovima međuzavisnosti) definisani u zavisnosti od različitih predmeta, odnosno na neistovetan i često pluralan način. Nacionalni interes stoga postaje nejasan, pri čemu različite komponente društva ovaj interes različito definišu.

i) R. Axelrod

Teoriju koju su izložili Keohane i Nyea, bila je predmet kasnijih razrada i usavršavanja mnogih autora. Tako napr. R. Axelrod je sa Keohaneom pokušao dokazati primenom metodskih postupaka “teorije igara” da su države čak i u anarhičnom sistemu sklonije saradnji nego sukobljavanju. Ako se sa “C” označi saradnja, a sa “D” označi “napuštanje saradnje”, onda upotrebom igre “Zatvoreničke dileme”⁹⁷ (karakteristične za “anarhične” uslove) mogu nastati ove situacije: ako su igrači (dve države) skloni da otstupe od saradnje bez obzira dali suprotni igrač želi da sarađuje ili ne, onda ako npr. drugi igrač sarađuje (C), prvi će preferirati nesaradnju (D): $DC > CC$. S druge strane, ako drugi igrač nesaradađuje prvi će i dalje preferirati nesaradnju $DD > CD$. Analitički sledi $DC > CC > DD > CD$, što znači da će oba igrača bolje proći ukoliko sarađuju tj. CC. Ukoliko oba igrača (države) preferiraju zajedničku saradnju onda sledi, po npr. “Stag hunt” igri, da $CC > DC > DD > CD$. Samo u izuzetnim situacijama koje su vrlo konfliktne (zaoštrene) može postojati: $DC > DD > CC > CD$ tj. DD kao preferentni

⁹⁷ Vidi R. Axelrod, R.O. Keohane: “Achieving cooperation under anarchy: strategies and institutions” u “Neorealism and Neoliberalism”, Columbia Univ.press., 1993.

ishod. Sa povećanjem broja igrača, međutim, preferencije u većoj meri naginju saradnji, nego odstupanju od saradnje. Veći broj igrača naginje opreznosti i prihvatanju tzv. "drugog najboljeg" rešenja. S ovim u vezi može se primetiti da čak i poznata igra "Kukavice" ("Chicken"), npr. takođe ograničena na dva igrača, daje rezultat gde je za igrače bolje da sarađuju nego da nesarađuju: DC>CC>CD>DD. O ovim metodama i postupcima biće posebno reči u kasnijem izlaganju u III Glavi.

Među ostalim teoretičarima neoliberalizma i neofunkcionalizma, koji se u novije vreme posebno ističu su Morse, Lindberg, Rosenau, Rosecrance, Doyl, Ruggie, Wallace, Moravcisk, Fukuyama, Gilbert, Mansbach, Vasquez. Osnovna neoliberalna shvatanja koje ovi teoretičari zastupaju vezana su za kritiku realizma, zalaganje za međunarodne institucije, objašnjavanje prirode režima i međunarodnog sistema (koji smatraju manje anarhičnim od realista), zatim ukazivanje da saradnja nastaje zbog "apsolutnih dobitaka", (u manjoj meri relativnih), a da su prioriteti države ekonomsko blagostanje, a manje tradicionalno očuvanje bezbednosti.

III.2.2. Neorealizam i savremena koncepcija moći

Na osnovama klasičnog realizma i kritike neoliberalizma pojavljuje se neorealizam, koji nastoji da prevaziđe slabosti tradicionalne teorije. Najznačajniji predstavnici neorealizma su K.N. Waltz i R. Gilpin, na čija se gledišta nadovezuje veći broj teoretičara, među kojima je poznatiji S. Krasner.

a) K.N Waltz

Osnovni koncept neorealizma izložen je u knjizi "Teorija međunarodne politike"⁹⁸ u kojoj Waltz, nastoji da prevaziđe klasična gledišta po kojima je međunarodna politika dovođena u vezu sa "prirodom čoveka" ili "prirodom države". Kritikujući "redukcionističke" teorije koje međunarodne posledice izvode iz "nacionalnih ili subnacionalnih nivoa", Waltz se zalaže za potpuniji sistemski pristup, ukazujući da sistem koji su kreirale jedinice ima povratno dejstvo koje utiče na njihovo ponašanje. Waltz, s ovim u vezi daje analogan primer tržišta,

⁹⁸ Vidi K.N. Waltz: "Theory of international politics", Random House, 1979.

koje predstavlja sistem gde individualni zahtevi firmi, koje teže pojedinačno maksimizaciji profita kroz podizanje cena, dovode do tržišne konkurencije gde sistem utiče na sniženje cena (i ograničavanje profita). S ovim u vezi Waltz potseća na teorijska gledišta A. Smita po kojima pojedinačni egoizam država, dovodi u međunarodnom sistemu do opšteg blagostanja, gde tržišni imperativi usmeravaju ponašanje tržišnih jedinki. Bitna karakteristika sistema je njegovo autonomno dejstvo, gde se sistem od tvorevine jedinki transformiše u stvaraoca i determinatora ponašanja sistemskih jedinki. Da bi se izbegli propusti "redukcionističkih" koncepata potrebno je u proučavanju međunarodnih odnosa primeniti sistemski pristup, koji treba ograničiti na uža područja. Međunarodni politički sistem treba odvojeno analizirati od ekonomskog i socijalnog međunarodnog sistema, pri čemu relevantne činioce ekonomskog karaktera treba imati u vidu prilikom utvrđivanja "sposobnosti" (snage) sistemskih jedinica. Kritikujući shvatanja koja "strukturu" nekog društvenog sistema svode na njene delove, odnosno "interagujuće jedinice", Waltz ukazuje na potrebu da se utvrdi zajednički činioc koji povezuje elementarne jedinice u celinu sistema. Osnovna komponenta koja prožima integrirajuće jedinice je "princip poretka", koji kao takav predstavlja poseban deo sistemske "strukture". Pored osnovnog konstitutivnog principa poretka, jedinice sa svojim "sposobnostima" (snagom) nisu jedini elementi sistema, već poseban element sistema predstavlja "raspodela sposobnosti" između "jedinica". Struktura međunarodnog sistema je stoga definisana sa tri osnovne komponente: 1) "principom poretka" (aranžiranja jedinica); 2) jedinicama sistema (gde u savremenom dobu dominiraju države); 3) distribucijom sposobnosti (snage) između jedinica. Ovako definisana politička struktura međunarodnog sistema ima za svrhu da u razmatranjima posebno tretira "promenljive" na nivou "jedinica" i s druge strane "promenljive" na nivou sistema, pri čemu Waltz odbacuje termine kao što su "okruženje" ili "milje" pokušavajući da sistemske činioce preciznije odredi, kao i da jasnije odredi mesto interagujućih jedinica u sistemu, apstrahujući njihove atribute.

Da bi se dobila sistemska predstava međunarodne politike, potrebno je, naime, apstrahovati postojeće konkretne odnose između "jedinica" sistema i utvrditi kako su ove "jedinice" sistemski "aranžirane". Koristeći analogiju sa

analizama unutrašnjeg političkog sistema država, za koji smatra da je okarakterisan hijerarhijom, centralizacijom i "super i subordinacijom", Waltz međunarodni politički sistem generalno shvata kao u osnovi anarhičan odnosno necentralizovan, gde se jedinice sistema nalaze u (mogućoj) međusobnoj "koordinaciji". Prva komponenta sistema je stoga "princip kojim je sistem uređen". Ova komponenta međunarodnog političkog sistema prisutna je nezavisno od toga da li je poredak anarhičan ili je u manjoj ili većoj meri (formalno ili manje formalno) organizovan. Dajući analogiju sa mikroekonomskom teorijom, Waltz objašnjava da se poredak sistema uvek "spontano" javlja kada jedinice sistema slobodno interaguju vođene sopstvenim interesima. Naime, kao što na tržištu slobodno delovanje firmi dovodi do formiranja principa tržišnog sistema, tako i države, koje su osnovni međunarodni subjekti, svojom međusobnom interakcijom formiraju princip međunarodnog političkog poretka. U ekonomiji, kao činioc koji posreduje između firmi, javlja se tržište, a ne neka formalna institucija, pri čemu tržište određuje ponašanje svojih subjekata. Slično, međunarodni politički sistem je formiran međusobnom akcijom interagujućih jedinica sistema, koja je spontana i zasnovana na pridržavanju sopstvenim interesima, pri čemu ove jedinice nemaju intenciju da formiraju strukture koje bi ograničavale njihovo delovanje. Osnovni motiv je (kao i na tržištu) vezan opstanak jedinice sistema, dok drugi motivi mogu neograničeno varirati, s tim da je zajedničko za sve, ili skoro sve, "jedinice" da motiv opstanka nadređuju drugim interesima. "Opstanak" je uslov ostvarenja svih drugih ciljeva kojima "jedinice" poretka teže. U međunarodnom političkom sistemu opstanak država je osnova delovanja budući da poredak nije u stanju da im obezbedi sigurnost, iako iza svake akcije države ne mora, kao što Waltz uviđa, stajati ovaj motiv.

Druga komponenta "strukture" sistema jeste karakter "jedinica". Osnovno svojstvo "jedinica" političkog međunarodnog poretka, koje se određuju kao dominantni međunarodni subjekti u različitim epohama (npr. gradovi-države, "imperije" ili "nacije") su njene "funkcije" ili "zadatci". Za razliku od unutrašnjeg političkog sistema gde između pojedinih delova sistema postoje odnosi hijerarhije i podela ovlašćenja i nadležnosti, u međunarodnom političkom

sistemu anarhičnost podrazumeva odnose koordinacije formalno jednakih jedinica (država), što ima za posledicu njihovo izjednačavanje po funkcijama koje manifestuju. Sve dok uslovi "anarhije" postoje kao osnovno obeležje međunarodnog sistema, države će imati u osnovi iste funkcije, pri čemu će promene "strukture" sistema varirati pre svega u zavisnosti od promena organizacionog "principa" poretka ili usled variranja u "sposobnostima" jedinica. Kritiku koja se često upućuje realizmu da "jedinice" sistema uvek predstavljaju države, iako postoje i drugi značajni međunarodni subjekti, Waltz odlučno odbacuje korišćenjem argumenata baziranih na analogiji sa ekonomskim fenomenima. Kao što su na tržištu firme osnovne "jedinice" poretka (koji može biti determinisan bilo "perfektnom konkurencijom" ili "oligopolističkim" dominiranjem tržišnim sistemom), iako nisu jedini tržišni subjekti i činioци, pri čemu su predmet međusobnih fuzionisanja, interpenetriranja, kao i državne regulacije i kontrole, tako i u međunarodnom političkom sistemu osnovne jedinice predstavljaju države. Bez obzira na postojanje drugih međunarodnih subjekata, prema Waltzu, sve dotle dok su najvažnije države glavni politički subjekti u međunarodnim odnosima, struktura međunarodnog političkog sistema, biće izražena u jedinicama koje predstavljaju države. Funkcionalna istovetnost država potiče od njihovog autonomnog položaja kao političkih jedinica. Suverenost podrazumeva da države odlučuju samostalno o tome kako će rešavati domaće i međunarodne probleme, pri čemu suverena država ne mora biti i "nezavisna". Suverenost ne podrazumeva potpuno slobodno ponašanje, već je to ponašanje ograničeno uticajima drugih država. Države se međusobno razlikuju po veličini, bogatstvu, snazi i formi.

Države imaju iste funkcionalne zadatke u međunarodnom političkom sistemu, ali nejednake sposobnosti za njihovo izvršavanje. Stoga osnovno svojstvo koje je relevantno za političku strukturu međunarodnog sistema jeste "sposobnost" države. Odavde proizilazi treća bitna komponenta "strukture" međunarodnog poretka, a to je sistemska "distribucija sposobnosti". Za razliku od unutrašnjeg hijerarhičnog političkog sistema, gde se delovi razlikuju i po funkcijama i po "sposobnostima", jedinice međunarodnog sistema se razlikuju pre svega po "sposobnostima". Različite države pri vršenju istih ili sličnih

funkcionalnih zadataka imaju različite sposobnosti, koje zavise u suštini od njihove snage, koja nije samo vojne prirode, jer kao što se političkim ili vojnim sredstvima mogu ostvarivati ekonomski ciljevi, tako se i ekonomskim sredstvima mogu ostvarivati i politički ili vojni ciljevi. Mada je "sposobnost" individualna karakteristika "jedinica" poretka, "raspodela sposobnosti" pretstavlja sistemsku karakteristiku (nezavisnu od pojedinačnih subjekata). Međunarodni politički sistemi razlikuju se po "raspodeli sposobnosti" na sisteme sa manjim ili većim brojem velikih sila. Odavde proizlazi da se struktura sistema menja u zavisnosti od promena u distribuciji sposobnosti sistemskih jedinica, pri čemu je bitno kako se menjaju relativni odnosi. Pri ovim promenama može doći, ali i nemora, do promene osnovnog principa organizovanja poretka. Strukturne promene izazvane promenom raspodele sposobnosti, međutim, imaju uticaja na promene ponašanja jedinica sistema. Mada odnose među državama treba u sistemskom pristupu apstrahovati i isključiti iz strukturne definicije, grupe koje jedinice formiraju mogu ponekad imati relevantnost, ukoliko vode strukturnoj transformaciji. Ukoliko se, međutim, veći broj velikih sila podeli u manji broj saveza (npr. dve koalicije) tada ne dolazi do strukturnih promena (odnosno multipolarni sistem ne postaje bipolaran).

Iz ovakvog koncepta međunarodnog političkog sistema proizilaze brojne posledice. U uslovima anarhičnog poretka, koji podrazumeva nezavisnost, međunarodna specijalizacija i razmena stavljaju prioritet na relativne, a ne apsolutne dobitke od uzajamne saradnje. Pitanje, naime, nije da li će strane u saradnji biti na dobitku, već koliko će koja strana biti na dobitku odnosno da li će neka jedinica biti na većem dobitku od drugih jedinica, menjajući na taj način relativnu distribuciju sposobnosti unutar poretka. Ukoliko je sistem u većoj meri okarakterisan neizvesnostima, utoliko države više vode računa o relativnim dobitcima od međunarodne saradnje. Struktura sistema u većoj ili manjoj meri ograničava saradnju i specijalizaciju. Države u međunarodnom sistemu izražavaju izvestan stepen opreznosti prilikom ostvarivanja veza koje im menjaju zavisnost u odnosu na druge učesnike u saradnji. Što se država više specijalizuje u većoj meri se oslanja na uvoz roba i usluga iz drugih država. Veća međuzavisnost podrazumeva veću "ranjivost" i zato jedinice sistema

pokazuju, zavisno od strukture poretka, povećanu sklonost za kontrolom međuzavisnosti. Povećanje međuzavisnosti, stoga čini međunarodni sistem manje stabilnim. Države (kao i ljudi) su manje bezbedni srazmerno stepenu njihove slobode kojoj teže, i pored neizvesnosti. Anarhični međunarodni sistem je, međutim, u velikoj meri stabilan, jer stalna mogućnost da sila može biti upotrebljena ograničava manipulacije, umanjuje zahteve i služi kao podsticaj miroljubivog rešavanja sporova (što je posebno slučaj u vremenu nuklearne proliferacije). Anarhični međunarodni sistem nije, po Waltzu, stanje nereda i haosa, a shvatanja koja anarhičnost svode na sukobe zapadaju u grešku zbog toga što ne razgraničavaju procese od strukture međunarodnog poretka. Svaki društveni poredak može biti baziran bilo na principu "anarhije" ili "hijerarhije", pri čemu je savremeni međunarodni politički sistem, za razliku od unutrašnjih političkih sistema, definisan "principom anarhije". Iako "čisti" poretci, kao što su potpuno "anarhični" ili "hijerarhični" u praksi ne postoje, metodološki je moguće sisteme podeliti na ova dva navedena tipa, čime se povećava teorijska sposobnost objašnjavanja društvenih ili međunarodnih pojava. Hijerarhični elementi u međunarodnom sistemu ograničavaju i obuzdavaju ispoljavanje suverenosti država, ali samo do mere koja je uslovljena anarhičnošću šireg poretka. Anarhičnost ili hijerarhičnost sistema imaju izrazit značaj na verovatnoću i nivo saradnje među jedinicama, stepen dalekosežnosti sporazuma o naoružanju, kao i nadležnosti međunarodnih organizacija. Anarhičnost podrazumeva sistemsku uređenost kojoj se prilagođava ponašanje jedinica, koje u uslovima samopomoći tendiraju stvaranju saveza. Balans odnosa snaga predstavlja rezultat koji je izazvan nekoordiniranom akcijom država koje svoje ponašanje ograničavaju i usmeravaju saglasno sistemskim imperativima. Stvaranje "balansa snaga" nije, međutim, univerzalna sklonost država, već je određena strukturom sistema. Države su u savremenim uslovima, u najopštijem, sklonije "priključivanju" u saveze sa drugim jakim državama, a manje stvaranju balansa snaga, mada dejstvo sistema menja odnose u prilog "balansiranja". Mnoge države često naginju ulasku u slabije koalicije radi očuvanja svoje bezbednosti, posebno u sistemu sa dve savezničke koalicije, jer bezbednost nije cilj već sredstvo, a povećanje snage ne mora voditi i povećanju

bezbednosti. U npr. poretku sa dve koalicije, gde jedna beleži veći uspeh u uključivanju novih članova može lako doći do preventivnog rata, da bi se sprečilo povećanje dispariteta u snazi. Osnovna briga države, stoga nije maksimizacija snage (kao što smatra klasični realizam) već “održavanje” (obezbeđivanje) svoje pozicije u sistemu. Uključivanjem u slabiju koaliciju, države stižu u njima povoljniji položaj, posebno ako su glavni konkurenti izvan ove koalicije, a istovremeno povećavaju svoju snagu kroz udruživanje, odvrćajući agresore. Da li će se država “priključiti” u jaču ili slabiju koaliciju ili će nastojati da stvori “balans snaga” zavisi od relativne jačine države tj. sistemske raspodele “sposobnosti”.

Iz “strukture” sistema proizilazi i optimalan broj “velikih sila” koje treba da čine poredak stabilnim. Ekonomska stabilnost se npr. povećava kada se oligopolitički sektor smanjuje, jer se umanjuje sklonost konkurentnom obaranju cena, a odnosi među konkurentima lakše postaju predmet dogovornog usmeravanja. Po Waltzu postoji devet bitnijih aspekata koji u ekonomskoj oblasti ukazuju da povećanje stabilnosti sistema može biti postignuto smanjenjem broja glavnih učesnika (pregovarača): 1) relativna veličina utiče na opstanak firme, odnosno veće firme lakše opstaju na tržištu od malih firmi; 2) stabilnost je u većoj meri prisutna kada nove firme teže ulaze na tržište, pri čemu je oligopolistički sektor stabilniji kada su prepreke za ulazak na tržište novim firmama veće, s tim da, po pravilu, manji broj firmi su najčešće velike firme; 3) troškovi pregovaranja (c) povećavaju se drastično sa povećanjem broja pregovarača (n) tj.: $c=(n-1)n/2$; 4) sa povećanjem broja članova “grupe” (broja jedinica) svaki član grupe postaje manje sklon da snosi troškove pregovaranja; 5) i obratno prilikom smanjenja grupe povećava se stepen sklonosti svakog člana da preuzme odgovornost u njenom očuvanju; 6) “troškovi” primene sporazuma i ubiranje dobitaka progresivno menjaju vrednost sa povećanjem grupe; 7) raznolikost učesnika povećava teškoće oko postizanja sporazuma (pri čemu raznolikost raste sa povećanjem grupe učesnika); 8) problemi nadzora, kao i održavanje i dopunjavanje sporazuma, povećavaju se progresivno sa porastom grupe; 9) sa porastom grupe povećavaju se i teškoće prognoziranja i detektovanja sporazuma koji su neke učesnice zaključile sa štetnim

posledicama. Iz ovih stavova Waltz zaključuje da je sistem stabilniji ukoliko postoji manji broj glavnih članova odnosno shodno navedenoj jednačini troškova sa izrazom $(n-1)n/2$, idealan broj velikih sila treba da bude dve.

Sistem je, po Waltzu, stabilan dok njegova struktura opstaje. U modernom sistemu "samopoći" struktura nemože biti dovedena u pitanje sve dok nema posledičnih promena u broju glavnih (vodećih) "sila". Ukoliko je broj glavnih jedinica manji upravljanje sistemom je jednostavnije, pri čemu stabilni sistem ima svojstvo sopstvenog "reinforiranja" i kontrole nad primenom usaglašenih sporazuma. Ovde, međutim, Waltz ukazuje da sistem sa dve "velike sile" nemora uvek biti najoptimalniji sa stanovišta očuvanja stabilnosti sistema. Kao i u ekonomiji, usled oligopola, gde sužavanje konkurencije dovodi do ugrožavanja interesa potrošača, u međunarodnoj politici sistem baziran na dve velike sile može imati nepovoljan uticaj na treće države. Ovo je posebno slučaj ukoliko jake države postanu agresivne, što može dovesti do ugrožavanja drugih država. Sistem sa dve snažne države efikasniji je za određene ciljeve, a manje je efikasan za druge, posebno ukoliko su ovi ciljevi vezani za interese trećih država. U celini, međutim, Waltz smatra da su sistemi sa manjim brojem jedinica stabilniji od sistema sa velikim brojem jedinica, pri čemu su sistemi sa manjim brojem velikih sila stabilniji od sistema sa većim brojem velikih sila.

Iz koncepta "strukture" nadalje proizilazi da kada je sistem baziran na "samopoći" stepen međuzavisnosti, barem proporcionalno, ima sklonost slabljenju sa smanjivanjem broja jedinica, što doprinosi stabilnosti. Za razliku od neoliberala, Waltz smatra da povećanje međuzavisnosti, posebno ako odnosi između država nisu u dovoljnoj meri regulisani ili predmet potrebnog povećanja centralizovane kontrole, mogu dovesti do narušavanja mira i stabilnosti u međunarodnom sistemu. Savremeni međunarodni biopolarni sistem (gde su dominirale SAD i SSSR) karakteriše mali stepen "međuzavisnosti" u poređenju sa prethodnim multipolarnim sistemom (koji je ispoljavao veće nestabilnosti). Struktura sistema i međuzavisnost jedinca stoje u uzajamnoj vezi, gde promene strukture vode promenama u stepenu međuzavisnosti. Međuzavisnost je odnos koji po prirodi podrazumeva interakciju "jednakih". Međuzavisnost se smanjuje, pri porastu dispariteta u sistemskoj raspodeli sposobnosti. Iako međuzavisnost

ima sklonost opadanju, pri smanjenju broja "velikih sila", korelacija nemora biti uvek tačna, jer međuzavisnost zavisi i od "veličine" jedinica, a ne samo od broja jedinica (velikih sila). Što je veća država, veći deo privredne aktivnosti odigrava se unutar nje, što smanjuje njenu zavisnost od inostranstva. Čak i sa ujedinjenjem Zapadne Evrope veći deo trgovine odvijaće se unutar ovako uvećanog tržišta, odnosno međunarodna međuzavisnost neće se bitnije promeniti. Mada "veličina" jedinice ima tendenciju (prosečnog) rasta, sa smanjenjem broja velikih sila i iako manji broj velikih sila vodi većoj uravnoteženosti, Waltz smatra da je moguće pretpostaviti i postojanje sistema sa četiri sile, gde bi pored postojeće dve "supersile" druge dve bile Evropska Zajednica i Kina. Ovakav sistem, bio bi neznatno manje stabilan od postojećeg, pri čemu međuzavisnost ne bi bitnije porasla, jer bi se najveći deo ekonomske aktivnosti odvijao i dalje unutar granica ovih sila. Iz Waltzovog koncepta proizilazi da teritorijalna nejednakost među državama ne utiče na međuzavisnost, pri čemu anarhični međunarodni sistem predstavlja sistem najveće stabilnosti. Anarhični sistem može umanjiti stepen stabilnosti ukoliko dođe do promena u organizacionom principu ili promena u broju velikih sila, pri čemu je multipolarni sistem, kao što pokazuje iskustvo pre Drugog svetskog rata, manje stabilan od bipolarnog.

Stabilnost međunarodnog političkog sistema može se odrediti sa dva uslova: 1) da poredak zadržava anarhičnost; 2) da u sistemu ne dolazi do "posledičnih" promena u broju glavnih država koje konstituišu sistem. Multipolarni sistem održao se, shodno shvatanju Waltza, tri stoleća, zahvaljujući održavanju približno istog broja velikih sila (gde su posle pada nekih velikih sila na njihova mesta dolazile druge), dok je bipolarni sistem trajao svega nekoliko decenija i pokazao se veoma stabilnim, jer nije došlo do izrazitijeg jačanja trećih država koje bi izmenile preovlađujuću bipolarnu strukturu. Posledične promene do kojih je moglo doći u multipolarnom sistemu posle pada velikih sila, nisu bile značajnije, jer je broj velikih sila ostajao uglavnom nepromenjen, tako da je sistem održavao svoju stabilnost i pored čestih sukoba država (u borbi za status velikih sila). Razlika između bipolarnog i multipolarnog sistema je posebno izražena u balansiranju snaga. Sistem sa dve velike sile je jednostavnije

balansirati, jer balansiranje pretstavlja međusobnu stvar samo dve države, što umanjuje neizvesnost u vezi sa ponašanjem trećih država, koja je karakteristika multipolarnog sistema. Sistem sa tri velike sile, pokazuje manju stabilnost jer dve sile mogu da se udruže i da potisnu treću, svodeći ponovo sistem na poredak sa dve jake sile. Pored toga što se, kao što se pokazalo, pregovaranje u sistemu otežava sa porastom broja velikih sila, praksa ukazuje i da je u multipolarnom sistemu malo verovatno da jedna od sila bude država koja balansira odnose drugih. Navodeći primer Velike Britanije u osamnaestom i devetnaestom veku, Waltz staje na stanovište, da u sistemu sa pet velikih sila, postoji mala verovatnoća da jedna od velikih sila preuzme ulogu da balansira sistem, posebno ako i sama nije dovoljno jaka, ili da u slučaju sukoba zadrži potrebnu neutralnost. Istu kritičku argumentaciju Waltz primenjuje i na druge srodne "fleksibilne saveze", gde određene države treba da pređu na stranu posebne grupe država, u cilju ostvarenja balansa odnosa snaga. Ovakav model koji je inače svojstven i Ligi naroda, kao i Ujedinjenim nacijama, nema izgleda da bude efikasan, jer je za očuvanje stabilnosti ovakvog sistema potrebno da barem jedna od velikih sila bude neutralna i prevladavajući "ideološke" sklonosti i prethodne prijateljske "veze", konkretno se stavi na stranu slabije ili slabijih država, doprinoseći na taj način miru. Fleksibilni savezi, multipolarni sistem čini manje stabilnim od biparnog, što je posebno slučaj kada se u okviru saveza nalazi veći broj velikih sila, jer tada nije jednostavno utvrditi jasne granice između saveznika i mogućih neprijatelja. S druge strane, rigidni savezi u sistemu sa dve supersile, doprinose stabilnosti i miru u većoj meri, uzimajući u obzir da rigidnost doprinosi fleksibilnosti strategije i većoj slobodi u donošenju odluka. Blokavska kohezija podrazumeva "stručno" i pažljivo "menadžiranje", slično "disciplini u partiji", što nije moguće ostvariti u multipolarnim uslovima kada se u istom savezu mogu nalaziti veći broj velikih sila.

Razvoj modernog naoružanja onemogućava da manje države postanu "supersile" i promene postojeću strukturu sistema. Nuklearno oružje doprinelo je, po Waltzu, međunarodnom miru, jer je ojačalo održanje postojeće bipolarne strukture i onemogućilo eskalaciju naoružavanja. Čak i udruživanje većeg broja nenuklearnih država ne može da dovede u pitanje premoć današnjih supersila

(sa nuklearnim oružjem). Premoć supersila se povećava i sa razvojem konvencionalnog oružja, koje je tehnološki sve usavršenije. Pored toga "velike sile" nisu sve manje dostižne jedino usled progresa modernog naoružanja, već i zbog toga što jača njihova ukupna moć. "Sposobnosti" u okviru sistema su u današnje vreme "koncentrisanije" više nego u bilo kom drugom periodu istorije. Iako vojna sila nije upotrebiva u direktnom sukobu supersila ona je "deljiva" i primenjiva je na razne načine, posebno u lokalnim sukobima. Sila može biti prisutna čak i kada vojna sredstva nisu upotrebljena. Ona može pomoći osvajanju teritorije, mada nemože obezbediti i efikasnu kontrolu (vlast) nad okupiranom teritorijom. Osnovna svojstva koja "sila" ima su sledeća: 1) sila obezbeđuje održavanje autonomnosti, pred pretnjom sile koju drugi poseduju; 2) veći posednici sile imaju mogućnost šire upotrebe sile, omogućavajući neizvesne reperkusije; 3) što su države veći posednici snage uživaju širi opseg bezbednosti u odnosima sa manje važnim državama i imaju više uticaja na "igru" koja će se "igrati" i njezina pravila; 4) svojim posednicima velika snaga daje visok "udeo" u sistemu i sposobnost delovanja; za njih upravljanje postaje kako isplativo, tako i moguće. U uslovima anarhičnog sistema gde se države bore za ostvarivanje "relativnih dobitaka" opadanje konkurencije, međutim, dovodi do davanja prioriteta "apsolutnim dobitcima", što je posebno slučaj u novije vreme sa dve super sile. Iz ovako određene "sile" proizilazi shodno autoru, i potreba "menadžiranja" odnosa u sistemu. Za razliku od unutrašnjeg državnog sistema gde "kolektivna dobra" svim pripadnicima društva nameću njihovo plaćanje, u međunarodnom sistemu "kolektivna dobra" nemogu nametnuti državama obavezu plaćanja. Međunarodne institucije nemogu države naterati da plaćaju "kolektivna dobra" odnosno izvršavaju svoje dužnosti. Dosadašnje odnose među državama uređivale su isključivo velike sile, koje su jedine imale ulogu stvarnog menadžera u međunarodnom sistemu. Nikakvo centralno menadžiranje, a posebno menadžment međunarodnih organizacija nije u praksi efikasno, jer sredstva poseduju velike sile, a menadžment koji je kontrolisan od ovih sila može jedino varirati u zavisnosti od sistemskih promena.

U celini Waltzova teorija, kao što se može zaključiti, unapređuje klasična realistička shvatanja. Ova teorija je pored velikog broja pristalica bila i predmet

brojnih kritika, posebno od strane neoliberalnih teoretičara. Prema shvatanju R.W. Coxa neorealistička doktrina je neprirodno "vrednosno oslobođena", redukovana na odnose fizičke sile, pri čemu je uloga socijalnih sila zanemarena, mada upravo ove sile, kao i produkcionni odnosi imaju posebno značajno mesto u međunarodnoj politici.⁹⁹ Pored toga Cox izražava sumnju da teorija može preko jednog ili dva faktora objašnjavati promene poretka, ne uzimajući i druge činioce u obzir. Bliske stavove zauzima i R.K. Ashley, koji smatra da je neorealizam "pozitivistički strukturalizam", koji postojeći sistem apstrahovano tretira kao "prirodni poredak", ograničava politički diskurs, negira ili uprošćava značaj različitosti kroz vreme i prostor, subordinira svu praksu interesu za kontrolu, zagovara ideal socijalne sile iznad odgovornosti, odbacujući političku interakciju onih (praktičnih) sposobnosti koje omogućavaju "socijalno učenje" i kreativne promene.¹⁰⁰ Ovakav pristup, kao što ukazuje Ashley anticipira i legitimizuje "totalitarni projekt" globalnih "proporcija", racionalizujući i osiromašavajući svetsku politiku, u kojoj su ekonomska međuzavisnost i nejednak razvoj ograničeni i ne omogućavaju promene systemske strukture, pri čemu pored "statičnosti" ovakav poredak ima "utilitarna" obeležja koja pretpostavljaju potpunu autonomnost država, odvojeno od socijabilnih činilaca, pri čemu instrumentalizovana državna aktivnost nije podložna normama i principima koji postoje odvojeno od individualne državne volje. Slične stavove nalazimo i kod drugih neoliberalnih kritičara, gde npr. Holsti ukazuje da "struktura" u okviru neorealističke koncepcije, pati od nesposobnosti da identifikuje prirodu i izvore interesa i "preferencije", jer se oni nemogu derivirati iz sistema kao takvog, pri čemu model nije sposoban da objasni kako se ovi interesi i preferencije menjaju.¹⁰¹ Ovaj autor pored toga ukazuje da je neorealistički koncept previše

⁹⁹ Vidi R.W. Cox: "Social forces, states and world orders" u "Neorealism and its Critics", Columbia Univ.press, 1986.

¹⁰⁰ R.K. Ashley: "The poverty of Neorealism" u "Neorealism and its Critics", Columbia Univ.press, 1986.

¹⁰¹ Vidi K.J. Holsti: "Models of international relations and foreign policy" u "Diplomatic History", Winter 1989; ili "Theories of international relations and foreign policy: Realism

opšt i da njegove tri pretpostavke koje ga određuju, nisu dovoljno "osetljive" na izvore i dinamiku sistemskih promena, što potiče od nepotpunosti koncepta koji zanemaruje elemente koje treba uključiti u sistem, čineći tako teoriju podesnom samo za generalno i nepotpuno objašnjenje. Ovo je pored ostalog rezultat zanemarivanja bitnih unutrašnjih političkih procesa i faktora unutar država, među kojima je pored ostalog i ideologija.

b) R. Gilpin

Drugu značajnu neorealističku koncepciju nalazimo kod Gilpina koji u svom glavnom delu "Rat i promene u svetskoj politici"¹⁰² u većoj meri nastoji da u razmatranja uključi dinamičke elemente. Shodno shvatanju autora "međunarodni sistem" je nastao iz istih razloga iz kojih nastaje bilo koji društveni ili politički sistem, a to je težnja određenih subjekata, da ulazeći u socijalne odnose i kreirajući socijalne strukture ostvare određene političke, ekonomske i druge tipove interesa. Pošto interesi jednih subjekata dolaze u sukob sa interesima drugih, posebni interesi koji su došli do izražaja u socijalnim aranžmanima poretka, imaće sklonost odražavanja relativnih sila subjekata koji su unutar sistema; tj. iako socijalni "sistem" nameće ograničenja na ponašanje svih aktera, "sistem" će, "nagrađujući" ili "kažnjavajući" vidove ponašanja svojih subjekata, odražavati, najmanje "inicijalno" (a po pravilu i kroz promene poretka) interese najsnažnijih "članica" sistema. U vremenu, interesi individualnih subjekata i balans snaga među subjektima doživljavaju promene koje su rezultat ekonomskih, tehnoloških i drugih razvojnih kretanja, s tim da oni subjekti koji su najviše na dobitku promenama u sistemu i koji su dobili dovoljno sile da izvrše ovakve promene, teže izmenama sistema koje će zadovoljiti njihove interese. Promenjeni sistem će odražavati novu distribuciju sile i interesa svojih (novih) dominantnih subjekata, iz čega proizilazi da je preduslov promene u protivrečnosti između postojećeg društvenog sistema i redistribucije snaga prema onim subjektima koji će najviše biti na "dobitku" promenama u sistemu.

and its Challengers" u "Controversies in international relations theory: Realism and the Neoliberal challenge", St. Martin's press 1995.

¹⁰² Vidi R. Gilpin: "War and change in world politics", Columbia Univ.press. 1981.

Na taj način, po Gilpinu, osnovna socijalna funkcija međunarodnog, kao i bilo kog društvenog sistema, može biti definisana u kategorijama “dobitka” koje različiti subjekti deriviraju kroz svoje delovanje. Priroda međunarodnog sistema određuje čiji će interesi biti “usluženi” funkcionisanjem sistema. Promene sistema impliciraju izmene u distribuciji “dobitaka” članicama, kao i “troškove” koje im sistem nameće. Ovi “dobitci” i “troškovi” su individualnog karaktera, gde svaki član međunarodnog sistema teži postizanju sopstvenih interesa, koji mogu biti različiti od bezbednosnih do ekonomskih i ideoloških, ali uvek podređeni “prirodi” sistema (tj. vladavini poretka i njegovim pravilima). Gilpinov koncept svodi se na pet pretpostavki, koje u razmatranjima pokušava da dokaže, a to su: 1) međunarodni sistem je stabilan (tj. u stanju ekvilibriuma) ako nijedna država ne veruje u profitabilnost promene sistema; 2) država će pokušati da promeni sistem ukoliko očekuje da “dobitci” prevaziđu očekivane “troškove” (tj. ukoliko postoji očekivani neto dobitak); 3) država će težiti da promeni međunarodni sistem kroz teritorijalnu, političku i ekonomsku ekspanziju, sve dok granični troškovi daljih promena ne budu jednaki ili veći od graničnih dobitaka; 4) kada se jednom uspostavi ekvilibrium između troškova i dobitaka nastalih daljim promenama i ekspanzijom, trend je da ekonomski troškovi održavanja novonastalog stanja, rastu brže od ekonomskih kapaciteta koji treba da podrže status quo; 5) ukoliko disbalans u međunarodnom sistemu ne bude razrešen, sistem će biti promenjen i nova ravnoteža, odražavajući redistribucije snage, biće uspostavljena.

Navedene pretpostavke pretstavljaju osnovu na kojoj autor zasniva argumentaciju o prirodi političkih promena međunarodnog sistema. U nastavku izlaganja obrazložićemo opširnije navedene stavove i hipoteze.

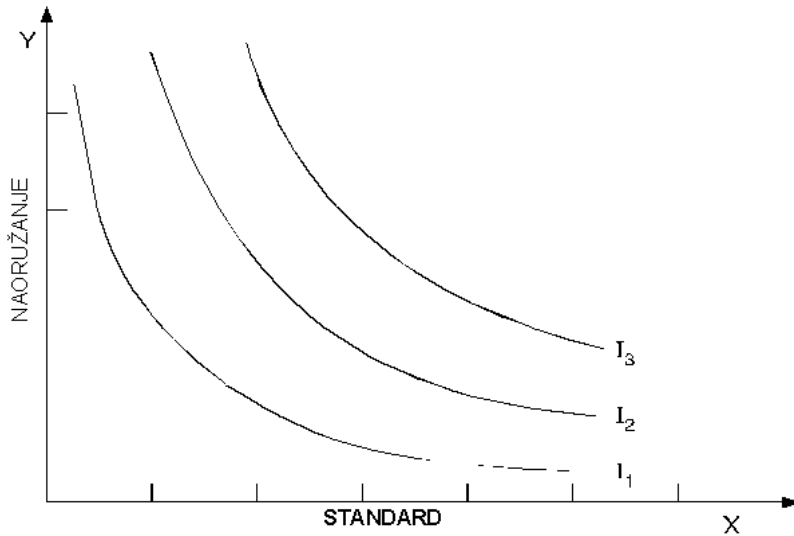
Ukoliko je međunarodni sistem u ekvilibriumu, u određenom periodu istorije, ovakvo stanje znači da najjača država ili grupa država nema sklonost za menjanjem sistema, jer procenjuje da granični prirast koristi nije veći od graničnog prirasta troškova, koji bi bili stvoreni izmenama (odnosno $dB \geq dC$). Ovo ne podrazumeva da se sistem u ekvilibriumu nalazi u stanju apsolutnog mirovanja, već da promene, koje su uvek prisutne, ne izazivaju promene dublje systemske prirode. Pored toga u stanju ekvilibriuma postoji stalna težnja svake

države za ostvarivanjem koristi, pri čemu sistem do izvesne mere odgovara ovim zahtevima, koji su inače ograničeni visinom "troškova" koje bi izazvale korenitije promene usmerene na ostvarivanje "koristi". U stanju ekvilibriuma nemoraju sve snažnije države sistema biti zadovoljne postojećom raspodelom snage odnosno ekonomskim, političkim i teritorijalnim aranžmanima (kao u slučaju Nemačke posle Prvog svetskog rata), što može voditi izlasku sistema iz ekvilibriuma, odnosno njegovim radikalnijim promenama. Uzroci promena međunarodnog sistema mogu biti unutrašnje-političkog karaktera, gde određena društvena grupa, klasa ili elita na drugačiji način određuje (menja) nacionalni interes, ili međunarodnog porekla najrazličitije vrste. Osnovni razlog promene međunarodnog sistema je, međutim, nejednak razvoj političkih, ekonomskih i tehnoloških sposobnosti država, koji menja odnose između procenjenih "koristi" i "troškova", što izaziva težnju za promenom sistema. Ukoliko bi razvoj u međunarodnom sistemu bio takav da ne menja relativne odnose snaga, a da pri tom drugi faktori nisu involvirani, sistem bi ostao u stanju ekvilibriuma, odnosno ne bi se pojavila "protivrečnost" između "postojećeg međunarodnog sistema" i potencijalnih neto "dobitaka" država. Upravo ova protivrečnost dovodi, po Gilpinu, do istorijskih promena sistema, koji iz ekvilibriuma prelazi u stanje neravnoteže, koja je posledica redistribucije snage. Ukoliko se protivrečnosti nemogu razrešiti u okviru postojećeg sistema, manjim sukobima, savezima i diplomatskom interakcijom, sistem će, naime, doći u stanje disekvilibriuma, što će kao rezultat imati razrešenje krize sistema, kroz njegovu izmenu. Ovakva izmena koja je, po Gilpinu, u istoriji uglavnom imala za posledicu rat odnosno radikalno razrešenje konflikta, dovodi do novog ekvilibriuma, koji je rezultat nove raspodele sile među državama u sistemu. Novonastali ekvilibrium, međutim, ne predstavlja završetak ciklusa, već pod uticajem istorijskih trendova u razvoju političkih, ekonomskih, vojnih i tehnoloških komponenti progresa, ovaj prelazi u stanje kretanja, usled promenjene distribucije sila u sistemu, što vodi novom disekvilibriumu koji treba da bude razrešavan. Na ovaj način istorijske razvojne promene neprekidno utiču na izmene međunarodnog sistema, pri čemu dinamika ovih izmena zavisi od nejednakosti u stepenu razvoja država, odnosno protivrečnosti između postojećeg sistema i potencijalnih marginalnih

koristi i marginalnih troškova (tj. postaje bitan odnos dB/dC ili dugoročno $\Delta B/\Delta C$).

U Gilpinovom konceptu sila je određena kao politička, ekonomska, vojna i tehnološka sposobnost države, pri čemu autor ukazuje i na značaj slabije merljivih činilaca, kao što su javni moral, kvalitet rukovodstva, javno mnjenje i posebno "prestiž", kao važniji element koji ima uticaja na promene međunarodnog ustrojstva. Na idejno srodan način određene su ključne kategorije ovog koncepta, gde spadaju: država (kao osnovna jedinica), državni interes i ciljevi spoljne politike, kao i priroda međunarodnog sistema. "Država" predstavlja organizaciju koja obezbeđuje zaštitu i blagostanje, a zauzvrat dobija "dohodak"; ona je najvažniji mehanizam kojim društvo obezbeđuje "javna dobra", rešavajući pitanje besplatnog ili pristupačnog davanja usluga ljudima; ona štiti svojinska prava građana od individua i drugih država, a takođe obezbeđuje i razrešavanje sporova. Država je kao celina sačinjena od pojedinaca i grupa, pri čemu snažne grupe usmeravaju državnu aktivnost, bez obzira da li je na vlasti "monarh" ili "savremeni političar", odnosno funkcije države određene su dejstvom vladajućih grupa i vladavinom njihovog koncepta morala i pravde. Ovo je od značaja posebno za funkcije vlasničkih prava, koje kako na unutrašnjem planu, tako i na međunarodnom planu teže da favorizuju interese vladajućih grupa. Primarna spoljna funkcija države je, stoga, vezana za blagostanje sopstvenih građana (što je u izvesnom smislu slično liberalnim shvatanjima), koja na međunarodnom planu nameće zaštitu prava svojine i lične bezbednosti svojih subjekata u odnosu na državljane i akcije drugih zemalja. Iz unutrašnjih i spoljnih funkcija države, kao i iz ultimativne prirode njene vlasti, proizlazi da je ova glavni subjekt međunarodnog poretka. Država je kao osnovna jedinica sistema suverena, što pretpostavlja da nije subordinirana bilo kakvom višem autoritetu. U cilju zaštite svojih građana i njihovih sloboda i u odsustvu višeg autoriteta u konkurentskom međunarodnom poretku, država mora čuvati samu sebe i videti druge države kao moguće pretnje. Za razliku od Morgentaua, Gilpin smatra da države kao takve nemaju interese, već da interese imaju pojedinci i udruženja individua, gde različiti savezi uzrokuju oformljavanje interesa, do nivoa državnih interesa, i imaju značaja za dinamiku njihovih promena. Države

se mogu, stoga, smatrati "koalicijom koalicija" čiji ciljevi i interesi rezultiraju iz pregovaranja i snage većeg broja koalicija, koje manje ili više predstavljaju "šire društvo" ili političku elitu. Ciljevi spoljne politike država su stoga određeni primarno interesima dominantnih članova ili vladajućih koalicija. Gilpin ukazuje, međutim, da ne postoji klasična hijerarhija spoljno-političkih ciljeva, već da odlučivanje uvek uključuje "trgovinu" između različitih prioriteta, uključujući procenu "troškova" radi većeg ili manjeg učešća ili zamene jednog prioriteta drugim prioritatom. Bezbednost države, po ovom autoru, može imati neodgovarajuće visoku cenu, ako se svi društveni resursi usmere sa drugih ciljeva isključivo na ovakav prioritet, a takođe važi i obratno, ukoliko bi se svi društveni resursi usmerili na ekonomski razvoj i standard, došlo bi do neadekvatnog trošenja sredstava, što bi ugrozilo bezbednost. U državi, kao i međunarodnom sistemu, gde postoji problem "oskudnih" sredstava, donošenje odluka o prioritetima svodi se, po Gilpinu, na problem alokacije sredstava koji moderna ekonomska teorija rešava upotrebom "kriva indiferentnosti". Umesto hijerarhije interesa i ciljeva ove krive mogu da pokažu, kako će određena proizvodnja ili određen prioritet biti zamenjivan drugim, odnosno koliko određene proizvodnje ili prioriteta treba žrtvovati (kao trošak) da bi se postigla određena druga proizvodnja ili prioritet. Krive indiferentnosti imaju isti oblik kao krive tržišne potražnje odnosno podležu ekonomskom zakonu "opadajuće korisnosti". Ove krive na primeru dva proizvoda ili prioriteta imaju, po pravilu, sledeću formu:

Slika 1.

Kriva I_1 pokazuje kako se pri određenim proizvodnim mogućnostima društva može izabrati usmeravanje resursa, bilo za naoružanje ili za standard, dok krive I_2 i I_3 pokazuju kako se pri ukupnom povećanju društvenih resursa alokacija vrši na višem nivou i bezbednosti i standarda. Ove krive imaju prednost u odnosu na klasične obrasce hijerarhije prioriteta, jer ukazuju na dinamiku promena prioriteta u zavisnosti od sklonosti u odlučivanju vladajućih grupa ili elita, pri zadatom raspoloživom obimu resursa, odnosno sposobnosti države. Ovo je od posebnog značaja budući da u različitim vremenskim periodima država ima istovremeno veći broj kompleksnih ili protivrečnih ciljeva. Pored toga krive indiferentnosti su osjetljive i na unutrašnje i međunarodne promene. Distribucija sile npr. između domaćih koalicija može se promeniti u toku vremena, a sa njom i raznorodni ciljevi spoljne politike, što će menjati izgled krivih. Isto tako promene u troškovima određenih ciljeva, ili promene u sposobnosti država da ostvare određene ciljeve, imaće efekta na moguće promene prioriteta u spoljnoj politici, jer će se za jedne prioritete morati žrtvovati više drugih prioriteta (budući da su sredstva "oskudna").

U najopštijem sagledavanju istorije, Gilpin ukazuje da se mogu izdvojiti nekoliko tipova osnovnih ciljeva kojima su težile spoljne politike država: 1) istorijski države su kao glavni cilj imale teritorijalna osvajanja, kao sredstvo ostvarivanja drugih ciljeva, a posebno ekonomskih i bezbednosnih; 2) drugi važan cilj bio je povećanje uticaja nad ponašanjem drugih država (preko pretnji, stvaranja saveza, kao i sfera uticaja, odnosno preko stvaranja okruženja i sistemskih pravila pogodnih za ispunjenje političkih, ekonomskih, ideoloških i sličnih interesa); 3) treći ključan cilj bio je kontrola nad svetskom ekonomijom i posebno međunarodnom podelom rada, što je u vezi sa ostvarivanjem prethodna dva cilja; uticaj na međunarodnu podelu rada pretstavlja, u osnovi, uticaj na distribuciju ekonomske snage i pravila ekonomskog poretka, što podrazumeva uticaj na međunarodni monetarni sistem, odnose razmene, kretanje resursa odnosno u krajnjoj liniji uticaj na blagostanje, i odatle bezbednost i prestiž.

Pored pojmova "države" i "državnih interesa" i "ciljeva" koncept Gilpina posebnu pažnju posvećuje pojmu "međunarodnog sistema". Shodno ovom konceptu "države" stvaraju međunarodne socijalne, političke i ekonomske aranžmane u cilju unapređenja posebnih grupa interesa. One, međutim, nemaju potpunu kontrolu nad ovim procesom, jer jednom uspostavljen međunarodni sistem ima recipročni (povratni) uticaj na ponašanje država. Sistem utiče na načine na koje pojedinci, grupe i države nastoje da postignu svoje interese i ciljeve; on pretstavlja agregaciju različitih entiteta (kao npr. država-gradova, imperija, država-nacija itd.) koje su sjedinjene redovnom interakcijom (različitog tipa i intenziteta), prema određenom vidu kontrole. Upravo "kontrola" u sistemu pretstavlja najbitniji deo koji određuje poredak. Kontrola ili vladavina u međunarodnom sistemu pretstavlja funkciju tri faktora: 1) kao što je od značaja za politički sistem unutar država raspodela snage između koalicija društvenih grupa, tako je u međunarodnom sistemu od značaja za ostvarivanje vlasti (kontrole) distribucija sile između saveza koalicija odnosno država; ova distribucija sile određuje ko vlada međunarodnim sistemom odnosno čiji su interesi u najvećoj meri promovisani funkcionisanjem sistema; 2) sledeća komponenta je "hijerarhija prestiža" između država u međunarodnom poretku;

ova komponenta predstavlja reputaciju u posedovanju silom i često više nego sama sila ima uticaja na kretanja u međunarodnim odnosima; prestiž se odnosi na respekt od strane drugih država u vezi sa sposobnošću, mogućnošću i spremnošću da se primeni sila; ovde sila može imati ekonomski, vojni ili drugi karakter; 3) značajan element međunarodnog sistema i vladavine u njemu predstavlja skup prava odnosno pravila koja rukovode ili imaju izvesnog uticaja na interakciju između država; mada ova pravila baziraju na običaju, ugovorima ili konsenzusu odnosno uzajamnim interesima, ipak je njihova primarna osnova u sili i interesima pre svega dominantnih grupa ili država u socijalnom sistemu (odnosno međunarodnom sistemu). Pored ova tri činioca Gilpin ukazuje i da je svaki društveni sistem, pa i međunarodni, u izvesnom smislu ograničen, odnosno da je omeđen od šireg okruženja. Međunarodni sistem je "omeđen" faktički onim brojem država čije akcije i interakcije se uzimaju u obzir prilikom formulisanja njihovih spoljnih politika. Osnovne tipove međunarodnih promena autor je podelio u tri grupe: 1) prvu grupu predstavljaju promene u osnovnim subjektima međunarodnog sistema, gde npr. "gradove-države" zamenjuju "imperije" ili nacije-države; ova vrsta promena nastaje, uglavnom, jer pojedinci i grupe (posebno vladajuće) jednu političku organizaciju zamenjuju drugom, smatrajući da će ova druga bolje služiti njihovim interesima; pošto se istorijski interesi i "okolnosti" menjaju, a menjaju se i visine "korisnosti" i "troškova" za pojedince i grupe, dolazi do promena političkih organizacija odnosno osnovnih jedinica međunarodnog sistema; 2) drugi tip je promena sistemskog karaktera kod koje se menja vladavina u okviru međunarodnog poretka; ona podrazumeva menjanje međunarodne distribucije sile, hijerarhije prestiža, i prava i pravila uokvirenih sistemom; promena se odnosi na rast i pad subjekata u sistemu ili na oblik vladavine (kontrole) u sistemu; 3) treći tip je "interakcijska promena" odnosno menjanje političkih, ekonomskih i drugih interakcija između subjekata u međunarodnom sistemu; ove promene ne podrazumevaju menjanje hijerarhije sile i prestiža u sistemu, mada obično podrazumevaju menjanje prava i pravila uključenih u međunarodni sistem.

Za razliku od liberalnih teoretičara, koji promene sistema ili promene u sistemu vide isključivo kao postepene odnosno evolutivne, i za razliku od

marksističkih teoretičara koji stavljaju akcenat na revolucionarne i nasilne (ratne) promene, Gilpin smatra da treba uvažavati i jedan i drugi tip promena, jer su u istoriji i jedne i druge promene bile prisutne. Postepene promene, su bile znatno češće prisutne u istorijskom kretanju, međutim, autor ukazuje da marksističke stavove ne treba u potpunosti odbacivati, jer kao što na unutrašnjem planu promene nastaju kroz protivrečnost proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, na međunarodnom planu može se uzrok promena videti (kao i njihove posledice) u nejednakom razvoju proizvodnih, tehnoloških i drugih mogućnosti država, koje dovode do protivrečnosti između ovog razvoja i postojećeg sistema. Kada bi se uzimale u obzir samo interakcijske promene unutar sistema, procesi bi zaista bili isključivo evolutivni i ne bi se mogle objasniti korenite izmene međunarodnog sistema do koga je u istoriji objektivno dolazilo. U poređenju sa marksističkim pristupom, svoj koncept Gilpin smatra "nedeterminističkim", jer prema njegovom gledištu postojanje protivrečnosti u sistemu ne može deterministički odrediti pravac promena i rezultat razrešenja protivrečnosti. Po njemu npr. ne mogu postojati dva slična hegemonistička konflikta, jer konflikt može voditi jačanju dominantne sile, kao što može dovesti do pada ove sile i korenitije promene sistema.

U dokazivanju svojih osnovnih hipoteza Gilpin razvija utilitarnu tezu da države u određivanju svoje spoljne politike polaze (ili barem manje ili više treba da polaze) od "cost-benefit" analize, što implicira i razmatranja oportunih troškova, kao i upotrebu zakona "opadajućih dobitaka". Mada svaka država teži da poveća kontrolu nad određenim elementima međunarodnog sistema saglasno obezbeđenju svojih osnovnih vrednosti i interesa, politički realizam, po Gilpinu, nedovoljno kritički staje na stanovište da države teže da maksimiziraju svoju silu, ne uzimajući u obzir prisutnost "oportunih troškova". Povećanje sile nije, naime, stalna sklonost države, jer svako njeno povećanje iziskuje žrtvovanje drugih dobara, što u najopštijem ukazuje da sistem, po sebi, ne teži promenama, već statičnosti. Da bi došlo do promena sistema potrebno je da za državu (ili države): shvaćene relativne koristi budu veće od relativnih troškova, ili da dugoročne koristi prevagnu nad kratkoročnim troškovima, ili da se ukaže potreba da se obezbedi da u dinamici promena ne dođe do budućih eventualnih

relativnih gubitaka, ili da se iskaže težnja da se onemogući da konkurenti preko kontrole nad nekim od elemenata sistema ostvare potencijalne relativne prednosti. Sve dok jedinice u sistemu ne vide mogućnost ostvarenja neto dobitaka (čak i u dužoj perspektivi) sistem će ostati stabilan tj. u ekvilibriumu. Pored međunarodnih aspekata Gilpin ukazuje da, pošto promene sistema zavise i od prirode države, moguće je, i potrebno, analizu troškova i koristi proširiti i na unutrašnju političku oblast, odnosno na društveni mehanizam unutrašnje raspodele troškova i koristi; ovde se naravno postavlja pitanje i koji su aranžmani profitabilni ili predstavljaju trošak za određene subjekte, odnosno koji subjekti imaju interesa za promene međunarodnog sistema.

U međunarodnom "okruženju" osnovni faktori koji su u dosadašnjem istorijskom toku na značajniji način uticali na međunarodne promene bili su razvoj transporta i komunikacija, vojne tehnike i tehnologije, i priroda ekonomije. Tehnološke promene vezane za transport i komunikacije redukovale su troškove i podigle visinu "neto" dobitaka za preuzimanje poduhvata u menjanju međunarodnog sistema. Ključni gradient pada sile u zavisnosti od prostora je izmenjen, što je omogućilo drukčije procene u vezi sa teritorijalnom ekspanzijom ili očuvanjem integriteta nad teritorijalno većim geografskim celinama. Na ovaj način stvorene su osnove za imperijalna osvajanja i stvaranje kolonija.

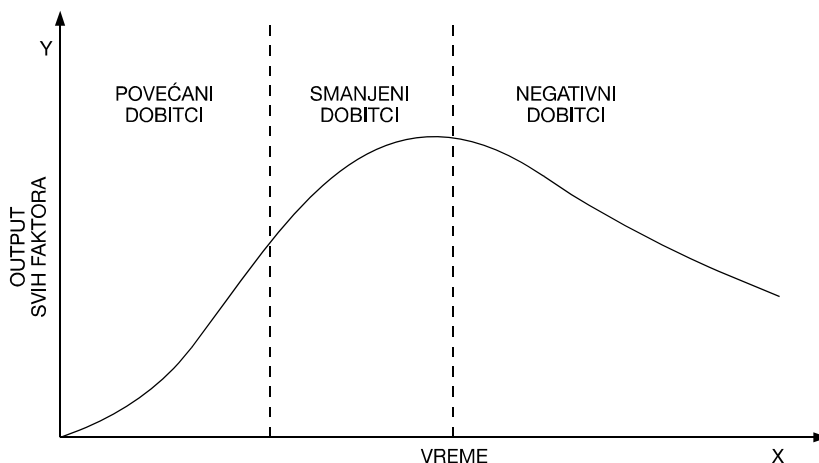
Na sličan način promene u tehnikama i tehnologiji ratovanja omogućavale su u istorijskom toku bitne promene u anticipiranju troškova i koristi od menjanja međunarodnog sistema. Promene u tehnikama ratovanja odnosno strategijama i taktikama, koje su davale prednost određenoj strani bile su značajne posebno u ranijim periodima istorije kada je vojne inovacije bilo lako osvajati ili imitirati. Tek u najnovije vreme tehnološke promene postaju, po Gilpinu, značajne za balans sila. Pored toga vojne inovacije su posebno značajne kada umanjuju ili povećavaju oblast nad kojom je profitabilno proširivati vojnu zaštitu (u "zamenu za dohodak"), što ohrabruje ili destimuliše vojnu ekspanziju. Vojne inovacije mogu, što je istorijski i slučaj, postati u većoj meri kapitalno-intenzivne i favorizovati stvaranje krupnijih političkih celina, kao što je npr. bilo stvaranje država-nacija, a takođe, kao što ukazuje autor, razvoj

160

inovacija može voditi “ekonomiji obima”, što isto ohrabruje stvaranje većih političkih entiteta, jer stvaranje veće proizvodnje dovodi do opadanja troškova po jedinici vojne sile. Naposljetku treći faktor okruženja, koji ima posebno veliki značaj za promene u međunarodnom poretku je priroda ekonomskog sistema odnosno ekonomske promene koje uslovljavaju kretanje međunarodnog sistema. U najopštijem smislu, Gilpin ukazuje, najpre, da ekonomski sistem utiče na politički sistem i obratno, odnosno da distribucija sile u krajnjoj liniji zavisi od ekonomske baze; ali i, s druge strane, da distribucija sile predstavlja determinišući faktor ekonomskih aktivnosti (kako domaćih, tako i međunarodnih) subjekata odnosno njihovog učešća u sticanju i distribuciji ekonomskih dobitaka. Sticanje ekonomskih dobitaka je neodvojivo povezano sa sticanjem sile, budući da osnova sile zavisi od ekonomskih resursa i ekonomske snage države. Mada neoklasični teoretičari ekonomije ne upražnjavaju termin “višak vrednosti”, smatrajući da je svakom proizvodnom faktoru i jedinki proizvodnje dodeljena vrednost koja je saglasna njegovom marginalnom doprinosu ekonomiji, Gilpin upotrebljava termin “ekonomski višak”, kao podesan za objašnjavanje borbe država za raspodelu ovog viška dobara i usluga, odnosno kao motiva kontrole i organizacije međunarodnih ekonomskih odnosa u cilju povećanja relativnog učešća u njemu. Budući da su ekonomska sredstva, kako na domaćem, tako i na međunarodnom planu “oskudna”, redistribucija “viška vrednosti”, kao i, u najopštijem, sticanje ekonomske prednosti predstavlja značajan motiv ponašanja država i menjanja političkih odnosa. Kao i kod tehničkih i vojnih činilaca promene, ekonomska kretanja, a posebno menjanje podele rada i efikasnosti privreda, dovode do sklonosti menjanja međunarodnog sistema saglasno odnosu koristi i troškova, kao rezultanti ekonomskih promena. Ekonomski razvoj i tokovi od uticaja na ekonomiju (npr., trgovina, kretanje i cene proizvodnih faktora, troškovi transakcija, promene u populaciji i tehnologiji i drugi ekonomski činoci) mogu na razne načine uticati na menjanje koristi i troškova kao potsticaja za promene međunarodnog sistema.

Ipak, po Gilpinu, moguće je izdvojiti tri osnovne grupe faktora koji na značajan način utiču uz promene međunarodnog sistema. Prvi činilac se odnosi na promene u ekonomiji “skale”, ili obima, koja može biti, kao što je praksa i

pokazala, jak potsticaj težnji za državnom ekspanzijom, budući da povećanje veličine proizvodnje i tržišta odnosno povećanje skale ekonomskih jedinica i smanjenje troškova transakcija, kao i smanjenje troškova po jedinici proizvoda, pretpostavlja efikasnost koja implicira ekonomsko i često teritorijalno širenje. U novije vreme, promene čak i u obimu "javnih dobara" plasiranih od strane država, predstavljale su, po Gilpinu, značajan faktor promena u međunarodnom sistemu ("javnih dobara" za koji je dobivan "dohodak"). Drugi činilac, koji je posebno bio prisutan kao potsticaj ekspanzije, je "internalizovanje" spoljnih nenaplativih koristi i troškova (tzv. "externalities") odnosno takvih koristi koje ne predstavljaju obavezu za korisnike da ih kompenzuju, kao i takvih troškova koji ne predstavljaju obavezu da se u njima učestvuje ili da se kompenzuju. Država naime može težiti povećanju kontrole nad međunarodnim sistemom da bi naterala stranu koja je (nezavisno od okolnosti) imala koristi, da izvrši plaćanje ili plaćanja, odnosno ako se radi o "troškovima" koji su pogodili državu, da nateraju odnosnu stranu da prekine štetnu delatnost ili da plati kompenzaciju za nastale troškove. Najzad treći faktor koji je od posebnog značaja za ekonomska kretanja i njihov uticaj na društveni i međunarodni sistem je dejstvo zakona "opadajućih dobitaka". Ovaj zakon koji je poznavala klasična ekonomija (inače dokazivan od D. Rikarda u vezi sa "Rentom") objašnjava posledice ekonomskog pada koji je, ukoliko nema tehnoloških inovacija, neminovan, na određenom stupnju razvoja proizvodnog autputa. Ovaj poznati zakon ukazuje da je za kontinuirani ekonomski rast (tj. kontinuirani porast autputa) potrebno da se svi proizvodni faktori (inputi) povećavaju u istoj proporciji, odnosno da ako to nije slučaj, doći će prvo do kontinuiranog rasta, a zatim će rast imati sve manju stopu. Funkcija bi u tom slučaju imala ovaj oblik:

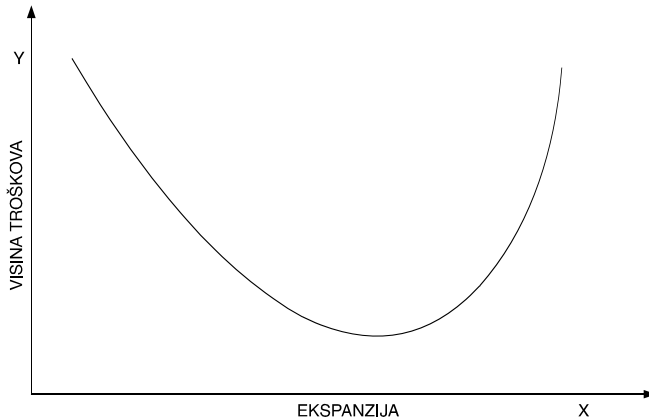
Slika 2.

Opadanje stope rasta u razvijenim ekonomijama, praćeno je, po pravilu, padom profitnih stopa što pored neposrednih ekonomskih i socijalnih posledica, kao što je stalna tendencija rasta standarda i ličnih primanja, dovodi do slabljenja relativne snage ovih država u odnosu na konkurentne države (koje iako slabije, mogu imati višu stopu rasta). Ovakve promene ekonomske i opšte sposobnosti, posebno ako je težnja razvijenih država da zadrže od relativnog opadanja stopu ekonomskog rasta i svoju premoć i konkurentnost, može dovesti do ekspanzionističkih tendencija i drugih vidova promena ili kontrole u međunarodnom sistemu. Za razliku od marksističko-lenjinističke koncepcije, Gilpin, međutim, smatra da zakon "opadajućih dobitaka", nije samo primenjiv na kapitalistička društva, već i na svako drugo, pa i socijalističko društvo, pri čemu ne smatra da stagnacije do kojih dolazi posredstvom delovanja ovog zakona neophodno vode propasti kapitalizma. Zakon "opadajućih dobitaka" međunarodni sistem čini jedino manje izbalansiranim i u većoj meri doprinosi njegovim dinamičkim promenama.

Pored ova tri faktora, ne treba zanemariti ni dejstvo "strukture" međunarodnog sistema (posebno broj vladajućih sila u sistemu odnosno postojeću raspodelu sila) budući da "struktura" predstavlja determinantu ograničavanju odnosno modifikovanja "troškova" ponašanja država;

redistribucija snage, naime, može povećati ili smanjiti “troškove” menjanja sistema. Isto tako, kao važan činilac mogu se izdvojiti i “domaći” faktori od značaja za sposobnost i voljnost društva da “plati” određene “troškove”, pri čemu od karaktera društva i domaćih izvora “promena” zavisi potencijalna mogućnost iskorišćavanja eventualnih dobitaka koji mogu da postanu dostupni u međunarodnom okruženju.

Porast snage države, praćen je, po pravilu, kretanjima i trendovima teritorijalne, političke i ekonomske ekspanzije koji imaju povratno dejstvo na jačanje sposobnosti države, posebno kroz delovanje zakona “economies of scale”. Dejstvo ovog zakona pojačava (odnosno ubrzava) proces ekspanzije države, koji bi ukoliko ne bi delovale druge objektivne protivtežne sile, doveo do toga da odnosna država zagospodari celinom međunarodnog sistema. Do ovoga, kao što ukazuje Gilpin nikada ne dolazi, jer postoji dovoljno progresivan porast troškova, kao i dejstvo zakona “opadajućih dobitaka”, što umanjuje neto dobitke od državne ekspanzije odnosno od promena i kontrole međunarodnog sistema. Pod dejstvom zakona “opadajućih dobitaka” svaka ekspanzija država je limitirana, odnosno jedinica će težiti promenama sistema kroz teritorijalnu, političku i ekonomsku ekspanziju sve dok marginalni troškovi ne postanu jednaki ili veći od marginalnih dobitaka ($dC \geq dB$). Ekspanzija države zavisna je od funkcije troškova koja, ima sledeći oblik:

Slika 3.

U početnoj fazi, naime, jačanje ili ekspanzija države je okarakterisana opadanjem troškova, uglavnom usled delovanja ekonomije “skale”. Kasniji rast troškova limitira ekspanziju države odnosno njenu kontrolu nad sistemom. Stoga, svaki međunarodni sistem, po Gilpinu, prirodno teži ekvilibriumu, budući da je jačanje država u sistemu ograničeno odnosno da uvek postoji tačka preseka marginalnih “troškova” i “dobitaka”. Princip ciklusnih promena primenljiv je na subjekte raznih epoha (najranije gradove-države, potom imperije, kao i moderne države), pri čemu na prirodu ciklusa u svakoj “društvenoj formaciji” utiče dominantni vid proizvodnje. Imperije su stoga bile značajan način ostvarivanja i posedovanja sposobnosti država u feudalnoj formaciji, gde se ekonomski rast vezivao za posedovanje obradivih teritorija. Kasnije, kada su troškovi zaštite teritorije postajali veći od koristi koja je ona donosila, odnosno u periodu razvoja industrijske proizvodnje i kapitalizma, dominantni subjekti su postali nacionalne-države.

Mada međunarodni sistem ima sklonost ekvilibriumu, Gilpin ovo stanje smatra kratkotrajnim, jer je tendencija troškova u status quo-u (naročito posle ekspanzije država) da rastu brže od postojećih dohodaka. Rastući troškovi nastaju kako usled procesa rasta unutrašnje potrošnje, tako i povećanja

spoljnog trošenja država, što ima nepovoljne efekte na ekonomsku ravnotežu i održavanje postojećeg porasta dohotka. Prema zakonu "opadajućih dobitaka" troškovi zaštite države, kao i razni oblici potrošnje koji umanjuju sredstva za produktivno investiranje, najbrže rastu u zemljama sa višim društvenim proizvodom po glavi stanovnika. U razvijenim zemljama dolazi do relativnog opadanja stope investiranja i usporavanja stope privrednog rasta u uslovima kada komparativne prednosti bazirane na tehničkim dostignućima sve više gube na značaju, difuzijom tehničko-tehnoloških informacija ostalim zemljama. Troškovi održavanja vojne sile, koja je predmet modernizovanja, sve više rastu i opterećuju ukupne društvene troškove. Pored rastuće javne potrošnje u razvijenijim državama ovde je povećanje standarda vezano kako za prekomeran rast lične potrošnje i ličnih dohodaka, tako i za neproduktivne socijalne izdatke. Proizvodni sektor kod ekonomski naprednijih država (industrija i poljoprivreda) sve više se smanjuje u odnosu na sektor usluga, koji se odlikuje manjom stopom produktivnosti od industrije. U bogatijim društvima, pored toga, dolazi, po shvatanju Gilpina, i do slabljenja moralnih vrednosti i većeg obima korupcije. Pored unutrašnjih aspekata koji opterećuju države, nadalje, na međunarodnom planu dominantne sile suočene su sa rastućim troškovima održavanja svog položaja, ne samo kao posledica rastuće potrošnje održavanja naoružanja, već i zbog stalnog jačanja konkurentnih sila, odnosno promena u distribuciji snage. Ovo je posebno vezano za pomenuti gubitak ekonomske nadmoći (delovanjem zakona "opadajućih dobitaka"), kao i za tehničko jačanje konkurentskih država. Ove države u odnosu na dominantne države imaju niže troškove, njihove stope rasta su više, što dovodi do smanjenja jaza i narušavanja postojeće raspodele sile u sistemu, čime poredak izlazi iz stanja ravnoteže i postojeći status quo prelazi u disekvilibrum. Sklonost da svaki uravnotežen sistem pređe u stanje neravnoteže, usled dejstva rastućih troškova za održavanje, pre svega uvećanih sistema, Gilpin ne pripisuje samo kapitalističkom društvu. Čak i u feudalnom društvu, imperije su imale rastuće troškove za održavanje teritorijalnog status quo-a, što ukazuje na univerzalno dejstvo ovog principa.

Nezavisno od toga na koji način međunarodni sistem izlazi iz ravnoteže, u krajnjoj liniji disekvilibrum može biti ili razrešen u sistemu ili će sistem biti promenjen, pri čemu će nova ravnoteža odražavati redistribuciju snage. Da bi se održala dominacija potrebno je naime ili da društvo poveća sredstva za održavanje svog međunarodnog položaja ili da umanjí postojeće obaveze i time odnosne troškove. Najčešći način namicanja sredstava u istoriji bilo je povećanje poreza, mada su u novije vreme zbog nepopularnosti ovog metoda korišćena i indirektna sredstva kao što je pribegavanje inflatornoj politici, manipulisanje odnosima razmene sa drugim zemljama, kao i upotrebom drugih srodnih finansijskih i trgovinskih mera i politika. U odsustvu inventivnosti u organizaciji i tehnologiji odnosno u odsustvu reformi institucija (koje takođe mogu biti vezane za povećane troškove), ukoliko se ne mogu obezbediti dopunska sredstva iz drugih izvora, neophodno je troškove umanjiti odnosno dovesti ih u balans sa postojećim dohotkom. Prema autoru postoje tri načina na koji se može postupiti: 1) prvi se odnosi na eliminisanje razloga povećanih troškova i zaostajanja, na način da se oslabi ili uništi konkurent odnosno protivnik, što se može postići kroz npr. otpočinjanje preventivnog ratnog sukoba; 2) država može težiti redukovanju troškova kroz ekspanziju koja treba da obezbedi viši nivo bezbednosti koji bi bili praćeni nižim odbrambenim troškovima; ovakva mera bi umanjila pretnje potencijalnih protivnika i imala dugoročniji efekat na potrošnju; 3) država može redukovati svoje međunarodne obaveze; najdirektniji način je unilateralno napuštanje ekonomskih, političkih ili vojnih obaveza; drugi način je ulazak u saveze ili pridruživanje (uz moguće davanje koncesija) manje opasnim silama; treći način je davanje koncesija silama u usponu i na taj način umirivanja njihovih ambicija.

Ovakve pretpostavke o razrešenju problema troškova dovode Gilpina do najvažnijeg stava sa neorealističkim obeležjima, a to je da je "hegemonistički rat" osnovni mehanizam sistemskih promena u svetskoj politici. Ovaj rat, po pravilu, ima za posledicu zamenjivanje jednih hegemonističkih sila, drugim hegemonističkim silama. Takav sukob teži uvlačenju svih važnijih sila u totalni rat, pri čemu se one dele u oponentne blokove. Bipolarna konfiguracija sile obično pretskazuje početak potencijalnog sukoba. Rat ove vrste teži promeni

prirode i vladavine u međunarodnom sistemu, koji je postao "nelegitiman". Hegemonistički rat je zato po svojstvima neograničeni konflikt, gde se teži, po pravilu, potpunom uništavanju protivnika. U ovakvom ratu sva sredstva postaju upotrebiva i samo tehnološka sposobnost, postojeći resursi i strah od odmazde predstavljaju limite sukoba. Pored hegemonističkog rata, međutim, i unutrašnje revolucije mogu imati značaj za promene međunarodnog poretka, ali one po shvatanju autora nemaju isti značaj kao hegemonistički ratovi i njihov domet zavisi od toga do koje mere su ove snage usmerile društvena sredstva za jačanje državne sile i kako su promene uticale na preraspodelu sila u međunarodnoj zajednici.

Osnovna teza koja je u Gilpinovom delu prisutna je da se priroda međunarodnih odnosa nije "fundamentalno" promenila u toku čitavog "mileniuma" kretanja istorije civilizacije. Mada je došlo do razvoja moderne nauke, tehnologije i ekonomije, ljudska priroda i dalje razrešava bazične probleme koji se odnose na područje rata, a koja su formulisana još u delima drevnih pisaca, kao što je npr. Tukidid. U novije vreme nuklearno oružje učinilo je rat skupljim i povećalo je dozu straha i odvratanja od rata. Ovo oružje, kao i svako oružje masovnog uništavanja nije isključilo mogućnost izbijanja ratova ili svetskog rata, mada je doprinelo da drastični sukobi oko vitalnih interesa između današnjih supersila budu u manjoj meri prisutni. Slično važi i za jačanje moderne ekonomske sile, koja i pored svog povećanog značaja, ne može da promeni, kroz recimo sankcije ekonomskog karaktera, ponašanje država (što je ilustrovano na primeru Irana i Sovjetskog Saveza). Na sličan način po Gilpinu, ekonomska međuzavisnost, nije uticala na slabljenje takmičenja i nepoverenja među državama, već je suprotno tome došlo do obazrivosti od gubitka autonomije (posebno od gubitka stranih tržišta, izvora sirovina itd.) sa pridruženim "troškovima" međuzavisnosti, što je doprinelo (i kroz rastući "privredni nacionalizam") povećanju mogućnosti međunarodnih sukoba. Isto tako razvoj komunikacija i transporta nemora dovesti do stvaranja "svetske kulture" koja će promenama ljudske svesti umanjiti mogućnosti sukobljavanja. Znanje i razvoj nauke i tehnologije ne moraju imati efekat na međunarodni moral. Fizičko približavanje preko sredstava tehnologije i komunikacija ne treba dovoditi u vezu

168

sa moralnim jedinstvom, budući da ljudi ostaju podeljeni, kao i do sada, rasnim, religioznim, ekonomskim i drugim razlikama. Napredak znanja po sebi ne mora stvoriti pravedniji i mirniji svet. Nova znanja mogu povećati, ne samo koristi, već i snagu potrebnu za sukobljavanje. Razvoj ljudskog uma i prosvetličanje država neće ukinuti prirodu države kao jedinice koja teži očuvanju sopstvenog interesa, kao što se neće promeniti ni anarhična priroda postojećeg međunarodnog poretka. Pored toga nacionalna-država kao osnovni subjekt međunarodnog sistema neće biti u doglednoj budućnosti zamenjena efikasnijim oblicima političke i ekonomske organizacije. Prelazak sa nacionalne države na neki drugi oblik organizacije (odnosno jedinice sistema) bio bi u sadašnjim uslovima praćen neopravdano visokim "troškovima" koje bi trebalo da plate savremene države. Nijedna današnja država, stoga, ne forsira ovakvu promenu unutar međunarodnog poretka, tako da država ostaje osnovna jedinica sistema.

U celini analizirajući neorealističku koncepciju Gilpina može se primetiti da ovaj autor u značajnoj meri obogaćuje moderna shvatanja o sili dinamičkim elementima, što nije bio slučaj kod ranijih teoretičara realizma. Za razliku od Waltza, Gilpinova koncepcija izlazi iz sistemske strukture definisane isključivo u kategorijama sile i pokušava da objasni promene međunarodnog poretka kroz mehanizme nejednakog ekonomskog rasta, što ukazuje da autor prihvata određene elemente marksističkih pogleda, odbacujući, međutim, kako sam kaže "determinizam" svojstven marksizmu. Oslanjajući se na ideje klasične ekonomske teorije Gilpin izgrađuje utilitaristički koncept, koji se oslanja na dinamički odnos između marginalnih koristi i marginalnih troškova, što predstavlja značajan doprinos razvoju teorijske misli, koji će prihvatiti savremena metodologija analize međunarodnih odnosa.

c) S. Krasner

Koncept Gilpina i Waltza u izvesnoj meri nadopunjuje teorijsko razmatranje S. Krasnera koji posebnu pažnju posvećuje postojanju "režima" u okviru međunarodnog sistema.¹⁰³ Režime Krasner definiše kao skupove

¹⁰³ Vidi S.D. Krasner: "Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables", u "International regimes", Cornell Univ.press. 1983.

“implicitnih i eksplicitnih principa, normi, pravila i procedura donošenja odluka oko kojih očekivanja aktera konvergiraju” u datoj oblasti međunarodnih odnosa. Kada principi, norme, pravila i procedure postaju manje koherentni ili kada konkretna praksa postaje u većoj meri nekonzistentna režimi teže “slabljenju”. Režimi se određuju kao skup “interventnih promenljivih” koji stoje između “bazičnih uzročnih promenljivih” i rezultati ponašanja subjekata. Postojanje režima nije relevantno, samo u situacijama kada “bazične uzročne promenljive” neposredno deluju na rezultate ponašanja, odnosno kada shodno teoriji igara nastaje “zero-sum” situacija. U većini slučajeva režimi, međutim, deluju kao značajan posrednik. Osnovni razlog postojanja režima je egoistični interes država. Ovaj interes nije u maksimizaciji razlika između sopstvene sile i sile svojih potencijalnih protivnika. Egoistički interes je u maksimizaciji sopstvenih korisnosti, na način da one ne doprinose ili što manje doprinose koristima drugih subjekata. “Egoističnu” državu zanima ponašanje drugih subjekata samo do one mere dok takvo ponašanje nema uticaja na stepen ostvarivanja sopstvenih koristi. Sila je instrument jačanja korisnosti međunarodnih subjekata, pri čemu su osnovni subjekti međunarodnog sistema države. Egoistični interesi izraženi u formi ekonomske i političke snage mogu kao eksogeni činioци imati uticaja na menjanje režima. Pored toga promenama režima mogu doprineti i “navike, običaji i znanje”. Osnovni činioци stvaranja režima su sila i interes. Režimi ne predstavljaju, međutim, “autonomnu promenljivu”, koja bi potpuno nezavisno uticala (pored osnovnih promenljivih) na rezultate ponašanja. Autonomija režima se bazira na svojevrsnom “Lag”-u i “Feedback”-u. Dejstvom “Lag”-a (tromosti) režim ima samostalnu egzistenciju, pri čemu je odnos “bazičnih uzročnih promenljivih” i režima “oslabljen”. S druge strane “Feed-back” predstavlja proces kojim uspostavljen režim menja silu i interese. Ovakav koncept ima sledeće važnije posledice, koje u osnovi ostaju u okvirima, nešto razrađenijeg, koncepta strukturalnog neorealizma: 1) promene u distribuciji sile ne moraju uvek imati za posledicu promene u rezultatima ponašanja, jer režimi deluju ili mogu delovati u funkciji interventnih promenljivih; 2) principi, norme, pravila i procedure ne moraju uvek biti usaglašene sa preferencijama najjačih sila; 3) nejednaki tokovi istorijskih promena uslovljavaju stvaranje režima, a

posebno "fundamentalni" diskontinuiteti, kao što su ratovi; 4) u trenutku stvaranja režima, postoji visok stepen njihovog podudaranja sa distribucijom sile, međutim, vremenom ova podudarnost postaje sve manja; 5) vremenom se razvijaju neopodudarnosti između režima i kretanja u raspodeli sile, što u krajnjoj liniji može dovesti do promena principa i normi, odnosno režima, pre svega od strane najjačih sila; 6) režim, kao interventna promenljiva, nema neposrednog uticaja na bazične kauzalne promenljive (silu i interese); 7) "tromost" (lag) režima za promene zavisi od oblika vlasti; ako je vlast hijerarhična, tromost promne je manja; 8) "tromost" režima može se povećati i zbog delovanja navika i običaja, kao i zbog nesigurnosti u promene ili neznanja na koji način izvršiti promene (kognitivna nesposobnost); 9) režimi menjaju "kalkulaciju" interesa u odnosu na stanje bez režima; 10) režimi mogu imati efekta na interese koji su ih stvorili, povećavanjem razmenjivačkih tokova (gde se povećavaju "oportuni troškovi"), bržim sticanjem znanja i stvaranjem svojinskih prava; 11) režimi mogu uticati da slabije države podignu sposobnost svog uticaja na međunarodne odnose; 12) režimi mogu (indirektno) promeniti sposobnosti sile svojih članica, omogućavajući (olakšavajući) određena ponašanja koja jačaju ili slabe učinak sile država (odnosno sposobnosti).

d) H. Bull

Kao što se može zaključiti iz ove modifikovane koncepcije strukturalnog realizma, Krasner uviđa značaj režima u međunarodnom poretku, što nije prisutno teorijskim konceptima Waltza i Gilpina. Prisustvo "režima" u njegovom konceptu, može se razumeti kao prihvatanje argumentacije liberalnog institucionalizma da pravila i norme u međunarodnom sistemu imaju veći uticaj od onog koji mu pripisuju predstavnici realističke teorije. U ovom pogledu delimično blizak Krasneru je H.Bull koji je smatrao da norme i pravila u međunarodnom sistemu nastaju spontano (slično kao u prvobitnoj zajednici). Za Bulla "međunarodni sistem" predstavlja interakciju koja je definisana kontaktima koji uzimaju u obzir i vrše "kalkulaciju" ponašanja drugih država, dok međunarodno "društvo" nastaje kada države (manje-više) spontano uspostavljaju odnose zasnovane na zajedničkim interesima, vrednostima i

normama.¹⁰⁴ Bull se međutim razlikuje od Waltza, Krasnera i Gilpina, što pridaje poseban značaj stvaranju univerzalne (globalne) kulture, što pretstavnici neorealizma odbacuju. Osnovna primedba koja bi se mogla uputiti Krasneru je da nedovoljno uzima u obzir povratno dejstvo režima na “osnovne promenljive” (silu i interese), što u osnovi i pretstavlja bitnu razliku između njegove koncepcije i neoliberalnih shvatanja. I pored toga saznajna vrednost Krasnerovog koncepta nije mala budući da doprinosi uobličavanju realističke metodologije, koja je u odnosu na nedovoljno razvijenu neoliberalnu metodologiju pokazala prednosti u objašnjavanju znatnog broja međunarodnih pojava (posebno u toku hladnoratovskog perioda). Koncept realizma svojim stavovima o politikama koje se oslanjaju na relativne dobitke, zatim o preventivnom ratu, kao i spontanom prelasku uravnoteženih međunarodnih sistema u neravnotežno stanje, dao je solidnu perspektivu razvoja teorijskoj misli u ovoj oblasti. Dinamiziranje realističke teorije preko saznanja da pri jačanju sposobnosti država i posebno njihovog proširenja intenzivnije deluju efekti poznati u teoriji kao “Diseconomies of scale” (koje uviđa Gilpin), kao i zakon “opadajućih dobitaka”, posebno je pogodno u svrhe objašnjavanja i predviđanja promena i kretanja, gde na međunarodnu politiku, u savremenim uslovima, sve više utiču dinamičke promene ekonomskog tipa.

III.2.3. Teorije o spoljnoj politici i diplomatiji

Za formulisanje savremene misli o međunarodnim odnosima, pored navedenih koncepata, od značaja su i teorijska shvatanja jednog broja autora koji se nemoraju svrstati ni u grupu liberalnog ili neoliberalnog pravca, ni u grupu realistički ili neorealistički orjentisanih doktrina. Koncepcije ovih autora imaju manje ili više dodirnih tačaka sa glavnim (prethodno) izloženim konceptima, ili su delimično metodološki podesne za dokazivanje nekih argumenata koje koriste osnovne koncepcije. Pored toga nemali značaj imaju i metodolozi koji primenom novih metoda dokazuju vrednost, bilo neorealizma ili neoliberalizma, tako da ćemo se u ovom poglavlju ukratko osvrnuti i na njihov

¹⁰⁴ Vidi H. Bull: “The anarchical society”, Columbia univ.press., 1977.

doprinos razvoju međunarodne teorije. Ne ulazeći u opširnija izlaganja posebnih koncepata ovde će biti iznesene samo najosnovnije crte ovih shvatanja koje bi mogle poslužiti za davanje odgovarajućih zaključaka.

Na savremena shvatanja neorealizma, poseban uticaj imao je razvoj sistemske teorije koji je prisutan u delima M. Kaplana, T. Parsonsa, C. Mc Clellanda, D. Eastona i D. Singera.¹⁰⁵ U poređenju sa teorijama koje osnovu ponašanja država izvode iz prirode čoveka (gde spadaju i psihološko-instiktivističke teorije S.Freuda, E.Glovera, H. Lasswella itd.)¹⁰⁶ ili prirode države (N. Machiavelli, E. Burke, J.S. Mill i drugih),¹⁰⁷ sistemski teoretičari vide u dejstvu međunarodnog sistema nezavisni činioc koji utiče na ponašanje država. Među ovim teoretičarima poseban uticaj imaju Kaplanova shvatanja, koja su imala izvesnog značaja i za Waltzovo formiranje neorealističkih pogleda.¹⁰⁸

a) M. Kaplan

U Kaplanovom konceptu međunarodni poredak pretstavlja sistem, koji može imati svoje podsisteme (kao što je politički podsistem), a sastavljen je od

¹⁰⁵ Porediti M.Kaplan: "System and process in international politics", Wiley, 1957; T.Parsons: "The social system", Rutledge and Kegan Paul, 1952; C. Mc Clelland: "Theory and the international system", Macmillan, 1966; D. Easton: "A systems analysis of political life", Wiley, 1965; i D. Singer: "The level of analysis problem" u "The international system", Princeton univ.press., 1961.

¹⁰⁶ Porediti S.Freud: "Open letter to Albert Einstein" u "Why war", New Commonwealth 1933; E. Glover: "War, sadism and pacifism", Allen and Unwin, 1933; H. Lasswell: "World politics and personal insecurity", Mc Graw Hill, 1935.

¹⁰⁷ Vidi N.Machiavelli: "The prince", Oxford univ.press. 1934; E.Burke: "Letters on the proposals for peace with regicide directory of France", 1796; J.S. Mill: "A few words on non-intervention", 1859; F. Meinecke: "The idea of "Raison d' Etat", Routledge and Kegan Paul, 1957; C.de Montesquieu: "The spirit of laws", George Bell, 1878; F.W.G. Hegel: "The philosophy of right", Oxford univ.press, 1942; R. Neibuhr: Moral man and imoral society: ethics and politics", C.Scribner's sons, 1934; M.Wight: "Power politics", Royal intitute of world affairs, 1946.

¹⁰⁸ Vidi M.Kaplan: "System and process in international politics", Wiley 1957 (kao i K.N. Waltz: "Theory of international politics", Random House, 1979).

dve grupe međunarodnih subjekata: 1) nacionalni akteri (gde spadaju države); i 2) "supranacionalni" ili nadnacionalni akteri (međunarodne organizacije). Međunarodni sistem modifikuje ponašanje međunarodnih subjekata, pri čemu međunarodni subjekti svojim delovanjem uslovljavaju svojstva i kretanje međunarodnog sistema. Osnovne promenljive za opisivanje bilo kog međunarodnog sistema su: 1) osnovna pravila sistema; 2) pravila transformacije sistema; 3) promenljive koje opisuju klasifikovanje aktera; 4) one koje opisuju jačinu ili "sposobnosti" aktera; 5) informacione promenljive. Cilj systemske analize je, po Kaplanu, otkrivanje procesa promene međunarodnog sistema usled dinamike unutar poretka interakcije međunarodnih aktera (odnos država, kao i međunarodnih ustanova), kao i proučavanje promena ponašanja međunarodnih aktera, kao posledice menjanja međunarodnog sistema. Kaplan u svojim istraživanjima vrši klasifikaciju na šest vrsta međunarodnih sistema: 1) poredak "balansa snaga"; 2) "labavi bipolarni"; 3) "čvrsti bipolarni"; 4) poredak "jediničnog veta"; 5) "univerzalni" poredak, i 6) "hijerarhični poredak". Naglasak u istraživanjima stavljen je na sistem "balansa snaga", za koje je autor otkrio da poseduje sledeća svojstva (odnosno načela ponašanja): 1) "deluj" da povećaš (sopstvene) "sposobnosti", ali "pregovaraj" pre nego uđeš u sukob; 2) "uđi" u sukob pre nego što se odrekneš mogućnosti da stekneš "sposobnosti"; 3) "zaustavi" sukob pre nego što ukloniš "neophodnog" nacionalnog aktera; 4) "deluj" da se suprotstaviš svakoj koaliciji ili individualnom akteru koji pretenduje da zauzme mesto koje je neodmereno dominantno u odnosu na druge u sistemu; 5) "deluj" da ograničiš aktere koji žele realizovanje principa supranacionalnosti; 6) "uzimaj" u obzir kao neprihvatljivo ili ograničavajuće da najznačajniji "esencijalni" nacionalni akteri ponovno uđu u sistem kao prihvatljivi partneri ili "deluj" (kada je potrebno) da manje značajni akteri budu klasifikovani kao najznačajniji akteri; tretiraj sve najznačajnije ("esencijalne") aktere kao prihvatljive aktere. Ovo načelo podrazumeva da članstvo u sistemu zavisi od ponašanja koje korespondira neophodnim pravilima i normama sistema; ako je naime broj esencijalnih aktera neodmeren npr. nedovoljan, sistem "balansa snaga" postaje nestabilan, stoga, održavanje broja esencijalnih nacionalnih aktera iznad kritičnog najnižeg nivoa je neophodan uslov stabilnosti poretka; ovo

podrazumeva vraćanje u sistem poraženih aktera ili reformisanih (ranije "devijantnih") aktera.

Kao što iz ovih Kaplanovih analiza možemo zaključiti, stavovi do kojih se dolazi u velikoj meri su bliski ili istovetni stavovima neorealizma. Ovo se posebno vidi u zaključcima da treba preventivno delovati da bi se sprečilo jačanje protivnika ili nepovoljno transformisanje poretka. Mada Waltz smatra Kaplanov koncept nedovoljno preciznim u definisanju razlika između međunarodnog sistema i međunarodnog okruženja, ovaj koncept ipak nudi dobru osnovu za razvoj principa koji se odnose na ponašanje država u međunarodnoj konstelaciji. Na bazi Kaplanovog teorijskog gledišta, Waltz izgrađuje sistemski koncept u kome se, kao što smo mogli u prethodnom izlaganju da vidimo, izdvajaju posebni elementi "strukture" sistema, kojima se drugačije definiše odnos između sistemskog nivoa i komponenti sistema. Takav sistem je kod Waltza isključivo političke prirode, gde je naglasak stavljen na promene organizacionog principa i promene u raspodeli sile, koje dinamiziraju međunarodni sistem.

b) R.C. Snyder, H.W. Bruck i B. Sapin

Za razliku od sistemskog pristupa, koji međunarodni poredak tretira kao sistem od bazičnog značaja za ponašanje država, koncepti koji su svoja elaboriranja usmeravali na proces donošenja odluka državne spoljne politike, u većoj meri su potvrđivali neoliberalne argumente koji su izvore političkog ponašanja tražili unutar samih država. Za R.C. Snydera, H.W. Brucka i B. Sapina pojedinačni donosioci odluka (jedinice), po pravilu, zavise od unutrašnje organizacione strukture koja je definisana sledećim elementima: 1) personalom organizacije, koji dužuje svoj položaj pripadnosti organizaciji (sa ograničenim radnim vekom i radnim sposobnostima); 2) od organizacije datim ili od organizacije donesenim ciljevima (koji mogu biti hijerarhični, specifični ili ograničeni); 3) unutrašnjom specijalizacijom i podelom posla (gde mogu imati značaj aspekti zaposlenja, obuke, standardi službe, posebna svojstva odnosa između članova organizacije zasnovane na definisanim obrascima ponašanja, kao i vertikalna, prema vlasti delegirana, i horizontalna, ovlašćenjima ograničena specijalizacija); 4) vlašću i kontrolom (što uključuje aspekte kao što

je normativno sankcionisana vlast raspodeljena na nejednak način u organizaciji, odnose nadređenosti i podređenosti, motivaciju za ispoljavanje i prihvatanje vlasti, "piramidalnu" strukturu vlasti); 5) motivacijom članova da učestvuju u zajedničkim (kooperativnim) ciljevima organizacije i aktivnostima vezanim za te ciljeve; 6) komunikacijom ili cirkulacijom naredbi, direktiva i informacija; 7) načinom kojim su odnosi formalizovani i u praksi realizovani (predvidljivost ponašanja, alokacija zadataka prema sposobnostima, depersonalizovani odnosi i kontinuitet personalnog odziva); 8) položajem i mogućnostima stvaranja karijere u službi (postupcima i kriterijumima napredovanja i unapređenja kadrova).¹⁰⁹ Efekat ovih navedenih aspekata, autori vezuju za osnovne jedinice državnog aparata u kojima uvek samo određena grupa ili pojedinci u okviru grupe imaju uticaj na donošenje odluka. Ove "odlučivačke" jedinice imaju ključni uticaj u formiranju i ostvarivanju spoljne politike države. One nisu prisutne samo u ustanovama izvršne vlasti, već i zakonodavne. Ponašanje država se može objasniti jedino proučavanjem koje grupe, u kojoj meri i sa kojim interesima učestvuju u usmeravanju spoljne politike države i kako grupe koje su "odlučivačke jedinice" u organima izvršne vlasti realizuju ciljeve i odluke vezane za spoljnu politiku države. "Autput" aktivnosti grupa koje donose odluke, rezultat je inputa u sistemu "organizacionih" ili "odlučivačkih jedinica", koje predstavljaju "sisteme aktivnosti" i "strukture odnosa". Značaj ovog koncepta koji autori zastupaju je, kao što se može primetiti, u ukazivanju na važnu ulogu administrativnih činilaca i birokratije pri formiranju i vođenju spoljne politike. Pored toga ovaj koncept implicira postojanje mnoštva spoljno-političkih ciljeva čije poreklo nije u međunarodnom sistemu, već u unutrašnjim motivima različite vrste, što ga čini bliskim navedenim liberalnim teorijama.

c) G.T. Allison

Idejni sledbenik, koji je u većoj meri razvio ideje o procesima donošenja spoljno političkih odluka država bio je G.T. Allison, koji je uticao i na navedene liberalne poglede Holstia (u prvom poglavlju ove glave). U svom osnovnom delu

¹⁰⁹ R.C. Snyder, H.W. Bruck, B. Sapin: "Foreign policy decision making", Macmillan 1962

“Suština odluke: objašnjenje Kubanske raketne krize” autor je predložio klasifikaciju poredaka vezanih za međunarodno odlučivanje na tri modela političkog odlučivanja: 1) “Racionalni akter” ili “klasični akter” (Model I); 2) Model organizacionog procesa (Model II); 3) Model vladine (“Birokratske”) politike (Model III).¹¹⁰ Obeležje prvog modela je da u njemu jedinstveni donosioc odluka (pojedinaac ili uža grupa) vodi spoljnu politiku; ova politika najčešće ima srodne ili bliske ciljeve u različitim međunarodnim situacijama; sredstva i načini kojima se ova politika rukovodi zasnivaju se na srodnim ili istovetnim obrascima; postoji velika mogućnost predvidljivosti ponašanja ovog jedinstvenog donosioca odluka; odluke ovde predstavljaju “izbor” onog koje na vlasti, pri čemu je nepotrebno analizirati da li postoji veći broj činilaca koji utiče na donošenje odluka (npr. strukturu vlasti). Drugi model, koji u savremenim uslovima po shvatanju autora, treba da dopuni nedovoljne elemente modela I, bazira se na pretpostavci da postoji skup polunezavisnih organizacija koje formulišu i donose odluke u spoljnoj politici; svaka od organizacija u izvesnoj meri nezavisno vodi spoljno-političke aktivnosti, pri čemu spoljna politika predstavlja “organizacioni autput”; ovo podrazumeva da analiza spoljne politike treba da obuhvati relevantne aspekte od značaja za ponašanje administrativnih organizacija, gde spadaju njihova jačina, standardna i manje standardna pravila delovanja i birokratsko-administrativni i drugi aspekti koji ukazuju na obrasce (pojedinačnog i međusobnog) ponašanja organizacija odnosno njihovo predviđanje. Treći model stavlja naglasak na politiku vlade, manje na “izbor” ili “autput” raznih tela, a više na rezultante pregovaranja i političke procese u samoj strukturi vlade. Analize i prognoziranja svode se u okviru ovog modela na utvrđivanje svojstava “igre” koji vode razni učesnici u procesima, odnosno utvrđivanje ko su važni učesnici i kakve su jačine, sposobnosti kojim raspolažu i koji su im ciljevi; spoljna politika ovde je izraz dejstva raznolikih činilaca, koji polazeći od različitih interesa i ciljeva i deleći uticaj nad elementima ukupne politike, utiču na spoljno-političku aktivnost formirajući je kompromisima i pregovaranjem. Ovaj model, može

¹¹⁰ Vidi G.T. Allison: “The essence of decision: explaining the Cuban missile crisis”, Little, Brown, 1971.

dopuniti elemente ili zaključke prethodnih modela. Doprinos ovog koncepta je u najopštijem što razvija poglede koji će uticati na neoliberalne stavove o pluralizmu ciljeva u međunarodnoj politici, što će pretstavljati osnovu kritike savremenih realističkih pogleda (što smo u prethodnom izlaganju mogli da uočimo na primeru neoliberalnih teoretičara). Pored toga modeli koje autor predlaže imaće uticaja i na razvoj metodologije i praktično-orjentisana proučavanja spoljne politike.

d) J. Snyder

Posebno važan doprinos nauci o spoljnoj politici dao je J. Snyder, koji je u svojim analizama razvio shvatanja ranijih mislioca koji su kazivali na povezanost unutrašnje i spoljne politike. U svojoj knjizi "Mit imperije"¹¹¹ autor je ukazao da se ekspanzija države i spoljna politika nalaze u zavisnosti od uticaja međunarodnog sistema, kao i unutrašnje političkih činilaca. Na unutrašnjem planu od posebnog je značaja za spoljnu politiku stvaranje domaćih koalicija i uticaj posebnih ekspanzionističkih grupa koje dovode do "kartelizacije" političkog sistema. Za razliku od unitarnog oligarhiskog ili unitarnog diktatorskog, kao i demokratskog sistema, "kartelizovani" politički sistem ima izraženiju sklonost ekspanziji. Pritisci koji dolaze iz međunarodnog sistema elastičnije se manifestuju u spoljnoj politici koju vode unitarni vlastodršci, posebno ako se radi o manjim državama, a to je u velikoj meri slučaj i sa demokratskim državama, gde vlast zavisi od volje birača. U "kartelizovanim" političkim sistemima ovo je u manjoj meri slučaj zbog uticaja parohijske svesti i razvoja mitskih sklonosti koje podstiču neracionalno vođenje spoljne politike. Spoljna politika zavisi u velikoj meri od balansa snaga između "kartelizovanih" i demokratskih snaga, kao i ideologije unutar jedne države (što autor ilustruje i na većem broju primera iz istorije). Uloga države zavisi od političkog sistema, pri čemu u osnovi pretstavlja posrednika između različitih i konfliktnih grupa, koje određuju prirodu sistema. Proces industrijalizacije u najvećoj meri je odgovoran za formiranje posebnih grupa koje teže ekspanziji i uslovljavaju "kartelizaciju" političkog sistema. Država

¹¹¹ Vidi J. Snyder: "Mith of Empire: domestic politics and international ambition", Cornell Univ.press., 1992.

u kojoj je politički poredak "kartelizovan" izrazitije je sklona povinovanju uticaju interesnih grupa, što je manje slučaj kod ostalih tipova poredaka. Postoje tri načina objašnjavanja državne ekspanzije, koji su, shodno autoru, više ili manje jednostrani. Prvi način je "ofanzivni realizam", koji smatra da države mogu povećati svoju bezbednost kroz ekspanziju, drugi se zasniva na kognitivnim razlozima, kao što su procene i ideje bazirane na istorijskim iskustvima, shvatanjima i ubeđenjima, treći je zasnovan na gledištu da unutar države bilo uske grupe ili čitave klase ili državni aparat imaju preovlađujućeg uticaja na državnu ekspanziju odnosno spoljnu politiku. "Ofanzivni realizam" (baziran na shvatanju da se osvajanjem otklanjaju opasnosti, povećavaju kumulativni dobitci, ostvaruju neto prednosti ili preventivno deluje) nedovoljno uvažava "troškove" (štete) koje ekspanzijom mogu da nastanu, kao i činjenicu da se ishod ne može jednostavno predvideti, jer se stvaraju, barem u dužem vremenskom periodu koalicije koje pretstavljaju protivtežu ekspanziji. Pored nesigurnosti "prekomerne ekspanzije", koja uvek donosi pogreške u procenama, osvajanja mogu biti i posledica onih ambicija koje su spremne u sopstvenom interesu i zbog određenih "viših" ciljeva da žrtvuju bezbednost države i druge važne ciljeve. Kao i ofanzivni realizam i drugi način, koji ekspanziju objašnjava kongnitivnim aspektima, nema značajniju potvrdu u istorijskim zbivanjima. Pojedina iskustva iz prošlosti, kao argumenti, koriste se samo da bi se opravdale određene spoljnopolitičke sklonosti ili odluke. "Lekcije" iz prošlosti se, međutim, često nemogu adekvatno primeniti u velikom broju slučajeva, što čini i osnovnu slabost ovog načina objašnjavanja ekspanzije. Treći način objašnjavanja ima slabosti u tome što najčešće preneglašava dejstvo užih sektorskih interesa ili elita na spoljnu politiku, gde se ne može ustanoviti da li zaista manje grupe imaju uticaja, kao što se ne može često pronaći, s druge strane ni motivacija da šire društvene grupe, državni aparat ili vladajuća klasa deluju u pravcu ekspanzije, posebno što sve posledice koje iz toga mogu da proizađu direktno imaju (potencijalno negativne) efekte na samu ovu grupu ili aparat. Teorije koje se oslanjaju na domaću politiku, ipak, mogu da budu delotvorne ako uvažavaju celinu dejstva unutrašnjih činilaca i delovanje međunarodnog sistema. Da bi se razumelo kako unutrašnja politika utiče na

spoljno ponašanje države potrebno je uzimati u obzir propagandne aktivnosti društvenih i posebno imperijalno orjentisanih grupa, kao i ideologiju i posebno mitove i predrasude koji su od posebnog značaja za stvaranje unutrašnjih koalicija i motiva akcije. Stoga po shvatanju autora, u raznim situacijama biće bitnije dejstvo unutrašnjih faktora, a u drugim situacijama spoljna politika će u većoj meri biti uslovljena uticajem pritisaka i efekata koji dolaze iz međunarodnog sistema. Sasvim je zato neprirodna dilema liberala i realista u vezi sa primatom domaćih ili međunarodnih činilaca koji utiču na vođenje spoljne politike. Analiziranje spoljne politike, kao što ukazuje ovaj mislioc, zahteva svestrano sagledavanje interakcije spoljne i unutrašnje politike, pri čemu, kao što vidimo, međunarodni sistem promenljivama utiče na države, čije je ponašanje predvidljivo, ukoliko se uzme u obzir delovanje unutrašnjih promenljivih. Pluralizam ovog autora konsekvantno, međutim, dopušta "odbrambeni realizam", koji nasuprot "agresivnom realizmu" ne smatra da podsticaji prekomerne ekspanzije potiču iz međunarodnog sistema, kao i da samo izuzetno sila može biti moguće sredstvo održanja bezbednosti, što upućuje na potrebu stvaranja odbrambenih saveza, koji treba da odvrćaju ekspanzionistične namere agresivnih država. Podsticaji prekomernim ekspanzijama dolaze usled dejstva domaćih "mitova", koji se stvaraju pod uticajem određenih društvenih grupa. S ovim u vezi, države kod kojih unutrašnji poredak ispoljava otpor na ovakve "mitove", nemaju sklonost neumerenoj ekspanziji i vode racionalnije svoju spoljnu politiku. Poseban je, stoga, značaj ovog koncepta što, u poređenju sa neorealizmom, dejstvo promenljivih međunarodnog sistema postaje dinamički uslovljeno nacionalnim unutrašnjim promenljivama (kao što su ideologija, svest i predubeđenja grupa i širih društvenih grupacija).

e) S.M. Walt

Značajne stavove koji doprinose razvoju doktrine o spoljnoj politici nalazimo i kod poznatog teoretičara Walta. Ovaj autor ukazuje da je dominantno obeležje u međunarodnoj politici "balansiranje", a da "priključivanje" predstavlja

“oportuni izuzetak”.¹¹² “Balansiranje” je pojam vezan ili za stvaranje saveza sa jačom državom ili državama (da bi se preventivno uticalo na rizik koji donosi stanje jačanja određene države), posebno kada odnosna država ne može dominirati nad saveznicima, ili s druge strane za kreiranje saveza sa slabijim državama, čime se povećava uticaj na ove države. “Priključivanje” država je nasuprot ovome, proces koji se određuje kao udruživanje sa državom ili državama, koje predstavljaju izvor opasnosti. Hipoteze od kojih autor polazi su da: 1) ukoliko je “balansiranje” u većoj meri prisutno od “priključivanja”, države će biti “sigurnije” zato što će agresor biti suočen sa “zajedničkom opozicijom”; 2) ukoliko je, obratno, “priključivanje” dominantna tendencija, bezbednost će biti u međunarodnim odnosima manje prisutna, jer će velike sile privući na svoju stranu dodatne saveznice koje će njihovu snagu povećati, čime će se umanjiti sila njihovih protivnika. Hipotetički stavovi koje je Walt u svom radu pokušao da dokaže u vezi sa “balansiranjem” su sledeći: 1) države suočene sa spoljnim pretnjama će se udružiti sa drugim (sa istim motivima) državama, da bi se suprotstavile državama koje predstavljaju pretnje; 2) što je veća agregatna snaga preteće države, veća je tendencija drugih da se udruže protiv nje; 3) što je veća blizina jake države, veća je sklonost onih država koje su pored nje, da se udruže protiv nje; stoga susedne države je manje verovatno da budu saveznice, a to je verovatnije sa državama odvojenim barem jednom susednom silom; 4) što je veća ofanzivna sposobnost države, veća je tendencija drugih država da se udruže protiv nje; stoga države sa ofanzivno orijentisanim vojnim sposobnostima je verovatno da će izazvati defanzivnu koaliciju drugih država; 5) što su intencije države u većoj meri shvaćene kao agresivne verovatnije je udruživanje drugih država protiv nje; 6) savezi formirani u ratnom periodu će se (po pravilu) raspustiti kada se neprijatelj porazi.

Stavovi o “balansiranju” razmatraju se uporedo sa protivrečnim stavovima o “priključivanju” država. Osnovni stavovi koji se u vezi sa priključivanjem država formulišu, za komparaciju, su sledeći: 1) države suočene sa spoljnom pretnjom će se udružiti sa državom koja predstavlja najveću pretnju;

¹¹² S.M. Walt: “The origin of alliances”, Cornell Univ.press., 1987.

2) što su veće agregatne sposobnosti države, veće su tendencije drugih država da se udruže sa njom; 3) što je veća blizina jake države veća je tendencija priključivanja (u savez) drugih država; 4) što su veće ofanzivne sposobnosti države, veća je tendencija drugih država da joj se pridruže kao saveznice; 5) što je intencija države u većoj meri shvaćena kao agresivna, manje je verovatno da će se države udružiti protiv nje; 6) savezi formirani da se suprotstave pretnji jake države, će se (po pravilu) raspustiti, kada pretnja postane dovoljno ozbiljna.

Kompariranjem ovih stavova o "priključivanju" i prethodnih o "balansiranju" država, autor naposljetku dolazi do zaključaka, koje bazira na istorijskim primerima, koji potvrđuju sledeće hipotetičke stavove date na početku njegovih izlaganja: 1) "balansiranje" je u značajnijoj meri prisutno od "priključivanja"; 2) ukoliko je snaga države veća, njezina sklonost da stvara "balanse" je srazmerno veća; slabije države će "balansirati" protiv pretnje manjih država, međutim, verovatnoća je i da ovakve države budu sklone "priključivanju", posebno ukoliko su suočene sa pretnjom jake države; 3) što je veća mogućnost savezničke podrške, veća je generalna tendencija stvaranja mogućeg balansa; ukoliko je, s druge strane, saveznička podrška sigurna, povećava se i tendencija ostajanja van saveza; 4) što je u većoj meri država shvaćena kao konstantno agresivna, veća je tendencija drugih država da se udružuju, "balansirajući" protiv premoći; 5) u ratnim uslovima, što je jedna strana bliža pobedi, veća je tendencija drugih država za "priključivanjem" ovoj.

Stavovi Walta, kao što se može uočiti bitno se razlikuju od ranije navedenog koncepta Waltza koji stvaranje "balansa snaga" pripisuje efektima međunarodnog sistema. Za Walta objašnjenje "balansa snaga" nije primarno uzrokovano sistemskim promenljivama, već je proizvod racionalnog ponašanja i formiranja spoljne politike uslovljene uzajamnom interakcijom država, gde sistem kao takav ne modifikuje (fundamentalno) ponašanje svojih interagujućih jedinica. Odavde u osnovi i proističe razlikovanje stavova Walta i Waltza koja se odnose na "balansiranje" i "priključivanje". Za Waltza uzrok što prevlađuje "balansiranje" u odnosu na "priključivanje" je zbog delovanja sistema, koji utiče da države teže ne da maksimiziraju silu, već da održe postojeći položaj (i nivo sigurnosti) u sistemu, dok Walt ponašanje država vezuje pre svega za njihovo

reagovanje na efekte promene snage interagujućih država. U svojoj koncepciji o savezima kod Walta, međutim, izvesno mesto ima i uloga "ideologije", potkupljivanja (kroz davanje ekonomske i vojne pomoći) i "penetriranje" preko pokušaja menjanja tuđeg političkog sistema; ove elemente, po pravilu, ne srećemo kod drugih teoretičara koji se bave pitanjem stvaranja saveza. Ideologija, potkupljivanje i penetracija, po autoru mogu imati određenog efekta na procese i determinante saveza (odnosno mogu ga činiti efektivnijim, jačati ili slabiti), ali ovaj uticaj nije odlučujući, i nije uvek prisutan, i posebno je slab kao uzrok stvaranja saveza, u odsustvu drugih zajedničkih interesa. Među ovim faktorima najznačajnija je "penetracija" u politički sistem preko državnih službenika sa lojalnošću koja je usmerena i na druge države, zatim lobiranjem određenih organizacija, kao i propagandom, pri čemu efektivnost varira u zavisnosti od toga u kojoj meri je država otporna na spoljno mešanje odnosno od snage njene vlasti. U najopštijem, međutim, unutrašnji politički činioци u ograničenoj meri određuju svojstva stvaranja saveza i spoljnu politiku država. Stoga može se ovaj autor smatrati pretstavnikom onih koncepata, koji ostaju u okvirima modernog realizma, pri čemu u ograničenoj meri prihvataju (ili ne prihvataju) primenu sistemskog metoda.

f) A. Stein

Među drugim važnijim autorima od značaja za razvoj primene savremene metodologije u oblasti proučavanja spoljne politike i međunarodnih odnosa država, mogu se izdvojiti pre svega A. Stein i D. Snidal. Imajući u vidu njihov doprinos razvoju teorijskih gledišta, sažeto ćemo se osvrnuti na njihove koncepcije. Kod Steina naglašena je analiza odnosa.

U svojem članku o "Koordinaciji i kolaboraciji" A. Stein analizira nastanak i svojstva pravila ponašanja koja slede iz slobodne interakcije država u međunarodnom poretку.¹¹³ Ovaj teoretičar stavlja naglasak na proučavanje pojave "režima" koji u anarhičnim uslovima nastaju odnosima suverenih entiteta, koji deluju u sopstvenom interesu. Po njemu "režimi" postoje kada uzajamno

¹¹³ Vidi A. Stein: "Coordination and Collaboration: regimes in an anarchic world" u "Neorealism and Neoliberalism" Columbia, Univ.press 1993.

delovanje između subjekata nije nelimitirano tj. kada se ponašanja ne baziraju na “nezavisnom” donošenju odluka. Međunarodna politika je tipično okarakterisana “nezavisnim” donošenjem odluka i države, po prirodi stvari, nemaju razloga da “izbegavaju” takvo nezavisno ponašanje (odnosno da uspostavljaju režime). U uslovima kada svaka država svojom akcijom dobija najviše preferiran rezultat, odnosno gde ne postoji konfliktnost interesa, donošenje odluka je nezavisno i potrebe za režimom ne postoje. Ovo je npr. slučaj sa “barter” aranžmanima i nekim vidovima međunarodne pomoći (recimo kada se radi o “prirodnim nepogodama”). Ovo se može ilustrovati analitičkom tabelom, koja se koristi u “teoriji igara”:

		subjekt B	
		B ₁	B ₂
subjekt A	* ₁	4,4**	3,2
	2	1,3	2,1

(brojevi označavaju nivo preferentnosti od 1-4; prvi u svakoj koloni označava preferenciju subjekta A, a drugi preferenciju subjekta B)

* = dominantna strategija (kojoj se teži)

** = ravnotežni rezultat (gde subjekti ne teže menjanju stanja)

Ova tabela pretstavlja tzv. “nekonfliktnu situaciju” u kojoj je najviše preferabilan rezultat A₁ B₁. Oba subjekta imaju dominantnu strategiju, koja pretstavlja maksimizaciju dobitka, bez obzira šta drugi subjekt izabere: A preferira A₁, bez obzira da li B izabira B₁ ili alternativnu B₂, i na isti način B preferira B₁, bez obzira koju strategiju (A₁ ili A₂) izabere A. Odavde proizilazi da rezultati izbora u nekonfliktnoj situaciji, dobijeni nezavisnim odlukama konvergiraju optimalnom ravnotežnom položaju, što ukazuje da ovde uspostavljanje režima nije neophodno. Pored toga nije potrebno uspostavljanje

režima ni u situacijama kada subjekti dele preferirani rezultat, a pri tom nemaju dominantne strategije, već A preferira A_1 , samo ako B preferira B_1 odnosno B preferira B_1 samo ako A izabira A_1 . Ova situacija dovodi do dva ekvilibriuma A_1B_1 ili A_2B_2 . Tabela, stoga, ima ovaj vid:

		subjekt B	
		B_1	B_2
subjekt A	1	4,4**	1,3
	2	3,1	2,2**

** = ravnotežni rezultat

Ova tabela pretstavlja vrstu tzv. "Assurance" igre, gde je ekvilibrium A_1B_1 poželjan za oba subjekta jer maksimizuje preferencije. Drugo ravnotežno stanje nastaje iz težnje svakog subjekta da maksimizuje minimalan dobitak. Da bi izbegli moguće najnepoželjnije rezultate u nedostatku znanja o igri drugog igrača, subjekt A bira A_2 , odnosno subjekt B bira B_2 . Ovakav ekvilibrium koji donosi dvostruko manje preferencije je za oba subjekta nepoželjan, što ukazuje da sve dok svaki od subjekata zna preferencije drugog subjekta, oba ova subjekta će konvergirati ravnoteži A_1B_1 . Ovde, stoga, nije potrebno uspostavljanje režima, jer se oba subjekta slažu sa najviše preferiranim ekvilibriumom, koji se može postići nezavisnim delovanjem. Primer za ovakvu "assurance" igru je ekstradicija kriminalaca, koja može biti vršena i bez formalnih aranžmana, koji ukoliko im se ipak, pristupi pretstavljaju potvrđivanje obostranog stava koji samo izražava međusobno "uveravanje" strana u sporazumu. Prema tome ovi aranžmani, suštinski, nisu neophodni, jer ukoliko je u najvećoj meri preferabilna ekstradicija kriminalaca, do nje će moći da dođe i bez formalnih ugovora. Neke zemlje pribegavaju neformalnim "uveravanjima" drugih strana, dok druge teže zaključivanju formalnih ugovora, u prvom redu zbog toga što u praksi ponekad dolazi kod nekih država do stavljanja uslova na ekstradiciju.

Teorijski može se u ovoj "assurance" igri uočiti, da je "koordinirajući" ekvilibrium samo A_1B_1 , dok A_2B_2 ne predstavlja rezultat koji je koordinisan i subjekti u ovoj situaciji u većoj meri su skloni izlasku iz ekvilibriuma u težnji da povećaju nivo preferencije.

Pored toga, režimi ne nastaju ni u situacijama kada jedni subjekti dobijaju najpovoljniji rezultat, dok drugi pogoršavaju nivo preferencije; stanje ravnoteženosti je, ovde naime, vezano za različitost nivoa preferencije, gde menjanje dominantne strategije subjekta vodi pogoršanju nivoa moguće preferencije. Ovo se može videti iz sledeće analitičke matrice:

		subjekt B	
		B_1^*	B_2
subjekt A	1^*	$4,2^{**}$	$3,1^{**}$
	2	2,4	1,3

* = dominantna strategija

** = ekvilibrium rezultat

Kao što se iz tabele može zaključiti situacija u kojoj oba subjekta imaju dominantne strategije, dovodi do toga da se osnovni ekvilibrium A_1B_1 postiže najboljim nivoom preferencije za subjekta A, dok subjekt B dostiže pretposljednji nivo preferencije. Odavde sledi da subjekt A nema sklonost da izbegava nezavisno donošenje odluka, dok bi promenom strategije subjekat B zapao u još nepovoljniji položaj. Ovde se (po pravilu), kao što ukazuje Stein, u praksi, B svesno odriče racionalnog postupanja, isključivo prema sopstvenom interesu. Ovo je najčešće slučaj sa dobrovoljnim izvoznim samoograničavanjima, gde jedan subjekt dobija povoljniji nivo preferencije od drugog; ovakve transakcije služe (kao što je poznato) za postizanje platno-bilansne ravnoteže država i postizanje veće ravnoteže u funkcionisanju međunarodnog monetarnog sistema.

Za razliku od ova tri navedena primera gde nije potrebno, niti se implicira uvođenje režima, autor navodi i dva osnovna slučaja gde je uspostavljanje određenih režima neophodno. Ovi slučajevi odnose se na primenu “Dilema zajedničkih interesa” i “Dilema zajedničkih averzija”.

“Dilema zajedničkih interesa” nastaje kada “nezavisno” odlučivanje dovodi do ravnotežnih rezultanti u kojima svaki od subjekata teži drukčijem preferiranom rezultatu od onih koji sačinjavaju ekvilibrium. Ovakvi ravnotežni rezultati se nazivaju “Pareto-deficijentni”. Klasičan primer u teoriji igara je “Zatvorenička dilema” gde dominantne strategije dovode do ovakvog tipa uravnoteženja usled dileme o izboru odluke drugog subjekta. Analitički ovakvo stanje prikazuje se sledećom matricom:

		subjekt B	
		B ₁	B ₂ [*]
subjekt A	1	3,3 ^{**}	1,4
	2 [*]	4,1	2,2 ^{**}

* = dominantna strategija

** = ekvilibrium rezultat

Kao što se iz tabele vidi postoji za svakog subjekta alternativna varijanta sa povoljnijim ishodom. Mada subjekti preferiraju ishod A₁B₁ ovaj rezultat nije individualnim strategijama dostižan odnosno ne poseduje stabilitet. Da bi se postigao A₁B₁ “Pareto-optimalan” ishod, potrebno je da se subjekti odreknu njihovih dominantnih strategija i sebičnih nastojanja da ostvare najviši nivo preferentnosti. Ovo je moguće samo ukoliko se subjekti slože da preferabilniji i manje inertan ishod (A₁B₁) zameni stabilni ekvilibrium (A₂B₂). Ovo slaganje dovodi do stvaranja režima koji je neophodan da bi se obezbedio viši nivo preferencije za subjekte u ovakvim dilemama. Primena “Zatvoreničke dileme” sreće se i u intervenciji države na tržištu, da bi se izbegli neoptimalni ishodi, i

posebno političkoj teoriji države (gde individue odstupaju od dominantne strategije nepodređivanja zajedničkoj akciji), i u mnoštvu primera u međunarodnim odnosima. Kada se radi o stvaranju "države", uzajamna organizovana saradnja nije garant ekvilibrija, jer svaki subjekt može poboljšati svoj položaj "varanjem", što usmerava individue da uspostave ustanovu državne vlasti slažući se da ona vrši prinudu nad njima da bi se obezbedio optimalan ishod odnosno da bi se rešila "dilema zajedničkih interesa". Na unutrašnjem planu, u privredi, individualno nezavisno delovanje dovodi do ispodoptimalnih rezultata, što se ogleda u "omaškama" tržišta, kao i kada se radi o obezbeđivanju kolektivnih dobara, gde individualno delovanje dovodi do neoptimalnog obezbeđenja ovih dobara. Slično u međunarodnoj zajednici, režimi su kreirani da bi ispravljali kolektivnu ispodoptimalnost, koja se javlja usled individualnog racionalnog ponašanja. Kolektivna dobra i posebno kolektivna bezbednost može se obezbediti samo ako se države odreknu nezavisnog donošenja odluka; ovo je inače od posebnog značaja i u međunarodnoj ekonomskoj saradnji gde je npr. u periodu depresije posle Drugog svetskog rata individualna politika stvaranja trgovinskih barijera zamenjivana režimima multilateralnog trgovanja. U međunarodnim odnosima koncept "Dileme zajedničkih interesa" posebnu primenu je našao u procesu i sporazumima o razoružanju velikih sila, odnosno obuzdavanju trke u naoružanju.

Za razliku od "Dileme zajedničkih interesa", gde subjekti sarađuju na otklanjanju konfliktne dileme, "Dilema zajedničkih averzija" se razrešava usklađivanjem koje je posledica ispoljavanja zajedničkog nekonkurentnog interesa u izbegavanju određenog obostrano štetnog nepovoljnog rezultata. Prva Dilema se rešava "kolaboracijom" u cilju izbegavanja neoptimalnog ishoda, dok se druga Dilema razrešava koordinacijom, što podrazumeva slaganje subjekata oko ishoda koje treba izbeći. Ova dilema ima sledeće osnovne podvarijante: 1) "Dilema zajedničkih averzija i zajedničkih indiferentnosti"; i 2) "Dilema zajedničkih averzija i divergentnih interesa". Analitički "Dilema zajedničkih averzija i zajedničkih indiferentnosti" se prikazuje ovakvom tabelom:

		subjekt B	
		B ₁	B ₂
subjekt A	1	1,1**	0,0
	2	0,0	1,1**

** = ekvilibrium

Iz ove tabele se vidi da nijedan subjekt nema dominantnu strategiju. Subjekti ne preferiraju jedinstven ishod. Postoje dva moguća ishoda koje subjekti jednako vrednuju, a to su A_1B_1 i A_2B_2 . U slučajnim strategijama oba subjekta nisu, naime, sigurna da u autonomnom i nezavisnom delovanju mogu postići ove ekvilibrirajuće rezultate koji su jedino preferentni. Režim, stoga, nastaje koordinacijom čiji je cilj postizanje ravnotežnog stanja, odnosno izbegavanje situacije koja može proisteći iz nezavisnog delovanja. Primer koji autor daje su saobraćajna pravila, gde se predviđa da vozila mogu koristiti samo desnu stranu puta, kao i druga pravila dogovorne prirode koja doprinose boljem usklađivanju odnosa. Subjekti imaju u ovakvim slučajevima indiferentne interese u odnosu na ekvilibrirajuću strategiju.

U poređenju sa ovim tipom dileme zajedničkih averzija koja se zasniva na indiferentnim interesima, kod "Dileme zajedničkih averzija sa divergentnim interesima" subjekti su saglasni o povoljnim rezultatima, samo različito preferiraju na moguće ekvilibriume. Ovo se analitički može prikazati sledećom tabelom:

		subjekt B	
		B ₁	B ₂
subjekt A	1	2,2	3,4**
	2	4,3**	1,1

** = ekvilibrium

Kao što se vidi iz ove matrice postoje dva ravnotežna stanja A_2B_1 i A_1B_2 , gde oba ova stanja subjekti A i B preferiraju u odnosu na druge moguće ishode. Svaki od subjekata preferira različite ekvilibriume, što upućuje na koordinaciju. Postoje dva načina koordinacije. U oba načina, međutim, treba da postoje pravila po kojima očekivanja subjekata konvergiraju, kad god se pojavi Dilema. Prvi način je da se odredi pravilo ponašanja zavisno od svojstava subjekta, a drugi način je da se ponašanje reguliše prema kontekstu. Na primeru saobraćaja, u prvom slučaju takva pravila govore o prednostima jednih tipova vozila u odnosu na druga vozila, drugi način je recimo da se odredi da neka od strana u saobraćaju ima pravo prvenstva. Slični slučajevi postoje i u drugim oblastima gde se koordinacijom zasnovanom na dogovornim režimima omogućava izbegavanje nedovoljno optimalnih ishoda.

Režimi koordinacije razlikuju se od režima kolaboracije i po "stepenu formalizacije". Režimi koji se baziraju na razrešenju "Dileme zajedničkih interesa" moraju odrediti šta konstituiše "saradnju", a šta predstavlja "varanje" u sopstvenu korist. Ovakvi režimi mogu se uočiti npr. u ugovorima o razoružanju SALT koji regulišu uzajamnu zajedničku kolaboraciju u cilju razrešavanja "Bezbednosne dileme" odnosno navedene "Zatvoreničke dileme". Za razliku od režima kolaboracije, gde "varanje" subjektima donosi koristi, kod režima koordinacije odstupanje nepredstavlja varanje, jer subjektima ne donosi korist, već štete, što značajno olakšava stvaranje i poštovanje ovakvih režima.

Zajedničko svojstvo režima je da baziraju na interesima odnosno istim onim silama koje su u osnovi nezavisnog delovanja subjekata, pri čemu ovi

sebični interesi i dovode do stvaranja režima, kao forme međunarodnog poretka. Ova koncepcija podrazumeva da su dobitci subjekata zavisni od funkcije izbora drugih subjekata, kao i sopstvenog izbora. Ako izbor subjekata ne bi imao uticaja na dobitke drugih subjekata, odnosno ako bi subjekti bili "nezavisni", onda ne bi postojali uslovi nastanka režima. Odlučivanje subjekata u sopstvenom kalkulisanom interesu dovodi do stvaranja međuzavisnosti. Pojava režima nije vezana za pojavu međunarodnih organizacija. Režimi mogu, ali i ne moraju biti institucionalizovani. Ukoliko članstvo u "instituciji" ne ograničava slobodno odlučivanje, takva institucija nema svojstva režima. Autor isto tako ukazuje da je stepen "zajedništva" u funkciji dilema (očekivanja) koje se javljaju, kao i da, s druge strane, odlučivanje ne vodi maksimizaciji diferencijacije u jačini subjekata. Maksimizacija razlika u sili (koja je svojstvena većem broju realističkih koncepata), nije prisutna usled delovanja zakona i argumenata "dileme zajedničkih interesa" i "dileme zajedničkih averzija". Odnosi među državama nisu zasnovani isključivo na "zero sum" ili "constant sum" igri, već na uslovima nekonstantnih suma koje govore u prilog prisustva režima. Ovakvi uslovi od značaja su i za oblikovanje zahteva za relativnim dobitcima u saradnji.

Kao važne determinante stvaranja i promene režima autor ističe "strukturne" činioce. Strukturni faktori nisu svojstvo sistema i ne nalaze se u samom režimu, već predstavljaju uticaje koji određuju interese i preferencije subjekata. Raspodela snage u međunarodnoj zajednici ima značaja na konstituisanje određenih preferencija koje subjekti ispoljavaju pri svojoj interakciji, od čega zavisi pojava režima. Izbor koji donose subjekti zavisiće, naime, od raspodele moći između država, ali i od drugih strukturnih činilaca, među koje treba izdvojiti "znanje" i "prirodu" tehnologije. Ovi strukturni faktori utiču na stvaranje i menjanje obrazaca interesa čime se utiče na preferencije odnosno izbor i rezultatne efekte. Drugim rečima od stepena jačine države zavise njene preferencije odnosno od raspodele sile u međunarodnoj zajednici zavisi struktura preferencija i podsticaji za stvaranje režima ili njegovo modifikovanje; priroda tehnologije, takođe, dovodi do oblikovanja preferencija i njihovog menjanja, posebno kada se radi o nabavkama oružja, koje postavljaju pitanja dileme interesa; na isti način obrazce interesa, koji leže u osnovi režima,

transformiše i “znanje”, koje može povećati ili smanjiti potsticaje za saradnju ili stvaranje “kolaboracije”. Uz spoljne strukturne faktore, uticaj na interese imaju i unutrašnji faktori gde poseban značaj imaju domaći ekonomski činoci, i društveni sektori ili klase. Pored toga, priroda određene države, takođe, može uticati na interese, a posebno faktori kao što su visina populacije, nivo tehnologije i mogućnosti domaćih resursa.

Obrazci interesa koji su u osnovi svakog režima, utiču na njegovo održavanje. Sve dok se ovi obrasci ne menjaju, po pravilu, ne dolazi ni do promena režima. Ovde, međutim, postoje izuzetci. Režimi se mogu održati i u situacijama kada se menjaju interesi zbog kojih su nastali, npr. zbog toga jer države nekontinuirano vrše kalkulacije i procene njihovih interakcija i transakcija, zatim što jednom uspostavljene institucije služe ostvarivanju usvojenog obrazca ponašanja, pa se kalkulacija ne upražnjava, ili ukoliko su troškovi odlučivanja visoki, i jednom plaćeni stvaranju institucije, nisu predmet namirivanja. Ostali faktori koji doprinose održanju režima, su interesi država za održanje institucije kao takve, nezavisno od kratkoročnih trendova, visoki troškovi njenog ponovnog uspostavljanja, tradicija (ili drugi perpetuirani činoci prisutni prilikom nastanka), i promene u načinu donošenih odluka, gde recimo pojedinačnu maksimizaciju interesa zamenjuje kolektivna maksimizacija interesa. Ovi faktori, međutim, ne dovode do napuštanja nacionalnog interesa u korist međunarodne institucije, samo pretstavljaju promene kriterijuma pri odlučivanju.

Osnovni zaključak autora, koji proizlazi iz analize režima, njegovog stvaranja, održavanja i raspuštanja, jeste da proučavanje međunarodne politike treba zasnivati na pristupu “strateške interakcije”. Državno ponašanje ne proističe samo iz strukturnih faktora, niti ovo ponašanje može biti objašnjeno samo preko domaćih “sektora” i interesa. Struktura, kao i domaći činoci nisu dovoljni da objasne u celini preferencije i ponašanje međunarodnih subjekata, već je ove pristupe potrebno dopuniti analizom “strateške interakcije” među državama. Ovaj metod, kao što možemo da primetimo, baziran je na modelima teorije igara. Ponašanje subjekata, odnosno rezultante ponašanja određene su preferencijama subjekata i uzajamnim odnosima zasnovanim na sklonosti postizanju optimalnih efekata u uslovima anarhične međunarodne zajednice.

Saradnja može nastati i u nekonfliktnim i u konfliktnim uslovima, gde se subjekti suočavaju sa dilemama koje dovode do stvaranja režima i umanjenja anarhičnosti međunarodnih odnosa i nezavisnosti odlučivanja.

U celini kao što možemo da zaključimo koncepcija Steina je saglasna sa osnovnim shvatanjima realizma. U ovom konceptu suverene države predstavljaju osnovne subjekte međunarodne zajednice, gde ovi subjekti treba da deluju u sopstvenom interesu, oslanjajući se sami na sebe, u uslovima anarhične međunarodne zajednice. Za razliku od strukturalnih realista, koji su kao što smo iz ranijih izlaganja mogli da vidimo, osnovne potsticaje modifikacije ponašanja država tražili i u delovanju međunarodnog sistema, pristup Steina nije "sistemski", već je naglasak stavljen na interakciji država. U ovom smislu ovaj autor se može smatrati bliskim klasičnim teoretičarima realističkog pravca. Na primeru koncepcije ovog autora, međutim, veoma dobro se može uočiti značaj primene metode teorije igara. Ovaj teorijski doprinos, bitno je vezan za razvoj metodologije spoljne politike.

g) D. Snidal

Problem odnosa relativnih i apsolutnih dobitaka u ostvarivanju saradnje, bio je predmet mnogih teorijskih proučavanja, među kojima značajno mesto imaju i teorijska gledišta D. Snidala. Ovaj teoretičar polazi od toga da postoji u odnosima država različit stepen podsticaja za saradnju i na bazi apsolutnih, ali i relativnih dobitaka, koji su istovremeno prisutni.⁹⁰ Definišući osnovne kategorije, autor uvodi matricu sa dva subjekta koji mogu ili da sarađuju (što se označava sa "C") ili da "defektuju" tj. istupaju iz saradnje (što se označava sa "D"), gde, u apsolutnim uslovima (tj. apsolutnih dobitaka), ukoliko oba sarađuju svaki dobija isplatu "M", dok ukoliko jedan subjekt unilateralno ostaje u saradnji dobija isplatu "U", dok drugi koji ne sarađuje dobija isplatu "F". Ovo se može ilustrovati prostom matricom:

⁹⁰ Vidi D.Snidal: "Relative gains and the pattern of international cooperation", "Neorealism and Neoliberalism", Columbia, Univ.press. 1993.

		D	C
D		0,0	F,U
C		U,F	M,M

(kao što se vidi obostrana ne saradnja dovodi do nultog ishoda)

Početni uslovi analize koje je Snidal uveo su sledeći: 1) pretpostavlja se da dve države imaju jednaku sposobnost da vode igru u kojoj mogu jednako naškoditi ili dobiti odnosno ostvariti simetričnost neokrnjenih isplata, odnosno apsolutne dobitke ; 2) pretpostavka je da učesnici u igri imaju veću sklonost za uzajamnu saradnju u odnosu na dvostranu defekciju, odnosno $MM > 00$ (ovo ne mora uvek slediti); 3) pretpostavka je da su učesnici skloniji da budu slobodni od saradnje koristeći potencijalne efekte od jednostranog učešća drugog učesnika, odnosno $F > U$ (obrnuto naime olakšava saradnju, što nije od značaja za analizu).

Ovih tri ograničenja produkuju šest mogućih matrica u teoriji igara. Ove matrice ukazuju na situacije u kojima dva učesnika mogu da se nađu prilikom ostvarivanja saradnje, pod navedenim uslovima:

(poredak preferencija) matrica strateške igre

Harmony (Harmonija)

		D	C
M>F>U>O	D	1,1	3,2
	C	2,3	4,4**

Assurance I (Uveravanje I)

		D	C
M>F>O>U	D	2,2	3,1
	C	1,3	4,4**

Assurance II (Uveravanje II)

		D	C
M>O>F>U	D	3,3**	2,1
	C	1,2	4,4**

Coordination (Kordinacija)

		D	C
F>U>M>O	D	1,1	4,3**
	C	3,4**	2,2

Chicken (Kukavica)

F>M>U>O

		D	C
D		1,1	4,2**
C		2,4**	3,3

Prisoner's Dilemia (Zatvorenička dilema)

F>M>O>U

		D	C
D		2,2**	4,1
C		1,4	3,3

Ove matrice pokazuju strateške situacije, gde je najmanje konfliktna "Harmonija", a najveći stepen konfliktnosti pretstavlja "Zatvorenička dilema". Ova poslednja matrica je od posebnog značaja za analizu koristi od kooperacije igrača, jer pretpostavlja kao dominantnu strategiju napuštanje saradnje. Ona je stoga relevantna za situacije u kojima države u visokoj meri teže relativnim dobitcima, i obratno, manji stepen konfliktnosti u drugim situacijama povezan je sa nižom sklonošću relativnim dobitcima. Svih šest matrica koje predstavljaju situacije apsolutnih dobitaka moguće je transformisati u matrice relativnih dobitaka, tako što se napravi razlika između rezultanti subjekata. Ovo se može prikazati sledećom opštom matricom "čistih" relativnih dobitaka:

	D	C
0,0		F-U, U-F
U- F, F-U		0,0

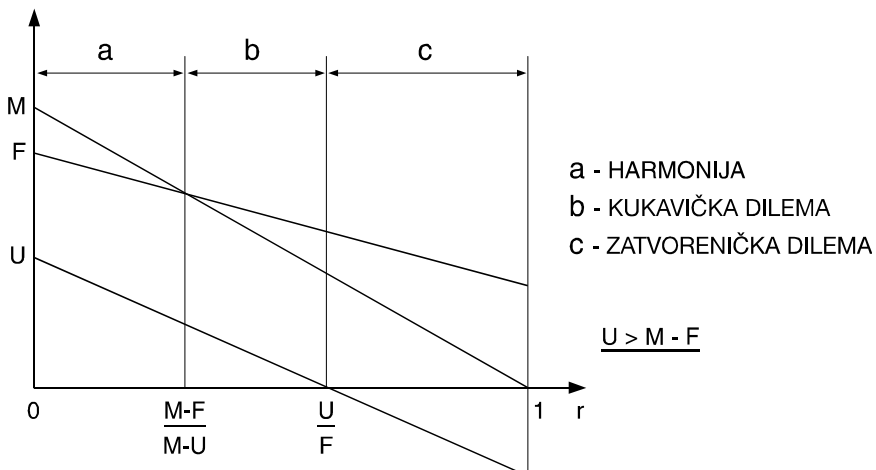
Kao što se može uočiti i ova igra je “zero sum” (kao i kod prethodnih slučajeva igara apsolutnih dobitaka), pri čemu je istupanje iz saradnje dominantna strategija. Budući da samo u retkim (izoštrenim) slučajevima države teže samo relativnim dobitcima, autor vrši modifikaciju ove matrice, unoseći težinski faktor “r” koji označava prisutnost relativnih dobitaka, odnosno za apsolutne dobitke uvodi se faktor (1-r), gde $0 \leq r \leq 1$. Na ovaj način uspostavlja se odnos između relativnih i apsolutnih dobitaka, što je mnogo bliže praksi u kojoj države ostvaruju saradnju. Motivi saradnje u realnosti uvek su, naime, vezani i za ostvarivanje apsolutnih i za ostvarivanje relativnih dobara, koji se nalaze u određenom odnosu. Matrica ovih mešovitih apsolutnih i relativnih dobitaka, unoseći težinski faktor, dobija sledeći vid:

Mešoviti dobitci

	D	C
0,0		$F^*=F-$ $rU, U^*=U-rF$
$U^*=$ $U-rF, F^*=F-$ rU		$M^*=(1-$ $r)M, M^*=(1-r)M$

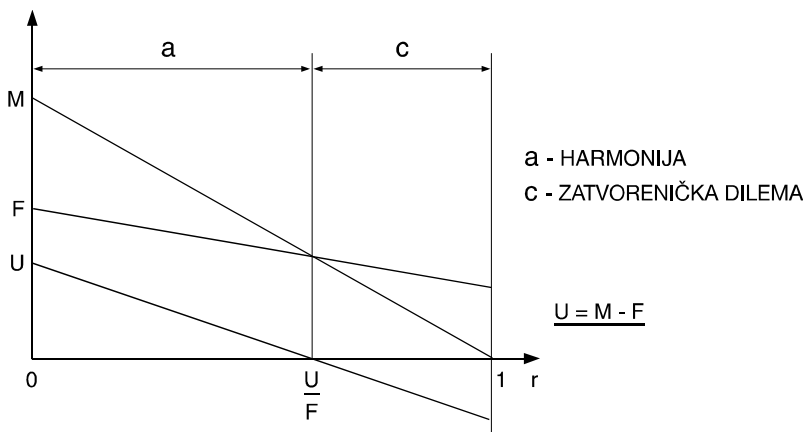
Za razliku od prethodne matrice, u kojoj je onim učesnicima koji unilateralno sarađuju ishod negativan, što učesnike odvrća od saradnje, u ovoj matrici rezultante saradnje zavise od težinskog faktora “r”, koji u ekstremnim

vrednostima (1 ili 0) svodi rezultante ove matrice na rezultante prethodno opisanih matrica čistih (bilo apsolutnih ili relativnih) dobitaka. Kod matrice čistih relativnih dobitaka jedino je isplativo slobodno ostajanje van saradnje kada drugi učesnik unilateralno ostaje u igri, dok je nulti ishod svojstven kako situacijama u kojima se oba učesnika opredeljuju za saradnju, tako i situacijama u kojima oba učesnika odustaju od saradnje. Proizilazi da sa povećanjem sklonosti relativnim dobitcima, opada sklonost apsolutnim rezultatama, odnosno opada, u celini, značaj saradnje za njene učesnike. Ovi efekti imaju za posledicu transformaciju rezultanti U, F i M, u mešovite U^* , F^* , M^* . Promene u vrednostima ovih "isplata" menjaju poredak preferencija država, čime se transformiše igra u kojoj one učestvuju. Ovo autor ilustruje na primeru menjanja (preobražavanja) igara od Harmonije do "Zatvoreničke dileme". Analitički početne preference za svaku državu su $M > F > U > O$. Sa porastom značaja relativnih dobitaka prve tri rezultante, po različitoj stopi, opadaju. Kada je $U > M - F$ poredak "Harmonije" se održava do granice gde $r > (M - F) / (M - U)$. Preko ove granice, poredak preferencija postaje $F^* > M^* > U^* > O$ što znači da je vrsta igre promenjena u igru "Kukavice". Ukoliko se sklonost relativnim dobitcima dalje povećava do granice kada $r > U / F$ poredak preferencija postaje $F^* > M^* > O > U^*$, što znači da se igra "Kukavice" transformiše u igru "Zatvoreničke" dileme. Ova igra dalje ne trpi promene i održava se sve do postizanja situacije čistih relativnih dobitaka, kada je $r = 1$. Ovaj tok transformacije vrsta igara, u zavisnosti od porasta faktora "r" može se prikazati sledećom raspodelom preseka:

Slika 4.

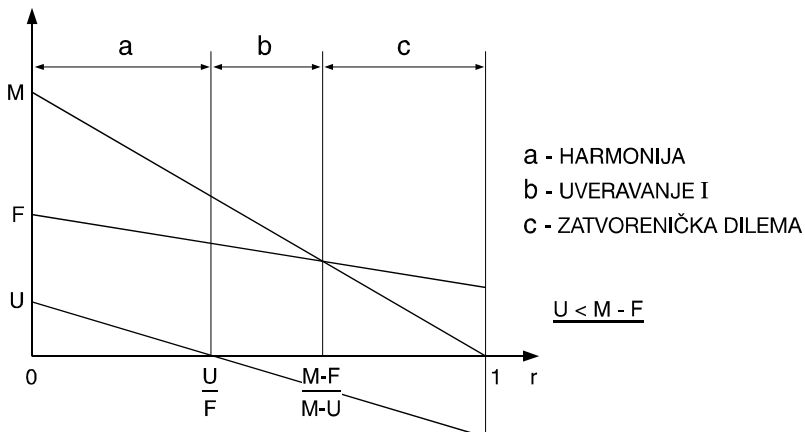
Ukoliko se početni odnosi preferencija država izmene tako da $U=M-F$, doći će do direktnog prelaska igre “Harmonije” u igru “Zatvorenička dilema”. Ovo se može prikazati sledećim preseccima:

Slika 5.

Ukoliko, međutim, važi $U < M-F$, igra “Harmonija” se održava dok se ne stigne do granice $r > U/F$, gde se ona menja u igru “Uveravanje I”. Povećanjem

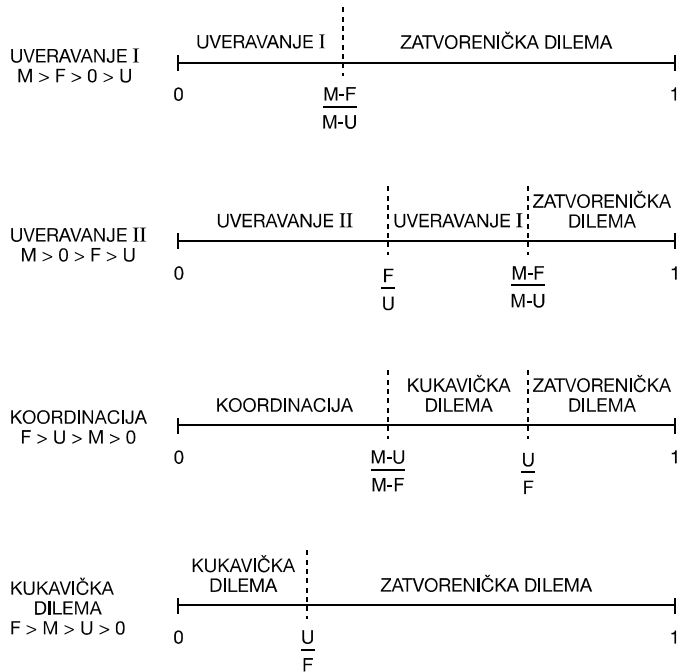
faktora "r" ova igra će ukoliko se pređe uslov $r > (M-F)/(M-U)$ biti zamenjena "Zatvoreničkom dilemom". Ovo se može prikazati sledećim preseccima:

Slika 6.

U ostalih pet vidova transformacije igara dolazi se, takođe, do "Zatvoreničke dileme". Sa rastućim faktorom "r" igra "Uveravanje I" pretvara se u "Zatvoreničku dilemu" kada je ovaj faktor veći od $(M-F)/(M-U)$. Igra "Uveravanje II" prolazi kroz međufazu, gde se prvo modifikuje u "Uveravanje I", kada $r > F/U$, a onda prelazi u "Zatvoreničku dilemu" kada $r > (M-F)/(M-U)$. Igra "Koordinacije", sa povećanjem faktora "r" prelazi prvo u igru "Kukavice", kada $r > (M-U)/(M-F)$, a sa daljim povećanjem prelazi u "Zatvoreničku dilemu", kada $r > U/F$. Isto tako igra "Kukavice" direktno prelazi u "Zatvoreničku dilemu" pri istom uslovu. Ovo se može prikazati sledećim dužima transformacije:

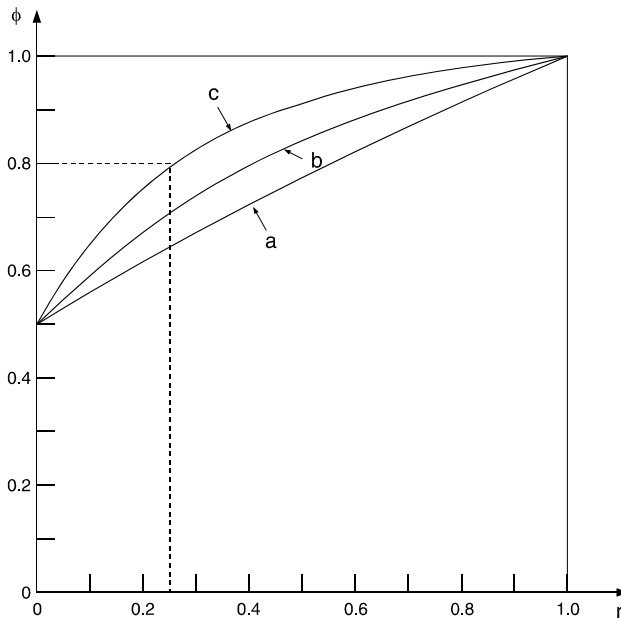
POČETNA IGRA

Slika 7.

Odavde vidimo da povećanje “r” dovodi u svim vidovima igara do “Zatvoreničke dileme”. Sama igra “Zatvoreničke dileme” ne trpi dalju transformaciju, pri čemu se povećanjem težinskog faktora, povećava sklonost istupanja iz saradnje, koja dostiže maksimum sa $r=1$. Opisan tok gde se situacije apsolutnih dobitaka modifikuju u ishod “Zatvoreničke dileme” doprinose uočavanju efekata relativnih dobitaka. Pošto je $F > U$, i $F^* = F - rU$, sklonost slobodnom istupanju iz saradnje je, po pravilu, u većoj meri izražena od obostrane saradnje jer $F^* > M^*$, mada zajednička saradnja obezbeđuje više isplate učesnicima igre, nego izstupanje iz saradnje koje učesnicima donosi isplate jednake nuli; ovo je slučaj dok “r” ne dostigne vrednost 1. Isplate mogu biti i negativne za $U^* = U - rF$, što sa povećanjem faktora “r” dovodi do situacije kada $F^* > M^* > 0 > U^*$ tj. “Zatvoreničke dileme” (gde dolazi do $F^* = -U^*$). Proizilazi, zaključak, da povećanje brige za relativne dobitke umanjuje saradnju i naginje interakciji koja je prisutna u zero-sum odnosima čistih relativnih dobitaka.

Da bi se utvrdio uticaj relativnih dobitaka, na opadanje saradnje, koncept, uvodi minimalni diskontni faktor “ ϕ ”, koji ima vrednost $0 \leq \phi < 1$. Faktor ϕ predstavlja veličinu opadanja saradnje, koja izražava odnos postojeće saradnje prema vrednovanju (od igrača) buduće saradnje, gde je njime određena najmanja količina (srazmera) saradnje potrebna za održavanje buduće saradnje; pri čemu se promene faktora ϕ povezuju sa promenama faktora “ r ”. Porast faktora “ r ” naime dovodi, u zavisnosti od matematičke funkcije (odnosno intenziteta i vida igre), do porasta veličine ϕ , koje ukoliko je izraženije u većoj meri se obuzdava saradnja; ovo obuzdavanje saradnje različito utiče na promene odnosa preferencija (F,M,U). Odnos “ ϕ ” i “ r ” se može prikazati pomoću sledećih krivih:

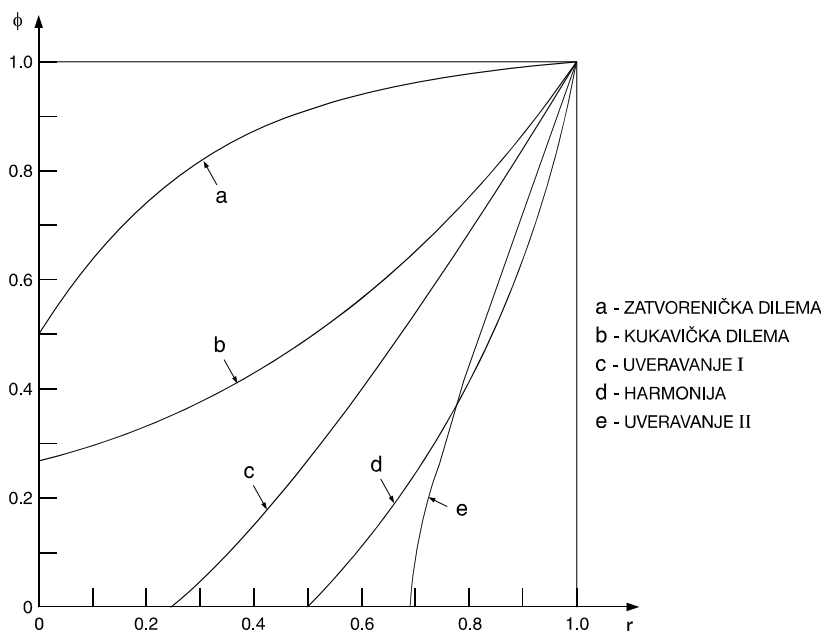

Slika 8.

Ako preferencijama za “Zatvoreničku dilemu” (F,M,O,U) pridodamo vrednosti 2,1,0,-1, moći će da se zaključi da se povećanjem zakrivljenosti ovih kriva nesrazmerno umanjuje vrednost U u odnosu na F ili M. Ukoliko recimo vrednosti $r = 0,25$ odgovara vrednosti $\phi = 0,8$ (kao kod gornje krive c), tada će

vrednosti preferencija biti za $\{F, M, O, U\} \rightarrow \{2, 1, 0, -2\}$. Ukoliko je međutim, zakrivljenost manja, "U" će imati više vrednosti. Odavde, autor, izvodi zaključak da male vrednosti faktora "r" u zatvoreničkoj dilemi ne moraju "odlučujuće" uticati na obuzdavanje saradnje.

Preko odnosa faktora " ϕ " i "r", može se isto tako odrediti i kako relativni dobitci menjaju različite igre u "Zatvoreničku dilemu". Pri vrlo malim vrednostima "r", određene igre će se transformisati u "Zatvoreničku dilemu" posebno ako je U znatno manje od F ili ako je pri $M > F$ mala razlika između veličina M i F. Pri nižim vrednostima "r" najpre se transformišu igre sa nižim transformacionim nivoom ("Uveravanje" i "Kukavica"), dok je nešto viši nivo transformacije svojstven ostalim igrama. Ovo se može prikazati sledećim krivama:

Slika 9.

U uslovima "Zatvoreničke dileme" saradnja zahteva visoke vrednosti faktora ϕ , dok se kod ostalih igara saradnja ostvaruje uz niže faktore ϕ . Ukoliko se preferencije kreću u opsegu od 1-4, potrebne su visoke vrednosti za "r" da bi se igre sa višim nivoom transformacije preobrazile u "Zatvoreničku dilemu" (do

$r=2/3$). Nagibi ovih kriva, po shvatanju Snidala, ukazuju da iako se igre transformišu, intenzitet apsorbovanja saradnje je u oblasti "Zatvoreničke dileme" umeren, što delimično ublažava neka od realističkih shvatanja, koja u ovakvim uslovima pre naglašavaju uticaj relativnih dobitaka. U okviru oblasti Zatvoreničke dileme izvodi relativnih dobitaka, najefektivniji su pri nižim nivoima faktora "r", dok sa povećanjem faktora "r" njegovo dejstvo raste po opadajućoj stopi.

Prema shvatanju autora faktori "r" i " ϕ ", mogu poslužiti i pri dokazivanju teze da relativni dobitci (odnosno njihov rast) gube na učinku kada se broj država povećava. Ovu tezu, su potvrdili i drugi teoretičari, među kojima i navedeni Axelrod (o kojem je bilo reči u poglavlju o neoliberalizmu). U svojem dokazivanju ovog stava, Snidal polazi od pretpostavke, koja uprošćava problem, a to je da sa povećanjem broja država ili veličine države (koja se može shvatiti kao skup manjih kooperativnih jedinica), povećava se konstantno korist od međusobne saradnje. Odavde proizlazi da države različite veličine imaju srazmerno jednake koristi od saradnje. Po veličini različite države mogu se metodološki, u cilju jednostavnijeg proučavanja, prikazati kao celine sastavljene od različitog broja jednakih jedinica (s_i). Konstantni rast podrazumeva da su troškovi i koristi svake jedinice isti odnosno da su troškovi i koristi svake dijadne saradničke interakcije nezavisni od troškova i koristi od interakcije sa drugim jedinicama. Razlika koristi i troškova ($b-c$) predstavlja neto koristi. Odavde ukupne koristi svih jedinica svode se na $(b-c) \sum s_i (s_i-1)$, odnosno ako je S ukupan broj jedinica u međunarodnom sistemu, odnosno ako važi $S = \sum s_i$, onda se ukupni zajednički dobitci mogu izraziti kao:

$$B = (b-c) \frac{S!}{(S-2)!} = (b-c) \sum_{\substack{i=1 \\ S_i \geq 2}}^n \frac{S_i!}{(S_i-2)!} + (b-c) \sum_{i=1}^n s_i \sum_{j \neq i} s_j$$

Ukupni dobitci jednaki su, kao što se može uočiti, sumi dobitaka iz unutrašnje interakcije sabranoj sa sumom dobitaka iz međunarodne interakcije. Odavde vidimo da je ukupna suma interakcija podeljena na unutar-državnu, gde

interaguju unutrašnje jedinice, i na međunarodnu, gde interaguju jedinice iz različitih država, pri čemu država "i" dobija od saradnje sa državom "j" dobit: $s_i s_j (b-c)$ odnosno "j" dobija u saradnji sa "i" državom: $s_j s_i (b-c)$, što ukazuje da obe države jednako dobijaju koristi od kooperacije.

U multilateralnim interakcijama države različito procenjuju, što je u zavisnosti od ponašanja i svojstva država, relativne dobitke u saradnji. Da bi se u analize uključilo kako države vrednuju relativne dobitke u odnosima sa različitim državama, autor uvodi težinski faktor w , gde svaka država ima skup $\{w_{i1} \dots w_{in}\}$, gde w_{ij} , u granicama $0 \leq w_{ij} \leq 1$, određuje težinu relativnih dobitaka koje država "i" procenjuje u odnosu na određene "j"-te države, pri čemu se pretpostavlja uslov da država raspoređuje procenjene relativne dobitke na druge države tako da $\sum w_{ij} \leq 1$. Ukoliko se rezultante apsolutnih dobitaka od međunarodne saradnje države "i" označe sa P_{ia} , njezin dobitak koji uključuje relativne dobitke biće:

$$P_{ir} = (1-r) P_{ia} + r \sum_{j=1}^n w_{ij} (P_{ia} - P_{ja})$$

Ovde P_{ir} odražava stepen zainteresovanosti države "i" za relativne dobitke. Prvi član, sa desne strane jednačine, izražava značaj sopstvenih apsolutnih dobitaka države "i", dok drugi član izražava stepen vrednovanja relativnih dobitaka u odnosu na druge države. Ukoliko se razmatra saradnja države "i" sa određenom npr. državom "k", u uslovima recipročne strategije ("Tit-for-Tat") gde svaka država saraduje ili ne saraduje u zavisnosti od prethodnog ponašanja druge države (odnosno njene saradnje ili ne saradnje) tada uključivanje diskontnog faktora ϕ u dobitke $(b-c) s_i s_k \rightarrow s_i s_k (b-c)/(1-\phi)$ može se izraziti vrednost kontinuiteta saradnje izrazom:

$$C_i = P_{ir} + (1-r) \frac{b-c}{1-\phi} s_i s_k + r \frac{b-c}{1-\phi} s_i s_k \sum w_{ik}$$

Vrednost početne situacije (P_{ir}) sabrana je sa vrednošću drugog člana koji se odnosi na absolutne dobitke od saradnje "i" sa državom "k", dok treći član predstavlja relativne prednosti od saradnje sa ovom državom. Postojanost saradnje zavisi od toga dali država "i" može bolje proći raskidajući sporazum o saradnji sa državom "k" radi ostvarenja neposrednih koristi ($s_i s_k$)b. Ukoliko je ovo slučaj država "k" imaće gubitak ($s_i s_k$)c od unilateralne kooperacije i (primenjujući strategiju reciprociteta) obustaviće saradnju. Vrednost mogućeg odstupanja od saradnje države "i" može se izraziti kao:

$$D_i = P_{ir} + (1-r) s_i s_k b + r s_i s_k b \sum_{j \neq k}^n w_{ij} + r s_i s_k (b + c) w_{ik}$$

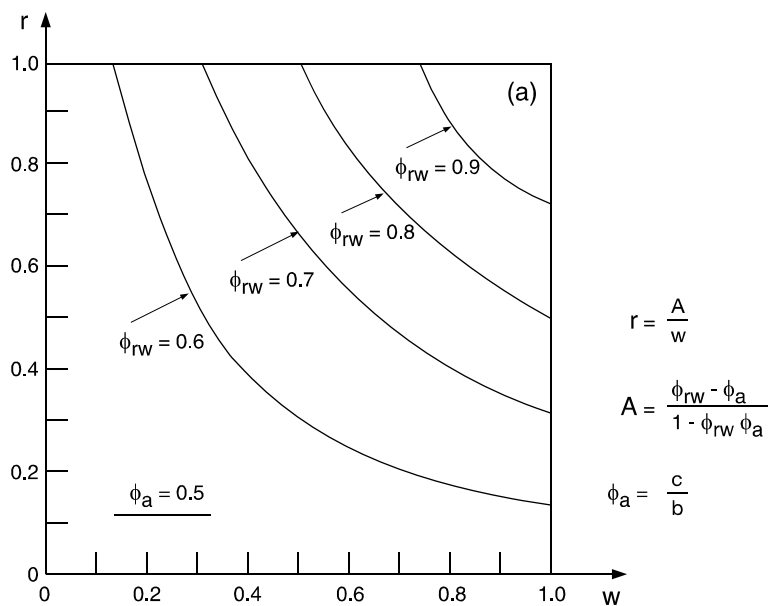
Treći član, sa desne strane jednakosti, izražava relativne prednosti postignute u odnosu na treće države dobijene izlaskom iz saradnje, dok četvrti član izražava relativne dobitke države "i" uzrokovane gubitcima države "k" od jednostrane kooperacije. Postojanost saradnje zavisi od toga dali vrednost kontinuiteta kooperacije prevazilazi vrednost odustajanja od saradnje. Ovo će biti slučaj ukoliko je:

$$\phi > \phi_{rw} = \frac{c + r w_{ik} b}{b + r w_{ik} c}$$

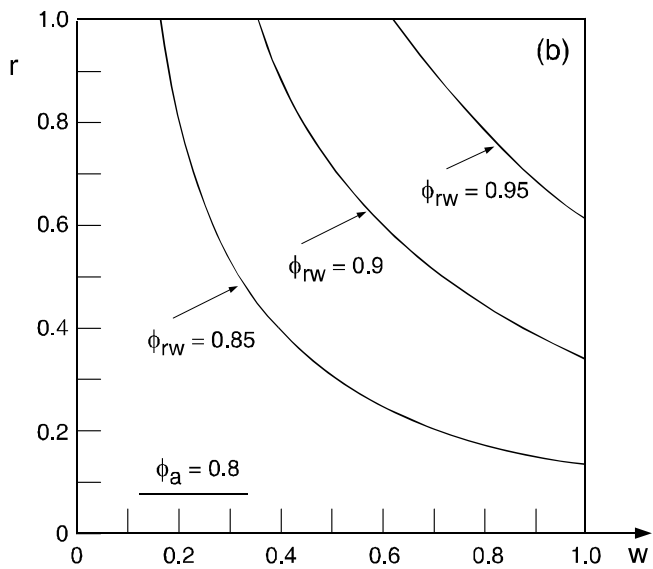
gde ϕ_{rw} predstavlja minimalni diskontni faktor koji podržava saradnju kada država "i" daje odgovarajuću vrednost faktoru relativnih dobitaka "r" i

specifičnom faktoru za državu "k" (w_{ik}). Proizilazi da ukoliko je bilo koji od ova dva faktora jednak nuli odnosno $\phi_{rw} = c/b$ države teže jedino apsolutnim dobitcima (ϕ_a). U drugom ekstremnom slučaju ukoliko oba faktora imaju vrednost jedan, saradnja je neostvariva (stoga što nastaje situacija čistih relativnih dobitaka). U praksi ova situacija nije verovatna, imajući u vidu da podrazumeva da obe države uopšte ne vode obzira za apsolutne dobitke i da one sačinjavaju bipolarni sistem, u kojem se ne poklanja interes trećim stranama. Da bi se proučio uticaj relativnih dobitaka, potrebno je utvrditi zavisnost faktora "r" i faktora ϕ_{ik} . Učinak faktora "r" najveći je pri njegovim niskim vrednostima na w , dok pri povećanju njegove vrednosti njegov učinak opada po opadajućoj stopi. Oba faktora značajno umanjuju dejstvo relativnih dobitaka, što je u zavisnosti od visine ϕ_{rw} , odnosno ϕ_a . Različite vrednosti ϕ_a mogu se prikazati sledećim krivama:

isogram a

isogram b

Slika 10.

Ose na gornjim isogramima predstavljaju različite vrednosti faktora "r" i w_{ik} , dok hiperbole predstavljaju invarijantne (indiferentne) potrebne nivoe ovih faktora za održavanje saradnje. U prvom slučaju je $\phi_a = 0,5$ dok je u drugom slučaju $\phi_a = 0,8$; što ukazuje da oba faktora treba da imaju visoke vrednosti da bi relativni dobitci imali značajnijeg efekta na obuzdavanje saradnje. Navedene krive ukazuju i na promene u stepenu polarnosti, gde se sa povećanjem faktora "w", smanjuje multipolarnost. U slučajevima sa tri države gde dolazi do umerenih porasta faktora ϕ dolazi, do značajno manjeg porasta dejstva relativnih dobitaka u odnosu na slučajeve sa dve države. Ovo je u još većoj meri slučaj sa sistemima gde se povećava broj država, mada se najdrastičniji efekat oseća pri povećanju broja država sa dve na tri. Sa daljim povećanjem broja država dejstvo opadanja saradnje od rasta relativnih dobitaka se povećava po opadajućoj stopi. Ovo svojstvo ne menja se ni sa povećanjem faktora ϕ_a , već se samo efekti podižu na viši nivo. Procent impakta relativnih dobitaka može se uočiti i iz sledeće tabele:

opšta težina relativnih dobitaka (r)

(za $\phi_a = 0,5$)

sistem (n, w)	0	0,25	0,5	0,75	1,0
bipolaran n=2, w=1	0	33	60	82	100
tripolaran n=3, w=0,5	0	18	33	47	60
balans sila n=5, w=0,25	0	10	18	26	33

Opštiji zaključci koje autor izvodi na osnovu svojih analiza su sledeći: 1) relativni dobitci imaju znatno manji uticaj na obuzdavanje saradnje od onog koji im pripisuju realistička shvatanja i njihov učinak odlučujući je samo u bipolarnim uslovima; 2) saradnja u međunarodnom sistemu sa malim brojem država, iznad dve države, pokazuje drastično opadanje učinka relativnih dobitaka; 3) saradnja

je u velikoj meri moguća i u uslovima "Zatvoreničke dileme" i visokih nivoa težinskog faktora relativnih dobitaka; 4) male države izražavaju, u najopštijim slučajevima veće brige za relativne dobitke, pri čemu velike države mogu prevazići nesklonost saradnje malih država, samo ako nude više nego jednako učešće u podeli dobitaka; to je u interesu velikih država zato što one preferiraju i nejednaku saradnju u odnosu na odsustvo saradnje; 5) proizilazi da asimetrična raspodela apsolutnih dobitaka može biti uslov saradnje država različitih veličina koje teže relativnim dobitcima; 6) nejednaka raspodela dobitaka u saradnji može, vremenom, dovesti do jačanja malih država i pada snage velikih "hegemon"; ovo dovodi istovremeno i do smanjenja težine relativnih dobitaka koje male države lociraju na "hegemon". S druge strane, jaka država koja gubi svoju superiornost, podiže svoju brigu za relativne dobitke sa drugim državama, posebno konkurentima; u celini neto rezultat je porast pritiska jake države u pravcu menjanja postojećeg sistema, u cilju ostvarivanja većeg učešća u dobitcima; 7) po pravilu, relativni dobitci utiču na smanjenje saradnje između jakih država, dok njihova mala zainteresovanost za relativne dobitke u odnosu na slabe države stimuliše sklonost saradnji sa malim državama; slabije države često pokazuju interes za relativne dobitke u odnosu na jake države, što umanjuje njihovu sklonost saradnje, dok u uzajamnim odnosima u velikoj meri postoji odsustvo brige za relativne dobitke, što stimulatивно deluje na međusobnu saradnju; rezultat ovih odnosa je konkurencija među jakim državama za saradnju sa slabijim državama, što (davanjem više nego jednakih dobitaka) dovodi do opadanja snage jakih država i povećanja verovatnoće za saradnju jakih država međusobno; 8) saradnja u uslovima multipolarnosti je manje neizvesna od saradnje u bipolarnim uslovima budući da dolazi do osetnog smanjenja dejstva relativnih dobitaka, pri čemu povećanje broja država umanjuje "odmazde" protiv nesarađujućih država; 9) u uslovima diskriminacija povećanje broja aktera može dovesti i do umanjenja saradnje; stoga trendovi usmereni na jačanje multipolarnosti (za razliku od shvatanja liberalnog pravca) ne moraju voditi jačanju saradnje (tj. u anarhičnim uslovima primena aranžmana saradnje postaje limitirana); 10) u multipolarnim uslovima, upravo saradnja, koja je

motivisana relativnim dobitcima postaje najbolje sredstvo odbrane sopstvenih pozicija, isto kao i napada (imajući u vidu interakciju sa trećim državama).

U celini procenjujući teorijska gledišta Snidala, možemo, zaključiti da je ovaj autor u znatnoj meri doprineo izgradnji neoliberalne kritike modernih realističkih shvatanja. Kao i Stein ovaj autor doprineo je unapređenju shvatanja o problemima međunarodne saradnje, primenjujući razvijeniju metodologiju, koja je omogućila dolaženje do, kao što vidimo, bitnih zaključaka baziranih na egzaktnijim kvantifikacijama. Ova gledišta, međutim, bila su i predmet kritika od strane nekih autora, među kojima je poznatiji J.Grieco. Ovaj autor sa pravom zamera navedenom konceptu, što rezultate bazira na pojednostavljenim shvatanjima o konstantnim dobitcima u zavisnosti od veličine nivoa saradnje i jazu koji se "po definiciji sužava" radi održanja "satisfakcije" slabijeg partnera.¹¹⁴ Za Grieca problem brige za relativne dobitke slabijih država može se do izvesne mere rešavati izmenama sporazuma, kroz "side-payment"-e, i naročito posredstvom međunarodnih institucija (što Snidal zanemaruje), koje mogu omogućiti uzajamne aranžmane, posebno u uslovima delovanja motivacija relativnih dobitaka. Ova sredstva, međutim, ne mogu, po Griecu, rešiti problem relativnih dobitaka, koji u realnosti predstavljaju značajniji faktor obuzdavanja saradnje.

Doprinosa modernoj teoriji međunarodnih odnosa, pored ovde analiziranih autora dali su i teoretičari među kojima su poznatiji C. Lipson, M. Zacher, R. Powell, H. Starr, C.W. Kegley, J. Gowa, F. Zakaria, J.Rosenau, R.C.Art, R. Jervis, P.Liberman, i mnogo drugih mislioca. Svaki od ovih teoretičara, svojim pogledima u manjoj ili većoj meri uticao je na razvoj i širenje naučne misli o spoljnoj politici i međunarodnim odnosima, koja u novije vreme doživljava sve izrazitiji napredak, posebno sa razvojem modernih metoda i proučavanja koja sve više stavljaju naglasak na primenu formalne i matematičke analize.

¹¹⁴ Vidi J.M. Grieco: "Understanding the problem of international cooperation: the limits of neoliberal institutionalism and the future of realist theory" u "Neoliberalism and Neorealism", Columbia Univ.press, 1993.

GLAVA IV

KRITIKA NEOTEORIJA I TEORIJA SPOLJNE POLITIKE

IV.1. Strukturalno-realistička i eklektička kritika Neorealizma

Bitan moment razvoja teorija međunarodnih odnosa i politike čini kritika novijih teorija. U ovoj Glavi će biti itloženi važniji autori od značaja za kasnije zaključke. Brojne ograničenosti Liberalizma i posebno Realizma bile su predmet čestih kritika. U ovom poglavlju ćemo razmotriti teoretičare koji su kritikovali i pokušali da unaprede neorealizam.

IV.1.1. Osnove teorije B. Buzana

U svojim nastojanjima da ukaže na slabosti Neorealizma, Buzan najpre razmatra podelu koju uspostavlja Waltzov poredak u odnosu na međunarodni politički i ekonomski sistem. Prema Buzanu ovde je nepravilno svoditi međunarodni sistem na politički sistem. Postavlja se problem kako razne "sektorske" sisteme u ukupnom sistemu možemo razlikovati i kako se oni odnose međusobno¹¹⁵. Prema njemu sektore je u sistemu nemoguće definisati. Sektori su: ekonomski, politički, društveni, strateški. Pored definicije sektora, postavlja se pitanje kako ovi sektori interaguju sa nivoima analize (jediničnim i sistemskim). Može se problem postaviti i inverzno - kako se definišu nivoi analize: dali u odnosu na sektor ili u odnosu na totalitet. Ako je potrebno sistemski analizirati sve sektore, definicije u različitim oblastima predstavljaju ograničenje. Odavde Buzan pokazuje da sektori nisu podela, već parcijalno gledanje sistema, što pretstavlja ograničenje u Neorealizmu, mada pokazuje

¹¹⁵ Vidi B. Buzan: "Rethinking System and Structure" u "The Logic of Anarchy", Columbia Univ.press, 1993, str. 19-80.

analitičke prednosti. Problem je da li se teorija može odnositi na sektor ili se ovaj ovakvim pristupom tada zakonito pretače u celinu.

Potom, Buzan, prelazi na uočavanje slabosti definicije strukture u Waltzovom sistemskom ustrojstvu. Po Waltzu, kao što se ovde ukazuje, struktura označava rukovodeći princip koji je osnova kako se jedinice (units) međusobno odnose. Ovi odnosi prema Buzanu, kod Waltza znače aranžiranje i pozicioniranje delova međusobno, što je "unit level" fenomen. Ovde se ne vidi kako ovi "interaguju", i time se ne uključuje sistemski činilac. To Buzan vezuje za problem: 1) kako su strukture međunarodnog političkog poretka definisane, i 2) kako se u slučaju postizanja ove definicije (opšte), ovo odnosi na druge definicije sektora, ekonomskog, društvenog, strateškog, i slično, koji po shvatanju nauke mogu ili da sačinjavaju sistemi ili da potiču od holističkog pristupa. Izostavljanje interaktivnog obeležja bitan je nedostatak Waltzovog Neorealističkog objašnjenja. Sledeći element analize, distribucija sile ovog elementa, predstavlja, po Buzanu, predmet kontroverzi odnosno neuspešnog premošćavanja barijere jedinačnog i sistemskog nivoa. Ne definišući ovu sistemsku koncepciju drukčije, ova barijera je nepremostiva i ne postoji povezanost jedinica i sistemskog nivoa odnosno principa.

Naredni aspekt Buzanovog analiziranja je kritika Duboke strukture i problem vrsta jedinica. Po Buzanu, neorealizam Waltza greši kada smatra da su jedinice sistema uglavnom "slične" odnosno da su ove suverene države. Kao što pokazuje istorija, srednjevekovni sistem bio je baziran na nesuverenim celinama. One se ne mogu tretirati kao funkcionalno iste celine. Pojam poretka sa istovetnim celinama je Anarhija, gde su ove celine suverene. Današnji poredak, međutim, sačinjen je, kao i ranije, od sličnih i različitih subjekata (gde spadaju i međunarodne institucije). Po Buzanu, Waltzova matrica osnovne strukture upotrebljiva je u opovrgavanju ideja Neorealizma. Ova matrica je prikazana kao:

Organizujući princip

	Hijerarhije	Anarhije
Funkcionalno slične jedinice	1	2
Funkcionalno različite jedinice	3	4

Matrica pokazuje odnos principa i jedinica. Kod Waltza, pregrade 1 i 4 su skoro izlišne, jer postoji "dvosmerna" interakcija, koja dovodi do pomeranja u pregrade 2 i 3. Ako su jedinice u međusobnoj borbi za opstanak, kao u anarhiji, to će pritisnuti jedinice da svoje funkcije približe suverenosti. Tako anarhija generira slične subjekte.

Osnovne sile koje deluju u ovoj matrici su sile socijalizovanja (kopiranja ponašanja i kompeticije). Po Waltzu, u vremenu, politički međunarodni sistem, imaće tendenciju da dovede u ravnotežu organizujući princip i tipove jedinica.

Ovom gledištu o postepenoj težnji ka izjednačavanju u anarhičnom poretku i funkcionalnoj različnosti u Hijerarhijski uređenom sistemu, koji zastupa Waltz, Buzan se suprotstavlja primerima, srednjevekovnih polusuverenih zajednica u anarhičnom poretku, zatim novijim primerima anarhičnog sistema, koji egzistira sa polusuverenim tvorevinama (dominionima, protektoratima, vazalstvima, kolonijama). Naposljetku najnoviji period sa razvojem nadnacionalne Evropske zajednice još jednom potvrđuje da i anarhije postoje za diferencijacijama jedinaka. Evropska zajednica je "polusuverena" jedinica, koja po Buzanu "obavezuje" (ali ne "zamenjuje") suverene države. Ovakve pojave razlikovanja, ukazuju na potrebu dinamiziranja i uključivanja drugih aspekata u neorealizam .

Kritika Buzana nastavlja se sa problemom jedinica sistema. Kod teorija jedinice su objašnjene atributima i procesima. Buzan uočava da procesi mogu biti moment posebne analize. Ovo je očigledno budući da interakcije elemenata nisu vezane samo za atribute, već za širi kontekst.

Ova razmatranja Buzana uvode u analizu dinamizma poretka. Osnovni problem jedinstvene strukture svodi se na bliskost prva dva nivoa i nepovezanost sa nivoom raspodele moći. Ovaj treći nivo je dakle ponekad u istoriji nepovezan sa prethodna dva nivoa (npr. prelaz unipolarnosti u imperiju). Buzan stoga predlaže unutar - podelu poretka (ili strukture) na osnovnu ("Duboku strukturu", obuhvatajući prva dva nivoa) i Distributivnu strukturu (treći nivo). Ovo je "opravdano" ako se, po Buzanu, odbaci agregacija "sposobnosti" u jedinstvenu silu (kao jedinstven pojam). Nivoima će se dodati nov nivo.

Na ovom mestu Buzan u svojoj analizi postavlja osnovni problem Neorealizma:

Zašto bi se princip distribucije primenjivao samo na silu ?

Odnosno:

Zašto pluralne sposobnosti moraju da se sažimaju u jedinstvenu silu?

i zašto su drugi atributi, koji nisu sila, *isključeni iz principa distribucije?*

Ova nedoumica Buzana ima poreklo u tome što je u Waltzovom sistemu, dimenzija snage značajna za klasifikovanje i razlikovanje jedinica. Izbor sile, vezan je za najbitnije obeležje jedinice. Ovakva agregacija moći u velikoj meri vodi po Buzanu pogreškama pre "nego što informiše", i u mnogim slučajevima nije primenjiva. Nije opravdano, po Buzanu, i ostale atribute jedinica ne podržati distribuciji, odnosno princip distribucije sposobnosti, kao što se ovde zatim uočava ne zahteva agregaciju u jedinstvenu moć.

Teorija koja bazira na jedinstvenoj sili zanemaruje potrebne varijable koje su u konzistentnosti sa ovom teorijom. Osnovni argument Buzana je u tome da agregacija preko velikog obima sposobnosti absorbuje atribute u "svezarobljavajuću moć", kada postoje "dobri razlozi" za odvojeno njihovo razmatranje. Na pr. ponekad dugovi idu sa velikom vojnom moći, nuklearno oružje sa velikim stanovništvom ili prostorom, a bez ekonomske moći i sl.

Osnovni argument za komponentno razmatranje sile je u tome što se umanjuje konfuzija u pokušaju korišćenja nerasčlanjene moći. Drugi argument reagracije je da se struktura može povezivati sa procesima "formacija" na

nivou jedinica (odnosno dinamičnim procesima) npr. međuzavisnošću jedinica i u vezi sa promenama distributivne strukture. Ovde Buzan koristi "polarnost" kao kategoriju koja objašnjava (distributivnu) strukturu u pojmovima specifične moći. Treća prednost je u mogućnosti preciznog određivanja Hipoteza. Ovakav prilaz u odnosu na silu je primenjiv na širi krug uslova u sistemu. Potom, ovaj način daje bogat i reproduktivno ponavljajući strukturni okvir za sistemske komparativne metode.

Na osnovu ovog, Buzan smatra da rasčlenivanjem sile ne dolazi do gubitka "grandioznosti" pristupa, odnosno da neorealizam greši kada univerzalizuje slučaj u kome se glavne komponente moći, na isti način distribuišu, što je vrlo retko u praksi.

Na osnovama ovih opažanja Buzan nastoji da unapredi sistem neorealizma. Interakcija jedinica i apsolutne i relativne sposobnosti, predstavljaju osnove na kojima se bazira drugačija definicija sistema. Interakcija nije samo obeležje na nivou jedinica (kao kod Waltza), već je i sistemsko obeležje. Nivo između jedinica i strukture, može se uočiti i iz Waltzovog poretka, kako uviđa Buzan, gde je posedovanje sile jedinični fenomen, dok je raspodela među jedinicama sistemsko svojstvo. Ovde je, kako kaže Buzan, distinkcija sposobnosti na apsolutne i relativne, i otkriva se "izostavljeni" nivo. Ovaj nivo je: *nivo interaktivne sposobnosti*.

Analiza počinje od sile koju je moguće podeliti na tri vida: atributivnu ili distributivnu, relacionu ili relativnu i kontrolnu. Atributivna sila je ona koja označava kod jedinica koji rad one mogu vršiti. Ovde npr. spada mogućnost izgradnje raznih tipova oružja ili nivo mobilizacije ljudi i slično. Ovi kriterijumi su apsolutni i nisu *zero sum* u odnosu na druge jedinice sistema (države). Oni su izraz nerelacionih mogućnosti države (ili apsolutnih nerelacionih sila). Za razliku od atributivne sile, relativna ili relaciona sila je vezana za odnose prema drugim silama. Ova sila je *zero sum*. Ona je određena poznavanjem raspodele sila među sistemskim akterima (jedinicama), odnosno državama (kod Waltza).

Osnovu analize Neorealizma, Buzan vezuje za atributivnu silu. Atributivna moć je kod Waltza jedinični fenomen. Ona nije deo strukture. Waltz, naime nevidi "sistemsku interakciju" elemenata koja je neizostavno potrebna da

se dobije "sistemska značenje". Sa ovim u vezi Waltz atributivnu silu nevrštava u sistemske aspekte, ne primećujući da u značajnoj meri, elementi atributivne sile nemogu biti locirani samo na jediničnom nivou.

Ovakav zaključak dovodi Buzana do ključne ideje kojom treba da se otklone nedostaci neorealizma. Postoje najmanje dva tipa apsolutnih sposobnosti sa sistemskim osobinama, a to su i tehnološke i normativne, zajedničke, kao i npr. organizacione osobnosti. Ključni aspekt je dinamika (odnosno promene). Ovo je posebno bitno sistemski, u tehnološkoj i tehničkoj oblasti, gde se u sistemu javlja sposobnost interakcije. Ovaj pojam je ujedno i osnovni činilac kojim će Buzan izgraditi sopstven vid realizma.

Objašnjavanje ovog pojma ilustruje se u ovom novom realizmu, tehnološkim i organizacionim napretkom. Širenje tehnologija, kao i organizacija i zajedničkih normi, menja u celini interaktivnu sposobnost ustrojstva: "ono je istovremeno obeležje i efekt koji je kvalitativno drukčiji od načina na koji posebni atributi pojedinih država utiču na njihovu interakciju sa drugim pojedinačnim državama". U oblasti tehnologije, na raznim primerima vidljivo je jačanje interaktivne sposobnosti. Kod normi i organizacija, njihov brz razvoj utiče na promene političke komunikacije (povećanja mogućih opcija, povećanja obavezivanja i težnji da se dužnosti izvršavaju i sl.) Politička komunikacija ovde postaje bliska po efektu tehničkoj komunikaciji. Na ovaj način, po Buzanu, apsolutne sposobnosti imaju sistemski značaj.

U ovom analiziranju na primeru sposobnosti za transport, brodarstvo, telekomunikacije, Buzan zapaža da ovi fenomeni uključuju faktore koji nisu ni jediničnog, ni strukturalnog oblika. Brojne varijable vezane za interaktivnu moć, ukazuju kao što smatra Buzan, na potrebu da se ova sposobnost izdvojeno analizira, što je moguće ako se izdvoji u nivo analize. Na ovaj način dobija se pored jediničnog i strukturalnog nivoa i nivo interaktivne sposobnosti. Ovaj svoj realizam Buzan naziva Strukturnim realizmom.

Struktura realizma Buzana, kao što možemo zaključiti, teži višem stepenu dinamičnosti. Strukturni realizam pored ovog teoretičara vezuje se i za Littlea i Jonesa, pa ćemo ovde izložiti i njihov doprinos, što će poslužiti za celovito vrednovanje.

IV.1.2. Osnove teorije R. Littlea

U svojoj analizi neorealizma Little, prihvatajući Buzana, razmatra problem kontinuiteta i transformacije. Transformisanje je vezano i za nivo jedinica i za strukturu. Little daje niz primera iz istorije gde se promena strukture ili jediničnih karakteristika i aktera manifestuje različito od Waltzovog predviđanja. U ovom smislu posebna odstupanja vezana su za imperije. One u neorealizmu nisu viđene kao sistemski izvori promena. Pored toga, nisu zadovoljavajući ni aspekti Waltzovog neorealizma koji se odnose na balansiranje snaga.

Analiza Littlea¹¹⁶ počinje razmatranjem imperija, posebno Rimske. Pojava Rimskog carstva pokazuje nedovoljno dobro funkcionisanje neorealističkog modela balansiranja. Po Littleu, konkurentske jedinice su, videvši jačanje Rima, morale da se udružuju da bi držale Rim pod kontrolom. Ovo bi bila posledica neorealističkog pogleda na odnos jedinica i strukture. Do ovog udruživanja ne dolazi, mada je širenje imperije bilo obuzdavano varvarskim plemenima, Grčkim polisama, i imperija drugih naroda.

Odavde Little zaključuje da se u okviru jednog sistema postojali relativno autonomni podsistemi, koji je neorealizam zanemario. Ovi podsistemi predstavljaju osnovu Littleove kritike Neorealizma.

Uviđajući brojne naučne probleme imperija, uključujući i to da kao jedinice (npr. Rim) obuhvataju sistem, Little svoja razmatranja vezuje za odnos agent-struktura. Ovde se dokazuje da ograničenja delovanja aktera odnosno agenata, nisu samo u spoljnoj već i u unutrašnjoj strukturi ovih jedinica. Ove jedinice nisu podložne izjednačavanju u anarhiji, kao što smatra Waltz. Na funkcionalnu nepodudarnost utiče spoljni moment. Ovde pre svega balansiranje moći. Funkcionalna istovetnost može postojati samo ako dolazi do uticaja spoljnog balansiranja moći. U anarhiji stoga nedolazi uvek do izjednačavanja. Primer za ovo su funkcionalno različite jedinice u periodu Grčkih polisa i razdoblju imperija. Nezavisnost polisa posledica je balansiranja. Dok je

¹¹⁶ Vidi R. Little: "Rethinking System Continuity and Transformation" u "The Logic of Anarchy", Columbia Univ.press, 1993, str. 81-168.

neorealizam pretpostavljao da balansiranje prvo izjednačava jedinice, pa potom generiše saveze koji bi delovali na ostatak razlike u balansiranju moći, dotle strukturalni realizam, vidi ovo obratno. Na ovaj način postaje moguće da pored funkcionalno srodnih, postoje u anarhičnom poretku i funkcionalno različite jedinice.

Odnos prema Waltzovom sistemu može biti predmet složenijih analiza. Po Littleu sistem nije jedino zbir (suma) integralnih delova. Ovakav koncept nije odgovarajući čak i kad se pored država (jedinica) uvede struktura. Struktura se proteže na sve jedinice. Ovakav poredak, međutim, po Littleu, nije sistemski. Sistem je naime definisan tako da promene jedne jedinice i interakcije među jedinicama, kreiraju promene u celom sistemu. Zaključuje se ovde da je Waltzov poredak strukturalistički, a ne sistemski. Iz stava da struktura ograničava delovanje država, ne mora da proizlazi da je ustrojstvo sistemsko.

Osnovne zaključke iz istorijskih razmatranja, po Littleu, svode se na tri tačke. Prva je, veza između akcija koje proizvode "duboku strukturu" države i onih koje produkuju duboku strukturu sistema. Ljudske individue (odnosno u ovoj terminologiji "agenti") posreduju između države i sistema. Waltz opaža da liderove akcije bez namere reprodukuju Duboku strukturu sistema. Ovaj obrazac se uvek održava, jer kod Neorealista postoji invarijantni odnos između strukture države i Waltzove strukture međunarodnog sistema. Neorealizam u reprodukovanju hijerarhičnog unutar država smatra da će agenti uvek simultano i nenamerno reprodukovati anarhiju unutar međunarodnog sistema. Za razliku od ovog viđenja strukturalni pravac zapaža diferenciranost agenata odnosno političkih jedinki. U međunarodnom sistemu istorijski su prisutni funkcionalno divergentne jedinice. Iz Neorealizma je jasno da je učinak smeštanja anarhičnog principa i diferencijacije u Duboku strukturu, to da akcije koje kreiraju (reprodukuju) različite aktore, utiču na međunarodnu arenu, koja je istovremeno stvorena ovim akcijama. U modernom svetu kreiranje ili reprodukovanje neke države (npr. SAD) uključuje političke jedinice koje su potrebne reprodukciji sistema.

Ovde Little, kao što vidimo, ulazi u dijalektičke obrazce. U ovom smislu može se imati u vidu da dijalektika i opšta teorija sistema, kojoj se Little priklanja

220

imaju izvesne srodne elemente. Posebno je uočljivo da princip dijalektičkog totaliteta i opšte povezanosti može biti koreliran sa sistemskim totalitetom i povratnom spregom.

Druga tačka Littleovih zaključaka se vezuje za saradnju, odnosno ideju da saradnja i pravila među državama svesno, "sa namerom", reprodukuju "duboku strukturu". Po ovome, međunarodni sistem gde se Duboka struktura svesno reprodukuje imaće drugačiju formu od sistema gde je reprodukovanje bez namera. Oba ova sistema i svesno i nesvesno formirani, nikad nisu kao idealni istorijski postojala. Celokupna analiza, međutim, pokazuje da se današnji sistem približava, namernom "stvorenom" strukturalnom vidu. Ovoj analizi se pridružuje razmatranje "formacije" pravila u okviru jednog ili dva sektora. Staje se na stanovište da je za razumevanje reprodukcije međunarodnog sistema, neophodno imati u vidu sve sektore. Pravila između država utiču na sve sektore. Ona pomažu, simultano, reprodukciju države i međunarodnog sistema ili "sistema/društva".

Little ukazuje na neadekvatnost tvrdnje neorealista da anarhija podrazumeva uvek kompetitivnost jedinica. Ovo se ilustruje matricama diferencijacije:

Država A

		takmičenje	saradnja
Država B	takmičenje	Međunarodni sistem	Hegemonija od B
	saradnja	Hegemonija od A	Međunarodno društvo

Ova matrica pokazuje alternativu dvostrukoj konkurenciji država, koja je u obostranoj saradnji. Da bi ova postojala mora biti izražena namera za nju, odnosno dogovor. Neorealisti vide uvek kompeticiju, odnosno sistem. Strukturalni realisti, međutim, vide obostranu saradnju, sa drugim poretkom. Ovaj je anarhično društvo (kao alternativa anarhičnom sistemu). U sistemu se reprodukuje za jedinice autonomija, koja u procesu (povratno) reprodukuje neorealističku strukturu. S druge strane u anarhičnom društvu države su

suverene jedinice i one se reprodukuju "međusobnom praksom i priznavanjem". Prakse ovih i suverenost simultano i namerno reprodukuju međunarodno (anarhično) društvo. Anarhija nije, mada se smatra, nekompatibilnom sa međuzavisnošću i saradnjom. Treba logički razdvajati konkurenciju i autonomnost u sistemu, od saradnje suverenih u društvu.

Naredni element je odnos kontinuiteta i transformacije. Kod Neorealista, po Littleu, promene se uglavnom ne dešavaju. Ovde se smatra da je međunarodni poredak nepromenljiv, perzistentan tokom istorije. Neorealistički pristup nemože da objasni, kao što ukazuje autor, strukturne promene kao npr. pojavu imperija ili njeno nepostojanje. Prosto objašnjenje transformacije hierarhije/ anarhije je neadekvatno i neispitano. Strukturni realizam ovde uvodi kao osnovu objašnjenja "međunarodni podsistem". Podsistem je određen političkom strukturom koja je hijerarhična ili anarhična. Transformacije se mogu dešavati u ovakvom podsistemu, ali ne moraju i u međunarodnom sistemu (u celini). Da bi Little objasnio pojave vezane za imperije, uvodi "podsistem dominacije". Kod podsistema dominacije, međunarodnom sistemu "nedostaju" političke strukture i tako ne može uticati na ponašanje.

Kao što vidimo ovaj autor pokušava da uvede u realizam elemente promena, zbog kojih je neorealizam bio kritikovan od liberalnih teoretičara. U ovom smislu može se konstatovati da Little pokazuje pravac u kom se realistička i liberalna shvatanja mogu približiti.

IV.1.3. Osnove teorije C. Jonesa

Strukturalni realizam dalje razvija Jones¹¹⁷. On kritikuje neorealizam i nepoklapanje ciljeva teorije i objektivnog (prakse). Za Jones je neodgovarajuće poređenje i analogija balansa sile i oligopolističkog tržišta. Pitanje odnosa državne i društvene sile nije u neorealizmu razrešeno. Prema njemu nije jasno dali je ili ne, socijalna sila u Waltzovom pristupu nestala, ili je Waltz u pravu tvrdeći da se posebni vidovi sile ne mogu sektorisati i odvojeno vrednovati.

¹¹⁷ Vidi C. Jones: "Rethinking the Methodology of Realism" u "The Logic of Anarchy", Columbia Univ.press, 1993, str. 168-232.

Pitanje koje se nameće je da li model Waltza nepotrebno "žrtvuje" elemente radi "elegancije". Rešenje je u veličini zavisnosti i podređenosti društvene prema državnoj sili.

Da bi rešio problem strukture Jones izgrađuje ideju o vertikalnim sektorima i visokom stepenu deagregacije sile. Ovaj strukturalni realizam uvodi pored država i druge jedinice, gde državna deagregisana sila olakšava sektorski posebno učešće država. Realizam (kao poredak) je, pored reprodukovanja strukture, podložan promeni, uključujući menjanje državno centrističkog, drugačijim poretom. Ne treba isključiti državu. Ona treba da se drugačije sagleda. Ne kao instrument moći i zavisnosti, već je treba humanizovati. Vertikalna struktura koja se prikazuje za objašnjavanje je multilična. Postoje naime razna lica ove strukture. Ova lica postoje u ma kom trenutku. Svako od lica ima svoju distribuciju sposobnosti (zavisno od subjekata).

U celini analizirajući ovaj autor se zalaže za interljudsku strukturu sistema. Ovaj tako postaje međunarodno društvo.

Prethodna dva autora takođe ukazuju na to da je neophodno razmatranje poretka kao društva. Ova nauka se stoga približava odbacivanja sektorskog prilaza.

IV.2. Liberalna kritika Neorealizma

Među teoretičarima koji su imali posebno mesto u kritici Neorealizma su R. Cox, R. Ashley, J. Ruggie i R. Keohane. Ideje ovih teoretičara imaju dodirnih tačaka sa prethodno navedenim teoretičarima strukturalnog realizma, što je motiv da ovde izložimo njihova shvatanja.

IV.2.1. Teorije R. W. Coxa

Pristup koji zastupa Cox je istorijski nedeterministički Marksizam¹¹⁸. Osnova promene sistema u Neorealizmu nije adekvatno objašnjena, a posebno uloga države i drugih subjekata. U novije vreme postoji fenomen

¹¹⁸ Vidi R.W. Cox: "Social forces, states and world orders" u "Neorealism and its Critics", Columbia Univ.press, 1986, str. 204-254.

internacionalizovanja države. Nadalje od značaja je konkurencija birokratija, kao i slabljenje države na međunarodnom planu, kao posledica jačanja transnacionalnih i transvladinih mreža aktivnosti.

Postoji u međunarodnom miljeu pluralnost državnih i nedržavnih subjekata, i veća diverzifikacija nivoa politike. Odavde proizlazi veća diverzifikacija ciljeva odnosa, politike i načina interagovanja. Potom kreiraju se efekti po institucije u kojima se zbivaju ovi načini interagovanja. Ovde treba uzeti u obzir uticaje vezane za međunarodne odnose. Stoga osnovni entitet za proučavanje međunarodnih odnosa je kompleksnost "društvo/država". Različite konfiguracije društvo/država ostale su neproučene. Posebnu ulogu Marksizam može imati u analizi države. Osnovne forme države i njihova kompleksnost ili pluralitet formi je od značaja za analizu odnosa država/društvo.

Po Coxu SF metodologija bolje objašnjava sile održavanja ili restauriranja systemske ravnoteže u međunarodnom sistemu, nego utvrđuje protivrečnosti potrebne za transformaciju sistema. Teorija može razmatrati celinu, međutim treba da uključi promene, posebno redefinisanje moći države, i sila koje vrše redefinisanje. Osnova promena je u protivrečnostima, kojima je, po ovom autoru, malo obraćano pažnje.

Uzimajući u obzir metodološke ciljeve, teorije se mogu podeliti na problemsko rešavajuće i kritičke. Problemske teorije ulaze u rešavanja posebnih oblasti sistema, otkrivajući parametre, promenljive i nastojeći da se objasne pravila i zakoni ili principi. Ovaj pravac uzima sistem onakav kakav jeste i nastoji da razreši konkretne aspekte odnosa, ustanova i drugih činilaca određene oblasti. Kritički pristup analizira postajanje poretka odnosno razloge transformacije. Ovaj metodološki cilj neuzima društvene i druge faktore varijable kao date, već nastoji da utvrdi razloge istorijskog nastajanja i procesa, pri čemu se oblasti odnosa dijalektički, celovito, postavljaju u uzajamne veze.

Četiri elemenata Marksizma, kod ovog autora, vrše posebnu kritiku neorealističkog pristupa. Ovi elementi dopunjavaju nedostatke i ukazuju na slabosti realizma kao i na neke zajedničke aspekte sa njima.

Prvi se tiče dijalektike, koja je logika ("bazirana na dijalogu") gde se teži otkrivanju istine kroz eksploraciju protivrečnosti. Teorija se neprekidno približava

realnosti, koja je promenljiva, i objašnjiva pronalaženjem dinamičkih protivrečnih elemenata. Za razliku od konflikata u neorealističkom pristupu, koji je ovde urođen i konstantan, Materijalizam vidi u konfliktu proces kontinualnog razvoja ljudske prirode, kao i stvaranja obrazaca socijalnih odnosa koji menjaju pravila. U poređenju sa neorealističkim viđenjem, gde je konflikt rekurentna posledica strukture, Istorijski materijalizam vidi konflikt kao izvor promene.

Drugi se tiče pojave vertikalne dimenzije moći. Ovaj aspekt je u vezi sa Imperijalizmom. Istorijski Materijalizam vidi ovaj aspekt kroz odnos dominacije metropole i subordinacije periferije (u političkoj ekonomiji). Ovde je u novije vreme posebno značajna izmenjena uloga države. Njena uloga se vezuje za aspekte internacionalizacije (posebno proizvodnje).

Treći element je u vezi sa tim da, Istorijski materijalizam proširuje realističku perspektivu kroz svoje viđenje odnosa države i civilnog društva. I Marksisti i nemarksisti se dele na one koji državu shvataju izrazom autonomnog ili one koji je smatraju odrazom parcijalnog unutrašnjeg interesa. Neorealisti uočavaju ograničavajući aspekt civilnog društva na državu. Marksisti, međutim, idu dalje kada uočavaju odnos ekonomskih strukturalnih ograničenja i etičko-političke strukture posebno na delovanje države (odnosno "superstrukture"). Moderni Istorijski Materijalizam uzima u obzir kompleksnost država/društvo, kao entitet svetskog poretka.

Četvrti element je u tome da, Istorijski materijalizam proučava proizvodni proces, kao bitan element u analizi pojedinih istorijskih formi kompleksa država/društvo. Posebno je bitna veza snage u proizvodnji sa državnom snagom i međunarodnim odnosima. Neorealizam ovaj aspekt ignoriše. Premda uključuje proizvodnju u aspekte sile, nedostaje dijalektičko prožimanje oblasti.

Za Coxa, koji je u svojim liberalnim streljinima priklanja nedeterminističkom Materijalizmu, potrebno je odrediti nov pristup proučavanja pojava. Osnove svoje kritičke koncepcije on je sažeo u nekoliko stavova:

1. Svest da anarhija nikad nije apsolutno slobodna, već da uzima mesto u okviru obrazca koji konstituiše njenu problematiku. Kritička teorija polazi

od ovog obrazca, odnosno od istorijskog istraživanja ili iskustva koje stvara potrebu teorije;

2. Svest da nije jedino akcija, nego i teorija oformljena svojom problematikom. Kritička teorija je svesna sopstvene "relativnosti" prema praksi, ali upravo postojanjem takve svesti ova može dostići širi "vremenski-opseg" i tako biti manje relativna od problemski-rešavajuće teorije. Teorija naime sadrži znanje da zadatak teoretisanja nemože biti završen u zatvorenom sistemu, već da mora kontinualno počinjati ispočetka;
3. Obrazac akcije menja se u toku vremena, a glavni cilj kritičke teorije je da razume promene;
4. Obrazac ima formu "istorijske strukture", posebne kombinacije misaonih obrazaca, materijalnih uslova i ljudskih ustanova, pri čemu je prisutna konherentnost elemenata. Ovakve strukture ne determinišu ljudske akcije mehanički, nego konstituišu kontekst navika, pritisaka, očekivanja i ograničenja u okviru kojih se dešavaju akcije;
5. Obrazac akcije, ili struktura u okviru koje se akcije dešavaju, ne treba da budu sagledavani odozgo u smislu sredstva za ekvilibrium ili reprodukciju, jer bi se tako vratili problemskom pristupu, već bi trebalo da bude sagledavana odozdo ili sa strane u kontekstu konflikta koji nastaje u okviru nje i otvaranja mogućnosti promene.

Tri vida sile interaguju. Ove sile u strukturi se mogu izraziti, po ovom autoru, kao: materijalne sposobnosti, ideje i institucije. Odnos nije deterministički. Po Coxu odnos sila je recipročan. Usmerenje ovih sila odnosno svojstva zavisi od istorije i predmet su proučavanja konkretnih pojedinačnih slučajeva. Materijalne sposobnosti su produktivne i destruktivne, ideje su intersubjektivne ili u obliku kolektivnih shvatanja o društvenim odnosima koji perpetuiraju navike ili očekivanja. Institucije su sredstvo stabilizacije ili perpetuiranja poretka. Institucije inicijalno odražavaju odnose sila podržavajući kolektivne pretstave saglasne postojećim odnosima, dok kasnije zavisnost institucija od početnih odnosa može da bude manja. Postoji veza institucija i

hegemonije. Institucije omogućuju delovanje na otklanjanju konflikata, odnosno utiču na minimiziranje korišćenja sile. Hegemonija se, međutim, ne svodi na institucionalno dejstvo. Potrebno je uzeti u obzir dejstvo na materijalne sposobnosti i idejne efekte. Socijalne sile isto tako vezane su sa uticajima na svetski poredak i forme države. Ovi aspekti su, slično kao i društvene sile u dinamičkom recipročnom stanju.

Među posebno bitnim aspektima savremenog društva je internacionalizacija proizvodnje. Internacionalizacija države, odnosno sve veća njena uloga na međunarodnom planu, asocirana je sa ekspanzivnim razvojem međunarodne proizvodnje. Ovde se ispoljava povezanost integracije proizvodnih procesa na transnacionalnom planu, sa diferencijacijom proizvodnih faza ili jedinstvenog posla u različitim državama. Posledica ove podele je klasna struktura na međunarodnom nivou.

Posebno bitan element analize hegemonije je podela na države centra i periferije. Postoje ovde tri moguća scenarija: a) jačanje ekonomske (i političke) hegemonije, u zavisnosti od produžavanja dominacije međunarodnog nad nacionalnim kapitalom u vodećim državama i kontinuirane sklonosti internacionalizovanju države; b) slabljenje hegemonije (ekonomske i političke) udruživanjem snaga unutar države, čiji je interes prestanak ove politike (internationalizovanja); c) prestanak Hegemonije usled stvaranja međunarodne koalicije.

U ovim aspektima jasno vidimo uticaj Marksizma na Coxa. Promenjena uloga države, međutim, otvara mogućnost daljeg razvoja teorije međunarodnih odnosa. Srodnu teoriju nalazimo i kod R. Ashleya. Ovde se posle kritike Neorealizma predlaže dijalektička analiza. Najpre se vrši razmatranje klasičnog realizma, potom Neorealizma i naposletku se predlaže dijalektički model otkrivanja odnosa.

IV.2.2. Osnove teorije R. K. Ashleya

Osnovna viđenja Ashleya u odnosu na klasični realizam izrazito su kritička. Izložena su u sledećim stavovima¹¹⁹:

1. Realistički koncepti, argumenti i tvrdnje, previše su neodređeni, "klizavi" i nepodobni konzistentnim operacionim formulacijama, i u apliciranju previše su zavisni od (istorijskog) senzitiviteta onog ko proučava pojavu. Klasični realistički koncepti i tvrdnje daleko su od objektivnosti, jer se realističke istine "nalaze u situacijama vezanim tumačenjima";
2. Realizam u nedovoljnoj meri odvaja subjektivne i objektivne aspekte međunarodne politike. Subjektivne percepcije zanemaruje i neorealizam Waltza, koji kritikujući davanje uloge ovim percepcijama, smatra da je zapostavljen sistem;
3. Klasični realizam se slabo oslanja na društvenu teoriju. Ovo se posebno odnosi na nekorišćenje učenja ekonomije, psihologije i sociologije;
4. Realizam zapada u slabost autonomnosti političke sfere (odnosno političko-vojnih odnosa). U ovom pravcu se balansu sile može pridati status osnovnog koncepta. Realizam je "naivan" u (ne)respektovanju ekonomskih procesa i odnosa. Realizam nije sposoban da rešava političko-ekonomske probleme, što je posledica izdvajanja ekonomije od međudržavne politike.

Ove elementarne stavove koje Ashley zastupa još uvek su u granicama konvencionalne kritike. Oni se produbljuju osnovnim zapažanjima o Neorealizmu, gde autor jasnije daje prednost dijalektičkim aspektima. Pre ovih zapažanja Ashley ukazuje na izvesne zajedničke aspekte strukturalizma i neorealizma. Oni su izloženi na najopštiji način:

1. Strukturalistički argumenti su "uvek" suprotstavljeni fenomenološkim, spekulativnim i evolucionističkim znanjima i shvatanjima. Teorije

¹¹⁹ Vidi R.K. Ashley: "The poverty of Neorealism" u "Neorealism and its Critics", Columbia Univ.press, 1986, str. 255-300.

strukturalizma raskidaju sa prethodnim, jer svest (fenomenološki) subjektiviteta uvek izaziva kod strukturalista "sumnju". Na isti način odbacuje se spekulativno i evolutivno, jer pretstavlja "drugu stranu" fenomenološkog;

2. Strukturalisti teže pronalaženju objektivnih odnosa (konstrukciji objektivne teorije). Ljudski odnosi i ljudsko shvatanje se objašnjavaju dubljom nezavisno-egzistirajućom logikom. U nastojanju da se razume ova dublja logika strukturalizam raskida sa individualnom perspektivnošću odnosno socijalnim subjektivitetom. Nastoji se u strukturalizmu da se prevaziđe dualizam subjekt/objekt. Socijalna svest za strukturaliste, nije "sebi transparentna". Socijalna svest je generisana "dubljom socijalnom intersubjektivnošću", koja samu sebe vidi objektivnom strukturom;
3. Strukturalizam interpretira praksu sa stanovišta totalizujućeg, društvenog; strukturalizam ne zanima praksa po sebi, već logički uslovi koji su odgovorni za bitnost prakse ili postajanje prakse bitnom. Strukture pravilima ne regulišu ponašanje, već omogućavaju ponašanje;
4. Struktura egzistira nezavisno od delova i elemenata. Jedinice nemaju identitet nezavisan od celine;
5. Strukturalisti vrše "apsolutno" razdvajanje između statičkog i dinamičkog. Oni ukazuju na zavisnost dinamičkog i statičkog, gde je zavisnost jednosmerna.

Iz ovih pogleda Ashleya vidimo da ovaj autor zamera nedijalektičkom pristupu strukturalnog pravca. Ovde bi, međutim, trebalo imati u vidu da teorija koju zastupa Ashley i sama bazira na strukturalnim pogledima. Jedna od svojstava dijalektike je sklonost strukturi ili sistemu. Dijalektička logika vodi stvaranju ustrojstava sa sistemskim obeležjima, koje je u poređenju sa neorealističkom strukturom, obeleženo dijalektičkim aspektima.

Osnovne stavove u odnosu na neorealizam, Ashley vezuje za Državni centrizam (Statism), utilitarizam, pozitivizam i neorealistički strukturalni obrazac. Ova kritika pretstavlja osnovu njegove teorije, pa ćemo izložiti bitne stavove:

1. Državni centrizam je zabluda neorealizma. Državni centrizam ne uvažava transnacionalnu "klasu" odnosa i ideološki se svrstava samo na one aspekte koji se svode na državne interese ili moguće transnacionalne koalicije domaćih interesa. Drugo, Država prethodi međunarodnom sistemu. Definišući najpre državu kao jedinicu, određuje se potom struktura poretka;
2. Neorealizam ima nedostatke utilitarizma. Utilitarističke teorije objašnjavaju akciju racionalnim ponašanjem subjekata, u instrumentalističkom viđenju. Subjekti služe postizanju "željenih ciljeva" na najefikasniji način. Socijalna interakcija je instrumentalna koakcija ili razmena među subjektima. Za neorealizam države su racionalni individualni subjekti čiji interesi i kalkulacije formiraju poredak. Tu ne postoje forme socijabilnosti, intersubjektivnog konsenzusa, ne pre, ili ne konstitutivno od individualnih državnih svrha. Osnovne determinante su u moćima i njihovoj kontroli. U Neorealizmu ne postoje pravila koja prethode ili su nezavisna od državnih sposobnosti ili ciljeva. Neorealizam se suprotstavlja viđenju da u zajednici država u kojoj nema pravila, čak i ugovaranje svih sa svakim može imati dugotrajni efekt. Zatim socijalna organizacija nemože nastati ni kada postoje individualni interesi za profitiranjem socijalne organizacije. Neorealizam ne uzima u obzir, da kao što postoji dilema slobodnog "jahača" u međunarodnom sistemu, postoji i ovakva na unutrašnjem planu;
3. Pozitivizam koji je svojstven neorealizmu sadrži više zabluda. Prva je pristup koji se oslanja na nezavisnost od subjektivnog, što je vezano za "objektivnost" i neprotivrečnost. Odnosi u okviru ovog pristupa nisu u kontradikcijama, već su skladni. Drugo pozitivizam formuliše korisna znanja koja vrše bolju predikciju, orijentišu efikasnijoj akciji i kontroli u služenju ljudskim vrednostima. Treće, pozitivizam je vrednosno-neutralan, i četvrto, smatra da se istine potvrđuju prema eksternom problemskom iskustvu odnosno "via (problematic) instruments";
4. Strukturalizam se svodi na istoricizam država. Neorealizam negira proces, fiksira kategorije i ograničava kretanje u okvire određene

strukture. Potom, negira se uloga prakse. U neorealizmu se individue stavljaju u funkciju objekata, socijalni poredak produkuje njihovu volju. Individue, po Ashleyu, postaju instrumentalizovane. Socijalni aspekti oblikuju logiku kojoj individue služe. Potom, za neorealiste sila se u kranjoj istanci svodi na sposobnosti ili sredstva pod kontrolom nekreativnog aktera, čiji je status dat od početka. Naposljetku politika se svodi na ekonomiju i strukturalizam, u smislu odsustva stvaralaštva, kritičkog poduhvata, gde individuumi relativno mogu uticati na svoje ciljeve i težiti da slobodno oformljavaju kolektivnu volju. Neorealizam stoga nemože biti produblivanje i proširivanje teorije. Strukturalizam u ovom pravcu pretstavlja izjednačavanje strukture sa eksternim odnosima jakih entiteta. Neorealizam odnosno strukturalizam preko svojih "fiksiranih" pojmova "zamrzava dati poredak, svodeći istoriju i budućnost na one interese koji se mogu medijirati "vektorisanjem" sile između država. Učenje država je konsekvencija instrumentalnih koakcija ovih nekreativnih i tehničkih aktera, koji su bez uticaja na ekonomske i tehničke promene.

Da bi se izbegle jednostranosti Ashley predlaže model otvoren po svojim obeležjima. Ovaj model je dijalektički model. Nazvan je model kompetentnosti. U poređenju sa neorealizmom, koji, prema ovom teoretičaru, odbacuje kompetentnost, dijalektički model je u sistemu ne odstranjuje. Prema Ashleyovom modelu kompetentnosti, snaga, pa čak i status nisu atributivni inherentnim kvalitetima ili svojstvima aktera, već su izraz društvenog priznanja koje se demonstrira u praksi. Ovi kvaliteti moraju biti društveno priznati, odnosno posedovanje mora biti demonstrirano u okviru sistema, gde zajednica stvara "značenja" odnosno organizuje očekivanja. U modelu Ashleya sadržani su i posebni elementi koji ukazuju na njegovu sklonost da kombinuje Marksizam i liberalne poglede. Model, po Ashleyu, treba da uzme u obzir nastajanje, reprodukciju i transformaciju svetski-dominantnog političkog režima. Režim nemože da bude organizovan samo od država, kao glavnih aktera. Nadalje, koncept balansiranja sile mora se sagledavati u pojmovima koji ga čine mogućim, a to su socijalni, pravedni i uslovi održanja čovekove okoline, od kojih

ovaj zavisi. Nadalje, model bi trebao da uključi u ove balanse, režimske tendencije usmerenja sredstava i razvoja ideološke legitimacije u pravcu njegovog obezbeđenja. Potom, model treba da analizira i potencijal učenja režima balansa sile. On treba posebno da ponudi procenu krize. Ovo podrazumeva da ukaže, specificirajući, na tendencije pretnje podriivanja ili transformiranja uslova od kojih zavisi praktična efikasnost režima. Posebno je bitan npr. aspekt gubitka sposobnosti učenja koji vodi krizi političkog sistema. Nadalje, model ne treba da vidi savremenu hegemoniju kao izolovan fenomen. Niti hegemoniju treba mešati sa celokupnom modernom svetskom politikom. Ova treba da bude viđena kao dominantni sistem između više uzajamno penetrirajućih i suprotstavljenih ustrojstava, od kojih neka mogu da "izbegnu" logici savremene globalne hegemonije.

Moguće je razviti i model realizma koji bi očuvao poglede ove dinamičke teorije, pri čemu bi se teorija produbila analizom uslova, limita i potencijalnih promena tradicija. Ipak, ovo nije po Ashleyu zamena za njegov model kompetencija.

Ashley ostaje po osnovi, kao što vidimo liberal, posebno zbog odnosa prema akterima. Unošenje dijalektike je eklektičko povezivanje, koje ukazuje na moguću sintezu Marksizma i neorealizma. Povezivanje Marksizma i Realizma, čini se kao moguća eklektička tvorevina. Ovde, ipak nije jednostavno pomiriti elemente zatvorenosti poretka i njihove bazične poglede sa prirodom dijalektike.

IV.2.3. Teorija J. G. Ruggiea

Kao primer kritike liberalnog realizma navodi se Ruggie. Izložićemo osnovne poglede ovog teoretičara, koji se odnose na ovu kritiku¹²⁰.

Srednjevekovni međunarodni sistem neuklapa se u neorealističke elemente teorije. Po neorealizmu Waltza, kao što ukazuje Ruggie, srednjevekovni sistem je anarhičan. Razlikovanje između ovog poretka i

¹²⁰ Vidi J.G. Ruggie: "Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis" u "Neorealism and its Critics", Columbia Univ.press, 1986, str. 131-157.

savremenog sistema (anarhije), nije po Ruggieju objašnjivo promenama distribucije sile, među osnovnim subjektima. "Dimenzija" promene je izostavljena iz modela. Osnovna komponenta koja je u neorealističkom analiziranju ispuštena je različitost sistemskih jedinica (aktera). Moderni sistem se izdvaja ne po "istosti" ili "različnosti", već po separatnosti, odnosno principu odvojenosti osnovnih aktera. Anarhija je po Ruggieju obeležena segmentivnom determinacijom. Diferencijacija jedinica govori o osnovi na kojoj je segmentacija determinisana. Ispuštenje ovog elementa čini teoriju neadekvatnom za objašnjavanje transformacija u istorijskim kretanjima.

Feudalni sistem, koji je osnova analize je heteronoman. Pretstavlja amalgam "uslovne svojine" i privatne vlasti. Svojina je, po Ruggieju, uslovna jer ne sadrži eksplicitne obaveze, pri čemu je vlast u rukama vladara, koji je neposredno privatno primenjuje. Naslovi za teritorije nisu precizno isključivali mogućnost korišćenja drugog veleposednika. Ovaj poredak stvara sistem "teritorijalne segmentacije vlasti", koji je potpuno drugačiji od sistema suverenosti jedinica odnosno modernog sistema koji imamo danas. Međunarodni sistem Feudalnog perioda je dakle "heteronomna organizacija teritorijalnih prava i zahteva". Za razliku od ovog sistema, današnji sistem je obeležen isključivošću vlasništva i suverenošću. Današnji sistem se objašnjava i svojinom i tipom vlasti, što određuje međunarodne relacije i poredak.

S ovim u vezi Ruggie ukazuje da su vlasnička prava još u Rimu bila povezana sa teritorijalnim državnim režimom. Ovde apsolutno pravo na vlasništvom utiče i na "isključive teritorijalno državne formacije". Na međunarodnom nivou, autor prihvata Vattelov stav da države daju zajednici samo onoliko koliko je potrebno da se obezbedi njihova zasebnost. Odnosno države obezbeđuju minimum društvenih potreba za nezavisno opstojanje.

Privatno vlasništvo i suverena prava Ruggie smatra bliskim po više osnova. Prvo oni se razvrstavaju između jedinica (sistema) u pojmovima "posedovanja sebe" i isključenja drugog. Drugo, modaliteti bilo koje diferencijacije odgovaraju raznim formama socijaliteta, odnosno privatno vlasništvo i suverenitet npr. kreiraju socijalne odnose, gde postoji element "posesivnih individua". Treće, faktom da se stvara duhovna legitimacija poretka,

na osnovama minimalnih potreba za sastavne jedinice. Po Ruggieu mogu se iz ovih polazišta otkriti nekoliko "posledica" koje upućuju na opšta obeležja (i transformaciju) poretka odnosno sistema. Po njemu "strukturni nivo" daje veći deterministički sadržaj opštim ograničenjima anarhije od načina, kako dedukuje Waltz. Po Waltzu saradnja je npr. "razmena konsideracija". Pojam konsideracija, međutim, nije definisan i "iz anarhije same" nemože se odrediti. U srednjem veku konsideracije su vezane za institucije, dok su kasnije za kalkulacije. Odavde "pogrešna" je pretstava Waltza, koji iz anarhije nastoji da izvodi zaključke o konsideracijama. Ova greška proizilazi iz modernog ideološkog shvaćanja posesivnih individua (odnosno kalkulacije).

Sledeći aspekt vezan je za odnos neorealizma prema teoretičarima međuzavisnosti, koji zastupaju viđenje da usled pada relevantnosti suverenosti, realizam manje sve ispravno zaključuje o međunarodnim pojavama. Neorealizam može da da jaču odbranu od stava da je suverenitet jedini nivo odnosno nesistemske aspekt. Ne uvažava se generalno u teoriji odnos prava privatne svojine prema unutrašnjim i zatim međunarodnim pojavama. Sličnom logikom, kao kod suverenosti bilo bi nezamislivo zapostavljanje značaja vlasničkih prava. Ova, kao i suverenost nemaju samo jediničnu relevantnost, već i viši sistemski nivo, jer vlasništvo ograničava intervenciju države na unutrašnjem planu, ali i međunarodnom.

Nadalje, strukturni nivo uključuje faktore i elemente izvan neorealističkog opsega. Pored teritorijalnog limitiranja odnosno suverenosti, postoji i funkcionalno razgraničenje među državama. Od forme Hegemonije (država/društvo) zavise sistemski aspekti. Forma država/društvo predstavlja "atribut" sistema.

Ovakav atribut ukazuje da struktura sistema sadrži ekonomski aspekt. Pored političkog, analiza mora da uključi ekonomske elemente, posebno kod objašnjavanja ranog modernog društva koje je pod uticajem vlasničkih prava. Ovo uključuje posledice ne proizvodne odnose i međudržavne aspekte.

Glavni zaključci ove analize su svodivi na tri tačke koje se odnose na kritiku. Prvo, u neorealističkom modelu nije propuštena samo dimenzija promene već i njene determinante. Ovo se odnosi na promene vlasničkih prava. Po

Ruggieu Waltz koristi model Dirkema (E.Durkheim) da objasni promene. Po Dirkema, porast obima i dinamike tenzija menja osnovne uslove kolektivnog postojanja. Pod dinamičkom tenzijom se uvrštava količina, brzina i raznolikost transakcija u društvu. Waltz je od ovog modela otstupio. Relevantno je dali dinamičke tenzije mora da izazovu promene pored individualnih vlasničkih prava i osnovne strukture vlasničkih prava koji karakterišu socijalnu formaciju. Kada je ovo slučaj dolazi do promena. Zakon opadajućih troškova od zemljišta, populacioni pritisci, zatim širenje tržišta zbog populacionih kretanja i razvoj ustanova objašnjavaju vlasničke promene. Drugi element kritike je Waltzovo generalno negiranje dinamike tenzija kao izvora promene. Ovo, po Ruggieu, ima osnovu u oprdeljenosti Waltza, a ne toliko u pogreškama. Efekte dinamičkih tenzija treba, takođe uvrstiti u sistemski nivo. Treći aspekt kritike Neorealizma je izostavljanje da se uoči da je i sam sistem produktivan (uključujući jedinice).

U celini Ruggie nastoji da dinamizuje liberalni pravac. Kritika Realizma primenljiva je i na liberalne teorije koje nedovoljno uvažavaju protivrečnosti odnosno tenzije. U eklektizmu ovde im se može pridružiti i Keohane. Biće potrebno ukazati na neke od stavova ovog autora, da bi se izveli zaključci o trendu razvoja teorija.

IV.2.4. Teorija R. O. Keohanea

Za Keohanea kao eklektičkog liberala je prihvatljiv "racionalni pristup" neorealizma¹²¹. Ovaj autor zauzima pozitivan odnos prema modelu sistema, jer sadrži dve prednosti. Model omogućuje da se "razume" kontekst državnih akcija, pre analiziranja samih akcija. Teorije koje ne uključuju "razumevanje" delovanja sistema, odnosno, kako sistemski atributi utiču na ponašanje (jedinica / država i poretka) su "loše" teorije. Sledeća prednost strukturne teorije je nezamenljiva komponenta za dublju analizu akcije (posebno spoljne politike) država ili "nedržavnih" aktera, a ova je pogodnost za testiranje. Ovde se testiranje implikacija delovanja može vršiti na apriornoj osnovi. Pored toga, ovakav pristup

¹²¹ Vidi R.O. Keohane: "Realism, Neorealism and the Study of World Politics" u "Neorealism and its Critics", Columbia Univ.press, 1986, str. 1-26.

manje je osetljiv, posebno kod Waltza, na promene atributa unutar država. S druge strane, ovakva jednostavnost predstavlja i osnovnu slabost modela. Da bi se strukturalizam dogradio Keohane predlaže promene modela:

1. Uz glavne aktere države, treba "više naglaska" posvetiti drugim nedržavnim učesnicima, međuvladnim i nevladanim subjektima odnosno vidovima relacija koje su im svojstvene (transnacionalne i transvladine);
2. Pretpostavku racionalnosti iz realizma treba zadržati uz dopune, jer kalkulisanje u cilju najveće vrednosti, preko skupa ciljeva (konzistentnog poretka), nije uključivalo "perfektnost informisanja" svih alternativa ili promene preferencija aktera;
3. Sila nije jedini osnovni interes, cilj ili sredstvo, već značaj sile zavisi od raznih činilaca. U raznim situacijama države će na razne načine određivati svoje ciljeve, što zavisi od sistemskih uslova. Vrednost sile je zavisna od ciljeva. Kod postizanje određenih ciljeva sila je manje efikasna, nego kod drugih. Unitarna koncepcija zajednice zasnovana na jedinstvenom motivu sile treba da se odbaci. Posebna područja raznih oblasti i njihova povezanost uslovljavaju silu. Posebnu oblast, nadalje, čine ustanove i pravila, koja takođe treba uzeti u analizu. Ovde je uključeno i pridržavanje pravilima.

S ovim opštim aspektima vezani su na analitički elementi koje Keohane predlaže. Pri objašnjavanju skupa posledica politike treba uzeti u obzir sredstva sile i sve bitne faktore. Nadalje, kod različitih obrazaca posledica, odnosno odnosa i oblasti potrebno je uvesti posebne analize, da se vidi kako je sila distribuirana. Ovo treba da omogući da se opiše i kako ulaganja u jednoj oblasti, u uslovima vezanih oblasti, utiču na ove posebne. Pri istraživanju načina kako države određuju sopstvene interese treba istražiti efekte međunarodne strukture na interese i efekte drugih međunarodnih faktora i "domaće strukture" (unutrašnje strukture).

Ova unutrašnja struktura povezuje Keohaneu za liberalizam. U ovom smislu su kompatibilni i zaključci pluralizma interesa i ciljeva.

Keohane nadalje ukazuje i na slabosti liberalne strukture. Ovde se misli na strukturu koja je zasnovana na međuzavisnosti, i kritika se usmerava i na osnovne neorealizma, kao i neoliberalizma. Sledeći stavovi objašnjavaju njegove poglede:

1. Problem sa čisto sistemskog gledišta, je da kod situacija strateške međuzavisnosti, opredeljena rešenja u suštini nije jednostavno dobiti, kada se vrši analiza sile ili njene distribucije;
2. Način za prevazilaženje ovog problema je (ne uključujući u opservacije domaći nivo) stavljanje u zavisnost racionalnog odnosa država i institucionalnog konteksta akcije država, kao i postojećih realnosti moći odnosno pozicije države. Strukturni prilaz je samo osnova sistemskog izučavanja. Posebno treba uzeti u obzir faktore koji nisu vezani za silu. Frekvenciju uzajamnih odnosa i njene varijacije treba imati u vidu. Drugi faktor je neizvesnost. Faktor neizvesnosti je vezan za nivo informacija. One povećavaju sigurnost, odnosno smanjuju neizvesnost. Informacije nisu sistemski konstanta. One pomažu razumevanju kompleksne međuzavisnosti, koja je neizostavna u razmatranju odnosa. Kompleksna međuzavisnost pokazuje da je teško koristiti tradicionalna sredstva moći za određene ciljeve. Međuzavisnost nadalje, pretstavlja faktor koji povećava nivo informiranosti, jer postoje višestruki kanali kontakata među društvima. Međunarodni nivo podrazumeva kontakte ne samo država, već i društava. Ovo je suštinsko za informaciju kao element međuzavisnosti.

U celini analizirajući vidljivo je da sistem ima osnovnu ulogu u objašnjavanju promena. Faktori u neposrednoj vezi sa unutrašnjim poretkom određuju ponašanje sistema, tako da se može uočiti potreba uključenja domaćeg nivoa u analizu, što autor ne isključuje. Upravo informacijama i kompleksnom mrežom saradnje objašnjava se mirna promena (nerevolucionarna) međunarodnog ustrojstva.

IV.3. Zaključci i sinteze kritike Liberalnog i Realističkog pravca

Sagledavajući prethodne autore treba primetiti da postoje izvesni elementi objedinavanja pravaca. Keohane u mnogome doprinosi utisku da se može očekivati određena sinteza neorealizma i neoliberalizma. Njegova argumentacija pokazuje neophodnost uključenja unutrašnjeg sistema u analizu opšteg međunarodnog sistema, bez kojeg nemože biti dinamičke diskusije o strukturi.

Osvrnućemo se najpre kritiku iza prvog poglavlja ove glave. Ona pokazuje da strukturni pravac teži dinamizaciji odnosno prevazilaženju problema koji su svojstveni zatvorenom poretku.

Kod Buzana srećemo ideju kapaciteta interakcije. Ovo svojstvo je nivo sistema koji nedostaje neorealističkom poretku. Ono je u Neorealizmu Waltza vezano za jedinice i nema (kod Waltza) sistemski obeležja. Kod Buzana ono je sistemsko svojstvo, bez kojeg nije moguće objasniti sistemske aspekte. Osnovno je da se uočava da države nisu statičke, odnosno da se nalaze u izvesnoj dinamici. Dinamičke promene jedinica određuju ponašanje poretka. Nepostoje elementi bez kretanja. Dinamičke jedinične sposobnosti su zavisne od atributa država.

Kritici Buzana priključuje se Little koji uočava da se pojave u istorijskim kretanjima mogu objasniti samo delovanjem posebnih sistema u okviru međunarodnog sistema. Sistem naime ima svoju strukturu u kojoj mogu egzistirati podsistemi. Oni mogu imati relativnu autonomnost, međutim, veza među ovim sastavnim sistemima je uvek prisutna. Na dinamiku sistema utiče diferenciranost država. One su funkcionalno različite i u Anarhiji. Anarhija ne dovodi do izjednačavanja u funkcionalnom smislu. Nadalje, njihovo ponašanje određeno je unutrašnjim, kao i spoljnim faktorima. Ovde postoji povratna veza aktera i strukture. Akteri je kreiraju, ali i struktura kreira njih, pri čemu udelo donekle imaju pojedinci.

Sledeći element Littlea (tipično neoliberalistički) je svesno kreiranje strukture. Ona nije produkt isključivo racionalnog ponašanja, koji bez kontrole

formira sistemске efekte. Na sistemski nivo ima dejstvo uloga moćnih individua država, koje mogu svesno menjati elemente poretka.

Kod Jonesa imamo dalju deagregaciju sile. Umesto horizontalnih područja (političke oblasti, ekonomske, vojne), postoji vertikalno strukturiranje međunarodnog sistema. Ovaj sistem je interpersonalni i u njemu osnovni, pored država, akteri jesu pojedinci (individue). Poredak postaje društvo.

Sasvim drugačiju sintezu nalazimo kod neoliberalnih kritičara. I ovi teže dinamizaciji teorije, pri čemu se približavaju racionalnim zaključcima, koji su na momente isti ili srodni neorealističkim.

Liberalni pristup Coxa uvodi istorijski dijalektički materijalizam. Pluralnost ciljeva i raznolikost aktera i veza, dopunjuju se dijalektičkim objašnjavanjem promena. Poredak se menja usled delovanja protivrečnih elemenata koji su u jedinstvu (borbe suprotnosti). Bez nedeterminističkog prilaza nije moguće razumeti razloge promena sistema. Međunarodni odnosi su vezani za delovanje tri sile: materijalne (u prvom redu proizvodnih aspekata), idejne i ustanova. Odnos sila je recipročan. Izmenjena uloga država posebno njeno sve veće međunarodno angažovanje menja savremeni poredak. Na unutrašnjem planu država i društvo se stapaju. Posebno je u neorealizmu zapostavljen odnos ekonomske sile prema ostalim aspektima moći. Obrazci akcije uvek formiraju "istorijsku strukturu". Na nju deluju navedeni materijalni, idejni i institucionalni elementi, odnosno sile.

Ovim dijalektičkim pogledima pridružuje se Ashley. On uočava da je struktura Neorealizma statička. Po njemu ovde struktura postoji nezavisno od delova. Odnos statičkog i dinamičkog nije dvosmeran. Strukturalizam odbacuje evolutivnost i fenomenologiju, i pritom oštro odvaja subjekta i objekta. Jednom rečju strukturalizam nedijalektičkog neorealizma nije u stanju da opiše promene.

Naposletku, Keohane pokušava bez dijalektičkog pristupa da objedini aspekte neoteorije, gde spada sistem, sa neoliberalnim aspektima. Ovde se pravi sinteza sistemskog prilaza (gde npr. sila i druge kategorije neorealizma i dalje egzistiraju) i neoliberalnog modela (sa svojim aspektima). Višestruka međuzavisnost, pluralizam ciljeva i redefinisana moć, deo su sistema gde i dalje postoji ograničen broj elemenata.

Postavlja se ovde pitanje dali u ovom ograničenom sistemu može da se definiše teorija. Bez obzira na sve dopune ovakvi sistemi i dalje nezadovoljavaju zahteve objašnjenja u aspektima gde ne dolaze do izražaja odgovarajuće (kvantitativne ili kvalitativne) promene.

Ono što može da se zaključi je da teorije koje izlažemo tendiraju uzajamnoj sintezi. Ova sinteza izraz je očigledne slabosti da se celovito objasne fenomeni politike u međunarodnoj sferi.

Poseban je odnos dijalektike i systemske teorije. Osnovni element dijalektike je totalitet u kojem su svi aspekti i elementarni fenomeni uzajamno povezani. U systemskoj teoriji ovo je isto tako slučaj. Promena elementa ili svojstva u sistemu utiče na sva druga svojstva i elemente. Ovo je slučaj i sa Dijalektičkim totalitetom, gde su svi elementi dijalektički determinisani i menjanje svojstava i osnovnih elemenata deluje u manjoj ili većoj meri na sve druge dijalektički determinisane elemente i aspekte.

Osnovni aspekti poklapanja teorije sistema i Dijalektike su:

1. totalitet dinamičkih promena;
2. dinamička povezanost svih elemenata i svojstava u totalitetu.

Osnovni problem preklapanja Dijalektike i teorije sistema je problem odnosa Formalne logike i Dijalektičke logike.

Opšta teorija sistema dovodi do modernizovanja svih metoda, uključujući i dijalektičkog metoda. Po definiciji sistem ima sledeća svojstva: 1) totalitet kolektivnih obeležja kreira režim celine; 2) otvorenost ove celine je neophodna i ona je dinamički totalitet; 3) dinamičko kretanje svake tačke totaliteta i dinamičko kreiranje totaliteta, zasnovanog na kolektivnim varijablama; 4) uticaj svake tačke na svaku drugu, i totalitet u celini; 5) samoregulacija svih kolektivnih kretanja u sistemu. Po Bertalanfiju ovaj prilaz ne utiče bitnije na strukturalizam i dijalektički koncept, prema kojima je pojava objašnjena (dijalektičkim) opisom i otkrićem elemenata u celini.¹²²

¹²² L. von Bertalanffy: General System Theory, Penguin Press, London, 1971.

Možemo sada dati i našu definiciju stanja međunarodne politike (P_s). Ova bi imala sistemski vid vezanih izraza: $P_s =$

$$\left\{ \begin{array}{l} d P_1 / dt = f_1 (P_1, P_1 \dots P_n) \\ d P_2 / dt = f_2 (P_1, P_1 \dots P_n) \\ \quad \quad \quad \vdots \\ \quad \quad \quad \vdots \\ d P_n / dt = f_n (P_1, P_1 \dots P_n) \end{array} \right\}$$

gde je P_i količina izabranog spoljno - političkog svojstva.

Iz ovde predstavljene definicije međunarodne politike (preko vezanih sistemskih izraza) vidi se da promena bilo kojeg P_i utiče na sve P -ove.

Sistemski metod podložan je opravdanoj kritici, jer zadržava element kao osnovnu polaznu tačku sistema. Ovo je, međutim, slučaj i kod savremene dijalektike. Da bi se ovaj problem prevazišao mi ćemo predložiti ovde novu relacionistiku metodologiju.

Ako određena znanja prirodnih nauka ukazuju na nastajanje osnovnih fizičkih čestica iz fizičkog polja, kao i primarnost interakcije u odnosu na njene polove i (materijalne) produkte, možemo smatrati da je relacija primarnija kategorija od elemenata koji ulaze u njihov sadržaj ili sastav.¹²³

Poredak u kojem relacije imaju primat nad elementima strukture do kraja dinamizuje postojeću metodologiju, što je veoma bitno za društvene nauke. Taj nov poredak podrazumeva da se najosnovnijim elementima (i sa svojstvom *singulariteta* - nule), u odsustvu nekog posebnog *operatora* (pravila), može samo težiti. Element je, dakle, po sebi samostalno nemoguć, i definisan je samo relacijom prema drugom (pa makar i *singularitetnom*) elementu. Elementi van relacije nepostoje, a onotloški najniža relacija je ona između *Nišćice* i onog što je od nje različito, a to je **Nešto**. Kao što zapažmo, bilo koje *nešto* je suprotno *ništici* i ova dva pola se nalaze sistemskoj odnosno neraskidivoj *relacionoj* vezi.

¹²³ Vidi I. Janev: Međunarodni odnosi i spoljna politika, IPS, Beograd, 2002, str. 254-263.

Definicija međunarodne politike po relacionizmu sadrži sledeće komponente i aspekte: 1) relacije dva ili više naroda i vlasti uvek kreiraju konkurentne sisteme, sa dinamičkom konfliktnošću i percepcijom ugrožavanja (svojih) dobara i vrednosti; 2) Vlast kao pojava isto tako nastaje relacionim ugrožavanjem subjekata koji teže dominantnoj društvenoj poziciji. Između spoljnog ugrožavanja i subjekta uvek postoji relaciona veza, tako da elementi bezbednosti imaju uvek svoj izvor u relacijama koje kreiraju ove elemente; 3) Totalitet politike je relacioni sistem nastao relacionim sistemskim promenljivama; 4) odavde potiče težnja svih autonomnih subjekata da svoja dobra / vrednosti, opisane kao interese, zaštite nezavisno od moralnih načela i konkurentski unaprede; 5) relacionizam uvek podrazumeva spoljno ugrožavanje autonomnog subjekta, koje je u relacionoj konkurenciji sa izvorima ugrožavanja (uvažavajući i unutrašnje protivrečnosti unutar samog subjekta), ovakvo ugrožavanje je vezano za saradnju na povećanju sopstvene konkurentnosti; 6) politika države nastaje u momentu obeležavanja državne granice, i ovde relacije bezbednosti i saradnje uslovljavaju i nastanak i razvoj države, shvaćene kao širi sistem. Međunarodne politike izražavaju stanje relacionog sistema gde kapaciteti i sile konfliktnosti i njihove antipodne sile saradnje formulišu političke promenljive koje na spoljnjem planu imaju vid mera i aktivnosti diplomatije na zaštiti državnih percipiranih interesa. Međunarodna politika zajednice država i sama predstavlja relacioni sistem.

Ovde treba dodati da na unutrašnjem planu poredak vlasti i politike ne formulišu političke elite ili klase. Naprotiv, nastanak i razvoj društvenih klasa i elita je izraz dostignutog razvoja stanja društvenog sistema. Relacioni sistem na održenom nivu svoje dinamike diktira nastanak elita i klasa kao i njihov razvoj.

GLAVA V

POVELJA UN I ORGANIZACIJA UJEDINJENIH NACIJA

Da bi se celovito objasnio rad organizacija i ustanova UN-a, uzimajući u obzir njihove komponente, izložit ćemo u ovoj glavi pravni režim UN-a odnosno osnove pravno-institucionalnog poretka Organizacije UN-a.

V.1. Preambula Povelje UN-a

Preambula Povelje UN-a deo je ovog međunarodnog ugovora, koji je dokument ustavnog vida, koji obavezuje i Organizaciju i države članice. Organizacija UN-a je, iako to nije izričito rečeno u Povelji UN-a, strana ugovornica u Povelji. Ovo postaje jasno iz Savetodavnog mišljenja Međunarodnog suda koje razmatra Konvenciju o privilegijama i imunitetima UN-a iz 1946. godine¹²⁴. Preambula Povelje koja je deo ovog instrumenta (ugovora) određuje misiju UN-a i članica. Preambula ima obavezujuća svojstva. U preambuli se kaže:

“Mi narodi Ujedinjenih nacija rešeni da spasemo buduća pokolenja užasa rata, koji je dvaput u toku naših života naneo čovečanstvu neopisive patnje, i da uspostavimo veru u osnovna prava čoveka, u dostojanstvo i vrednost ljudske ličnosti, u jednakost ljudi, žena i nacija, velikih i malih, i da uspostavimo uslove pod kojima će moći da se očuvaju pravda i poštovanje obaveza koje proističu iz ugovora i drugih izvora međunarodnog prava, i da radimo na društvenom napretku i poboljšanju životnih uslova u većoj slobodi i, imajući u vidu ove ciljeve da budemo tolerantni, i da zajedno živimo u miru, jedni sa drugima, kao dobri susedi, da ujedinitimo svoje snage u svrhu održanja međunarodnog mira i bezbednosti, i da osiguramo prihvatanjem principa i ustanovljavanjem metoda da će se oružana sila upotrebljavati jedino u opštem

¹²⁴ Videti Advisory Opinion 1949, ICJ; vidi i General convention on privileges and immunities of the UN, 1946.

interesu, i da upotrebljavamo međunarodni mehanizam u cilju unapređenja ekonomskog i sovijalnog napretka svih naroda, odlučili smo da ujediniimo svoje napore...”¹²⁵

Pravna priroda Preambule može se uočiti iz misije da Organizacija treba da obezbedi jednakost država i uslove kojima će moći da se osigura poštovanje obaveza iz ugovora i drugih izvora prava. Ovaj poslednji princip znači da će u slučaju spora Organizacije kao pravnog lica sa državom članicom, kada je potrebno da se npr. postavi pitanje o zakonitosti odluka ili tumačenju ugovora gde je Organizacija UN-a ugovornica,¹²⁶ organ UN-a morati da deluje po principu bona fide. Ovaj treba da postavi pitanje Međunarodnom sudu, za dobijanje savetodavnog mišljenja (od Suda) na zahtev članice, jer je u obvezi da zaštiti međunarodni poredak ili unutrašnji poredak Organizacije. Kada tako deluje, deluje u dobroj veri (bona fide), jer izričito Organizacija nije u obavezi da traži sudsko mišljenje. Kada ga Organizacija u sporu sa državom traži da bi zaštitila pravni poredak, deluje po principu *nemo iudex in sua causa*. Na taj način do izvesne mere Organizacija postaje pravno jednaka sa državama. Ovaj princip je značajan, jer ukazuje da se ni članica ni UN ne mogu jednostrano osloboditi obaveza iz normi Povelje (koja je ugovor ustavnog tipa). Princip jednakosti i vršenja obaveza u dobroj veri povezan je sa dužnošću da Organizacija deluje u interesu opšteg dobra. Odavde se može derivirati više principa, među kojim su od posebne važnosti oni koji se odnose na članstvo i univerzalne principe UN-a.

V.2. Ciljevi i principi UN-a

Osnovni ciljevi UN-a nadovezuju se na misiju. Ciljevi UN-a su:

“1) da održavaju međunarodni mir i bezbednost i, u tom cilju da preduzimaju efektivne kolektivne mere u svrhu sprečavanja i otklanjanja svega što ugrožava mir, kao i suzbijanja napada ili drugih narušavanja mira, da mirnim sredstvima, u

¹²⁵ UN Charter, Preamble

¹²⁶ Ovo proizlazi i iz principa *nemo iudex in ona causa* i principa sadržanih u “General Convention on privileges and immunities of the UN” i “Konvenciji o ugovornom pravu između država i međunarodnih organizacija i samih organizacija” (1986)

skladu sa principima pravde i međunarodnog prava, rade na sređivanju i rešavanju međunarodnih sporova ili situacija koje bi mogle dovesti do narušavanja mira; 2) da među nacijama razvijaju prijateljske odnose, zasnovane na poštovanju principa jednakosti u pravima i samoopredeljenja naroda, kao i da preduzimaju druge pogodne mere u cilju jačanja univerzalnog mira; 3) da postižu međunarodnu saradnju rešavanjem problema privredne, društvene, kulturne ili humanitarne prirode, i unapređenjem i ohrabrivanjem ljudskih prava i sloboda, bez obzira na rasu, pol, jezik ili veru; i 4) da budu centar za usklađivanje akcija nacija na ostvarenju ovih zajedničkih ciljeva.”¹²⁷

Osnovni zadatak Organizacije UN-a je očuvanje međunarodnog mira. Ovo se postiže mehanizmom kolektivne prinude u opštem interesu. Iz Preambule i ciljeva, vidi se da se sila može koristiti samo u opštem interesu odnosno da je dužnost država da svoje konflikte rešavaju nenasilnim načinima. Upotreba sile (sem u samoodbrani) nije dozvoljena. Sila se može primeniti jedino kolektivno u cilju prevencije ili onemogućavanja konflikata. Dužnost je država da razvijaju prijateljske odnose i saradnju. Unapređenje saradnje je autonoman cilj nezavisan od cilja očuvanja mira (iako je vezan za ovaj cilj). Prijateljski odnosi i saradnja ostvaruju se na bazi principa i pravila međunarodnog prava. Pridržavanje principima i pravilima prava obaveza je država i Organizacije i predstavlja nezavisan cilj UN-a (odnosno autonoman u odnosu na druge ciljeve). Razvoj prava neophodan je uslov unapređenja saradnje. Cilj je, nadalje, da UN budu jedinstveno centralno sedište za harmonizaciju odnosa. Osnovna filozofska ideja o miru vezuje se za jačanje sardnje i slabljenje sukoba. Ovde se dodaje i ideja o kolektivnoj bezbednosti. Ciljevi Povelje, imaju pravnu prirodu i predstavljaju norme koje stvaraju obaveze za UN i članice.

Osnovni principi UN-a određeni su u članu 2. Povelje. Ovde se utvrđuje da Organizacija i njene članice postupaju u skladu sa sledećim principima:

¹²⁷ Charter, Art.1

“1) Organizacija počiva na principu suverene jednakosti svih njenih članova; 2) Svi članovi, da bi se svakom od njih osigurali prava i koristi koje proističu iz članstva, će u dobroj veri ispunjavati obaveze koje su preuzeli u saglasnosti s ovom Poveljom; 3) Svi članovi će rešavati svoje sporove mirnim putem, na takav način da međunarodni mir i bezbednost i pravda ne budu ugroženi; 4) Svi članovi će se u svojim međunarodnim odnosima uzdržavati od pretnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti ma koje države ili ponašanja koje bi na ma koji drugi način bilo u suprotnosti sa ciljevima Ujedinjenih nacija; 5) Svi članovi pružaće Ujedinjenim nacijama svaku pomoć u postupcima koje one preduzimaju u skladu sa ovom Poveljom, i uzdržavaće se od davanja pomoći svakoj državi protiv koje Ujedinjene nacije preduzimaju preventivnu ili prinudnu akciju; 6) Organizacija će nastojati da države koje nisu članice Ujedinjenih nacija deluju saglasno ovim principima u meri u kojoj je to moguće u svrhu održanja međunarodnog mira i bezbednosti; 7) Ova Povelja ničim ne ovlašćuje Ujedinjene nacije da intervenišu u stvari koje se nalaze u strogoj unutrašnjoj nadležnosti svake države, ili nalaže članovima da takve stvari iznose za rešavanje prema odredbama ove Povelje, ali ovaj princip ne dovodi u pitanje primenu prinudnih mera, predviđenih u Glavi VII”¹²⁸.

Principi iz člana 2. su osnovni principi međunarodnog prava, koji se odnose i na ponašanje država izvan Organizacije. Stav 1. člana 2. Povelje odnosi se na pravo pravne jednakosti država članica. Ovaj princip, kao jus cogens princip, važi i izvan Organizacije za sve države, nezavisno od postojanja UN-a. U stavu 2. člana 2. uvodi se jus cogens za izvršavanje obaveza bona fide u vezi sa Poveljom. Ovaj princip važi i za sve druge ugovore. Stav 3. člana 2. o obavezi rešavanja problema mirnim sredstvima je jus cogens. Ovaj princip se može vezati za stav 4. koji određuje obavezu uzdržavanja od pretnje i upotrebe sile. Ovaj stav vezan je za ciljeve člana 1. i osnovnu misiju. Aktivni momenat kolektivne bezbednosti je u pružanju pomoći UN-u i nastojanju da i nečlanice deluju saglasno imperativu očuvanja mira. Članice i nečlanice imaju odgovornost i obavezu da očuvaju mir i u ovom smislu može se smatrati da i nečlanice

¹²⁸ Art. 5

moraju delovati na principima opšte prihvaćenog prava. Stav 7. člana 2. predstavlja jus cogens o nemešanju u strogu unutrašnju nadležnost. Ovo je princip vezan za odvajanje domaće i spoljne nadležnosti u cilju zaštite najosnovnijih prava države. Ova prava su egzistencijalna. Bez njihove zaštite opstanak država bi se doveo u pitanje. U ovom smislu, kao što može da se uoči i poredak država bio bi u opasnosti (odnosno mir). Povelja u članu 2. samo kodifikuje jus cogens norme i stvara Organizacijom UN-a mehanizam njihove zaštite.

V.3. Članstvo u UN-u

Oredbe o članstvu date su u članovima 3 - 6. Povelje. Ovde se određuje:

“Član 3: Članovi osnivači Ujedinjenih nacija su države koje, pošto su uzele učešća na Konferenciji Ujedinjenih nacija za međunarodnu organizaciju u San Francisku, ili pošto su prethodno potpisale Deklaraciju o Ujedinjenim nacijama od 1. januara 1942. godine, potpišu ovu Povelju i ratifikuju je u skladu sa članom 110.

Član 4, stav 1: Članovi Ujedinjenih nacija, mogu postati i sve druge miroljubive države koje prihvate obaveze sadržane u ovoj Povelji, a po sudu Organizacije su sposobne i voljne da ove obaveze izvršavaju; stav 2: Prijem svake ovakve države vršiće se na osnovu odluke Generalne skupštine, po preporuci Saveta bezbednosti.

Član 5: Člana Ujedinjenih nacija protiv kojeg je Savet bezbednosti preduzeo preventivnu ili prinudnu akciju, Generalna skupština može, na preporuku Saveta bezbednosti, da suspenduje vršenja prava i koristi koje pruža članstvo. Vršenje tih prava i koristi može Savet bezbednosti ponovo da uspostavi.

Član 6: Člana Ujedinjenih nacija koji perzistentno krši principe sadržane u ovoj Povelji Generalna skupština može na preporuku Saveta bezbednosti, isključiti iz Organizacije.”¹²⁹

¹²⁹ Art. 6

Prijem u članstvo, suspenzija i isključenje iz članstva predmet su pravila koja su definisana i drugim dokumentima. Značajni dokumenti su pored Povelje UN-a i Mišljenje Međunarodnog Suda iz 1948. godine¹³⁰ i Rezolucija 197/3 Generalne skupštine iz iste godine¹³¹, kojom se prihvata ovo Savetodavno mišljenje. Saglasno Mišljenju iz 1948. godine, država pri prijemu nemože biti uslovljavana zahtevima koji nisu izričito sadržani u članu 4. Povelje. Za dopunske uslove nemože se glasati u telima UN-a. Uslovi člana 4. su iscrpni. Ovo proizilazi iz toga što je ovaj član norma koja obavezuje i Organizaciju (i državu). Ako se u preporuci o prijemu oceni da aplikant jeste država koja ispunjava uslove, tada postoji dužnost bezuslovnog učlanjenja. U protivnom organi prave ultra vires akt. Ovakva pravila važe i u slučaju suspenzije i isključenja. Van izričito propisanih uslova članica se ne može isključiti. Isto važi i pri kažnjavanju. Najnoviji primer nelegalne suspenzije odnosi se na jugoslovensko kažnjavanje 1992. Država je suspendovana, kao što se kaže u Rezoluciji¹³², usled toga što je prestala da postoji. Ovakav razlog nemože se navesti, kao razlog kazne. U ovom slučaju Organizacija UN-a krši član 5. Povelje¹³³.

V.4. Organi Organizacije

Najopštije odredbe o organima UN-a utvrđene su u članovima 7. i 8. Povelje. Ovde se kaže:

“Član 7, stav 1: Kao glavni Organi Ujedinjenih nacija ustanovljavaju se: Generalna skupština, Savet bezbednosti, Ekonomski i socijalni savet, Starateljski savet, Međunarodni Sud i Sekretarijat. Stav 2: U skladu sa Poveljom mogu se ustanoviti takvi pomoćni organi za koje se utvrdi da su neophodni.

¹³⁰ Advisory Opinion 1948, ICJ

¹³¹ GA Res. 197/3

¹³² Vidi UN GA Res. 47/1 i SC Res. 777, 1992

¹³³ Art. 5

Član 8: Ujedinjene nacije neće postavljati nikakva ograničenja muškarcima i ženama da učestvuju u bilo kom svojstvu i pod jednakim uslovima u njihovim glavnim i pomoćnim organima.”¹³⁴

Podela funkcija među organima daje sliku o zadacima UN-a. Član 8. vezan je za nediskriminaciju u organima Organizacije, što se primenjuje i na kasnije nastale ustanove u sistemu UN-a. Osnovna svojstva organa potom su izložena u članovima Povelje koji slede.

V.5. Generalna skupština

U vezi sa sastavom organa Generalne skupštine kaže se sledeće:

Član 9, stav 1: Generalnu skupštinu sačinjavaju sve države članice.

Stav 2: Nijedan član nemože imati više od pet predstavnika u Generalnoj skupštini.”

Potom Povelja određuje funkcije i ovlašćenja Generalne skupštine. Članovi 10-12. predviđaju najosnovnija ovlašćenja. U članovima 10. i 11. se kaže:

Član 10: “Generalna skupština može da raspravlja o svim pitanjima ili predmetima u okviru ove Povelje, ili koji se odnose na ovlašćenja i zadatke bilo kojeg organa predviđenog u ovoj Povelji i može, s izuzetkom predviđenim u članu 12, da čini preporuke članovima Ujedinjenih nacija ili Savetu bezbednosti, ili svima ovim, po svim takvim pitanjima i predmetima.

Član 11, stav 1: Generalna skupština može da razmatra opšte principe saradnje na održavanju međunarodnog mira i bezbednosti, uključujući tu i principe na kojima počivaju naoružanje i regulisanje naoružanja, i može u pogledu tih principa da čini preporuke članovima ili Savetu bezbednosti, ili svim ovim; stav 2: Generalna skupština može da raspravlja o svim pitanjima koja se tiču održanja međunarodnog mira i bezbednosti i koja pred nju iznese bilo koji član Ujedinjenih nacija, ili Savet bezbednosti, ili država koja nije član Ujedinjenih nacija, u skladu s odredbama člana 35. stav 2. i može s izuzetkom predviđenim u članu 12. da čini preporuke u pogledu svakog takvog pitanja odnosnoj državi ili

¹³⁴ Art. 8

državama ili Savetu bezbednosti, ili svim ovim. Svako takvo pitanje po kome je potrebno preduzeti mere iznosiće pred Savet bezbednosti Generalna skupština pre ili posle diskusije (u Savetu); stav 3: Generalna skupština može da skrene pažnju Savetu bezbednosti na situacije koje bi mogle ugroziti mir i bezbednost; stav 4: Ovlašćenja Generalne skupštine, izložena u ovom članu, ne dovode u pitanje opšto važenje člana 10”.¹³⁵

Članovi 10. i 11. Povelje, kao što uočavamo, pokazuju da postoji podela vlasti u Organizaciji. Generalna skupština nije najviši organ odlučivanja po svim pitanjima. Između Skupštine i Saveta utvrđena je podela ovlašćenja. Ova podela vezana je za sferu zaštite mira i bezbednosti. Ovde Savet bezbednosti dobija primarnu funkciju zaštite, kao što ćemo uvideti i iz članova Povelje vezanim za ovlašćenja Saveta.

Osnovnu podelu ovlašćenja nalazimo već u članu 12. Povelje. Ovde se kaže:

“Član 12. stav 1: Dok Savet bezbednosti, u pogledu bilo kojeg spora ili situacije, izvršava zadatke koji su joj dodeljeni ovom Poveljom, Generalna skupština ne može da daje bilo kakvu preporuku u vezi sa tim sporom ili situacijom, sem ukoliko to Savet bezbednosti ne zatraži. Stav 2: Generalni sekretar, s pristankom Saveta bezbednosti, obaveštava Generalnu skupštinu, prilikom svakog zasedanja o svim predmetima koji se odnose na održanje međunarodnog mira i bezbednosti kojima se bavi Savet bezbednosti, a isto će obavestiti i Generalnu skupštinu ili članove Ujedinjenih nacija ukoliko Generalna skupština ne zasedava čim Savet bezbednosti prestane da se bavi tim predmetima”.¹³⁶

Nešto šira ovlašćenja Generalna skupština dobija 1950. godine kada ovlašćenja Saveta mogu biti, u slučaju pat pozicije preneti Skupštini. U Rezoluciji “Ujedinjeni za mir”¹³⁷ određeno je da u situaciji neprekidne opstrukcije

¹³⁵ Vidi par. 2-4.

¹³⁶ Art. 12

¹³⁷ UN GA Res. 377, Uniting for peace (1950).

pravom veta, Generalna Skupština može preuzeti ovlašćenja Saveta bezbednosti u cilju očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti. Ova Rezolucija predstavlja de facto dopunu Povelje.

Članom 13. najopštije se određuju zadatci Generalne skupštine. Ovde se kaže:

“Član 13. stav 1: Generalna skupština potstiče proučavanja i čini preporuke u cilju: a) unapređivanja međunarodne saradnje na političkom polju i ohrabrivanja progresivnog razvitka međunarodnog prava i njegove kodifikacije; b) unapređivanja međunarodne saradnje na ekonomskom socijalnom, kulturnom, obrazovnom i zdravstvenom polju, kao i pomaganja u ostvarenju prava čoveka i osnovnih sloboda za sve, bez obzira na rasu, pol, jezik ili veru. Stav 2: Ostale odgovornosti, funkcija i ovlašćenja Generalne skupštine u pogledu predmeta navedenih ovde u stavu 1. b., izloženim u Glavama IX i X”.¹³⁸

Glava IX se odnosi na ekonomsko – socijalnu, kulturnu i druge vidove saradnje koje nisu vezane neposredno za vojno – bezbednosne odnose. Ovakva saradnja, međutim, vezana je za mir i bezbednost, odnosno, treba da doprinese, kao što smo ukazali osnovnoj misiji UN-a. Glava X se odnosi na organ koji treba da doprinese razvoju odnosa u ekonomskoj i socijalnoj sferi.

Osnovno ovlašćenje u oblasti mira i bezbednosti Generalne skupštine vezuje se za davanje preporuka. Ovo ovlašćenje je dopunjeno mogućnošću donošenja rezolucija kada je Savet u pat poziciji. Ovlašćenje za davanje preporuka u oblasti međunarodnog mira i bezbednosti utvrđeno je najopštije:

Član 14: “Uzimajući u obzir odredbe člana 12. Generalna skupština može da preporuči mere za mirno izgladivanje svake situacije, bez obzira na njeno poreklo, za koju smatra da bi moglo biti od štete po opšte blagostanje ili bi mogla da poremeti prijateljske odnose među nacijama, uključujući situacije koje

¹³⁸ Art. 13

nastanu usled povreda odredaba Povelje koje utvrđuju ciljeve i principe Ujedinjenih nacija.”¹³⁹

Ova odredba ukazuje na proceduralno ograničavnje prava Skupštine u vezi sa vidom odlučivanja. Ona se ograničava i “Pravilima postupka Generalne skupštine Ujedinjenih nacija”.¹⁴⁰ Ova pravila, dopunjena su, međutim, pomenutom Rezolucijom koja predviđa proceduru koja je u situaciji nefunkcionisanja Saveta bezbednosti slična onoj proceduri koju primenjuje Savet. Ovo se odnosi na sazivanje i rad u okviru posebnih zasedanja Generalne Skupštine.¹⁴¹

Redovna ovlašćenja Generalne skupštine u normalnim uslovima izložena su u narednim odredbama osnovnog dokumenta:

Član 15. stav 1: “Generalna skupština prima i razmatra godišnji i posebne izveštaje Saveta bezbednosti; ti izveštaji treba da uključe podatke o merama koje je Savet bezbednosti odlučio da preduzme ili preduzeo u cilju očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti. Stav 2: Generalna skupština prima i razmatra izveštaje i drugih organa Ujedinjenih nacija”.¹⁴²

I ovi paragrafi upućuju na zaključak da primarnu ulogu u oblasti očuvanja mira i bezbednosti ima Savet bezbednosti. Ovaj organ vrši konkretne poslove na ovom planu, a Generalna skupština samo usvaja i razmatra odluke koje je Savet bezbednosti donosio ili donosi u vremenskom periodu. Odnos između Skupštine i Saveta, kao što smo ukazali, pojašnjava se u odredbama koje u Povelji posebno određuju ulogu Saveta.

Ostale odredbe koje se odnose na Generalnu skupštinu vezane su za sistem starateljstva, zatim finansiranje, glasanje, mere vezane za zaostajanje u plaćanjima budžetske kontribucije, održavanje redovnih i vanrednih zasedanja Skupštine, postojanje poslovnika i uspostavljanje pomoćnih tela ovog organa. U

¹³⁹ Art. 14

¹⁴⁰ Videti Rules for procedures of UNGA

¹⁴¹ Res. Uniting for peace (1950)

¹⁴² Art. 15

članu 16. se kaže da Generalna skupština vrši funkcije vezane za starateljstvo saglasno Glavama XII i XIII, uključujući i odobravanje ugovora o starateljstvu za područja koja nisu klasifikovana kao strateška. U članu 17. određeno je da Generalna skupština razmatra i odobrava budžet UN-a, da troškove UN-a snose članice prema raspodeli koju izvrši Skupština, da Skupština razmatra i odobrava finansijske i budžetske sporazume sa specijalizovanim agencijama pomentuim u članu 57. Povelje, i ispituje administrativne budžete ovih ustanova u cilju davanja preporuka. U članu 18. se kaže da svaki član Skupštine ima jedan glas, da se odluke ovog organa o važnim pitanjima donose dvotrećinskom većinom članova koji su prisutni i koji glasaju. Ovde su uključene preporuke koje se odnose na održavanje mira i bezbednosti, izbor nestalnih članova Saveta bezbednosti, izbor članova Ekonomskog i socijalnog saveta, izbor članova Starateljskog saveta, saglasno članu 86., prijem novih članova u UN, isključenje članova, pitanja u vezi primene sistema starateljstva i budžetska pitanja; odluke o drugim pitanjima, uključujući i određivanje naknadnih kategorija pitanja o kojima će se odlučivati dvotrećinski, donose se većinom članova koji su prisutni i koji glasaju.¹⁴³

Poslednja dva člana imaju poseban značaj za UN i njegove ustanove. Član 17. daje budžetsku autonomiju specijalizovanim agencijama i autonomnoj Međunarodnoj agenciji za atomsku energiju, u oblasti izglasavnja budžeta. Ova autonomija bila bi znatno sužena ukoliko bi pored ispitivanja budžeta specijalizovanih ustanova, stajala i odredba o odobravanju ovih budžeta od strane Generalne skupštine UN-a. Ovakav pristup bi verovatno doprineo boljoj koordinaciji aktivnosti i efikasnijem korišćenju sredstava u sistemu Ujedinjenih nacija.¹⁴⁴

Član 18. uvodi sistem jedna država – jedan glas što omogućuje da u Skupštini postoji minimalni uslov za demokratsko odlučivanje. Stepem demokracije nije umanjen uvođenjem dvotrećinskog odlučivanja za mali broj pitanja. Od principa demokratske ravnopravnosti otstupa se, po našem mišljenju

¹⁴³ Art. 18

¹⁴⁴ Ovo bi se moglo postići revizijom člana 17, o čemu će još biti reči.

u Savetu bezbednosti, gde se daje pravo veta pojedinim unapred dogovorenim državama članicama. Ovde se u mnogim situacijama odstupa pri korišćenju veta, od jednakog prava za sve države, čime se dovodi u pitanje i osnovni princip međunarodnog prava: prva jednakost država (i članica).

Članom 19, slično kao i kod drugih organizacija u sistemu UN-a, predviđeno je da član UN-a koji zakasni sa plaćanjem svog doprinosa UN-u ne može glasati u Generalnoj skupštini, ako je ovaj iznos zakasnelih uplata jednak ili veći od sume doprinosa obaveznih za plaćanje u protekle dve godine. Ukoliko je ovo neplaćanje nastalo okolnostima van volje ovog člana, Skupština ovom članu može dopustiti da glasa.

I odredbe koje slede isto su vezane za opšta pitanja i materiju postupka što je srodno utvrđena kao i kod specijalizovanih ustanova i IAEA. Izvesne razlike u statutima organizacija potiču od različitog odnosa Skupštine i Saveta odnosno vezane su za prirodu ustanove. Članom 20. utvrđeno je da Generalna skupština UN-a održava redovna zasedanja svake godine i vanredna kada ovo potrebe nalažu, odnosno da Vanredna zasedanja saziva Generalni Sekretar na zahtev Saveta bezbednosti ili većine članova UN-a. Shodno narednom članu Povelje, Skupština propisuje Poslovnik. Ona bira Predsednika na svakom zasedanju. Članom 22. utvrđeno je da može da uspostavlja pomoćne organe potrebe za obavljanje funkcija.¹⁴⁵

V.6. Savet bezbednosti

Drugi organ Ujedinjenih nacija koji ima posebno značenje za međunarodni poredak i međunarodni mir i bezbednost, kao što smo ukazali, je Savet bezbednosti. Ovaj organ je institucija zaštite međunarodnog poretka. Savet bezbednosti stvara i brine o izvršenju prava. Ovaj organ određuje prirodu UN-a. Posebno njegov odnos prema drugim telima, njegov sastav, ovlašćenja, zatim uvećana prava unapred određenih država, ukazuju na ulogu i prirodu Organizacije, čija je osnovna funkcija održanje poretka koji postoji jedino kada

¹⁴⁵ Art. 22

neke Super sile imaju veću moć u donošenju bitnih odluka od drugih država. Osnovne odredbe o Savetu bezbednosti date su u članovima 23-32. Povelje.

Sastav Saveta određen je članom 23. Ovde se kaže:

Stav 1: "Savet bezbednosti je sastavljen od 15 članica Ujedinjenih nacija. Stalne članice Saveta bezbednosti su Republika Kina, Francuska, Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika, Ujedinjena Kraljevina Velike Britanije i Severne Irske i Sjedinjene Američke Države. Generalna skupština bira deset drugih članova Ujedinjenih nacija kao nestalne članove Saveta bezbednosti ..."¹⁴⁶

Ova podela ukazuje na neravnopravnost koja je prisutna u donošenju odluka o pitanjima koja su od najvećeg značaja. Diferenciranje na stalne i druge članice ukazuje na kompromis između potrebe da postoji organizacija i pravnih principa. Povlašćen položaj nekih država bio je neophodan za stvaranje ovakve međunarodne organizacije. Povlastice pojedinih država su, prema našem mišljenju u suprotnosti sa demokratskim načelima. Ovo posebno jeste slučaj kada se privilegovanim državama da i pravo veta, tako da se odluke protivne interesu bilo koje privilegovane države (ili privilegovane manjine) nemogu donositi.

U stavu 1. člana 23. se utvrđuje da se pri izboru nestalnih članica vodi računa o tome koliko su države doprinele održavanju mira i bezbednosti i drugim ciljevima Organizacije, kao i da se vodi računa o ravnopravnoj geografskoj distribuciji.¹⁴⁷ Nestalni članovi se biraju na rok od dve godine. Pri prvom izboru nestalnih članova kada broj članova Saveta bezbednosti bude povećan od jedanaest na petnaest, dva od četiri dodatna člana biće izabrani na rok od jedne godine. Članovi Saveta kojima je rok istekao ne mogu odmah biti ponovo birani.¹⁴⁸ Svaki član Saveta (shodno stavu 3. člana 23.) ima jednog predstavnika.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Art. 23.

¹⁴⁷ par. 1

¹⁴⁸ par. 2

¹⁴⁹ par. 3

Zadatci i ovlašćenja Saveta utvrđeni su u najopštijim članovima 24-27. Povelje. U članu 24. se kaže:

Stav 1: "Da bi osigurali brzo i uspešno delovanje Ujedinjenih nacija, njihovi članovi poveravaju Savetu bezbednosti primarnu odgovornost za održavanje međunarodnog mira i bezbednosti, i saglasni su da Savet bezbednosti, pri vršenju svojih dužnosti na osnovu ove odgovornosti, postupa u njihovo ime."¹⁵⁰

Odavde vidimo da se ovlašćenja u jednoj sferi koncentrišu na Savet. Ovde članice prenose svoju moć na jedan organ UN-a, čime ovaj deluje zastupajući kolektivnu volju. Članice organizacije daju primarnu odgovornost u ovoj oblasti odnosno dužnosti i prava. Veća odgovornost daje primat u odlučivanju (u jednoj oblasti) Savetu, u odnosu na druge organe. Samo u situaciji nefunkcionisanja Saveta, upotrebom prava veta, odgovornosti Saveta dobija Generalna skupština.

U vezi sa posebnim dužnostima, kaže se da pri obavljanju tih dužnosti Savet bezbednosti postupa u skladu sa ciljevima i principima Ujedinjenih nacija. Posebna ovlašćenja, data Savetu bezbednosti radi obavljanja tih dužnosti izložena su u Glavama VI, VII, VIII i XII.¹⁵¹

Specifične dužnosti koje proizilaze iz posebnih odgovornosti Saveta odnose se na primarnu ulogu ovog organa (u posebnoj oblasti). Ove dužnosti podrazumevaju i posebna prava ili ovlašćenja koja se daju jedino Savetu bezbednosti i koja ukazuje da ovaj organ ima nedeljiva prava, ovlašćenja i dužnosti. U ovom smislu i postoji podela ovlašćenja i odgovornosti između Saveta i Skupštine (što se uočava i iz Glava VI, VII, VIII i XII).

Iz stava 3. istog člana uočava se da Skupština poseduje (jedino, sem u posebnom gore navedenom slučaju) kontrolna ovlašćenja. U ovom stavu je utvrđeno da Savet bezbednosti "podnosi Generalnoj skupštini na razmatranje godišnje, i po potrebi vanredne izveštaje".¹⁵²

¹⁵⁰ Art. 24

¹⁵¹ Videti isti art. i Glave Povelje: VI, VII, VIII, XII.

¹⁵² Isto par.3

Ovde se ne vidi da li neusvajanje izveštaja može imati uticaja na Savet. Ova kontrolna ovlašćenja usklađena su sa članovima 10. i 12. Povelje. Generalna skupština, kao što smo ukazali može raspravljati o svim pitanjima, ali nemože davati preporuke kada zaseda Savet. Davanje preporuka Skupštine nije obavezujuće ni za članice, ni za organe UN-a. Odavde se jasno uočava da organi koji mogu da donose odluke, koje mogu da obavežu članstvo i organe imaju veća ovlašćenja. Specifičan odnos Saveta prema članstvu uočava se u članu 25. Ovde se kaže:

“Članovi Ujedinjenih nacija se saglašavaju da prihvate i izvrše odluke Saveta bezbednosti u skladu sa ovom Poveljom.”¹⁵³

Jedan od osnovnih zadataka Saveta određen je u članu 26. Ovde se utvrđuje da “u cilju uspešnijeg učvršćivanja i održavanja međunarodnog mira i bezbednosti, sa što manje rasipanja ljudske snage i privrednih dobara u svetu na naoružanje, Savetu bezbednosti se stavlja u dužnost da, uz pomoć Komiteta vojnog štaba, predviđenog u članu 47. izradi planove koji će se podneti članovima Ujedinjenih nacija, radi ustanovljenja sistema o regulisanju naoružanja.”¹⁵⁴

Zadaci i funkcije Saveta bezbednosti izložene su zatim, i u navedenim Glavama VI, VII, VIII i XII. Osnova obaveznosti odluka Saveta nalazi se i u principima člana 2. Povelje.

Svojstvo obaveznosti odluka izdvaja Savet od drugih organa. Zadaci Glava VI i VII ne bi se mogli efikasno izvršavati bez ovog svojstva (usmerenog na prinudu).

Način glasanja u Savetu, kao što smo ukazali, pokazuje da efektivna politička moć nije jednako raspoređena u organu koji donosi odluke sa obavezujućim elementima. Kao što smo ukazali, pravo veta nekih članica osnovno je svojstvo ovog organa. Najpre se u članu 27. utvrđuje da svaki član

¹⁵³ Art. 25

¹⁵⁴ Art. 26

Saveta bezbednosti ima jedan glas.¹⁵⁵ Zatim se utvrđuje pravilo glasanja o pitanjima postupka:

“Odluke Saveta bezbednosti po pitanjima procedure donose se potvrdnim glasanjem devetoro članova”.¹⁵⁶

Ovde se uvodi kvalifikovana većina od 9 članova. Pravo veta, za neproceduralna pitanja daje stav 3:

“Odluke Saveta bezbednosti o svim drugim pitanjima donose se potvrdnim glasanjem devetorice članova, uključujući tu i glasove stalnih članova, pod uslovom da se, pri donošenju odluka na osnovu Glave VI i stava 3. člana 52, strana u sporu uzdrži od glasanja.”¹⁵⁷

Glava VI se odnosi na postupak mirnog rešavanja sporova, gde se državama daju preporuke od Saveta bezbednosti u vezi sa rešavanjem sporova. Stav 3. člana 52. se odnosi na pomoć koju Savet bezbednosti treba da obezbeđuje u sređivanju lokalnih sporova kroz regionalne ustanove i sporazume.

Deo stava 3. člana 27. koji je vezan za uzdržavanje od glasanja treba da omogući da se države involvirane u spor nemogu izjasniti o pitanjima spora. Ovaj aspekt je sadržan u principu *nemo iudex in sua causa*.

Analizirajući član 27. može se uočiti da nije jednostavno napraviti distinkciju proceduralnih od materijalnih elemenata. Ovu činjenicu često su super sile koristile da određena pitanja proglašene materijalnim. Ovo im je omogućavalo da u takvim okolnostima vrše uticaj koristeći mogućnost prava veta.

Pravo veta koje poseduju privilegovane članice i obaveznost odluka Saveta bezbednosti u utvrđenoj oblasti ukazuje da je Organizacija UN-a u delu funkcionisanja Saveta bezbednosti manje deliberativnog (ili konsultativnog) vida, a više je izvršnog (ili komandnog) vida. Suštinska obaveznost odluka Saveta bezbednosti u oblasti preventivnih i prinudnih delovanja daje šira prava Saveta u

¹⁵⁵ Art. 27

¹⁵⁶ par.2

¹⁵⁷ Isto, par.3

odnosu na druge organe. Prava članica Saveta nisu jednaka jer neke članice mogu da koriste isključivo pravo zabrane donošenja odluke, a druge nemaju to pravo. Članice sa pravom veta mogu, kao što smo ukazali, odlučivati i o učlanjenju, suspendovanju i isključenju članica. Ova pitanja vezana su za pravni status Organizacije i članica (uključujući i njihove eksterne odnose). Davanjem prava veta nekim članicama pravne moći jednih članica u odnosu na druge prestaju da budu jednake (i u odnosu na UN). Na ovaj način dovodi se u pitanje osnovni princip pravne jednakosti država (članica).

Pravila postupka takođe ukazuju na svojstva Saveta. Članom 28. određeno je da se Savet bezbednosti organizuje tako da svoje zadatke izvršava kontinuirano. Svaki član Saveta bezbednosti ima stalno prisutnog predstavnika.¹⁵⁸ Ovo omogućuje, po ideji, a ovaj organ bude u neprekidnom radu. Sastanci se održavaju periodično, shodno stavu 2.¹⁵⁹ Na njima mogu da budu zastupljeni članovi vlade odnosno posebno određeni predstavnici.¹⁶⁰

Uobičajno kao i kod drugih glavnih organa UN-a utvrđuje se da Savet može svoje sednice održavati i van sedišta Organizacije.¹⁶¹ Savet može u skladu sa članom 29. da ustanovljava pomoćne organe koje smatra potrebnim.¹⁶² Savet propisuje svoj poslovnik (kojim se određuje i način izbora Predsednika ovog organa).¹⁶³

Specifične odredbe su date u članovima 31. i 32. Povelje. Po članu 31. član UN-a koji nije član Saveta može da učestvuje (bez prava glasa) u raspravi, kada Savet smatra da se interesi ovog člana posebno dovode u pitanje.¹⁶⁴ Saglasno članu 32. član UN-a koji nije u Savetu ili bilo koja država koja nije član UN-a, ako je stranka u sporu koji razmatra ovaj organ, biće pozvana da

¹⁵⁸ Art. 28

¹⁵⁹ Isto, par.2

¹⁶⁰ Isto

¹⁶¹ Isto, par.3

¹⁶² Art. 29

¹⁶³ Art. 30

¹⁶⁴ Art. 31

učestvuje (bez prava glasa) u raspravi tog spora. Uslove učešća za države koje nisu članovi UN-a. Savet određuje na način koji smatra pravednim.¹⁶⁵

U vezi sa ovom formulacijom o određivanju načina učešća nečlanica, može se uočiti da je Savetu dato nedovoljno određeno ovlašćenje da u svakom pojedinom slučaju ocenjuje koji su uslovi pravedni. U ovom smislu zapažamo da bi eventualne proizvoljnosti (usled političkih i drugih motiva) mogle biti izbegnute određenijom formulacijom člana 32. (i eventualno stipulisanjem uslova u Poslovnik Saveta).

V.7. Mirno rešavanje sporova

U Glavi VI se zatim utvrđuje postupak za rešavanje sporova. Ovaj deo Povelje sadrži niz načina i procedura za situacije gde Savet ima ulogu posrednika.

U članu 33. kaže se da stranke u svakom sporu, čije trajanje može da dovode u pitanje održanje međunarodnog mira i bezbednosti, moraju potražiti, pre svega, rešenje putem pregovora, ankete, posredovanja, izmirenja, arbitraže, sudskog rešavanja, pribegavanja ustanovama ili sporazumima, ili drugim mirnim načinima zavisno od svog izbora. Uloga Saveta je medijatorska. U stavu 2. se kaže da će ovaj organ, kada to smatra potrebnim, pozvati strane u sporu da ovim (navedenim) načinima izgode svoje sporove.

Osnovni zadatak odnosno ovlašćenje Saveta u vezi sa rešavanjem sporova sadržano je u članu 34. Ovo se odnosi na ispitivanje sporova. Saglasno ovom članu Povelje Savet bezbednosti može da ispituje svaki spor ili svaku situaciju koja je u stanju da dovede do međunarodnog trvenja, ili da se izrodi u spor, kako bi utvrdio da li produžetak toga spora ili situacije može da ugrozi međunarodni mir i bezbednost.¹⁶⁶

Inicijativa za skretanje pažnje Savetu na ovakve moguće sporove ili situacije utvrđuje se u članu 35. Ovde se kaže da svaki član UN-a može da skrene pažnju Savetu bezbednosti ili Generalnoj skupštini na spor ili situaciju

¹⁶⁵ Art. 32

¹⁶⁶ Art. 34

čija je priroda izložena u članu 34 (odnosno čije produženje može da ugorzi međunarodni mir i bezbednost).¹⁶⁷ Nečlanica UN-a može da skrene pažnju Savetu ili Skupštini na svaki spor u kome je ona jedna od stranaka, ako unapred prihvati, u vezi sa tim sporom, obaveze mirnog rešavanja iz Povelje.¹⁶⁸ Postupanje Generalne skupštine, kako se određuje u stavu 3. u pitanjima na koje je obrnuta pažnja, na osnovu člana 35. podleže odredbama člana 11. i 12.¹⁶⁹ (koje daju prednost u deliberaciji Savetu).

Inicijativa za skretanje pažnje je, kao što zapažmo, deo procesa za mirno razrešavanje konflikata koji ne mora da bude ograničen na posredništvo UN-a, već može da pokrene i preventivne i prinudne mere i akcije iz Glave VII. Inicijativu ovog vida, kako primećujemo mogu da daju sve države, što je u skladu sa misijom, ciljevima i principom UN-a sadržanim u navedenom članu 2. stav 6.

U Glavi VI predviđeno je da posle rasprave mogu uslediti neobavezujuće preporuke (za članstvo). Prema članu 36. Savet može u svakom momentu spora, čija je priroda izložena u članu 33, ili situacije slične prirode, da preporuči odgovarajuće postupke ili načine izgladivanja.¹⁷⁰ Savet je pri tome dužan da vodi računa o postupcima za rešavanje spora koji su stranke usvojile.¹⁷¹ Dajući preporuke po ovom članu, Savet je isto dužan da vodi računa da stranke svoje pravne sporove iznose, po pravilu, pred Međunarodni Sud, shodno Statutu Međunarodnog Suda.¹⁷²

Opšte pravilo rešavanja sporova je iznošenje problema pred Savet. U članu 37. se kaže: "Ukoliko stranke u sporu čija je priroda izložena u članu 33, ne uspeju da spor reše sredstvima naznačenim u tom članu, one će ga izneti pred Savet bezbednosti."¹⁷³

¹⁶⁷ Vidi Art. 35

¹⁶⁸ par.2

¹⁶⁹ Vidi Charter Art. 11 i Art. 12

¹⁷⁰ Art. 36

¹⁷¹ Isto, par.2

¹⁷² par.3

¹⁷³ Art. 37

Posebno pravilo je regulisano u stavu 2. ovog člana. Ovde je predviđeno da ukoliko Savet smatra da produžetak toga spora može realno (vrlo verovatno) da dovede u pitanje mir i bezbednost odlučiće da li da postupi po članu 36. ili da preporuči one uslove koje smatra pogodnim.¹⁷⁴

Ova odredba omogućuje da Savet u svakom momentu može da preporuči sve pogodne akcije. Mogućnosti ovih akcija ograničene su pravom.

Članom 38. se određuje u ovom kontekstu, opšte pravilo, da ne dirajući odredbe članova 33. i 37. Povelje, Savet može, ako sve stranke u sporu to zatraže da da preporuke.¹⁷⁵

V.8. Akcije u slučaju pretnje miru, povrede mira i akata agresije

Aktivnija uloga Saveta vezana je za sledeću Glavu VII. Ova Glava predstavlja za motive postojanja Organizacije (koji su sadržani u Preambuli i Glavi I)¹⁷⁶ najbitniji deo osnovnog dokumenta. U Glavi VII Povelje sadržana je procedura za delovanje članica i UN-a za slučaj ugrožavanja i narušavanja mira i za slučaj agresije. Izložićemo sadržaj ove Glave.

Savet, shodno članu 39. utvrđuje da li postoji ugrožavanje mira, narušenje mira ili napad i daje preporuke ili odlučuje kakve će se mere preduzeti, u skladu sa članovima 41. i 42, da bi se sačuvao ili uspostavio međunarodni mir i bezbednost.¹⁷⁷

Da bi se sprečilo pogoršanje situacije, Savet može pre nego što da preporuku ili donese odluku o merama predviđenim u članu 39, da pozove zainteresovane strane da se povinuju privremenim merama koje ovaj organ smatra potrebnim ili poželjnim.¹⁷⁸ Te privremene mere nemogu zadirati u prava,

¹⁷⁴ par.2

¹⁷⁵ Art. 38

¹⁷⁶ Vidi Chapter VII

¹⁷⁷ Art. 39

¹⁷⁸ Art. 40

zahteve ili položaj zainteresovanih strana.¹⁷⁹ Savet je dužan da vodi računa o neispunjavanju tih privremenih mera.¹⁸⁰

Kao što vidimo Savet ima sposobnost da donosi odluke, a ne samo preporuke, kao što smo već ukazali, što omogućuje višu efikasnost i moć ovog (izvršnog) tela. Ovo je i osnovna razlika između Saveta i drugih organa.

Najvažniji deo ove Glave se odnosi na članove 41. i 42. Ovi određuju na preventivne i prinudne akcije protiv države (članice) koja krši međunarodno pravo (odnosno odluke UN-a). U članu 41. predviđaju se neoružane mere protiv subjekta koji krši pravo. Članom 42. su predviđene i oružane mere (protiv prekršitelja). U članu 41. se utvrđuje:

“Savet bezbednosti može da odluči kakve će mere, koje sa sobom ne povlače upotrebu oružane sile, da primeni u cilju izvršavanja svojih odluka, i može da pozove članice Ujedinjenih nacija da primene te mere. Ove mere mogu da sadrže potpun ili delimičan prekid ekonomskih odnosa i železničkih, pomorskih, vazdušnih, poštanskih, telegrafskih, radiografskih i drugih saobraćajnih sredstava, kao i diplomatskih odnosa.”¹⁸¹

Efektivnost ovih mera i priroda ove odredbe, kao što možemo da primetimo, zavisi od toga da li poziv UN-a na navedene mere treba države da tretiraju kao pravnu obavezu ili ne. Iz prirode ciljeva i principa UN-a ovaj poziv bi trebalo tretirati kao pravno obavezan. Slično u ovom pogledu je i sa članom 42. Povelje. Ovde se određuje:

“Ako Savet bezbednosti smatra da mere predviđene u članu 41. neće biti dovoljne, ili se pokažu kao nedovoljne, Savet može da preduzme bilo koju meru vazduhoplovnim, pomorskim ili suvozemnim snagama, koja je nužna radi održanja ili uspostavljanja međunrodnog mira i bezbednosti. Takva mera može uključivati demonstracije, blokadu i druge operacije vazduhoplovnim, pomorskim i suvozemnim snagama članova Ujedinjenih nacija”.¹⁸²

¹⁷⁹ Isto

¹⁸⁰ Isto

¹⁸¹ Art. 41

¹⁸² Art. 42

Upotreba sile, kao što vidimo nije neograničena. Ova se može primeniti samo do granice ponovnog uspostavljanja mira i bezbednosti. Preko ove granice treba smatrati da se krši član 42. (odnosno u takvom slučaju radi se o prekoračenju ovlašćenja).

Svojstva pravne obaveznosti poziva članicama da pomognu akcijama UN-a data su u članu 43. Ova obaveznost nije bezuslovna u pogledu korišćenja snaga država članica. U ovom smislu ključno mesto ima ugovor UN-a sa članicama. Obaveznost je, u suštini, samo načelna. UN ne može obavezivati članice davanjem veće sile nego one koja je egzistencijalno neophodna, odnosno različite države mogu različito doprinositi akciji UN-a. Članom 43. u stavu 1. je predviđeno da u cilju da doprinesu održanju međunarodnog mira i bezbednosti, svi članovi UN-a se obavezuju da Savetu bezbednosti, u skladu sa posebnim sporazumom, stave na raspolaganje oružane snage, pomoć i olakšice, uključujući tu i pravo prolaza, koji su potrebni da bi se održao mir i bezbednost. Shodno stavu 2. takav sporazum ili sporazumi odrediće brojno stanje i rodove snaga, njihov stepen pripravnosti i opšti raspored, kao i prirodu olakšica i pomoći koji se imaju pružiti. Taj sporazum (ili sporazumi) po stavu 3. biće predmet pregovora koji će se povesti što je moguće pre na inicijativu Saveta. Oni se zaključuju između Saveta i članova ili između Saveta i grupe članova, i moraju da budu ratifikovani od potpisnica, u skladu sa njihovom ustavnom procedurom.¹⁸³

Sledećim članom 44. omogućuje se učešće u raspravi u UN-u članice ili članica koje treba da daju svoje oružane snage na korišćenje. Ovde se kaže da kad Savet donosi odluku da upotrebi silu, Savet će, pre nego što zatraži od člana koji nije u njemu zastupljen da stavi na raspolaganje oružane snage u svrhu ispunjenja obaveza prihvaćenih na osnovu člana 43, pozvati toga člana da učestvuje, ako želi, u raspravi u Savetu koja se odnosi na korišćenje upotrebe oružanih snaga toga člana.¹⁸⁴

¹⁸³ Art. 43

¹⁸⁴ Art. 44

Ova odredba, kao što vidimo, konzistentna je sa prethodno objašnjenom obavezujućom prirodom poziva članicama odnosno ugovornim svojstvima koja se vezuju za poziv članicama od Saveta. Učešću u odlukama koje se odnose na primenu oružanih snaga neke članice prethodi, proceduralno, potpisivanje ugovora između članice i Saveta (odnosno grupe članica i Saveta).

Posebni vojni aspekti dati su narednim članovima Povelje. Ovi imaju poseban značaj za prirodu odluke Saveta odnosno odluka UN-a u sferi bezbednosti.

Bitni aspekti vezani za hitno intervenisanje dati su članu 45. Na ova se vezuju odredbe članova 46, 47 i u širem smislu ostali članovi Povelje do člana 51. Saglasno članu 45. da bi se UN osposobila za hitno preduzimanje vojnih mera, članovi će držati domaće kontigente vazduhoplovnih snaga koji se mogu odmah upotrebiti za zajedničku međunarodnu prinudnu akciju. Snaga i stepen gotovosti ovih kontigenata i planove za njihovu zajedničku akciju odrediće Savet uz pomoć Komiteta vojnog štaba u granicama postavljenim sporazumom ili sporazumima, koji su predviđeni članom 43. (odnosno sporazumima Saveta i članica).¹⁸⁵ Ovaj komitet je dakle, pomoćno telo Saveta.

Shodno navedenom članu 46. planove upotrebe oružanih snaga izrađuje Savet uz pomoć Komiteta vojnog štaba. (Ovaj komitet se uspostavlja Poveljom.)

Sastav, prava, odgovornosti i dužnosti Komiteta utvrđeni su u članu 47. Ovde se predviđa da se ustanovljava Komitet vojnog štaba sa zadatkom da pruža savet i da daje pomoć Savetu u svim pitanjima koja se tiču vojnih potreba ovog organa, u svrhu održavanja mira i bezbednosti, regulisanja naoružanja, kao i mogućnog razoružanja. Komitet sačinjavaju načelnici štabova stalnih članova Saveta ili njihovi predstavnici.¹⁸⁶ Komitet poziva svakog člana UN-a koji nije stalno predstavljen u Komitetu da mu se pridruži kad uspešno obavljanje zadataka zahteva učestvovanje tog člana.¹⁸⁷ Komitet vojnog štaba je odgovoran

¹⁸⁵ Art. 45

¹⁸⁶ Art. 47, par. 2

¹⁸⁷ Isto

pred Savetom bezbednosti za strategijsko rukovođenje svim oružanim snagama stavljenim na raspolaganje Savetu.¹⁸⁸ Pitanja komandovanja (shodno istom stavu 3.) biće naknadno (posebno) utvrđena. Komitet uz ovlašćenje Saveta i po savetovanju sa odgovarajućim regionalnim ustanovama, može da ustanovi regionalne potkomitete.¹⁸⁹

Ovaj Komitet pokazao se kao nezamenljiv organ UN-a pri planiranju vojnih akcija. Njegova uloga je, međutim, umanjena činjenicom da su akcije koje se planiraju najčešće više u interesu neke ili nekih država, a manje su u interesu druge ili drugih država članica, što ima uticaja na efikasnost (slično kao i kod Saveta).

Posle člana 47, ostle odredbe Glave VII odnose se na opšte principe i pravila Povelje u vezi sa mirom i bezbednošću. Ova pravila proističu iz prethodno navedene osnovne misije i osnovnih principa. Shodno članu 48. stav 1. mere potrebne za vršenje odluke Saveta preduzimaju sve članice UN-a ili neke članice prema volji Saveta. Prema stavu 2. ovog člana, odluke izvršavaju članice neposredno ili delovanjem kroz međunarodne organizacije (ustanove) čiji su članovi.¹⁹⁰ Po članu 49. članice UN-a će se udruživati u cilju uzajamnog pomaganja pri realizovanju mera Saveta.¹⁹¹ Nešto specifičniji princip, koji proizlazi iz ugovorne prirode obaveza i potrebe nadoknade šteta sadržan je u članu 50. U ovom članu utvrđeno je da ukoliko Savet preduzme preventivne ili prinudne mere protiv bilo koje države, svaka država koja se nađe pred privrednim teškoćama nastalim usled tih mera, ima pravo da se savetuje sa Savetom u vezi sa rešavanjem tih teškoća.¹⁹² Ova formulacija čini se da nije dovoljno precizna, jer ne utvrđuje izričito da štete nastale iz delovanja UN-a treba da budu nadoknađene. Ovo umanjuje sklonost saradnje sa Organizacijom.

¹⁸⁸ par. 3

¹⁸⁹ par. 4

¹⁹⁰ Art. 48

¹⁹¹ Art. 49

¹⁹² Art. 50

Poslednji član Glave VII potvrđuje pravo države na samoodbranu. Saglasno članu 51. Povelja ničim ne dovodi u pitanje inherentno pravo na individualnu i kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada protiv nekog člana UN-a, dok Savet ne preduzme mere. O akcijama samoodbrane, međutim, odmah će se obavestiti Savet i ove aktivnosti ni na koji način neće dovesti u pitanje ovlašćenja i obavezu Saveta da preduzme u bilo kom trenutku mere koje smatra neophodnim za održanje ili uspostavljanje mira i bezbedbnosti.¹⁹³

Glava VII je u bezbednosnom pogledu najznačajniji deo Povelje. Sve značajne akcije UN-a preventivne ili prinudne prirode vezuju se za ovu Glavu odnosno članove 41. i 42. Primena ove Glave, međutim, bila je u prošlosti dovođena u pitanje pravom veta.

V.9. Regionalni sporazumi

Glava VIII vezana je za Regionalne (bezbednosne) aranžmane. Sadržaj ove Glave neposredno se može vezati za Glavu VII. U svrhu kompletirnja sadržaja Glave VII izložićemo u najosnovnijim crtama sadržinu VIII Glave.

U ovoj Glavi utvrđene su sledeće odredbe:

1) Povelja UN-a ničim ne isključuje postojanje regionalnih sporazuma ili ustanova čija je svrha bavljenje mirom i bezbednošću i koji su podesni da budu predmet regionalne aktivnosti pod uslovom da su ti sporazumi i ustanove i njihovo delovanje u skladu sa ciljevima i principima UN-a (član 52. stav 1.).¹⁹⁴

2) Članovi UN-a koji sklapaju takve sporazume ili osnivaju takve ustanove, moraju učiniti svaki napor da postignu mirno rešenje lokalnih sporova kroz takve sporazume, ili preko takvih ustanova, pre iznošenja pred Savet (stav 2.).¹⁹⁵

3) Savet pomaže razvitak rešavanja sporova kroz takve sporazume ili ustanove, bilo na inicijativu država ili na poziv Saveta (stav 3.).¹⁹⁶

¹⁹³ Art. 51

¹⁹⁴ Art. 52

¹⁹⁵ Isto, par. 2

¹⁹⁶ par. 3

4) Ovaj član ne dovodi u pitanje primenu članova 34. i 35. (stav 4.).¹⁹⁷

5) Savet će se kada je pogodno koristiti regionalnim sporazumima ili ustanovama radi primene prinudnih mera, s tim da bez njegovog odobrenja neće po regionalnim sporazumima ili ustanovama biti preduzeta nijedna mera, izuzev protiv neprijateljske države, kako je definisana u stavu 2. ovog člana (53.),¹⁹⁸ sve dok UN ne primi na sebe obavezu da osujeti nov napad od strane takve države tj. neprijateljske zemlje¹⁹⁹ (član 53. stav 1.). Po stavu 2. neprijateljska država je ona koja je u toku Drugog svetskog rata bila neprijatelj bilo kog potpisnika Povelje.²⁰⁰

6) Savet mora da bude redovno i iscrpno obaveštavan o merama koje su preduzete ili se nameravaju preduzeti na osnovu regionalnih sporazuma ili od strane regionalnih ustanova, radi održanja mira i bezbednosti.²⁰¹ (član 54.)

Glava VIII omogućava stvaranje vojnih saveza i organizacija. Ona u izvesnom smislu anticipira mogućnost formiranja blokovskih organizacija, kao što su NATO i Varšavski ugovor. Delovanje ovih nije uvek regionalno ograničeno i nije često u skladu sa Poveljom. U ovom pogledu Glava VIII je mogla da bude poboljšana instrumentima kontrole regionalnih sporazuma i ustanova.

V.10. Međunarodna ekonomska i socijalna saradnja

Glava IX donosi odredbe o ekonomskoj i socijalnoj saradnji koja je posredno je vezana za predmet istraživanja u ovoj monografiji. U nastavku izlaganja sažeto ćemo izložiti osnove ekonomske i socijalne saradnje.

Osnovni sadržaj Glave IX uključuje sledeće odredbe:

1) U cilju stvaranja uslova stabilnosti i blagostanja, koji su neophodni mirnim i prijateljskim odnosima, UN će pomagati: a) poboljšanje životnih uslova, punu zaposlenost i uslove za privredni i društveni napredak; b) rešavanje

¹⁹⁷ par. 4

¹⁹⁸ Art. 53

¹⁹⁹ Isto

²⁰⁰ par. 2

²⁰¹ Art. 54

međunarodnih ekonomskih, društvenih, zdravstvenih i srodnih problema, kao i saradnju na polju kulture i obrazovanja; c) sveopšte poštovanje i uvažavanje prava čoveka i osnovnih sloboda... (član 55.).²⁰²

2) Svi članovi se obavezuju na preduzimanje koraka u saradnji sa UN-om radi postizanja ovih ciljeva (član 56.).²⁰³

3) Razne specijalizovane agencije na ekonomskom, socijalnom, ... i srodnim poljima povezaće se sa UN-om (saglasno članu 63.).²⁰⁴ Ove postaju (odnosno nazivaju se) specijalizovane agencije (UN-a).²⁰⁵

4) UN daje preporuke radi koordinacije politike i rada specijalizovanih agencija (član 58.).²⁰⁶

5) UN će, kada je pogodno, davati inicijative za vođenje pregovora država u cilju stvaranja nove agencije potrebne za ispunjavanje ciljeva iz člana 55.²⁰⁷ (član 59.)

6) Odgovornost za obavljanje funkcija UN-a izloženih u Glavi IX ima Generalna skupština i pod njenim rukovođenjem ECOSOC, koji ima prava iz Glave X²⁰⁸ (član 60.)

V.11. Ekonomski i socijalni savet

Pored ciljeva ekonomske i socijalne saradnje bitni elementi iz ove Glave se odnose i na organizacione aspekte. Značajan moment u ovoj Glavi je obaveza na saradnju članica sa UN-om u vezi sa ciljevima organizacije. Ova obaveza nije istog vida kao obaveze u Savetu bezbednosti, što je u vezi sa deliberativnom prirodom ECOSOC-a. Drugo svojstvo UN-a je da specijalizovanim ustanovama može da daje jedino preporuke. Čini se da uz

²⁰² Art. 55

²⁰³ Art. 56

²⁰⁴ Art. 57

²⁰⁵ Isto, par. 2

²⁰⁶ Art. 58

²⁰⁷ Art. 59

²⁰⁸ Art. 60

reformu člana 17. Povelje u pravcu odlučivanja o administrativnim budžetima agencija, može da se dopuni i član 58. na način da ECOSOC može da, uz preporuke, odlučuje o najznačajnijim problemima i pitanjima koordinacije. Pored ovih aspekata, bitno je uočiti manje nezavisan položaj ECOSOC-a u odnosu na Skupštinu. Ovaj položaj suštinski se po autonomnosti razlikuje od položaja Saveta bezbednosti.

Glava X sadrži sledeće bitne odredbe o ECOSOC-u:

1) ECOSOC se sastoji od 27 članova UN-a koje bira Generalna skupština (član 61. stav 1.).²⁰⁹ Devet članova se biraju svake godine na rok od 3 godine (uz ograničenje iz stava 3. ovog člana).²¹⁰ Član koji istupa može biti odmah ponovo biran²¹¹ (stav 2.). Prilikom prvog izbora, koji će se održati pošto broj članova ECOSOC-a bude povećan sa 18 na 27, biće izabrano još 9 članova, pored onih koji će biti izabrani umesto 6 članova čiji mandat ističe krajem godine. Mandat 3 od tih 9 članova ističe krajem prve godine, a za 3 druga člana krajem druge godine, u skladu sa odlukama koje donosi Generalna skupština (stav 3.).²¹² Svaki član ECOSOC-a ima jednog predstavnika u ovom organu.²¹³ (stav 4.)

2) ECOSOC može da vrši ili da podstiče proučavanja ili priprema izveštaje, ili traži njihovo podnošenje o međunarodnim ekonomskim, socijalnim i srodnim pitanjima i po njima može da daje preporuke Skupštini, članovima UN-a i specijalizovanim agencijama.²¹⁴ (član 62. stav 1.). ECOSOC može da daje preporuke radi poštovanja i uvažavanja prava čoveka i osnovnih sloboda za sve.²¹⁵ (stav 2.). ECOSOC može iz svoje nadležnosti da priprema nacrt konvencija radi podnošenja Skupštini.²¹⁶ (stav 3.) ECOSOC može u skladu sa

²⁰⁹ Art. 61

²¹⁰ Isto

²¹¹ par. 2

²¹² par. 3

²¹³ par. 4

²¹⁴ Art. 62

²¹⁵ par. 2

²¹⁶ par. 3

pravilima koje propiše UN da saziva međunarodne konferencije, iz svoje nadležnosti.²¹⁷ (stav 4.)

3) ECOSOC može sa svakom od agencija, predviđenih u članu 57, da zaključuje sporazume o uslovima povezivanja agencija sa UN-om. Ovi podležu odobrenju od Skupštine.²¹⁸ (član 63. stav 1.). ECOSOC je ovlašćen da koordinira rad specijalizovanih ustanova savetovanjem i davanjem preporuka (ovim agencijama, kao i Skupštini i članicama).²¹⁹ (stav 2.)

4) ECOSOC može da preduzima celishodne korake radi dobijanja redovnih izveštaja od agencija, i može da sklapa sporazume sa ovim agencijama, kao i članicama UN-a u svrhu dobijanja izveštaja o preduzetim merama u cilju izvršenja njegovih preporuka i preporuka Skupštine, koje ulaze u nadležnost ECOSOC-a²²⁰ (član 64. stav 1.). ECOSOC može da saopštava svoje primedbe Skupštini.²²¹ (stav 2.)

5) ECOSOC može da pruža obaveštenja Savetu bezbednosti i da pruža pomoć na njegovo traženje²²² (član 65).

6) ECOSOC obavlja zadatke iz svoje nadležnosti u vezi sa sprovođenjem preporuka Skupštine.²²³ (član 66. stav 1.) ECOSOC može, uz odobrenje Skupštine da vrši usluge na zahtev članica UN-a, kao i specijalizovanih ustanova.²²⁴ (stav 2.) ECOSOC obavlja i druge zadatke pobrojane u ostalim delovima Povelje, kao i zadatke koje mu dodeli Skupština²²⁵ (stav 3.)

²¹⁷ par. 4

²¹⁸ Art. 63

²¹⁹ par. 2

²²⁰ Art. 64

²²¹ par. 2

²²² Art. 65

²²³ Art. 66

²²⁴ par. 2

²²⁵ par. 3

7) Svaki član ECOSOC-a ima jedan glas.²²⁶ (član 67. stav 1.) Odluke ECOSOC-a donose se glasovima većine članova koji su prisutni i koji glasaju.²²⁷ (stav 2.)

8) ECOSOC obrazuje komisije za ekonomska i socijalna pitanja i za razvijanje prava čoveka, kao i druge komisije za koje se ukaže potreba, radi vršenja svojih zadataka (funkcija).²²⁸ (član 68.)

9) ECOSOC poziva svakog člana UN-a da, bez prava glasa, učestvuje u raspravama o svakom pitanju od naročitog interesa za tog člana.²²⁹ (član 69.)

10) ECOSOC može da napravi aranžmane da predstavnici specijalizovanih agencija učestvuju, bez prava glasa, u njegovim raspravama i raspravama komisija koje je obrazovao, kao i da predstavnici (ECOSOC-a) učestvuju u raspravama u specijalizovanim ustanovama.²³⁰ (član 69.)

11) ECOSOC može da napravi pogodne aranžmane za konsultovanje sa nevladinim ustanovama (organizacijama) koje se bave pitanjima iz njegove nadležnosti, gde takvi aranžmani mogu biti zaključeni sa međunarodnom organizacijom i gde je odgovarajuće nacionalnom organizacijom, posle konsultovanja sa članom UN-a, koga se to tiče.²³¹ (član 71.)

12) ECOSOC sam donosi Poslovnik, koji sadrži način izbora Predsednika.²³² (član 72. stav 1.) Ovaj glavni organ UN-a održava sednice prema potrebi, saglasno (svojim) pravilima koja uključuju odredbu o sazivanju sastanaka na zahtev većine ECOSOC-ovih članova.²³³ (stav 2.)

Iz Glave X možemo da primetimo više obeležja ECOSOC-a, kao organa UN-a. Iz člana 63. i člana 64. vidimo da ECOSOC ima slabu koordinativnu ulogu u odnosu na specijalizovane ustanove. Efektivnija koordinacija bi se prema

²²⁶ Art. 63

²²⁷ par. 2

²²⁸ Art. 68

²²⁹ Art. 69

²³⁰ Art. 70

²³¹ Art. 71

²³² Art. 72

²³³ par. 2

našem mišljenju, mogla postići davanjem mogućnosti ovom organu da donosi odluke sa drugčijim pravnim obeležjima. Obavezujuće odluke bi trebalo da se vežu za sistem kontrole nad izvršavanjem odluka, što bi bilo neophodno sa stanovišta bolje koordinacije, koja je u novije vreme prioritet u konzistentnijem funkcionisanju organizacija u sistemu UN-a. Specifično mesto ECOSOC-a u UN-u vidimo u članu 66. Ovde je ECOSOC podređen Skupštini, što se vidi iz odredbe odobravanja odluka od Skupštine i vršenju zadataka koje ovom organu dodeli Skupština. Ova svojstva su drugačija nego u odnosu Generalne Skupštine prema Savetu bezbednosti (na šta smo veću ukazali). Bitna osnovna svojstva ECOSOC-a vezuju se za glasanje i donošenje odluka. Pored jednakosti glasa u članu 67. se koristi i uobičajena formulacija o broju prisutnih i broju koji glasaju (koju srećemo i npr. u odredbama o Skupštini i drugim glavnim nebezbednosnim organima). Važno obeležje ECOSOC-a su njegove brojne komisije.

V.12. Deklaracija o nesamoupravnim teritorijama

Ostali organi UN-a imaju manji značaj za predmet ovog rada. Glava XI odnosi se na Deklaraciju o nesamoupravnim teritorijama. U ovoj Deklaraciji, koja ima bitnog značaja za prava naroda i mir, utvrđeno je da članovi UN-a koji su odgovorni ili koji prime odgovornost za upravljanje teritorijama čiji narodi još nisu postigli punu meru samouprave priznaju načelo prvenstva interesima stanovništva ili teritorija, i prihvataju kao dužnost, obavezu da deluju u najvećoj meri u okviru sistema međunarodnog mira i bezbednosti ustanovljenog Poveljom, na razvijanju blagostanja stanovništva tih teritorija. U tom cilju ovi deluju: a) da obezbede, uz dužno poštovanje kulture naroda, njihov politički, privredni, socijalni i prosvetni napredak, pravedno postupanje prema njima, i da ih štite od zloupotreba; b) da ih osposobljavaju za samoupravljanje, da vode dužno računa o političkim težnjama naroda, i da im pružaju pomoć u postupnom razvijanju njihovih slobodnih ustanova, saglasno posebnim prilikama teritorija i naroda i prema nivou razvoja; c) da učvršćuju međunarodni mir i bezbednost; d) da pomažu konstruktivne mere razvoja, da podstiču istraživačke radove, da sarađuju jedni sa drugima, i kad i gde je pogodno sa specijalizovanim

ustanovama, radi ostvarivanja društvenih, ekonomskih i naučnih ciljeva; e) da Generalnoj skupštini redovno dostavljaju u cilju informisanja, u granicama koje nalažu bezbednost i ustavni razlozi, statističke i druge podatke tehničke prirode, koji se tiču privrednih, društvenih i prosvetnih prilika.²³⁴ (član 73.)

Osnovni princip delovanja obavezan za članice sadržan je u članu 74. U ovom članu se određuju da su "isto tako članice saglasne da se njihova politika prema teritorijama mora zasnivati na opštem načelu dobrog susedstva, vodeći računa (dužno) o interesima i blagostanju ostalog dela svet."²³⁵

V.13. Međunarodni sistem starateljstva

Da bi se postigli ciljevi starateljstva formiran je u UN-u sistem starateljstva. On ima korene iz Lige naroda koja je takođe imala ovakav poredak na relaciji Organizacija, državna vlast članice (metropole) i nesamoupravne teritorije. Ovo je bila posledica kolonijalnih odnosa u ovom periodu. U toku rada na Povelji došlo se do stava da sistem starateljstva treba da bude deo aktivnosti nove Organizacije, koja treba da zaštiti interese i prava naroda na teritorijama koje nisu stekle samoupravu. U vezi sa ovim, došlo se do zaključka da treba poseban deo u Povelji da uređuje sistem starateljstva. Glava XII Povelje uspostavlja međunarodni sistem starateljstva pod okriljem UN-a, kao organizacije koja štiti prava nesamoupravnih naroda odnosno gde organizacija nadzire upravu od strane vlada koje vrše vlast. U najkraćem navešćemo osnovne elemente ove glave (imajući u vidu njen istorijski značaj i aspekte vezane za prava na samoopredelenje). Osnovni elementi Glave XII su:

1) UN će ustanoviti pod svojim rukovodstvom međunarodni poredak (sistem) starateljstva za upravljanje i nadzor nad teritorijama, koje putem sporazuma budu stavljene pod taj sistem (teritorije pod starateljstvom).²³⁶

2) Osnovni zadatci sistema starateljstva u skladu sa ciljevima UN-a su:
a) da učvršćuje mir i bezbednost; b) da pomaže privredni, društveni i vaspitni

²³⁴ Art. 73

²³⁵ Art. 74

²³⁶ Art. 75

napredak stanovništva i njihov razvitak u pravcu samoupravljanja i nezavisnosti, vodeći računa o prilikama, željama tih naroda i odredbama u svakom sporazumu starateljstva; c) da razvija poštovanje prema pravima čoveka i osnovnim slobodama za sve, bez obzira na rasu ..., kao i osećanje uzajamne zavisnosti naroda; d) da osigura jednakost postupanja u društvenim, privrednim i trgovinskim pitanjima prema svim članovima UN-a i njihovim državljanima, kojima treba da se omogući i jednako postupanje pri izricanju pravde ...²³⁷

3) Sistem starateljstva se primenjuje na sledeće kategorije teritorija, koje su stavljene pod takav sistem na osnovu sporazuma: a) teritorije koje su u ovom trenutku nalaze pod mandatom; b) teritorije koje budu oduzete neprijateljskim državama, kao posledice Drugog svetskog rata; c) teritorije dobrovoljno stavljene pod taj sistem od onih država koje imaju odgovornost za njihovu upravu.²³⁸ Naknadnim ugovorom (sporazumom) se određuje koje će teritorije biti stavljene pod ovaj sistem i pod kojim uslovima.²³⁹

4) Sistem se ne primenjuje na teritorije koje su postale članovi UN-a, na koje se odnosi princip suverene jednakosti.²⁴⁰

5) Uslovi starateljstva za teritoriju, uključujući izmene i dopune, utvrđuju se sporazumno između neposredno zainteresovanih država, uključujući i mandatorske sile i biće odobreni od UN-a, prema pravilima člana 83. i člana 85.²⁴¹

6) Izuzimajući ono što može biti ugovoreno pojedinačnim sporazumima o starateljstvu na osnovu članova 77, 79. i 81. i sve dok ti ugovori ne budu zaključeni, ništa se u ovoj Glavi neće tumačiti tako da na ma koji način posredno ili neposredno menja bilo koja prava države ili naroda.²⁴² Ovo se, međutim, ne

²³⁷ Art. 76

²³⁸ Art. 77

²³⁹ par. 2

²⁴⁰ Art. 78

²⁴¹ Art. 79, vidi i Art.83, kao i Art.85

²⁴² Art. 80

sme tumačiti tako da daje povoda odugovlačenju ili odlaganju zaključivanja sporazuma o starateljstvu, kao što je predviđeno članom 77.²⁴³

7) Sporazumi o starateljstvu sadrže uslove kojima se upravlja i određuju vlast nad teritorijom. Ta "upravljajuća vlast" može biti država, države ili sama UN.²⁴⁴

8) U pojedinačnom sporazumu o starateljstvu može se odrediti jedno ili više strategijskih oblasti, koje mogu obuhvatiti deo ili svu teritoriju pod starateljstvom, međutim bez štete po sporazum ili sporazume zaključene na osnovu člana 43.²⁴⁵

9) Zadatke UN-a koji se odnose na strategijska područja, uključujući tu i odobravanje uslova u sporazumima o starateljstvu i njihove izmene i dopune obavlja Savet bezbednosti.²⁴⁶ (stav 1.) Osnovni zadaci izloženi u članu 76. primenjivaće se na narod svakog strategijskog područja.²⁴⁷ (stav 2.) Saveti bezbednosti, uzimajući u obzir starateljske sporazume, bez štete po aspekte bezbednosti, koristi pomoć Starateljskog saveta u svrhu vršenja zadataka UN-a u oblasti sistema starateljstva, koji se odnose na politička, privredna, socijalna i prosvetna pitanja u strategijskim područjima.²⁴⁸ (stav 3.)

10) Dužnost je upravljajuće vlasti da osigura da teritorija pod starateljstvom ima svoj udeo u međunarodnom miru i bezbednosti, i u ovom kontekstu, upravljajuća vlast može se koristiti dobrovoljačkim snagama, olakšicama i pomoću teritorija pod starateljstvom, pri ispunjavanju obaveza prema Savetu bezbednosti, i u cilju lokalne odbrane i održanja zakonitosti i reda na teritoriji.²⁴⁹

11) Zadatke UN-a u pogledu sporazuma o starateljstvu za sva područja koja nisu označena kao strategijska, uključujući i odobravanje uslova

²⁴³ par. 2

²⁴⁴ Art. 81

²⁴⁵ Art. 82

²⁴⁶ Art. 83

²⁴⁷ par. 2

²⁴⁸ par. 3

²⁴⁹ Art. 84

starateljstva, izmena i dopuna, vrši Generalna skupština.²⁵⁰ (stav 1.) Starateljski savet pod rukovodstvom Skupštine, pomaže joj pri vršenju tih zadataka.²⁵¹ (stav 2.)

U celini sistem starateljstva otkriva jako mali uticaj naroda i njegovog razvoja na odlučivanje o samostalnosti. Interes za osamostaljenjem protivan je interesima za zadržavanje vlasti, koja po pravilu manifestuje upravljajuća sila. Protivtežu interesima upravljajuće sile predstavlja uloga Generalne skupštine. Od efikasnosti kontrole ovog organa zavisi ostvarenje prava na samoopredeljenje naroda. U zaključivanju sporazuma o starateljstvu nema institucionalnog uticaja volje naroda kojim treba da se upravlja. I po zaključenju sporazuma uticaj naroda nije značajnije promenjen, jer Povelja ne predviđa odgovarajuće čvršće institucije kontrole (pored upitnika). Može se, ovde zaključiti da sloboda naroda zavisi pre svega od odnosa snaga u Generalnoj skupštini. U praksi je pokazano da ovaj činilac nije zanemarljiv. Posebno u toku šesdesetih i sedamdesetih dolazi do brze dekolonizacije naroda i ulaska velikog broja država u članstvo UN-a. Ovaj proces se duži razvoju Pokreta Nesvrstanih i G-77.

Drugi aspekt od značaja za sistem starateljstva je mogućnost da UN postane upravljajuća vlast. Ova mogućnost ukazuje da UN organizacija ima pravni subjektivitet, što nigde nije izričito rečeno u Povelji. Svojstvo Organizacije da bude upravljajuća vlast, preteča je ideji da se rezolucijom stavi određena državna jedinica pod kontrolu UN-a (npr. Kosovo). Ovakva ideja nema, kao što možemo da primetimo, čvršćeg oslonca u Povelji. Da bi ovakve rezolucije imale snažnije uporište u pravu, bilo bi potrebno dopuniti Povelju.

V.14. Starateljski savet

Naposletku, bitno je, među ostalim aspektima sistema, uočiti odnos Starateljskog saveta prema Skupštini. Kao i kod ECOSOC-a, Starateljski savet je potpuno podređen Generalnoj skupštini.

²⁵⁰ Art. 85

²⁵¹ par. 2

Bazični elementi Starateljskog saveta izloženi su u Glavi XIII Povelje. Ovi elementi su:

1) Savet sačinjavaju sledeći članovi UN-a: a) članovi koji upravljaju teritorijama; b) članovi poimenično navedeni u članu 23. Povelje, koji ne upravljaju teritorijama; c) onoliko ostalih članova UN-a izabranih na rok od 3 godine od strane Generalne skupštine, koliko se pokaže potrebnim da ukupan broj članova Saveta bude poednako podeljen između članova koji upravljaju i onih koji ne upravljaju teritorijama.²⁵² Svaki član Starateljskog saveta određuje jedno posebno osposobljeno lice da ga u njemu predstavlja.²⁵³

2) Skupština, i pod njenim rukovodstvom Savet, pri vršenju zadataka mogu: a) razmatrati izveštaje koje podnosi upravljajuća vlast; b) primati peticije i ispitivati ih, konsultujući se s upravljajućom vlašću; c) vršiti obilaske teritorije u vreme kada se sporazumeju sa upravljajućom vlašću; d) preduzimati i druge korake, u skladu sa odredbama sporazuma o starateljstvu.²⁵⁴

3) Savet sastavlja upitnik o političkom, privrednom, socijalnom i prosvetnom napretku stanovnika teritorije, a administrirajuća vlast na osnovu ovog upitnika u okviru nadležnosti Generalne skupštine, podnosi joj izveštaje.²⁵⁵

4) Svaki član Starateljskog saveta ima jedan glas.²⁵⁶ Odluke Saveta se donose većinom glasova onih koji su prisutni i koji glasaju.²⁵⁷

5) Savet donosi svoj Poslovnik koji sadrži i način biranja njegovog Predsednika.²⁵⁸ Savet se sastaje po potrebi, saglasno svom Poslovniku, koji sadrži i odredbu o sazivanju sednica na zahtev većine njegovih članova.²⁵⁹

²⁵² Art. 86

²⁵³ par. 2

²⁵⁴ Art. 87

²⁵⁵ Art. 88

²⁵⁶ Art. 89

²⁵⁷ par. 2

²⁵⁸ Art. 90

²⁵⁹ par. 2

6) Savet može, kada je odgovarajuće, koristiti pomoć ECOSOC-a i specijalizovanih agencija, u vezi sa pitanjima u kojima su ove posebno nadležne.²⁶⁰

Iz ovih navedenih svojstava vidimo da je Savet potpuno podređen Generalnoj skupštini. Osnovne zadatke kontrole nad upravljajućom (administrirajućom) vlašću ima Skupština i "pod njenim rukovođenjem" Savet. Kontrolni mehanizam, koji uključuje peticije, konsultacije sa vlašću i obilaskе teritorija, prema našem mišljenju, može biti pojačan i drugim mehanizmima i čvršćom kontrolom Saveta u odnosu na akte i delovanje upravljajuće (administrirajuće) vlasti.

Uloga Starateljskog saveta inače vremenom slabi. Danas je ovaj organ izgubio na svom značaju, faktom da više nema mnogo država u kolonijalnom položaju.

V.15. Međunarodni Sud

Naredni važan organ UN-a koji treba ovde razmotriti je Međunarodni Sud. Ovaj organ ima posebnu ulogu u sistemu UN-a. S ovim u vezi izložićemo osnovne sadržaje vezane za Sud. Osnovni elementi i aspekti Suda su:

1) Sud je glavni sudski organ UN-a. Sud postupa u skladu sa Statutom koji je zanovan na Statutu Stalnog suda međunarodne pravde i čini deo Povelje.²⁶¹

2) Svi članovi UN-a su ipso facto učesnici u Statutu Suda.²⁶² Nečlanica može postati učesnik pod uslovima koji, u svakom slučaju, odredi Generalna skupština, na preporuku Saveta bezbednosti.²⁶³

3) Svaki član UN-a prima obavezu da se povinuje odluci Suda u sporu u kojem je parnična strana.²⁶⁴ Ako ma koja strana ne ispuni obaveze presude

²⁶⁰ Art. 91

²⁶¹ Art. 92

²⁶² Art. 93

²⁶³ par. 2

²⁶⁴ Art. 94

Suda, druga strana može se obratiti Savetu bezbednosti, koji može ako ko smatra za potrebnim da preporuči ili odluči o merama kojima će se pribeci (da bi se izvršila presuda).²⁶⁵

4) Ništa u ovoj Povelji ne sprečava članove UN-a da rešavanje svojih sporova poveravaju drugim sudovima, na osnovu već postojećih sporazuma ili sporazuma koje ubuduće budu zaključivali.²⁶⁶

5) Generalna skupština ili Savet bezbednosti mogu tražiti od Suda da im da Savetodavno mišljenje o svakom pravnom pitanju.²⁶⁷ Ostali organi UN-a i specijalizovane agencije, koje Skupština ovlasti, mogu tražiti od Suda savetodavno mišljenje o pravnim pitanjima iz delokruga njihove delatnosti.

U ovim članovima Povelje se izdvajaju dva zadatka Suda na koje je potrebno da se osvrnemo. Prvi je rešavanje sporova među državama, a drugi je pružanje sudskih saveta Organizaciji i agencijama. U vezi sa prvim zadatkom Suda, može se uočiti da Savet bezbednosti ne predstavlja idealnu garanciju realizacije sudskih rešenja. Ovo je razumljivo, jer stalne članice Saveta imaju pravo veta. S druge strane Generalna skupština, nema dovoljno ovlašćenja da izvrši prinudnim načinima realizovanje presuda.

Drugi zadatak Suda otvara mogućnost rekonstrukcije UN-a i agencija u smeru stvaranja mehanizma ne samo davanja saveta organizacijama, već i sudske kontrole odluka organizacija odnosno tela organizacija. Kad god države članice smatraju da su oštećene odlukom organizacije za koju se smatra da je bespravna, treba da, barem u nekim situacijama da mogu da zatraže preispitivanje njene zakonitosti, posredstvom organa organizacije koje je nadležan da postavi pitanje Sudu. Ovakve situacije i sada postoje, kao što je omogućeno nekim konvencijama UN-a,²⁶⁸ odnosno kao što se može za pojedine

²⁶⁵ Art. 95

²⁶⁶ Art. 96

²⁶⁷ par. 2

²⁶⁸ Vidi Opštu konvenciju o privilegijama i imunitetima UN-a. Isto tako vidi Igor Janev: On the legal responsibility of United Nations for irregular admission of Macedonia in UN, Perceptions – Journal of International Affairs (2002/2003).

slučajeve derivirati iz nekih Sudskih mišljenja.²⁶⁹ U ovakvim stvarima Organizacija treba da se smatra obaveznom da, u slučaju sumnje, postavi pitanje za Sud (nemo iudex in sua causa)²⁷⁰.

V.16. Sekretarijat UN-a

Poslednji glavni organ UN-a koji ima značaj za predmet rada je Sekretarijat. Osnovni aspekti koji se odnose na ovaj organ dati su u Glavi XV Povelje. Izložićemo ove aspekte po tačkama:

1) Sekretarijat sačinjava Generalni sekretar i osoblje koje bude potrebno Organizaciji. Generalnog sekretara imenuje Generalna skupština, na preporuku Saveta bezbednosti. On je glavni administrativni službenik Organizacije.²⁷¹

2) Generalni sekretar postupa u ovom svojstvu na svim sastancima Generalne skupštine, Saveta bezbednosti, ECOSOC-a i Starateljskog saveta, a obavlja i sve druge zadatke koje mu poveri ti organi. Generalni sekretar podnosi Generalnoj skupštini godišnje izveštaje o radu Organizacije.²⁷²

3) Generalni sekretar može da skrene pažnju Savetu bezbednosti na svako pitanje koje je po njegovom mišljenju u stanju da ugrozi održanje mira i bezbednosti.²⁷³

4) Pri vršenju svojih dužnosti Generalni sekretar i osoblje nemogu tražiti niti primati uputstva ni od koje vlade i vlasti van Organizacije²⁷⁴. Oni moraju da se uzdržavaju od svakog postupka koji ne bi bio u saglasnosti sa njihovim položajem međunarodnih službenika koji odgovaraju jedino Organizaciji. Svaki član UN-a se obavezuje da poštuje međunarodni karakter dužnosti Generalnog sekretara i osoblja i da ne utiče na vršenje dužnosti.²⁷⁵

²⁶⁹ Vidi Savetodavna mišljenja ICJ od 1948, 1949, 1957, 1960 i 1962.

²⁷⁰ i drugih principa (npr. Pravne jednakosti, dužnosti zaštite poretka organizacije, i dr.)

²⁷¹ Art. 97

²⁷² Art. 98

²⁷³ Art. 99

²⁷⁴ Art. 100

²⁷⁵ par. 2

5) Osoblje imenuje Generalni sekretar, po pravilima koji propisuje Skupština.²⁷⁶ Odgovarajuće posebno osoblje "biće dodeljeno" ECOSOC-u i Starateljskom savetu i drugim organima UN-a ako je potrebno i biće tretirani kao sastavni deo Sekretarijata.²⁷⁷ Pri postavljanju osoblja i određivanja uslova službe najveća pažnja će se posvećivati obezbeđenju efikasnosti, stručnosti i integritetu, kao i širokoj geografskoj distribuciji osoblja.²⁷⁸

Analizirajući ulogu Sekretarijata i Generalnog sekretara može se uočiti da je ovaj organ podređen drugim glavnim kolektivnim organima UN-a. S ovim u vezi treba zaključiti da bi uloga Sekretarijata i Generalnog sekretara trebala da bude aktivnija i snažnija u odnosu na druge organe UN-a. Ovaj stav diktiraju uslovi vremena i veći broj međunarodnih tela koji je od osnivanja UN-a nastao. Uloga Generalnog sekretara UN-a treba po mirovnim i pravnim pitanjima da se suštinski uveća. Generalni sekretar treba da ima aktivniju pregovaračku ulogu i da ima ulogu vodećeg organa u kreiranju mira. On treba da bude aktivni koordinator svih agencija u sistemu UN-a, što bi se moglo postići centralizovanjem koordinacije svih agencija. Ovo bi bilo saglasno promenama koje smo ovde predložili u vezi sa članom 17. Povelje. Sekretarijat treba da bude ovlašćen da daje pravna mišljenja o zakonitosti odluka UN-a na zahteve organa i članica. Pravna mišljenja bi davala pravna služba. Sekretarijat bi trebalo da bude ovlašćen da po članu 96. Povelje može da dobije sudsko tumačenje od Međunarodnog suda. Ova Savetodavna mišljenja bi trebalo da se odnose i na legalnost akata organizacije koje donose kolektivni organi UN-a.

V.17. Razne odredbe o UN

Posebne odredbe pravne prirode vezane su za Glavu XVI. U ovoj Glavi predviđena je norma validnosti ugovora, ustavni karakter Povelje i pravni status Organizacije. Ovde se određuje:

²⁷⁶ Art. 101

²⁷⁷ par.2

²⁷⁸ par. 3

1) Svaki međunarodni ugovor i sporazum zaključen od člana UN-a (posle stupanja na snagu Povelje), biće, što je pre moguće, registrovan u Sekretarijatu i od njega objavljen.²⁷⁹ Nijedna strana iz takvog dokumenta koji nije ovako registrovan, neće moći da se pozove na njega ni pred kojim organom UN-a.²⁸⁰

2) U slučaju sukoba između obaveza članova na osnovu Povelje i njihovih obaveza na osnovu bilo kog drugog međunarodnog sporazuma (ugovora), prevagu će imati obaveze Povelje.²⁸¹

3) Organizacija uživa na teritoriji svakog svog člana onu pravnu sposobnost koja joj je potrebna za vršenje njenih funkcija i postizanje njenih ciljeva.²⁸²

4) Organizacija uživa na teritoriji svakog svog člana one privilegije i imunitete koji su joj potrebni za postizanje njenih ciljeva.²⁸³ Predstavnici članova UN-a i službenici Organizacije uživaju privilegije i imunitete potrebne za slobodno obavljanje funkcija u Organizaciji.²⁸⁴ U vezi sa ovde navedenim privilegijama i imunitetima (iz stavova 1. i 2.) Generalna skupština može da daje preporuke u cilju preciziranja pojedinosti ili da predlaže konvencije članovima UN-a.²⁸⁵

Ove odredbe ukazuju da je UN centralno telo koje pravi ugovore validnim (opskrbljuje ih sposobnošću da važe) pred organima ove univerzalne ustanove. Ugovore zaštićuje Organizacija, koja predstavlja vlast koja treba da brine o zakonitosti odnosa u svetu i zaštićuje pravni međunarodni poredak. Ustavni karakter osnovnog dokumenta znači da svi ugovori moraju biti saglasni Povelji. Odredbe koje nisu saglasne nemaju pravno dejstvo ukoliko su u procesu pred glavnim sudskim organom UN-a. Sama organizacija ima svojstvo ličnosti u

²⁷⁹ Art. 102

²⁸⁰ par. 2

²⁸¹ Art. 103

²⁸² Art. 104

²⁸³ Art. 105, par. 1

²⁸⁴ par. 2

²⁸⁵ par. 3

međunarodnom pravnom sistemu. Elementi subjektiviteta su u osnovama navedeni. Ovi jasno ukazuju na to da UN ima sopstvenu pravnu ličnost. Ovo je izričito kazano u Konvenciji o privilegijama i imunitetima iz 1946. godine. Ovde je precizirano i koje elemente statusa ima Organizacija i predstavnici država članica. Imajući u vidu ovu Konvenciju i Konvenciju o privilegijama i imunitetima agencija,²⁸⁶ može se zaključiti da je pravna ličnost Organizacije nesporna. Ona je u funkciji, pored ostalog, zaštite međunarodnog političkog i pravnog poretka.

U završenom delu Povelje slede prelazne odredbe o bezbednosti (Glava XVII), Izmene i dopune (Glava XVIII) i Ratifikacija i potpis (Glava XIX). Ove odredbe imaju poseban značaj tako da ćemo izložiti njihove osnovne elemente.

V.18. Prelazne odredbe o bezbednosti

U Glavi XVII se određuje da dok ne stupe na snagu posebni sporazumi iz člana 43. potpisnici Deklaracije četiri države u Moskvi 30.10.1943. godine i Francuska pristupiće uzajamnom savetovanju, po potrebi i sa drugim članovima UN-a, u cilju preduzimanja koraka u ime Organizacije za održanje međunarodnog mira i bezbednosti.²⁸⁷ Ništa u Povelji ne obesnažuje ili sprečava mere u odnosu na bilo koju državu koja je u vreme drugog svetskog rata bila neprijatelj potpisnica Povelje, a koje su preduzete ili odobrene kao posledica rata.²⁸⁸

Ove odredbe treba da premoste vremenski razmak do zaključivanja sporazuma iz člana 43. Do ove situacije, međutim, nije u praksi dolazilo (odnosno do primene ove Glave Povelje).

V.19. Izmene i dopune Povelje

U Glavi XVIII se (u članu 108.) određuje većina potrebna za izmene i dopune Povelje. Ovde se stipuliše da izmene i dopune stupaju na snagu (za sve članice) kad budu izglasane od dve trećine članica Skupštine i ratifikovane,

²⁸⁶ Konvencija o privilegijama i imunitetima specijalizovanih agencija UN-a (1947)

²⁸⁷ Art. 106

²⁸⁸ Art. 107

shodno ustavnim postupcima od strane dve trećine članova UN-a, uključujući tu i stalne članice Saveta bezbednosti.²⁸⁹ Zatim se u članu 109. ove Glave predviđa da u svrhu Revizije, može da se održi Opšta konferencija UN-a na dan i u mestu koje se određuju glasovima dve trećine članova Skupštine i glasovima devet članova Saveta bezbednosti. Članovi UN-a na njoj imaju jedan glas.²⁹⁰ Svaka izmena koju konferencija preporuči sa dve trećine glasova, stupa na snagu kad je shodno svojim ustavnim postupcima ratifikuju dve trećine članova UN-a uključujući sve stalne članice Saveta.²⁹¹ Ako se konferencija ne održi pre desetog zasedanja Skupštine, po stupanju Povelje na snagu, predlog za sazivanje takve Konferencije, stavi će se na dnevni red tog zasedanja, a Konferencija će se održati ako tako bude odlučeno prostom većinom glasova Skupštine i glasovima bilo kojih deset članova Saveta.²⁹²

V.20. Ratifikacija i potpisivanje

Glava XIX sadrži završne odredbe, koje se odnose, kao što smo ukazali, na ratifikovanje osnovnog dokumenta, odnosno odredbe o deponovanju ratifikacionih instrumenata i o autentičnim jezicima. U ovoj Glavi je stipulisano da države potpisnice Povelje, ovaj pravni ugovor ratifikuju saglasno svojim ustavnim propisima.²⁹³ Ratifikacije će biti deponovane kod Vlade SAD koja će o svakom izvršenom deponovanju obavestiti sve države koje su potpisnice, kao i Generalnog sekretara UN-a (kad bude imenovan).²⁹⁴ Povelja stupa na snagu kad sve stalne članice Saveta deponuju ratifikacione instrumente i većina ostalih potpisnica.²⁹⁵ Protokol o ovome sastavljaju SAD i dostaviće ih svim potpiscicama.²⁹⁶ Države potpisnice osnovnog dokumenta koje je ratifikuju posle

²⁸⁹ Art. 108

²⁹⁰ Art. 109

²⁹¹ par. 2

²⁹² par. 3

²⁹³ Art. 110

²⁹⁴ par. 2

²⁹⁵ par. 3

²⁹⁶ Isto

njenog stupanja na snagu, postaju članice osnivači na dan deponovanja ratifikacionih instrumenata.²⁹⁷

Naposletku (u članu 111.) se kaže da Povelja čiji su kineski, francuski, ruski, engleski i španski tekstovi jednako verodostojni ostaće deponovana u arhivi vlade SAD. Njene overene prepise vlada SAD će dostaviti ostalim Vladama država koje su je potpisale.²⁹⁸

U celini analizirajući Povelju, ovaj dokument ima dva osnovna svojstva. Prvo je da predstavlja ustav međunarodnog poretka odnosno najviši dokument prava. Drugo svojstvo je da predstavlja statut Organizacije UN-a. Prvo svojstvo znači da svi međunarodni akti moraju biti u skladu sa Poveljom čija prava i obaveze imaju prevagu nad ostalim aktima međunarodnog prava. Ovde se u vezi sa izvorima prava podrazumeva da su principi u Povelji neprotivrečni sa jus cogens normama. Običajna prava i dužnosti prenesena su, naime, u odredbe Povelje. U vezi sa protivrečnostima koje se eventualno javljaju između viših običajnih normi i odredaba Povelje, može se uočiti da je osnovna nesaglasnost između jus cogens norme pravne jednakosti (država) i rešenja izloženim u Povelji u vezi sa jednim organom UN-a. U Savetu bezbednosti osnovna protivrečenost sa ovakvim višim običajnim pravilima je u omogućavanju privilegija prava veta unapred određenim i stalnim članicama, koje mogu da blokiraju odluke u vezi sa pravnim statusom država i u vezi sa osnovnim aspektima statusa i ustrojstva ustanove. Centralno mesto koje je po odnosu prava i dužnosti dobio Savet, nadalje, omogućuje da najbitnije i za međunarodnu zajednicu često vitalne odluke u političkoj sferi zavise ili su pod dominantnim uticajem stalnih članica Saveta (ili manjine država). I pored ovog nedostatka u pravnom poretku, koji je rezultat kompromisa potrebnog za stvaranje Organizacije, pravni poredak može da funkcioniše skladno (relativno) jedino u slučaju da se više običajne norme nadalje ne dovode u pitanje. Da bi se ovo postiglo neophodno je (između ostalog) obezbediti da države članice mogu posredstvom organa (UN-a ili agencije) tražiti savetodavno mišljenje Suda, koje

²⁹⁷ par. 4

²⁹⁸ Art. 111

bi se odnosilo na zakonitost odluka, o čemu je već bilo reči. Ove zahteve ovaj organ bi u dobroj veri, na bazi pravne jednakosti (ako je slučaj gde je Organizacija subjekt involviran naspram države) i poštujući nemo iudex in sua causa, bio u obavezi da uputi Sudu, uvažavajući misiju Organizacije da štiti pravni poredak. Države članice bi trebalo da dobiju i pravo neposrednog obraćanja Potsekretaru za pravne poslove UN-a sa zahtevima za slična savetodavna mišljenja od Pravnog odeljenja UN-a (ili agencije u slučaju da se radi o predmetima vezanim za rad agencija). U ovom kontekstu Potsekretaru i njegovoj službi bilo bi preporučljivo pojačati stepen samostalnosti i nezavisnosti u vršenju poslova, kao što smo ukazali. Sekretarijat UN-a (ili agencija) je potrebno da dobije ovlašćenje da i sam može tražiti od Suda mišljenje. Svim sudskim mišljenjima koja se daju na zahtev članica i ustanova, bilo bi poželjno da se obezbedi obaveznost za UN i ustanove u sistemu.

Drugo svojstvo osnovnog dokumenta je da predstavlja najviši akt Organizacije koji kreira unutrašnje pravo i uspostavlja unutrašnji sistem odnosa. Svi akti unutrašnjeg (odnosno administrativnog) prava moraju da budu usklađeni sa statutom organizacije (kod UN-a Poveljom). Država se može pojavljivati, i kao subjekt naspram Organizacije, i kao deo Organizacije odnosno članica. I pored dvojnosti ovog tipa unutrašnji poredak može efikasno da funkcioniše. Ovo funkcionisanje, zavisi od kvaliteta odluka i održavanja zakonitosti. Na unutrašnji režim uticaj ima i međunarodni činovnički aparat. Pod njegovim uticajem nastaje sklonost širenju aktivnosti, koja nije uvek opravdana, odnosno dolazi do impakta na ciljeve i zadatke UN-a. Unutrašnji režim UN-a potrebno je unaprediti mogućnošću davanja pravnih tumačenja pravnog odeljenja. Ovo odeljenje je potrebno da dobije i posebne zadatke u vezi sa koordinacijom unutar UN-a odnosno sistema UN-a. Ovi bi se odnosili na unapređenje koordinacije organa i bolju efikasnost delovanja članica kao elemenata UN organizacije.

Poseban aspekt vezan je potom za odnose UN-a sa drugim ustanovama povezanim administrativno sa UN-om. Brojne specijalizovane agencije nastale u drugoj polovini prošlog veka ukazuju da je poredak stvoren Poveljom bio uzak okvir za postizanje ciljeva koji su predviđeni u ovom dokumentu. Njihova kompleksna povezanost pokazuje da u zatvorenom

sistemu, ma kako velikom, nije moguće celovito ih ostvarivati, bez sklonosti stalnom širenju sistema. Sklonost širenja administrativnog sistema može se vezati za kompleksnost zadataka koji se javljaju usled ekspanzije posebnih i pojedinačnih organski vezanih ciljeva ili svrha. U ovom kontekstu javlja se problem koordinacije, kao prioritetan zadatak na nivou celine sistema.

GLAVA VI

DIPLOMATSKI ODNOSI I KONZULARNI ODNOSI

VI.1. Pravo diplomatskih odnosa: Bečka konvencija o diplomatskim odnosima

Uređenje diplomatskih odnosa je vezano za tri osnovne konvencije za regulaciju položaja predstavništava i misija u stranim državama (odnosno u vezi UN-a u Konvenciji o privilegijama i imunitetima UN-a). Ove diplomatske konvencije su Bečka konvencija o diplomatskim odnosima, Bečka konvencija o konzularnim odnosima i Opšta konvencija o privilegijama i imunitetima UN-a. Ovim konvencijama se može pridružiti i Konvencija o privilegijama i imunitetima specijaliziranih agencija UN-a, koja je po sadržini identična Konvenciji o privilegijama i imunitetima UN-a. U ovoj glavi monografije će mo izložiti sadržinu i pravnu prirodu prve tri navedene konvencije, čime ćemo zaokružiti izlaganje osnovnog pravnog okvira za funkcionisanje diplomatskih odnosa. Ovi odnosi su bitni za razumevanje prirode pravne ličnosti međunarodnih subjekata, kao i funkciju klasičnih pravnih lica u međunarodnim odnosima.

Osnovni instrument diplomatskog prava je Bečka konvencija o diplomatskim odnosima (*Vienna Convention on Diplomatic Relations*). Ona je potpisana u Beču 18. aprila 1961. godine (objavljena u *United Nations Treaty Series*, vol. 500), i stupila je na snagu 24. aprila 1964. godine.

U preambuli ovog ugovora se određuje da su se države ugovornice ove konvencije složile u tekstu koji sledi, pri tom podsećajući da, od najstarijih vremena, narodi svih zemalja priznaju status diplomatskih agenata, a svesne i ciljeva i načela Povelje Ujedinjenih nacija u pogledu suverene jednakosti država, održanja međunarodnog mira i bezbednosti i razvoja prijateljskih odnosa među narodima, uverene da bi međunarodna konvencija o diplomatskim odnosima, privilegijama i imunitetima doprinela unapređenju prijateljskih odnosa među zemljama, ma kakva bila razlika između njihovih ustavnih i društvenih sistema,

ubeđene da je cilj navedenih privilegija i imuniteta ne da se daje prednost pojedincima već da se obezbedi uspešno izvršenje funkcija diplomatskih misija kao predstavnika država, međutim potvrđujući ovde da se kod pitanja koja nisu izričito regulisana odredbama ove konvencije treba i dalje upravljati prema pravilima običajnog međunarodnog prava.²⁹⁹

Iz preambule vidimo da se radi o kodifikaciji međunarodnog običajnog međunarodnog prava, koje se primenjivalo, kako se kaže, od najstarijih vremena. Tamo gde je ova konvencija nedorečena ili postoji problem oko interpretacije pravila primenjuje se običajno međunarodno pravo, kao pravni izvor koji ima obavezujući karakter. Priroda imuniteta je funkcionalne prirode, isto kao i za definisane privilegije, ali ova funkcionalnost ima svoju načelnu i okvirnu determinisanost kroz sadržinu dispozitiva ovog instrumenta.

U članu 1. ovog pravnog instrumenta se određuju najpre osnovni pojmovi. Tu se u smislu ove konvencije sledeći izrazi označavaju i definišu kao što je (niže) utvrđeno na ovaj način: a) izraz "šef misije" označava lice koje je država koja akredituje ovlastila da deluje u tom svojstvu; b) izraz "član misije" označava (bilo) šefa misije i članove osoblja misije; c) izraz "članovi osoblja misije" označava članove diplomatskog osoblja, administrativnog i tehničkog osoblja i članove poslužnog osoblja misije; d) izraz "član diplomatskog osoblja" označava člana osoblja misije koji imaju diplomatsko svojstvo; e) izraz "diplomatski agent" označava šefa misije ili člana diplomatskog osoblja misije; f) izraz "član administrativnog i tehničkog osoblja" označava članove osoblja misija koji su zapošljeni u administrativnoj i tehničkoj službi misije; g) izraz "član poslužnog osoblja" označava članove osoblja misije koji su zapošljeni na poslužnim dužnostima u misiji; h) izraz "privatna posluga" označava lica u privatnoj službi nekog člana misije, koja nisu službenici države koja akredituje; i) izraz "prostorije misije" označava zgrade ili delove zgrada i okolno zemljište koji se, ma ko bio njihov vlasnik, koriste za potrebe misije, uključujući i rezidenciju šefa misije.

²⁹⁹ Vidi Vienna Convention on Diplomatic Relations, 1961, preamble.

Prema narednom članu 2 konvencije uspostavlja se osnovni princip saglasnosti gde je utvrđeno da se uspostavljanje diplomatskih odnosa između država i odašiljanje stalnih diplomatskih misija vrše na osnovu obostrane saglasnosti.³⁰⁰

Ostali osnovni diplomatski principi se definišu članovima 3. i 4. ugovora. Saglasno članu 3. konvencije u odnosima država važe definisane diplomatske funkcije. Po stavu 1. funkcije diplomatske misije se sastoje naročito u: a) predstavljanju države koja akredituje kod države kod koje se akredituje; b) zaštititi u državi kod koje se akredituje interesa države koja akredituje i njenih državljana, u granicama koje dozvoljava međunarodno pravo; c) pregovaranju s vladom države kod koje se akredituje; d) obaveštavanju, svim dozvoljenim sredstvima, o uslovima i razvoju događaja u državi kod koje se akredituje i podnošenju izveštaja o tome vladi države koja akredituje; e) unapređivanju prijateljskih odnosa i razvijanju privrednih, kulturnih i naučnih odnosa između države koja akredituje i države kod koje se akredituje.³⁰¹ Odnosno po stavu 2. nijedna odredba ove konvencije ne može se tumačiti kao zabrana za neku diplomatsku misiju da vrši i konzularne funkcije.³⁰² Prema narednom članu 4(1) država koja akredituje treba da se uveri da je lice koje namerava akreditovati kao šefa misije u državi kod koje se akredituje dobilo agreman te države, odnosno po 4(2) država kod koje se akredituje nije dužna da državi koja akredituje iznese razloge odbijanja agremana.³⁰³

Saglasno članu 5 ovog ugovora primenjuju se sledeća posebna pravila:

1. Država koja akredituje može, posle notifikacije koju je dužna dati zainteresovanim državama kod kojih se akredituje, akreditovati šefa misije ili imenovati nekog člana diplomatskog osoblja, prema slučaju, kod više država, osim ako se tome izričito ne suprotstavi neka od država kod kojih se akredituje;
2. Ako država koja akredituje, šefa misije akredituje kod jedne ili više drugih

³⁰⁰ Isto, art. 2

³⁰¹ Isto, art. 3

³⁰² Isto. par. 2

³⁰³ Isto, art. 4

država, ona može otvoriti diplomatsku misiju pod rukovodstvom otpravnika poslova *ad interim* u svakoj od država u kojoj šef misije nema stalno prebivalište; 3. Šef misije ili član diplomatskog osoblja misije može predstavljati državu koja akredituje kod svake međunarodne organizacije.³⁰⁴ Nadalje, prema članu 6 važi princip da više država mogu akreditovati isto lice u svojstvu šefa misije u nekoj drugoj državi, osim ako se tome ne protivi država kod koje se akredituje.³⁰⁵

U vezi sa akreditacijom osoblja i izuzetcima od pravila u članu 7 je stipulisan ovakav pravni princip: pod rezervom određaba čl. 5, 8, 9 i 11, država koja akredituje imenuje po svom izboru članove osoblja misije. Što se tiče vojnih, pomorskih ili vazduhoplovnih atašea, država kod koje se akredituje može zahtevati da joj se njihova imena unapred saopšte radi saglasnosti.³⁰⁶ U vezi sa akreditacijom važe bitna pravila člana 8: 1. članovi diplomatskog osoblja misije moraju imati u načelu državljanstvo države koja akredituje; 2. članovi diplomatskog osoblja misije mogu se birati među državljanima države kod koje se akredituje samo uz saglasnost te države, koja može u svako doba povući svoju saglasnost; 3. država kod koje se akredituje može sebi pridržati isto pravo i u pogledu državljana neke treće države koji nisu državljani i države koja akredituje.

Ostala sastavna pravila u vezi sa akreditacijom predviđena su članovima 9-13. Prema članu 9. se u stavu 1. određuje: država kod koje se akredituje može u svako doba, i bez obaveze da obrazloži svoju odluku, obavestiti državu koja akredituje da je šef ili ma koji član diplomatskog osoblja misije *persona non grata* ili da ma koji drugi član osoblja misije nije prihvatljiv. Država koja akredituje će tada opozvati lice u pitanju ili će okončati njegove funkcije u toj misiji, prema slučaju. Neko lice može biti oglašeno kao *persona non grata* ili kao neprihvatljivo pre nego što dođe na teritoriju države kod koje se akredituje. Prema stavu 2. ako država koja akredituje odbije da izvrši ili ne izvrši u razumnom roku obaveze koje preuzima shodno stavu 1 ovog člana, država

³⁰⁴ Isto, art. 5

³⁰⁵ Isto, art. 6

³⁰⁶ Isto, art. 7, vidi art. 5, 8, 9, 11

kod koje se akredituje može odbiti da licu o kome se radi prizna svojstvo člana misije. Po narenom članu 10 ovog instrumenta određeno je imenovanje: 1. notifikovaće se ministarstvu inostranih poslova države kod koje se akredituje ili nekom drugom ministarstvu koje bude ugovoreno: a) imenovanje članova misije, njihov dolazak i konačni odlazak ili prestanak njihovih funkcija u misiji; b) dolazak i konačni odlazak lica koje pripada porodici nekog člana misije ili, ako je potrebno, činjenica da je neko lice postalo ili prestalo da bude član porodice nekog člana misije; c) dolazak ili konačni odlazak privatne posluge u službi lica o kojima je reč u gornjem stavu a) i, ako je potrebno, činjenica da oni napuštaju službu kod tih lica; d) uzimanje u službu ili otpuštanje lica koja prebivaju u državi kod koje se akredituje u svojstvu članova misije ili u svojstvu privatne posluge s pravom na privilegije i imunitet. Po stavu 2. kad god je to moguće, treba, isto tako, prethodno notifikovati dolazak i konačni odlazak.³⁰⁷ Shodno članu 11(1) ako ne postoji izričiti sporazum o broju osoblja misije, država kod koje se akredituje može zahtevati da se taj broj kreće u granicama onoga što ona smatra razumnim i normalnim s obzirom na okolnosti i uslove koji vladaju u toj državi i na potrebe misije o kojoj se radi. Po narednom stavu 2 država kod koje se akredituje može takođe, u istim granicama i bez diskriminacije, odbiti da primi službenike pojedine kategorije.³⁰⁸ Kao što je utvrđeno principom i normom u članu 12 država koja akredituje ne može pre nego što dobije prethodno izričiti pristanak države kod koje se akredituje, otvarati urede koji čine deo misije van mesta u kome je uspostavljena sama misija.³⁰⁹ Saglasno narednom članu 13, po st. 1. smatra se da je šef misije preuzeo svoje funkcije u državi kod koje se akredituje čim podnese akreditovana pisma ili čim notifikuje svoj dolazak i podnese prepis svojih akreditivnih pisama ministarstvu inostranih poslova države kod koje se akredituje, ili nekom drugom ministarstvu o kome bude dogovoreno, prema važećoj praksi u državi kod koje se akredituje, koja se mora primenjivati na jedinstven način. Shodno stavu 2. redosled podnošenja

³⁰⁷ Isto, vidi art. 9, 10

³⁰⁸ Isto, art. 11

³⁰⁹ Isto, art. 12

akreditivnih pisama ili prepisa tih pisama određuje se prema danu i času dolaska šefa misije.³¹⁰

U nastavku konvencije slede odredbe o rangiranju i klasama. U članu 14 se predviđa da: 1. šefovi misije dele se na tri klase, i to: a) ambasadore ili nuncije akreditovane kod šefova država i druge šefove misija odgovarajućeg ranga; b) poslanike, ministre ili internuncije akreditovane kod šefova država; c) otpravnike poslova akreditovane kod ministarstva inostranih poslova. Po stavu 2. nikakva razlika ne može se praviti između šefova misija na osnovu njihove klase, osim u pogledu prezeanse i etiketacije. Odnosno najopštije se u ovom smislu određuje prema članu 15. da se države sporazumevaju o klasi kojoj treba da pripadaju šefovi njihovih misija.³¹¹

Slede pravila procedure iz člana 16 u kojem se u vezi sa rangom i prezeansom određuje sledeći niz normi: 1. šefovi misija dobivaju rang u svakoj klasi prema danu i času preuzimanja funkcija shodno članu 13 navedenom. 2. razmene akreditivnih pisama šefa misije koje ne povlače promene u klasi ne diraju u njegov rang prezeanse. 3. ovaj član konvencije ne dira u običaje koje su ili koje će usvojiti država kod koje se akredituje u pogledu prezeanse predstavnika Svete Stolicy. Zatim, shodno članu 17 šef misije saopštava ministarstvu inostranih poslova ili nekom drugom ministarstvu o kome bude dogovoreno red prezeanse članova diplomatskog osoblja misije. Najzad, po članu 18 garantuje se osnovni princip i norma nediskriminacije i kaže se da u svakoj državi postupak u pogledu prijema šefova misija treba da bude jednoobrazan za svaku klasu.³¹²

Grupu ovih odredbi naposletku zaokružuje član 19 ugovora. Ovde se definiše upražnjenost mesta u misiji: 1. ako je mesto šefa misije upražnjeno, ili ako je šef misije sprečen da vrši svoje funkcije, otpravnik poslova *ad interim* deluje privremeno kao šef misije. Ime otpravnika poslova *ad interim* saopštiće bilo šef misije bilo, u slučaju da je ovaj sprečen da to učini, ministarstvo

³¹⁰ Isto, art. 13

³¹¹ Isto, art. 14, 15

³¹² Isto, vidi art. 16-18

inostranih poslova države koja akredituje - ministarstvu inostranih poslova države kod koje se akredituje ili nekom drugom ministarstvu koje bude ugovoreno; 2. u slučaju da u državi kod koje se akredituje nema nijednog člana diplomatskog osoblja, država koja akredituje može, uz saglasnost države kod koje se akredituje, odrediti nekog člana administrativnog i tehničkog osoblja, da upravlja tekućim administrativnim poslovima misije.

U daljem tekstu dispozitiva ugovora slede odredbe o pravima misije i pravima članova ili agenata misije. Tu su uključene bitne norme o privilegijama i imunitetima misije odnosno diplomatskog osoblja misije.

Prema članu 20 misija i njen šef imaju pravo da ističu zastavu i grb države koja akredituje na prostorije misije, uključujući i rezidenciju šefa misije, i na prevozna sredstva šefa misije.

Saglasno članu 21 date su sledeće diplomatske olakšice i privilegije: st.1. država kod koje se akredituje mora bilo olakšati državi koja akredituje da na njenoj teritoriji, u okviru njenog zakonodavstva, stiče prostorije potrebne za njenu misiju, bilo pomoći državi koja akredituje da dođe do prostorija na neki drugi način. Po stavu 2. ovog člana ona takođe mora, ako je potrebno, pomoći misijama da dobiju pristojne stanove za svoje članove. Slede, nadalje u konvenciji, klasične odredbe o imunitetima i privilegijama misije. Prema članu 22 važi da: 1. prostorije misije su nepovredive, a organima države je dozvoljeno da u njih uđu samo uz pristanak šefa misije. 2. država kod koje se akredituje ima specijalnu obavezu da preduzme sve potrebne mere da bi sprečila nasilan ulazak u prostorije misije ili njihovo oštećenje, narušavanje mira misije ili povredu njenog dostojanstva. 3. prostorije misije, nameštaj i drugi predmeti koji se u njima nalaze, kao ni prevozna sredstva misije ne mogu biti predmet nikakvog pretresa, rekvizicije, zaplene ili druge mere izvršenja.

Potom, daju se u instrumentu i finansijske privilegije misije odnosno šefa misije. Kao što je predviđeno članom 23. po stavu 1 država koja akredituje i šef misije oslobođeni su svakog državnog, regionalnog ili komunalnog poreza i taksa za prostorije misije čiji su oni vlasnici ili zakupci, pod uslovom da se ne radi o porezima ili taksama koji se ubiraju kao naknada za posebno učinjene usluge. Po st. 2. fiskalno oslobođenje predviđeno u ovom članu ne primenjuje se

na takve poreze i takse ako, prema zakonodavstvu države kod koje se akredituje, one padaju na teret lica koje je saugovarač države koja akredituje ili šefa misije.

Najzad, u skladu sa osnovnim principom i pravilom iz člana 24. arhiva i dokumenti misije nepovredivi su u svako doba i ma gde se ovi nalazili.

Ključni bazični međunarodni princip je sadržan i u članu 25. On potvrđuje funkcionalnu prirodu posebnog statusa misije i agenata misije. U njemu se utvrđuje norma da država kod koje se akredituje daje sve olakšice za obavljanje funkcija misije.³¹³

Delimično ograničenje u formi bez posledica po imunitete i status sadržano je u članu 26. Pod rezervom zakona i propisa koji se odnose na zone u koje je ulaz zabranjen ili posebno regulisan iz razloga nacionalne bezbednosti, država kod koje se akredituje obezbeđuje svim članovima misije potpunu slobodu putovanja i kretanja na svojoj teritoriji.³¹⁴

Posebne privilegije i imuniteti misije, sa svojim ograničenjima predmet su članova 27-42. Ovo je ključni deo konvencije u kojoj je otlikan pravni status predstavnika.

Po članu 27 utvrđuje se sloboda i forma delovanja misije (prema stavu):

1. Država kod koje se akredituje dozvoljava i štiti slobodno opštenje misije u sve službene svrhe. U opštenju sa vladom i sa drugim misijama i konzulatima države koja akredituje, ma gde se oni nalazili, misija može upotrebljavati sva odgovarajuća sredstva komunikacija, uključujući diplomatskog kurira i poruke kodeksom ili šifrom. Međutim, misija može postaviti i koristiti otpremnu radio-stanicu samo uz pristanak države kod koje se akredituje.
2. Službena prepiska misije je nepovrediva. Izraz "službena prepiska" označava svaku prepisku koja se odnosi na misiju i njene funkcije.
3. Diplomatska valiza ne sme biti ni otvorena ni zadržana.
4. Paketi koji čine diplomatsku valizu treba da nose vidne spoljne oznake svoje prirode i mogu sadržati samo diplomatske dokumente ili predmete za službenu upotrebu.
5. Država kod koje se akredituje štiti, u vršenju

³¹³ Isto, art. 25, vidi i art. 21-24

³¹⁴ Isto, art. 26

njegovih funkcija, diplomatskog kurira, koji mora imati službeni dokument kojim se potvrđuje njegovo svojstvo i označava broj paketa koji čine diplomatsku valizu. On uživa nepovredivost svoje ličnosti i ne može biti podvrgnut nikakvoj vrsti hapšenja ili pritvaranja. 6. Država koja akredituje, ili misija, može imenovati diplomatske kurire *ad hoc*. I u tom slučaju će se primenjivati odredbe stava 5 ovog člana, pod rezervom da će se imuniteti koji su tamo nabrojani prestati da se primenjuju čim kurir bude predao primaocu diplomatsku valizu koja mu je bila poverena. 7. Diplomatska valiza može se poveriti i zapovedniku trgovačkog vazduhoplova koji treba da aterira na dozvoljeno mesto ulaska. Taj zapovednik mora biti snabdeven službenim dokumentom u kome je označen broj paketa koji čine diplomatsku valizu, ali se on ne smatra diplomatskim kurirom. Misija može poslati nekog svog člana da direktno i slobodno preuzme diplomatsku valizu iz ruku zapovednika vazduhoplova.³¹⁵ Nadalje, sledstveno narednom članu 28 konvencije regulisano je da su takse i dažbine koje ubire misija za službene radnje oslobođene svakog poreza i takse.³¹⁶

Najvažniju normu statusa diplomarskog agenta uključuje, potom, član 29. Ona je od značaja za pravno razumevanje prirode konvencije. Ličnost diplomatskog agenta je neprikosnovena. On ne može biti podvrgnut nikakvoj vrsti hapšenja ili pritvora. Država kod koje se akredituje tretira ga s dužnim poštovanjem i preduzima sve razumne mere da bi sprečila nanošenje uvreda njegovoj ličnosti, njegovoj slobodi ili njegovom dostojanstvu.³¹⁷

S ovim u vezi se potom određuje sadržina posebnog stausa diplomatskog agenta. Saglasno članu 30. Utvrđeno je: 1. Privatni stan diplomatskog agenta uživa istu nepovredivost i istu zaštitu kao i prostorije misije. 2. Njegovi dokumenti, njegova prepiska i, pod rezervom stava 3 člana 31, njegova imovina takođe uživaju nepovredivost.³¹⁸ Zatim, po članu 31. važi: 1. Diplomatski agent uživa imunitet od krivičnog sudstva države kod koje se

³¹⁵ Isto, art. 27

³¹⁶ Isto, art. 28

³¹⁷ Isto, vidi art. 29

³¹⁸ Isto, art. 30, vidi art. 31

akredituje. On takođe uživa imunitet od građanskog i upravnog sudstva, osim kad se radi o: a) nekoj stvarnoj tužbi koja se odnosi na privatne nepokretnosti na teritoriji države kod koje se akredituje, izuzev ako diplomatski agent poseduje tu nepokretnost za račun države koja akredituje a za potrebe misije; b) tužbi koja se odnosi na nasleđe, u kojoj se diplomatski agent pojavljuje kao izvršilac testamenta, administrator, naslednik ili legator po privatnoj osnovi a ne u ime države koja akredituje; c) tužbi koja se odnosi na slobodne profesije ili trgovačke delatnosti, ma kakva ona bila, koju vrši diplomatski agent u državi kod koje se akredituje, izvan svojih službenih funkcija. Po st. 2. diplomatski agent nije obavezan da svedoči. Prema st. 3. nikakva mera izvršenja ne može se preduzeti protiv diplomatskog agenta, izuzev u slučajevima predviđenim u podstavovima a), b) i c) stava 1 ovog člana, i pod uslovom da se izvršenje može sprovesti a da se time ne vređa neprikosnovenost njegove ličnosti ili stana. Prema stavu 4. imunitet diplomatskog agenta od sudstva države kod koje se akredituje ne oslobađa tog agenta od sudstva države koja akredituje.³¹⁹

Sledstveno članu 32 (po stavu): 1. Država koja akredituje može se odreći sudskog imuniteta diplomatskih agenata i lica koja uživaju imunitet na osnovu člana 37 niže. 2. Odricanje mora uvek biti izrično. 3. Ako diplomatski agent ili lice koje uživa sudski imunitet na osnovu člana 37 pokrene sudski postupak, ono se više ne može pozivati na sudski imunitet u pogledu protivuzahteva neposredno vezanog za osnovni zahtev. 4. Odricanje od sudskog imuniteta u pogledu neke građanske tužbe ili zahteva u upravnom postupku ne smatra se da povlači odricanje od imuniteta u pogledu mera izvršenja presude, za koje je potrebno posebno odricanje.³²⁰

Shodon članu 33 važi i sledeće izuzimanje od jurisdikcije i olakšice agenta i osoblja (po stavovima): 1. Pod rezervom odredaba stava 3 ovog člana, diplomatski agent se, u pogledu službe državi, oslobađa odredaba socijalnog osiguranja koje mogu biti na snazi u državi kod koje se akredituje. 2. Oslobođenje predviđeno u stavu 1 ovog člana primenjuje se isto tako na

³¹⁹ Isto, art. 31

³²⁰ Isto, art. 32

privatnu posluđu koja je u isključivoj službi diplomatskog agenta, pod uslovom: a) da se ne radi o državljanima ili licima koja imaju stalno prebivalište u državi; i b) da podleđu odredbama socijalnog osiguranja koje mogu biti na snazi u državi koja akredituje ili u nekoj trećoj državi. 3. Diplomatski agent koji ima u svojoj službi osoblje na koje se ne primenjuje oslobođenje predviđeno u stavu 2 ovog člana treba da poštuje obaveze koje poslodavcu nameću odredbe o socijalnom osiguranju države kod koje se akredituje. 4. Oslobođanje predviđeno u podstavovima 1 i 2 ovog člana ne isključuje dobrovoljno učešće u režimu socijalnog osiguranja države kod koje se akredituje, ako ta država dozvoljava takvo učešće. 5. Odredbe ovog člana ne diraju u ranije zaključene dvostrane ili višestране sporazume o socijalnom osiguranju i ne sprečavaju buduće zaključivanje takvih sporazuma.³²¹

U finansijskom pogledu za poseban status važi saglasno članu 34. da je diplomatski agent oslobođen svih poreza i taksa, ličnih ili stvarnih, državnih, regionalnih ili komunalnih, sa izuzetkom: a) posrednih poreza koji su po svojoj prirodi obično uključeni u cenu robe ili usluga; b) poreza i taksa na privatnu nepokretnu imovinu na teritoriji države kod koje se akredituje, osim ako je diplomatski agent poseduje za račun države koja akredituje a za potrebe misije; c) naslednih taksa koje ubira država kod koje se akredituje, pod rezervom odredaba stava 4 člana 39; d) poreza i taksa na lične prihode koji potiču iz države kod koje se akredituje i poreza na kapital, koji se naplaćuju na ulaganja izvršena u trgovačka / privredna preduzeća čije je sedište u državi kod koje se akredituje; e) poreza i taksa koji se ubiraju kao naknada za posebne usluge; f) taksa za registraciju, sudskih, hipotekarnih i fiskalnih taksa, kad se radi o nepokretnoj imovini, pod rezervom odredaba člana 23. Potom, prema opštoj normi u članu 35 država kod koje se akredituje oslobodiće diplomatske agente svih ličnih davanja, svake javne službe, ma kakve prirode ona bila, i vojnih nameta kao što su rekvizicije, kontribucije i vojni smeštaj. Sledstveno članu 36 važe ove bazične odredbe o finansijskom i opštem diplomatskom statusu agenata ili njihovih porodica (po stavovima) 1. Prema odredbama svojih zakona i

³²¹ Isto, art. 33

pravilnika koji mogu biti doneti, država kod koje se akredituje odobrava uvoz i oslobođenje od carina, taksa i drugih dažbina, sem troškova uskladištenja, prevoza i troškova za slične usluge: a) predmete namenjene za službene potrebe misije; b) predmete namenjene za ličnu upotrebu diplomatskog agenta ili članova njegove porodice koji čine deo njegovog domaćinstva, uključujući i predmete namenjene za njegov smeštaj. 2. diplomatski agent je oslobođen pregleda njegovog ličnog prtljaga, osim ako postoje ozbiljni razlozi da se veruje da taj prtljag sadrži predmete koji ne uživaju oslobođenja o kojima je reč u stavu 1 ovog člana, ili predmete čiji je uvoz ili izvoz zabranjen zakonodavstvom ili podleže karantinskim propisima države kod koje se akredituje. U takvom slučaju, pregled prtljaga se može vršiti samo u prisustvu diplomatskog agenta ili njegovog ovlašćenog predstavnika.³²²

Slede u ovom instrumentu i pravila privilegija za članove administrativnog i tehničkog osoblja misije i članove porodice diplomata. Po članu 37(1) članovi porodice diplomatskog agenta koji čine deo njegovog domaćinstva uživaju privilegije i imunitete pomenute u članovima 29 do 36, pod uslovom da nisu državljani države kod koje se akredituje. Shodno stavu 2. članovi administrativnog i tehničkog osoblja misije, kao i članovi njihove porodice koji čine deo njihovih domaćinstava uživaju, pod uslovom da nisu državljani države kod koje se akredituje, ili da u njoj nemaju svoje stalno prebivalište, sve privilegije i imunitete pomenute u članovima 29 - 35, s tim da se imunitet od građanskog i upravnog sudstva države kod koje se akredituje, pomenut u stavu 1 člana 31, ne primenjuje na postupke učinjene izvan vršenja njihovih funkcija. Oni takođe uživaju i privilegije pomenute u stavu 1 člana 36 u pogledu predmeta uvezenih prilikom njihovog prvog doseljenja. Prema stavu 3. članovi poslužnog osoblja misije koji nisu državljani države kod koje se akredituje ili koji nemaju u njoj stalno prebivalište, uživaju imunitet u pogledu postupaka učinjenih u vršenju svojih funkcija i oslobođenje od poreza i taksa na plate koje primaju za svoju službu, kao i oslobođenje predviđeno u članu 33. Saglasno stavu 4. članovi privatne posluge članova misije koji nisu državljani države kod koje se akredituje

³²² Isto, vidi art. 34-36

ili koji u njoj nemaju stalno prebivalište oslobođeni su od poreza i taksa na plate koje primaju za svoju službu. U svakom drugom pogledu oni uživaju privilegije i imunitete samo u onoj meri koju dozvoljava država kod koje se akredituje. Međutim, država kod koje se akredituje treba svoju jurisdikciju nad tim licima da vrši tako da neumereno ne ometa vršenje funkcija misije.³²³

Specifične norme o statusu agenata i osoblja uključene su u članu 38 konvencije. Ako država kod koje se akredituje nije dala dopunske privilegije i imunitete, diplomatski agent koji ima državljanstvo te države ili koji ima u njoj stalno prebivalište uživa sudski imunitet i neprikosновенost samo u pogledu službenih radnji učinjenih u vršenju svojih funkcija.³²⁴ Saglasno stavu 2 ostali članovi osoblja misije i privatne posluge koji su državljani države kod koje se akredituje ili koji imaju u njoj stalno prebivalište uživaju privilegije i imunitete samo ako im ih priznaje ta država. Međutim, država kod koje se akredituje treba svoju jurisdikciju nad tim licima da vrši tako da neumereno ne ometa vršenje funkcija misije.³²⁵

Na kraju dispozitivnog opisa funkcija i statusa misije i statusa članova misije slede pravila o početku i prestanku privilegija i imuniteta. Kako je određeno u članu 39(1) svako lice koje ima pravo na privilegije i imunitete koristi se njima čim stupi na teritoriju države kod koje se akredituje radi preuzimanja svoje službe, ili, ako se već nalazi na toj teritoriji, čim je njegovo imenovanje notifikovano ministarstvu inostranih poslova ili nekom drugom ministarstvu koje bude ugovoreno.³²⁶ Shodno st. 2. kad se funkcije nekog lica koje uživa privilegije i imunitete okončaju, te privilegije i imuniteti, po pravilu, prestaju u trenutku kad to lice napušta zemlju ili po isteku razumnog roka koji mu je dat u tu svrhu, ali oni važe do tog trenutka čak i u slučaju oružanog sukoba. Međutim, imunitet ostaje za radnje koje to lice učini u vršenju svojih funkcija kao član misije. Prema st. 3. u slučaju smrti nekog člana misije, članovi njegove porodice i dalje uživaju

³²³ Isto, art. 37, vidi art. 29-35

³²⁴ Isto, art. 38

³²⁵ Isto, par. 2

³²⁶ Isto, art. 39(1)

privilegije i imunitete na koje imaju pravo do isteka razumnog roka koji im je potreban da napuste teritoriju države kod koje se akredituje. Saglasno st. 4. u slučaju smrti člana misije koji nije državljanin države kod koje se akredituje ili koji u njoj nema stalno prebivalište ili člana njegove porodice koji čini deo njegovog domaćinstva, država kod koje se akredituje odobrava iznošenje pokretne imovine preminulog, osim predmeta koji su stečeni u toj zemlji a čiji je izvoz zabranjen u trenutku smrti. Ne naplaćuju se nasledne takse na pokretnu imovinu koja se u državi kod koje se akredituje nalazi jedino usled činjenice što se preminuli nalazio u toj državi kao član misije ili kao član porodice člana misije.³²⁷ Prema članu 40 instrumenta primenjuju se i ova osnovna pravila o napuštanju zemlje i prelasku preko teritorije: 1. ako diplomatski agent prelazi preko teritorije ili se nađe na teritoriji neke treće države koja mu je izdala vizu na pasoš, ako je ta viza potrebna, da bi išao da preuzme svoje funkcije ili da bi se vratio na svoju službu, ili da bi se vratio u svoju zemlju, ta treća država će mu priznati neprikosnovenost i sve druge imunitete koji su potrebni da bi mu omogućila prolaz ili povratak. Ona će isto tako postupiti u pogledu članova njegove porodice koji uživaju privilegije i imunitete a koji prate diplomatskog agenta ili koji putuju odvojeno da bi se sastali s njim ili da bi se vratili u svoju zemlju; 2. u uslovima sličnim onima koji su predviđeni u stavu 1 ovog člana, treće države ne treba da ometaju prolaz preko svoje teritorije članovima administrativnog i tehničkog osoblja ili poslužnom osoblju misije i članovima njihovih porodica; 3. treće države daju prepisci i drugim službenim saopštenjima koji prelaze preko njihove teritorije, uključujući i poruke u kodeksu ili šifri, istu slobodu i zaštitu koje pruža i država kod koje se akredituje. One priznaju diplomatskim kuririma kojima je izdata viza, ako je potrebna, i diplomatskoj valizi u tranzitu istu nepovredivost i istu zaštitu koju je dužna da im prizna država kod koje se akredituje; 4. obaveze trećih država na osnovu stavova 1, 2 i 3 ovog člana primenjuju se isto tako i na lica pomenuta u tim odredbama kao i na službena saopštenja i diplomatske valize kad se oni nađu na teritoriji treće države usled više sile.³²⁸

³²⁷ Isto, par. 2-4

³²⁸ Isto, art. 40

Opšte principe i norme posebnog statusa sadrže i odredbe člana 41. Tu se uključuju načela običajnog prava i opšti principi Povelje UN koja se izlažu ovim redosledom: 1. Ne dirajući u njihove privilegije i imunitete, sva lica koja uživaju te privilegije i imunitete dužna su da poštuju zakone i propise države kod koje se akredituje. Ona su takođe dužna da se ne mešaju u unutrašnje stvari te države. 2. Svi službeni poslovi sa državom kod koje se akredituje, a koje država koja akredituje poverava misiji, moraju se voditi sa ministarstvom inostranih poslova države kod koje se akredituje ili njegovim posredstvom, ili sa nekim ministarstvom o kome bude dogovoreno. 3. Prostorije misije ne smeju se upotrebljavati za ciljeve koji nisu u skladu sa funkcijama misije onako kako su određene ovom konvencijom ili drugim pravilima opšteg međunarodnog prava ili posebnim sporazumima na snazi između države koja akredituje i države kod koje se akredituje.³²⁹

Prema pravilu i normi člana 42 diplomatski agent ne sme vršiti u državi kod koje se akredituje profesionalnu ili trgovačku delatnost radi lične zarade.³³⁰

Na kraju ove konvencije sadržane su norme o prestanku funkcije diplomatskog lica i ostale norme vezane za načelo nediskriminacije i opšte principe. Po članu 43. funkcije diplomatskog agenta prestaju između ostalog: a) notifikacijom države koja akredituje državi kod koje se akredituje da su funkcije diplomatskog agenta prestale; b) notifikacijom države kod koje se akredituje državi koja akredituje da, shodno stavu 2 člana 9, ta država odbija da prizna diplomatskog agenta za člana misije.³³¹ Shodno narednom članu 44. država kod koje se akredituje treba, čak i u slučaju oružanog sukoba, dati olakšice da bi omogućila licima koja uživaju privilegije i imunitete, osim državljanima države kod koje se akredituje, kao i članovima porodica tih lica koja uživaju privilegije i imunitete, ma kog državljanstva oni bili, da napuste teritoriju u najkraćem mogućem roku. Ona naročito mora, ako je to potrebno, da im stavi na

³²⁹ Isto, art. 41

³³⁰ Isto, art. 42

³³¹ Isto, art. 43

raspolaganje prevozna sredstva neophodna za njih i njihovu imovinu.³³² Saglasno članu 45. u slučaju prekida diplomatskih odnosa između dve države, ili ako je neka misija konačno ili privremeno opozvana: a) država kod koje se akredituje dužna je, čak i u slučaju oružanog sukoba, poštovati i štiti prostorije misije, kao i njenu imovinu i arhivu; b) država koja akredituje može poveriti na čuvanje prostorije misije, sa imovinom koja se u njima nalazi, kao i arhivu, nekoj trećoj državi koju prihvata i država prijema; c) država koja akredituje može poveriti zaštitu svojih interesa i interesa svojih državljana nekoj trećoj državi koju prihvata i država kod koje se akredituje. Najzad, u ovom sklopu je sadržana i norma člana 46. u vezi sa trećim državama. Tu je predviđeno da uz prethodni pristanak države kod koje se akredituje, i na traženje neke treće države koja nema predstavništvo u toj državi, država koja akredituje može preuzeti privremenu zaštitu interesa te treće države i njenih državljana.³³³

Načelo nediskriminacije predmet je člana 47. Ovde je utvrđeno da: 1. primenjujući odredbe ove konvencije, država kod koje se akredituje neće prihvatiti diskriminaciju između pojedinih država. 2. međutim, neće se smatrati diskriminacijom: a) ako država kod koje se akredituje primenjuje restriktivno neku odredbu ove konvencije zbog toga što se ona tako primenjuje na njenu misiju u državi koja akredituje; b) ako pojedine države primenjuju uzajamno, po običaju ili na osnovu sporazuma, povoljniji postupak nego što to predviđaju odredbe ove konvencije.³³⁴

Završne odredbe se nalaze u članovima od članovima 48 – 53. Članom 48 je određeno da će ova konvencija biti otvorena za potpisivanje svim državama - članicama Organizacije ujedinjenih nacija ili bilo koje specijalizovane ustanove, kao i svim državama članicama Statuta Međunarodnog suda pravde i svakoj drugoj državi koju Generalna skupština Ujedinjenih nacija pozove da postane članica konvencije, na sledeći način: do 31. oktobra 1961. godine u Saveznom ministarstvu inostranih poslova Austrije, a zatim, do 31. marta 1962.

³³² Isto, art. 44

³³³ Isto, vidi art. 45, 46

³³⁴ Isto, art. 47

godine, u sedištu Organizacije ujedinjenih nacija u Njujorku. Sledstveno članu 49 ova konvencija je predmet ratifikovanja. Ratifikacioni instrumenti će biti deponovani kod Generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija. Saglasno članu 50 ova konvencija ostaće otvorena za pristupanje svim državama koje pripadaju jednoj od četiri kategorije pomenute u članu 48. Instrumenti o pristupanju biće deponovani kod Generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija. Prema članu 51 se odeđuje: 1. Ova konvencija stupiće na snagu tridesetog dana posle dana deponovanja kod Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija dvadeset drugog instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju; 2. Za svaku državu koja bude ratifikovala konvenciju ili joj bude pristupila posle deponovanja dvadeset drugog instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju, konvencija će stupiti na snagu tridesetog dana posle deponovanja instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju te države.³³⁵ U skladu sa članom 52. Generalni sekretar Ujedinjenih nacija notifikovaće svim državama koje pripadaju jednoj od četiri kategorije pomenute u članu 48: a) svako potpisivanje ove konvencije i deponovanje instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju, shodno čl. 48, 49 i 50; b) dan stupanja ove konvencije na snagu, shodno članu 51.³³⁶ Naposljetku, prema članu 53. original ove konvencije, čiji su engleski, kineski, španski, francuski i ruski tekst podjednako verodostojni, biće deponovan kod Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, koji će dostaviti overene kopije svim državama koje pripadaju jednoj od četiri kategorije pomenute u članu 48.³³⁷

Konvenciji koja je ovde izložena su pridružena i dva prateća protokola. Prvi je *Protokol sa fakultativnim potpisivanjem u vezi obaveznog rešavanja sporova*, a drugi je *Protokol sa fakultativnim potpisivanjem u vezi sticanja državljanstva*. U prvom protokolu države - potpisnice ovog protokola izražavaju želju da pribegavaju obaveznoj nadležnosti Međunarodnog suda pravde za rešavanje svih sporova u pogledu tumačenja ili primene Konvencije, osim kad strane usvoje po zajedničkom sporazumu i u razumnom roku, neki drugi način

³³⁵ Isto, vidi art. 48-51

³³⁶ Isto, art. 52

³³⁷ Isto, art. 53

rešavanja. Prema ovom protokolu, između ostalog, sporovi o tumačenju ili primeni Konvencije spadaju u obaveznu nadležnost Međunarodnog suda pravde, pred kojim, po ovom osnovu svaka strana u sporu koja bude članica ovog protokola može svojim podneskom izneti spor. Strane mogu ugovoriti, u roku od dva meseca posle notifikacije jedne strane drugoj da po njenom mišljenju postoji spor, da zajednički, umesto da se obrate Međunarodnom sudu pravde, usvoje postupak pred nekim arbitražnim sudom. Kad taj rok istekne, svaka strana može, podneskom, izneti spor pred Međunarodni sud pravde. Države članice Konvencije, i *Protokola sa fakultativnim potpisivanjem koji se tiče sticanja državljanstva* i ovog protokola mogu u svako doba izjaviti da odredbe ovog protokola proširuju i na sporove nastale usled tumačenja ili primene *Protokola sa fakultativnim potpisivanjem koji se tiče sticanja državljanstva*. Te izjave biće dostavljene Generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija.³³⁸

Prema *Protokolu sa fakultativnim potpisivanjem u vezi sticanja državljanstva*, države - potpisnice protokola izražavaju želju da među sobom ustanove norme u vezi sticanja državljanstva članova njihovih diplomatskih misija i članova njihovih porodica koji čine deo njihovog domaćinstva. Članovi misije koji nemaju državljanstvo države koja akredituje i članovi njihovih porodica koji čine deo njihovog domaćinstva, ovim instrumentom, ne stiču, međutim, državljanstvo te države samim dejstvom njenog zakonodavstva.³³⁹

VI.2. Konzularni odnosi: Bečka konvencija o konzularnim odnosima

Srodno pravno uređenje odnosa kao u ovde izloženoj Bečkoj konvenciji o diplomatskim odnosima nalazimo u Bečkoj konvenciji o konzularnim odnosima. Stepem zaštite konzula i konzularnih agenata je, međutim, striktnije

³³⁸ Vidi Protokol sa fakultativnim potpisivanjem u vezi obaveznog rešavanja sporova (Optional Protocol to the Vienna Convention on Diplomatic Relations, concerning the Compulsory Settlement of Disputes).

³³⁹ Vidi Protokol sa fakultativnim potpisivanjem u vezi sticanja državljanstva (Optional Protocol concerning Acquisition of Nationality).

funkcionalne prirode i u mnogim aspektima je vidno ogrničen, kako po obimu, tako i po kvalitetu. Ovakva ograničenja se odnose i na odsustvo punog imuniteta od krivične jurisdikcije, po čemu se ovaj ugovor bitno razlikuje od predhodno razmatrane konvencije o diplomatskim odnosima. Pored toga sadržinski u ugovoru postoje i bitne razlike u funkcijama konzulata (i njihovih službenika) u odnosu na diplomatska predstavništva.

Osnovni instrument konzularnog prava je Bečka konvencija o konzularnim odnosima (*Vienna Convention on Consular Relations*). Ona je potpisana u Beču 24. aprila 1963. godine (*United Nations Treaty Series* No. 8638-8640, vol. 596), a stupila je na snagu 19. marta 1967. godine.

U preambuli ovog ugovora se određuje da su se države - ugovornice ove konvencije složile u sledećem tekstu ugovora, a pri tom podsećajući da su već u davna vremena uspostavljeni konzularni odnosi između naroda, sada svesne načela Povelje UN o jednakosti država, o očuvanju mira i o razvoju prijateljskih odnosa među narodima, a imajući u vidu i da je Konferencija UN o diplomatskim odnosima usvojila Bečku konvenciju o diplomatskim odnosima, te shodno ovome su uverene da će ova konvencija doprineti unapređivanju prijateljskih odnosa, i da je cilj privilegija i imuniteta ne da se pružaju koristi pojedincima, već obezbeđuje ispunjenje njihovih funkcija preko konzulata, te stoga ugovornice potvrđuju i da će se pitanja koja nisu izričito rešena odredbama ove konvencije i dalje rešavati prema pravilima običajnog prava.

Definicije osnovnih pojmova su utvrđene u članu 1(1). U smislu ove konvencije sledeći izrazi se određuju na ovaj način: a) izraz "konzulat" označava svaki generalni konzulat, konzulat, vicekonzulat ili konzularnu agenciju; b) izraz "konzularno područje" označava teritoriju određenu konzulatu za vršenje konzularnih funkcija; c) izraz "šef konzulata" označava lice koje je ovlašćeno da deluje u tom svojstvu; d) izraz "konzularni funkcioner" označava svako lice, podrazumevajući i šefa konzulata, koje je u tom svojstvu ovlašćeno da vrši konzularne funkcije; e) izraz "konzularni službenik" označava svako lice koje vrši administrativne ili tehničke poslove konzulata; f) izraz "član poslužnog osoblja" označava svako lice koje je zaposleno na poslužnim dužnostima u konzulatu; g) izraz "član konzulata" označava konzularne funkcionere, konzularne službenike i

članove poslužnog osoblja; h) izraz "članovi konzularnog osoblja" označava konzularne funkcionere osim šefa konzulata, konzularne službenike i članove poslužnog osoblja; i) izraz "član privatne posluge" označava lice koje je zaposleno isključivo u privatnoj službi nekog člana konzulata; j) izraz "konzularne prostorije" označava zgrade ill delove zgrada i okolno zemljište koji, ma ko bio njihov sopstvenik, služe isključivo za ciljeve konzulata; k) izraz "konzularna arhiva" označava sve isprave, dokumente, prepisku, knjige, filmove, magnetofonske trake i registre konzulata, kao i materijal za šifriranje, kartoteke i nameštaj koji je namenjen njihovoj zaštiti i čuvanju. Saglasno stavu 2. člana 1 postoje dve vrste konzularnih funkcionera: karijerni i počasni konzularni funkcioneri. Odredbe druge glave ove konvencije se odnose na konzulate kojima rukovode karijerni konzularni funkcioneri, a odredbe treće glave odnose se na konzulate kojima rukovode počasni konzularni službenici / funkcioneri. Prema stavu 3 poseban položaj članova konzulata koji su državljani države prijema ili u njoj imaju svoje prebivalište regulisan je članom 71 ove konvencije.³⁴⁰

Sledi sada Deo I ovog ugovornog dokumenta kojim se reguliše uspostavljanje i vođenje konzularnih odnosa. Shodno članu 2 se uređuje: 1. Uspostavljanje konzularnih odnosa između država vrši se na osnovu obostrane saglasnosti; 2. Saglasnost koja je data za uspostavljanje diplomatskih odnosa između dve države ima se smatrati da obuhvata, ako nije drukčije određeno, i saglasnost na uspostavljanje konzularnih odnosa; 3. Prekid diplomatskih odnosa ne povlači *ipso facto* i prekid konzularnih odnosa.³⁴¹

Saglasno članu 3 ovog akta konzulati obavljaju konzularne funkcije. Konzularne funkcije mogu obavljati i diplomatske misije saglasno odredbama ove konvencije. Sledstveno članu 4 važi da: 1. konzulat se može otvoriti na teritoriji države prijema samo uz njenu saglasnost; 2. sedište konzulata, njegov rang i njegovo konzularno područje određuje država imenovanja i podleže odobrenju države prijema; 3. država imenovanja može vršiti naknadne promene sedišta konzulata, njegovog ranga ili njegovog konzularnog područja samo uz

³⁴⁰ Vienna Convention on Consular Relations, art. 1

³⁴¹ Isto, art. 2

saglasnost države prijema; 4. saglasnost države prijema je isto tako potrebna i u slučajevima da generalni konzulat ili konzulat žele da otvore vice-konzulat ili konzularnu agenciju u nekom mestu van onog u kojem se on sam nalazi; 5. izričiti prethodni pristanak države prijema je isto tako potreban za otvaranje kancelarije, kao dela postojećeg konzulata, van mesta u kome je sedište konzulata.³⁴²

U skladu sa odredbama člana 5. konzularne funkcije se sastoje u: a) zaštiti, u državi prijema interesa države imenovanja i njenih državljana, fizičkih i pravnih lica, u granicama koje dopušta međunarodno pravo; b) pomaganju razvoja trgovinskih, ekonomskih, kulturnih i naučnih odnosa između države imenovanja i države prijema i unapređenju, na svaki drugi način, prijateljskih odnosa među njima u okviru odredaba ove konvencije; c) obaveštavanju svim dopuštenim sredstvima, o uslovima i razvoju trgovinskog, privrednog, kulturnog i naučnog života države prijema, i podnošenju izveštaja o ovome državi imenovanja i davanju obaveštenja zainteresovanima; d) izdavanju pasoša i putnih isprava državljanima države imenovanja, kao i viza i drugih odgovarajućih dokumenata licima koja žele da putuju u državu imenovanja; e) pružanju pomoći i potpore državljanima, fizičkim i pravnim licima, države imenovanja; f) delanju u svojstvu javnog beležnika i službenika građanskog stanja i vršenju sličnih funkcija, kao i vršenju izvesnih funkcija administrativne prirode, ukoliko se tome ne protive zakoni i propisi države prijema; g) zaštiti interesa državljana države imenovanja, fizičkih i pravnih lica, u pogledu nasleđivanja na teritoriji države prijema, u skladu sa zakonima i propisima države prijema; h) zaštiti, u granicama određenim zakonima i propisima države prijema, interesa maloletnih i poslovno nesposobnih lica, državljana države imenovanja, naročito u slučajevima kada se za njih zahteva ustanovljenje starateljstva (tutele i kuratele); i) pod rezervom prakse i postupka na snazi u državi prijema, zastupanju državljana države imenovanja ili preduzimanju mera za obezbeđenje odgovarajućeg zastupanja pred sudovima ili drugim organima države prijema kako bi se tražilo u skladu sa zakonima i propisima države prijema, usvajanje

³⁴² Isto, vidi art. 3, 4

privremenih mera radi očuvanja prava i interesa tih državljana u slučajevima kada ovi, zbog odsutnosti ili iz drugih razloga, ne mogu blagovremeno braniti svoja prava i interese; j) dostavljanju sudskih i vansudskih akata ili izvršavanju zamolnica u skladu sa međunarodnim sporazumima na snazi ili, ukoliko takvi sporazumi ne postoje, izvršavanju na svaki drugi način koji je u saglasnosti sa zakonima i propisima države prijema; k) vršenju prava kontrole i inspekcije, predviđenih zakonima i propisima države imenovanja, nad pomorskim i rečnim brodovima koji imaju nacionalnost države imenovanja, nad avionima upisanim u toj državi, kao i nad njihovom posadom; l) pružanju pomoći brodovima, lađama i avionima pomenutim u predhodnom podstavu k) ovog člana kao i njihovoj posadi; primanju izjava o putovanju ovih brodova i lađa, ispitivanju i viziranju brodskih papira i ne dirajući u nadležnost organa države prijema u vršenju anketa povodom incidenata nastalih za vreme njihovog puta, i rešavanju svih sporova između zapovednika broda, oficira i mornara, ukoliko ih na to ovlašćuju zakoni i propisi države imenovanja; m) vršenju i svih drugih funkcija koje država imenovanja poveri konzulatu, a koje zakoni i propisi države prijema ne zabranjuju, ili kojima se država prijema ne protivi ili koje su pomenute u međunarodnim sporazumima na snazi između države imenovanja i države prijema.³⁴³ Zatim, prema članu 6 konvencije je predviđeno pravilo da u posebnim okolnostima konzularni funkcioner može, uz saglasnost države prijema, obavljati svoje funkcije izvan svog konzularnog područja. Saglasno odredbi člana 7 ovog ugovora država imenovanja može, po notifikaciji zainteresovanim državama, ukoliko se ni jedna od zainteresovanih država tome izričito ne protivi, ovlastiti konzulat otvoren u jednoj državi da preuzme vršenje konzularnih funkcija u nekoj drugoj državi. Najzad, norma iz člana 8 reguliše i vršenje konzularnih funkcija za račun treće države. Ovde je određeno da pošto o tome obavesti državu prijema i ako se ova tome ne protivi konzulat države imenovanja može vršiti konzularne funkcije u državi prijema i za račun neke treće države.³⁴⁴

³⁴³ Isto, art. 5

³⁴⁴ Isto, art. 6-8

Šefovi konzulata se, shodno članu 9(1), dele na četiri klase, i to: a) generalne konzule; b) konzule; c) vice-konzule; d) konzularne agente. Prema čl. 9(2) pomenuti stav 1 ovog člana ni u čemu ne ograničava pravo ma koje strane ugovornice da odredi nazive konzularnih funkcionera (službenika) koji nisu šefovi konzulata.³⁴⁵ U skladu sa članom 10. konvencije primenjuju se sledeće osnovna pravila za imenovanje i prihvatanje šefova konzulata: 1. šefove konzulata imenuje država imenovanja, a vršenje funkcija im odobrava država prijema; 2. pod rezervom odredaba iz ove konvencije, način imenovanja i prihvatanja šefa konzulata utvrđuje se zakonima, propisima i praksom države imenovanja i države prijema. Saglasno normama u članu 11, primenjuju se pravila o patentnom pismu i notifikacijama o imenovanju: 1. šef konzulata dobija od države imenovanja dokument u obliku patentnog pisma (*lettre de provision*) ili nekog sličnog akta, koji se izdaje za svako imenovanje, u kome se potvrđuje njegovo svojstvo i navodi, po pravilu, ime i prezime konzula, njegova kategorija i konzularna klasa, konzularno područje i sedište konzulata; 2. država imenovanja treba da dostavi diplomatskim ili drugim pogodnim putem patentno pismo ili sličan akt vladi države na čijoj teritoriji šef konzulata treba da vrši svoje funkcije; 3. ukoliko to država prijema prihvata, patentno pismo ili sličan akt mogu biti zamenjeni notifikacijom koja sadrži podatke predviđene navedenim stavom 1 ovog člana.³⁴⁶ Saglasno normama i pravilima datim u članu 12 u vezi sa egzekvaturom se uređuje: 1. šefu konzulata dozvoljava se da vrši svoje funkcije kad dobije od države prijema ovlašćenje zvano "egzekvatura", bez obzira kakva je forma ovog ovlašćenja; 2. država koja odbije da izda egzekvaturu nije dužna da saopšti razloge svog odbijanja državi imenovanja; 3. pod rezervom odredaba čl. 13 i 15, šef konzulata ne može stupiti na dužnost pre nego što dobije egzekvaturu.³⁴⁷ Narednim članom 13 iz ove konvencije se reguliše privremenost ovlašćenja šefovima konzulata. U očekivanju izdavanja egzekvature, šefu konzulata se može privremeno dozvoliti da vrši svoje funkcije. U tom slučaju

³⁴⁵ Isto, art. 9

³⁴⁶ Isto, art. 10-11

³⁴⁷ Isto, art. 12

imaju se primenjivati sve odredbe ove konvencije.³⁴⁸ Sledstveno članu 14 od momenta kad se konzulu dozvoli čak i privremeno, da vrši svoje funkcije, država prijema je obavezna da o tome odmah obavesti nadležne vlasti konzularnog područja. Ona je isto tako obavezna da se stara o preduzimanju svih potrebnih mera kako bi šef konzulata mogao da obavlja svoje dužnosti i da uživa tretman koji predviđaju odredbe ove konvencije.³⁴⁹ Privremeno vršenje funkcija šefa konzulata je definisano u članu 15 gde se kaže: 1. Ako je šef konzulata sprečen da vrši svoje funkcije ili ako je njegovo mesto upražnjeno, vršilac dužnosti *ad interim* može privremeno da deluje kao šef konzulata; 2. Prezime i ime vršioca dužnosti *ad interim* saopštiće bilo diplomatsko predstavništvo države imenovanja bilo, ako u državi prijema nema diplomatskog predstavništva države imenovanja, šef konzulata, bilo u slučaju da je ovaj sprečen da to učini, koji drugi nadležni organ države imenovanja ministarstvu inostranih poslova države prijema ili organu koji to ministarstvo odredi. Po pravilu, ovo saopštenje treba da bude unapred učinjeno. Država prijema može usloviti svojim pristankom prihvatanje za vršioca dužnosti *ad interim* nekog lica koje nije ni diplomatski ni konzularni funkcioner države imenovanja u državi prijema. Prema normi iz stava 3. nadležne vlasti države prijema treba da pruže pomoć i zaštitu vršiocu dužnosti *ad interim*. Za vreme njegove uprave na njega se primenjuju odredbe konvencije jednako kao i na šefa konzulata o kome se radi. Međutim, država prijema nije obavezna da vršiocu dužnosti *ad interim* prizna olakšice, privilegije i imunitete za koje šef konzulata, da bi ih uživao, mora da ispunjava uslove koje vršilac dužnosti *ad interim* ne ispunjava. Saglasno stavu 4. u slučaju kada država imenovanja odredi člana diplomatskog osoblja u državi prijema za vršioca dužnosti *ad interim* u uslovima predviđenim stavom 1 ovog člana on i dalje uživa diplomatske privilegije i imunitete ako se tome ne protivi država prijema.³⁵⁰

Red prvenstva među šefovima konzulata sledstveno članu 16 je definisan na ovaj način: 1. šefovi konzulata dobijaju rang u svakoj klasi prema

³⁴⁸ Isto, art. 13

³⁴⁹ Isto, art. 14

³⁵⁰ Isto, art. 15

datumu izdavanja egzekvatur; 2. međutim, u slučaju kada je šefu konzulata dozvoljeno privremeno da vrši svoje funkcije pre nego što je dobio egzekvaturu, datum ove privremene dozvole određuje red prvenstva; ovaj redosled ostaje i posle izdavanja egzekvatur; 3. red prvenstva između dva ili više šefova konzulata koji su dobili egzekvaturu ili privremenu dozvolu istog dana određuje se prema datumu podnošenja njihovog patentnog pisma ili sličnog akta ili prema datumu notifikacije državi prijema predviđenom u stavu 3 člana 11; 4. vršioci dužnosti šefa *ad interim* dobijaju rang posle svih šefova konzulata. Između sebe oni dobijaju rang prema danu preuzimanja dužnosti *ad interim* i prema datumu notifikacija izvršenih na osnovu člana 15 (stav 2); 5. počasni konzularni funkcioneri šefovi konzulata dobijaju rang u svakoj klasi posle karijernih šefova konzulata, u redosledu i prema pravilima utvrđenim u prethodnim stavovima; 6. šefovi konzulata imaju prvenstvo pred konzularnim funkcionerima koji nemaju to svojstvo.³⁵¹

Vršenje diplomatskih akata od strane konzularnih funkcionera je regulisano na sledeći način: 1. U državi u kojoj država imenovanja nema diplomatske misije i u kojoj je ne zastupa diplomatska misija neke treće države konzularni funkcioner može, uz saglasnost države prijema, biti određen da vrši diplomatske akte bez povrede svog konzularnog statusa. Vršenje tih akata ne daje konzularnom funkcioneru nikakvo pravo na diplomatske privilegije i imunitete. 2. Konzularni funkcioner može, po notifikaciji državi prijema, biti određen da predstavlja državu imenovanja kod bilo koje međuvladine organizacije. Kad postupa u tom svojstvu on ima pravo na sve privilegije i imunitete koje međunarodno običajno pravo ili međunarodni sporazumi priznaju predstavniku kod neke međuvladine organizacije; međutim u pogledu ma koje konzularne funkcije koju on vrši on nema pravo na sudski imunitet širi od onog koji svaki konzularni funkcioner uživa na osnovu ove konvencije.³⁵²

Imenovanje istog lica od strane dve ili više država za konzularnog funkcionera je predmet regulisanja u članu 18 konvencije. Ovde je određeno da

³⁵¹ Isto, art. 16

³⁵² Isto, art. 17

dve ili više država mogu, uz saglasnost države prijema, imenovati isto lice za konzularnog funkcionera u toj državi.

Imenovanje članova konzularnog osoblja, shodno uređenju iz člana 19 je definisano kroz ova osnovna pravna pravila: 1. Pod rezervom odredaba čl. 20, 22 i 23 država imenovanja imenuje po svom nahođenju članove konzularnog osoblja. 2. Država imenovanja saopštava državi prijem dosta ranije prezime i ime, kategoriju i klasu svih konzularnih funkcionera, sem šefa konzulata, kako bi država prijema mogla, ako to želi, koristiti prava koja joj pruža stav 3 člana 23. 3. Država imenovanja može, ako to zahtevaju njeni zakoni i propisi tražiti od države prijema da izda egzekvaturu konzularnom funkcioneru koji nije šef konzulata. 4. Država prijema može, ako to zahtevaju njeni zakoni i propisi, dati egzekvaturu konzularnom funkcioneru koji nije šef konzulata. Saglasno članu 20 ugovora se određuje i opšte pravilo za broj osoblja konzulata. Ako ne postoji izričit sporazum o broju osoblja konzulata, država prijema može zahtevati da se taj broj kreće u granicama onoga što se smatra razumnim i normalnim s obzirom na okolnosti i uslove koji vladaju u konzularnom području i na potrebe konzulata o kome se radi.³⁵³

Red prvenstva između konzularnih funkcionera jednog konzulata je definisan u skladu sa članom 21. Diplomatska misija države imenovanja ili, ako takve misije nema u državi prijema, šef konzulata saopštava ministarstvu inostranih poslova države prijema ili organu koji to ministarstvo odredi red prvenstva između funkcionera konzulata i sve donete izmene u tome.³⁵⁴

Državljanstvo konzularnih funkcionera je posebno utvrđeno u sledećim odredbama: 1. Konzularni funkcioneri će, u načelu, biti državljani države imenovanja. 2. Konzularni funkcioneri se mogu birati među državljanima države prijema samo uz izričitu saglasnost te države, koja može u svako doba povući svoju saglasnost. 3. Država prijema može sebi pridržati isto pravo u pogledu državljana neke treće države koji nisu državljani i države imenovanja.³⁵⁵

³⁵³ Isto, vidi art. 18-20

³⁵⁴ Isto, art. 21

³⁵⁵ Isto, art. 22

Važne norme konzularnog prava, inače srodne predhodno opisanom diplomatskom pravu potom, nalazimo u članu 23. ovog instrumenta u vezi sa licima oglašenim kao *personae non gratae*. Tu je utvrđeno da se primenjuju sledeća posebna (i običajna) pravila: 1. Država prijema može u svako doba obavestiti državu imenovanja da je neki konzularni funkcioner *persona non grata* ili da ma koji drugi član konzularnog osoblja nije prihvatljiv. Država imenovanja će tada opozvati lice u pitanju ili će okončati njegove funkcije u tom konzulatu, prema slučaju. 2. Ako država imenovanja odbije da izvrši ili ne izvrši u razumnom roku obaveze koje preuzima shodno iznetom ovde stavu 1 ovog člana, država prijema može, shodno slučaju, povući egzekvaturu za lice u pitanju ili prestati da ga smatra članom konzularnog osoblja. 3. Lice imenovano za člana nekog konzulata može biti oglašeno kao neprihvatljivo pre nego što stigne na teritoriju države prijema ili, ako se ono već tu nalazi, pre nego što preuzme funkcije u konzulatu. U takvom slučaju država imenovanja treba da povuče imenovanje. 4. U slučajevima pomenutim u stavovima 1 i 3 ovog člana, država prijema nije dužna da saopšti državi imenovanja razloge svoje odluke.³⁵⁶

Notifikacija državi prijema o imenovanjima, dolascima i odlascima je predviđena u sledećim posebnim definisanim ugovornim elementima: 1. Ministarstvo inostranih poslova države prijema ili neki drugi organ koji ono odredi biće obavешteni o: a) naimenovanju članova konzulata, njihovom dolasku u konzulat posle imenovanja, kao i o njihovom konačnom odlasku ili prestanku njihovih funkcija, kao i o svakoj promeni njihovog statusa za vreme njihovog službovanja u konzulatu; b) dolasku i konačnom odlasku lica koje pripada porodici nekog člana konzulata koje živi u njegovom domaćinstvu, i kad je to slučaj, o činjenici da je neko lice postalo ili prestalo da bude član porodice; c) dolasku ili konačnom odlasku članova privatne posluge i, kad je to slučaj, o prestanku njihove službe u tom svojstvu; d) uzimanju u službu ili otpuštanju lica nastanjenih u državi prijema u svojstvu članova konzulata ili u svojstvu privatne

³⁵⁶ Isto, art. 23

posluge s pravom na privilegije i imunitete. 2. Kad god je to moguće, treba isto tako Ministarstvo prethodno obavestiti o dolasku i konačnom odlasku.³⁵⁷

U narednom tekstu ovog ugovora slede važna pravna pravila o prestanku konzularnih funkcija. Deo II ove konvencije na relativno sažet način uređuje ovu posebnu oblast od značaja za ukupnu strukturu i funkcionisanje konzularne organizacije.

Funkcije člana konzulata prestaju prema članu 25. naročito: a) saopštenjem države imenovanja državi prijema da su prestale njegove funkcije; b) povlačenjem egzekvatur; c) saopštenjem države prijema državi imenovanja da je prestala da smatra lice u pitanju članom konzularnog osoblja.³⁵⁸ Odlazak sa teritorije države prijema je predmet opšteg pravnog regulisanja, proisteklog iz međunarodnih običaja, u narednom dispozitivnom članu. Država prijema treba, čak i u slučaju oružanog sukoba, da odobri članovima konzulata i privatne posluge koji nisu državljani države prijema, kao i članovima njihovih porodica koji žive u njihovom domaćinstvu, ma čiji državljani oni bili, vreme i olakšice koji su im potrebni da bi pripremili svoj odlazak i napustili njenu teritoriju u najkraćem mogućem roku po prestanku njihovih funkcija. Ona je, u slučaju potrebe, posebno dužna da im stavi na raspolaganje potrebna prevozna sredstva, kako za njih same tako i za njihovu imovinu, osim za imovinu stečenu u državi prijema čiji je izvoz zabranjen u vreme odlaska.³⁵⁹

Naposletku, u skladu sa odedbama člana 27. Definisana je i zaštita konzularnih prostorija i arhive i interesa države imenovanja u izuzetnim okolnostima: 1. u slučaju prekida konzularnih odnosa između dve države: a) država prijema je dužna, čak i u slučaju oružanog sukoba, poštovati i štiti konzularne prostorije kao i imovinu konzulata i konzularnu arhivu; b) država imenovanja može poveriti na čuvanje konzularne prostorije kao i imovinu koja se u njima nalazi i konzularnu arhivu, nekoj trećoj državi koju prihvata i država prijema; c) država imenovanja može poveriti zaštitu svojih interesa i interesa

³⁵⁷ Isto, art. 24

³⁵⁸ Isto, art. 25

³⁵⁹ Isto, art. 26

svojih državljana nekoj trećoj državi koju prihvata i država prijema. Prema stavu 2. u slučaju privremenog ili konačnog zatvaranja konzulata primenjivaće se odredbe podstava a) stava 1 ovoga člana. Osim toga: a) ako država imenovanja, iako bez diplomatskog predstavništva u državi prijema, ima neki drugi konzulat na teritoriji ove države, taj konzulat može preuzeti čuvanje prostorija zatvorenog konzulata, imovine koja se u njima nalazi i konzularne arhive, kao i, uz saglasnost države prijema, vršenje konzularnih funkcija na području tog konzulata; ili b) ako država imenovanja nema ni diplomatske misije ni drugih konzulata u državi prijema, primenjivaće se odredbe podstavova b) i c) stava 1 ovog člana.³⁶⁰

Sledi u nastavku konvencije posebna Glava II koja se odnosi na privilegije i imunitete konzulata, karijernih konzularnih funkcionera i drugih članova konzulata. U odseku Deo I su regulisane olakšice, privilegije i imunitete konzulata i konzularne službe.

Olakšice koje se daju konzulatu za njegovu delatnost su, prema članu 28 opisane na najopštiji način u vidu: država prijema daje sve olakšice za obavljanje funkcija konzulata.³⁶¹ Potom, saglasno članu 29 uređena je najpre upotreba nacionalne zastave i grba: 1. država imenovanja ima pravo da upotrebljava svoju nacionalnu zastavu i svoj grb u državi prijema shodno odredbama ovog člana. 2. nacionalna zastava države imenovanja može se istaći i državni grb stavljati na zgradu konzulata i na ulazna vrata, kao i na rezidenciju šefa konzulata i na njegova prevozna sredstva kad se ova koriste za službene potrebe. 3. u vršenju prava priznatog ovim članom vodiće se računa o zakonima, propisima i praksi države prijema.³⁶²

Sledi, slično kao i kod diplomatske konvencije iz 1961, regulisanje statusa prostorija konzulata u odredbama članova 30 i 31. Sledstveno članu 30. stav 1. država prijema je dužna bilo da omogući državi imenovanja da na njenoj teritoriji, u okviru njenih zakona i propisa, stekne potrebne prostorije za

³⁶⁰ Isto, art. 27

³⁶¹ Isto, art. 28

³⁶² Isto, art. 29

konzulat, bilo da joj pomogne da na neki drugi način dođe do prostorija. Po st. 2. ona je, takođe, dužna da pomogne ako je potrebno, konzulatu da dođe do odgovarajućih stanova za svoje članove. Najzad, u skladu sa članom 31 imunitet i nepovredivost je garantovana kao i kod diplomatskih prostorija: 1. prostorije konzulata su nepovredive (kao i diplomatskom konvencijom). 2. organima države prijema dozvoljeno je da uđu u one konzularne prostorije koje konzulat koristi isključivo za potrebe svog rada ali samo uz pristanak šefa konzulata, lica koje on odredi ili šefa diplomatske misije države imenovanja. Međutim, u slučaju požara ili druge nesreće koja zahteva hitne zaštitne mere pristanak šefa konzulata se može smatrati dobivenim. 3. Pod rezervom odredaba stava 2 ovog člana, država prijema ima posebnu obavezu da preduzme sve potrebne mere da bi sprečila nasilan ulazak u prostorije konzulata ili njihovo oštećenje, narušavanje mira konzulata ili povredu njegovog dostojanstva. 4. Prostorije konzulata, nameštaj u njima i imovina konzulata kao i njegova prevozna sredstva ne mogu biti predmet nikakve rekvizicije, u svrhe narodne odbrane ili javne koristi. U slučaju da je potrebna eksproprijacija u te svrhe, preduzeće se sve potrebne mere kako bi se izbeglo ometanje vršenja konzularnih funkcija, a brza odgovarajuća i efektivna odšteta će se isplatiti državi imenovanja.³⁶³

Ovim pravnim pravilima se dodaju i odredbe o fiskalnom oslobađanju konzularnih prostorija. Na osnovu normi shodno članu 32 određuje se: 1. konzularne prostorije i rezidencija karijernog šefa konzulata čiji je sopstvenik ili iznajmilac država imenovanja ili koje drugo lice koje postupa u ime te države oslobođeni su svih poreza i taksa bilo kakve prirode, državnih, regionalnih, ili komunalnih, ukoliko se ne radi o taksama koje se ubiraju kao naknada za učinjene posebne usluge. 2. fiskalno oslobađanje predviđeno u stavu 1 ovog člana ne primenjuje se na takve poreze i takse ako, prema zakonima i propisima države prijema, padaju na teret lica koje je saugovarač države imenovanja ili lica koje postupa u ime te države.

³⁶³ Isto, art. 30,31

Nepovredivost konzularne arhive i dokumenata je na isti način utvrđena kao i u konvenciji o diplomatskom odnosima. Po članu 33 konzularna arhiva i dokumenti su nepovredivi u svako doba i ma gde se nalazili.

Slično je i sa slobodom kretanja koja je identična kao u diplomatskoj konvenciji. Pod rezervom svojih zakona i propisa koji se odnose na zone u koje je ulazak zabranjen ili posebno regulisan iz razloga nacionalne bezbednosti, država prijema obezbeđuje na svojoj teritoriji svim članovima konzulata slobodu putovanja i kretanja.³⁶⁴

Sloboda opštenja ima isti vid zaštite slobode kao i u diplomatskim komunikacijama. U skladu sa članom 35 podrazumeva se: 1. Država prijema dozvoljava i štiti slobodno opštenje konzulata za sve službene svrhe. U opštenju sa vladom, sa diplomatskim misijama i drugim konzulatima države imenovanja, ma gde se oni nalazili, konzulat može upotrebljavati sva odgovarajuća sredstva opštenja, uključujući diplomatske ili konzularne kurire, diplomatsku ili konzularnu valizu i poruke kodeksom ili šifrom. Međutim, konzulat može postaviti i koristiti otpremnu radio-stanicu samo uz pristanak države prijema. 2. Službena prepiska konzulata je nepovrediva. Izraz "službena prepiska" označava svaku prepisku koja se odnosi na konzulat i njegove funkcije. 3. Konzularna valiza ne sme biti ni otvorena ni zadržana. Međutim, ako nadležni organi države prijema imaju ozbiljnih povoda da veruju da valiza sadrži i druge predmete osim prepiske, dokumenata i predmeta o kojima je reč u stavu 4 ovog člana, oni mogu tražiti da valizu otvori u njihovom prisustvu ovlašćeni predstavnik države imenovanja. Ako organi pomenute države odbiju traženje, valiza se vraća u mesto porekla. 4. Paketi koji čine konzularnu valizu treba da nose spoljne vidne oznake svoje prirode i mogu sadržati samo službenu prepisku, kao i dokumenta ili predmete isključivo za službenu upotrebu. 5. Konzularni kurir mora biti snabdeven službenim dokumentom kojim se potvrđuje njegovo svojstvo i označava broj paketa koji čine konzularnu valizu. Osim ako država prijema na to pristane, on ne može biti ni državljanin države prijema ni, osim ako je državljanin države imenovanja, imati prebivalište u državi prijema. Država prijema štiti konzularnog

³⁶⁴ Isto, vidi art. 33, 34

kurira u vršenju njegovih funkcija. On uživa nepovredivost svoje ličnosti i ne može biti podvrgnut nikakvoj vrsti hapšenja ili pritvaranja. 6. Država imenovanja, njene diplomatske misije i njeni konzulati mogu odrediti konzularne kurire *ad hoc*. U tom slučaju odredbe tačke 5 ovog člana se isto tako primenjuju, pod uslovom da imuniteti koji su tu pomenuti prestanu da se primenjuju čim kurir bude predao primaocu konzularnu valizu koja mu je poverena. 7. Konzularna valiza se može poveriti zapovedniku broda ili trgovačkog vazduhoplova koji treba da stigne na dozvoljeno mesto ulaska. Taj zapovednik mora biti snabdeven službenim dokumentom u kome je označen broj paketa koji čine konzularnu valizu, ali se on ne smatra konzularnim kurirom. Po sporazumu sa nadležnim lokalnim organima konzulat može poslati nekog od svojih članova da neposredno i slobodno preuzme valizu iz ruku zapovednika broda ili vazduhoplova.³⁶⁵

Opštenje sa državljanima države imenovanja, kao osnovna funkcija konzulata i konzularne službe, saglasno članu 36 podrazumeva ova važana pravila i norme: 1. U cilju olakšanja vršenja konzularnih funkcija u odnosu na državljane države imenovanja: a) konzularni funkcioneri moraju imati slobodu da opšte sa državljanima države imenovanja i da odlaze kod ovih. Državljanima države imenovanja moraju imati slobodu da opšte sa konzularnim funkcionerima i da odlaze kod njih; b) ako zainteresovani to traži, nadležni organi će obavestiti, bez odlaganja, konzulat države imenovanja ako je na njegovom konzularnom području državljanin te države uhapšen, zatvoren, stavljen u pritvor, ili zadržan na ma koji drugi način. Oni će isto tako bez odlaganja dostaviti konzulatu svako saopštenje koje mu je uputilo lice koje je uhapšeno, zatvoreno, pritvoreno ili na drugi način zadržano. Ti organi moraju bez odlaganja obavestiti zainteresovanog o njegovim pravima na osnovu ovog stava; c) konzularni funkcioneri imaju pravo da posete državljanina države imenovanja koji je zatvoren, pritvoren ili zadržan na drugi način, da razgovaraju i da se dopisuju sa njim i da vode računa da bude zastupan pred sudom. Oni imaju isto tako pravo i da posete državljanina države imenovanja koji je, na osnovu sudske presude, zatvoren ili zadržan na njihovom

³⁶⁵ Isto, art. 35

konzularnom području. Međutim, konzularni funkcioneri treba da se uzdržavaju od posredovanja u korist državljanina koji je zatvoren ili stavljen u pritvor ili zadržan na koji drugi način ako se zainteresovani tome izričito protivi. Prema stavu 2. prava predviđena u stavu 1 ovog člana treba da se vrše u granicama zakona i propisa države prijema, ali s tim da ti zakoni i propisi treba da dopuštaju potpuno ostvarenje ciljeva za koje su prava data na osnovu ovog člana.³⁶⁶ Na osnovu pravila člana 37 regulisane su situacije u vezi obaveštenja u slučaju smrti, starateljstva tutele ili kuratele, brodoloma i vazduhoplovnih nesreća. Ako nadležni organi države prijema poseduju odgovarajuća obaveštenja, oni su dužni: a) da u slučaju smrti državljanina države imenovanja odmah obaveste konzulat na čijem se području dogodio smrtni slučaj; b) da saopšti bez odlaganja nadležnom konzulatu sve slučajeve gde bi trebalo postaviti tutora ili kuratora za maloletnog ili poslovno nesposobnog državljanina države imenovanja. Međutim, rezervisano je pravo primene zakona i propisa države prijema u pogledu naimenovanja tog tutora ili kuratora; c) da obavesti bez odlaganja konzulat koji je najbliži mestu nesreće u slučaju kad pomorski ili rečni brod koji ima državljanstvo države imenovanja pretrpi brodolom ili se nasuče u teritorijalnom moru ili unutrašnjim vodama države prijema ili kad vazduhoplov registrovan u državi imenovanja pretrpi nesreću na teritoriji države prijema.³⁶⁷

Opštenje sa organima države prijema je najopštije regulisano odredbama u članu 38 konvencije. U vršenju svojih funkcija, konzularni funkcioneri se mogu obraćati: a) lokalnim nadležnim vlastima svog konzularnog područja; b) centralnim nadležnim vlastima države prijema ako i ukoliko to dopuštaju zakoni, propisi i praksa države prijema ili međunarodni sporazumi o tom predmetu.³⁶⁸

Naposletku u ovom delu konvencije se određuju i konzularne dažbine i takse. Po članu 39 važi da: 1. konzulat može naplaćivati na teritoriji države prijema dažbine i takse koje se za konzularne akte predviđaju zakonima i

³⁶⁶ Isto, art. 36

³⁶⁷ Isto, art. 37

³⁶⁸ Isto, art. 38

propisima države imenovanja. 2. svote ubrane kao dažbine i takse predviđene u stavu 1 ovog člana i potvrde koje se za njih izdaju oslobođeni su svih poreza i taksa u državi prijema.³⁶⁹

Naredna posebna celina konvencije obeležena kao Deo II se odnosi na privilegije i imunitete konzularnih funkcionera i ostalih članova konzulata. Ova celina je slična onoj o privilegijama i imunitetima diplomatskih agenata iz prethodno opisane konvencije o diplomatskim odnosima. Ovde se, međutim, radi o kategoriji konzularnih privilegija i imuniteta, koje se u pravnom karakteru razlikuju.

Zaštita konzularnih funkcionera je opšte i u bitnim aspektima utvrđena članom 40. Država prijema će postupati prema konzularnim funkcionerima sa dužnim poštovanjem, preduzeće sve odgovarajuće mere da bi se sprečila svaka povreda njihove ličnosti, slobode i dostojanstva.³⁷⁰ Lična nepovredivost konzularnih funkcionera je, potom posebno obuhvaćena u članu 41. Ovde stoji sledeće normiranje, koje pravi distinkcije u odnosu na diplomatske imunitete: 1. Konzularni funkcioneri mogu biti stavljeni u zatvor ili pritvor samo u slučaju teškog krivičnog dela, i to samo na osnovu odluke nadležne sudske vlasti. 2. Osim u slučaju predviđenom u stavu 1 ovog člana, konzularni funkcioneri ne mogu biti hapšeni niti podvrgnuti u bilo kom drugom obliku ograničenju lične slobode, izuzev kad se radi o izvršenju pravnosnažne sudske odluke. 3. Ako se povede krivični postupak protiv konzularnog funkcionera, ovaj je dužan da se pojavi pred nadležnim organima. Međutim, postupak treba da bude vođen sa dužnim poštovanjem prema konzularnim funkcionerima i, osim u slučaju predviđenom u stavu 1 ovog člana, na način kako bi se što je moguće manje ometalo vršenje konzularnih funkcija. Ako je, u okolnostima pomenutim u stavu 1 ovog člana, nastala potreba da se neki konzularni funkcioner stavi u pritvor, postupak protiv njega mora se otvoriti u najkraćem roku.³⁷¹ U skladu sa pravilom u članu 42 je predviđeno obaveštavanje u slučaju hapšenja, pritvora ili

³⁶⁹ Isto, art. 39

³⁷⁰ Isto, art. 40

³⁷¹ Isto, art. 41

gonjenja odnosno: u slučaju hapšenja ili pritvaranja člana konzularnog osoblja ili pokretanja krivičnog postupka protiv njega, država prijema je dužna da o tome u najkraćem roku obavesti šefa konzulata. Ako se ove mere odnose na šefa konzulata država prijema treba o tome diplomatskim putem da obavesti državu imenovanja.³⁷²

Sudski imunitet je, kao što vidimo, najbitniji element ocene strukture i kvaliteta konzularnih imuniteta. On je regulisan predhonom navedenim odredbama, kao i kroz sledeće norme i principe: 1. Konzularni funkcioneri i konzularni službenici ne podležu nadležnosti sudskih i upravnih organa države prijema za dela izvršena u obavljanju konzularnih funkcija. 2. Međutim, odredbe stava 1 ovog člana ne primenjuju se u slučaju građanskog postupka: a) pokrenutog na osnovu ugovora koji je neki konzularni funkcioner ili konzularni službenik zaključio ali ne izričito, ili prećutno kao punomoćnik države imenovanja; ili b) koji je pokrenulo neko treće lice za štetu nastalu iz nezgode koju je u državi prijema prouzrokovalo neko vozilo, brod ili vazduhoplov.³⁷³ Po članu 44 uređuje se obaveza u vezi svedočenja: 1. članovi konzulata mogu biti pozvani da svedoče u sudskom i upravnom postupku. Konzularni službenici i članovi poslužnog osoblja ne treba da odbiju da svedoče, osim u slučajevima pomenutim u stavu 3 ovog člana. Ako konzularni funkcioner odbije da svedoči, nikakva prinudna mera ili neka druga sankcija ne može se primeniti protiv njega. 2. Organ koji poziva na svedočenje treba da izbegava da ometa konzularnog funkcionera u vršenju njegovih funkcija. On može da primi svedočenje konzularnog funkcionera u njegovom stanu ili u konzulatu ili da prihvati njegovu pismenu izjavu, kad god je to moguće. 3. Članovi konzulata nisu dužni da svedoče o činjenicama koje se odnose na vršenje njihovih funkcija niti da pokazuju prepisku i zvanična dokumenta koja se toga tiču. Oni isto tako imaju pravo da odbiju da svedoče kao veštaci u domaćem zakonodavstvu države imenovanja.³⁷⁴

³⁷² Isto, art. 42

³⁷³ Isto, art. 43

³⁷⁴ Isto, art. 44

Važna problematika pravnog statusa je potom tretirana i u odredbama koje su uključene u član 45. Tu su konzuli praktično izjednačeni sa diplomatama. Pravila se odnose na odricanje od privilegija i imuniteta: 1. Država imenovanja se u pogledu nekog člana konzulata može odreći privilegija i imuniteta predviđenih u članovima 41, 43 i 44. Sledstveno stavu 2. odricanje mora uvek biti izrično pod rezervom odredaba stava 3 ovog člana, i treba da bude pismeno saopštena državi prijema. Po stavu 3. ako konzularni funkcioner ili konzularni službenik pokrene postupak u nekom pitanju u kome bi on uživao sudski imunitet na osnovu člana 43, on se više ne može pozivati na imunitet u pogledu ma kog protivzahteva neposredno vezanog za glavni zahtev. Saglasno odedbi u stavu 4. odricanje od imuniteta u pogledu neke građanske tužbe ili zahteva u upravnom postupku ne smatra se da povlači odricanje od imuniteta u pogledu mera izvršenja presude za koje je potrebno posebno odricanje.³⁷⁵

U nastavku sledi ceo niz pravnih normi i pravila o oslobađanju od državnih obaveza i srodnim socijalno-ekonomskim olakšicama. Prema članu 46 imamo ceo niz diplomatskih povlastica odnosno važi: 1. konzularni funkcioneri i konzularni službenici, kao i članovi njihovih porodica koji žive u njihovom domaćinstvu, oslobođeni su obaveza predviđenih zakonima i propisima države prijema u pogledu prijavljivanja stranaca i dozvole boravka; 2. međutim, odredbe tačke 1 ovog člana ne primenjuju se ni na konzularnog službenika koji nije stalni službenik države imenovanja ili koji obavlja neku privatnu delatnost lukrativnog karaktera u državi prijema, ni na člana njegove porodice. Po odredbama sadržanim u članu 47 se utvrđuje da: 1. članovi konzulata su u pogledu usluga državi imenovanja oslobođeni obaveza koje zakoni i propisi države prijema o zaposlenju strane radne snage predviđaju u vezi sa dozvolom za rad; 2. članovi privatne posluge konzularnih funkcionera i konzularnih službenika, ako ne obavljaju nekakve druge poslove lukrativnog karaktera u državi prijema, oslobođeni su obaveza o kojima je reč u stavu 1 ovog člana. Najzad, ekstenziju ovih očekšica donose sledeće stipulacije. Shodno uslovima u članu 48 vrši se oslobađanje od režima socijalnog osiguranja: 1. U pogledu službe državi

³⁷⁵ Isto, art. 45

imenovanja, članovi konzulata i članovi njihovih porodica koji žive u njihovom domaćinstvu su, pod rezervom odredaba stava 3 ovog člana, oslobođeni odredaba socijalnog osiguranja koje mogu biti na snazi u državi prijema. 2. Oslobođenje predviđeno u stavu 1 ovog člana primenjuje se isto tako i na privatnu poslugu koja je u isključivoj službi članova konzulata, pod uslovom: a) da nije reč o državljanima države prijema ili licima koja imaju prebivalište u toj državi; i b) da podleže propisima socijalnog osiguranja koji su na snazi u državi imenovanja ili nekoj trećoj državi. 3. Članovi konzulata koji imaju u svojoj službi lica na koja se ne primenjuje oslobođenje predviđeno u rečenom stavu 2 ovog člana treba da poštuju obaveze koje poslodavcu nameću odredbe o socijalnom osiguranju države prijema. 4. Oslobođenje predviđeno u st. 1 i st. 2 ovog člana ne isključuje dobrovoljno učešće u režimu socijalnog osiguranja države prijema ukoliko ta država dopušta takvo učešće.³⁷⁶

Članom 49 konvencije se vrši klasično diplomatsko oslobađanje od fiskalnih dažbina: 1. Konzularni funkcioneri i konzularni službenici, kao i članovi njihovih porodica koji žive u istom domaćinstvu oslobođeni su svih poreza i taksa, ličnih ili stvarnih, državnih, regionalnih ili komunalnih osim: a) posrednih poreza koji su po svojoj prirodi obično uključeni u cenu robe ili usluga; b) poreza i taksa na privatnu nepokretnu imovinu koja se nalazi na teritoriji države prijema, pod rezervom odredaba člana 32; c) naslednih i prenosnih taksa koje ubira država prijema, pod rezervom odredaba stava b) člana 51; d) poreza i taksa na privatne prihode, uključujući i dobitke u kapitalu, koji potiču iz države prijema i poreza na kapital koji se naplaćuje na ulaganja izvršena u trgovačka ili finansijska preduzeća u državi prijema; e) poreza i taksa koji se ubiraju kao naknada za posebne usluge; f) taksa za upis u javne knjige, sudskih taksa, taksa za hipoteke i isprave, pod rezervom odredaba člana 32. Prema st. 2. članovi poslužnog osoblja oslobođeni su poreza i taksa na zarade koje primaju za svoje usluge. Po stavu 3. članovi konzulata koji zapošljavaju lica čije plate i nadnice nisu oslobođene poreza na prihod u državi prijema treba da poštuju obaveze kojima zakoni i propisi te države podvrgavaju poslodavce u pogledu

³⁷⁶ Isto, vidi art. 46-48

ubiranja poreza na prihod. Nadalje, po članu 50 uređuje se i klasično diplomatsko oslobađanje od carina i carinskog pregleda, s kojim se konzularni tretman praktično izjednačava sa diplomatskim: 1. Prema odredbama svojih zakona i pravilnika koje može doneti, država prijema odobrava uvoz i oslobađanje od svih carina, taksa i drugih srodnih dažbina, osim troškova uskladištenja, prevoza i troškova za slične usluge za: a) predmete namenjene za službene potrebe konzulata; b) predmete namenjene za ličnu upotrebu konzularnog funkcionera i članova njegove porodice koji žive u njegovom domaćinstvu, uključujući i predmete namenjene za njegov smeštaj. Potrošni predmeti ne treba da prelaze količine potrebne za njihovu neposrednu upotrebu od strane zainteresovanih. 2. Konzularni službenici uživaju privilegije i oslobođenja predviđene stavom 1 ovog člana u pogledu predmeta uvezenih prilikom njihovog prvog smeštaja. 3. Lični prtljag koji prate konzularni funkcioneri ili članovi njihovih porodica koji žive u njihovom domaćinstvu oslobođen je carinskog pregleda. On može biti pregledan samo u slučaju da postoje ozbiljni razlozi pretpostavki da taj prtljag sadrži predmete koji nisu navedeni u stavu b) tačke 1 ovog člana ili predmete čiji izvoz i uvoz su zabranjeni zakonima i propisima zemlje prijema ili podleže zakonima i propisima o karantinu. Ovaj pregled prtljaga može se obaviti samo u prisustvu konzularnog funkcionera ili zainteresovanog člana njegove porodice.³⁷⁷

Nasleđivanje člana konzulata ili člana njegove porodice, kako je određeno po članu 51. predviđa da je u slučaju smrti člana konzulata ili člana njegove porodice koji je živio u njegovom domaćinstvu, država prijema obavezna: a) da dozvoli iznošenje pokretne imovine preminulog, izuzev one koja je pribavljena u državi prijema čiji je izvoz zabranjen u momentu smrti; b) da ne naplaćuje državne, regionalne ili opštinske nasledne i prenosne takse na pokretnu imovinu koja se nalazi u državi prijema, isključivo usled toga što se preminuli nalazio u toj državi kao član konzulata ili član porodice nekog člana konzulata.³⁷⁸

³⁷⁷ Isto, vidi art. 49, 50

³⁷⁸ Isto, art. 51

Najzad, ovde imamo i diplomatsko pravilo o oslobađanju od ličnih davanja i službe saglasno članu 52. Država prijema će osloboditi članove konzulata, i članove njihovih porodica koji žive u njihovom domaćinstvu, svih ličnih davanja, svake javne službe, ma kakve prirode ona bila, i vojnih nameta kao što su rekvizicije, kontribucije i vojni smeštaj.³⁷⁹

Početak i kraj konzularnih privilegija i imuniteta je posebno utvrđen. Pravila i normi su ovde precizne naročito u vezi datuma službe i statusa: 1. Svaki član konzulata ima pravo na privilegije i imunitete predviđene ovom konvencijom čim stupi na teritoriju države prijema radi preuzimanja svoje službe ili, ako se već nalazi na toj teritoriji, čim preuzme dužnost u konzulatu. 2. Članovi porodice člana konzulata koji žive u njegovom domaćinstvu, kao i članovi njegove privatne posluge, uživaju privilegije i imunitete predviđene ovom konvencijom počev od najkasnijeg od sledećih datuma: dana kad taj član konzulata uživa privilegije i imunitete shodno stavu 1 ovog člana, dana njihovog ulaska na teritoriju države prijema ili dana kad su postali članovi te porodice ili te privatne posluge. 3. Kad funkcije člana konzulata prestanu, njegove privilegije i imuniteti, kao i privilegije i imuniteti članova njegove porodice koji žive u njegovom domaćinstvu ili članova njegove privatne posluge, prestaju, po pravilu, ranijeg od dva sledeća dana: u trenutku kad lice o kome je reč napusti teritoriju države prijema, ili pri isteku razumnog roka koji mu bude za to dat, ali oni važe do tog trenutka čak i u slučaju oružanog sukoba. U pogledu lica o kojima je reč u stavu 2 ovog člana, njihove privilegije i imuniteti prestaju čim ta lica prestanu da pripadaju domaćinstvu ili da budu u službi člana konzulata s tim da ako ta lica nameravaju napustiti teritoriju države prijema u razumnom roku, njihove privilegije i imuniteti traju do trenutka njihovog odlaska. 4. Međutim u pogledu akata koje neki konzularni funkcioner ili konzularni službenik obavi u vršenju svojih funkcija, sudski imunitet i dalje važi bez ograničenja trajanja. 5. U slučaju smrti nekog člana konzulata, članovi njegove porodice koji žive u njegovom domaćinstvu i dalje uživaju privilegije i imunitete koje imaju do prvog od sledećih

³⁷⁹ Isto, art. 52

datuma: kad napuštaju teritoriju države prijema ili po isteku razumnog roka koji im bude dat u tu svrhu.³⁸⁰

Obaveze trećih država se regulišu kroz dužnosti i prava istovetna kao kod diplomatskog prava: 1. Ako neki konzularni funkcioner prelazi preko teritorije ili se nađe na teritoriji neke treće države koja mu je izdala vizu u slučaju kad je ta viza potrebna, da bi išao da preuzme svoje funkcije ili da bi došao na svoju službu, ili da bi se vratio u državu imenovanja, treća država će mu priznati imunitete predviđene u ostalim članovima ove konvencije koji mogu biti potrebni da bi mu omogućila prolaz ili povratak. Treća država će isto tako postupiti sa članovima njegove porodice koji žive u njegovom domaćinstvu i koji uživaju privilegije i imunitete a koji prate konzularnog funkcionera ili koji putuju odvojeno da bi se sastali s njim ili da bi se vratili u državu imenovanja. 2. U uslovima sličnim onima koji su predviđeni u stavu 1 ovog člana, treće države ne treba da ometaju prolazak preko svoje teritorije drugim članovima konzulata i članovima njihovih porodica koji žive u njihovom domaćinstvu. 3. Treće države daju službenoj prepisci i drugim službenim saopštenjima koja prelaze preko njihove teritorije, uključujući i poruke u kodeksu ili šifri, istu slobodu i istu zaštitu koju je država prijema dužna da pruži na osnovu ove konvencije. One priznaju konzularnim kuririma kojima je izdata viza ako je potrebna, i konzularnim valizama u tranzitu, istu nepovredivost i istu zaštitu koju je država prijema dužna da im prizna na osnovu ove konvencije. 4. Obaveze trećih država na osnovu st. 1, 2 i 3 ovog člana primenjuju se isto tako i na lica pomenuta u tim stavovima kao i na službena saopštenja i konzularne valize ako je njihovo prisustvo na teritoriji treće države prouzrokovano višom silom.³⁸¹

Poštovanje zakona i propisa države prijema, takođe je našlo mesto u konvenciji. Po članu 55 stipulisano je: 1. Bez štete po svoje privilegije i imunitete sva lica koja uživaju ove privilegije i imunitete dužna su da poštuju zakone i propise države prijema. Ona su takođe dužna da se ne mešaju u unutrašnje stvari te države. 2. Prostori konzulata se neće upotrebljavati u ciljeve koji nisu

³⁸⁰ Isto, art. 53

³⁸¹ Isto, art. 54

u skladu sa vršenjem konzularnih funkcija. 3. Odredbe stava 2 ovog člana ne isključuju mogućnost da se u jednom delu zgrade u kojoj se nalaze prostorije konzulata smeste kancelarije drugih tela ili agencija, pod uslovima da su takve prostorije odvojene od onih prostorija koje koristi konzulat. U tom slučaju pomenute kancelarije ne smatraju se, u smislu ove konvencije, kao deo konzularnih prostorija.³⁸²

Osiguranje protiv štete nanete trećem licu predstavlja isto predmet ovog ugovora. Kao što se reguliše narednim članom 56 konvencije, podrazumeva se da članovi konzulata treba da se povinuju svim obavezama koje predviđaju zakoni i propisi države prijema u pogledu osiguranja građanske odgovornosti za korišćenje vozila, broda ili vazduhoplova.³⁸³

Na kraju ove važne celine o individualnim privilegijama i imunitetima slede i odredbe o izuzećima pri vršenju zanimanja lukrativnog karaktera. Ove posebne norme i principi podrazumevaju sledeća pravila: 1. Karijerni konzularni funkcioneri neće obavljati u državi prijema nikakvu profesionalnu ili trgovačku delatnost za svoju ličnu korist. 2. Privilegije i imuniteti predviđeni ovim odeljkom ne priznaju se: a) konzularnim službenicima i članovima poslužnog osoblja koji obavljaju u državi prijema neko privatno zanimanje lukrativnog karaktera; b) članovima porodice nekog lica pomenutog u stavu a) ove tačke, i članovima njegovog privatnog osoblja; c) članovima porodice nekog člana konzulata koji i sami obavljaju u državi prijema privatno zanimanje lukrativnog karaktera.³⁸⁴ Kao što uočavamo, ovo izuzeće je takođe definisano slično kao i u diplomatskoj konvenciji.

Naredna veća celina konvencije predstavlja Glavu III konvencije koja se odnosi i reguliše režim počasnih konzula i konzulata kojima oni rukovode. Opšte odredbe o olakšicama, privilegijama i imunitetima, shodno članu 58 (po stavovima): 1. primenjuju se prema članovima 28, 29, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 54(3) i 55(2,3) i na konzulate kojima rukovodi počasni konzularni funkcioner.

³⁸² Isto, art. 55

³⁸³ Isto, art. 56

³⁸⁴ Isto, art. 57

Pored toga, olakšice, privilegije i imuniteti tih konzulata regulisane su i članovima 59 - 62. Po narednom stavu 2 primenjuju se elementi posebnog statusa shodno čl. 42, 43, 44(3), 45, 53 i 55(1) i na počasne konzularne funkcionere. Osim toga, olakšice, privilegije i imuniteti tih konzularnih funkcionera regulisani su i čl. 63 - 67. Prema st. 3. člana 58 privilegije i imuniteti predviđeni u ovoj konvenciji ne priznaju se članovima porodice počasnog konzularnog funkcionera ili konzularnog službenika zaposlenog u konzulatu kojim rukovodi počasni konzularni funkcioner. Sledstveno odredbi u stavu 4. ovog člana razmena konzularnih valiza između dva konzulata u različitim zemljama kojima rukovode počasni konzularni funkcioneri dozvoljena je samo pod rezervom saglasnosti dve države prijema.³⁸⁵ Član 59 određuje, zatim, i posebnu zaštitu konzularnih prostorija. Država prijema preduzima potrebne mere da bi zaštitila konzularne prostorije konzulata kojim rukovodi počasni konzularni funkcioner i da bi sprečila ulazak u njih ili njihovo oštećenje, kao i narušavanje mira konzulata ili povredu njegovog dostojanstva.³⁸⁶ Fiskalno oslobađanje konzularnih prostorija predviđa ove ključne norme: 1. konzularne prostorije konzulata kojim rukovodi počasni konzularni funkcioner čiji je vlasnik ili zakupac država imenovanja oslobođeni su svih poreza i taksa bilo kakve prirode, državnih, regionalnih ili komunalnih ukoliko se ne radi o taksama koje se ubiraju kao naknada za učinjene posebne usluge; 2. fiskalno oslobađanje predviđeno u stavu 1 ovog člana ne odnosi se na te poreze i takse ukoliko ove, prema zakonima i propisima države prijema, padaju na teret lica koje je ugovarač sa državom imenovanja.³⁸⁷ Pravna zaštita i nepovredivost konzularnih arhiva i dokumenata, po članu 61, ugrađuje standardnu diplomatsku formulaciju u posebnom obliku: Konzularna arhiva i dokumenta konzulata kojim rukovodi počasni konzularni funkcioner nepovredivi su u svako doba i ma gde se nalazili, pod uslovom da su odvojeni od ostalih spisa a posebno od privatne prepiske šefa konzulata i svakog lica koje radi s njim, kao i od dobara, knjiga ili dokumenata koji se odnose na njihovo zanimanje

³⁸⁵ Isto, art. 58

³⁸⁶ Isto, art. 59

³⁸⁷ Isto, art. 60

ili privrednu delatnost.³⁸⁸ Oslobođanje od carine, dalje u ovom delu konvencije, podrazumeva da prema odredbama zakona i propisa koje može doneti, država prijema dopušta ovim licima unošenje i oslobođanje od svih carina, taksa i drugih sličnih dažbina, izuzev troškova uskladištenja, prevoza i troškova sličnih usluga, za sledeće robe i predmete koji su namenjeni isključivo za službenu upotrebu konzulata kojim rukovodi počasni konzularni funkcioner: grbove, zastave, natpise, pečate i štambilje, knjige, službene štampane stvari, kancelarijski nameštaj, kancelarijski materijal i pribor i slične predmete koje konzulatu dostavlja država imenovanja ili koji mu se dostavljaju na njen zahtev.

389

Krivični postupak sadrži sledeće uslove koji, kako vidimo, izmiču definiciji punog imuniteta. Po članu 63 ako je protiv počasnog konzularnog funkcionera pokrenut krivični postupak, on se uvek mora pojaviti pred nadležnim vlastima. Međutim, postupak se obavezno mora voditi s poštovanjem koje se duguje počasnom konzularnom funkcioneru usled njegovog službenog položaja i, sem ako je ovaj uhapšen ili pritvoren, na način kako bi se što manje ometalo obavljanje konzularnih funkcija. Ako je potrebno pritvoriti počasnog konzularnog funkcionera, postupak protiv njega treba da se otvori u najkraćem mogućem roku.³⁹⁰

Zaštita počasnog konzularnog funkcionera je isto tako isključivo usko funkcionalne prirode. Država prijema je obavezna da pruži počasnom konzularnom funkcioneru zaštitu koja može biti potrebna zbog njegovog službenog položaja.³⁹¹

U okvirima ove grupe odredbi slede i uobičajene odredbe o konzularnim olakšicama koje su praktično istovetne kao opisane diplomatske. Oslobođanje od obaveza prijavljivanja stranaca i dobijanja dozvola za boravak. Počasni konzularni funkcioneri, izuzev onih koji u državi prijema obavljaju za svoj račun neku profesionalnu ili trgovinsku delatnost, oslobođeni su svih obaveza

³⁸⁸ Isto, art. 61

³⁸⁹ Isto, art. 62

³⁹⁰ Isto, art. 63

³⁹¹ Isto, art. 64

predviđenih zakonima i propisima države prijema u pogledu prijavljivanja stranaca i dobijanja dozvola za boravak.³⁹² Počasni konzularni funkcioner oslobođen je svih poreza i taksa na naknade i platu koje prima od države imenovanja za vršenje konzularnih funkcija.³⁹³ Potom, u ovoj grupi imamo i oslobađanje od ličnih davanja i službe. Država prijema oslobodiće počasne konzularne funkcionere svakog ličnog davanja i svake javne službe, ma kakve prirode ona bila i vojnih nameta kao što su rekvizicije, kontribucije i vojni smeštaj.³⁹⁴

Na kraju ove celine pravila i normi sledi i stipulacija o fakultativnoj prirodi institucije počasnih konzularnih funkcionera. Svaka država, shodno odredbi člana 68, je slobodna da odluči da li će imenovati ili primati počasne konzularne funkcionere.³⁹⁵

Narednu celinu konvencije predstavlja Glavu IV koja sadrži Opšte odredbe. U ovoj celini su grupisane i regulisane situacije i oblasti koje nisu obuhvaćene klasičnim pomenutim konzularnim odredbama, a imaju opštu prirodu. Konzularni agenti koji nisu šefovi konzulata podležu pravilima: 1. svaka država slobodno odlučuje da li će otvarati ili prihvatiti konzularne agencije pod upravom konzularnih agenata koje država imenovanja nije odredila za šefove konzulata. 2. uslove pod kojima konzularne agencije u smislu ovoga člana mogu obavljati delatnost, kao i privilegije i imunitete koje mogu uživati konzularni agenti koji njima upravljaju, utvrđuju sporazumno država imenovanja i država prijema.³⁹⁶ U skladu sa članom 70 regulisano je vršenje konzularnih funkcija od strane diplomatske misije. Ovde stoji da: 1. odredbe ove konvencije se primenjuju isto tako, ukoliko kontekst to dopušta, na vršenje konzularnih funkcija od strane diplomatske misije; 2. imena članova diplomatske misije koji su određeni za konzularnu sekciju ili koji su na drugi način određeni da vrše

³⁹² Isto, art. 65

³⁹³ Isto, art. 66

³⁹⁴ Isto, art. 67

³⁹⁵ Isto, art. 68

³⁹⁶ Isto, art. 69

konzularne funkcije misije, notifikovaće se ministarstvu inostranih poslova države prijema ili organu koji to ministarstvo odredi; 3. u vršenju konzularnih funkcija diplomatska misija se može obraćati: a) lokalnim vlastima konzularnog područja; b) centralnim vlastima države prijema, ako to dopuštaju zakoni, propisi i praksa države prijema ili međunarodni sporazumi u toj oblasti. 4. privilegije i imuniteti članova diplomatske misije, pomenute u čl. (70)² određuju se pravilima međunarodnog prava koja se odnose na diplomatske odnose.³⁹⁷

Član 71 predviđa: 1. Ukoliko država prijema nije dala dopunske olakšice, privilegije i imunitete, konzularni funkcioneri koji su državljani države prijema ili u njoj imaju svoje prebivalište uživaju, za službene akte obavljene u vršenju svojih funkcija, samo sudski imunitet i ličnu nepovredivost, kao i privilegiju predviđenu u stavu 3 člana 44. U pogledu ovih funkcionera, država prijema je isto tako vezana obavezom predviđenom u članu 42. Ako je krivični postupak pokrenut protiv takvog konzularnog funkcionera, taj se postupak mora voditi, sem ako je funkcioner uhapšen ili pritvoren, na način kako bi se što je moguće manje ometalo vršenje konzularnih funkcija. 2. Ostali članovi konzulata koji su državljani države prijema ili u njoj imaju svoje prebivalište, članovi njihovih porodica i članovi porodice konzularnih funkcionera o kojima je reč u stavu 1 ovog člana, uživaju olakšice, privilegije i imunitete samo u obimu u kome im ih ta država priznaje. Članovi porodice člana konzulata i članovi privatne posluge koji su i sami državljani države prijema ili koji u njoj imaju svoje prebivalište, takođe uživaju olakšice, privilegije i imunitete samo u obimu u kome im ih ta država priznaje. Međutim, država prijema treba da vrši svoju jurisdikciju nad tim licima tako da preterano ne ometa obavljanje funkcija konzulata.³⁹⁸

Kao što je slučaj i kod diplomatske konvencije u tekstu ugovora sledi i opšte pravilo nediskriminacije. Potom, imamo i određivanje odnosa između ove konvencije i drugih međunarodnih sporazuma. Nediskriminacija podrazumava, prema članu 72 da: 1. primenjujući odredbe ove konvencije, država prijema neće praviti diskriminaciju između država; 2. međutim, neće se smatrati

³⁹⁷ Isto, art. 70

³⁹⁸ Isto, art. 71

diskriminacijom: a) činjenica da država prijemna restriktivno primenjuje neku od odredaba ove konvencije zato što se ona tako primenjuje na njene konzulate u državi imenovanja; b) činjenica da države jedna drugoj priznaju, po običaju ili sporazumno, povoljniji postupak nego što to zahtevaju odredbe ove konvencije.³⁹⁹

Najzad, sledstveno članu 73(1) odredbe ove konvencije ne diraju u druge međunarodne sporazume koji su na snazi u odnosima između država strana ugovornica tih sporazuma. Odnosno po stavu 2, nijedna odredba ove konvencije ne može sprečiti države da zaključe međunarodne sporazume kojima bi potvrdile, dopunile ili razvile njene odredbe ili proširile njeno polje primene.⁴⁰⁰

Poslednju celinu normi i pravila ove konvencije sadrže Završne odredbe iz Glave V⁴⁰¹. Ova konvencija biće otvorena za potpisivanje svim državama članicama Organizacije ujedinjenih nacija ili bilo koje specijalizovane ustanove, kao i svim državama članicama Statuta Međunarodnog suda pravde, a i svim drugim državama koje je Generalna skupština Ujedinjenih nacija pozvala da postanu članice Konvencije, i to na sledeći način: do 31. oktobra 1963. godine u Saveznom ministarstvu inostranih poslova Republike Austrije, a zatim do 31. marta 1964. godine, u sedištu UN-a u Njujorku.⁴⁰² Ova konvencija podleže ratifikaciji. Ratifikacioni instrumenti biće deponovani kod Generalnog sekretara UN-a.⁴⁰³ Ova konvencija biće otvorena za pristupanje svim državama koje pripadaju jednoj od četiri kategorije pomenute u članu 74. Instrumenti o pristupanju biće deponovani kod Generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija.⁴⁰⁴

Naposletku, odredbe za stupanje na snagu sadrže: 1. Ova konvencija stupiće na snagu tridesetog dana od dana deponovanja kod Generalnog

³⁹⁹ Isto, art. 72

⁴⁰⁰ Isto, art. 73

⁴⁰¹ Isto, Final Provisions

⁴⁰² Isto, art. 74

⁴⁰³ Isto, art. 75

⁴⁰⁴ Isto, art. 76

sekretara UN-a dvadeset drugog instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju. 2. Za svaku državu koja bude ratifikovala ovu konvenciju ili joj bude pristupila posle deponovanja dvadeset drugog instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju Konvencija će stupiti na snagu tridesetog dana od dana deponovanja instrumenta te države o ratifikaciji ili pristupanju.⁴⁰⁵

Shodno članu 78 Generalni sekretar UN-a će obavestiti države koje pripadaju jednoj od četiri kategorije pomenute u članu 74: a) o potpisivanju ove konvencije i deponovanju instrumenata o ratifikaciji ili pristupanju, shodno čl. 74, 75 i 76; b) o danu stupanja ove konvencije na snagu, shodno članu 77.⁴⁰⁶

Na kraju konvencije sledi i uobičajni član kojim se regulišu verodostojni tekstovi. Tu je utvrđeno da će Original ove konvencije, čiji su engleski, kineski, španski, francuski i ruski tekst podjednako verodostojni, biti deponovan kod Generalnog sekretara UN-a, koji će dostaviti overenu kopiju svim državama koje pripadaju jednoj od četiri kategorije pomenute u članu 74.⁴⁰⁷

VI.3. Diplomatsko pravo Ujedinjenih nacija: Konvencija o privilegijama i imunitetima Ujedinjenih nacija

Diplomatsko pravno uređenje Ujedinjenih nacija se u celini suštinski razlikuje od klasičnog diplomatskog prava izloženog u Konveciji o diplomatskim odnosima (1961). Imuniteti i privilegije su striktno funkcionalne prirode i daju se samo u cilju vršenja poslova Organizacije. Diplomatski status klasičnih svojstava se daje samo najvišim službenicima UN-a (odnosno kod specijalizovnih agencija Direktorima i službenicima P-5), što uz status za Generalnog sekretara, u UN-u uključuje i njegovog zamenika, pomoćnike i direktore odeljenja i uprava. Praksa je pokazala da se ispoljava tendencija da se i ovako definisani statusni imuniteti često dovode u pitanje kroz često nerespektovanje tog posebno utvrđenog statusa, što je naročito vidljivo u krivično - pravnoj oblasti gde imunitet službenika Ujedinjenih nacija ili agencije UN-a, nije u poslednje vreme smatran

⁴⁰⁵ Isto, art. 77

⁴⁰⁶ Isto, art. 78

⁴⁰⁷ Isto, art. 79

(celovito) neprikosnovenim. Poslednji primer sa poznatim hapšenjem Direktora MMF-a (Dominika Š. Kana) jasno ilustruje relativizovanje uvažavanja imuniteta u krivičnom postupku.

Konvencija o privilegijama i imunitetima Ujedinjenih nacija (*Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations*) je usvojena 13. februara 1946. g. (*United Nations Treaty Series* vol. 1), a stupila je na snagu 17. 9.1946. Ova konvencija se smatra dopunom predhodno navedenih konvencija koje regulišu diplomatske odnose, budući da se imuniteti i privilegije dodeljuju i predstavnicima država – članica kod Ujedinjenih nacija, uz one koje poseduju pomenuti međunarodni službenici.

Saglasno članu I Organizacija Ujedinjenih nacija je pravno lice. Ovde se pravna ličnost izričito utvrđuje za Organizaciju UN. Ona može: a) da zaključuje ugovore; b) da stiče i otuđuje pokretna i nepokretna dobra; v) da istupa pred sudovima.⁴⁰⁸ Prema članu II Organizacija ujedinjenih nacija, njena imovina i potraživanje ma gde se nalazila i ma ko bio njihov pritežilac, uživaju sudski imunitet, izuzev ako Organizacija izrično od njega ne odustane u nekom posebnom slučaju. Podrazumeva se, međutim, da odustajanje ne može da se protegne na izvršne mere. Prostorije Organizacije su nepovredive. Njena imovina i potraživanja, ma gde se ona nalazila i ma ko bio njihov pritežalac ne mogu biti predmet premetačine, rekvizicije, zaplene, eksproprijacije ili ma kog drugog oblika izvršne, administrativne, sudske ili zakonodavne prinudne mere. Arhiva Organizacije i, uopšte, svi dokumenti koji joj pripadaju ili koje ona drži, nepovredivi su, ma gde se nalazili. Ne podležući nikakvoj finansijskoj kontroli, finansijskoj uredbi ili moratorijumu ma kakve vrste, a) Organizacija može da ima fondove, zlato ili ma koje devize i da ima otvorene račune u ma kojoj moneti; b) Organizacija može slobodno da vrši transfer svojih fondova, svog zlata ili svojih deviza iz jedne zemlje u drugu ili unutar bilo koje zemlje i da promeni sve devize koje ima u ma koju drugu monetu. U vršenju navedenih prava transakcija i opisanih posedovanja, Ujedinjene nacije uzimaju u obzir svako predstavljanje i stav dat od država – članica, kada je takvo dejstvo korisno i ne šteti interesima

⁴⁰⁸ Vidi General Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations, art. I

Organizacije UN. Organizacija ujedinjenih nacija, njena potraživanja, prihodi i druga imovina su: a) oslobođeni svakog neposrednog poreza. Podrazumeva se, međutim, da Organizacija ne može da traži oslobođenje od dažbina koje ne bi prekoračile uobičajne naplate za troškove javnih službi usluga, komunalnih i sličnih; b) oslobođeni svih carina kao i svih uvoznih i izvoznih dažbina i ograničenja u pogledu predmeta uvezenih ili izvezenih od strane Organizacije ujedinjenih nacija za njenu službenu upotrebu. Podrazumeva se, međutim, da predmeti uvezeni bez naplate carina neće biti prodani na teritoriji zemlje u koju su uvezeni, izuzev pod uslovima koje je prihvatila Vlada te zemlje; c) oslobođeni svih uvoznih i izvoznih zabrana i ograničenja u pogledu njenih publikacija.⁴⁰⁹ UN, generalno, sledstveno odeljku 8, neće tražiti izuzimanje od akciznih dažbina i poreza na pokretnu i nepokretnu imovinu ako ove ulaze u složenu cenu, s izuzetkom važnijih nabavki u službene svrhe, gde članice koje obračunavaju dažbine i poreze, postaju obavezne da povrate ili refundiraju odgovarajuće sume uzete kroz navedene dažbine ili poreze.⁴¹⁰

Kao što je pravno, dalje, uređeno članom III konvencije (*Olakšice u pogledu komunikacija*) za sve svoje službene komunikacije Organizacija ujedinjenih nacija uživa na teritoriji svake članice u najmanju ruku isto tako povoljan postupak kao što je postupak koji se primenjuje na bilo koju drugu vladu, podrazumevajući tu i diplomatsku misiju, odnosno diplomatske olakšice u pogledu poštanskih - komunikacionih prioriteta, tarifa i taksa za poštanske pošiljke, kablograme, telegrame, radio-telegrame, telefotografije, telefonske veze i za druge načine komunikacija, kao i u pogledu novinarske tarife za obaveštavanje štampe i radija. Službena prepiska i drugi načini službenih komunikacija Organizacije ne podležu nikakvoj cenzuri. Organizacija ujedinjenih nacija ima pravo na upotrebu šifre kao i na slanje i primanje pošte po kuririma ili u valizama koje uživaju iste privilegije i imunitete kao i diplomatski kuriri i diplomatske valize.⁴¹¹

⁴⁰⁹ Isto, art. II

⁴¹⁰ Isto, sec. 8

⁴¹¹ Isto, art. III

Članom IV konvencije u vezi sa predstavnicima zemalja članica pri UN-u utvrđuje se sledeće uređenje statusa. Predstavnici članica pri glavnim i pomoćnim organima Ujedinjenih nacija i na konferencijama koje sazivaju Ujedinjene nacije uživaju za vreme vršenja dužnosti u toku putovanja u mesto ili iz mesta gde se održava sastanak, sledeće privilegije i imunitete: a) imunitet od ličnog hapšenja ili zadržavanja i zaplene njihovog ličnog prtljaga kao i, ukoliko se tiče njihovog delovanja u svojstvu predstavnika (podrazumevajući tu govor i pisanje), svaki sudski imunitet; b) neprikosновенost svih pismena i dokumenata; c) pravo upotrebe šifre kao i pravo primanja dokumenata ili prepiske po kuriru ili u zapečaćenim valizama; d) oslobođenje za njih i njihove bračne drugove u pogledu svih ograničenja useljavanja, kao i svih formalnosti prijavljivanja stranaca i svih obaveza nacionalne službe u zemljama koje oni posećuju ili kroz koje prolaze vršeći svoje funkcije; e) iste olakšice u pogledu monetarnih ili deviznih propisa koje su date predstavnicima stranih vlada koji se nalaze u privremenoj zvaničnoj misiji; f) iste imunitete i olakšice u pogledu njihovog ličnog prtljaga kao što imaju i diplomatski agenti; g) i one privilegije, imunitete i olakšice koji nisu u opreci sa gore izloženim, a koje uživaju diplomatski agenti, izuzev specifičnih prava traženja oslobođenja od carine na uvezene robe (sem onih koji čine sastavni deo njihovog ličnog prtljaga), trošarine ili prometne takse na uvezene robe.⁴¹² Da bi se predstavnicima članica kod glavnih ili pomoćnih organa Ujedinjenih nacija i na konferencijama sazvanim od strane Organizacije, osigurala potpuna sloboda govora i potpuna nezavisnost u vršenju njihovih funkcija, oni će i dalje uživati sudski imunitet u pogledu govora i pisanja ili njihove delatnosti za vršenje njihovih funkcija čak i kada prestanu da budu predstavnici članica.⁴¹³ U slučaju da je primena neke dažbine vezana za mesto stalnog boravka onoga na koga se primenjuje, vreme koje će predstavnici kod glavnih i pomoćnih organa Ujedinjenih nacija i na konferencijama sazvanim od strane UN provesti na teritoriji jedne države članice radi vršenja svojih funkcija

⁴¹² Isto, art. IV

⁴¹³ Isto, sec. 12

neće se smatrati kao vreme stalnog boravka.⁴¹⁴ Privilegije i imuniteti su dati predstavnicima članica ne radi njihove lične koristi, već u cilju da se osigura u punoj nezavisnosti vršenje njihovih funkcija u vezi sa Organizacijom. Prema tome, svaka članica ima ne samo pravo već i dužnost da oduzme imunitet svome predstavniku u svim slučajevima u kojima bi, po njenom mišljenju, imunitet sprečavao da pravda bude zadovoljena i u kojima imunitet može biti ukinut bez štete po cilj za koji je dat.⁴¹⁵ Odredbe odeljaka 11, 12 i 13 ovog člana se ne primenjuju na predstavnika u odnosu na vlasti države čiji je on državljanin ili koju on sada predstavlja ili čiji je predstavnik bio.⁴¹⁶ Izraz »predstavnic« upotrebljen u ovom članu obuhvata sve delegate, zamjenike delegata, savetnike, tehničke stručnjake i sekretare delegacije.⁴¹⁷

Poredak za funkcionere i službenike organizacije je pravno predviđen u članu V. Generalni sekretar određuje kategorije funkcionera (međunarodnih službenika) na koje će se primenjivati odredbe ovog člana, kao i člana VII konvencije. On će podneti Generalnoj skupštini njihovu listu, a zatim će o tome obavestiti vlade svih članica. Imena funkcionera koji ulaze u te kategorije se periodično saopštavaju vladama članica. Funkcioneri Organizacije ujedinjenih nacija: a) uživaju sudski imunitet za obavljene poslove koje su izvršili u službenom svojstvu (podrazumevajući tu govor i pisanje); b) biće oslobođeni svakog poreza na platu i honorare primljene od Organizacije ujedinjenih nacija; c) biće oslobođeni svih obaveza koje se odnose na nacionalnu službu; d) na njih se neće primenjivati, kao ni na njihove bračne drugove i članove njihove porodice koje oni izdržavaju odredbe kojima se ograničava useljavanje niti formalnosti prijavlivanja stranaca; e) uživaju u pogledu deviznih olakšica iste privilegije kao i funkcioneri sličnog ranga koji pripadaju diplomatskim misijama akreditovanim kod dotične vlade; f) u doba međunarodne krize uživaju, kao i njihovi bračni drugovi i članovi njihove porodice koje oni izdržavaju iste olakšice i

⁴¹⁴ Isto, sec. 13

⁴¹⁵ Isto, sec. 14

⁴¹⁶ Isto, sec. 15, vidi isto 11, 12, 13

⁴¹⁷ Isto, sec. 16

repatriiranja kao diplomatski predstavnici; g) imaće pravo da, ne plaćaju carinu, uvezu svoj nameštaj i svoje lične stvari prilikom prvog dolaska na dužnost u dotičnu zemlju. Pored privilegija i imuniteta predviđenih u odeljku 18 Generalni sekretar i svi pomoćnici Generalnog sekretara kao i njihovi bračni drugovi i maloletna deca uživaće privilegije, imunitete, oslobođenja i olakšice date, prema međunarodnom pravu, šefovima diplomatskih misija. Ovakve privilegije i imuniteti dati su funkcionerima / službenicima jedino u interesu Ujedinjenih nacija, a ne radi njihove lične koristi. Generalni sekretar moći će i moraće da liši imuniteta funkcionera u svim slučajevima kada bi, po njegovom mišljenju, taj imunitet sprečavao da pravda bude zadovoljena, ukoliko to ne bi naštetilo interesima Organizacije. U pogledu Generalnog sekretara Savet bezbednosti je nadležan da ga liši imuniteta. Organizacija ujedinjenih nacija treba da saraduje stalno sa nadležnim vlastima država članica da bi se olakšalo pravilno funkcionisanje pravosuđa, da bi se osiguralo poštovanje policijskih propisa i da bi se izbegla svaka zloupotreba privilegija, imuniteta i olakšica pomenutih u ovom članu.⁴¹⁸

Eksperti (stručnjaci) UN-a u misijama su predmet posebne pravne regulacije sadržane u narednom članu ove konvencije. Stručnjaci UN (koji nisu funkcioneri i međunarodni službenici o kojima govori član V) kada obavljaju misije za račun Organizacije ujedinjenih nacija uživaju, za vreme trajanja njihove misije, računajući tu i trajanje puta, privilegije i imunitete potrebne za vršenje svojih funkcija u punoj nezavisnosti. Oni posebno uživaju sledeće privilegije i imunitete: a) imunitet od ličnog hapšenja ili zadržavanja i zaplene njihovog ličnog prtljaga; b) sudski imunitet za sva dela koja su izvršili u obavljanju svoje misije (podrazumevajući tu i govor i pisanje). Ta lica zadržavaju ovaj imunitet čak i kada budu prestala da vrše misiju za račun Organizacije ujedinjenih nacija; c) neprikosновенost svih pisama i dokumenata; d) pravo upotrebe šifre kao i pravo primanja pošte kurirom ili u zapečaćenim valizama u svom opštenju sa Organizacijom ujedinjenih nacija; e) iste olakšice u pogledu monetarnih ili deviznih propisa kao i one koje su date predstavnicima stranih vlada u

⁴¹⁸ Isto, art. V

privremenoj službenoj misiji; f) iste imunitete i olakšice u pogledu njihovog ličnog prtljaga koje imaju i diplomatski agenti. Privilegije i imuniteti dati su stručnjacima u interesu Organizacije ujedinjenih nacija, a ne radi njihove lične koristi. Generalni sekretar moći će i moraće da liši imuniteta datog svakom ekspertu u svim slučajevima kada bi, po njegovom mišljenju, taj imunitet mogao da spreči da pravda bude zadovoljena, i kada imunitet može biti ukinut bez štete po interese Organizacije.⁴¹⁹

U skladu sa članom VII izdaju se putne isprave *laissez-passer* Ujedinjenih nacija. Organizacija ujedinjenih nacija može da izdaje *laissez-passer* svojim funkcionerima. Vlasti država članica priznaće i usvojiće ove *laissez-passer* kao punovažnu putnu ispravu. Eventualno davanje viza za ove pasoše mora, tamo gde se ove traže, da bude procesuirano u najkraćem roku, a države mora da olakšaju i najbrže putovanje za nosioce ovih pasoša. Slične olakšice mogu dobiti i eksperti i stručna lica UN-a, koja vrše funkcije Organizacije i bez ovog pasoša, ako poseduju sertifikaciju o putovanju u vršenju funkcija Organizacije.⁴²⁰ Generalni sekretar, pomoćnici Generalnog sekretara i direktori koji putuju za račun Organizacije imaju *laissez-passer* koji im je ona izdala i uživaju iste olakšice kao i šefovi diplomatskih misija.⁴²¹ Odredbe ovog člana mogu biti primenjene na funkcionere istog ranga koji pripadaju specijalizovanim agencijama UN (kada sporazumi koji na osnovu člana 63. Povelje stupe na snagu, a koji određuju odnose agencija i UN-a).⁴²²

Novinu u klasičnom diplomatskom pravu predstavlja član VIII o sporovima. UN treba da uspostave modalitete za rešavanje sporova: a) takvih proisteklih iz ugovora ili onih iz privatno – pravnih izvora odnosno ugovora / sporazuma gde se UN pojavljuje kao ugovornica; b) međunarodnih službenika

⁴¹⁹ Isto, art. VI

⁴²⁰ Isto, art. VII

⁴²¹ Isto, sec. 27

⁴²² Isto, sec. 28

UN-a koji uživaju imunitet, kada im Generalni sekretar ovakav poseban status nije uskratio.⁴²³

Najznačajnije mesto u ovom članu se odnosi na Odeljak 30 u vezi sa interpretacijom konvencije. Po ovom Odeljku sve pravne razlike koje se odnose na interpretaciju i primenu ove konvencije će se upućivati Međunarodnom sudu pravde, izuzev kada se strane u sporu ne saglase o drugačijem rešavanju spora. Ako razlika nastane između UN-a, s jedne, i države – članice, s druge strane, zatražiće se savetodavno mišljenje od suda o svim pravnim pitanjima, pri čemu takvo dobijeno mišljenje od suda ima obavezujuću prirodu za strane u sporu.⁴²⁴

Na kraju ove konvencije slede uobičajene završne odredbe. Konvenija se šalje svim članovima UN na pristupanje. Ovakvo pristupanje ima dejstvo deponovanjem instrumenta akcesije kod Generalnog sekretara UN, odnosno konvencija za svaku članicu stupa na snagu datumom deponovanja instrumenta. Generalni sekretar obaveštava, potom, sve članice UN o svakom deponovanju. Podrazumeva se da države koje su deponovale instrumente imaju kapacitet da ispunjavaju obaveze iz ove konvencije. Najzad, ovde se uključuje važna odredba po kojoj ova konvencija ostaje na snazi između UN i svake članice, gde je UN strana (ugovornica) sve dok je članica sa deponovanim instrumentom član UN-a, ili dok se revidirana konvencija ne odobri od Generalne skupštine UN i članica ne postane ugovornica te revidirane konvencije.⁴²⁵ Generalni sekretar može zaključiti i dopunske sporazume o primeni ove konvencije sa posebnim članicama, koji su uvek predmet odobrenja od Generalne skupštine UN.⁴²⁶

Sagledavajući ovu konvenciju u svojim opštim aspektima vidi se da ona ne sadrži posebno određene diplomatskih imuniteta koje bi bilo kvalitativno drugačije određeno u poređenju sa klasičnim definicijama iz konvencije o diplomatskim odnosima iz 1961. Imuniteti se preuzimaju iz klasičnog diplomatskog prava odnosno iz pravnih običaja.

⁴²³ Isto, art. VIII, sec. 29

⁴²⁴ Isto, sec. 30

⁴²⁵ Isto, Final Article, sec. 35 (vidi isto sec. 31-34)

⁴²⁶ Isto, sec. 36

Ispod nivoa Direktora i rukovodioca odeljenja (rang P-5) postoje i službeni imuniteti za niže službenike kada vrše svoje službene poslove u funkciji ciljeva Organizacije, kojima su pridružene privilegije koje se pre svega odnose na izuzimanje od poreskih i finansijskih obaveza i građanskih dužnosti prema državi u kojoj je locirano sedište organizacije, kao i državi iz koje ovi službenici potiču (odnosno sopstvenoj državi). Diplomatski imunitet službenika koji treba da, po ideji, bude primenjiv na teritorije svih država – članica relativno lako se oduzima odlukom najvišeg organa sekretarijata (odlukom Generalnog sekretara kod UN), ili ako je šef sekretarijata u pitanju (Generalni sekretar) političkom odlukom kolektivnog tela organizacije (kod UN-a odlukom Saveta bezbednosti). Diplomatski imunitet je ovde vidno sužen na striktnu funkcionalnu dimenziju koja ovakva pravna izuzeća od jurisdikcije vezuje za delatnost Organizacije i ispunjenje njezinih delatnih funkcija. Kada se, međutim, radi o posbenom pravnom statusu za samu Organizaciju ovde su privilegije i izuzeća u potpunosti neprikosnovna i ovde je u potpunosti otlikan fakat i ideja da su ove međunarodne organizacije samostalni, ravnopravni i nezavisni subjekti međunarodnog prava. Organizacije koje su nastale pre UN-a, MMF i Međunarodna banka za obnovu i razvoj imale su izričito (statutarno) predviđen pravni subjektivitet (*juridical personality*) odnosno definisane su izričito kao pravna međunarodna lica osnovnim ugovorom. Povelja UN-a u članu 104 određuje da će Organizacija imati na teritoriji svojih članica onu pravnu sposobnost koja je neophodna da vrši svoje funkcije i ciljeve, mada se izričito ne pominje *personality*. U ovom pogledu značajno pojašnjenje donosi odeljak 30 pomenutog člana VIII Konvencije o privilegijama i imunitetima UN-a, gde se zapaža da je ugovornica, pored država – članica, i sama Organizacija koja u ovoj konvenciji stiče izvesne međunarodne ugovorne obaveze prema članicama. To upućuje na shvatanje Povelje UN kao ugovora gde pored država kao ugovornica učesvuje i Organizacija kao ugovorna strana koja na poseban način egzistira u ovom međunarodnom ugovoru ustavnog karaktera. Ugovorno svojstvo Organizacije, kao ugovorne strane i u Povelji UN je kasnije, kao što je poznato, potvrđeno i savetodavnom jurisdikcijom Međunarodnog suda pravde (savetodavnim mišljenjem).

GLAVA VII

DIPLOMATSKA ISTORIJA PRVE I DRUGE JUGOSLAVIJE

VII.1. Uvodne napomene

Razmatranja predhodnih glava ove monografije, koja se odnose pre svega na diplomatsku teoriju i međunarodno i diplomatsko pravo, u nastavku ćemo produbiti i proširiti analizama i razmatranjima novije (konkretne) diplomatske istorije koja je relevantna za jugoslovenske prostore i geopolitički položaj današnje Srbije. Odnosi stare pred-titovske Jugoslavije su uključili analize političkih odnosa evropskih država, ali i odnosa vezanih za SAD i druge velike sile, među kojima je SSSR koji je imao važnu ulogu u determinisanju spoljnih politika na ovim prostorima. Uzeli smo u ovom kontekstu period od atentata na kralja Aleksandra I Karađorđevića u Marselju do raspada SFRJ, imajući u vidu da je za analizu svetske diplomatije od posebnog značaja razmatranje promena broja velikih sila u međunarodnim odnosima i pozicioniranje Jugoslavije i Srbije u međunarodnom ambijentu. Ovde se neprekidno smenjuju savezništva u zavisnosti od promena u kvalitetu i kvantitetu velikih sila ili koalicija koje ove okupljaju. Izvesno ograničenje na balkanski i evropski prostor se delimično prevazilazi kroz razmatranje i analizu uloge Nesvrstanih gde se istorijsko tumačenje jugoslovenskog prostora stavlja u nešto širi kontekst globalne politike, gde se Nesvrstani pokret razvija kao protiv-teža blokovskom svrstavanju i ovde imamo opštiju analizu globalnog političkog sistema odnosa. Imajući ovo u vidu, mada ograničeni balkanskim i evropskim prostorom, i relativno kratkim periodom od 1934.g do 1992. g. mi dobijamo dovoljno uvida u celinu zakonitosti preobražaja međunarodnog sistema i posledičnih promena jugoslovenske ili srpske diplomatije, da bi smo mogli u punoj meri dervirati bitnije zaključke o prirodi praktične diplomatije koja bi se uklopila u predhodno iznetu celinu opšte teorije i nauke o diplomatiji.

VII. 2. Spoljna politika Prve Jugoslavije od marsejskog atentata do aprilskog rata, 1934 – 1941.

Posle pogibije kralja Aleksandra I Karađorđevića u Marselju, 1934. godine, Jugoslavija nije menjala kurs spoljne politike prema Francuskoj i Velikoj Britaniji. Jugoslavija se i dalje oslanjala u spoljnoj politici na Francusku i Veliku Britaniju. Jugoslovensko javno mnjenje je sa pažnjom čekalo šta će Velika Britanija i Francuska da kažu o ubistvu kralja Aleksandra u Marselju. Na Kraljevom pogrebu u Beogradu Biro Male Antante je konstatovao da je atentat u Marselju delo spoljne politike, ne samo protiv Jugoslavije, već i ondašnjeg evropskog poretka. Sve članice Balkanskog saveza i Male Antante su izjavile da stoje iza Jugoslavije. Velika Britanija, bez davanja ikakvih izjava, angažovala je iz svoje sredozemne flote u Jadranu , dva velika bojna broda, koji su usidreni u splitskoj luci, pri povratku razarača Dubrovnik sa telom kralja Aleksandra I Karađorđevića u Jadransko more, dočekali kralja Aleksandra i pozdravili ga grmljavinom iz topova. Ovakav potez Velike Britanije pri povratku mrtvog kralja Aleksandra u Jadran manifestovao je britansko neraspoloženje prema italijanskim pretenzijama na Dalmaciju i istovremeno je predstavljao podršku teritorijalnom integritetu prve Jugoslavije.⁴²⁷

Nakon Marsejskog atentata Francuska menja politiku prema Jugoslaviji i ostalim članicama Male Antante i Britanskog sprazuma približavanjem Italiji. U vreme Marsejskog atentata međunarodna pozicija Francuske na političkom polju bila je u opadanju. Ugrožena od Nemačke, Francuska je izlaz našla u savezu sa Italijom. Sve vreme postojanja jugoslovenska vlada Bogoljuba Jevtića se oslanjala u spoljnoj politici na Francusku. Bogoljub Jevtić je tvorac navodno poslednjih Aleksandrovih reči: „Čuvajte Jugoslaviju i prijateljstvo sa Francuskom.“ Francusko-italijansko približavanje nije odgovaralo interesima spoljne politike Bogoljuba Jevtića, koja je bila uporna u zahtevima da se kazne krivci za marsejski zločin. Međutim, svi napori Jevtićeve vlade po tom pitanju, i

⁴²⁷ S. Vlahović: Pogibija kralja Aleksandra Karađorđevića u Marselju 1934. godine, „Politička revija“, 2 / 2004, Beograd, 2004. str. 277.

pred Društvom naroda u Ženevi, gde je traženo da se istraga za marseljski zločin proširi, pored Mađarske i Austrije, još i na Italiju, nisu urodili plodom, jer Francuska, kojoj je bilo stalo do prijateljstva sa Italijom, odbila je da pomaže zahteve vlade Bogoljuba Jevtića da se italijanska vlada okrivi za Marseljski atentat.⁴²⁸

U vreme kada su tradicionalni saveznici Jugoslavije Velika Britanija i Francuska, u spoljnoj politici popuštali Nemačkoj i Italiji, i poremećenosti kolektivnog sistema bezbednosti, zasnovanog na Versaju 1919. godine u razgovorima 6-7. januara 1935. godine u Rimu između šefa Francuske diplomatije P. Laval i Musolinija, raspravljano je, pored ostalog, pitanje Etiopije, odnosa Italije sa Malom Antantom i zaključenje Dunavskog pakta. Povodom francusko-italijanskog sporazuma od 7. januara 1935. godine u Rimu u Ljubljani su 11. januara 1935. godine, zasedali kao predstavnici država Male Antante, ministri inostranih poslova Rumunije Titulesku, Čehoslovačke Beneš i Jugoslavije Jevtić i razmatrali francusko-italijanski sporazum od 7. januara 1935. godine. Zaključenjem francusko-italijanskog sporazuma od 7. januara 1935. godine Jugoslavija i ostale članice male Antante su s pravom strahovale da se Francuska i Italija ne nagode u spoljnoj politici protiv interesa članica Male Antante.

U vreme popuštanja Francuske i Velike Britanije, Nemačkoj i Italiji i kršenje odredba Versajskog mirovnog ugovora Velika Britanija je prekršila odredbe Versajskog mirovnog ugovora kada je bez odobrenja ostalih potpisnika toga ugovora, 18. juna 1935. godine zaključila sporazum sa Nemačkom po kome je odobrila Nemačkoj pomorsko naoružanje. Britansku spoljnu politiku po pitanju naoružanja Nemačke osuđivala je Jugoslavija i druge države članice Društva naroda. U vremenu kada su velike sile pružale potporu nemačkom naoružanju, a Nemačka i Italija pružale potporu naoružanju Austrije, Bugarske i Mađarske, Jugoslavija i ostale članice Male Antante i Bliskog sporazuma bile opterećene pitanjem bezbednosti svojih suvereniteta i teritorijalnih integriteta.

⁴²⁸ M. Stojadinović: Ni rat, ni pakt, Rijeka, 1970, str. 301.

Svi napori država Male Antante i Balkanskog sporazuma u pravcu sprečavanja oružanja Nemačke, Mađarske i Bugarske nisu urodili plodom.⁴²⁹

Padom vlade Bogoljuba Jevtića i dolaskom Milana Stojadinovića na čelo jugoslovenske vlade i inostranih poslova, 24. juna 1935. godine, započela je prekretnica u jugoslovenskoj spoljnoj politici. Iako je Stojadinovićeva vlada nastavila sa unitarističkom ideologijom, sa njenim obrazovanjem završila se jedna etapa u spoljnoj politici Jugoslavije.⁴³⁰ Sagledavši bitne promene u Evropi Milan Stojadinović se, vodeći spoljnu politiku, udaljio od starih saveznika i prišao Nemačkoj i Italiji, jer je oslanjanje Jugoslavije u spoljnoj politici na Nemačku i Italiju više odgovaralo interesima Jugoslavije. Stojadinović je „uvideo da Jugoslovenska privreda može učiniti mnogo više u saradnji sa Nemačkom i Italijom, nego Britanijom i Francuskom“.⁴³¹ Spoljna profašistička politika Milana Stojadinovića nije odgovarala politici Francuske i članicama Male Antante i Balkanskog sporazuma. Manifestujući svoje diktatorske sklonosti, Stojadinović je, po uzoru na Hitlera i Musolinija, manifestovao ambiciju da postane jugoslovenski „duče“ te je podsticao pripadnike svoje Jugoslovenske radikalne zajednice da ga nazivaju vođom, i formirao odrede zelenih košulja kao svoje lične formacije.⁴³²

Jugoslovenska vlada Milana Stojadinovića nije bila uporna u zahtevima da se kazne krivci za marseljski zločin, već je nastojala da se istina o ubistvu kralja Aleksandra I Karađorđevića u Marselju nikako ne otkrije i da se cela stvar po tom pitanju što pre okonča. Takav odnos jugoslovenske vlade Milana Stojadinovića prema marseljskom atentatu, je odgovarao politici Velike Britanije i Francuske. U Društvu naroda, Velika Britanija i Francuska su predložile da se cela stvar oko pitanja marsejskog atentata privede kraju i skine s dnevnog reda.

⁴²⁹ M. Vanku: Srpsko-jugoslovensko-rumunski odnosi kroz vekove, Beograd, 2005. str. 44-46.

⁴³⁰ M. Petranović, M. Zečević: Jugoslavija 1919/1988 – Tematska zbirka dokumenata, Beograd, 1988. str. 361.

⁴³¹ B. Nadoveza, Milan Stojadinović: Politička, privredna i pravna misao, Beograd, 2007, str. 41.

⁴³² M. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 367.

Na drugom suđenju za marsejski zločin, februara 1936. godine, novi advokat odbrane terorista je, bez prisustva svedoka iz redova Srba i Jugoslovena, stalno napadao „srpsku brutalnost“ i aklamirao Paveliću i ostalim teroristima kao borcima za slobodu. Porota je ubistvo kralja Aleksandra proglasila zločinom, a zločince osudila na večitu robiju.

Bez porote sudija Monsier Loison dekretom je osudio Pavelića, Kvaternika i Perčeca na smrt i konfiskaciju njihove imovine.⁴³³

Posle napada Italije na Evropu, članicu Društva naroda, 2. oktobra 1935. godine, usvojila predložene sankcije protiv Italije. Jugoslavija kao članica Društva naroda je prihvatila sankcije protiv Italije bez ikakvog neprijateljskog raspoloženja prema Italiji. Ovaj stav Jugoslavije bio je pravilno shvaćen u Italiji, i on je dobrim delom doprineo zaključenju jugoslovensko-italijanskog sporazuma. Značajan doprinos u pravcu poboljšanja jugoslovensko-italijanskog odnosa dala je vlada g. dr Milana Stojadinovića što je prihvatila ponudu Italije za mirenje.

U pravcu poboljšanja jugoslovensko-italijanskih odnosa je italijanski ministar u Beogradu, grof Viola di Kampalto, 13. novebra 1935. godnine, dao izjavu. „Tako reći svakoga dana – rekao je on - rešavam administrativnim putem sa jugoslovenskom vladom niz pitanja, i to pitanja, koja su u prošlosti smetala našim odnosima. Imamo utvrđen program saradnje. Treba da se oslobodimo ostatka prošlosti. Iz njih ćemo izaći polako, ali sigurno.“⁴³⁴

Doprinos jugoslovensko-italijanskom pomirenju dala je Francuska uticanjem na dr Milana Stojadinovića da prihvati pomirenje sa Italijom. Povodom novog trgovinskog sporazuma između Jugoslavije i Italije, od 1. oktobra 1936. godine, dr Stojadinović je, pored ostalog, u izjavi istakao značaj proširenja i trgovinskih i privrednih veza između Jugoslavije i Italije. Kada je 1. novembra 1936. godine Musolini u svom čuvenom Milanskom govoru uputio Jugoslaviji predlog za zbližavanje, dr Stojadinović je primio ruku i u odgovoru Musoliniju, 4. februara 1937. godine, u ekspozeu koji je dao pred finansijskim odborom

⁴³³ S. Vlahović, op.cit, str. 280.

⁴³⁴ B. Nadoveza, op.cit, str. 46.

skupštine Jugoslavije, istakavši da je Italija jedan od interesantnijih suseda Jugoslavije.⁴³⁵

Vodeći realnu sopstvenu spoljnu politiku, Stojadinović, od 1937. godine, uspostavlja odnose prijateljstva sa balkanskim susedima.

Pakt sa Bugarskom o nerazrušivom prijateljstvu Stojadinović je zaključio pod uticajem Britanaca, 24. januara 1937. godine. Zaključenjem Pakta o večnom prijateljstvu sa Bugarima, 24. januara 1937. godine, Stojadinović je iskreno mislio da će eliminisati tradicionalno neprijateljstvo između Bugarske i Srba, uglavnom zbog teritorijalnih problema. Paktom o večnom prijateljstvu između Jugoslavije i Bugarske je onemogućeno da Bugarska javno ističe pretenzije prema delovima Jugoslavije, konkretnije prema srezovima koji su se posle Prvog svetskog rata našli u sastavu jugoslovenske države, i Makedonije, koju je bugarska buržoazija u duhu sanstefanske Bugarske tretirala kao svoju zemlju, a na Makedonce je gledala kao Bugare. I pored Pakta o večnom prijateljstvu bugarska propaganda u duhu sanstefanske Bugarske prema delovima Jugoslavije je tajno nastavljena.⁴³⁶ Pakt o večnom prijateljstvu između Jugoslavije i Bugarske, od 24. januara 1937. godine, prihvaćen je od članica Balkanskog sporazuma sa oduševljenjem za stvar balkanske sloge i uticao je na snaženje Balkanskog sporazuma. Nažalost, Pakt o večnom prijateljstvu je bio kratkog veka zbog neprijateljskog odnosa bugarske prema Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu.

Ugovor između Jugoslavije i Italije je potpisan 25. marta 1937. godine, sporazum je utvrđen pet godina. Sporazum se zasnivao na uzajamnom poštovanju granica, kao i primorskih granica obeju država na Jadranskom moru, odricanju od rata kao političkog sredstva u međusobnim odnosima. i na neutralnosti u slučaju neizazvanog napada od strane jedne ili više država na Jugoslaviju ili Italiju. Jugoslovensko-italijansko zbližavanje je blokiralo rešenje tzv. hrvatskog pitanja, uskrativši Italiji da aktivno pruža podršku Hrvatskoj seljačkoj stranci. Poseban značaj za Jugoslaviju ima odredba sporazuma o

⁴³⁵ Isto, str. 46-47.

⁴³⁶ M. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 369.

zabrani ustaške aktivnosti na teritoriji Italije, koja je bila uperena protiv teritorijalnog integriteta Jugoslavije.

Istovremeno, 25. marta 1937. godine, u Beogradu je potpisan dopunski trgovinski sporazum između Jugoslavije i Italije, koji je omogućio proširenje privredne saradnje i povećanje spoljne trgovine između Jugoslavije i Italije.⁴³⁷

Sklapanje bilateralnih sporazuma Jugoslavije sa Bugarskom i Italijom, 1937. godine bilo je u funkciji evropske bezbednosti.

Paralerno sa zблиžavanjem sa Bugarskom i Italijom, Milan Stojadinović se trudio u spoljnoj politici da Jugoslavija stekne i prijateljstvo Nemačke. Stojadinovićevo zблиžavanje sa Hitlerovom Nemačkom mu je stvorilo oštru opoziciju u srpskom narodu i kod Francuza i Engleza. Okupiran potrebom obezbeđenja mira i blagostanja u Jugoslaviji Stojadinović se zблиžio sa Nemačkom računajući da će moći lavirati između suprotstavljenih blokova antagonističkih sila. Politikom jugoslovensko-nemačkog prijateljstva Milan Stojadinović je, između ostalog želeo da pridobije i nemačku nacionalnu manjinu u Jugoslaviji (preko pola miliona ljudi) i da zaštiti Jugoslaviju od eventualnog nemačkog napada. U vreme sankcija protiv Italije razvili su se jugoslovensko-nemački trgovinski odnosi i Nemačka je predstavljala odličnu pijacu za višak jugoslovenskih poljoprivrednih proizvoda.

Godine 1936. Jugoslavija je postavila privredne veze sa Nemačkom na čvrstu osnovu i uspostavila potpuno normalne političke odnose sa Nemačkom.⁴³⁸

O jugoslovensko-nemačkom zблиžavanju svedoči i odnos Jugoslavije u spoljnoj politici prema Nemačkoj u vreme kada je Nemačka vodeći agresivnu politiku otkazivala svoje obaveze iz Versajskog ugovora. Ilustracije radi o odnosu oficijalnih jugoslovenskih krugova prema agresivnoj politici nacističke Nemačke svedoči njihov odnos prema Nemačkoj u vreme nemačke akcije na Rajni, 1936. godine. Nemačke trupe su, 7. marta 1936. godine, protivno članovima 42. i 43. Versajskog mirovnog ugovora i Lokalnog ugovora okupirale Rajnsku demilitarizovanu zonu. Ovaj Hitlerov agresivni ispad zaprepastio je

⁴³⁷ Isto, str. 370; M. Stojadinović, op.cit, str. 417-418.

⁴³⁸ B. Nadoveza, op.cit, str. 48-49.

svetsko javno mnjenje. Nažalost, Francuska i Velika Britanija nisu ništa preduzele za sprečavanje nemačke akcije na Rajni. Kao izgovor za kršenje međunarodnih obaveza Versajskog ugovora i lokalnog ugovora nacisti su se pozivali na skalpanje francusko-sovjetskog Pakta o uzajamnoj pomoći, od 2. maja 1935. godine i čehoslovačko-sovjetskog Pakta o uzajamnoj pomoći, od 16. maja 1935. godine.

Protiv ulaska nemačkih trupa u Rajnsku zonu sledila je reakcija nekih saveznika Francuske, kao što su Poljska, Čehoslovačka, Rumunija i Sovjetski Savez, davanjem podrške Francuskoj da se spreči nemačka akcija na Rajni.

Oficijalni jugoslovenski politički krugovi povodom nemačke akcije na Rajni 1936. godine, zauzeli su rezervisan stav.⁴³⁹ Odnos Jugoslavije prema Nemačkoj povodom nemačke akcije na Rajni bio je u neskladu sa politikom njenih saveznika iz Balkanskog sporazuma, Male Antante i Francuske. Na zajedničkom sastanku Balkanskog sporazuma i Male Antante 11. marta 1936. godine, u Ženevi je usvojen stav da se svim sredstvima štiti primena lokalnog ugovora. Posle ovog zajedničkog skupa, ministar spoljnih poslova Rumunije Titulesku je u ime Male Antante, u saopštenju za štampu dao izjavu da se Mala Atanta stavlja bezuslovno na stranu Francuske po pitanju otkazivanja Lokalnog ugovora od strane Nemačke. Kako ova izjava nije odgovarala Stojadinoviću, došlo je do demarša Tituleskove izjave.

Po nalogu Milana Stojadinovića jugoslovenski poslanik u Parizu B. Purić je učestvovao na zasedanju Saveta Društva naroda u Londonu, od 14 do 24. marta 1936. godine. Dajući direktive Puriću, Stojadinović mu je predočio da ne dolazi u obzir nikakvo eksponiranje Jugoslavije protiv Nemačke i da stavi doznanje Titulesku da bez prethodnog ovlašćenja ne daje izjave u ime Jugoslavije da ne bi Jugoslavija na takve izjave morala reagovati demantima.

Savet društva na zasedanju u Londonu, od 14 do 24. marta 1936. godine, doneo je Nacrt rezolucije, u kome se konstatuje povreda Versajskog mirovnog ugovora i Lokalnog ugovora od strane Nemačke. Realizujući svoju

⁴³⁹ M. Vanku, op.cit, str. 52-54.

agresivnu politiku Nemačka se nije obazirala na Nacrt rezolucije Savet Društva naroda i ovoga puta nije bila kažnjena.⁴⁴⁰

Na sastanku šefova država saveza Male Antante: predsednika Čehoslovačke Eduarda Beneša, Jugoslavije kneza Pavla Karađorđevića i Rumunije kralja Karla I, od 6. do 5. juna 1936. godine, u Bukureštu, prihvaćen je čehoslovački predlog o proširenju ugovorenih obaveza saveza Male Antante. Predsednik Ministarskog saveta ministar inostranih poslova Jugoslavije Milan Stojadinović nije prisustvovao ovom sastanku jer mu nije odgovaralo da se Jugoslavija eksponira protiv politike nacističke Nemačke i fašističke Italije. Ideja o uzajamnoj pomoći za odbranu os svih agresija je bila na dnevnom redu zasedanja Saveta Male Antante, od 13. do 14. septembra 1936. god., u Bratislavi. Protiv predloga čehoslovačke vlade o uzajamnoj pomoći za odbranu svih agresija bili su Milan Stojadinović i novi ministar inostranih poslova Rumunije Viktor Antonesku.

U cilju odobravanja na političkoj sceni nezaključenje pakta o uzajamnoj pomoći Male Antante Milan Stojadinović je na svoje traženje obezbedio mišljenje General štaba Jugoslavije, od 21. januara 1937. godine, u kome je stajalo da nije u interesu Jugoslavije da prihvati predlog o zaključenju pakta o uzajamnoj pomoći Male Antante. Privučene u interesnu sferu totalitarnih država Jugoslavija i Rumunija su bile protiv zaključenja pakta uzajamne pomoći između država Male Antante, i Male Antante sa Francuskom. Na zasedanju Stalnog saveta Male Antante, 1-2 aprila 1937. godine, u Beogradu, i na zasedanju, 30-31. avgusta 1937. godine, u Sinaji, pitanje novih paktova Male Antante bilo je odloženo za kasnije, a na kasnijim zasedanjima ovo pitanje nije bilo nikada uvršteno u dnevni red.⁴⁴¹

Poboljšanju jugoslovensko-nemačkih odnosa je doprineo i sporazum koji je Jugoslavija potpisala sa Nemačkom 3. septembra 1936. godine. Intezivni razvoj uzajamne spoljne trgovine između Jugoslavije i Nemačke je poboljšan 1. aprila 1937. godine, kada je stupio na snagu novi sporazum o regulisanju

⁴⁴⁰ Isto, str. 53-55.

⁴⁴¹ Isto, str. 55-57.

jugoslovenskog platnog prometa sa Nemačkom, sa kojim je jugoslovenski izvoz u Nemačku bio organski povezan za jugoslovenskim uvozom iz Nemačke.⁴⁴²

Realizujući ciljeve svoje spoljne politike, dr Milan Stojadinović je preduzeo brojna putovanja u inostranstvo, kako kod tradicionalnih prijatelja, tako i kod fašističke Italije i nacionalističke Nemačke. U oktobru 1937. godine Stojadinović je posetio Pariz i London, a u decembru 1937. godine Rim. U Parizu je Milan Stojadinović, 12. oktobra 1937. godine, potpisao produženje Pakta o prijateljstvu između Jugoslavije i Francuske, zaključenog 1927. godine, za daljih pet godina. Za vreme diplomatskih putovanja u inostranstvo, predsednik jugoslovenske vlade i ministar inostranih poslova dr Milan Stojadinović je svuda u inostranstvu dostojanstveno ispoštovan.

Poseban domet ove diplomatske aktivnosti Milana Stojadinovića u funkciji ekonomskih i političkih interesa Jugoslavije je njegova poseta Nemačkoj, glavnom potrošaču jugoslovenskih privrednih proizvoda, januara 1938. godine. Nisu samo posete Milana Stojadinovića evropskim društvima bile vezane za političke i ekonomske interese Jugoslavije, već i brojne posete stranih državnika i uglednih ličnosti iz inostranstva Jugoslaviji, Beogradu i lično Milanu Stojadinoviću.⁴⁴³

Oslonac spoljne politike i kičme Kraljevine Jugoslavije u vreme Milana Stojadinovića bila je Jugoslovenska vojska. U vreme Milana Stojadinovića došlo je do razvoja ratne industrije i modernizacije Jugoslovenske armije. Vojni vrh Jugoslovenske vojske je realno sagledavao da je Jugoslavija vojno nespremna da se suprostavi eventualnoj nemačkoj agresiji na Jugoslaviju.⁴⁴⁴ 13. marta 1938. godine, nacistička Nemačka je nasilno prisedinila Austriju. Anšlusom Austrije od strane Nemačke, Kraljevina Jugoslavija je dobila za suseda Nemačku, što je u Jugoslaviji izazvalo veliku zabrinutost. Predsednik Jugoslovenske vlade i ministar inostranih poslova Milan Stojadinović je prihvatio priključenje Austrije Nemačkoj, marta 1938. godine, računajući da time nije

⁴⁴² B. Nadoveza, op.cit, str. 49.

⁴⁴³ Isto, str. 55-57.

⁴⁴⁴ M. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 373.

ugrožena bezbednost Jugoslavije, i da je eliminisana opasnost od obnove Habsburške Monarhije.⁴⁴⁵

Nemački osvajački planovi bili su upereni protiv bezbednosti Čehoslovačke, 29. septembra 1938. godine, u Minhenu su se sastali predstavnici, Francuske, Velike Britanije, Nemačke i Italije i 30. septembra 1938. godine sporazumeli da Čehoslovačka ustupi sudetsku oblast kao deo svoje teritorije Nemačkoj, uz prihvatanje čehoslovačke vlade, i garancije Francuske i Velike Britanije da se sačuva suverenitet i teritorijalni integritet preostalog dela Čehoslovačke. Diktatom četiri evropske sile u Minhenu o rasparčavanju suverene čehoslovačke države, članice Male Antante, savez Male Antante je prestao da postoji. bez saglasnosti garanta Francuske i Velike Britanije, Nemačka je 15. marta 1939. godine, okupirala i preostali deo čehoslovačke teritorije.⁴⁴⁶

Posle podnošenja ostavke Milana Stojadinovića na položaju predsednika jugoslovenske vlade, februara 1939. godine, predsednik jugoslovenske vlade postao je Dragiša Cvetković. Jugoslovenska vlada Dragiše Cvetkovića nastavila je Stojadinovićevu spoljnu politiku. Za vreme vlade Dragiše Cvetkovića Jugoslavija je odolevala presiji Nemačke i Italije da napusti Društvo naroda. Vodeći spoljnu politiku neutralnosti, Jugoslavija se javno deklarirala da će u eventualnom ratu ostati po strani, što je odgovaralo interesima nacističke Nemačke, čiji je uticaj u Kraljevini vidno porastao posle okupacije Čehoslovačke, 1939. godine.⁴⁴⁷

Vlada Cvetković-Maček i knez Pavle uspostavili su tesne političke i ekonomske odnose sa Nemačkom smatrajući da će tako očuvati nezavisnost Jugoslavije. Politička situacija u Evropi od 1939. godine se sve više komplikuje osvajanjem tuđih teritorija od strane Nemačke i Italije. Italija je, zauzimanjem Albanije 7. aprila 1939. godine, uspostavila novo uporište za dalju ekspanziju na Balkanu. Jugoslavija je posle okupacije Albanije, aprila 1939. godine, sem juga,

⁴⁴⁵ Isto, str. 371.

⁴⁴⁶ M. Vanku, op.cit, str. 91.

⁴⁴⁷ M. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 438.

prema Grčkoj, bila pod pritiskom Nemačke, Italije i ostalih revizionističkih država. Teritorija Jugoslavije je bila izložena čestim upadima kačačkih bandi iz Albanije. Na Kosovu i Metohiji i drugim jugoslovenskim krajevima, gde su živeli Albanci, uz podršku Italije, raspirivana je iredentistička aktivnost za prisjedinjenje tih krajeva Albaniji. U Bugarskoj su učestali zahtevi legalnih emigrantskih organizacija za prisjedinjenje delova jugoslovenske teritorije, uz prikrivenu podršku bugarske vlade. Povećana aktivnost ovih organizacija usledila je dolaskom na vlast u Bugarskoj germanofilske vlade Bogdana Filova. Držeći se politike priključenja Makedonije Bugarskoj, Makedonci su tretirani kao Bugari. Ohrid je tretiran kao bugarsko svetište u istoriji. Tako nekadašnja Ohridska arhiepiskopija je smatrana bugarskom crkvom. Vezana i Paktom o večnom prijateljstvu iz 1937. godine zvanična Bugarska, i ako se nije javno deklarirala po makedonskom pitanju, praktično je pomogla zahteve za prisajedinjenjem Makedonije Bugarskoj, i terorističku aktivnost VMRO Ivana Vanče Mihajlova na tlu Makedonije protiv Jugoslavije.⁴⁴⁸

Godine 1940. ugašen je Balkanski sporazum, a 13. oktobra 1940. godine, šef države Rumunije, general Jon Antonesku otkazao je članstvo Rumunije u Balkanskom sporazumu. Ubrzo 28. oktobra 1940. godine, fašistička Italija je napala Grčku. Kako je grčka armija nanela velike poraze italijanskoj vojsci u Grčkoj, po odluci Hitlera Italiji je pritekla u pomoć Nemačka kada je, 6. aprila 1941. godine, napala Grčku preko Bugarske i Jugoslavije.⁴⁴⁹

Napadom Nemačke na Poljsku, 1. septembra 1939. godine, počeo je Drugi svetski rat. Francuska i Britanska vlada su 3. septembra 1939. godine objavile rat Nemačkoj. Ulaskom drugih država u rat, rat je prerastao u svetski sukob. Sve do Aprilskog rata 1941. godine Kraljevina Jugoslavija nije bila učesnica u Drugom svetskom ratu. Sve vreme, od početka rata 1939. godine, i širenjem njegovih dimenzija bile su zainteresovane da privuku Jugoslaviju na svoju stranu, ne samo fašističke države, već i zapadne demokratske države.

⁴⁴⁸ Isto, str. 439-440.

⁴⁴⁹ M. Vanku, op.cit, str. 103.

Savez totalitarnih država Nemačke, Italije i Japana učvršćen je 27. septembra 1940. godine potpisivanjem ugovora o savezništvu, poznatog kao Trojni pakt. Osnovni cilj saveza bio je nasilna promena granica i teritorijalno proširenje saveznika na račun suvereniteta i teritorijalnog integriteta mnogih država. Pored ostalih, Trojnom paktu su pristupile i države u okruženju Jugoslavije: Mađarska 20. novembra 1940., Rumunija 23. septembra 1940. i Bugarska 1. marta 1941. godine.⁴⁵⁰

Posle pristupanja Mađarske Trojnom paktu 12. decembra 1940. godine su potpisali Ugovor o prijateljstvu s Mađarskom Aleksandar Cincar- Marković, u ime Jugoslavije, i prof. Ištvan Čaki, ministar inostarnih poslova Kraljevine Mađarske. Ne obazirujući se na ugovor o prijateljstvu sa Jugoslavijom Mađarska je čekala zgodnu okolnost da prisjedini sebi jugoslovenske teritorije koje je izgubila na osnovu Trijanonskog ugovora.⁴⁵¹

Protiv profašističke politike vlade Cvetković-Maček i kneza Pavla bila je jugoslovenska opozicija sastavljena od prozapadno orjentisanih elemenata. Prvi oštrij sukob između vladjuće i opozicione jugoslovenske grupe nastao je u proleće, u vreme nemačke ofanzive na Zapadu. U to vreme, pod uticajem brojnih agenata i prozapadnih agitatora, osobito francuskih, kao i zbog aktivnosti prozapadno orjentisane jugoslovenske opozicije, počinje da jača propaganda u korist zapadnih država.

Nakon kapitulacije Francuske (1940) propagandu u korist zapadnih sila u Jugoslaviji organizuje London. Zbog čvršćeg vezivanja za Nemačku jugoslovenske vlade Cvetković-Maček i kneza Pavla, engleska vlada je donela odluku o većem prisustvu u Jugoslaviji, zahtevajući za to pomoć SAD-a, koje su već bile zainteresovane za situaciju u Jugoslaviji i Evropi i bile orjentisane na strani pobeđe zapadnih demokratskih država u borbi protiv fašističkih država.

Velika Britanija je uz upotrebu svi raspoloživih sredstava vršila pritisak na vladajući krug u Jugoslaviji, na čelu sa knezom Pavlom i vladom Cvetković-Maček da spreči pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. Istovremeno Velika

⁴⁵⁰ Isto, str. 102.

⁴⁵¹ M. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 452.

Britanija je organizovala akciju priprema za nasilno svrgavanje sa vlasti vlade Cvetković-Maček i kneza Pavla. Za ovu drugu soluciju Britanci su u Jugoslaviji pronašli oslonac u prozapadnim elementima u opzicionim političkim strankama i vojsci.⁴⁵²

Nemačka je planirala da Jugoslaviju pridobije mirnim putem na stranu fašističkih država, uviđajući ne samo strateški značaj Jugoslavije za vođenje rata, već i značaj Jugoslavije kao eksploatacione baze za potrebe nemačke ratne i mirnodopske privrede.⁴⁵³

Po ugovorenom sastanku tajno su se sastali Hitler i knez Pavle 4. marta 1941. godine u Berghofu. Sa knezom Pavlom je u Berghofu bio i Cincar-Marković bez bez znanja ostalih namesnika. Hitlerovi zahtevi za kenza Pavla da Kraljevina Jugoslavija pristupi trojnom paktu, izazvali su kolebanje kneza Pavla. Smatrajući da će Jugoslavija pristupanjem Trojnom paktu sačuvati svoju nezavisnost knez Pavle je 6. marta 1941. godine, na sednici Krunskog saveta, dao saglasnost za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu. Krunski savet je 20. marta 1941. godine preporučio vladi Jugoslavije da potpiše protokol o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu.⁴⁵⁴ Protokol o pristupanju Jugoslavije trojnom paktu u dvorcu Belvedere u Beču potpisali su u ime Kraljevine Jugoslavije Dragiša Cvetković i Aleksandar Cincar-Marković. Tajnim notama Nemačka je dala garancije Jugoslaviji kao što je dala državama koje su pristupile Trojnom paktu: Rumuniji, Mađarskoj i Bugarskoj. Ministar inostranih poslova Nemačke Joahim fon Reben trop je 25. marta 1941. godine u Beču u ime nemačke vlade dao izjavu da će nemačka vlada uvek poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije. U cilju poštode Jugoslavije od učešća u ratu potvrđen je i sporazum da Nemačka i Italija neće sa svoje strane podneti nikakav zahtev Jugoslaviji za vojnu pomoć.⁴⁵⁵

⁴⁵² N. Milovanović, Vojni puč i 27. mart 1941, Beograd, 1960, str. 19-20.

⁴⁵³ M. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 479.

⁴⁵⁴ Isto, str. 456.

⁴⁵⁵ Isto, str. 452.

Povodom potpisivanja protokola o pristupanju Jugoslavije trojnom paktu ogorčeni jugoslovenski narod je organizovao demonstracije od 25. do 27. marta 1941. godine.

Vesti o reakciji naroda u Jugoslaviji protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu burno su odjeknule u inostranstvu. Vojni puč 27. marta 1941. godine u Jugoslaviji je rezultat spoljne politike Velike Britanije orjentisane za nasilno svrgavanje sa vlasti u Jugoslaviji kneza Pavla i jugoslovenske vlade Cvetković-Maček, ali istovremeno i dalo zavereničke oficirske grupe na čelu sa generalima Mirkovićem i Simovićem. General Bora Mirković, pomoćnik Dušana Simovića u Komandi vazduhoplovstva Jugoslovenske vojske, bio je nezadovoljan profašističkom spoljnom politikom koju su vodili knez Pavle i vlada Cvetković-Maček, počev od konkordatske kampanje. Kada se početkom marta 1941. godine u nekim krugovima saznala za tajni sastanak Hitlera i kneza Pavla u Berghofu, i kada su procurile vesti da će Jugoslavija pristupiti Trojnom paktu, Bora Mirković je zauzeo odlučan stav da zbog takve politike treba nasilno zbaciti kneza Pavla i Cvetković-Maček, a dovesti mladoga kralja Petra Karađorđevića na presto. Kako se Mirkovićevo mišljenje o knezu mačeku Pavlu i vladi Cvetković Maček podudaralo sa Simovićem mišljenjem, oni su kao saradnici i politički istomišljenici aktivirali na planu nasilnog zbacivanja sa vlasti kneza Pavla i vlade Cvetković Maček.

General Mirković je bio u tesnim vezama sa britanskom obaveštajnom službom Inteliđens servisom koji je imao uticaj na političko opredeljenje Mirkovića. Inteliđens servis je imao značajnu ulogu u pripremama državnog udara u Jugoslaviji 1941. U cilju uspešne realizacije vojnog puča u Jugoslaviji, Britanci su pučistima stavili na raspolaganje pored ostalih raspoloživih sredstava i dovoljna novčana sredstva.

General Dušan Simović je 11. marta 1941. godine usvojio pučistički plan čiji su tvorci bili članovi pučističke grupe general Mirković i braća Kneževići. U konkretnoj realizaciji puča generalu Simoviću i Radoju su poverene političke pripreme, osobito oko formiranja vlade. Po smernicama generala Mirkovića, major Knežević je završio konkretan plan za izvršenje vojnog puča nekoliko dana pre 27. marta 1941. godine. Po završetku tehničkog dela plana i njegovog

potpisivanja od strane Kneževića, plan je pregledao i odobrio general Mirković. Držeći se toga plana zaverenička vojna grupa na čelu sa Borom Mirkovićem i Dušanom Simovićem je 27. marta 1941. godine izvela državni udar, zbacila Vladu Cvetković-Maček, svrgnula namesništvo kneza Pavla, a maloletni kralj Petar II Karađorđević proglašen je punoletnim i predata mu kraljevska vlast. Obrazovana je nova vlada na čelu sa generalom Dušanom Simovićem. Narod je u Jugoslaviji u slavljeničkom raspoloženju pozdravio državni udar 1941. godine. Državni udar u Jugoslaviji 1941. godine je imao odjek u svetu. Povodom raspleta događaja u Jugoslaviji 1941. godine u Velikoj Britaniji je bila opšta radost.⁴⁵⁶

Kada se u Berlinu saznalo za događaje u Beogradu 27. marta 1941. godine, istog dana Adolf Hitler je doneo odluku da napadne Kraljevinu Jugoslaviju i uništi jugoslaviju kao državu. Istog dana Hitler je potpisao plan napada na Jugoslaviju pod nazivom „Direktiva br. 25“. Hitler je doneo neopozivu odluku ne samo o napadu na Jugoslaviju, već i da je posle završenog napada rasparča. U skladu sa planom napada na Jugoslaviju Nemačka je pozvala svoje satelite Italiju, Mađarsku i Bugarsku da učestvuje u napadu na Jugoslaviju i komadanju Kraljevine Jugoslavije. Bez obzira što je Jugoslavija sa Italijom, Bugarskom i Mađarskom imala Ugovore o nenapadanju i saradnji te države sa zadovoljstvom su prihvatile predlog Nemačke da učestvuje u napadu na Jugoslaviju i njenom rasparčavanju.⁴⁵⁷

Nova vlada Kraljevine Jugoslavije na čelu sa generalom Dušanom Simovićem nije poništila protokol o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu i vodila je uzdržanu spoljnu politiku, naročito prema Nemačkoj i susednim državama da bi izbegla rat. Vojni predstavnici Kraljevine Jugoslavije na čelu sa generalom Dušanom Simovićem i Velike Britanije sastali su se 31. marta 1941. godine u zgradi Ministarstva vojske i mornarice u Beogradu. Jugoslovenski predstavnici su odbili britanski predlog da Jugoslavija napadne Albaniju jer su smatrali da bi takav korak Jugoslavije izazvao Nemačku da napadne

⁴⁵⁶ N. Milovanović, op.cit, str. 26-131.

⁴⁵⁷ Isto, str. 175-176.

Jugoslaviju. Postignut je sporazum da Jugoslavija, ukoliko bude napadnuta, može od Vlade Velike Britanije očekivati svu moguću pomoć. Takođe, postignut je sporazum, ukoliko Nemačka napadne Grčku, da se jugoslovenska vlada pridruži Vladi Velike Britanije u pružanju pomoći Grčkoj.⁴⁵⁸

Predlog jugoslovenske vlade generala Simovića da Jugoslavija zaključi sa Sovjetskim Savezom ugovor o vojnoj saradnji Sovjetski Savez nije prihvatio zbog bojazni od rata sa Nemačkom. Ipak, za razliku od svih prethodnih vlada Kraljevine Jugoslavije Simovićeva jugoslovenska vlada je diplomatski priznala Sovjetski Savez kada je u noći između 5. i 6. aprila 1941. godine zaključila Pakt o prijateljstvu i nenapadanju između SSSR-a i Kraljevine Jugoslavije.⁴⁵⁹

Nemačka je bez objave rata u ranu zoru 6. aprila 1941. godine napala na Jugoslaviju. Građane Beograda probudili su prasak bombi i nacističke štuke. Beograd je bio sav u plamenu i ruševinama. Pored Beograda bombardovana su i mnoga druga mesta u Jugoslaviji. Nemački bombarderi nisu birali ciljeve. Pored velikog broja vojnih i civilnih zgrada, uništene su i mnoge institucije među kojima je i Narodna biblioteka u Beogradu u kojoj je izgoreo sav knjižni fond sa nekoliko hiljada dragocenih starih rukopisa i srednjovekovnih dokumenata. Poginulo je između 2270 i 4000 građana.

Oko 870000 nemačkih, italijanskih i mađarskih neprijateljskih i vojnika napalo je, iz svih pravaca teritoriju Jugoslavije. Zbog bojazni od intervencije Turske, Bugarska nije učestvovala u napadu na Jugoslaviju. Ali, za vreme Aprilskog rata 1941. godine Bugarska je ustupila svoju teritoriju Nemačkoj za napad na Grčku i Jugoslaviju, i time je Bugarska indirektno pomagala Nemačku. Jugoslovenska vojska je bila nespremna da se za vreme Aprilskog rata suprotstavi tehnički i brojno nedmoćnijem neprijatelju. Uz pomoć Nemaca ustaše su u Zagrebu već 10. aprila 1941. godine proglasili otcpljenje Hrvatske od Jugoslavije i stvaranje Nezavisne države Hrvatske.

Jugoslovenska vlada i kralj Petar II Karađorđević u vreme Aprilskog rata avionima su pobjegli iz Jugoslavije u inostranstvo. General Dušan Simonović nije

⁴⁵⁸ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 464.

⁴⁵⁹ M. Vanku, op.cit, str. 107-108.

praktično uspostavio veze s jedinicama Jugoslovenske armije. Herojski otpor koji su neprijatelju pružili pojedinci nije mogao da nadoknadi duh potpunog rasula. Nemci su 13/14 aprila 1941. godine ušli u Beograd. Aprilski rat 1941. godine trajao je 12 dana. Simovićeva vlada pre bekstva iz Jugoslavije u inostranstvo, dala je opštu punomoć generalu Kalafatoviću da on obavlja funkcije jugoslovenske vlade. Dušan Simović je dao ovlašćenje za zaključenje primirja, ali su Nemci tražili bezuslovnu kapitulaciju. Jugoslovenski opunomoćenici su potpisali kapitulaciju Jugoslovenske vojske pred nemačkim komandantima u Beogradu, 17. aprila 1941. godine. U potpisanom ugovoru o bezuslovnoj kapitulaciji Jugoslovenske vojske je stajalo odvođenje u zarobljeništvo oko 375000 jugoslovenskih vojnika i oficira, predaja oružja, ratnog materijala i svih utvrđenja.⁴⁶⁰

Nakon vojnog poraza Jugoslavije u Aprilskom ratu 1941. godine teritoriju Jugoslavije su podelile Nemačka, Italija, Mađarska i Bugarska. U užoj Srbiji, sem delova koji su dati Bugarskoj, uspostavljena je neposredna nemačka vojna vlast. Teritorija Srbije svedena je na granice manje od onih koje je imala pre 1912. godine. Pripojen joj je Banat, ali su upravu u njemu sprovodili Nemci uz veliku podršku nemačke nacionalne manjine (folksdojčera). Bugarska je okupirala i anektirala veći deo Makedonije (do linije Tetovo-Gostivar-Kičevo-Struga), deo jugoistočne Srbije (Vranjski i Pirotski okrug) i deo Srbije između Timoka i državne granice Bugarske. Bugarska je zaposela i deo Kosmeta (deo Uroševačkog i Gnjilanskog sreza). Crna Gora je bila pod italijanskom okupacijom. Zapadni deo Makedonije, istočni deo Crne Gore i Metohija i Kosovo pripojeni su kvinsliškoj tvorevini Velikoj Albaniji, koja je bila pod italijanskom kontrolom. Južni deo Slovenije pripao je Italiji, a severni deo Nemačkoj. Italiji su pripojeni i Dalmacija i deo hrvatskog primorja. Mađarska je okupirala, a zatim i anektirala Bačku, Baranju, Međumurje, Prekomurje. Nezavisna država Hrvatska obuhvatala je teritoriju Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srema.⁴⁶¹

⁴⁶⁰ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 471.

⁴⁶¹ N. Milovanović, op.cit, str. 175-182.

Okupacionom podelom Kraljevine Jugoslavije 1941. godine od strane nacističke Nemačke, fašističke Italije i njihovih satelita, Mađarske i Bugarske, nestala je sa geografske karte država Jugoslavija. Godine 1945., stvorena je Federativna Narodna Republika Jugoslavija kao socijalistička država (druga Jugoslavija).

VII.3. Spoljna politika Druge Jugoslavije, 1945-1947.

Posle sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine, iste godine počinje da se stvara nova Jugoslavija (Druga Jugoslavija). Rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije se 1941. godine opredelilo za vođenje oslobodilačkog rata na celoj teritoriji predhodne Kraljevine Jugoslavije u cilju otvaranja nove Jugoslavije. Donošenjem odluka na Drugom Zasedanju AVNOJ-a 29. novembra 1943. godine u Jajcu su postavljeni temelji novoj Jugoslaviji. Odlukama AVNOJ-a je izvršena revolucionarna smena vlasti u Jugoslaviji konstituisanjem najviših organa druge Jugoslavije: AVNOJ-a, kao revolucionarne skupštine, najvišeg organa vlasti, i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, kao privremene narodne vlade. Jugoslovenskoj izbegličkoj vladi oduzeto je pravo da predstavlja narode Jugoslavije, a kralja Petra II Karađorđevića suspendovan do završetka rata i odluke naroda o budućem obliku vladavine u Jugoslaviji. Paralelno sa antifašističkom borbom za oslobođenje Jugoslavije rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije je vodilo borbu za međunarodno priznanje promena što su se desile u toku rata na prostoru bivše Kraljevine Jugoslavije. O međunarodnom priznanju promena što su u toku rata izvršene u Jugoslaviji su razgovarali šefovi velikih sila na Krimskoj konferenciji koja je održana na Jalti od 4. do 11. februara 1945. godine.⁴⁶²

Konferencija na Jalti februara 1945. godine ubrzala je sporazum između jugoslovenske izbegličke vlade i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije na čelu sa J. B. Titom o stvaranju jedinstvene jugoslovenske vlade. Pod uticajem vlade Velike Britanije i SSSR-a formirana je Privremena vlada

⁴⁶² N. Veljanovski: Makedonija vo jugoslovensko-bugarskite odnosi (1944-1953), Skopje, 1998, str. 26.

Federativne Jugoslavije 7. marta 1945. godine. J. B. Tito je bio predsednik vlade DFJ, a od kraljevih ljudi Milan Grol potpredsednik i Ivan Šubašić ministar spoljnih poslova. Stremeći u pravcu obezbeđivanja svoje nezavisnosti i poštujući interese država iz antifašističke koalicije, koji su često bili i suprostavljeni, nova Jugoslavija je odmah posle obrazovanja Privremene vlade povela široku diplomatsku akciju rada uspostavljanja saradnje, kako sa pojedinim susedima tako i šire, u prvom radu sa slovenskim zemljama.

U početku svoje aktivnosti na polju međunarodnih odnosa Privremenih vlada DFJ je 23. marta 1945. godine sklopila sporazum sa Upravom UN za pomoć i obnovu (UNRRA-om). Sporazum je predvideo pomoć Jugoslaviji u snabdevanju hranom, lekovima, obućom i odećom kao i dobrima za pomoć u obnovi poljoprivrede, industrije i saobraćaja, i angažovanje u službama raznih stranih spocijalista, koje će jugoslovenska vlada pozvati na saradnju.⁴⁶³

Vlada DFJ je 30. marta 1945. godine uspostavila diplomatske odnose između Jugoslavije i Poljske: Vlada nove Jugoslavije je donela Odluku o priznavanju Privremene poljske vlade sa sedištem na teritoriji oslobođene Poljske.⁴⁶⁴

Ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji između nove Jugoslavije i SSSR-a potpisan je 11. aprila 1945. godine. Tokom Drugog svetskog rata uspostavljena je bliska saradnja između nove Jugoslavije i SSSR-a, prvom zemljom socijalizma iz rata, koji je mogao da joj pruži pomoć, kako u završnim ratnim operacijama tako i u njenim naporima za obnovu zemlje i u trnovitom putu do njenog međunarodnog priznanja. Tito je u relevantnim pitanjima i problemima unutrašnjeg života od obostranog interesa obavestavao Moskvu („Valter“ - „Djedu“). U poslednjoj godini su se kod štabova Jugoslovenske armije po molbi rukovodstva nove Jugoslavije kao instruktori i savetnici za izgradnju jugoslovenske armije. U Jugoslaviji su bila izdata naređenja kakvi treba da budu odnosi između Jugoslovenske armije i sovjetskih

⁴⁶³ M. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 789.

⁴⁶⁴ Isto, str. 790.

vojnih instruktora i savetnika. Vojna znanja i iskustva sovjetskih instruktora i savetnika su bila dragocena za modernizaciju Jugoslovenske armije.⁴⁶⁵

Vlada SAD-a je kao domaćin uputila poziv jugoslovenskoj vladi da učestvuje na osnivačkoj Organizacije ujedinjenih nacija u San Francisku, u cilju stvaranja međunarodne organizacija za očuvanje mira i bezbednosti u savetu. Konferencija je održana od 25. aprila do 26. juna 1945. godine. Potpisivanjem Povelje Ujedinjenih nacija i statuta međunarodnog suda pravde 1945. godine Jugoslavija je postala jedan od osnivača Organizacije ujedinjenih nacija.⁴⁶⁶

Dana 28. aprila 1945. godine održana je sednica Ministarskog saveta na kojoj je odlučeno da jugoslovenska vlada prizna albansku vladu general-pukovnika g. Enver Hodže i da se sa njom uspostave diplomatski odnosi, da se prizna nezavisnost država Srbije i Libana i da se sa njima uspostave diplomatski odnosi.⁴⁶⁷

Učestvujući u Drugom svetskom ratu na strani antifašističke koalicije Josip Broz Tito je stekao veliki prestiž kao vođa antifašističkog pokreta u Jugoslaviji. To je omogućilo napore nove Jugoslavije da lakše bude međunarodno priznata. Završetkom Drugog svetskog rata, Jugoslavija je imala povoljan međunarodni položaj. U međunarodnim odnosima bilo je teško da se prihvate promene što su se dogodile u Jugoslaviji. Taktizirajući sa međunarodnom javnošću, uglavnom sa velikim silama iz antifašističkog bloka postignut je konsenzus da se formira Kraljevsko namesništvo. Postojanje kraljevskog namesništva je oblik taktične manipulacije rukovodstva Narodnooslobodilačkog pokreta u cilju priznavanja promena u Jugoslaviji i novog sistema državnog uređenja. Namesnici nisu imali interes i volju da brane

⁴⁶⁵ Isto, str. 791.

⁴⁶⁶ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945, „Jugoslovenski pregled“, Beograd, 1984, dok. 12, str. 24.

⁴⁶⁷ M. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 791; V. Dedijer, Jugoslovensko-albanski odnosi (1939-1948), Beograd, 1949, str. 139.

kraljeve interese u Jugoslaviji, već su ti ljudi bili bliski sa Narodnooslobodilačkim pokretom Jugoslavije na čelu sa Titom.⁴⁶⁸

Stvorena u Narodnooslobodilačkom ratu, komunistička Jugoslavija je dograđivana posle konačne pobede nad fašizmom. Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji na čelu sa Titom pod sugestijom SSSR-a je prihvatio proširenje AVNOJ-a, s ubeđenjem da je to u interesu obezbeđenja budućnosti novog uređenja Jugoslavije. Na Trećem zasedanju AVNOJ-a avgusta 1945. godine učestvovali su i 53 predložena poslanika Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije.⁴⁶⁹ Prihvatajući ovakvo proširenje AVNOJ-a, Jugoslovensko rukovodstvo učinilo je mudar potez pred međunarodnom javnošću. S jedne strane bili su kooptirani delegati iz onih delova u Jugoslaviji iz kojih nije bilo dovoljno u ranijem sastavu (Kosovo, i Metohije, Makedonija), a s druge strane jugoslovensko rukovodstvo transparentno je dalo signal da za promene u novoj Jugoslaviji nije bilo dovoljan koncenzus u zemlji, već da se zahteva i spolja koncenzus za promene u novoj Jugoslaviji.

Prioritetan cilj za novu vlast bio je donošenje ustava kao najvišeg pravnog akta sa kojim bi se utvrdile osnove državnog uređenja u Jugoslaviji. Pristupanje izborima za Ustavotvornu skupštinu međunarodnom javnošću smišljeno organizovano i prezentirano od strane jugoslovenskog rukovodstva na bazi tajnog glasanja suverene volje jugoslovenskih građana po osnovnim pitanjima državnog uređenja. Pored toga, sami sastav Ustavotvorne skupštine od dva doma Savezne skupštine i skupštine naroda, od kojih se narodni poslanici Saveznu skupštinu biraju neposredno po ključu od 40.000 birača, i Skupštinu naroda, gde je svaka jugoslovenska republika trebalo da izabere po 25 poslanika, Autonomna pokrajina Vojvodine 15, Autonomna oblast Kosovo i Metohija 10 poslanika trebalo je pred međunarodnom javnošću ostaviti utisak ravnopravnosti naroda i nacionalnih manjina i ravnopravnost republika u jugoslovenskoj federaciji.

⁴⁶⁸ J. Đorđević: Ustavno pravo, Beograd, 1978, str. 540.

⁴⁶⁹ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1, Beograd, 1977, str. 42.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu su održani 11. novembra 1945. godine. Na njima je bila istaknuta jedinstvena kandidatska lista Narodnog fronta Jugoslavije sa nosiocem Josipom Brozom, tada predsednikom Privremene vlade DFJ. Ali, „demokratija na izborima“ je bila „promovisana“ sa isticanjem glasačke kutije bez liste. Od prebrojanih glasova 90,48% glasova bilo je za Narodni front Jugoslavije.

Ustavotvorna skupština je u Beogradu 29. novembra 1945. godine deklaracijom proglasila Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju. Sa proglašenjem Demokratske Jugoslavije u Republiku pod imenom Federativna Republika Jugoslavija, definitivno su ukinuti monarhija i raniji sistem državnog uređenja. Proglašavanjem Jugoslavije za Republiku 29. novembra 1945. godine Kraljevsko namesništvo je prestalo da postoji, kralj i kraljevska dinastija Karađorđevića su bili lišeni naslednih prava što su im do tada pripadali. Federativna Narodna Republika Jugoslavija je bila proglašena kao savezna država sa republikanskom vladom zajednice ravnopravnih naroda koji su slobodno izrazili svoju volju da ostanu ujedinjeni u Jugoslaviju. Od proglašenja DFJ u FNRJ, Privremena vlada DFJ je produžila da funkcioniše kao Vlada FNRJ.⁴⁷⁰

Jugoslovenska vlada je na međunarodnom planu maksimalnu pažnju posvetila odnosima između nove Jugoslavije i SAD-a i Velike Britanije, saveznicima iz Drugog svetskog rata. Vlada nove Jugoslavije, obzirom na žrtve i doprinosu Jugoslavije u pobedi nad fašizmom se nadala da će SAD i Velika Britanija posle završetka Drugog svetskog rata imati čvrstu saradnju sa Jugoslavijom i da će ove dve države imati razumevanja za Jugoslaviju u njenoj posleratnoj izgradnji. Proglašenje Jugoslavije za Republiku 29. novembra 1945. godine bilo je diplomatskim putem notifikovano svim državama. Ubrzo je FNRJ dobila međunarodno priznanje. FNRJ su priznale vlade Velike Britanije i SAD-a. Britanska vlada je priznala FNRJ 22. decembra 1945. godine. Vlada SAD-a je 23. decembra 1945. godine priznala FNRJ pod uslovom da vlada FNRJ prizna sve postojeće ugovore između SAD i Jugoslavije. Odnosi između Jugoslavije i

⁴⁷⁰ N. Veljanovski, op.cit, str. 27-29.

zapadnih kapitalističkih država nisu bili dobri. Jugoslavija je tim državama zamerala što su prihvatile kolaboracioniste iz Jugoslavije i smestile ih u logorima organizovanim na militarizovanoj osnovi. Zapadne sile su odbijale da ekstradiraju Jugoslaviji njene građane koji su optuženi za saradnju sa okupatorom. Odnosi između zapadnih sila i Jugoslavije su se veoma zaoštrili nakon suđenja Dragoljuba Draže Mihajlovića, koji je uhvaćen marta 1946. godine i jula iste godine izveden na sud koji ga je osudio na smrt. FNRJ su zapadne sile uskratile pravo na rečno brodovlje Kraljevine Jugoslavije, kao i na zlato Kraljevine Jugoslavije čuvano u bankama zapadnih država. Američka i britanska avijacija su vređale vazdušni prostor FNRJ.⁴⁷¹

Kada su jedinice Jugoslovenske armije u vreme završenih operacija za oslobođenje Jugoslavije ušle na teritoriju Austrije došlo je do reakcije Velike Britanije kada je britanska ambasada u Beogradu 12. maja 1945. godine notom saopštila da su se saveznici sporazumeli da Austrija u njenim granicama od pre 1937. godine okupiraju britanska, američka, ruska i francuska armija, i da je britanska armija dobila zonu duž jugoslovensko-austrijske granice. U noti se navodi da se britanske trupe spremaju da zauzmu svoju zonu, i zahteva se od jugoslovenske vlade da bez odlaganja poveća svoje jedinice koje su ušle na teritoriju Austrije, duž jugoslovensko-austrijske granice. Britansko okupaciona zona obuhvatala je pokrajne Korušku i Štajarsku bez Burgenlanda (Gradišće).⁴⁷²

Ambasada Velike Britanije je 17. maja 1945. godine notom odgovorila na jugoslovensku notu od 13. maja 1945. godine da odbija jugoslovenski zahtev da jedinice JA koje su već bile u Austriji ostanu u zauzetom delu, i traži se hitno povlačenje jedinica JA iz Austrije. Povodom jugoslovensko-austrijskog razgraničenja feldmaršal Alexandar je u objavljenoj poruci od 19. maja 1945. godine optužio Tita da silom oružja i vojnom okupacijom delova Italije i Austrije želi ostvariti teritorijalne promene pre mirovne konferencije.⁴⁷³ Uvažavajući zahtev ambasade Velike Britanije od 17. maja 1945. godine jugoslovenske trupe

⁴⁷¹ M. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 809.

⁴⁷² Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1995, dok. 37, str. 49.

⁴⁷³ Isto, dok. 43, str. 60.

su se povukle sa okupirane teritorije Austrije. Posle povlačenja jedinica JA su austrijske na jugoslovensku teritoriju počeli su progoni Slovenaca na austrijskoj teritoriji koji su saradivali sa jedinicama JA, zbog učešća u antifašističkoj borbi protiv fašista ili su se izjašnjavali za prisjedinjenje Slovenačke Koruške svojoj matici Sloveniji kao delu Jugoslavije. Jugoslovenska vlada je granicu Jugoslavije i Austrije iz 1937. godine smatrala privremenim rešenjem. To potvrđuje nota vlade DFJ savezničkim silama povodom izbora u Austriji za 14. novembar 1945. godine u kojoj stoji da je pitanju budućeg položaja Slovenačke Koruške spor i da će morati da se reguliše u okviru mirovnih pregovora. Sa ponovnim aktivnim delovanjem bivših političkih partija iz vremena predratne Austrije, koje su imale pronemačku orijentaciju, bili su izloženi progonu ne samo austrijski antifašisti, već i Slovenci, žrtve nacističke i pangermanske vlasti u Drugom svetskom ratu. U 1945. godini austrijsko-jugoslovenska granica nije bila bezbedna i okarakterisana je graničnim incidentima. Koruški Slovenci su bili nezadovoljni delovanjem austrijske javne uprave, opština i žandarmerije, jer su bili na marginama javnog života. Jugoslovensko rukovodstvo je zahtevalo da se Slovenačku Korušku organizuje civilna vlast do donošenja konačne odluke. Na povećanje nesigurnosti austrijsko-jugoslovenske granice uticali su i bivši jugoslovenski kolaboracionisti smešteni u logorima zapadnih sila, kao i njihovo prihvatanje od austrijske vlasti, koji su permanentno bili uzročnici problema u graničnom pojasu.⁴⁷⁴

Poseban problem 1945. godine predstavljalo je razgraničenje između Jugoslavije i Italije i pitanje kojoj će ove dve države pripasti grad i luka Trst. Sporazum u Julskoj Krajini između Jugoslavije, s jedne strane, i Velike Britanije i SAD-a, s druge strane, sklopljen je 9. juna 1945. godine u Beogradu. Vojni sporazum u Beogradu od 9. juna 1945. godine je sporazum o okupaciji i privremenoj administraciji u Istri, Trstu, Slovenačkom Primorju. Morganovom linijom je Julijska Krajina podeljena na dve zone: Zapadnu „Zonu A“, koja je

⁴⁷⁴ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 826.

potpala pod okupaciju anglo-američkih trupa, i istočnu zonu „Zona B“ koja je ostala pod upravom JA.⁴⁷⁵

Sporazumom između savezničkog vrhovnog komadanta na Sredozemlju i vrhovne komande JA u Devinu od 20. juna 1945. godine, u čl. 1 stoji: „smatraće se da izraz Julijska Krajna u ovom sporazumu svuda znači italijanske provincije iz 1939. godine, Goricu, Trst, Rijeku (Kvarner) i Pulu (Istru).⁴⁷⁶ U zonu Julijske Krajne, Istra sa gradom Rijekom i Slovenačko Primorje do demarkacione linije utvrđene 20. juna 1945. godine, ugovorom sa saveznim komadantom u Trstu, naredbom vrhovnog komadanta JA, Maršala Jugoslavije Josipa Broza tita uspostavljena je vojna uprava JA 23. juna 1945. godine.⁴⁷⁷

U junskim predlozima oko jugoslovensko-italijanskog razgraničenja, jugoslovenska vlada je prezentirala gledište da je Trst nemoguće odvojiti od njegove pozadine, jer bi to za grad značilo ekonomsko nazadovanje, a za Jugoslaviju izvorište opasnosti i novih nesporazuma u budućnosti. To je bila realnost i za slučaj da Trst bude predat Italiji ili proglašen za internacionalni grad. Bez obzira što je vlada DFJ oktobra 1945. godine priznala činjenicu da je Trst grad sa većinskim italijanskim stanovništvom, ona je izjavila da Trst dobija status federalne jedinice u Jugoslaviji i da u njemu bude uspostavljena slobodna luka u čijoj bi upravi učestvovala sve zainteresovane države. U sporu između Jugoslavije i Italije oko razgraničenja, jugoslovenska strana zahteva da teritorija Julijske Krajne, Istre i Trsta bude integralni deo Jugoslavije. Savet ministara inostranih poslova je na zasedanju u Parizu juna-jula 1946. godine odbio predloge o internacionalizaciji Trsta i kondominijuma ili dvojnoj upravi nad gradom (italijansko-jugoslovenskoj). Ugovorom o miru je stvaranje Slobodne teritorije Trsta (STT) s guvernerom na čelu, koga postavlja Savet bezbednosti UN.

Ugovor o miru sa Italijom Jugoslavija je potpisala februara 1947. godine. Istovremeno je Jugoslavija potpisala ugovor o miru s Finskom, Rumunijom,

⁴⁷⁵ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945..., dok. 56, str. 81-82.

⁴⁷⁶ Isto, dok. 70, str. 98.

⁴⁷⁷ Isto.

Mađarskom i Bugarskom, Jugoslovensko-italijanskim ugovorom o miru socijalistička Jugoslavija je u odnosu na bivšu Kraljevinu Jugoslaviju uvećala teritoriju od preko 7.000 kv. Km s oko 470. 000 stanovnika. Italija se obavezala da Jugoslaviji isplati reparacije u iznosu od 125 miliona dolara u roku od sedam godina i da povрати predmete od umetničkog, kulturnog i istorijskog značaja. U izjavi Italije je Jugoslaviji stavila do znanja da se potpuno mirovnim ugovorom ne odriče svojih teritorija, nezadovoljna od naknadnih etničkih promena na njima.⁴⁷⁸

Kao članica OUN Jugoslavija je neposredno posle završetka Drugog svetskog rata bila aktivna u njenom radu. Kako je Jugoslavija bila zemlja koja je osetila strahovite posledice fašističke agresije 1941-1945. godine, vlada FNRJ se angažovala da se svet posle Drugog svetskog rata bori protiv fašističkog nasleđa u poraženim zemljama i Frankovoj Španiji. U koaliciji sa SSSR-om Jugoslavija se u OUN borila da se Španija ne primi u članstvo OUN.

FNRJ je priznala Republikansku špansku vladu koja je formirana u Meksiku, i koja je u Beogradu akreditovala svog poslanika. Jugoslovenski dobrovoljci u španskom građanskom ratu (1936-1937) su u Beogradu marta 1946. godine održali kongres. Uprkos, davanju podrške Frankovom režimu u Španiji od strane SAD, Velike Britanije i Francuske, pored vlade FNRJ i SSSR-a antifašistički stav prema Frankovom režimu zauzele su i vlade Meksika, Čehoslovačke i Poljske.

Koristeći štampu i javna istupanja svojih istomišljenika u UN i van njih, Jugoslavija je javno prezentirala istinu o Frankovom režimu u Španiji, uglavnom o progonu antifašista i demokrata. Prihvaćen deo španske emigracije je u FNRJ imao i materijalnu pomoć. Takođe, u Jugoslaviji je osnovano Udruženje boraca španskog rata.⁴⁷⁹

Nova Jugoslavija nije imala vidljive pretenzije da širi njene granice prema jugu na račun Grčke, prisajedinjenjem dela Egejske Makedonije naseljene Makedoncima Jugoslavije. Međutim, izvesni grčki krugovi, pristalice Zareva imali su pretenzije da šire grčku teritoriju prema severu na račun

⁴⁷⁸ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 829-830.

⁴⁷⁹ Isto, str. 813-814.

teritorijalnog integriteta Jugoslavije. To ilustruje karta „Velike Grčke“ u kojoj je bila uključena čitava Vardarska Makedonija, skoro sva Albanija i veliki deo Bugarske.⁴⁸⁰

Na osnovu sporazuma u Varkizi, 12. februara 1945. godine, koji je potpisala, s jedne strane opunomoćena vladavina delegacija koju su činili: 1. Sofijanopulos, 2. Per. Ralis, 3. Makropulos, i s druge strane delegacija EAM u sastavu: 1. G. Sjantos, 2. D. Parcalidis, 3. Cirimokos, demobilišu se oružane jedinice ELAS (Grčke narodnooslobodilačke vojske), redovni i rezervni sastav, Elas i Nacionalna milicija. EAM je nacionalni oslobodilački front, obrazovan ubrzo posle okupacije Grčke od strane Nemaca, 27. septembra 1941. godine, na inicijativu KP Grčke. U sastavu EAM-a ušle su KP grčke, savez narodne omladine, Socijalistička partija i nezavisne zemljorjdnčke partije. Kasnije pristupili Demokratska partija Socijalistička radnička partija i Socijalistička republikanska partija.⁴⁸¹

Nakon sporazuma u Varkizi u celoj Grčkoj pojačao se teror naoružanih desničarskih bandi sastavljenih od bivših saradnika okupatora i pripadnika bataljona bezbednosti i bataljona nacionalne garde – Etnofrura, potpomognutih britanskim intervencionističkim trupama protiv učesnika narodnooslobodilačke borbe. Na nišanu su se nalazili bivši borci ELAS-a, pripadnici EAM, komunisti, antirojalistički elementi, demokrati, a naročito Makedonci iz Egejske Makedonije. Mnogi Makedonci su napustili svoja ognjišta zbog terora, ubistva i zlostavljanja. Deo makedonskih izbeglica iz Egejske Makedonije je smešten i potpomognut u Varvarskoj Makedoniji i Vojvodini. Prema službenim podacima, od Varkize do januara 1946. godine u grčkim zatvorima je bilo 17.985 lica, od kojih su 2.388 osuđenih, a 15.596 neosuđenih ležali u zatvoru. Oko osamdeset hiljada bivših pripadnika i simpatizera našlo se iza rešetaka.⁴⁸²

⁴⁸⁰ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945..., dok. 36, str. 46.

⁴⁸¹ D. Kljakić: Izgubljena pobeda generala Markova: građanski rat u Grčkoj i KPJ, Beograd, 1987, str. 301-304; Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945..., dok. 87, str. 168.

⁴⁸² D. Kljakić, op.cit, str. 79; B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 831.

Sprovođenje represalija od starne monarhofašističkom režima Grčke nad ne zaštićenim makedonskim stanovništvom u Severnoj Grčkoj, odnosno Egejskoj Makedoniji osuđivala je progresivna javnost jugoslovenskih naroda. Jugoslovenska štampa, „Politika“ i druga dnevna i periodična štampa iz jugoslovenskih republika podržavala je borbu makedonskog naroda u Egejskoj Makedoniji za nacionalna prava, škole, legalne organizacije, i osuđivala raspirivanje šovinističke mržnje između Makedonaca i Grka, kao i represalija što je vršio grčki monarhofašistički režim nad Makedoncima u Egejskoj Makedoniji.

U vreme održavanja Pariske mirovne konferencije (održana je od 29. jula do 15. oktobra 1946. godine), makedonske izbeglice iz Egejske Makedonije ispratile su memorandum telerame Pariskoj mirovnoj konferenciji. U njima Makedonci iz Egejske Makedonije iznose represalije što je vršio grčki monarhofašistički režim nad nezaštićenim makedonskim stanovništvom u Severnoj Grčkoj, odnosno Egejskoj Makedoniji. Takođe se daju konkretni podaci za stanje ubijenih, raseljenih, interniranih Makedonaca i popaljenih naselja u nekim selima i gradovima u Egejskoj Makedoniji. Izlaz iz ovako haotičnog stanja u Egejskoj Makedoniji potpisnici ovog memoranduma zahtevaju od Anketne komisije na Pariskoj mirovnoj konferenciji da Ujedinjene nacije preduzmu određene mere. U netrpeljivoj kampanji što je u Grčkoj vođena protiv njenih severnih suseda Jugoslavija, Albanija i Bugarske, odnosi između grčke vlade i Jugoslavije, bili su toliko zategnuti da je jugoslovenski ambasador napustio Atinu avgusta 1946. godine.

Neposredno posle Drugog svetskog rata (1945-1946) značajnu ulogu u jugoslovensko-grčkim odnosima imale su Velika Britanija i SAD. Iz strategijskih razloga pomenute dve imperijalističke sile su bile zainteresovane za prostor Grčke u jugoistočnoj Evropi u cilju učvršćenja i povećanja pozicija na Balkanu i povećanja svog uticaja i kontrole u jugoistočnoj Evropi i na Sredozemnom moru. Nemoć britanskog uticaja u Grčkoj, posebno u godinama 1946/47 počinje da potiskuje tačnije da ga zamenjuje američki uticaj. U cilju ostvarenja svojih aspiracija u jugoistočnoj Evropi i na Sredozemnom moru, Velika Britanija i SAD su služeći se poznatim političko-diplomatskim principom *divide et impere*,

podržavale su njima privrženu grčku monarhofašističku vladu u suzbijanju demokratskih procesa u Grčkoj.⁴⁸³

Za vreme građanskog rata u Grčkoj (1946-1949), Jugoslavija je nastavila da podržava borbu progresivnih snaga u Grčkoj, i sa davanjem zaštite izbeglicama iz Egejske Makedonije. U građanskom ratu u Grčkoj između Demokratske armije Grčke (DAG) i vojske grčke monarhofašističke vlade, Englezi i Amerikanci su neposredno i posredno učestvovali na strani vladine vojske u borbi protiv jedinica Demokratske armije Grčke. Najžešće borbe u građanskom ratu u Grčkoj vođene su u grčko-albanskim i grčko-jugoslovenskim graničnim predelima. 17. avgusta 1947. godine, vrhovni komadant Demokratske armije Grčke, general Markos Vafijadis je proglasio Grčku slobodnom i nezavisnom republikom. Proglašenjem svrgavanja monarhije u Grčkoj, general Markos Vafijedis je obrazovao privremenu vladu slobodne Grčke. Jugoslavija nije priznala Privremenu vladu slobodne grčke čiji je predsednik bio Markos Vafijadis, jer nije htela da oteža svoj međunarodni položaj zbog pritiska Zapada. Ipak, Jugoslavija je pružila moralnu i materjalnu pomoć DAG i davala političko moralnu potporu grčkom revolucionarnom demokratskom pokretu. Izbeglicama iz Grčke u Jugoslaviji je obezbeđen smeštaj i boravak. Jugoslavija je borcima Demokratske armije Grčke davala oružje, municiju, radio uređaje, obezbedila novčana sredstva.⁴⁸⁴

Povodom optužbi grčke monarhofašističke vlade da se Jugoslavija, Bugarska i Albanija mešaju u unutrašnje stvari Grčke, SAD su nastojale da se spor između Grčke i njenih severnih suseda prenesu u generalnu skupštinu OUN pod vidom „Pretnji političkom i teritorijalnom integritetu Grčke“. SAD je predlagao ustanovljavanje specijalne komisije kao stalnog posmatračkog tela u sporu između Grčke i njenih suseda. Ovom američkom predlogu se energično suprostavlja jugoslovenska vlada jer je smatrala da je taj predlog nepovoljan za

⁴⁸³ L. Lazarov: Diplomate na nekoj evropski zemlji i SAD za Makedonija i Makedoncite po vtorata svetska vojna, „Glasnik“ na Institutot za nacionalna istorija, XXXIII/1, Skopje, 1989, str. 66-74.

⁴⁸⁴ D. Kljakić, op.cit, str. 317; B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 843.

suverenitet Jugoslavije. Takođe, SSSR je bojkotovao članstvo i rad Specijalnih komisija. Specijalna komisija za Balkan počela je da radi krajem decembra 1947. godine. Vlada FNRJ pozvala je grupu Amerikanaca sa Henri Morgentaunom na čelu da dođu u FNRJ i uvere se u pravo stanje povodom spora oko mešanja Jugoslavije u unutrašnje stvari Grčke, ali su su oni odbili poziv. Vlada Jugoslavije, Bugarske i Albanije nisu sarađivale sa specijalnom komisijom.⁴⁸⁵

U vremenskom periodu od završetka Drugog svetskog rata do sukoba sa Informbiroom (1945-1948), Jugoslavija je u spoljnoj politici uspostavila blisku saradnju i političke, kulturne i druge odnose sa Sovjetskim Savezom (SSSR-om), Mađarskom, Rumunijom, Poljskom, Čehoslovačkom, a posebno sa svojim socijalističkim susedima Albanijom i Bugarskom. Te države nazivane su zemljama „narodne demokratije“. U zemljama tzv. Narodne demokratije imao je veliki uticaj Sovjetski Savez i Staljin. Kao i u Jugoslaviji, i u ostalim zemljama „narodne demokratije“ neposredno posle završetka Drugog svetskog rata je uspostavljen komunistički sistem vlasti po ugledu na Sovjetski Savez.

Nakon saradnje albanskog i jugoslovenskog naroda u tokom Drugog svetskog rata u sklopu antifašističke koalicije u borbi protiv fašističke Italije i nacističke Nemačke od završetka Drugog svetskog rata do sukoba sa Infobiroom između Jugoslavije i Albanije postojala je veoma bliska saradnja u spoljnoj politici na političkom, privrednom, kulturnom i drugim poljima. Povodom priznavanja albanske vlade od strane nove Jugoslavije 1945. godine širom Albanije organizovane su manifestacije. Za prvog jugoslovenskog poslanika u Albaniji postavljen je Velimir Stojnić, dotadašnji šef jugoslovenske vojne misije u Albaniji.⁴⁸⁶

Prvih godina po završetku Drugog svetskog rata (1945-1946) zapadne ekspanzionističke države, zanemarujući da je albanski narod imao velike žrtve u

⁴⁸⁵ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 832.

⁴⁸⁶ V. Dedijer, op.cit, str. 139; Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945..., dok. 162, str. 318.

Drugom svetskom ratu diskriminalisale su Albaniju u međunarodnom životu pod izgovorom da se „Albanija nalazi u ratnom stanju sa Grčkom od 1946. godine“.

Organizatori pojedinih međunarodnih konferencija namerno nisu pozivali Albaniju kao učesnika. Primera radi, to se dogodilo na međunarodnoj konferenciji za reparacije od Nemačke, koja je održana u Parizu od 9. novembra do 21. decembra 1945. godine uz učešće 18 zemalja, među kojima je bila Jugoslavija. Zahtev jugoslovenske delegacije da na međunarodnoj konferenciji za reparacije uzme učešće Albanija s punim pravima je usvojen većinom glasova. Ovaj zahtev jugoslovenske delegacije podržala je i čehoslovačka delegacija. I pored učešća delegata Albanija na Međunarodnoj konferenciji za reparacije od Nemačke, zapadne sile su predložile Albaniji „simboličku kvotu“ koja je bila ponižavajuća za mladu albansku republiku i albanski narod. Zbog nepravedno dodeljene niske reparacione kvote Albaniji jugoslovenska delegacija odrekla je jednog dela svoje u korist povećanja albanske kvote. Zalaganjem jugoslovenskog delegata Aleša Belbera na kraju konferencije albanska kvota je konačno nešto povišena.

Nasuprot zapadnim silama koje su uporno odbijale da Albanija postane član Organizacije ujedinjenih nacija Vlade FNRJ je srdačno prihvatila i podržavala zahtev Vlade NR Albanije u članstvo OUN . Na svim zasedanjima OUN jugoslovenska delegacija je uz podršku sovjetske i još nekih delegacija postavljala pitanje prijema Albanije u OUN.

Kako Albaniji nije bilo omogućeno da učestvuje kao punopravni član na Pariskoj mirovnoj konferenciji 1946. godine, njene interese na toj konferenciji branila je Jugoslavija. Sve albanske zahteve po političkim, ekonomskim i vojnim pitanjima u prvom redu preuzimala je jugoslovenska delegacija i podnosila ih konferenciji u obliku svojih amandmana, i aktivno se zalagala za njihovo usvajanje.

Antagonistički raspoložene prema Albaniji, prvoj žrtvi fašističke agresije u Evropi, imperijalističke sile na Pariskoj mirovnoj konferenciji 1946. godine nisu htele Albaniji da priznaju pravo da može uzeti učešće pri izradi ugovora o miru s Italijom, odnosno nisu htele da priznaju Albaniji status udružene sile, bez obzira

što je ona taj status već bila postigla na međunarodnoj konferenciji od Nemačke u Parizu 1945. godine.

Dva podnesena admandama od strane jugoslovenske delegacije o priznanju Albanije kao udružene sile, uz 25 i uz 77 član Projekta ugovora o miru s Italijom su odbijeni većinom glasova na konferenciji.

Ubrzo posle završetka Pariske mirovne konferencije nepravda prema Albaniji je ispravljena, u decembru 1946. godine nakon pretresanja definitivnog teksta ugovora o miru pred savetom četiri ministra u Njujorku na intervenciju delegacije SSSR-a. U članu 88 Ugovora o miru s Italijom stoji: „Svaki član organizacije Ujedinjenih nacija koji je u ratu s Italijom, a nije potpisnik ugovora, kao i Albanija, može pristupiti ugovoru i smatraće se, od dana pristupanja, udruženom silom u svrhe ovog ugovora“.⁴⁸⁷

Na Pariskoj mirovnoj konferenciji 1946. godine naneta je Albaniji još jedna nepravda. Na toj konferenciji, većina njenih učesnika se ponela neprimerno prema Albaniji kada je dozvoljeno da se na njenim sednicama javno iznose teritorijalni zahtevi prema Albaniji od strane monarhofašističke Vlade Grčke. Prema predsedniku Vlade Grčke Caldarisu to je bilo nužno da se napravi u interesu teritorijalne bezbednosti Grčke. U vreme hladnih odnosa između Jugoslavije i Grčke u jeku građanskog rata u Grčkoj jugoslovenska delegacija oštro se suprotstavila teritorijalnim zahtevima Grčke prema Abaniji. U tim zahtevima beše uključeno pripajanje Severnog Egipta Grčkoj, odnosno njegovo otkidanje od Albanije. Na početku Pariske mirovne konferencije bila je otkrivena i grčka namera o podeli Albanije između Grčke i Jugoslavije što je kao predlog izneo predsednik Vlade Grčke Caldaris. Član jugoslovenske delegacije Moša Pijade oštro se suprotstavio ovom predlogu.⁴⁸⁸

Na inicijativu jugoslovenske vlade došlo je do sporazuma s albanskom vladom da se zaključi ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći. Ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći između Jugoslavije i Albanije Vlade FNRJ i NR

⁴⁸⁷ V. Dedijer, op.cit, str. 154-158; Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945..., dok. 149, str. 290.

⁴⁸⁸ N. Veljanovski, op.cit, str. 124.

Albanije zaključile su 9. jula 1946. godine. Ovaj ugovor je bio u funkciji bezbednosti i nesmetanog socijalističkog razvoja dveju susednih država.⁴⁸⁹

Jugoslovensko-albanska saradnja (1945-1947) odvijala se u svim oblastima. Široka je lepeza oblika nesebične pomoći koje je Jugoslavija darovala Albaniji. Jugoslovensko komunističko i državno rukovodstvo je pružanjem pomoći Albaniji od strane Jugoslavije imalo razumevanje za Albaiju koja se nakon kraja Drugog svetskog rata našla opustošena od okupatora, sa razorenom privredom i proširenim saobraćajem, bez domaćih stručnih kadrova za rad u privredi i teškom situacijom u pogledu rešavanja pitanja ishrane stanovništva.

Iako je u periodu obnove i sama oskudevala u hrani Jugoslavija je Albaniji pružala pomoć u hrani. Primera radi: 1945. godine Jugoslavija je poslala Albaniji na osnovu trgovinskog ugovora 2.900 tona pšenice i 5.700 tona kukuruza, a 1946. godine kao pomoć bez naknade darovano je Albaniji 20.000 tona pšenice i kukuruza. Kada je Albanija u oktobru 1946. godine zadesila katastrofalna poplava, Narodni front Jugoslavije je uputio apel jugoslovenskim narodima da pomognu Albaniji. Brzo je od naroda u Jugoslaviji skupljano 52 miliona dinira i tim novcem je kupljena roba u Jugoslaviji i kao pomoć narodu u poplavljenim krajevima Albanije.

Godine 1946. Jugoslavija je sklopila sa Albanijom niz privrednih ugovora. Osnovna karakteristika ovih ugovora je u tome da su oni predviđali obaveze i teret samo za jednu stranu- Jugoslaviju, a da u njima nisu ni pomenuti uslovi i garancije na osnovu kojih Albanija ima da nadoknadi učinjene usluge i privrednu pomoć.

GNRJ i NR Albanija su 27. novembra 1946. godine sklopile Ugovor o usklađivanju privrednih planova, carinskoj uniji i izjednačenju valuta. Pored ostalog, ovaj Ugovor je značajan za razvoj Albanije jer je imao relevantan uticaj na tok industrijalizacije NR Albanije. Jugoslavija je transportovala u Albaniju mašine, industrijske, saobraćajne, rudarske i druge uređaje.

⁴⁸⁹ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 815-816.

Dosledna svojoj internacionalističkoj politici prema Albaniji Jugoslavija je sve do sukoba sa IB (1948) upućivala u Albaniju zdravstvene i prosvetne stručnjake, inženjere, vojne instruktore, radnike specijalizovane za pojedine delatnosti, kao i stručnjake ostalih vrsta.⁴⁹⁰

Uprkos uspešne jugoslovensko-albanske saradnje, deo albanskog vođstva je bio protiv saradnje sa Jugoslavijom. U antijugoslovenskoj orijentaciji posebno su bili zapaženi Sejfula Malešova i Nako Spiro. Prvi, javno i otvoreno, a drugi, potajno, bili su pristalice „zapadne orijentacije“ Albanije, za njenu saradnju sa Italijom.⁴⁹¹

Sa proglašenjem kapitulacije Bugarske i formiranjem nove vlade Otečestvenog fronta Bugarske, 9. septembra 1944. godine, na čelu sa Kimonom Georgievim stvorene su brojne političke pretpostavke za dalji razvoj jugoslovensko-bugarskih odnosa.

Kao saveznik Nemačke, Bugarska se posle 9. septembra 1944. godine našla u velikoj međunarodnoj izolaciji, jer nije mogla odmah s lakoćom da eliminiše posledice njenog učešća u Drugom svetskom ratu na strani fašizma. Bez obzira što je 9. 1944. godine u Bugarskoj, u suštini nasilno bila svrgnuta fašistička vlast, vlade antifašističkih država, pre svega vlade SAD i Velike Britanije imale su nepoverljiv odnos prema novoj vladi i promenama u Bugarskoj. Takav nepoverljiv odnos prema vladi OF Bugarske i promenama u Bugarskoj u početku je bio prisutan i u Jugoslaviji, a poseban negativan odnos je imalo stanovništvo u Makedoniji i krajevima Srbije, gde su počinjena zlodela bugarske vlasti, uglavnom policijske i vojne za vreme Drugog svetskog rata. Do jugoslovensko-bugarskog „zbliženja“ u spoljnoj politici posle 9. septembra 1944. godine došlo je zbog nekih međunarodnih okolnosti. Nova bugarska vlada nije imala uspostavljene diplomatske odnose sa susednim državama. Iako je Otečstvenofrontovska Bugarska objavila rat Nemačkoj, ona je na međunarodnom planu i dalje tretirana kao članica fašističke koalicije. Trebalo je da prođe vreme da se dokaže na strani antifašističke koalicije. U svojoj

⁴⁹⁰ V. Dedijer, op.cit, str. 170-171; B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 816.

⁴⁹¹ V. Dedijer, op.cit, str. 172.

spoljnopoličkoj orijentaciji Bugarska se opredelila za zблиženje sa Jugoslavijom da bi se oslobodila od međunarodne izolacije ko koje je došlo zbog njenog savezništva sa fašističkom koalicijom. U skladu sa svojim spoljnopoličkom orijentacijom rukovodstva Jugoslavije na čelu sa J. B. Titom je prihvatilo zблиženje sa susednom Otečestvenofrontovskom Bugarskom. Do ubrzanog Jugoslovenskog-bugarskog zблиženja je došlo posle potpisivanja sporazuma između Tita i Dobri Terpeševa o vojnoj sardnji u Krajovi (5. X 1944). Jugoslovensko-bugarski sporazum o vojnoj sardnji i potpisan po Staljinovom diktatu, imajući u vidu globalne sovjetske interese, i buduće planove Sovjetskog Saveza sa Bugarskom i na Balkanu.⁴⁹²

Prva armija Otečestvenofrontovske Bugarske čiji je komadant bio general-lajtnant Vladimir Stojčev, zajedno s 2. i 4. armijom, podređena komandi Trećeg ukrajinskog fronta crvene armije pod komandom maršala Tolbuhina, na osnovu saglasnosti maršala Tita date Sporazumom u Krajovi od 5. oktobra 1944. godine učestvovala je u zajedničkim operacijama NOV i POJ i Crvene armije krajem 1944. i početkom 1945. godine za konačno oslobođenje Jugoslavije.⁴⁹³ Mada učešće bugarske vojske na tlu Jugoslavije u borbi za oslobođenje Jugoslavije krajem 1944. godine i početkom 1945. godine nije bitno doprinelo oslobođenju Jugoslavije, ono je značajno za Otečenstvenu Bugarsku zbog promovisanja na međunarodnoj sceni Bugarske u borbi protiv fašizma.

U sklopu jugoslovensko-bugarskih odnosa, sa stvaranjem NR Makedonije kao ravnopravne federalne jedinice u okviru DFJ 1944. godine, od jeseni 1944. do proleća 1945. godine aktuelizirano je pitanje za stvaranje jugoslovensko-bugarske države, odnosno federacije između ovih dveju zemalja. Ne može najtačnije da se utvrdi sa koje strane je potekla ideja za stvaranje jugoslovensko-bugarske federacije (1944-1945). Može se hipotetički zaključiti da je ta ideja bila puštena kao probni balon od Staljina, preko Georgi Dimitrova da bi se napipao puls i videle mogućnosti za njeno realiziranje, kao i da se vidi kakva će biti reakcija velikih sila i saveznika SSSR-a. Ni Jugoslavija, niti pak

⁴⁹² N. Veljanovski, op.cit, str. 91-97.

⁴⁹³ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945..., dok. 56, str. 69.

Bugarska, nisu bile pripremljene da prihvate jedno takvo rešenje, pa je ideja za stvaranje jugoslovensko-bugarske federacije bila u domenu političkog manevra u skladu sa sovjetskom globalnom politikom na Balkanu.

U projektu saveznog ugovora između Jugoslavije i Bugarske od 23. decembra 1944. godine koji je bio „strogo poverljiv“ jer su tako diktirale međunarodne okolnosti, pored ostalog stoji sovjetski predlog o stvaranju buduće jugoslovensko-bugarske federacije. Prema tom predlogu Bugarska je trebalo da uđe kao sedma članica sa drugim jugoslovenskim republikama u buduću federativnu državu. Aprila 1945. godine završena je jedna bezuspešna aktivnost za stvaranje jugoslovensko-bugarske federacije. Na nerealizovanje ideje o stvaranju jugoslovensko-bugarske federacije pored spoljnog faktora, odnosno britanskog suprostavljanja imale su uticaj i nesuglasice Jugoslavije i Bugarske po tom pitanju. Odnosi između Jugoslavije i Bugarske na planu aktivnosti za stvaranje zajedničke federativne države su bili opterećeni dozom međunarodnog nepoverenja i strahom da neka od njih ne bude izigrana. Opterećene sa brojnim suprotostima obe države su iznosile nerealne varijante za budući odnos Bugarske i jugoslovenskih republika u budućoj zajedničkoj federativnoj državi. Bugarska je nerealno zahtevala da s jedne strane budu sve jugoslovenske republike (6), a s druge strane samo ona, čime je dovodila u neravnotežan položaj sve jugoslovenske republike. Na prihvatajući bugarski predlog o dvostranoj federaciji, i Jugoslavija je njemu suprostavljala nerealan zahtev da se stvori Jugoslovensko-bugarska federacija sa sedam federalnih jedinica, u koju bi ušla i Bugarska kao sedma ravnopravna federalna jedinica.⁴⁹⁴

Notifikacija o uspostavljanju diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Bugarske izvršena je 30. aprila 1945. godine, a Nikola Kovačević kao poslanik DFJ otputovao je u Sofiju 17. maja 1945. godine,⁴⁹⁵ a Bugarsku u Beogradu 1945. godine predstavljao diplomatski predsednik Petar Todorov, navodno pobornik za federaciju.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ N. Veljanovski, op.cit, str. 193-207.

⁴⁹⁵ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945..., dok. 47, str. 66.

⁴⁹⁶ N. Veljanovski, op.cit, str. 199.

Druga faza aktivnosti za eventualno federiranje između Jugoslavije i Bugarske je obnovljena u novembru 1945. godine. U tom vremenu u dvema zemljama su se desili značajni događaji. 29. novembra 1945. godine Jugoslavija se proglasila za FNRJ i započele su pripreme za donošenje njenog prvog ustava. Takođe, rešenje nekih unutrašnjih promena u Jugoslaviji na međunarodnom planu zapadne zemlje su priznale kao svršenu činjenicu. U Bugarsku se vratio Georgi Dimitrov koji je u to vreme imao veliki uticaj u vođenju spoljne i unutrašnje politike Bugarske.

Ideja za federaciju potpuno oživela. Ako je međunarodni faktor imao neku ulogu u prvoj etapi (1944-1945) jugoslovensko-bugarskih aktivnosti za stvaranje zajedničke federacije, to ne može da se kaže za drugu fazu jugoslovensko-bugarskih aktivnosti za federaciju a naročito ne posle potpisivanja mirovnih ugovora u Parizu.

U jugoslovensko-bugarskom „zbliženju“ i aktivnostima za stvaranje zajedničke federacije u drugoj fazi (1945-1947) makedonsko pitanje je predstavljalo kamen spoticanja. Ni SSSR niti pak zapadne zemlje nisu se suprostavili stvaranju jugoslovensko-bugarske federacije do kraja 1947 godine. Jugoslavija je uporno insistirala na prisajedinjenju Pirinske Makedonije NR Makedoniji što je za Bugarsku bilo neprihvatljivo. Za nerealizovanje ideje za stvaranje jugoslovensko-bugarske federacije (1945-1947) i za kompletno rešavanje makedonskog pitanja krive su obe strane. Krivica Bugarske je veća za rešavanje makedonskog pitanja jer nije napravila u Pirinskoj makedoniji ono što je bilo stvoreno u jugoslaviji, konstituiranje NR Makedonije i priznavanje makedonske nacije.⁴⁹⁷

Zbog razdora Jugoslavije i Bugarske po makedonskom pitanju, interesantna je rezolucija X plenuma CK Bugarske radničke partije (komunista), vodeće partije u Otočestvenom frontu od 9. avgusta 1946. godine o makedonskom pitanju. U pomenutoj Rezoluciji se pretpostavlja da ujedinjavanje drugih delova makedonskog naroda na bazi NR Makedonije u okviru FNRJ, BRP(k) smatra da pripajanje Pirinske makedonije nije vezano za rok i treba da

⁴⁹⁷ Isto, str. 209-212.

se ostvari na osnovu ugovora između Bugarske i Jugoslavije, koji će odrediti granice prisajedinjenih teritorija, imajući u vidu volju i interese makedonskog naroda, kao i pravo koptiranje u bugarsko državljanstvo stanovništva pirinskog dela Makedonije koje želi da iskoristi to pravo.

BRP(k) smatra da pripajanje Pirinske Makedonije NR Makedoniji treba da se izvrši na taj način što faktički neće postojati carinske i druge granice između Makedonije i Bugarske, kao što ne postoji ni između NR Makedonije i drugih federalnih jedinica FNRJ. Pripajanje Pirinske Makedonije NR Makedoniji još više će učvrstiti privredne i kulturne veze između Makedonije (Jugoslavije) i Bugarske. Ova tačka Rezolucije koja govori o brisanju granica između Bugarske i Makedonije, a ništa se ne pominje za brisanje granica između Bugarske i Jugoslavije, može se tumačiti i kao prisajedinjenje NR Makedonije koja je u to vreme bila deo teritorijalnog integriteta FNRJ Bugarskoj. Ova tačka Rezolucije je bila uperena protiv jugoslovenskog suvereniteta i integriteta na prostoru NR Makedonije, i u suštini predstavlja neiskrenu bugarsku namenu da se zadovolje jugoslovenski zahtevi za rešenje makedonskog pitanja.⁴⁹⁸

Na Pariskoj mirovnoj konferenciji 1946. godine pored ostalih država učesnica, učestvovala su i Jugoslavija i Bugarska. Za razliku od Bugarske koja je sve vreme bila tretirana kao poražena zemlja, Jugoslavija je na Pariskoj mirovnoj konferenciji bila uvrštena kao pobednička antifašistička zemlja sa izgrađenim međunarodnim ugledom. Još u početku Pariske mirovne konferencije se videlo da je Grčka bila najveći pretecent za proširenje njenih granica, a Jugoslavija u nastojanju da se održi jugoslovensko-bugarsko prijateljstvo, sve vreme konferencije nije našla za potrebno da se aktuelizira makedonsko pitanje odnosno eventualno objedinjavanje Pirinske i Vardarske makedonije ili objedinjavanje Vardarske, Egejske i pirinske Makedonije.⁴⁹⁹

U toku Drugog svetskog rata Bugarska je okupirala i anektirala deo Makedonije u jugoistočnu Srbiju (Vranjski i Pirotski okrug). Od januara 1942. godine njene okupacione sfere se pod nemačkim operativnim nadzorom sve

⁴⁹⁸ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 817.

⁴⁹⁹ N. Veljanovski, op.cit, str. 125.

više širila dopirajući 1943-1944. godine, nadomak Beograda. Eksploatacijom dobara, pljačkom stanovništva, razaranjem i uništavanjem imovine jugoslovenskih građana Bugari su prouzrokovali velike štete. Reparacione obaveze predviđene na Mirovnoj konferenciji u Parizu u Mirovnom ugovoru između Jugoslavije i Bugarske bile su više nego simbolične iznoseći 25 miliona dolara SAD, od kojih se Jugoslavija u interesu „zbliženja“ i „prijateljstva“ dveju zemalja na Bledu 1947. godine i odrekla.⁵⁰⁰

U fazi inteziviranja jugoslovensko-bugarskog zblizavanja od Pariske mirovne konferencije vođeni su trodevni razgovori od 30. jula do 1. avgusta 1947. godine na Bledu između bugarske delegacije na čelu sa Georgi Dimirovim i jugoslovenske delegacije na čelu sa J. B. Titom. Kao rezultata vođenih bledskih razgovora su bledski ugovori koje sačinjavaju dokumenti: Sporazum za dvovlasnička imanja; Sporazum za carinske olakšice i pripreme za stvaranje carinske unje; ugovor o prijateljstvu, saradnji i međusobnoj uzajamnoj pomoći između FNRJ i NR Bugarske. Poslednji dokument su Tito i Dimitrov potpisali 27. novembra 1947. godine u Evksinogradu kod Varne, ali je taj ugovor bio predhodno usvojen na Bledu. Rezultati pregovora na Bledu su sublimimirani u specijalnom protokolu koji su potpisali ministar spoljnih poslova NR Bugarske Kimon Georgijev i ministar spoljnih poslova FNRJ Stanoje Simić.⁵⁰¹

Bledski razgovori 1947. godine i potpisani bilateralni dokumenti kao rezultat tih razgovora predstavljali su formalnu manifestaciju jugoslovensko-bugarskog zblizjenja i otvaranje puta za stvaranje balkanske federacije. I posle potpisivanja Balkanskih dokumenta između bugarske i jugoslavije nije došlo nije došlo do zajedničke federacije. Glavne prepreke na putu stvaranja zajedničke federacije su neiskrenost i manipulacija u jugoslovensko-bugarskim odnosima.

U zaoštrenim odnosima između zapadnih sila i Jugoslavije, uprkos diplomatskim upozorenjima vlade FNRJ, američki avioni su od februara do avgusta 1946. godine preletali jugoslovensku teritoriju u rejonu jugoslovensko-

⁵⁰⁰ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 838.

⁵⁰¹ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1947, I, „Jugoslovenski pregled“, Beograd, 1985, str. 84-95; N. Veljanovski, op.cit, str. 167.

austrijske granice. Preletanjem američkih aviona u jugoslovenski vazdušni prostor je sistematski povređen državni suverenitet od strane američkih aviona. Posle obaranja i prinudnog spuštanja drugog u blizini Bleda, odnosi između SAD i Jugoslavije su bili maksimalno zaoštreni. Vlada FNRJ je uputila note Vladi SAD povodom povrede jugoslovenskog vazdušnog prostora 10. avgusta 1946. godine. Vazdušni suverenitet Jugoslavije je ponovo povređen od strane anglo-američkih aviona 25. avgusta 1946. godine. Direktnim pritiskom na Jugoslaviju, smatrajući da iza nje i njene spoljne politike stoji SSSR, zapadne zemlje su praktično pojačale poziciju režima u Italiji i Grčkoj, a na drugoj strani nastojale su da oslabe međunarodni položaj Jugoslavije, obzirom na vladavinu „komunista“ u njoj. U cilju stvaranja antikomunističkog raspoloženja u javnom mnjenju, zapadne zemlje su koristile propagandu protiv Jugoslavije. Zapadna propaganda protiv Jugoslavije je bila izrazito antikomunistički obojena. Ona je plasirala alarmantne vesti radiodifuznim putem, stvaranje osećanja američke vojne pomoći, s obzirom na monopol atomske bombe. Američkim građanima je često uskraćeno izdavanje pasoša sa vizom da posete Jugoslaviju. Čak se prezentiralo da pasoš SAD vredi za sve zemlje izuzev za Jugoslaviju.⁵⁰²

U periodu od 1945. do 1947. godine nisu bili dobri odnosi između Jugoslavije i Svete stolice zbog toga što je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac osuđen zbog veze sa „križarima“. Zaostale ustaše su se nazivale „križarima“. Činjenica da je Stepinac za vreme Drugog svetskog rata imao proustaško držanje je nepobitno. Godine 1941. Rimokatolička crkva je predložila prelazak pravoslavaca na katoličku veru na bazi zakonodavstva Nezavisne Države Hrvatske. Katolički svet i antikomunističke propagande na Zapadu napali su Vrhovnog suda Hrvatske kao obračun jugoslovenske države sa Rimokatoličkom crkvom i Stepincem, koji je u svojstvu predsednika Biskupske konferencije bio glava Rimokatoličke crkve u Jugoslaviji. Vatikanski listovi su povodom hapšenja i osude Stepinca pisali da je to bio „najžalosniji proces u istoriji katoličke crkve“. Apostolski nuncij u Beogradu Harli, inače američkog

⁵⁰² B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 819-820.

porekla podržavao je ratoborni stav rimokatoličkog episkopata protiv nove Jugoslavije.

Ni razgovori Maršala Tita, predsednika Privremene vlade DFJ sa nadbiskupom Stepincem u Zagrebu početkom juna 1945. godine nisu pomogli Stepincu. Tito je odbio da prihvati gledište nadbiskupa Stepinca da je DFJ dužna da reguliše odnose sa Rimokatoličkom crkvom posredstvom Vatikana, odnosno korkordatom. Nakon osude nadbiskupa Stepinca nisu bili prekinuti odnosi između Jugoslavije i Vatikana, ali su pogrešni.⁵⁰³

Posle završetka Drugog svetskog rata postojale su u svetu brojne suprotnosti. Jedna od suprotnosti je suprotnost između kapitalističkih i socijalističkih država. Ta suprotnost uočena je u spoljnoj politici zemalja tzv. "narodne demokratije" na čelu sa SSSR i drugih zemalja iz imperijalističkog bloka za vreme Pariske mirovne konferencije 1946. godine. Na Pariskoj mirovnoj konferenciji prisustvovala su delegacije 21 zemlje što su učestvovala u antifašističkom ratu: SSSR, Velika Britanija, SAD, Francuske, Kine, Austrije, Belgije, Belorusije, Brazila, Kanade, Grčke, Etiopije, Indije, Novog Zelanda, Norveške, Poljske, Čehoslovačke, Holandije, Ukrajne, Južne Afrike i Jugoslavije. Od poraženih zemalja u Drugom svetskom ratu učestvovala su delegacije Italije, Bugarske, Rumunije, Mađarske i Finske. Napori u pripremanju, i u toku konferencije da ne dođe do razilaženja i podele između komunističkih i imperijalističkih zemalja bili su uzaludni. U pripremanju za održavanje, i u toku Pariske mirovne konferencije manifestovana je na političkoj sceni podvojenost između zemalja „narodne demokratije“ na čelu sa SSSR i drugih zemalja što su se nazivale imperijalističke.⁵⁰⁴

Godine 1947. nije došla do poboljšanja odnosa između jugoslavije i zapadnih zemalja. Septembra iste godine Vlada FNRJ je odbila da od Vlade SAD prihvati Maršalovu pomoć predviđenu za privrednu obnovu evropskih zemalja. Maršalovu pomoć su organizovale SAD i bila je selektivnog političkog karaktera. Ona je zamišljena da ojača unutrašnji poredak zemalja primalaca

⁵⁰³ Isto, str. 841-842.

⁵⁰⁴ N. Veljanovski, op.cit, str. 121-122.

pomoći i spreći „subverznu aktivnost“ svetskog komunizma. Neprihvatanje Maršalove pomoći za ekonomski razvoj od strane jugoslovenske vlade je bio njen principijalan stav da ne skreće sa puta spoljne politike Jugoslavije koji je trasiralo državno i partijsko rukovodstvo Jugoslavije na čelu sa Titom. Jugoslavija je 1947. godine nastavila da prima pomoć od UNRE, jer je to bila pomoć od međunarodne organizacije.⁵⁰⁵

U spoljnoj politici jugoslavija od 1945. do 1947. godine Jugoslavija je posvetila pažnju njenoj bezbednosti na Balkanu i jugoistočnoj Evropi. U cilju njenog nezavisnog i nesmetanog svestranog napredka, jugoslovenska vlada je zaključila Ugovore o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i saradnji sa SSSR-om 1945. godine; NR Poljskom, Čehoslovačkom i NR Albanijom 1946. godine; NR Bugarskom, Rep. Mađarskom i Rumunijom 1947. godine. Zaključivanje ovih ugovora sa tzv. Zemljama narodne demokratije Jugoslavije je izrađivala sistem regionalne odbrane na principima OUN . Zaključeni ugovori bili su slični Ugovoru koji je Jugoslavija 11. aprila 1945. godine zaključila sa Sovjetskim Savezom na 20 godina, i koji je prilikom zaključivanja i ratifikacije u Privremenoj narodnoj skupštini DFJ bio proklamovan za temelj jugoslovenske spoljne politike.⁵⁰⁶

U cilju da stavi pod svoju kontrolu aktivnost komunističkih partija Staljin je pripremio plan za stvaranje međunarodne komunističke strukture koja bi obuhvatala komunističke zemlje. Staljin je smatrao da će se stvaranjem međunarodnih udruženja komunističkih partija da stavi u potčinjen položaj partijska, a time i državna rukovodstva zemalja „narodne demokratije“. Staljin je planirao da na predstojeće savetovanje komunističkih partija u cilju jednog novog međunarodnog udruženja komunističkih partija uključi i najveće komunističke partije Zapada-Italije i Francuske, pored komunističkih zemalja „narodne demokratije“. Uključivanjem komunističkih partija Francuske i Italije, Staljin je smatrao da će ih pridobiti da budu na njegovoj liniji spoljne politike. Ideja stvaranja jednog novog internacionalističkog organizma komunističkih partija pokrenuo je Tito prilikom svog boravka u Moskvi, aprila 1945. godine. Ta

⁵⁰⁵ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 837.

⁵⁰⁶ Isto, str. 810.

ideja je ponovo rzmotrena od strane Staljina i Tita prilikom Titovog drugog boravka u Moskvi u junu 1946. godine.

Na savetovanju čiji je domaćin bila Šklarska Poremba u jugozapadnom delu Poljske od 22. do 28. septembra 1947. godine bile su zastupljene komunističke partije: KPJ, Bugarska radnička partija(k), Mađarska komunistička partija, Poljska radnička partija, savezna komunistička partija(b), Komunistička partija Italije, Rumunska radnička partija, Komunistička partija Francuske i Komunistička partija Čehoslovačke. Na sedmodnevnom savetovanju devet komunističkih i radničkih partija u Poljskoj septembra 1947. godine osnovano je Međunarodno udruženje komunističkih i radničkih partija tih zemalja. Ono je nazvano Informacioni biro (Informbiro). Osnovni zadatak IB bio je da organizuje kao međunarodni centar razmenu i kordinira delatnost devet komunističkih i radničkih partija na osnovu saglasnosti. Za sedište IB-a je određen Beograd. U Beogradu se publikovao list IB-a „Za čvrsti mir, za narodnu demokratiju“.⁵⁰⁷

Spoljna politika druge Jugoslavije od 1945. do 1947. godine je bila uspešna, jer je bila u uspešnoj funkciji očuvanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta Jugoslavije i njenog sticanja međunarodnog ugleda.

VII.4. Spoljna politika Druge Jugoslavije, 1948 – 1956.

U periodu kada je Jugoslavija bila opterećena pritiscima zapadnih kapitalističkih država zbog svoje socijalističke usmerenosti i svojih opravdanih zahteva za teritorijama Istre i slovenačkog primorja, Vlada FNRJ je 2. januara 1948. godine poslala notu Vladi SAD-a u Vašingtonu o povraćaju jugoslovenske monetarne rezerve i druge imovine blokirane u SAD.

Pre Aprilskog rata 1941. godine, Narodna banka Kraljevine Jugoslavije prenela je veći deo svojih monetarnih rezervi u SAD i poverila ih na čuvanje Federalnoj rezervnoj banci u Njujorku. Sa obrazovanjem u Jugoslaviji vlade 7. marta 1945. godine koju su priznali svi veliki saveznici iz Drugog svetskog rata, bilo je logično očekivati da će putno pravo raspolaganja svom imovinom u SAD biti ustupljeno toj vladi ili Narodnoj banci Jugoslavije.

⁵⁰⁷ N. Veljanovski, op.cit, str. 219; B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 900-903.

Na insistiranje jugoslovenske vlade otpočeli su pregovori maja 1947. godine o povraćaju jugoslovenske monetarne rezerve i druge imovine blokirane u SAD koji su trajali do avgusta 1947. godine. Predstavnici SAD zahtevali su da se iz jugoslovenske monetarne rezerve najpre isplate razna američka potraživanja u vezi sa nacionalizovanom i drugom imovinom - od kojih su mnoga nastala znatno posle transfera jugoslovenske imovine u SAD u ukupnom iznosu od 42.300.000 \$ za nekretnine i 300.000 dolara za poljoprivredna dobra.

Vlada FNRJ je prihvatila svoju spremnost da nastavi pregovore o kompenzaciji američkih preduzeća nacionalizovanih u Jugoslaviji jer je ta kompenzacija bila zagarantovana Zakonom o nacionalizaciji. Međutim, Vlada FNRJ kategorički je odbila predlog američkih predstavnika da se pitanje deblokiranja monetarne rezerve i druge imovine Narodne banke uslovljava prethodnim zaključenjem sporazumima po drugim pitanjima. Odugovlačenje blokiranja i odlaganje deblokiranja jugoslovenske monetarne rezerve i druge imovine u SAD pod bilo kojim izgovorom bilo je u funkciji američke politike da oteža ekonomsku obnovu Jugoslavije.⁵⁰⁸

Stalna delegacija FNRJ pri OUN u Ekonomskom i Socijalnom savetu notom od 26. januara 1948. godine skrenula je pažnju u Ekonomskom i Socijalnom savetu o šteti nastaloj blokiranjem jugoslovenske monetarne rezerve i druge imovine u SAD.

Šteta koja se nanosi FNRJ zadržavanjem monetarnih rezervi Narodne banke Jugoslavije je očevidna: cene rastu širom sveta, usporava se ekonomska obnova i proizvodnja, a nedostatak izvoza lišava Jugoslaviju deviza.⁵⁰⁹

Vlada FNRJ je 4. februara 1948. godine ponovo poslala notu Vladi SAD-a u Vašingtonu kojom se osporava pravo zadržavanja jugoslovenske monetarne rezerve i druge imovine u SAD. U ovoj noti Vlada FNRJ Vladi SAD-a, Vlada FNRJ odlučno je zauzela stanovište i precizno formulisan zahtev da joj se imovina blokirana u SAD smesta preda na raspolaganje bez ikakvih ograničenja

⁵⁰⁸ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1948, "Jugoslovenski pregled", Beograd, 1989, dok. 1, str. 2-5.

⁵⁰⁹ Isto, dok. 13, str. 35-37.

ili uslova. Polazeći od prezentovanih činjenica, jugoslovenska vlada je očekivala da će Vlada SAD-a izvršiti povraćaj jugoslovenske monetarne rezerve i druge imovine blokirane u SAD.⁵¹⁰

Na sednici Ekonomskog i socijalnog saveta OUN u Njujorku, 16. februara 1948. godine na kojoj je obrazložen nacrt rezolucije o posledicama blokiranja jugoslovenske monetarne rezerve i druge imovine u SAD, dr Jože Viljanova je govorio u svojstvu stalnog predstavnika FNRJ pri OUN. Rečeno je u obrazloženju jugoslovenskog nacrta rezolucije da SAD zadržavanjem jugoslovenskog zlata nanose štetu Jugoslaviji. Blokiranjem jugoslovenskog zlata Jugoslaviji je onemogućeno da pomoću svog zlata uvozi potrebne sirovine, polufabrikate i mašine, te je prinuđena da u mnogo slučajeva izvozi materijal potreban za korišćenje sopstvenog standarda. Ali, jugoslovenski nacrt rezolucije nije prihvaćen, jer se Ekonomski i Socijalni savet OUN oglasio nenadležnim da po tom pitanju raspravlja.⁵¹¹

Najzad, nakon pregovora Narodne banke i Vlade FNRJ preko Ministarstva inostranih poslova u Beogradu je 19. jula 1948. godine potpisan Sporazum između Vlade FNRJ i Vlade SAD o deblokiranju jugoslovenskog zlata u SAD. Sporazum između FNRJ i SAD od 19. jula 1948. godine je obavezao Jugoslaviju da plati ukupno 17 miliona dolara za potraživanja SAD-a. SAD su se obavezale da izvrše deblokadu ostataka monetarne Narodne banke Jugoslavije kod Federalne banke u Njujorku i stave ovo zlato na slobodno raspolaganje jugoslovenskoj Narodnoj banci.

U isto vreme je postignut Sporazum između SAD-a i FNRJ io likvidaciji potraživanja SAD-a u Jugoslaviji iz ugovora o zajmu i najmu, i nekih drugih manjih potraživanja nastalih u Drugom svetskom ratu.⁵¹²

Sve vreme, od zaključenja mirovnog ugovora između Jugoslavije i Italije, 10. februara 1947. godine do potpisivanja Sporazuma o rešenju tršćanskog pitanja 5. oktobra 1954. godine, najteži problem koji je opterećivao

⁵¹⁰ Isto, dok. 17, str. 42-43.

⁵¹¹ Isto, dok. 19, str. 49-52.

⁵¹² Isto, dok. 92, str. 249-250.

jugoslovensko-italijanske odnose bilo je nerešeno pitanje Slobodne teritorije Trsta. Ugovor o miru između FNRJ i Italije 1947. godine predvideo je stvaranje Slobodne teritorije Trsta (Zona „A” sa Trstom, pod angloameričkom vojnom upravom, i Zona „B” pod jugoslovenskom vojnom upravom), kao „tampon države”, sa guvernerom na čelu i vladom. Ovim ugovorom oko 200.000 Jugoslovena je ostalo van granica Jugoslavije. Ali, jugoslovenska vlada nije se odrekla teritorija koje su etničke bile njene, i posle potpisivanja mirovnog ugovora Jugoslavija je i dalje polagala pravo na svoje teritorije koje su se našle u sastavu italijanske države.

Tripartitna deklaracija vlada SAD-a, Velike Britanije i Francuske Republike o Slobodnoj teritoriji Trsta, objavljena u Vašingtonu, Londonu i Parizu 20. marta 1948. godine sadrži predlog da se otpočinu pregovori o reviziji mirovnog ugovora između Jugoslavije i Italije od februara 1947. godine u cilju ponovnog priključenja Slobodne teritorije Trsta Italiji i rezultat je usaglašavanja stava triju zapadnih sila. Tripartitna deklaracija SAD, Ujedinjenog Kraljevstva i Francuske objavljena je 20. marta 1948. godine u okviru zvaničnog komunikea vlada triju zapadnih sila. Tripartitna deklaracija je predstavljala jednostrani diktat Zapada, doneta bez saglasnosti Jugoslavije, u vreme kada se međunarodni položaj Jugoslavije počeo pogoršavati i zbog početka pritiska sa Istoka. Godine 1948. Jugoslavija se našla u položaju da brani suverenitet i teritorijalni integritet na dva fronta: od velikih zapadnih sila i od socijalističkih država. Izjašnjavajući se za prisajedinjavanje Slobodne teritorije Trsta Italiji, zapadne sile su kreirale reviziju ugovora o miru sa Italijom, a na štetu Jugoslavije. Izjašnjavanjem rešenosti da se slobodna teritorija Trsta stavi pod suverenitet i teritorijalni integritet Italije tri velike zapadne sile su podržavale Italiju na međunarodnoj političkoj sceni na račun slabljenja međunarodnog položaja Jugoslavije. Doneta pred opštinske izbore u Italiji, Tripartitna deklaracija je bila u funkciji snažne podrške italijanskoj vladi.⁵¹³

⁵¹³ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1..., str.116; Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1948..., dok. 2, str. 595-596.

Izložena pritisku velikih zapadnih sila i socijalističkih država, Jugoslavija je u proleće 1948. godine dostojanstveno branila svoj suverenitet i teritorijalni integritet. Vlada FNRJ je 22. marta 1948. godine poslala notu vladama SAD-a, Velike Britanije i Francuske Republike povodom njihovog zajedničkog predloga o reviziji odredaba Mirovnog ugovora s Italijom koje se odnose na Slobodnu teritoriju Trsta. Između ostalih činjenica u vezi s tršćanski problemom istaknute su činjenice da su vlade SAD, Velike Britanije i Francuske u Savetu bezbednosti OUN sistematski sprečavale sporazum o pitanju ličnosti guvernera Trsta i da je američko-engleska vojna uprava dajući punu slobodu fašističkim i šovinističkim italijanskim elementima doprinosila lošim odnosima između Jugoslavije i Italije.⁵¹⁴

U novonastalim političkim okolnostima 1948. godine rukovodstvo Jugoslavije je mudro koristilo suprotnosti velikih sila u svetu, a posebno na Balkanu. U vreme početka „hladnog rata”, održana je u Beogradu avgusta 1948. godine Dunavska konferencija, sazvana da izradi novu konvenciju o režimu plovidbe Dunavom. Na toj konferenciji manifestovane su protivurečnosti između zapadnih kapitalističkih sila na jednoj strani, i SSSR-a i socijalističkih zemalja na drugoj strani. Uvrštavajući se na strani SSSR-a, Bugarske, Rumunije, Čehoslovačke, Mađarske i Ukrajinske SSR na Dunavskoj konferenciji protiv tzv. Stečenih prava zapadnih sila, Jugoslavija je još više pogoršala odnose sa zapadnim zemljama u vreme kada su socijalističke države ugrožavale njenu suverenost. Na Dunavskoj konferenciji u Beogradu avgusta 1948. godine, usvojena je nova konvencija o Dunavu glasovima podunavskih zemalja koja im je deklarativno garantovala slobodnu plovidbu Dunavom u skladu sa interesima i suverenim pravima priobitnih zemalja. Međutim, njena primena u periodu od 1948-1953. godine manifestovala je ambicije socijalističkih država da prošire prava Dunavske komisije na račun ekonomskih interesa i suvereniteta Jugoslavije.⁵¹⁵

⁵¹⁴ Isto, dok. 33, str. 70-71.

⁵¹⁵ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knjiga 1., Beograd 1977. str. 116-117.

U godinama 1948. i 1949. u Grčkoj je nastavljen građanski rat za koji su grčka vlada i zapadne sile optuživale severne susede, pre svega Jugoslaviju. Posle objavljivanja Rezolucije Informbioa 1948. godine, rukovodstvo Komunističke partije Grčke se saglasilo sa njenim sadržajem. Ipak, Zaharijadas je 1. jula 1948. godine dao izjavu da KPG zbog posebnih okolnosti u kojima se nalazi želi da ostane po strani sukoba između KPJ i Informbioa.

Međutim, posle 1. jula 1948. godine, veći broj rukovodilaca KPG odmah je počeo da kleveće rukovodstvo KPJ i Jugoslaviju. Organizovane su i neke aktivnosti protiv KPJ i Jugoslavije. U Egejskoj Makedoniji aktivnosti KPG počeli su da rasturaju bugarsku štampu da bi se makedonskom narodu što bolje „objasnila” suština napada Informbioa na KPJ i Jugoslaviju. Bila je prisutna aktivnost da se predoči Makedoncima u Egejskoj Makedoniji da je za njih, pored Jugoslavije, zainteresovana i Bugarska. Takođe, preduzete su i vojne mere radi obezbeđivanja grčko-jugoslovenske granice, u cilju sprečavanja izbeglicama iz Egejske Makedonije da preko grčko-jugoslovenske granice pređu u Jugoslaviju. Bilo je i zabranjeno i sanitetskim organima Demokratske armije Grčke da ranjenike šalju u jugoslovenske bolnice.⁵¹⁶

U složenim okolnostima za vreme građanskog rata u Grčkoj u suzbijanju demokratskih procesa u Grčkoj od strane grčkog monarhofašističkog režima potpomognutim od strane anglo-američkih snaga u 1947-1948. godini, i napada Informbioa na KPJ i Jugoslaviju, rukovodstvo Komunističke partije Grčke je bilo prinuđeno da izda demanti u martu 1949. godine u cilju informisanja grčke i svetske javnosti o istini i ciljevima oslobodilačke borbe i demokratskim procesima u Grčkoj. Pored ostalog, u demantiju Centralnog komiteta KPG od 7. marta 1949. godine povodom vesti o balkanskoj federaciji i makedonskoj državi ističe se da poslednjih dana sa raznih strana, uglavnom od monarhofasistička Atine i Londona se pojavila pod raznim vidovima i načinima lažna i klevetnička vest da je KPG zaključila razne ugovore za stvaranje balkanske komunističke federacije i makedonske države, koja bi ujedinila sve delove Makedonije što se nalaze pod jugoslovenskom, bugarskom i grčkom vlašću. Sve ove lažne i

⁵¹⁶ D. Kljakić, op.cit, str. 252.

klevetničke vesti sračunate su od strane grčkog monarhofašističkog režima i stranih imperijalističkih sila da razbiju jedinstvo borbe grčkog i makedonskog naroda i da poseju razdor između balkanskih naroda.⁵¹⁷

Sa namerom da izmene etnički sastav stanovništva u Egejskoj Makedoniji neposredno posle Drugog svetskog rata, grčke vlasti pristupile su teroru i fizičkom istrebljenju makedonskog stanovništva. Zbog terora nad nezaštićenim stanovništvom u Egejskoj Makedoniji od strane grčkog monarhofašističkog režima, veliki deo makedonskog stanovništva bio je prinuđen da emigrira iz Grčke i da ode u više evropskih i preookeanskih zemalja. Na osnovu nekih podataka, u periodu 1940-1951. godine, stanovništvo Dramskog, Kosturskog, Kukuškog, Vodenskog i Larinskog okruga se smanjilo za 71.789 ljudi, ne ubrajajući makedonske izbeglice iz Egejske Makedonije u toku Drugog svetskog rata i Građanskog rata u Grčkoj (1946-1949) čiji broj iznosi 60.000 ljudi.⁵¹⁸

Godine 1948. nastavljena je između Jugoslavije i Albanije veoma bliska saradnja u spoljnoj politici na političkom, privrednom i drugim poljima. Privrženi internacionalističkom stavu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije prema NR Albaniji, Vlada FNRJ i jugoslovenski narodi su nastavili dosledno i nesebično da pomažu NR Albaniju i albanski narod, sve do upućivanja note Vlade NR Albanije Vladi FNRJ jula 1948. godine kojom Vlada NR Albanije otkazuje sve ekonomske sporazume, konvencije i protokole između FNRJ i NR Albanije.⁵¹⁹

Pored ostalog, u budžetu FNRJ za 1948. godinu bile su određene za usklađivanje privrednih planova sa NR Albanijom tri milijarde dinara kao rashod, a jedna milijardi kao prihod. U albanskom budžetu predviđeno je obratno.

Znači, pomoć Jugoslavije iznosila je 48,13% ukupnih prihoda državnog budžeta Albanije, a rashodi od privredne saradnje s Jugoslavijom iznosili su svega 16,05% budžetskog rashoda.

⁵¹⁷ L. Lazarov, op.cit, str. 71.

⁵¹⁸ Državni arhiv Sekretarijata za inostrane poslove (DASIP), Beograd, fasc. 98.

⁵¹⁹ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1948..., dok. 2, str. 628-630.

Kredit od 3 milijarde dinara bio je predviđen da posluži Albaniji za nabavku mašina, instalacija, transportnih sredstava, materijala za investicije i industrijsku reprodukciju, i za robu široke potrošnje.

Godine 1948. do prekida privrednih odnosa od strane albanske vlade, od ukupno 779 miliona, koliko je iznosila vrednost svih ugovora koje su albanska preduzeća zaključila sa proizvođačima u Jugoslaviji, Albaniji je isporučeno 529 miliona ili 68% robe, a 11.000 tona robe u vrednosti od 213 miliona već je bilo ugovoreno i delom stiglo u albanske luke.

Osim toga, ne računajući razne manje isporuke koje su po najobičnijim telefonskim traženjima činjene, Albaniji je u ovom periodu vanplanski isporučeno 5000 tona žita i hiljadu tona zobi. Po planu za 1948. godinu, bilo je predviđeno da Albanija u okviru kredita od tri milijarde dinara dobije 30 hiljada tona pšenice, ali posle žetve 1948. godine, odnosno u septembru ili oktobru mesecu 1948. godine. Međutim, zbog podbacivanja u otkupu kukuruza i potrošenih zaliha žita, u Albaniji je maja 1948. godine došlo, po izjavama članova albanske vlade do teške situacije u pogledu ishrane stanovništva, tako da je 10. maja 1948. godine albanska vlada tražila od Vlade FNRJ 5000 tona žita. Vlada FNRJ odmah je odobrila isporuku ovog žita iz državnih rezervi. Zahvaljujući požrtvovanju i zalaganju jugoslovenskog transportnog osoblja žito je stiglo u Albaniju maja 1948. godine. Nažalost, albanska vlada pokušala je da ovu značajnu pomoć susedne Jugoslavije sakrije pred albanskim narodom. Povodom ove pomoći u žitu Albaniji od strane Jugoslavije, albanska štampa je pisala da to nije vanredna pomoć, već da je to ispunjenje ugovorne obaveze Jugoslavije prema Albaniji. Istovremeno je albanska štampa vrlo opširno pisala o dolasku jednog sovjetskog broda s robom za Albaniju.⁵²⁰

Takođe, doprinos Jugoslavije je vrlo veliki za školovanje albanskih stručnjaka u FNRJ i slanju jugoslovenskih stručnjaka za razvoj albanske privrede. Primera radi, u maju 1948. godine u Albaniji je bilo na radu 597 jugoslovenskih stručnjaka. Od toga je bilo 43 inženjera, 2 geologa, 6 arhitekata, 2 lekara, 67 tehničara, 24 knjigovođe, 8 geometara, veliki broj stručnog

⁵²⁰ V. Dedijer, op.cit, str. 209-212.

tehničkog osoblja, crtača, računskih službenika, saobraćajnih činovnika, poslovođa i kvalifikovanih radnika (bušaćih majstora, montera, strugara, varilaca, kovača, stolara, livaca, mašinovođa i drugih). Administrativnih službenika bilo je svega 29.⁵²¹

Godine 1948. Informbiro je napao KPJ i državnu politiku FNRJ u vreme kada je „hladni rat” u svetu već započeo, a posebno u Evropi koja je bila njegov epicentar. Napad Informbira na KPJ je izložio Jugoslaviju u krajnje nepovoljan međunarodni i unutrašnji položaj. U predistoriji odnosa između KPJ i SSSR-a, odnosno između dveju komunističkih partija ne može se poreći uspešna saradnja između KPJ i Svesavezne komunističke partije (b), i državnih rukovodstava Jugoslavije i SSSR-a od kraja Drugog svetskog rata do otvorenog napada Informbira na KPJ 1948. godine. Odnosi KPJ sa Informbiro bili su stabilni i nije slučajno što je u Jugoslaviji bilo određeno sedište ove asocijacije. U zemljama „narodne demokratije” u kojima je Jugoslavija imala veliki autoritet narušavanja dobrih odnosa između partijskih i državnih rukovodstava 1948. godine izazvalo je zaprepašćenje. Napad Informbira na KPJ i otpor KPJ i Jugoslavije tom napadu pratilo je javno mnjenje širom sveta. Posle napada Informbira na KPJ, KPJ se našla, napuštena od svih u komunističkom pokretu.

Neposredno po obrazovanju Informbira obestininilo su se na delu prave Staljinove namere da u cilju njegovog ličnog interesa za međunarodnim prestižom pretvori Informacioni biro u poslušni instrument hegemonističke politike Svesavezne komunističke partije (b) i Sovjetskog Saveza među komunističkim i radničkim partijama i socijalističkim državama. U vreme napada Informbira na KPJ Staljin je imao veliki ugled u međunarodnom komunističkom pokretu i među socijalističkim državama. Do napada Informbira na KPJ i Tito je imao zapažen ugled u međunarodnom komunističkom pokretu i među socijalističkim državama. Autoritet Staljina i SKP (b) praktično su uticali i na ponašanje ostalih članica Informbira. SKP (b) je apsolutizovala svoja iskustva izgradnje socijalizma. Ona je insistirala na starom tipu međusobnih odnosa, pozivajući se na proleterski internacionalizam koji se cenio na osnovu odnosa

⁵²¹ Isto, str. 213.

drugih komunističkih partija prema SKP (b) i Sovjetskom Savezu. Sa podelom sveta na dva tabora - kapitalizam i socijalizam JV Staljin je zastupao stanovište da grupisanje imperijalističkih država traži, na drugoj strani, i integraciju socijalističkih država. SSSR, po Staljinu kao prva i najveća socijalistička država, imala je samim tim posebna prava i odgovornosti, SKP (b) vodeću ulogu u međunarodnom radničkom pokretu. Za razliku od sovjetske partije na čelu sa J.V. Staljinom, KPJ na čelu sa J.B. Titom je imala drukčija shvatanja kako treba da izgledaju odnosi između socijalističkih država i komunističkih i radničkih partija u međunarodnom radničkom pokretu. Jugoslovensko partijsko i državno rukovodstvo na čelu sa Titom je imalo shvatanje da putevi razvoja u socijalizmu nisu jednoobrazni, već da zavise od konkretnih uslova svake zemlje, unutrašnjih i međunarodnih odnosa, mentaliteta stanovništva i drugih razlika.⁵²²

Jugoslovensko partijsko i državno rukovodstvo na čelu sa Titom je imalo shvatanje da odnosi između socijalističkih država i komunističkih i radničkih partija u međunarodnom radničkom pokretu treba da se odvijaju na bazi samostalnosti i ravnopravnosti država i partija. Spor sa Informbirom, odnosno sukob KPJ i Jugoslavije sa sovjetskom partijom i Sovjetskim Savezom, kao i sa partijskim i državnim rukovodstvima država „narodne demokratije” koje su bile na globalnoj liniji SSSR-a i Staljina je u suštini bio sukob dveju koncepcija u međunarodnom komunističkom pokretu, a iza kojih su stajali dvojica državnika J.V. Staljin i J.B. Tito radi njihovog ličnog interesa za međunarodni prestiž.⁵²³

Bez obzira što je Jugoslavija od svih istočno-evropskih zemalja pošla putem Sovjetskog Saveza, prihvatajući Staljinov model u izgradnji socijalizma, u godinama 1947 - 1948 kada je jugoslovensko rukovodstvo započelo da zastranjuje sa globalne linije SSSR-a i Staljina sukob je bio neminovan. Do promene i zahlađenja u sovjetsko-jugoslovenskim odnosima je došlo 1947. i 1948. godine kada je Jugoslavija u odnosima sa drugim istočnoevropskim zemljama preduzela neke aktivnosti bez konsultacija sa Sovjetskim Savezom. Primera radi, takvo nezadovoljstvo SSSR-a se pojavilo u tri slučaja.

⁵²² B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 123.

⁵²³ N. Veljanovski, op.cit, str. 213.

Sporazum predstavnika Jugoslavije i Bugarske na Bledu od 30. jula do 1. avgusta 1947. godine, kod sovjetskog rukovodstva odnosno kod Staljina izazvao je zapaženo nezadovoljstvo. To proizilazi iz činjenice što pre zaključenja Bledskog sporazuma predstavnici Jugoslavije i Bugarske nisu se blagovremeno konsultovali sa Staljinom. Bledski sporazum je otvarao put za stvaranje Balkanske federacije u budućnosti. Dogovor najviših jugoslovenskih i bugarskih predstavnika za potpisivanje Ugovora o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći između Jugoslavije i Bugarske prema mišljenju sovjetskog rukovodstva štetno bi se odrazio na poziciju Sovjetskog Saveza i istočnoevropskih zemalja u međunarodnim odnosima. Povodom Bledskog sporazuma 1947. godine Staljin je jugoslovenskom i bugarskom rukovodstvu poslao oštre napomene, kvalifikujući njihov susret na Bledu kao provokaciju usmerenu protiv interesa SSSR-a, a radi mogućnosti to da iskoriste „reakcionarni anglo-američki elementi”. Staljin je naročito zamerao jugoslovenskom i bugarskom rukovodstvu što je njihov sastanak na Bledu bio održan bez konsultacija i odobrenja sovjetskog rukovodstva. Staljinova kritika jugoslovenskog i bugarskog rukovodstva u vezi njihovog zaključenja Bledskog sporazuma 1947. godine uticala je na Tita i na Dimitrova da oficijalan bilateralni Ugovor o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći ne potpišu na Bledu već samo usaglase tekstove. Ugovor o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći između Jugoslavije i Bugarske zaključen je nekoliko meseci docnije, 27. novembra 1947. godine u Evksinograd (pored Varne).⁵²⁴

Novo nezadovoljstvo Staljina protiv rukovodstva Jugoslavije bilo je u januaru 1948. godine, kada je Tito zahtevao od Albanije da ustupi Jugoslaviji vojnu bazu u reonu Korča i saglasnost da tamo bude stacionirana jednom jugoslovenskom divizija. Reagujući na Titov zahtev Albaniji Staljin je hteo da eliminiše mogućnost Jugoslavije da nametne svoju Kertridž poziciju nad Albanijom zašto je imao više pokazatelja. Bez obzira što Staljin nije bio toliko zainteresovan za Albaniju za koju je smatrao da treba da se izbriše kao država sa karte, on je bio zainteresovan što je Jugoslavija u godinama posle Drugog

⁵²⁴ Isto, str. 214-215.

svetskog rata pokazivala znake koji su mu ličili na patronstvo u ovoj zemlji. Namera Jugoslavije da stacionira vojsku u Albaniji je predstavljala konfliktan događaj radi toga što je za ovu nameru saznalo sovjetsko rukovodstvo, koje je očigledno bilo nezadovoljno što nije bilo konsultovano za navodne jugoslovenske namere u Albaniji.⁵²⁵

Treći slučaj konkretnog nezadovoljstva sovjetskog rukovodstva protiv rukovodstva Jugoslavije bio je u vezi sa sporazumom između albanske i jugoslovenske vlade o slanju dve jugoslovenske divizije u Albaniju za zaštitu južne albanske granice. Po Staljinovom pozivu u februaru 1948. godine boravila je u Moskvi jugoslovenska delegacija na čelu sa Milovanom Đilasom, članom Politbiroa CK KPJ radi usklađivanja politike sovjetske i jugoslovenske vlade prema Albaniji. Milovanu Đilasu su se kasnije priključili Edvard Kardelj i Vladimir Bakarić, koji su doputovali iz Beograda u Moskvu s ovlašćenjem maršala Tita da razgovaraju o spornom pitanju nastalom između dveju vlada u vezi sa sporazumom između albanske i jugoslovenske vlade o slanju dve divizije jugoslovenske vojske u Albaniju za zaštitu južne albanske granice.

Vlada Sovjetskog Saveza je zauzela stav da je neprihvatljivo slanje jugoslovenskih divizija u Albaniju za zaštitu južne albanske granice na osnovu sporazuma između albanske i jugoslovenske vlade, bez obzira na borbene motive između dveju susednih socijalističkih država. Sovjetski ministar inostranih poslova Vjačeslav Molotov je u depeši jugoslovenskoj vladi njoj zapretio da će, ukoliko dve jugoslovenske divizije stupe na albansku teritoriju, Sovjetski Savez javno manifestovati protivljenje toj akciji.⁵²⁶

Još pre 1948. godine došlo je do izvesne zategnutosti sovjetsko-jugoslovenskih odnosa zbog Albanije. Jugoslavija je bila uznemirena sa uspostavljanjem neposrednog sovjetsko-albanskog saveza zaključenog za vreme posete Enver Hodže i Koča Sosi Moskvi u julu 1947. godine. Odnose sa Sovjetskim Savezom albanski ministar ekonomije N. Spiru je iskoristio da optuži Beograd za ekonomsku sabotazu saradnje sa Jugoslavijom. Ostaje otvoreno

⁵²⁵ Isto, str. 215.

⁵²⁶ D. Kljakić, op.cit, str. 131.

pitanje zašto se SSSR saglasio da dalji razvoj Albanije bude povezan sa Jugoslavijom, da se ide ka ujedinjavanju sa Jugoslavijom. Staljin je smatrao da sa ujedinjenjem Albanije i Jugoslavije ne treba da se žuri već da se sačeka povoljan momenat. Neosporna je činjenica da rukovodstvo Sovjetskog Saveza nije bilo iskreno i zadovoljno sa bliskošću odnosa između Jugoslavije i Albanije, te se njegova politika u odnosima sa ovim dvema zemljama može smatrati kao Staljinovo smišljeno taktiziranje s namerom da se isprobaju Titovi „apetiti na Balkanu”. Nezadovoljstvo rukovodstva SSSR-a i podozrenje prema Titovom angažovanju u zemljama „istočne demokratije” bilo je. Tito je time jačao sopstvene pozicije. Tako, u nekim Informatvnim medijima na Zapadu se pojavila špekulacija da Tito može da potisne i Staljina sa vrha komunističke strukture u Istočnoj Evropi. Zapažen ugled jugoslovenskog rukovodstva u komunističkoj strukturi je bio razlog da se sovjetsko rukovodstvo sa rezervom odnosi prema eventualnoj federaciji u kojoj bi Jugoslavija imala dominantnu ulogu. Međusobni bilateralni ugovori, naročito sa Bugarskom i Albanijom, nagoveštavali su takvu mogućnost, te je rukovodstvo SSSR-a odlučilo da mora da preduzme i neke mere za sprečavanje takve mogućnosti. Najpre je bila oštro kritikovana izjava Georgi Dimitrova od januara 1948. godine za federaciju istočnoevropskih zemalja datoj novinarima posle njegovog povratka iz Rumunije, a zatim su usledile i druge aktivnosti protiv „neposlušnog” Tita. Na sastanku održanom 10. februara 1948. godine između sovjetskog rukovodstva i predstavnika Jugoslavije i Bugarske čije delegacije su predvodili Edvard Kardelj i Georgi Dimitrov, za tri aktivnosti bile izložene oštrim kritikama od strane sovjetskog rukovodstva: ugovor između Jugoslavije i Bugarske potpisan u avgustu 1947. godine na Bledu, izjavu Dimitrova za federaciju, za pokušaj instaliranja jugoslovenske vojske u Albaniju.⁵²⁷ Osnovna suština kritike jugoslovenskih i bugarskih predstavnika od strane sovjetskog rukovodstva februara 1948. godine bila je u tome da su tri pomenute aktivnosti preduzete bez konsultovanja i odobrenja SSSR-a.

⁵²⁷ Arhiv J. B. Tito, 1-3, v/651, 1, 33-40, 45-46.

Na ovom sastanku jugoslovenskih i bugarskih predstavnika sa sovjetskim rukovodstvom, Staljin se oštro eksponirao po pitanju jugoslovensko-bugarskih međusobnih planova, i protiv stacioniranja jugoslovenske vojske u Albaniji. Na februarском sastanku 1948. godine sa sovjetskom delegacijom, jugoslovenski i bugarski predstavnici su priznali svoje „greške” što se nisu konsultovali sa Sovjetskim Savezom, i na zahtev SSSR-a su potpisali i protokol za obavezujuće konsultacije po međunarodnim pitanjima između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije i između Sovjetskog Saveza i Bugarske . Na istom sastanku je sovjetsko rukovodstvo naložilo Jugoslaviji da ne šalje vojsku u Albaniju, sa optužbom da to želi da čini da bi forsirala strah od prisustva Rusa u Albaniji. Istovremeno ideji prisajedinjenja Albanije Jugoslaviji koju je kreiralo jugoslovensko rukovodstvo sovjetsko rukovodstvo je suprotstavilo ideju najpre da se stvori jugoslovensko-bugarska federacija, a potom da se Albanija prisajedini toj federaciji, a ne direktno Jugoslaviji. Interesantno je da se 1945. godine sa predstavnicima zapadnih sila Staljin koji se izjasnio protiv jugoslovensko-bugarske federacije u februara 1948. je tražio stvaranje jugoslovensko-bugarske federacije, s uverenjem da će time oslabiti unutrašnju snagu Jugoslavije.⁵²⁸

Tito je sazvaо sednicu proširenog Politbiroa CK KPJ u svome stanu u Užičkoj ulici, na Dedinju, 1. marta 1948. godine. Na toj sednici istaknuto je da su ugovori o privrednoj saradnji sa Sovjetskim Savezom neravnopravni; zauzet je stav da se ne ide u federaciju sa Bugarskom. Stalo se na stanovište da je Jugoslavija bila u jeku izvršavanja Petogodišnjeg plana i da bi je u takvoj federaciji Bugarska opterećivala. Osim toga CK KPJ nije prihvatio Staljinovu direktivu o stvaranju federacije sa Bugarskom što bi preko jugoslovensko-bugarske federacije bilo ostvarljivo da preko kontrole nad bugarskim rukovodstvom od strane SSSR-a, takva kontrola da se proširi i na jugoslovensko rukovodstvo. Tito je izneo da su odnosi između Jugoslavije i SSSR-a pogoršani i da je u pitanju nezavisnost Jugoslavije. To je bila prva anticipacija suštine

⁵²⁸ N. Valjanovski, op.cit, str. 221-222.

sovjetskog pritiska na Jugoslaviju. Sukob Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom je bio zadržan u potpunoj tajnosti.

Na sednici Centralnog komiteta KPJ 1. marta 1948. godine jedino se nije izjasnio Sreten Žujović, koji sve vreme nije progovorio ni reči. Pomenuti zaključci na sednici od 1. marta 1948. godine najvišeg jugoslovenskog partijskog tela u suštini su značili početak raskidanja dotadašnjih „prijateljskih” odnosa sa Sovjetskim Savezom. Posle ove sednice zbog njenih donesenih zaključaka usledila je oštrija sovjetska reakcija. Sovjetski general Barskov, šef sovjetske vojne misije u Jugoslaviji saopštio je 18. marta 1948. godine generalu Koči Popoviću da je maršal N. Bulganjin naredio po - po odluci sovjetske vlade - da se iz Jugoslavije povuku vojni savetnici i instruktori, pod motivacijom da su „okruženi nedruželjublje”. Dan kasnije otpravnik poslova sovjetske ambasade u Beogradu preneo je maršalu Titu sadržaj telegrama o povlačenju i civilnih stručnjaka iz Jugoslavije.

Prema nekim podacima u obaveštajnim aktivnostima protiv Jugoslavije bilo je angažovano 89 oficira obaveštajne i kontraobaveštajne službe koji su se nalazili u sastavu sovjetskih vojnih stručnjaka u Jugoslaviji, potom veliki broj sovjetskih civilnih stručnjaka i više od 8000 lica (agenata, špijuna i drugih) koji su , odranije ili neposredno po izbijanju sukoba, bila „angažovana” od strane odgovarajućih službi Sovjetskog Saveza i drugih istočnoevropskih država.⁵²⁹

U nastavku pritiska J.V. Staljin i V.M. Molotov uputili su 27. marta 1948. godine pismo CK SKP (b) Josipu Brozu Titu i ostalim članovima CK KPJ. Pored ostalog, u tom pismu rukovodstvo KPJ je bilo napadnuto da je stavilo sovjetske predstavnike u Jugoslaviji pod kontrolu i nadzor organa bezbednosti, da su rukovodeći ljudi KPJ razvijali antisovjetsku atmosferu i širili antisovjetske izjave o izrođavanja SKP (b), da su u jugoslovenskom Ministarstvu spoljnih poslova radili engleski špijuni, itd.

Staljin je tražeći pomoć drugih komunističkih partija u sukobu s KPJ internacionalizovala sukob. Pismo CK SKP (b) od 27. marta 1948. godine poslato je, bez znanja KPJ, svim partijama - članicama Informbiroa. CK

⁵²⁹ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 909-911.

Mađarske partije trudbenika uputio je pismo CK KPJ, posredstvom CK KPJ (b), podržavajući sovjetski napad na KPJ. Slična pisma CK KPJ je primio i od ostalih partija - članica Informbiroa. Saglasnost sa pismom CK SKP (b) od 27. marta 1948. godine potvrdila su partijska rukovodstva Bugarske, Rumunije i Čehoslovačke. Pomenuta partijska rukovodstva članica Informbiroa prihvatile su stanovište napada CK SKP (b) na rukovodstvo KPJ, i bez obzira što nisu bile upoznate sa mišljenjem i protivargumentima CK KPJ o napadu CK SKP (b) na CK KPJ.⁵³⁰

Na aprilskoj planiranoj sednici CK KPJ (12. i 13. aprila 1948) usvojen je odgovor na pismo CK SKP (b) od 27. marta 1948. godine. Na toj sednici CK KPJ Tito je izneo principijelno stanovište da učvršćivanje sovjetsko-jugoslovenskih odnosa nije protivrečno nezavisnoj poziciji Jugoslavije, ali taj stav nije unet u odgovor Staljinu da bi se izbeglo dalje zaoštavanje odnosa. Načelni stav jugoslovenskog partijskog rukovodstva o nezavisnosti i suverenosti socijalističkih država nije prezentiran u odgovoru SKP (b), jer u složenim okolnostima KPJ nije u tim trenucima želela rasplamsavanje sukoba sa SKP (b). Iako je sukob sa sovjetskom partijom držan u tajnosti od širokog članstva i nižih rukovodstava obavještena su viša rukovodstva KPJ i SKOJ-a. Stavovima usvojenim na aprilskoj sednici CK KPJ dala su podršku rukovodstva republičkih i pokrajinskih komiteta, kao i CK SKOJ-a.⁵³¹

Usledilo je pismo CK KPJ od 13. aprila 1948. godine koje je bilo poslato Staljinu i Molotovu u kome je izraženo nezadovoljstvo sa stavovima iznetim u pismu CK SKP (b) i načinom njegovog saopštavanja. Pored odbacivanja optužbi i objašnjavanja svojih stavova, jugoslovenska partija u ovom pismu iznosi i neka principijelna gledišta. CK KPJ naglasio, da „ma kako neko od nas voleo zemlju socijalizma SSSR, on ne sme ni u kom slučaju manje voleti svoju zemlju, koja takođe izgrađuje socijalizam”. Takođe, ističe se u odgovoru CK KPJ da u društvenom preobražaju u Jugoslaviji ima mnogo specifičnosti, koje se mogu korisno iskoristiti u drugim zemljama koje se nalaze na putu revolucionarnog

⁵³⁰ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 95-96.

⁵³¹ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 916.

razvoja, i da se već iskorišćavaju. Iz odgovora CK KPJ od 13. maja 1948. godine može se izvući zaključak da su CK SKP (b) i CK KPJ imali različita shvatanja o odnosima između socijalističkih država. Plenarna sednica CK KPJ, s izuzetkom Sretena Žujovića i Andrije Hebranga nije prihvatila ocene iznete u pismu CK SKP (b). U pismu je CK KPJ predložio CK SKP (b) da se „nesporazum” reši objašnjenjem između predstavnika centralnih komiteta SKP (b) i KPJ u Beogradu.⁵³²

Nakon obezbeđivanja podrške istočnoevropskih članica Informbiroa u konfliktu sa Centralnim komitetom KPJ, CK SKP (b) je 4. maja 1948. godine uputio pismo CK KPJ u kojem se odgovor CK KPJ tretirao kao „zaoštavanje konflikta”. U ovom pismu su odbačena objašnjenja CK KPJ o spornim pitanjima između sovjetske i jugoslovenske partije. U sovjetskom odgovoru jugoslovenskoj partiji navedena je antisovjetska pozicija Tita i rukovodilaca KPJ. Pored ostalog, u odgovoru se negira NOR i revolucija (1941-1945) i objašnjava pobeda te revolucije ulaskom sovjetske armije u Jugoslaviju (1944). U vezi s tim u pismu je neistinito stajalo: „Posle razbijanja štaba jugoslovenskih partizana od strane nemačkih padobranaca, u momentu kada je narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji preživljavao tešku krizu, sovjetska armija je pritekla u pomoć jugoslovenskom narodu, razbila nemačke okupatore, oslobodila Beograd i tako stvorila neophodne uslove za dolazak komunističke partije na vlast”. Ukoliko CK KPJ ne bude odustao od svojih stavova, CK SKP (b) je predočio provokacije i na planu međudržavnih odnosa. Na kraju pisma CK SKP (b) stajao je predlog da se pitanje nastalog spora raspravi na sastanku Informbiroa.

Na planiranoj sednici od 9. maja 1948. godine CK KPJ nije prihvatio da se spor raspravlja na zajedničkom sastanku Informbiroa zbog toga što bi na takvom sastanku predstavnici jugoslovenske partije u odbrani svojih stavova bili u neravnopravnom odnosu. Istovremeno Politbiro CKJ je usvojio predlog partijske komisije da se Sreten Žujović i Andrija Hebrang zbog frakcionaštva, stavova o privrednoj politici i odnosa prema Informbirou isključe iz KPJ.

⁵³² B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 96.

Rukovodstvo sovjetske partije je 19. maja 1948. godine ponovo zahtevalo da KPJ učestvuje u radu Informbiroa, ali je jugoslovensko partijsko rukovodstvo 20. maja 1948. godine jednoglasno odbilo da predstavnike KPJ šalje na sastanak Informbiroa devet partija. CK KPJ je 20. maja 1948. godine odlučio da se sazove Peti kongres za 21. juli 1948. godine. U cilju informisanja o sukobu celokupnog partijskog članstva i jugoslovenskog javnog mnjenja odluka CK KPJ od 20. maja 1948. da se sazove Peti kongres KPJ za 21. juli 1948. godine je objavljena u štampi. CK SKP (b) je u pismu od 22. maja stav CK KPJ da ne šalje predstavnike u Bukurešt radi razmatranja postojećeg spora na sastanku Informbiroa devet partija ocenio kao nacionalistički. CK KPJ je u izjavi od 20. juna 1948. godine upućenoj zasedanju Informbiroa u Bukureštu odbio da po zvaničnom pozivu od 19. juna 1948. godine učestvuje na zasedanju u Bukureštu. U toj izjavi CK KPJ je naveo razloge zašto je odbio da učestvuje na zasedanju Informbiroa u Bukureštu. CK KPJ je naglasio da stav CK SKP (b) uz obezbeđenu podršku ostalih partija članica Informbiroa nije omogućavao diskusiju na ravnopravnoj osnovi i da primenjeni postupak nije bio u duhu sporazuma i principa na kojima je trebalo da funkcioniše Informbiro.⁵³³

Neposredno pred zasedanje Informbiroa u Bukureštu sovjetska propaganda je tajno širila glasine da će na sastanku Informbiroa prisustvovati lično Staljin, ne bi li se privukao i Tito da prisustvuje. Takođe, u KPJ je bilo shvatanja da je trebalo ići na sastanak Informbiroa. Primera radi, Božo Ljumović, član CK KPJ, smatrao je da su predstavnici CK KPJ trebali da prisustvuju sastanku Informbiroa. Tito je bio odlučno protiv odlaska na taj sastanak, smatrajući da bi na njemu zbog ničije podrške pozicija KPJ bila neravnopravna. Gledište slično Ljumović delili su i drugi komunisti (uključujući i rukovodeće u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori) ali rukovodstvo KPJ nije promenilo svoj stav.⁵³⁴

U odsustvu jugoslovenske partijske delegacije, od 20. do 22. juna 1948. godine, a sa prisustvom predstavnika svih komunističkih partija, u jednom kraljevskom dvorcu u blizini Bukurešta je održan sastanak Informbiroa. Na

⁵³³ Isto, str. 97.

⁵³⁴ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 924.

bukureštanskom sastanku Informbiroa učestvovali su predstavnici osam komunističkih i radničkih partija i to: Svesavezne komunističke partije (boljševika), Mađarske partije trudenika, Bugarske radničke partije (komunisti), Rumunske radničke partije, Poljske radničke partije, Komunističke partije Čehoslovačke, Komunističke partije Italije i Komunističke partije Francuske.

Na zasedanju Informbiroa u Bukureštu doneta je posebna „Rezolucija Informbiroa o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije”. Pomenuta Rezolucija je objavljena iz simboličnih razloga na Vidovdan, 28. juna 1948. godine. Rezolucija IB-a doneta na zasedanju u Bukureštu je u suštini ponavljala optužbe protiv KPJ iz prethodne prepiske predstavnika SKP (b) J.V. Staljina i V.M. Molotova sa CK KPJ. U Rezoluciji, KPJ i jugoslovensko rukovodstvo su pre svega optuženi po pitanjima sprovođenja linije unutrašnje i spoljne politike, za odstupanje od marksizma i lenjinizma, za nacionalizam, i za odstupanje od linije IB-a i istočnoevropskog bloka. KPJ i jugoslovensko rukovodstvo u Rezoluciji saoptuženi za vođenje antisovjetske politike prema Sovjetskom Savezu i SKP (b). Prema Rezoluciji IB-a, jugoslovensko rukovodstvo je umanjivalo ulogu KPJ osloncem na besparijni Narodni front, koji je obuhvatao klasno veoma raznolike elemente i Raznobrojni političke grupe, ubrajajući tu i neke buržoaske stranke. KPJ je okarakterisana kao sektaško-birokratska organizacija bez unutrašnjopartijske demokratije, kritike, samokritike i izbornosti. U osmom (poslednjem) zaključku Rezolucije IB-a je konstantovano da je Informbiro saglasan sa ocenom stanja u Komunističkoj partiji Jugoslavije, s kritikom grešaka CK KPJ is političkom analizom tih grešaka, kako su prezentovane u komunikaciji između CK SKP (b) i CK KPJ od marta do maja 1948. godine.⁵³⁵ Ostajući na svojim pozicijama posle objavljivanja Rezolucije IB-a KPJ je odlučila da se odupre optužbama protiv nje što su iznesene u zaključcima Rezolucija Informbiroa.

Povodom objavljivanja Rezolucije Informbiroa o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije, sastao se Plenum CK KPJ, 29. juna 1948. godine i doneo

⁵³⁵ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1948., dok. 7, „Jugoslovenski pregled“, Beograd, str. 621-627.

odgovor na optužbe. Tekst odgovora napisao je Milovan Đilas. Odlučeno je da se Rezolucija IB-a objavi u celini sa odgovorom CK KPJ. Rezolucija IB-a o stanju u KPJ i odgovor CK KPJ objavljeni su u „Borbi“ 30. juna 1948. godine u 500.000 primeraka. U odgovoru CK KPJ je navedeno da se kritika IB-a zasnivala na netačnim i neosnovanim tvrdnjama, i da je ona smišljena s ciljem rušenja autoriteta KPJ i razbijanja njenog jedinstva. U odgovoru CK KPJ su redom argumentovano odbačene sve optužbe iznesene u zaključcima Rezolucije IB-a. Odgovor CK KPJ nije objavljen ni u Sovjetskom Savezu i socijalističkim zemljama ni u štampi komunističkih partija. U narodu je bilo prisutno poverenje u SSSR i Staljina koje je došlo do izražaja u jednom telegramu upućenom sa mitinga u Beogradu Staljinu u kome je istaknuto uverenje da će on preduzeti sve mere da se „skinu nepravedne optužbe“ protiv Jugoslavije, KPJ i njenog Centralnog komiteta .

KPJ je ostvarila jedinstvo članstva i naroda u odbrani nezavisnosti. Međutim, kako je Rezolucija IB-a doneta u formi grube intervencije protiv rukovodstva KPJ, uključujući čak i poziv na njegovo rušenje u slučaju da ne prihvati optužbe Rezolucije IB-a, deo jugoslovenskog partijskog članstva bio je razapet između svoje partije i države i ideološke indokrinacije , što je izazvalo teška unutrašnja rastrzanja ljudi.

U vrhu pokrajinskog rukovodstva KP BiH bilo je kolebanja po pitanju IB-a. Na zajedničkom sastanku CK KPJ i PK BiH 7. jula 1948. godine čula su se mišljenja da je trebalo ići na sastanak IB-a u Bukurešt, priznati neke optužbe, te i da je tačna optužba IB-a o polulegalnosti KPJ. U samokritično osvrtu Rodoljuba Čolakovića kao uzroci kolebljivosti KPJ navedeni su: zaparložnost, dogmatizam, uticaj vaspitanja i Komiterne. „Ministarska ćelija“ u Sarajevu smatrala je da treba ići na sastanak IB-a. Nakon sastanka sa članovima CK KPJ ova kolebanja su otpala.

Četiri od devet članova PK KPJ za Crnu Goru i to: Božo Ljumović, Vukoča Mušić, Niko Pavić i Radivoje Vukičević prihvatili su dokumenta svoje partije iz „discipline“, a ne iz iskrenog uverenja. Za Rezoluciju IB-a otvoreno se izjasnio i jedan broj Crnogoraca, koji su bili na visokim vojnim, diplomatskim i drugim funkcijama van Crne Gore kao što su A. Jovanović, Branko Petričević,

pukovnik Vlado Papčević, R. Golubović i drugi. Imenovani članovi PK KP Crne Gore smenjeni su avgusta 1948, a isključeni iz Partije. IB je imao uporište u bjelopoljskom srezu gde je na čelu sreskog komiteta bio Ilija Bulatović. Sve do kraja 1948. godine u Bijelom Polju se preko razglasne stanice slušala Moskva. Koncem 1948. godine odmetnulo se u šumu 18 članova sreskog komiteta i drugih funkcionera iz Bijelog Polja, pokušavajući da stvore gerilu. U Albaniju je prebeglo 21 lice, dok je pet ubijeno u bekstvu. U prvoj polovini 1949. godine, većina članova u drugim sreskim komitetima u Nikšiću, Ivangradu, Andrijevići, Kolašinu i Danilovgradu opredelila se za politiku IB-a. Godine 1949. došlo je do široke eskalacije informbirovštine u Crnoj Gori. Koncem 1949. i početkom 1950. godine usledila su masovna isključenja iz Partije i hapšenja isključenih. Uglavnom, sve poslove na otkrivanju informbirovaca kako na prostoru Crne Gore tako i na ostalom prostoru Jugoslavije obavljali su organi UDB-e. Politička sredstva borbe su ustupila mesto represivnim merama.⁵³⁶

Jugoslavija se posle Rezolucije IB-a našla usamljena. Od napada na KPJ sve se više prelazilo na napade državne politike Jugoslavije. Sovjetski Savez je iskoristio neraspoloženost Enver Hodže prema Jugoslaviji da zaoštri albansko-jugoslovenske odnose, koji su se već nalazili u dubokoj krizi od proleća 1948, ali se tome nije davao publicitet. Prema sovjetskim direktivama Albanija je kao mala zemlja i navodna žrtva jugoslovenske politike imala zadatak da preuzme antijugoslovenski barjak. U Albaniji je počelo spaljivanje Titovih slika i fizičko maltretiranje jugoslovenskih stručnjaka.⁵³⁷

Posle Rezolucije IB-a 1948, usled odranije zaoštrenih odnosa Jugoslavije sa zapadnim kapitalističkim zemljama, i pritiska SSSR-a i zemalja narodne demokratije na nju, Jugoslavija se našla ne samo u političkoj izolaciji već i ekonomskoj blokadi. Orijentisana u spoljnotrgovinskoj razmeni prema SSSR-a i socijalističkim zemljama, Jugoslavija se 1948, u vreme izvršavanja Petogodišnjeg plana, našla u teškom položaju, jer su ekonomske veze sa zapadnim zemljama zbog loših političkih odnosa bile nerazvijene. Polovinom

⁵³⁶ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 934.

⁵³⁷ Isto, str. 948.

1949. godine Sovjetski Savez i socijalističke zemlje, primenjivanjem ekonomskih sankcija protiv Jugoslavije uspele su da ostvare potpunu ekonomsku blokadu Jugoslavije. Protokol o ekonomskoj razmeni SSSR-a i FNRJ predviđao je smanjenje razmene robe za osam puta u poređenju sa 1948. godinom. Ekonomski pritisak i primenjivanje ekonomskih sankcija na Jugoslaviju sovjetska strana je opravdavala neprijateljskom politikom jugoslovenske vlade prema SSSR-u.

Zbog ekonomske blokade Jugoslavije je morala da se preorijentiše da traži nova tržišta u vreme kada su zapadne zemlje iz političkih razloga ograničavale spoljnopolitičku razmenu s Jugoslavijom. Osim toga, kvalitet jugoslovenske robe nije odgovarao zapadnom tržištu, te je bilo teško da se prodaju na zapadnom tržištu i najkvalitetniji jugoslovenski proizvodi. U vreme nagle promene pravca spoljnopolitičke razmene jugoslovenska privreda je menjala puteve prevoza robe, borila se za kredite, povećanje izvoza da bi se za sirovine obezbedila devizna sredstva zbog podmirenja inostrane potrošnje.⁵³⁸

Izložena najgrubljoj ekonomskoj blokadi od strane SSSR-a i zemalja narodne demokratije, jugoslovenska vlada nije pozvana ni na osnivačku konferenciju Saveta za ekonomsku pomoć (SEV), koja je održana februara 1949. godine. Učešće je uslovljeno zahtevom da se Jugoslavija odrekne „neprijateljske politike prema Sovjetskom Savezu i zemljama narodne demokratije” i vrati ranijoj politici prijateljstva.⁵³⁹

U vreme političkog i ekonomskog pritiska na Jugoslaviju od strane SSSR-a i zemalja narodne demokratije Peti kongres je pažljivo pripreman sa ciljem da podrži politiku jugoslovenskog partijskog rukovodstva. Peti kongres KPJ održan je u julu 1948. godine u Beogradu. Kongres je dao odlučnu političku podršku jugoslovenskom partijskom rukovodstvu u odbrani nezavisnosti Jugoslavije. Peti kongres KPJ je konstantovao da je kritika u pismima CK SKP (b) iu Rezoluciji Informbiroa o stanju KPJ netačna, nepravilna i nepravedna.⁵⁴⁰

⁵³⁸ B. Petranović, Č. Štrbac, Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1, str. 109-110.

⁵³⁹ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 949.

⁵⁴⁰ N. Veljanovski, op.cit, str. 42-43.

Vlada FNRJ je u periodu 1948-1953. odlučno branila nezavisnost Jugoslavije. Posle Rezolucija IB-a 1948, učestala je povreda jugoslovenskog vazdušnog prostora od strane socijalističkih zemalja. Zemlje narodne demokratije koje su graničile sa Jugoslavijom su u graničnom prostoru gradile operativne aerodrome, gomilale trupe i izvodile vežbe vojnih jedinica. Organizovana vojna aktivnost susednih socijalističkih zemalja u graničnim predelima duž jugoslovenske granice ostavljala je utisak da predstoji neposredan napad na Jugoslaviju. O razmerama tog rata na granicama govori broj incidenata. U godinama 1950, 1951. 1952. ukupno je zabeleženo 4944 incidenata. Od 1948. do 1953. ubijeno je i ranjeno oko 100 građana FNRJ i Jugoslovenske narodne armije.

SSSR i socijalističke zemlje narodne demokratije davali su azil državljanima FNRJ koji su se izjasnili za Rezoluciju IB-a, emigrirali preko granice ili napustili diplomatska predstavništva FNRJ u inostranstvu angažujući ih u propagandnom i špijunskom ratu protiv FNRJ.

Novi momenat neizvesnosti u sovjetsko-jugoslovenskim odnosima iskrasao je polovinom 1949. godine, kada je Vlada SSSR-a dostavila notu Vladi FNRJ da se puste sovjetski državljani, nekadašnji „belogardejci”, koji su aktivno učestvovali u špijunskom ratu protiv Jugoslavije. Istovremeno u Rumuniji u blizini jugoslovenskih granica (prostor Segedin-Baja i okolina Temišvara) nalazile su se sovjetske trupe. Uviđajući da je sovjetska nota sa ultimativnim tonovima bila signal realne opasnosti da sovjetske trupe napadnu Jugoslaviju, Vlada FNRJ je odlučila da izruči SSSR-u tražene građane (bivše belogardejci). Istovremeno jugoslovenska vlada je ponovila spremnost da sporna pitanja rešava sporazumno.⁵⁴¹

Na trećem sastanku Informbiroa u novembru 1949. u Matri u Mađarskoj doneta je druga Rezolucija IB-a. Na tom sastanku u Mađarskoj IB je usvojio novu rezoluciju sa naslovom „Jugoslovenska komunistička partija u rukama špijuna i ubica”. U toj su Rezoluciji Tito i Jugoslavija bili optuženi da su prešli od

⁵⁴¹ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke jugoslavije, knj. 1., str. 110-111; B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 955.

„buržoaskog nacionalizma u zverski fašizam”. I dalje u toj rezoluciji se tvrdilo da je Titova klika pretvorila Beograd u američki centar špijunaže i antikomunističke propagande ... Zaključak Rezolucije je sadržao poziv za borbu protiv Tita i njegovih najbližih saradnika, što je internacionalistička obaveza komunističkih i radničkih partija.⁵⁴²

Dokaznu argumentaciju Informbiroa protiv Jugoslavije činio je materijal sa isceniranog sudskog procesa mađarskom komunisti Laslu Rajku, koji je iskorišćen da se Jugoslavija predstavi kao država opasna po mir. Jugoslavija se optuživala da je vodila prevratničku akciju protiv Sovjetskog Saveza i da je bila sredstvo agresivne politike u rukama imperijalističkih krugova. Zbog toga je Vlada SSSR-a 28. septembra 1949. godine jednostrano raskinula Ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji sa Jugoslavijom. Jednostrani raskid Ugovora o prijateljstvu, uzajamnoj i posleratnoj saradnji sledile su i druge socijalističke države: Poljska i Mađarska 30. septembra 1949, Rumunija i Bugarska 1. oktobra, Čehoslovačka 4. oktobra 1949. godine.

U socijalističkim zemljama kao što su: Albanija, Bugarska i Čehoslovačka bili su organizovani sudski procesi protiv istaknutih rukovodilaca socijalističkih zemalja sa ciljem da se dokaže kako je Jugoslavija, navodno nalazeći se u službi SAD-a i Velike Britanije, ugrožavala susedne države i njihovu nezavisnost. Procesu su bili organizovani iz jednog centra, a optužnice su bile slične. U ovim montiranim sudskim procesima optuženi su predstavljeni kao strani špijuni. Ilustracije radi, maja 1949. potpredsednik Koči Džodžo je optužen da je radio na podeli Albanije između Jugoslavije i Grčke. U Sofiji je decembra 1949. godine optužen Trajče Kostov, izvršni potpredsednik bugarske vlade. On je optužen da je bio pod uticajem titoizma, i da je hteo da pripoji Bugarsku Jugoslaviji. Nakon KSKS kongresa KPSS osuđeni su rehabilitovani.⁵⁴³

⁵⁴² N. Veljanovski, op.cit, str. 266; B. Petranović, Č. Štrbac, Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 112.

⁵⁴³ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 955; B. Petranović, Č. Štrbac, Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 112-113.

Politički i ekonomski pritisci na Jugoslaviju sve su više jačali. Sovjetski Savez i zemlje narodne demokratije prekinuli su sve normalne veze sa Jugoslavijom. Postojala je mogućnost oružanog napada na Jugoslaviju od strane Sovjetskog Saveza ili neke od susednih socijalističkih država. Očekujući moguću vojnu intervenciju, Jugoslavija se odlučno pripremala da se odupre oružanom napadu socijalističkih zemalja. Jugoslavija je odlučila da menja strukturu naoružanja svoje vojske i da izvede velike vojne manevre u graničnim predelima prema zemljama narodne demokratije. Prezidijum narodne skupštine FNRJ doneo je tajni ukaz u stavljanju zemlje u pripravno stanje. U centralnom delu Jugoslavije otpočelo je podizanje vojne industrije. Iz graničnih predela demontiraju se mašine važnijih preduzeća. Povlačena su postrojenja i hrana iz Vojvodine u zaleđe zemlje. Poverljive arhive su sklanjane iz Beograda. Izdaci FNRJ za narodnu odbranu iznosili su 25% nacionalnog dohotka. Na jugoslovenskim granicama aprila 1949. godine je bilo koncentrisano 7 divizija socijalističkih zemalja. U to vreme se Jugoslavija počela intenzivno pripremati da se odupre eventualnom napadu socijalističkih država. U Jugoslaviji je obrazovan vrhovni štab partizanskih odreda na čelu sa Svetozar Vukmanović - Tempo.

Uvidevši da je rukovodstvo Jugoslavije bilo odlučno da Jugoslavija pruži otpor oružanom napadu Staljin je odustao od vojne intervencije protiv Jugoslavije. Takođe, Staljin nije bio siguran kako bi na vojnu intervenciju protiv Jugoslavije reagovala zapadne zemlje.⁵⁴⁴

Put obnavljanja ekonomskih veza Jugoslavije sa zapadnim zemljama nije bio lak, jer su te zemlje uslovljavale FNRJ prethodnim obeštećenjem za njihovu nacionalizovanu imovinu i njihovih građana, kao i regulisanjem predratnih dugova.

Rezolucija Informbiroa od 1948. godine izazvala je ozbiljne unutrašnje potrese u Jugoslaviji. Veliki broj članova KPJ i drugih ljudi koji su se po ideologiji, vaspitanju i zajedničkoj borbi u Drugom svetskom ratu poistovetili sa Sovjetskim Savezom održali su Revoluciju IB-a. Da bi se sprečila pobuna protiv Tita i KPJ protiv „informbirovaca” pored političkih mera kao što je isključenje iz članstva

⁵⁴⁴ Isto, str. 113.

KPJ bile su preduzete i represivne mere. Oni koji su prethodno podržali rezoluciju IB-a etiketirani su kao izdajnicima Jugoslavije i KPJ bili su surovo, preko noći, odbačeni i kažnjeni potpunom izolacijom i robijom. Mnogi su bili ispraćeni u zatvorske logore na Goli otok, Sv. Grgur i druga ostrva u Jadranskom moru, gde je većina u izolaciji, teškim fizičkim uslovima i okrutnog i nehumanog odnosa prema njima završila svoje živote.

Dosadašnja istraživanja nisu precizno utvrdila broj članova KPJ koji su podržali Rezoluciju IB-a. Bilo je takvih ljudi koji su se kolebali, pasevizirali ili se solidarisali, ali javno nisu podržali Rezoluciju. Takođe, znatan broj jugoslovenskih komunista i drugih lica je bio lažno optužen. Struktura „informbirovaca” koji su javno i otvoreno podržavali Rezoluciju i IB-a bila je raznovrsna. Među njima je bilo pripadnika jugoslovenske armije (među kojima i sa visokim armijskim činovima), učesnika u NOR-u od 1941-1945 (među njima i nosioca „Partizanske spomenice 1941”), radnika, zemljoradnika, studenata i drugih lica.⁵⁴⁵

Jugoslavija je probila obruč političke izolacije oktobra 1949. godine kada je uprkos protivljenju sovjetske delegacije izabrana za nestalnog člana Saveta bezbednosti na sednici Generalne skupštine OUN, pored Indije i Ekvadora, sa mandatom od 1. januara 1950. do 31. decembra 1951. godine. Tada je jugoslovenska delegacija prvi put iznela pred Generalnu skupštinu UN problem odnosa između FNRJ i Sovjetskog Saveza i dobila podršku većine.⁵⁴⁶ Odnosi između SSSR-a i zemalja narodne demokratije sa Jugoslavijom posle Rezolucije IB-a od 1948. godine privukli su javnu pažnju zemalja zapadne Evrope i SAD-a. U sklopu svoje antikomunističke strategije, Zapad je počeo da posvećuje veću pažnju u svom odnosu sa Jugoslavijom. Istovremeno i Jugoslavija tražeći izlaz iz političke usamljenosti i privredne izolacije bila je usmerena na popravljjanje odnosa sa zemljama zapadne Evrope i SAD, kao i susednih kapitalističkih

⁵⁴⁵ M. Tepavac: *Države, državnici i stradalnici: ogleđi iz Republike (1991-2008)*, Beograd, 2009, str. 299; N. Veljanovski, op.cit, str. 43.

⁵⁴⁶ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 960.

zemalja. Jugoslavija nije potpuno želela da se prikloni Zapadu koji bi doveo u pitanje njeno unutrašnje socijalističko uređenje i državnu nezavisnost.

Ukupna visina obeštećenja iznosila je oko 98 miliona dolara. Davanje zajma Jugoslaviji države Zapada uslovljavale su i isplatom javnih dugova Kraljevine Srbije, Kraljevine Jugoslavije, i dela nasleđenih dugova Otomanske imperije i Austro-Ugarske.

Godine 1950. Jugoslavija od SAD-a dobila je prvu besplatnu pomoć u hrani. Na ime ove besplatne pomoći FNRJ je primila 95,2 miliona dolara a organizacija CARE 35,5 miliona dolara. Sporazum o vojnoj pomoći u cilju jačanja odbrane moći FNRJ zaključan je između Vlade SAD-a i FNRJ 14. novembra 1951. godine. Predsednik SAD-a Hari Truman je 20. jula 1950. godine dao izjavu kojom osuđuje agresiju ma gde do nje došlo, time je mislio i na Jugoslaviju. Ovu izjavu je ponovio i Ačeson državni sekretar za spoljne poslove SAD-a 20. februara 1951. godine. Januara 1952. godine zaključan je sporazum o privrednoj saradnji između SAD-a i Jugoslavije. Od novembra 1949. do aprila 1950. američka Eksport-Import banka odobrila je Jugoslaviji 3 zajma u iznosu od 55 miliona dolara.

Primer pomoći Jugoslaviji od strane SAD-a sledile su i Velika Britanija i Francuska. Konferencija stručnjaka za ekonomska pitanja SAD-a, Velike Britanije i Francuske, održana u Londonu aprila 1951. godine preporučila je vladama učesnicima da pomoć Jugoslaviji nastave na tripartitnoj osnovi. U skladu sa zaključcima londonske konferencije usledila je dalja ekonomska pomoć Jugoslaviji. Ukupna vrednost tripartitne pomoći Jugoslaviji od 1951 / 1952. do 1954/1955 iznosila je 92,9 miliona dolara, što su najveći deo pomoći davale SAD (406,9 miliona dolara ili 82,5%).⁵⁴⁷

Jugoslavija je za države Zapada ostala komunistička zemlja. One su joj davale pomoć, ali nisu prihvatili njeno unutrašnje uređenje. Jugoslavija se od 1948-1953 branila od oba bloka, koristeći protivurečnosti Zapada i Istoka. Prihvatajući zapadnu ekonomsku i vojnu pomoć u vreme krize i ugroženosti sa

⁵⁴⁷ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 117-119.

Istoka, ona je odbacila da ova pomoć bude uslovljena ideološkim i političkim koncesijama.⁵⁴⁸

Ojačani međunarodni položaj Jugoslavije 1951. godine doprineo je iznalaženju rešenja za najteži problem u italijansko-jugoslovenskim odnosima pitanje Slobodne teritorije Trsta. Pod pritiskom Italije, Vlade SAD i Velike Britanije prihvatile su 1952. godine kompromisno rešenje prema slobodnoj teritoriji Trsta. Na konferenciji u Londonu maja 1952. godine donele su odluku da se uprava u zoni „a” preda Italiji, čemu se Jugoslavija suprotstavila. Kriza je dostigla kulminaciju oktobra 1953. godine obostranom koncentracijom vojske na granici. Jugoslavija je bila spremna da oružjem spreči ulazak Italijana u zonu „a”. Gledišta su usklađena na pregovorima između predstavnika Italije, SAD-a, Velike Britanije i Jugoslavije o konačnom rešenju tršćanskog pitanja. Sporazum o rešenju tršćanskog pitanja potpisan je 5. oktobra 1954. godine u Londonu i poznat je kao „Memorandum o saglasnosti između vlade Italije, Ujedinjenog Kraljevstva, SAD-a i Jugoslavije o Slobodnoj teritoriji Trsta”. Kompromis je predvideo da čitava ranija zona „b” i deo bivše zone „a” (sa površinom od 11, 5 km² i oko 3.000 stanovnika) budu pod upravom Jugoslavije, a da preostali deo bivše zone „a” pripadne Italiji. Sporazum o rešenju tršćanskog pitanja je sadržao i odredbe o pravu manjina i odredbe o uspostavljanju slobodne luke u Trstu.⁵⁴⁹

Napori Jugoslavije da povoljno reši pitanje Koruške bili su uzaludni. Sredinom 1949. godine bez konsultovanja sa Jugoslavijom Savet ministara inostranih poslova velikih sila usaglasio je sporazum o granicama Austrije iz januara 1938. godine, time je Koruška definitivno ostala u sastavu austrijske države.

U normalizaciji jugoslovensko-austrijskih odnosa značajno mesto je imala odluka Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ od 16. januara 1951. godine o ukidanju ratnog stanja sa Saveznom Republikom Austrijom. Takođe, 21. jula 1951. godine okončano je i ratno stanje sa Nemačkom. Do kraja 1953. godine otpuštaju se iz Jugoslavije Njemački ratni zarobljenici: osuđeni ratni zločinci

⁵⁴⁸ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1006.

⁵⁴⁹ Isto, str. 1014.

oslobađaju se kazne, amnestirani su Austrijanci koji su izvršili nedela u ratu: rešeno je pitanje „folksdojčerskih” porodica. Poseban značaj za razvoj jugoslovensko-austrijskih odnosa imalo je pristupanje Vlade FNRJ Državnom ugovoru sa Austrijom 1955. godine. Savezno veće Savezne narodne skupštine FNRJ usvojilo je marta 1956. godine Deklaraciju kojom priznaje stalnu neutralnost Austrije.⁵⁵⁰

Posle završetka grčkog građanskog rata Jugoslavija je normalizovala svoje odnose i sa susednom Kraljevinom Grčkom. Posle objavljivanja Rezolucije Informbiroa prekidaju se dobri odnosi između KPJ i KP Grčke. KP Grčke se 1948/1949. složila sa optužbama Rezolucije IB-a. Grčki komunisti su optuživali KPJ da je razvijala neprijateljstvo između Grka i Makedonaca: da je Jugoslavija zatvorila granicu i tome doprinela gušenju borbe DAG: generalni sekretar KPG Nikos Zaharijades je objašnjavao poraz Demokratske armije Grčke 1949. godine isključivo prelaskom Jugoslavije u „imperijalistički tabor”.

Smirivanjem na grčko-jugoslovenskoj granici došlo je 1950 - 1951. do razvijanja odnosa između dve zemlje. Pored uspešno rešenog pitanja repatrijacije grčkih vojnika iz Jugoslavije i izbegle dece, Grčka i Jugoslavija počele su da razmenjuju parlamentarne i vojne delegacije.

Pored saradnje sa Grčkom Jugoslavija je uspostavila saradnju i sa Turskom. Godine 1953 potpisano je više bilateralnih sporazuma između Turske i Jugoslavije (o trgovini, plovidbi, o vazdušnom saobraćaju). Približavanjem Grčkoj i Turskoj u spoljnoj politici Jugoslavija se smatrala podrškom na Balkanu da odoli italijanskom pritisku za rešenje Slobodne teritorije Trsta. Na saradnju Jugoslavije sa Grčkom i Turskom uticale su i zapadne zemlje. Najkontraverzniji krugovi na Zapadu kao iu Turskoj i Grčkoj, želeli su da Jugoslaviju preko ove saradnje privuku u Severno-atlantski pakt.

Jugoslavija, Turska i Grčka februara 1953. godine potpisale su trilateralni Ankarski sporazum (Ugovor o prijateljstvu i saradnji) koji je predviđao saradnju na principima aktivne i miroljubive koegzistencije i načela OUN-a. U skladu sa Dopunskim sporazumom potpisanim 7. novembra 1953. godine u

⁵⁵⁰ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1, str. 120.

Beogradu osnovan je Stalni sekretarijat zemalja-potpisnica Ankarskog ugovora. Dotadašnja saradnja je 1954. godine pretvorena u balkanski pakt kada je na Bledu 9. avgusta 1954. godine potpisan Ugovor o savezu, političkoj saradnji i uzajamnoj pomoći. Jugoslovenska vlada je na Balkanski pakt gledala kao na odbrambeni savez, bez ideološkog sadržaja. Ugovorom je Jugoslavija preuzimala obaveze prema balkanskim državama u Severnoatlantskom vojnom i političkom organizacijom. Posle 1955. godine Balkanski pakt je izgubio značaj, mada nije bio formalno raskinut.⁵⁵¹

Prekid odnosa Jugoslavije sa Vatikanom decembra 1952. godine odudarao je od opšte linije jugoslovenske politike da se u vreme pretnji gubitka svoje nezavisnosti sa Istoka otvori prema zapadnom svetu. Vatikan nije koristio diplomatske odnose sa Jugoslavijom za poboljšanje odnosa između države i katoličke crkve već za antijugoslovenski propagandu. Apostolska nuncijatura u Beogradu je direktno intervenisala kod katoličkog biskupa da bi sprečila težnju za poboljšanjem odnosa između katoličke crkve i jugoslovenske države. Na liniji svoje antijugoslovenske propagande Vatikan je demonstrativno objavio nameru da nadbiskupu Stepincu dodeli kardinalski čin uprkos tome što je on u Jugoslaviji bio osuđen zbog saradnje sa okupatorom, nacionalne izdaje i odgovornosti za prevođenjem pravoslavnih na katolicizam u NDH. Kao nosilac antijugoslovenske propagande, Vatikan je podržavao italijanske aspiracije prema Jugoslaviji.⁵⁵²

Posle Drugog svetskog rata došlo je do porasta uloge i uticaja SSSR-a i drugih socijalističkih država na međunarodnoj političkoj sceni. Suprotnosti između zapadnih kapitalističkih sila i SSSR-a još više su se produbili. Vladajuće kapitalističke snage zapadno evropskih država bile su u situaciji da su se morale osloniti na SAD u političkom, ekonomskom i vojnom pogledu. Zbog sukoba interesa između zapadnih kapitalističkih država na čelu sa SAS-om i socijalističkih država na čelu sa Sovjetskim Savezom došlo je do formiranja

⁵⁵¹ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1014; B. Petranović, Č. Štrbac, Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 121.

⁵⁵² Isto.

antagonističkih vojno političkih saveza (blokova). Tako je došlo do formiranja NATO saveza 1949. godine koji je okupio posleratnu Zapadnu Evropu u bezbednosnu zajednicu sa SAD i Kanadom ali data zajednica ima ne samo vojni već i politički karakter. Kasnije je došlo do formiranja i nekoliko drugih paktova na Srednjem i Dalekom istoku sa ciljem okruženja socijalističkih država i zaustavljanjem širenja njihovih uticaja na druge zemlje i narode.

SSSR je odmah posle Drugog svetskog rata pristupio zaključivanju ugovora o prijateljstvu i saradnji sa svim zemljama narodne demokratije, potom je 1949. godine formirao Savet za uzajamnu ekonomsku pomoć. Nekoliko godina kasnije 1955. SSSR, Poljska, Čehoslovačka, Mađarska, Rumunija, Bugarska, Nemačka demokratska republika i Albanija potpisale su vojno politički savez istočno evropskih socijalističkih država poznat kao Varšavski ugovor.

Idejna i politička osnova stvaranja zapadnog bloka bila je borba protiv „komunističke opasnosti“. Posleratna istupanja dve antagonističke grupa država otvorile su eru „hladnog rata“, koji je potresao svet do polovine pedesetih godina dvadesetog veka. Razvoj hladnog rata i politika zapadnih sila imponirala je staljinističkim shvatanjima o socijalističkom lagara kao nosiocu borbe za socijalizam kroz borbu dve antagonističke grupe država. U periodu hladnog rata velike sile su prihvatile silu u međunarodnim odnosima. Istupanjem velikih sila sa pozicija sile dovelo je do politike koja je trebalo da obezbedi interese velikih sila bez pune upotrebe oružja, bez oružanog sukoba, koja je zato nazvana politikom hladnog rata u međunarodnim odnosima, tj stanjem ni rata ni mira. Za vreme politike hladnog rata u međunarodnim odnosima se težilo podeli sveta na dva dela, na interesne sfere dva bloka.⁵⁵³

Nepristupanjem ni NATO paktu ni Varšavskom paktu Jugoslavija se pojavila na međunarodnoj pozornici kao jedan od neimara aktivne miroljubive koegzistencije i kao protagonist politike neangažovanje, koja će se kasnije nazvati nesvrstanošću. Zalagajući se za politiku aktivne miroljubive koegzistencije početkom pedesetih godina dvadesetog veka Jugoslavija je

⁵⁵³ M. Stojković: Politika i pokret nesvrstanoši u međunarodnim odnosima, Beograd, 1984, str. 10-11.

uvažavala realnost novih odnosa u međunarodnim odnosima između naroda i država, polazila od karaktera svog unutrašnjeg razvitka, nezavisnosti i suvereniteta, i uvidela nuklearnu opasnost koja je bila potencijalna katastrofa za čovečanstvo. Koegzistencija je bila antiteza ratu i hegemoniji u međunarodnim odnosima.

Aktivna miroljubiva koegzistencija se ostvarivala u praksi spoljno političkih odnosa Jugoslavije sa socijalističkim državama, zapadnim silama, zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike. Držeći se takvog pravca u vođenju spoljne politike Jugoslavija je 1953. godine imala normalne odnose sa Egiptom, Etiopijom, Burmom, Indijom, Iranom, Jordanom, Libijom, Pakistanom, Sirijom i Japanom.

Sušтина aktivne miroljubive koegzistencije kao aktivne politike u funkciji mira svodila se na to da se sva sporna pitanja među državama rešavaju u duhu poštovanja nezavisnosti, jednakosti, nemešanja u unutrašnje poslove, teritorijalni integritet, odbacivanju kolonijalizma, podelu sveta na blokove i agresije kao sredstva politike.

Na međunarodnom planu Jugoslavija je ostvarivala saradnju sa drugim državama kroz njenu aktivnost u Ujedinjenim nacijama. Predstavnici Jugoslavije zalagali su se za jačanjem OUN, funkcionisanjem međunarodne saradnje na principima dobrovoljnosti i ravnopravnosti, za razoružanjem, za sprovođenjem programa razvoja nerazvijenih država, te i za davanje tehničke pomoći nerazvijenim državama. Za vreme Korejskog rata bila je na međunarodnom planu posebno zapažena aktivnost Jugoslavije na sprečavanju da se rat ne pretvori u sukob širokih razmera. Predstavnici Jugoslavije i drugi vodeći državnici „trećeg sveta” formirali su suštinu i ciljeve koegzistencije u programskim istupanjima, u bilateralnim i multilateralnim dokumentacijama van blokovskih zemalja i stavovima koji su zauzimale u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija. Za aktivnu miroljubivu koegzistenciju je bio veoma značajan govor koji je predsednik Jugoslavije Josip Broz Tito održao na Univerzitetu u Rangunju (1955. Januara) u kome su izneta neka fundamentalistička načela aktivne miroljubive koegzistencije.

Jugoslavija je bila destinacija predstavnika država koje su se deklarirale za aktivnu miroljubivu koegzistenciju: car Etiopije Hajle Selasa je posetio Jugoslaviju 1954, Burmanski premijer Nui Džavaharlo Nehru 1955, princ Norodom Sihanuk, na čelu delegacije Kambodže, predsednik republike Indonezije Ahmed Sukarno 1956. Jugoslovenski predsednik Josip Broz Tito posetio je Etiopiju, Egipat, Burmu i Indiju.¹⁵⁴ Godine 1955. u Bandungu je održana konferencija azijsko afričkih zemalja radi razmatranja najbitnijih pitanja razvoja međunarodnih odnosa i položaja afričko azijskih zemalja tzv. Zemalja trećih sveta u međunarodnoj zajednici. Glavni idejni tvorac te konferencije bio je Nehru, a Naser je bio najznačajniji učesnik iz Afrike. Bandunškom konferencija iako nije bila isključivo konferencija nesvrstanih zemalja, ona je na dnevni red, pored ostalog postavila dva značajna pitanja, i to dekolonizaciju i miroljubivu koegzistenciju, kao načelo po kojem treba da se orijentišu vlade u svojim međunarodnim odnosima i spoljnoj politici. Oba ova pitanja sa Banduške konferencije kasnije su uvrštena u politiku i pokret nesvrstanih u međunarodnim odnosima.

Prilikom posete Jugoslaviji predsednik Republike Egipta Gamala Abdelanamera i predsednika vlade Indije Džavaharlal Nehrua na Brionima 18. i 19. jula 1956. godine vođeni su razgovori između jugoslovenskog predsednika Josipa Broza Tita i šefova Egipta i Indije. U brionskoj izjavi šefova Egipta, Indije i Jugoslavije su konstantovali da tadašnji sukobi i zategnutost u svetu doveli su do straha i strepnje u to vreme da je bilo potrebno preduzeti postepene korake radi njihovog uklanjanja. Oni su osudili podelu sveta na moćne blokove i usaglasili su se da se mir može postići opštom težnjom ka kolektivnoj bezbednosti u svetskim razmerama. Tri šefa neangažovanih država su pokazali ozbiljnu zainteresovanost za široku i ravnopravnu međunarodnu saradnju na polju korišćenja atomske energije u miroljubive svrhe. Oni su istakli da takva saradnja treba da bude organizovana u okviru Ujedinjenih nacija, au predloženoj međunarodnoj agenciji trebalo bi da budu zastupljene sve zemlje. Tri šefa neangažovanih država su ukazali na značaj ekonomske i finansijske saradnje.

¹⁵⁴ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 166-167.

Oni su takođe smatrali da problemi Dalekog Istoka ne mogu biti rešeni na zadovoljavajući način bez pune saradnje NR Kine. Zauzeli su stav da u Ujedinjenim nacijama treba da bude predstavljena NR Kina, i da u UN-u treba da budu primljene sve zemlje koje su podnele molbe za prijem u članstvo i imaju kvalifikacije u smislu Povelje. Josip Broz Tito, Gamal Abdel Naser i Džavaharlal Nehru su podržali borbu za razoružanjem u okviru OUN, jer razoružanje u svetu je predstavljalo osnovni preduslov svetskog mira.⁵⁵⁴

Brionska deklaracija od juna 1956. predstavlja utemeljenje nastanka pokreta nesvrstanih od septembra 1961. godine. Zalažući se za politiku aktivne miroljubive koegzistencije Jugoslavija je na međunarodnoj političkoj sceni imala aktivnu ulogu u očuvanju mira u svim aktuelnim krizama koje su potresale svet. Primera radi, u vreme napada Velike Britanije, Francuske i Izraela na Egipat oktobra 1956. godine koji je doveo svet u opasnost da se proširi na druge države, Jugoslovenska vlada je osudila agresiju i svrstala se na stranu Egipta kao žrtve agresije. Na predlog Jugoslavije OUN se sastala na vanrednom zasedanju i usvojila predlog da se obustavi vatra, da se agresori povuku sa egipatske teritorije i preduzmu mere za ponovno otvaranje Suetskog kanala. Međunarodnim snagama OUN, koje su stacionirane između egipatskih i izraelskih snaga Jugoslavija je stavila na raspolaganje jedan svoj vojni kontigent.⁵⁵⁵

Godine 1953. umro je Josif V. Staljin. Posle Staljinove smrti napravljeni su koraci za obnavljanje normalne saradnje između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Inicijativa za normalizaciju odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza je došla sa sovjetske strane. Preovladavanjem uticaja Nikite S. Hruščova CK KPSS je juna 1954. godine predložio CK KPSS normalizaciju odnosa. Promenu sovjetske politike prema Jugoslaviji konstantovao je Izvršni komitet CK KPJ na proširenoj sednici održanoj juna 1954. godine. Pitanje normalizacije odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza razmatrao je Peti plenum CK KPJ 26. novembra 1954. godine. Tom prilikom Plenum je

⁵⁵⁴ L. Mates: Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije, Beograd, 1976, str. 120-131.

⁵⁵⁵ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1078-1079.

konstantovao činjenicu koja je proizlazila iz pisama sovjetskog partijskog rukovodstva da u Jugoslaviji postoji socijalizam, što je značilo da je sovjetsko partijsko rukovodstvo odstupilo od optužbi Informbiroa da je socijalizam u Jugoslaviji zamenjen kapitalizmom. Stav jugoslovenskog partijskog rukovodstva prema sovjetskom partijskom rukovodstvu je bio zasnovan na shvatanju koegzistencije međunarodnim odnosima i među socijalističkim državama. Bez obzira što jugoslovensko partijsko rukovodstvo nije isključilo međupartijsku saradnju, ono je zauzelo nepokolebljivo stanovište o nepovratku KPJ u Informbiro. Koncem 1954. godine socijalističke države antijugoslovenski propagandu.⁵⁵⁶

U cilju daljih mera za normalizaciju jugoslovensko sovjetskih odnosa u Beogradu i na Brionima od 27. maja do 2. juna 1955. godine vođeni su razgovori između delegacije FNRJ na čelu sa Josipom Brozom Titom, predsednikom FNRJ i delegacije vlade SSSR-a na čelu sa NS Hruščovom, članom Prezidijuma vrhovnog sovjeta SSSR-a i prvim sekretarom CK KPSS, NA Bulganjinom, predsednikom ministarskog saveta SSSR. U razgovorima dveju vlada su svestrano razmotrena pitanja političkih, ekonomskih i kulturnih odnosa dveju država i izvršena je razmena mišljenja o međunarodnim problemima koji se tiču interesa Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Na kraju posete sovjetske delegacije Jugoslaviji predstavnici vlada SSSR-a i FNRJ potpisali su 2. juna 1955. godine Deklaraciju poznatu pod nazivom „Beogradska deklaracija”. U njoj su istaknuti principi na kojima će se zasnivati odnosi između dveju država: poštovanje suverenosti, nezavisnosti, integriteta i ravnopravnosti među državama u uzajamnim odnosima i odnosima sa drugim državama, priznavanje i razvijanje miroljubive koegzistencije među narodima, bez obzira na ideološke razlike i razlike u društvenom uređenju, pridržavanje načela uzajamnog poštovanja i nemešanja u unutrašnje stvari, pošto su pitanja unutrašnjeg uređenja, različitih društvenih sistema i različitih formi razvitka socijalizma stvar isključivo naroda pojedinih zemalja: unapređivanje međusobne i međunarodne ekonomske saradnje i usklađivanje svih onih faktora u ekonomskim odnosima koji otežavaju

⁵⁵⁶ B. Petranović, č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 168.

razmenu dobara i koče razvoj proizvodnih snaga u svetu iu okviru nacionalnih ekonomija: pružanje pomoći kroz odgovarajuće organe OUN, kao iu drugim formama koje su u skladu sa principima OUN, kako nacionalnim ekonomijama tako i privredno nerazvijenim područjima u interesu naroda tih područja i razvoja svetske privrede: uklanjanje ma kakvih formi propagande i dezinformacije kao i drugih postupaka koji seju nepoverenje i na bilo koji način otežavaju stvaranje atmosfere za konstruktivnu međunarodnu saradnju i miroljubivu koegzistenciju među narodima: osuda svake agresije i svakog pokušaja da se nametne politička i ekonomska dominacija drugim zemljama: primoravanje da politika vojnih blokova pojača međunarodnu zategnutost, podriva poverenje među narodima i povećava opasnost rata.⁵⁵⁷

Bez obzira što je Beogradska deklaracija bila bilateralni dokumentat vlada FNRJ i SSSR-a ona je značajna za sve socijalističke države jer su dve socijalističke države proklamovale načela za novu praksu u odnosima između socijalističkim državama. Principi koji su uslovljeni u Beogradskoj deklaraciji o odnosima između socijalističkim državama i međunarodnoj saradnji razlikovali su se od političke teorije i prakse u doba J.V. Staljina.

Značajan događaj za unapeđivanje odnosa između Jugoslavije i SSSR-a predstavljao je Dvadeseti kongres KP SS (održan februara 1956) koji je označio prelom politike koju je vodio Staljin, te i uspostavljanje ravnopravne demokratske saradnje sa drugim socijalističkim zemljama i progresivnim pokretima u svetu čime je zapaženo doprinelo procesu demokratskog razvoja socijalističkih država. U međunarodnom radničkom pokretu KP SS je ponovo jasno afirmisala stara Marksova i Engelsova shvatanja o različitim putevima i oblicima razvoja socijalizma.⁵⁵⁸

Promene koje su se dogodile u međunarodnom pokretu (1954-1956) stvorile su nove uslove za rad komunističkih i radničkih partija. IB komunističkih i radničkih partija kako po svom sastavu tako i po sadržini rada nije više

⁵⁵⁷ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, dokumenti, I , knj. 2, Beograd, 1977, dok. br. 201, str. 384-385.

⁵⁵⁸ Isto, dok. br. 203, str. 388-389.

odgovarao novim uslovima u međunarodnom radničkom pokretu. Centralni komiteti komunističkih i radničkih partija, koje su bile članice u Informbirou konstantovali su da je Informbiro koji su oni stvorili 1947. godine iscrpeo svoje funkcije i po uzajamnom sporazumu doneli su aprila 1956. godine odluku o raspuštanju Informbiroa.⁵⁵⁹

Za vreme posete delegacija vlade FNRJ Sovjetskom Savezu od 1. do 23. juna 1956. godine, prvi sekretar CK KPJ NS Hruščov i generalni sekretar CK SKJ JB Tito su 20. juna 1956. godine potpisali Deklaraciju o odnosima između SKJ I KPSS. U delegaciji se posebno konstantovao da su različiti putevi u izgradnji socijalizma.⁵⁶⁰

Godine 1956. privremeno je prekinuta saradnja Jugoslavije sa SSSR-om i socijalističkim zemljama. Demonstracije u Budimpešti protiv politike Macas Rakosijem 23. oktobra 1956. prerasla je u oružanu borbu. U borbi protiv kontrarevolucionarnih elemenata u Mađarskoj po pozivu E. Gereja sovjetske trupe su intervenisale u Budimpešti ali su se nakon intervencije povukle iz Mađarske.

Stanje u Mađarskoj u kome su dominirale kontrarevolucionarne snage je pretilo strahovitom građanskom ratu, mešanju Zapada i ponovnom dolasku hortijevaca na vlast izazvalo je drugu sovjetsku intervenciju u Mađarskoj.

Šef jugoslovenske države istakao je da Jugoslavija mora pomoći radničku seljačku vladu Janoša Kadara i da se sovjetske trupe povuku iz Mađarske nakon normalizovanja stanja u njoj. Davanje azila Imre Nađu bivšem predsedniku mađarske vlade i njegovim saradnicima u jugoslovenskoj ambasadi u Budimpešti odnosi Jugoslavije sa socijalističkim zemljama još više su se zategli. Uz garancije mađarske vlade da neće predvideti mere protiv Nađa i njegovih saradnika oni su napustili jugoslovensku ambasadu 22. novembra 1956 ali uprkos garancijama bivši predsednik Nađ je. Takođe, događaj u Poljskoj

⁵⁵⁹ Isto, dok. br. 204, str. 390-391.

⁵⁶⁰ Isto, dok. br. 205a, str. 391-393.

oktobra 1956 služili su za napade na jugoslovenski revizionizam i mešanje u poslove socijalističkih država podstrekivanje samoupravnih tendencija.⁵⁶¹

Vlada SSSR-a je u jeku događaja u Poljskoj i Mađarskoj 30. oktobra 1956. donela Deklaraciju o odnosima između Sovjetskog Saveza i drugih socijalističkih država izjašnjavajući se za ravnopravnost između socijalističkih država, poštovanje njihovog teritorijalnog integriteta, nacionalne nezavisnosti i suvereniteta i nemešanja u unutrašnje poslove. Načela iz ove Deklaracije nisu nova jer su ona već bila formulisana u Beogradskoj i Moskovskoj deklaraciji ali su sada proširena na odnose sa svim socijalističkim zemljama. U Deklaraciji sovjetska vlada zajedno sa sovjetskim narodom duboko žali što su u Mađarskoj događaji doveli do krvoprolića.

U Deklaraciji sovjetska vlada je naglasila da je odbrana tadašnjih socijalističkih tekovina NR Mađarske tada bila glavna i sveta dužnost radnika, seljaka, inteligencije i celog mađarskog naroda.⁵⁶²

Pobeda socijalističke revolucije u Kini usledila je u vreme jugoslovenskih odnosa sa Sovjetskim Savezom i zemljama narodne demokratije bilo veoma loše. To je bilo krajem 1949. godine u vreme kada su odnosi između Kine i Sovjetskog Saveza bili dobri. Kada je vlada FNRJ preko Ministarstva inostranih poslova krajem 1949. godine priznala vladu NR Kine u Pekingu i izrazila spremnost da sa njom uspostavi diplomatske odnose sa kineske strane nije bilo nikakvog odgovora. Sve do 1954. godine Kina nije prihvatila dobre odnose sa Jugoslavijom zbog obzirnosti u odnosima sa Sovjetskim Savezom obzirom da je iz SSSR-a primala zapaženu i efikasnu pomoć za razvoj svoje privrede i svojih oružanih snaga. Posle normalizacije odnosa Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom 1954. godine između kineske i jugoslovenske ambasade u Moskvi bio je potpisan sporazum o uspostavljanju diplomatskih odnosa.⁵⁶³

⁵⁶¹ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1223.

⁵⁶² B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, dokumenti, I, knj. 2., dok. Br. 205b, str. 393-395.

⁵⁶³ L. Mates, op.cit, str. 211-212.

Sve u svemu spoljna politika Jugoslavije u vremenskom intervalu od 1948. do 1956. godine uspešno je ostvarivana. Našavši se u nepovoljnom međunarodnom položaju 1948. godine Jugoslavija je tokom pedesetih godina dvadesetog veka najpre normalizovala odnose sa zapadnim kapitalističkim zemljama, a 1956. i sa socijalističkim zemljama.

VII.5. Spoljna politika Druge Jugoslavije, 1957-1967.

U periodu spoljne politike Jugoslavije od 1955. do 1967. godine, njen međunarodni položaj je bio stabilan ne samo zbog razvoja dobrih odnosa sa zapadnim zemljama, socijalističkim zemljama i zemljama trećeg sveta (od 1961.godine nesvrstanim zemljama), već i zbog manjeg stepena konfrontacije blokova i supersila na području Mediterana u odnosu na naredni period.

U razvoju jugoslovenske spoljne politike u ovom periodu na koloseku nastanka i razvoja pokreta nesvrstanosti izdvajaju se tri etape:

Prva etapa, uobličavanja nesvrstanosti na međunarodnom planu, u kojoj je Jugoslavija imala bliske prijateljske odnose saradnje sa zemljama trećeg sveta, trajala je do 1961. godine;

Druga etapa je trajala od prve Beogradske konferencije do druge Kairske konferencije nesvrstanih zemalja, odnosno od 1961. do 1964. godine. U drugoj etapi pokret nesvrstanosti je istupao organizovano i koordinirano na bazi razrađenog programa, što su potvrdile Kairska ekonomska konferencija iz 1962. i Konferencija OUN o trgovini i razvoju održana u Ženevi 1964. godine, te i učvršćivanje međusobnog jedinstva afričkih zemalja, kao i bolje povezivanje latinoameričkih sa ostalim zemljama u razvoju na liniji pokreta nesvrstanosti u međunarodnim odnosima.

Treća etapa je trajala tri do četiri naredne godine i označila stagnaciju pokreta nesvrstanosti kao rezultat ofanzive imperijalizma i brojnih problema među nesvrstanim zemljama, posebno afričkim. Posvećena razvoju pokreta nesvrstanosti, Jugoslavija je imala konstantnu saradnju u trećoj etapi sa nesvrstanim zemljama koje nisu doživljavale ozbiljne unutrašnje promene kao što su Indija i Ujedinjena Arapska Republika... Nivo odnosa i saradnje Jugoslavije bio je promenljiv sa nekim nesvrstanim zemljama koje su

doživljavale prevrate u političkom sistemu ili činile zaokrete u svojoj spoljnoj politici nakon čega nisu bile spremne za nastavljjanje nekadašnjeg odnosa saradnje sa Jugoslavijom.⁵⁶⁴

U godinama afirmacije spoljne politike Jugoslavije, jugoslovenski predsednik J. B. Tito, posetio je zemlje Azije i Afrike u periodu od 23. decembra 1958. do 28. februara 1959. godine. Tom prilikom J. B. Tito je brodom „Galeb“ posetio Indoneziju, Burmu, Indiju, Cejlon (Šri Lanku), Etiopiju, Sudan, Egipat i Siriju i kratko se zadržao na Rodosu u Grčkoj. Jugoslovenski predsednik je putovao pomenute zemlje radi učvršćivanja postojećih veza između Jugoslavije sa tim zemljama, razmene mišljenja sa državicima i političarima tih zemalja koje su usvajale principe aktivne miroljubive koegzistencije i koje su kasnije stvorile pokret nesvrstanosti. Put J. B. Tita po zemljama Azije i Afrike 1958-1959. godine je bio značajan za politiku Jugoslavije. S jedne strane, taj put je pokazao da su spoljna politika Jugoslavije i njena uloga u svetu novooslobođenih zemalja Azije i Afrike dobro shvaćeni i prihvaćeni, a druge strane, taj put je jasnije ukazao na realne mogućnosti koje su se sve više razvijale u takozvanim trećem svetu u pravcu okupljanja nesvrstanih zemalja na jednoj opštesvetskoj platformi.

U toku velikog puta J. B. Tita po zemljama Azije i Afrike, došlo je do sovjetske i kineske reakcije sa negativnim stavovima prema toj akciji Jugoslavije. Jugoslovenski predsednik J. B. Tito je na sovjetske i kineske kritike, napade i intrige u vezi s njegovim putem odgovarao u toku samog puta a pri povratku sa puta u Beogradu je na velikom mitingu govorio o tom negativnom sovjetskom i kineskom odnosu prema putu po zemljama Azije i Afrike. Takav odnos Sovjetskog Saveza i NR Kine prema Titovom putu je bio atak protiv bliske prijateljske saradnje na međunarodnom polju između Jugoslavije i zemalja koje su kasnije stvorile pokret nesvrstanosti.⁵⁶⁵

⁵⁶⁴ V. Gavranov, M. Stojković: Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije, Beograd, 1972, str. 187-188.

⁵⁶⁵ L. Mates, op.cit, str. 137.

Ideja nesvrstanosti sticala je sve više pristalica u svetu novooslobođenih država na tlu Afrike i Azije. Na intenzivnije kontakte šefova vanblokovskih zemalja uticale su preteče političke krize i nova žarišta sukoba među državama koja su u periodu 1960. 1961. godine pogoršala međunarodnu situaciju. U godinama od 1960. do 1961. zemlje trećeg sveta (vanblokovske) intezivirale su svoju aktivnost na međunarodnom planu. Na putu do sazivanja prve konferencije nesvrstanih u Beogradu posebnu važnost su imali sastanak petorice državnika vanblokovskih zemalja: J. B. Tita, Nehrua, Nasera, Sukarna i Nkrumaha u Njujorku, 1960. godine za vreme jubilarnog XV zasedanja Generalne skupstine OUN, kao i putovanje predsednika u afričke zemlje 1961. godine. Sastanak petorice državnika je 1960. godine održan na inicijativu jugoslovenskog predsednika u prostorijama Jugoslovenske misije pri UN u Njujorku. Veliki je značaj skupa 1960. godine u tome što je na njemu podneta rezolucija koja je u UN usvojena ogromnom većinom glasova i koja je poznata kao Deklaracija o ukidanju kolonijalizma.

Predsednik FNRJ J. B. Tito je 1961. godine brodom "Galeb" posetio osam afričkih zemalja: Ganu, Togo, Liberiju, Gvineju, Mali, Maroko, Tunis i Egipat. Aktivnost Jugoslavije na međunarodnom planu nije bila usmerena na stvaranje trećeg bloka nasuprot dva postojeća. Zemlje trećeg sveta dizale su svoj glas protiv blokova, te samim time, nisu išle na stvaranje trećeg bloka. Razgovori jugoslovenskog predsednika sa državicima afričkih zemalja 1961. godine ukazivali su mnogo jasnije nego prilikom ranijih putovanja J. B. Tita na potrebu šire i trajnije akcije svih tih i njima sličnih zemalja na svetskoj sceni.

Definitivno je inicijativa za prvi skup neangažovanih zemalja formalno pokrenuta u razgovoru između J. B. Tita i G. A. Nasera u Kairu od 15. do 19. aprila 1961. godine. Posle kairskih razgovora J. B. Tito i G. A. Naser zatražili su i saglasnost Nehrua Sukarna, kako bi vodeći državnici Azije bili uključeni među inicijatore prvog skupa nesvrstanih država.⁵⁶⁶

Nesvrstanost kao politička pojava nastala u međunarodnim odnosima posle Drugog svetskog rata ima višestruko značenje. Pre svega, njome se

⁵⁶⁶ Isto, str. 140-142.

izražava spoljnopolitička orijentacija velikog broja novonastalih i drugih država, odnosno određeni tip spoljne politike država za koji je nezavisnost spoljnopolitičkog istupanja najznačajnija karakteristika. Nastanak nesvrstanosti kao spoljnopolitičke orijentacije velikog broja država u procesu antiko lonijalnih i socijalističkih revolucija naroda i njihovo povezivanje i zajednička aktivnost na antiblokovskoj osnovi, dovela je do reafirmacije ciljeva i načela Povelje OUN. Pozivi za učešće na prvoj konferenciji nesvrstanih zemalja upućeni su 17. maja 1961. godine. Države osnivači politike i pokreta nesvrstanosti (FNRJ, Indija, Indonezija, Burma, Gana, Gvineja...) su još na pripremnom sastanku za prvu konferenciju nesvrstanih zemalja, održanom u Kairu od 5. do 12. juna 1961. godine odlučile da se konferencija održi u Jugoslaviji, početkom septembra 1961. godine, i utvrdile kriterijume o tome koje se zemlje smatraju nesvrstanima.

Ovi kriterijumi su na šestoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Havani, 1979. godine, ušli u tekst dela završne političke deklaracije i time dobili oficijelni karakter. Prema tim kriterijumima, da bi jedna država bila nesvrstana, treba da ispunjava pet uslova: da vodi nezavisnu politiku zasnovanu na miroljubivoj i aktivnoj koegzistenciji država sa različitim političkim i društvenim sistemima; da trajno podržava pokrete za nacionalnu nezavisnost; da nije članica vojnog saveza većeg broja država formiranog u kontekstu sukoba velikih sila, jer time njena spoljna politika gubi karakter nezavisnosti; da bilateralni vojno-politički savez jedne zemlje sa drugom ili članstvo u nekom regionalnom odbrambenom savezu nije u vezi sa sukobom velikih sila; da na svojoj nacionalnoj teritoriji nema vojne baze.⁵⁶⁷

Od 1. do 6. septembra 1961. godine u Beogradu je održana prva konferencija nesvrstanih država. Sastanci šefova država ili vlada održavani su u zgradi Saveznog izvrasnog veća FNRJ, a plenarne sednice u velikoj sali Narodne skupštine FNRJ. Na Beogradskoj konferenciji punopravno je učestvovalo 25 zemalja: Alžir, Avganistan, Burma, Cejlon (sada Šri Lanka), Etiopija, Gana, Gvineja, Indija, Indonezija, Irak, Jemen, Jugoslavija, Kambodža, Kipar, Kongo

⁵⁶⁷ M. Stojković, op.cit, 15-17; B. Petranović, Č. Štrbac, Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 175-176.

(sada Zair), Kuba, Liban, Mali, Maroko, Nepal, Saudiska Arabija, Somalija, Sudan, Tunis, Ujedinjena Arapska Republika (sada Egipat) i Sirija. Kao posmatrači bili su prisutni predstavnici sledećih zemalja: Bolivije, Brazila i Ekvadora. Rad konferencije pratili su i predstavnici oko 40 oslobodilačkih, antikolonijalnih i progresivnih pokreta iz svih delova sveta i rukovodioci i predstavnici naroda koji su se još nalazili pod kolonijalnom vlašću u Aziji i Africi.

Najvažniji dokumenti koji su usvojeni na Beogradskoj konferenciji bili su Deklaracija šefova država i vlada nesvrstanih zemalja, i Izjava o opasnosti od rata i apel za mir i Deklaraciji šefova država zemlje učesnice su smatrale da su načela miroljubive koegzistencije jedina alternativa hladnom ratu i da zato „moraju da budu jedina osnova svih međunarodnih odnosa“. Zemlje učesnice nisu prihvatile činjenicu da su rat i hladni rat neizbežni. Prema tome, problemi rata i mira su bili osnovna preokupacija Beogradske konferencije. Nesvrstane zemlje na ovoj konferenciji osudile su blokovske grupacije, i istakle da one ne mogu da budu blok jer su u principu protiv blokovske politike. Na prvoj konferenciji nesvrstanih zemalja je potekla inicijativa da se sazove OUN na vanredno zasedanje koje bi se posvetilo svetskom razoružanju. Na konferenciji su Jugoslavija Kambodža i Gana priznale da jure Privremenu vladu Alžira.

U prihvaćenoj izjavi o opasnosti od rata i apel za mir učesnici konferencije su tražili od šefova SAD i SSSR da se sastanu i otklone opasnost od svetskog rata. U vezi s tim, učesnici konferencije poslali su i pismo Hruščovu i Kenediju.

Na Beogradskoj konferenciji 1961. godine, predstavnici zemalja četiri kontinenta: Evrope, Azije, Afrike i Južne Amerike manifestovali saradnju zemalja u međunarodnim odnosima sa različitim društvenim sistemima na principima koegzistencije. Beogradska konferencija je bila veoma značajna konferencija zbog toga što je posvetila pažnju na probleme očuvanja mira, borbe protiv kolonijalizma, razvoja nerazvijenih zemalja i demokratizacije međunarodnih odnosa.⁵⁶⁸

⁵⁶⁸ Isto; V. Gavranov, M. Stojković, op.cit, str. 108.

Posle Beogradske konferencije, sastala se Generalna skupština Ujedinjenih nacija radi otpočinjanja aktivnosti oko realizacije dogovora i zaključaka Beogradske konferencije. Poseban značaj za ovaj period politike nesvrstavanja ima akcija u pogledu sazivanja svetske konferencije radi razmatranja pitanja ekonomskog razvoja nerazvijenih zemalja kao bitnog uslova za očuvanje njihove nacionalne nezavisnosti i međunarodnog mira. Ta akcija je trajala do 1964. godine, kada se konferencija održala u Ženevi i odlučeno da se putem akcije deluje kao stalni organ OUN. U međuvremenu su svoj celoviti pogled na puteve ekonomskog razvoja nesvrstane zemlje izrazile na konferenciji na ministarskom nivou u Kairu, od 9. do 18. jula 1962, sa ciljem razrađivanja platforme akcije na ekonomskom planu. U toj akciji Jugoslavija je igrala jednu od vodećih uloga. Deklaracija ove konferencije bila je osnova za svestranu aktivnost nesvrstanih zemalja u međunarodnim odnosima u funkciji ostvarenja pune nezavisnosti novooslobođenih zemalja opšteg unapređenja međunarodnih ekonomskih odnosa. Prva konferencija OUN o trgovini i razvoju održana je u Ženevi od 23. marta do 16. juna 1964. godine.⁵⁶⁹

Posle Beogradske konferencije, Jugoslavija je u spoljnoj politici aktivnije razvijala odnose i sa državama Latinske Amerike. Godine 1963, Jugoslaviju je posetio predsednik Sjedinjenih Država Meksika, Adolfo Lopez Mateos. Iste godine, jugoslovenski predsednik je posetio Brazil, Čile, Boliviju i Meksiko. U vreme pobede kubanske revolucije uspostavljeni su bliskiji odnosi između Jugoslavije i revolucionarne vlade Kube. Do zahlađivanja jugoslovensko-kubanskih odnosa došlo je za vreme sukoba između raznih koncepcija u međunarodnom komunističkom pokretu i zbog osude SKJ zbog revizionizma. Na zahleđenje jugoslovensko-kubanskih odnosa je uticao i kritički stav Jugoslavije prema spoljnoj politici Kube u odnosu na zemlje Latinske Amerike. Kada je oktobra 1962. godine došlo do krize u Karibima, koja je zbog konfrontacije SAD-a i SSSR-a zapretila početku Trećeg svetskog rata, Jugoslavija je sa ostalim nesvrstanim zemljama uticala kao akter očuvanja svetskog mira, na rasplet

⁵⁶⁹ L. Mates, op.cit, str. 148; V. Gavranov, M. Stojković, op.cit, str. 109.

Karibske krize, motivišući generalnog sekretara U Tanta da interveniše, koji je posredovao između sukobljenih strana.

U zaoštrenoj međunarodnoj situaciji u vreme Karibske krize, jugoslovenski brodovi koji su plovili za Kubu, bojkotovani su u američkim pristaništima, kao i jugoslovenska roba. Jugoslaviji su ograničene mogućnosti da dobije kredit od SAD.⁵⁷⁰ Napeta međunarodna situacija u vreme Karibske krize je prevaziđena. Uloga Jugoslavije na prevazilaženju te krize je bila značajna, kao posete J. B. Tita zemljama Latinske Amerike što je doprinosilo daljoj afirmaciji jugoslovenske spoljne politike.

Uvđajući opasnost eventualnog cepanja ili sužavanja pokreta nesvrstanosti, Jugoslavija je bila inicijator za sazivanje druge konferencije nesvrstanih zemalja. U toj akciji učestvovala su i zemlje koje su zajedno s Jugoslavijom bile na čelu akcije za sazivanje prve konferencije nesvrstanih zemalja. Druga konferencija nesvrstanih zemalja održana je u Kairu od 5. do 10. oktobra 1964. godine uz učešće predstavnika 47 država i posmatrača iz 10 država. U odnosu na Beogradsku konferenciju na Kairskoj konferenciji 1964. godine povećan je broj punopravnih učesnika, i na njoj su bili delegati iz Latinske Amerike kao posmatrači. Na Kairskoj konferenciji nesvrstanih punopravno su učestvovala sledeće zemlje: Alžir, Angola, Avganistan, Burma, Burundi, Cejlon (Šri Lanka), Centralnoafrička Republika, Čad, Dahomej, Etiopija, Gana, Gvineja, Indija, Indonezija, Irak, Jemen, Jordan, Jugoslavija, Kambodža, Kamerun, Kenija, Kipar Kongo-Brazavil, Kuba, Kuvajt, Laos, Liban, Liberija, Libija, Malavi, Mali, Maroko, Mauritanija, Nepal, Nigerija, Saudiska Arabija, Senegal, Sijera Leone, Sirija, Somalija, Sudan, Tanganjika (Tanzanija), Togo, Tunis, Uganda, UAR (Egipat), Zambija. Posmatrača su poslale sledeće zemlje: Argentina, Bolivija, Brazil, Čile, Jamajka, Meksiko, Trinidad i Tobago, Urugvaj i Venecuela.

Sam broj učesnika Kiparske konferencije potvrđuje da se nesvrstanost afirmisala kao relevantan faktor svetske politike, i da su politiku nesvrstanih nesvrstane zemlje prihvatile kao realnu i jedino prihvatljivu u svetu nasilja i

⁵⁷⁰ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 169.

slobode, kao i da su nesvrstane zemlje među sobom uspostavile stabilnije odnose i konzenzus za zajedničku akciju nesvrstanih.

Dokumenat Kairske konferencije iz 1964.godine pod naslovom „Program za mir i međunarodnu saradnju“ potvrđuje načela prihvaćena na Beogradskoj konferenciji iz 1961. godine. Usvojeni program Kairske konferencije se zalagao „za likvidaciju kolonijalizma, protiv primene sile, razne diskriminacije i politike aparthejda, za opšte i potpuno razoružanje, zabranu eksperimenata sa nuklearnim oruzjem i za ekonomski razvoj“.⁵⁷¹

Bez obzira što je Kairska konferencija značila rast pokreta nesvrstanosti i njegovu univerzalizaciju, ipak je više godina posle Kairske konferencije u drugoj polovini šezdesetih godina 20. veka došlo do usporavanja aktivnosti nesvrstanih zemalja na međunarodnom planu zbog iskrsavanja rastućih problema u nesvrstanim zemljama i spoljnih pritisaka na neke od najaktivnijih zemalja iz reda nesvrstanih.

Prvenstveno se to odnosi na Indiju i na Egipat. Na stagniranje pokreta nesvrstanih uticala je i teška situacija na Indijskom potkontinentu (Sukob Indije i Kine) i na Bliskom istoku (zavisnost Egipta od pošiljki oružja iz SSSR-a).

U godinama stagnacije i potresa u nesvrstanom svetu Jugoslavija je bila aktivna u međunarodnim odnosima. Ona je odigrala značajnu ulogu na konferenciji zemalja u razvoju unutar Ujedinjenih nacija Grupe 77 u Alžiru 1967. godine i pri izradi njenih finalnih dokumenata. Jugoslavija je odlučno osudila Izraelsku okupaciju velikog područja arapske zemlje, a posebno celo Sinajsko poluostrvo, sve do Suetskog kanala za vreme takozvanog junskog rata 1967. godine. Napad Izraela na arapske zemlje 1967. godine kao i uticaj najvećih svetskih sila tom prostoru je ugrozilo suverenitet i teritorijalni integritet Egipta i ostalih arapskih zemalja. U svojoj spoljnopoličkoj aktivnosti Jugoslavija se zalagala za uklanjanje posledica ratnog sukoba i iznalaženja rešenja za uspostavljanje trajnog mira na Bliskom istoku.⁵⁷²

⁵⁷¹ L. Mates, op.cit, str. 148-149; B. Petranović, Č. Štrbac, Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 177.

⁵⁷² L. Mates, op.cit, str. 149-150.

Evropska politika Jugoslavije bila je od završetka Drugog svetskog rata orijentisana da doprinese ujedinjenju Evrope. Ta težnja Jugoslavije u pravcu ujedinjenja Evrope nije bila samo prema odnosima između bivših saveznika, koji su se razvili u suprotstavljanje u okviru hladnog rata, već i prema bivšim neprijateljskim zemljama. U vreme kada su odnosi Jugoslavije sa susednim zemljama bili nepotpuno normalizovani, Jugoslavija se odrekla od reparacija prema Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj, usmerila u pravcu postizanja sporazuma o granici sa Italijom i priznavanju Zapadne Nemačke. Jugoslavija je bila među prvim zemljama koje su priznale Saveznu Republiku Nemačku i s njom uspostavila de facto diplomatske odnose već 6. marta 1951, priznala je i Austriju ukinuvši 19. januara 1951. ratno stanje sa njom.

U periodu od 1957. do 1967. godine odnosi Jugoslavije i zapadnih zemalja razvijali su se u znaku daljeg unapređenja političkih, ekonomskih i drugih odnosa, posebno sa anglosaksonskim i skandinavskim zemljama. U periodu od 1957. do 1967. godine odnosi Jugoslavije i zapadnih zemalja razvijali su se u znaku daljeg unapređenja političkih, ekonomskih i drugih odnosa, posebno sa anglosaksonskim i skandinavskim zemljama. U pomenutom periodu (1957-1967) pogoršani su odnosi Jugoslavije sa SR Nemačkom i Francuskom: sa prvom, zbog jugoslovenskog priznanja Nemačke Demokratske Republike (NDR), a sa drugom zbog njene kolonijalne politike, pre svega povodom narodnooslobodilačkog pokreta alžirskog naroda.

Tokom pedesetih godina 20. veka, Jugoslavija je normalizovala odnose sa oba bloka. Jedino su pogoršani odnosi sa Nemačkom od 1957. Francuskom od 1956. godine. Savezna Republika Nemačka je prekinula diplomatske odnose sa Jugoslavijom, 1957. godine kada je Vlada FNRJ priznala Nemačku Demokratsku Republiku, i s njom uspostavila diplomatske odnose.

Povodom priznavanja Nemačke Demokratske Republike od strane Vlade FNRJ, Savezna Republika Nemačka je iste godine prekinula diplomatske odnose sa Jugoslavijom. Tek januara 1968. godine ponovo su uspostavljeni diplomatski odnosi između Jugoslavije i Savezne Republike Nemačke.

Prekid diplomatskih odnosa između SRN i FNRJ bio je neminovan zbog stava SRN, polazeći od tzv. Halštajnovе doktrine da će prekinuti diplomatske

odnose sa svakom državom koja iste uspostavi sa Nemačkom Demokratskom Republikom, i zbog principijelnog stava Jugoslavije koja nije zbog Halštajnovе doktrine htela da menja orijentaciju u vođenju svoje spoljne politike. Prekidom diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Savezne Republike Nemačke (1957-1968) nije došlo do prekida njihove ekonomske saradnje već se ona i dalje povećavala. U tom periodu je došlo do razvoja turizma, kao i privremenog zapošljavanja radnika iz Jugoslavije u Saveznoj Republici Nemačkoj. Razvoj tih odnosa, te i razvoj kulturnih i drugih odnosa, pokazao je apsurdnost Halštajnovе doktrine, pa je ona povučena i diplomatsko jugoslovensko-zapadnonemački odnosi su normalizovani 1968. godine.

Problemi u jugoslovensko-francuskim odnosima su trajali od učešća Francuske u trojnoj agresiji na Egipat, 1956. godine, pa sve do proglašenja nezavisnosti Alžira zaključenjem evijanskih sporazuma iz 1962. godine. Jugoslavija je bila akter zaustavljanja englesko-francusko-izraelske agresije na Egipat, a kasnije jedna od država koja je za vreme alžirske revolucije simpatisala, podržavala i pomagala alžirski narod u borbi za oslobođenje od francuske kolonijalne vlasti što je dovelo do veoma loših jugoslovensko-francuskih odnosa i privremenog prekida jugoslovensko-francuskih odnosa. Nakon proglašenja nezavisnosti Alžira 1962. godine i zauzimanja sve pozitivnijih stavova o evropskim odnosima i saradnji bez obzira na blokovsku pripadnost došlo je do normalizovanja odnosa između Jugoslavije i Francuske i prerastanja tih odnosa u odnose razvijene saradnje i prijateljstva između dve zemlje u daljem razvoju jugoslovensko-francuskih odnosa.⁵⁷³

Politika aktivne miroljubive koegzistencije praktično je došla do izražaja od 1957. godine i u odnosima Jugoslavije sa susednim i ostalim zapadnim državama, nezavisno od razlika društveno-ekonomskog i državnog uređenja. Pojedinih manjih problema u odnosima, u određenim momentima, bilo je i sa drugim zapadnim zemljama, kao na primer sa Austrijom povodom položaja slovenačke nacionalne manjine u Koruškoj... ali oni nisu bitnije i dugoročnije uticali na odnose Jugoslavije sa drugim državama. Od 1958. godine između

⁵⁷³ V. Gavranov, M. Stojković, op.cit, str. 226-227; L. Mates, op.cit, str. 168-169.

Jugoslavije i Austrije regulisano je više otvorenih pitanja: „položaj slovenačke manjine, restitucija dobara, pitanje saobraćaja“.⁵⁷⁴ Povremeni nesporazumi između dve zemlje izbijali su u pogledu korišćenja prava slovenačke nacionalne manjine u Koruškoj, posebno u oblasti školstva, koja su bila proklete vana čl. 7. Državnog ugovora o uspostavljanju nezavisne i demokratske Austrije iz 1955. godine.

Pored daljeg unapređenja saradnje i ekonomske razmene (1957-1967) sa zapadnim zemljama, naročito sa SAD, Kanadom, Skandinavskim zemljama, Velikom Britanijom, Francuskom i susednom Austrijom odvijala se uspešna saradnja sa susednim zemljama - Italijom, Grčkom i Rumunijom.⁵⁷⁵

U jugoslovensko-američkim odnosima u pedesetim godinama XX veka na području praktične američke politike prema Jugoslaviji bila je strateška orijentacija Amerike da spreči da na tom značajnom geografskom području ne dođe do dominacije druge strane.

Bez obzira što je polazila od sasvim drugih ideoloških pozicija i rezonirala na sasvim drugačijim osnovama, američka politika nije bila u sukobu sa aspiracijama Jugoslavije da sačuva i ojača svoju nezavisnost. Stavovi dveju država su bili kompatibilni u pogledu životnih interesa Jugoslavije.

Na osnovu takvih odnosa SAD-a prema Jugoslaviji Jugoslavija je primala vojnu pomoć od SAD-a u periodu od 1951. do 1958. godine, pored ekonomske pomoći, koja je počela još krajem 1950. godine i postepeno se završavala u vreme kada je Jugoslavija zatražila obustavu vojne pomoći. U izmenjenoj međunarodnoj situaciji izvršeno je ovo obustavljanje sporazumno sa vladom SAD-a na inicijativu Jugoslavije.

Normalizacija odnosa sa Sovjetskim Savezom nije uticala na pogoršanje odnosa sa SAD-om već samo do prestanka davanja pomoći. Davanje ekonomske i vojne pomoći od strane SAD-a „Komunističkoj“ Jugoslaviji na izvestan način je opterećivalo jugoslovensko-američke odnose, obzirom da je u SAD-u uvek bilo opozicije davanju pomoći jednoj „komunističkoj“ zemlji, i težnja

⁵⁷⁴ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 169.

⁵⁷⁵ L. Mates, op.cit, str. 204-208.

da se to stanje iskoristi za stvaranje podrške za vršenje uticaja na spoljnu ili unutrašnju politiku. Sve vreme Katolička crkva je bila aktivna protiv razvijanja dobrih odnosa između Jugoslavije i SAD-a. Jedan od problema koji je opterećivao međusobne odnose između Jugoslavije i SAD-a bio je i problem odnosa Amerike prema jugoslovenskim kvislinzima posle završetka Drugog svetskog rata. Nakon Drugog svetskog rata, u Americi su našli utočište mnogi jugoslovenski kvislingovci iz redova ustaša i četnika, uključujući tu i zloglasnog ustaškog ministra unutrašnjih poslova Andriju Rukovica, koji je bio lično odgovoran za smrt velikog broja ljudi, uglavnom Srba pobijenih u koncentracionim logorima, po selima i zatvorima takozvane Nezavisne Države Hrvatske. Njegovo izručenje Jugoslaviji američki sudovi su odbili, i to je dodatno opterećivalo bilateralne odnose između Jugoslavije i SAD-a.

Za vreme XV zasedanja Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, septembra 1960. godine, sastao se u Njujorku jugoslovenski predsednik Josip Broz Tito s američkim predsednikom Dvajtom Ajzenhauerom. Tom prilikom, za vreme boravka jugoslovenskog predsednika J. B. Tita na zasedanju Generalne skupštine UN u Njujorku nije bilo nikakvog pokušaja da se u program uključi i jedna oficijelna poseta jugoslovenskog predsednika SAD-u, odnosno putovanje u Vašington.

U to vreme Jugoslavija nije bila izolovana, već čvrsto povezana sa sve širim pokretom nesvrstanih zemalja. Bez obzira što su odnosi Jugoslavije sa SAD-om i Sovjetskim Savezom pred kraj pedesetih i u samom početku šezdesetih godina bili poremećeni, to se nije negativno manifestovalo na jugoslovenske međunarodne odnose, jer se međunarodno pravni položaj Jugoslavije u svetu već definitivno učvrstio.

Sa poboljšanjem američko-sovjetskih odnosa od 1963. godine usledilo je i razvijanje sve boljih odnosa između Jugoslavije i SAD-a, kao i sa Sovjetskim Savezom. Konačno je jugoslovenski predsednik J.B. Tito službeno posetio SAD od 16. do 25. oktobra 1963. godine. Nažalost, to je bio poslednji akt američkog predsednika Kenedija kao domaćina jednom stranom šefu države pred atentat na njega u kome je ubijen u Teksasu.

Nije prošlo mnogo vremena od ubistva Kenedija kada je došlo do Vijetnamskog rata i američke umešanosti u tom ratu. Za vreme razvoja rata, u Vijetnamu došlo je do češće kritike američke politike od strane Jugoslavije. Uprkos protestima američke ambasade, jugoslovenska štampa je obavestavala javnost o zbivanjima u Vijetnamu.⁵⁷⁶

Događaji u Poljskoj i Mađarskoj 1956. godine, i odnosi Jugoslavije i Sovjetskog Saveza prema događajima u Mađarskoj privremeno su prekinuli povoljan razvoj odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i drugim socijalističkim državama. Događaji u Poljskoj, oktobra 1956, služili su takođe za napade na jugoslovenski revizionizam i mešanje u poslove socijalističkih država. Do smirivanja kampanje protiv Jugoslavije je došlo posle Hruščovljevog obračuna sa staljinističkim jezgrom u KPSS. Ta kampanja SSSR-a i socijalističkih država protiv Jugoslavije je značila oživljavanje na neki način recidiva staljinizma.

Na sastanku J. B. Tita i N. Hruščova u blizini Bukurešta, avgusta 1957. godine potvrđena je aktuelnost Beogradske i Moskovske deklaracije. Razvoj jugoslovenskih odnosa sa socijalističkim državama usporen je od novembra 1957. godine, posle Savetovanja komunističkih i radničkih partija u Moskvi, na kojem su stavovi SKJ proglašeni sa revizionističke. Delegacija SKJ je odbila da potpiše Deklaraciju 12 komunističkih i radničkih partija socijalističkih država koja je počivala na principu monolitnog jedinstva u ime „viših interesa“ socijalizma. Ideološko-politička kritika SKJ i Jugoslavije uzela je novi zamah objavljivanjem Nacrta programa SKJ i njegovim usvajanjem na Sedmom kongresu SKJ 1958. godine.

Objavljivanje Nacrta programa SKJ i njegovo usvajanje dočekano je napadima u štampi socijalističkih zemalja. Ideološko-politički napadi na Jugoslaviju i SKJ reflektovali su se u međunarodnim odnosima. Sovjetska vlada počela je da otkazuje investicione sporazume s Jugoslavijom, smanjujući na taj način robnu razmenu drugih socijalističkih država sa Jugoslavijom. Oživljavanje u malom recidiva staljinizma u jednoj sasvim novoj situaciji nije moglo ozbiljnije ugroziti pozicije Jugoslavije. Nakon normalne trogodišnje jugoslovensko-kineske

⁵⁷⁶ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1223.

saradnje došlo je ponovo do pogoršanja jugoslovensko-kineskih odnosa paralelno s pogoršanjem odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza u vezi sa objavljivanjem Nacrta programa SKJ i njegovim usvajanjem na Sedmom kongresu SKJ, početkom 1958. godine. Tada je NR Kina, istovremeno sa Sovjetskim Savezom napadala Jugoslaviju i njen Savez komunista za revizionizam.

Novo međunarodno savetovanje komunističkih i radničkih partija („Savetovanje 81 partije“) u Moskvi, koncem 1960. godine donelo je izjavu u kojoj je Jugoslavija oštro napadnuta. Savez komunista Jugoslavije je osuđen za oportunistički i revizionizam, za izdaju marksizma-lenjinizma, odvajanje Jugoslavije od socijalističkog lagersa. Obnavljajući napade na Jugoslaviju i njen Savez komunista, Sovjetski Savez i njegova komunistička partija su pokušavali da sačuvaju jedinstvo međunarodnog komunističkog pokreta u vreme kada je ono već bilo ozbiljno napuklo usled pogoršavanja odnosa između NR Kine i ostalih socijalističkih država, izuzev Albanije, koje su podržavale i sledile politiku SSSR-a. Kineski komunisti proglasili su sovjetsko rukovodstvo za revizionističko. Rascep je bio otvoren i nije se mogao otkloniti žrtvovanjem Jugoslavije. Sukob između KPSS i KP Kine, koji je dugo trajao, buknuo je 1961. godine. Napadajući KPSS, Kineska partija je napadala i SKJ. Antijugoslovenska kampanja bila je, međutim, kratkog daha.⁵⁷⁷

Antijugoslovensku kampanju protiv Jugoslavije i SKJ veoma aktivno je vodila albanska partija, koja je posle Staljinove smrti najsporije sudelovala u procesu normalizacije odnosa s Jugoslavijom. Na Četvrtom kongresu Partije rada Albanije, februara 1961. godine, Enver Hodža optužio je Jugoslaviju da je s Grčkom i VI američkom flotom „pripremala zaverenički prevrat u Albaniji“. Zbog neprijateljske albanske politike prema Jugoslaviji, vlada FNRJ aprila 1961. godine objavila je „Belu knjigu“ o neprijateljskoj politici vlade NR Albanije prema FNRJ.

Za vreme antijugoslovenske kampanje od strane socijalističkih država, od 1958. godine usledili su bugarski napadi na makedonski identitet u NR

⁵⁷⁷ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 173-174.

Makedoniji i u ostalim jugoslovenskim republikama, kao i uskraćivanje nacionalnih prava Makedoncima u pirinskom delu Makedonije u Bugarskoj. Po scenariju bugarskog državnog i partiskog rukovodstva, bugarski istoričari su menjali, drugačije tumačili istorijske činjenice, i makedonske revolucionare su prikazivali kao bugarske.

Posredstvom naučnih i drugih ustanova isticani su bugarski teritorijalni zahtevi prema NR Makedoniji i NR Srbiji u duhu megalomanske koncepcije Sanstefanski Bugarske iz 1878. godine. Bugarsko negiranje postojanja makedonskog naroda, njegove istorije, nacionalnih obeležja, samosvojne kulture i jezika, kao i teritorijalni zahtevi prema NR Makedoniji i NR Srbiji kvarilo je odnose između Jugoslavije i Bugarske.

U godinama 1962. i 1963. došlo je do novog poboljšanja odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Jugoslovenski predsednik J. B. Tito posetio je SSSR decembra 1962. godine i tom prilikom govorio je na sednici oba doma Vrhovnog sovjeta. Značajan potez na putu uspona u razvoju jugoslovensko-sovjetskih odnosa predstavljala je poseta N. S. Hruščova Jugoslaviji od 20. avgusta do 3. septembra 1963. godine.⁵⁷⁸

Sa poboljšanjem jugoslovensko-sovjetskih odnosa od 1962. do 1968. godine došlo je do daljeg razvoja odnosa saradnje Jugoslavije sa istočnoevropskim zemljama, izuzev sa NR Kinom i Albanijom. Jugoslovenska saradnja sa istočnoevropskim zemljama odvijala se mahom na bilateralnoj osnovi.

Jugoslavija i SKJ borili su se za ravnopravne odnose među državama i partijama. Svojom borbom su se suprotstavljali poistovećivanju staljinizma i socijalizma. Jugoslavija se nije izolovala od borbe progresivnih i revolucionarnih snaga u svetu. Jugoslavija je dala svoj doprinos akcionom jedinstvu sa socijalističkim zemljama u vreme izraelskog napada na arapske zemlje 1967. godine o čemu govori prisustvo J. B. Tita na sastanku rukovodilaca socijalističkih država i partija u Moskvi juna i jula 1967. godine.⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ V. Gavranov, M. Stojković, op.cit, str. 125; B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1224.

⁵⁷⁹ L. Mates, op.cit, str. 159.

Jugoslavija se zalagala za razvijanje međunarodne ekonomske saradnje Jugoslavije sa inostranstvom, ali je ovu saradnju ometalo stvaranje evropskih ekonomskih organizacija u blokovskim okvirima: Savet za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV) i Evropska ekonomska zajednica (EES), poznata i pod imenom Zajedničko tržište. Jugoslavija nije mogla da se do kraja uključi ni u jednu od pomenutih evropskih ekonomskih grupacija zbog političkih razloga, i zbog svog ekonomskog sistema i stupnja svoje razvijenosti. Na njen zahtev Jugoslavija je bila primljena kao pridružni član SEV-a. U skladu sa takvim statusom Jugoslavija je nastojala da učestvuje u radu velikog broja radnih grupa SEV-a bez preuzimanja bilo kakvih obaveza, koje jugoslovenski državni organi nisu ni mogli preuzimati u ime samoupravnih radnih organizacija. Aktivnost jugoslovenskih predstavnika u radu SEV-a je bio relevantan doprinos Jugoslavije razvijanju saradnje između Jugoslavije i članica SEV-a. Jugoslavija je postala i pridruženi član Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), sa sedištem u Parizu.

I tu je Jugoslavija preko svojih predstavnika učestvovala u radnim grupama organa OECD-a i time je dala svoj doprinos unapređenju saradnje između Jugoslavije i zemalja članica OECD-a. Jugoslavija je uspostavila diplomatske odnose sa Evropskom ekonomskom zajednicom (EEZ).⁵⁸⁰

U periodu od 1957. do 1967. godine, pored žive spoljnopolitičke aktivnosti Jugoslavije na planu političkih i ekonomskih odnosa, Jugoslavija je imala zapaženu naučnu, kulturnu, i sportsku saradnju sa inostranstvom. Razvoj odnosa naučne i kulturne saradnje Jugoslavije, u prvo vreme (posle 1950) odvijao se sa zapadom i kasnije od 1954. i sa Sovjetskim Savezom i zemljama SEV-a, kao i drugim zemljama sveta. Usledila je intezivna naučna i kulturna saradnja Jugoslavije sa inostranstvom. U međunarodnoj naučnoj i kulturnoj saradnji, čiji je aktivni učesnik bila Jugoslavija postojala je intezivna razmena na svim poljima kulturne delatnosti, a naročito na polju naučne saradnje u svim granama nauke. Takođe, kao i u drugim zemljama Evrope u Jugoslaviji se širio engleski jezik.

⁵⁸⁰ Isto, str. 162-165.

U periodu od 1957. do 1967. godine u Jugoslaviji je bio zapažen razvoj turizma. Godina 1957. bila je proglašena godinom turizma, i povodom toga Jugoslavija je dozvolila ulazak u zemlju svim građanima bilo koje zemlje koji su imali punopravne putne isprave bez ikakve vize ili posebnog odobrenja jugoslovenskih vlasti. Ta stimulatívna privremena mera Jugoslavije bila je produžena još za jednu godinu, odnosno za 1958. godinu. U isto vreme Jugoslavija je svim državama sveta predložila da na recipročnoj osnovi ukinu vize za turiste i posetioce, odnosno za privremeni boravak. Ta inicijativa Jugoslavije se te-meljila na realnosti, jer je tada već postojao sporazum s nekim državama o ukidanju viza, a sa većim brojem država taj postupak je bio u toku. Jugoslavija je prva prišla akciji za potpuno otvaranje granica 1957-1958. godine na univerzalnoj osnovi.

Te akcije otvaranja Jugoslavije prema inostranstvu i kasnije davanje olakšica za putovanje u Jugoslaviju i za turistička putovanja građana Jugoslavije u druge države doprineli su razvoju turizma u Jugoslaviji u oba pravca, posete stranih državljana Jugoslaviji i putovanja u druge zemlje građana Jugoslavije. U to vreme broj radnika iz Jugoslavije na privremenom radu u inostranstvu iz godine u godinu se povećavao. Priliv stranih turista i pošiljke radnika na privremenom radu u inostranstvu doprineli su poboljšanju jugoslovenskog platnog bilansa, odnosno pokrivanju trgovinskog deficita. Povećana materijalna, intelektualna i lična cirkulacija preko granica Jugoslavije u oba pravca bilo je u skladu sa opštom linijom razvoja jugoslovenske spoljne politike.⁵⁸¹

Jugoslavija kao evropska, balkanska i mediteranska zemlja čiji je geopolitički i geostrategijski položaj bio specifičan u periodu od 1957. do 1967. godine, je značajno doprinosila aktivnostima u pravcu novog postavljenja evropskih odnosa i bezbednosti na široj vanblokovskoj osnovi. Naročito je značajna aktivnost Jugoslavije u pravcu evropske saradnje i bezbednosti u toku 1965. i 1966. godine, kako u kontaktu sa pojedinim evropskim državama tako i u Ujedinjenim nacijama.

Na XX jubilaranom zasedanju generalne skupštine OUN, decembra

⁵⁸¹ V. Gavranov, M. Stojković, op.cit, str. 231-232.

1965. godine, Jugoslavija je sa još osam evropskih delegacija predložila rezoluciju „O akcijama regionalnog karaktera radi unapređenja dobrosusedskih odnosa među evropskim državama sa različitim društvenim sistemima“ koja je jednoglasno usvojena. Na osnovu te akcije i daljih kontakata i konsultacija, Jugoslavija je septembra 1966. godine organizovala u Beogradu sastanak parlamentaraca devet evropskih zemalja: Austrije, Bugarske, Belgije, Danske, Finske, Jugoslavije, Mađarske, Rumunije i Švedske koje su i bile predlagači prethodne rezolucije u Ujedinjenim nacijama iz 1965. godine. Na Beogradskom sastanku predstavnika parlamenata devet evropskih zemalja je jednoglasno podržan jugoslovenski predlog o sazivanju konferencije svih evropskih parlamenata koja bi imala sa cilj da razmatra sve probleme saradnje u Evropi. Predsednik Savezne skupštine SFRJ, Edvard Kardelj, obavestio je o Beogradskom sastanku predsednike parlamenata svih evropskih država i izrazio nadu da bi aktivnost u smeru podrške rezoluciji OUN iz 1965. i Beogradskog sastanka iz 1966. godine predstavljala doprinos razvoju evropske saradnje i bezbednosti. Napori koji su ulagani u pravcu unapređenja saradnje i bezbednosti svih evropskih zemalja u toku nekoliko godina, počevši od 1965. godine zaustavljeni su u toku 1967. i 1968. godine zbog nastalih promena u evropskim odnosima u vreme izraelske agresije na arapske zemlje i konfrontacije super-sila na Mediteranu i Bliskom istoku, te i zbog situacije nastale u Grčkoj, na Kipru i Čehoslovačkoj.⁵⁸²

Godine 1966. zaključen je Protokol između SFRJ i Vatikana i time su uspostavljeni odnosi koji su bili prekinuti 14 godina. Protokol je uvažavao principe pravnog položaja verskih zajednica u Jugoslaviji: slobodu savesti i veroispovesti, odvojenost crkve od države, jednakost i ravnopravnost svih verskih zajednica. Uspostavljanje punih diplomatskih odnosa Jugoslavije sa Vatikanom bilo je značajno i na unutrašnjem i spoljnom planu.

Jugoslavija je imala dinamičnu spoljnopolitičku aktivnost od 1957. do 1967. godine. Jugoslovenska spoljna politika je bila uspešna politika.

⁵⁸² B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1234.

VII.6. Spoljna politika Druge Jugoslavije od 1968. godine do smrti predsednika SFRJ Josipa Broza Tita 4. maja 1980. godine

U godinama 1967. i 1968. područje Mediterana bilo je potencijalno najopasnije žarište sukoba zbog konfrontacije snaga i interesa super-sila na Mediteranu što je uzrokovalo pogoršavanje međunarodnog položaja Jugoslavije i ostalih mediteranskih zemalja. Položaj Jugoslavije kao evropske, balkanske i mediteranske zemlje u geopolitičkom i u geostrateškom pogledu bio je specifičan, jer su se na prostoru Jugoslavije kao mediteranske i balkanske zemlje ukrštali interesi blokova i super-sila.

Polazno stanovište spoljne politike druge Jugoslavije u međunarodnim odnosima sve vreme se nije menjalo, činilo je dosledno poštovanje suvereniteta, nacionalne nezavisnosti i pravo svakog naroda da odlučuje o svojoj sudbini. Otuda je Jugoslavija sa ostalim socijalističkim i nesvrstanim, kao i drugim zemljama, nepokolebivo osudila napad Izraela na arapske zemlje 1967. godine, i dala podršku progresivnim arapskim snagama nasuprot podršci SAD-a i NATO pakta Izraelu kao agresoru. Spoljnopolitička aktivnost Jugoslavije u vezi sa arapsko-izraelskim sukobom bila je na liniji odbrane nezavisnosti arapskih zemalja.

Razvoj odnosa saradnje Jugoslavije sa socijalističkim zemljama Istočne Evrope za kratko je prekinut avgusta 1968. godine za vreme upada trupa SSSR-a, DR Nemačke, Poljske, Mađarske i Bugarske u Čehoslovačku. Povodom vojne intervencije pet država Varšavskog ugovora u Čehoslovačkoj avgusta 1968. godine predsednik SFRJ, J. B. Tito, dao je na molbu Tanjuga i direktora Televizije Zagreb izjavu u kojoj je istakao da je ulazak stranih vojnih jedinica u Čehoslovačku, bez poziva ili odobrenja legalne vlade predstavljalo narušavanje suvereniteta jedne socijalističke zemlje i nanošenja teškog udarca socijalističkim i progresivnim snagama u svetu... Zbog jugoslovenske osude vojne intervencije nastupio je zastoj u odnosima saradnje između Jugoslavije i socijalističkih zemalja Istočne Evrope.

Spoljnopolitička aktivnost Jugoslavije u vezi sa vojnom intervencijom pet država Varšavskog ugovora U Čehoslovačkoj avgusta 1968. godine bila je na liniji odbrane nezavisnosti Čehoslovačke. Susedna Rumunija, iako je bila članica Varšavskog ugovora osudila je vojnu inetrvenciju pet država Varšavskog ugovora, u kojoj nije učestvovala. Sve vreme 1968. godine uspešno su se odvijali odnosi saradnje između Jugoslavije i Rumunije.

Spoljnopolitička aktivnost Jugoslavije u vezi sa arapsko-izrealskim sukobom i intervencijom u Čehoslovačkoj u vreme vojnih manevara snaga dva bloka na prostorima Evrope i mediterana pogoršala je međunarodni položaj Jugoslavije i ugrozila je njenu nezavisnost. Od 1969. godine i kasnije međunarodni položaj Jugoslavije je bio stabilan.⁵⁸³

Osnovni pravci spoljnopolitičke aktivnosti Jugoslavije u periodu od 1968. godine do smrti predsednika SFRJ J. B. Tita 4. maja 1980. godine bili su: aktivnosti Jugoslavije u politici i pokretu nesvrstanosti; aktivnosti SFRJ u radu Organizacije ujedinjenih nacija; aktivnosti SFER na planu razvijanja šire evropske saradnje i bezbednosti u cilju prevazilaženja bezbednosti zasnovane na ravnoteži snaga i razvijanja bezbednosti na osnovama poštovanja principa aktivne miroljubive koegzistencije i načela Povelje OUN; aktivnosti SFRJ na razvijanju dobrosusedskih odnosa u cilju učvršćivanja mira i bezbednosti na područjima kojima pripada i Jugoslavija (Balkanu i Mediteranu), kao i poštovanje nacionalnih prava delova naroda Jugoslavije koji žive kao nacionalne manjine u susednim zemljama; aktivnostima SFRJ na planu međunarodne saradnje.

Na koloseku pokreta nesvrstanih, Jugoslavija je imala čelnu ulogu u aktivnostima nesvrstanih od 1968. godine do smrti jugoslovenskog predsednika J. B. Tita 4. maja 1980. godine. Nakon završetka puta po zemljama Azije i Afrike predsednik SFRJ J. B. Tito izneo je u Kairu februara 1968. godine ideju o održavanju nove konferencije nesvrstanih zemalja na najvišem nivou. Ova jugoslovenska inicijativa bila je veoma značajna. Ona je u jednom kritičnom

⁵⁸³ V. Gavranov. M. Stojković, op.cit, str. 232-233; B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1219.

trenutku pokreta nesvrstanih otvorila put održavanju nove, treće konferencije nesvrstanih na najvišem nivou, i istovremeno trasirala put praksi kontinuiteta konferencija nesvrstanih, s obzirom na činjenicu da do tada nije postojala nikakva odluka u tom pogledu. Preduzeta akcija nije odmah 1968. godine pokazala rezultate zbog nastalih teškoća (složena situacija na Bliskom istoku kao posledica izraelske agresije u 1967, događaji u Čehoslovačkoj u leto 1968. godine). Godine 1969. održan je konsultativni sastanak u Beogradu, od 8. do 12. jula, na kome je učestvovala 45 delegacija i 7 posmatrača. Konsultativni sastanak u Beogradu sazvala je Jugoslavija radi dogovora nekadašnjih učesnika prethodnih sastanaka nesvrstanih zemalja o daljoj saradnji. Posle konsultativnog sastanka u Beogradu, potom sastanka predstavnika 59 zemalja u Njujorku prilikom zasedanja Generalne OUN i pripremnog sastanka Dar es Salamu u Tanzaniji, od 13. do 17. aprila 1970. godine, održana je nova, treća konferencija nesvrstanih u Lusaki u Zambiji od 8. do 10. septembra 1970. godine. Treba nepomenuti da je uspešan razvoj pokreta nesvrstanih od konsultativnog sastanka u Beogradu do konferencije u Lusaki osim uporne inicijative i akcije Jugoslavije uticale i promene koje su bile sve prisutnije u međunarodnim odnosima. Ubrzo posle konsultativnog sastanka u Beogradu usledilo je u Evropi zblizavanje između SR Nemačke i Istoka, a potom je započelo poboljšanje opštih odnosa između ranijih protivnika u hladnom ratu. Takođe, i dekolonizacija je napravila pomak napred, naročito u Africi, gde je došlo do prevazilaženja ranije pocepanosti i jačanja zajedničke organizacije – Organizacije afričkog jedinstva. Time se stvorila mogućnost daljeg uključivanja novog broja zemalja u pokret nesvrstanih zemalja.

Na konferenciji u Lusaki učestvovala su 64 zemlje (54 sa statusom punopravnih učesnika i 10 zemalja kao posmatrači). To je bilo evidentno više nego u Beogradu (25) i Kairu (47), mada je nivo učesnika konferencije u Lusaki bio niži nego u Beogradu i Kairu, jer je u Lusaki bilo i relativno i apsolutno manje šefova država i vlada nego u Kairu (oko jedna trećina, a ranije oko dve trećine), što je pokazivalo tragove krize koja je postojala prethodnih godina. Na konferenciji u Lusaki istaknuta su dva osnovna problema: međunarodni ekonomski položaj nesvrstanih zemalja i njihov međunarodni politički položaj.

U Lusaki su, kao osnovni dokumenti usvojeni: Deklaracija o miru, nezavisnosti, o razvoju, saradnji i demokratizaciji međunarodnih odnosa i Deklaracija o nesvrstanosti i ekonomskom razvoju. Prva deklaracija, kao glavni politički dokument konferencije, osim analize međunarodne političke situacije i uloge nesvrstanih u međunarodnim odnosima, formulisala je prvi put izričito načela i osnovne ciljeve pokreta nesvrstanosti, te i mere koje trebe preduzeti za njihovu realizaciju. Druga deklaracija se odnosila na ekonomsku stranu života, i odnosima među državama.

Konferencija u Lusaki bila je ozbiljna prekretnica u razvoju pokreta nesvrstanih. Na toj konferenciji se prvi put odmah stvara inicijativno telo zaduženo za pripreme i organizaciju saradnje do nove konferencije.⁵⁸⁴

Četvrta konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja održana je u Alžiru od 5. do 9. septembra 1973. godine. Na četvrtoj konferenciji nesvrstanih broj učesnika naglo skače na 75 punopravnih učesnika, devet posmatrača i tri evropske zemlje (Austrija, Švedska i Finska) koje učestvuju kao gosti. Na konferenciji u Lusaki među učesnicima zapaženo je šire uključivanje zemalja Latinske Amerike u pokret nesvrstanosti. Za četvrtu konferenciju nesvrstanih karakteristično je, da je najveći broj delegacija bio predvođen šefovima država ili vlada. Na skupu u Alžiru dominirali su širi pogledi na međunarodne probleme, akciona usmerenost pokreta, kao i naponi da se saradnja i solidarnost nesvrstanih permanentno ostvaruju u njihovim međusobnim odnosima.

U Alžiru su, kao dokumenti načelnog karaktera usvojeni: Politička deklaracija, Ekonomska deklaracija, Akcioni program ekonomske saradnje i Deklaracija o nacionalnom oslobođenju. Drugi usvojeni dokumenti: 15 rezolucija posvećeni su posebnim pitanjima. Nesvrstane zemlje izrazile su u Alžiru odlučnost da sopstvenim naporima i tesnijom međusobnom saradnjom unaprede saradnju u oblasti privrede, nauke i tehnologije, informacija i kulture radi svog ubrzanog ekonomskog, društvenog i kulturnog razvoja. U tu svrhu,

⁵⁸⁴ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., 210-211; L. Mates, op.cit, str. 150-151.

doneta je odluka o stvaranju Fonda solidarnosti za finansiranje ekonomskog i socijalnog razvoja nesvrstanih zemalja. Obrazovanj i koordinacioni biro od 17 država među kojima je bila i Jugoslavija kojoj je povereno da radi na pripremama pete konferencije i da usaglašava akcije nesvrstanih naročito u UN.⁵⁸⁵

Dokumenta na bazi kojih je izgrađena koncepcija borbe za novi ekonomski poredak usvojena su kako na više samita nesvrstanih zemalja, tako i u Ujedinjenim nacijama. Među njima naročito je značajna Deklaracija i Program akcije o usprostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka, usvojenim na VI specijalnom zasedanju Generalne skupštine UN 1974. godine, kao i Povelja o ekonomskim pravima i dužnostima država usvojena nekoliko meseci docnije.⁵⁸⁶

Posle Alžirske konferencije došlo je do daljeg jačanja uticaja politike nesvrstavanja na zbivanja u međunarodnoj zajednici, naročito u UN. Period između četvrte i pete konferencije nesvrstanih ispunjen je brojnim akcijama nesvrstanih zemalja. Jugoslavija je učestvovala u svim aktivnostima nesvrstanih, dajući doprinos zajedničkoj realizaciji zaključaka i odluka nesvrstanih zemalja.

Peta konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja održana je u Kolombu (Šri Lanka), od 16. do 19. avgusta 1976. godine. Na konferenciji prisustvovalo je 85 zemalja punopravnih članica, sedam zemalja u svojstvu „gostiju“ (Austrija, Finska, Švajcarska, Filipini, Portugalija, Rumunija i Švedska) i više posmatrača koji su predstavljali oslobodilačke pokrete i organizacije. Na konferenciji u Kolombu usvojeni su: Politička deklaracija, kao glavni dokument, potom Privredna deklaracija i Akcioni program preivredne saradnje, Odluka o sastavu i mandatu Koordinacionog biroa, te i 32 posebne političke i privredne rezolucije.

Konferencija u Kolombu označila je novu etapu u razvoju nesvrstanih. Jedan od najznačajnijih rezultata pete konferencije nesvrstanih predstavljao je celovit i konkretan program akcije pokreta nesvrstanih za menjanje neravnopravnih međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa i poziv na opštu

⁵⁸⁵ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 211-212.

⁵⁸⁶ M. Stojković, op.cit, str. 26.

međunarodni politički pokret i politika u međunarodnim odnosima, postala je najširi oblik saradnje država i naroda u celokupnoj istoriji sveta, koji treba da zameni sukobljavanja i različite vidove podeljenosti i suprotstavljenosti u međunarodnoj zajednici. Osnovne odrednice za koje su se nesvrstani zalagali u međunarodnim odnosima su mir, nezavisnost, razvoj i međunarodna saradnja.⁵⁸⁷

Poslednja konferencija nesvrstanih na kojoj je učestvovao jugoslovenski predsednik J. B. Tito održana je u Havani (na Kubi), u leto 1979. godine. Šesta konferencija nesvrstanih u Havani reafirmisala je izvorne preincipe nesvrstanih i potvrdila vanblokovski karakter pokreta, kao i očuvanje jedinstva nesvrstanih. Povodom zalaganja jednog broja članica nesvrstanih za naglašavanje „prirodnog savezništva“ sa jednim blokom, oko stanja i predstavljanja Kampučije na konferenciji i nekih drugih pitanja, J. B. Tito je na samitu u Havani jasno apostrofirao „da nesvrstanost nikada nije bila i ne može biti ničija rezerva, jer je to nespojivo sa njenom suštinom, da palestinski narod ima pravo na nezavisnu državu, da se pokret ne može miriti sa nametanjem drugim narodima tuđe volje vojnim intervencijama, da politika detanta ne sme biti oslonac za pritiske na bilo koju zemlju, kao i da pokret nesvrstanih ima trajne težnje i ciljeve u borbi za novi međunarodni politički i ekonomski poredak, za mir, ravnopravnost i nezavisnost naroda“.⁵⁸⁸

Jugoslavija je na pokret nesvrstanih gledala kao na progresivnu međunarodnu tendenciju koja obezbeđuje razvitak u miru, stvaranje novog ekonomskog poretka i suprotstavljanje blokovskoj polarizaciji sveta. Velike sile su bile sklone da pokret nesvrstanih tretiraju kao veštačku pojavu. Podsticale su sukobe među članicama nesvrstanih. Na Zapadu su već duže vremena postojale sumnje u pokret nesvrstanih. One su ostale i posle VI konferencije nesvrstanih koja je održana pod pokroviteljstvom Fidela Kastru, jer se na Zapadu smatralo da konferencija svrstala uz Sovjetski Savez. Za SAD je nesvrstanost bila „trojanski konj“ komunizma, a za Sovjetski Savez „rezervni kolosek“ socijalističkih snaga. Pokret nesvrstanih je politički kvalifikovan zavisno

⁵⁸⁷ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 212-213.

⁵⁸⁸ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1083; M. Stojković, op.cit, str. 32-33.

od pozicije koju je zauzimao prema antagonističkim blokovima. Nesvrstane zemlje su se od konstituisanja pokreta nalazile pod spoljnim pritiskom blokova, a na drugoj strani su bile opsednute svojim unutrašnjim problemima i međusobnim sporovima. U međunarodnim odnosima razvijale su se i delovale dve protivrečne tendencije, jedne zasnovane na politici nesvrstanosti i druge na politici sile.⁵⁸⁹

SFRJ je 1970-ih godina bila među najaktivnijim učesnicima u radu Organizacije ujedinjenih nacija. Jugoslavija je aktivno i angažovano učestvovala u svim relevantnim multilateralnim aktivnostima međunarodne zajednice. Predstavnici SFRJ birani su u mnoga međunarodna tela ne samo u pokretu nesvrstanih zemalja, već i u Ujedinjenim nacijama i drugim međunarodnim organizacijama.

Među članicama OUN nesvrstane zemlje su činile većinu. Jugoslavija sa nesvrstanim zemljama i zemlje u razvoju su bili glavni pokretači i inicijatori donošenja rezolucija o skoro svim važnijim pitanjima. Nesvrstane zemlje su 1970-ih bile jedan od najuticajnijih faktora u OUN i one su imale odgovornost za celokupan rad i aktivnost OUN. Jugoslavija se aktivno zalagala u OUN za saradnju, pregovaranja i sporazumevanja svih zemalja članica Ujedinjenih nacija za iznalaženje opšteprihvatljivih rešenja za otvorene probleme u međunarodnoj zajednici.⁵⁹⁰

Jugoslavija je 1970-ih godina imala stabilan međunarodni politički i ekonomski položaj. Tome je doprinelo poboljšanje odnosa saradnje Jugoslavije sa socijalističkim zemljama i kapitalističkim zemljama Zapada. U spoljnopolitičkoj aktivnosti Jugoslavije poseban značaj je imala izuzetna aktivnost jugoslovenskog predsednika J. B. Tita na unapređenju bilateralne saradnje Jugoslavije sa mnogim državama, i svim relevantnijim međunarodnim multilateralnim aktivnostima.

Do poboljšanja odnosa Jugoslavije sa SSSR-om i drugim socijalističkim državama došlo je u toku 1969. i 1970. godine. Prilikom posete generalnog

⁵⁸⁹ B. Petranović, M. Zečević, isto; F. Maclean, Josip Broz Tito, Mladost, Zagreb i Jugoslovenska Revija, Beograd, 1980, str. 110.

⁵⁹⁰ M. Minić: Spoljna politika Jugoslavije 1973-1979, Novi Sad, 1979, str. 436-437.

sekretara CK KPSS Leonida Iljića Brežnjeva Jugoslaviji septembra 1971. godine objavljena je sovjetsko-jugoslovenska izjava u kojoj je potvrđena obostrana saglasnost o razvoju svestranih sovjetsko-jugoslovenskih odnosa na principima Beogradske deklaracije iz 1955. i Moskovske izjave i Deklaracije iz 1956. godine. U izjavi je izražena i sovjetska podrška nesvrstanim zemljama u borbi protiv imperijalizma. J. B. Tito i L. I. Brežnjev sreli su se više puta narednih godina: 1972, 1973, 1976. i 1979. godine.

U poslednjoj deceniji svoga života J. B. Tito se sretao i sa prvim sekretarima komunističkih odnosno radničkih partija Mađarske, Rumunije, Poljske, Čehoslovačke, Nemačke Demokratske Republike. Ovi susreti dali su podstrek za intenzivniji i svestraniji razvoj odnosa saradnje Jugoslavije sa SSSR-om, Mađarskom, Rumunijom, Poljskom, Čehoslovačkom i Nemačkom Demokratskom Republikom. Značajan uspon saradnje između Jugoslavije i evropskih socijalističkih zemalja odvijao se u politici, ekonomiji, kulturi, naučno-tehničkoj oblasti i gotovo svim drugim oblastima društvenog života. Osetno je povećana privredna saradnja Jugoslavije sa svim zemljama Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć.⁵⁹¹

Odnosi Jugoslavije sa susednim državama razvijali su se u celini uspešno. Odnosi SFRJ i SR Rumunije razvijali su se u duhu prijateljstva i svestrane saradnje, čemu su doprineli tradicionalni susreti predsednika SFRJ J. B. Tita i predsednika SR Rumunije Nikolaja Čaušesku, kao i drugih rukovodilaca dveju socijalističkih država. Ogroman značaj za privredu dveju susednih država je imao jugoslovensko-rumunski sporazum o izgradnji hidrosistema „Đerdap I“ i „Đerdap II“.

Jugoslavija je imala prijateljske i odnose svestrane saradnje sa NR Mađarskom. Susret jugoslovenskog predsednika J. B. Tita i generalnog sekretara Mađarske socijalističke radničke partije Janoša Kadara doprineo je intenzivnijem razvoju svestranih dobrosusedskih odnosa.

⁵⁹¹ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1229; B. Petranović, Č. Štrbac, Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 216.

Između Jugoslavije i NR Bugarske bila je razvijena obostrano korisna saradnja u raznim oblastima, posebno ekonomskoj. Ali, bugarska politika poricanja postojanja makedonske nacionalne manjine u Bugarskoj i makedonske nacije uopšte objektivno je ograničavala razvoj jugoslovensko-bugarskih odnosa u celini. Saradnja između SFRJ i SAD razvijala se uspešno u raznim oblastima.

Jugoslavija je poboljšala odnose i sa susednom Albanijom. Bilateralna jugoslovensko-albanska saradnja odvijala se na ekonomskom i kulturnom planu. Jugoslovenska spremnost za unapređenje obostrano korisne i ravnopravne saradnje, ne samo na ekonomskom i kulturnom polju, već i za saradnju u drugim oblastima nije uvek nailazila na albansko prihvatanje.

Sa ostalim vanevropskim socijalističkim zemljama – Kubom, NR Kinom, Mongolijom, Vijetnamom, kao i Narodnom Demokratskom Republikom Korejom Jugoslavija je imala povoljne odnose saradnje za vreme poslednje decenije života predsednika SFRJ J. B. Tita.

Poseta jugoslovenskog predsednika J. B. Tita 1977. godine SSSR-u, Narodnoj Demokratskoj Republici Koreji i NR Kini je znatno doprinela unapređenju odnosa i produbljivanju saradnje između SFRJ i ove tri prijateljske zemlje, na osnovu poštovanja poznatih principa nezavisnosti, suverenosti, ravnopravnosti, teritorijalnog integriteta, nemešanja u samostalnost izbora puteva svog unutrašnjeg društveno-ekonomskog razvoja.

Jugoslavija je pozdravila poboljšanje odnosa između NR Kine i Sjedinjenih Američkih Država u početku sedamdesetih godina 20. veka. Poboljšanje američko-kineskih odnosa, kao i postepeno popuštanje napetosti u svetu pogodovali su konačnoj pobedi oslobodilačkog pokreta i u Južnom Vijetnamu. Učvršćenje pozicija Kine i normalizacija odnosa u Aziji dalo je mogućnosti Jugoslaviji da razvije odnose saradnje sa zemljama Azije sa kojima u ranijim godinama nije bilo nikakvih odnosa, niti akata o međusobnom priznavanju kao što su Tajland i Filipini. Dobri jugoslovensko-kineski odnosi i popuštanje međunarodne zategnutosti, tj. u detantu u Aziji doprineli su

proširenju jugoslovenskih odnosa u tom delu sveta, ne samo u diplomatskom smislu, već i u pogledu razvijanja trgovinskih veza.⁵⁹²

Odnosi saradnje socijalističke Jugoslavije sa kapitalističkim zemljama Zapada 1970-ih godina, uprkos privremenim teškoćama, do kojih je dolazilo najčešće zbog tradicionalno ideoloških suprotnosti uspešno su se razvijali i predstavljali su primer politike aktivne miroljubive koegzistencije država sa različitim društvenim uređenjem.

Američko-jugoslovenski odnosi građeni su na bazi principa ravnopravnosti, nezavisnosti i nemešanja, sadržane i u zajedničkom dokumentu usvojenom prilikom posete jugoslovenskog šefa države J. B. Tita Sjedinjenim Američkim Državama 1971. godine, koji je bio osnova za razvoj jugoslovensko-američkih odnosa. O povoljnom razvoju ovih odnosa svedoči i poseta predsednika SAD Džona Forda Jugoslaviji 1975. godine, kao i kasnija poseta novog predsednika SAD Džimija Kartera Jugoslaviji. Poseta člana Predsedništva SFRJ Edvarda Kardelja Sjedinjenim Američkim Državama 1977. godine i njegovi razgovori sa najvišim ličnostima SAD značajno je uticalo na povoljan razvoj jugoslovensko-američkih odnosa. Tokom 1977. godine šef jugoslovenske države J. B. Tito i šef američke države Dž. Karter, razmenili su u više navrata lične poruke koje su dosta doprinele međusobnom uvažavanju stavova međusobnom poštovanju i uvažavanju stavova o raznim bilateralnim i međunarodnim pitanjima.

Odnosi saradnje između Jugoslavije i Velike Britanije u duhu tradicionalno dobrih odnosa nastavljani su sa obostrano korisnom saradnjom na bilateralnom i međunarodnom polju o raznim pitanjima od obostranog interesa.

Jugoslavija je unapredila odnose saradnje sa Francuskom u svim oblastima. Tome su doprineli intenzivni kontakti i kontinuirani dijalozi na svim nivoima. Veliki značaj za jačanje jugoslovensko-francuske saradnje imala je poseta francuskog predsednika Žiskar D' Estena Jugoslaviji koncem 1976.

⁵⁹² Isto, str. 16; B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1229; M. Minić, op.cit, str. 419-420; F. Maclean, op.cit, str. 110; L. Mates, op.cit, str. 218-219.

godine, kao i poseta jugoslovenskog predsednika J. B. Tita Francuskoj 1977. godine.

Odnosi SFRJ sa SR Nemačkom koja je za SFRJ bila izuzetno značajan partner radi spoljnotrgovinske razmene, turizma i velikog broja jugoslovenskih radnika koji su se u SR Nemačkoj nalazili na privremenom radu, uspešno su se razvijali posle 1968. godine i znatno je unapređena međusobna saradnja u svim oblastima. Poseta zapadnonemačkog kancelara Šmita Jugoslaviji 1977. godine i njegovi razgovori sa jugoslovenskim predsednikom J. B. Titom, predsednikom SIV-a i drugim jugoslovenskim rukovodećim državnim i političkim ličnostima mnogo je doprinela daljem unapređivanju saradnje u svim oblastima između SFRJ i SR Nemačke.

Godine 1977. Jugoslavija je uspostavila diplomatske odnose sa Kraljevinom Španijom i Republikom Irskom. Nakon toga, Jugoslavija je imala uspešan razvoj saradnje sa ovim dvema evropskim državama.

Pored odnosa saradnje sa susednim socijalističkim državama Jugoslavija se u spoljnoj politici zalagala za odnose sa susednim kapitalističkim zemljama (Austrijom, Italijom i Grčkom), kao i za balkansku saradnju. Jugoslavija je sa Austrijom imala razvijene odnose saradnje u ekonomskoj oblasti, potom na pitanjima zaštite i unapređenja položaja jugoslovenskih radnika na privremenom radu i drugim oblastima. Međutim, ukupni jugoslovensko-austrijski odnosi su bili opterećeni nezadovoljavajućem položajem slovenačke i hrvatske nacionalne manjine u Austriji zbog austrijskog neizvršavanja obaveza iz čl. 7. Državnog ugovora.

Jugoslavija je imala uspešne odnose saradnje sa Grčkom. Značajan doprinos unapređenju jugoslovensko-grčke saradnje dale su brojne uzajamne posete i susreti rukovodećih ličnosti dveju država.

Saradnja između Jugoslavije i Turske razvijala se povoljno u raznim oblastima. Na žalost, jugoslovensko-turska saradnja je zaostajala za realnim mogućnostima razvoja.

U skladu sa preporukama Završnog dokumenta Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju Jugoslavija se u spoljnoj politici zalagala za unapređenje regionalne saradnje, pre svega balkanske saradnje.

Jugoslavija je dala svoj doprinos uspehu prvog sastanka balkanskih država održanog u Atini 1976. godine.⁵⁹³

U periodu od 1968. do smrti jugoslovenskog predsednika J. B. Tita 1980. godine Jugoslavija kao nesvrstana zemlja i zemlja u razvoju je na bazi uzajamnog poverenja i razumevanja imala sa nesvrstanim zemljama i ostalim zemljama u razvoju političke, ekonomske i druge odnose saradnje. Međutim, ekonomska, naučno-tehnička i druga saradnja u celini zaostajala je iza razvijenosti političke saradnje Jugoslavije sa nesvrstanim zemljama i ostalim zemljama u razvoju.

Jugoslavija je bila jedna od najrazvijenijih zemalja među zemljama u razvoju. Na svetskom tržištu Jugoslavija je delila sudbinu zemalja u razvoju. U skladu sa svojim političkim, ekonomskim i ostalim interesima Jugoslavija se u spoljnoj politici orijentisala na jačanje i širenje svestrane saradnje sa nesvrstanim i ostalim zemljama u razvoju, imajući u vidu da je to neizmerni prostor koji je pružao neizmjerne mogućnosti jugoslovenskoj privredi za proširenje izvoza i uvoza i drugih vidova saradnje sa ovim zemljama. Razvoj ekonomske saradnje posebno je bio uspešan sa nekoliko zemalja u razvoju: Indijom, UAR, Irakom, Libijom, NR Kinom, Alžirom, Zambijom, Nigerijom, Kuvajtom, Kubom, Venecuelom i Panamom. Ilustracije radi, u ukupnoj razmeni 1977. godine između zemalja u razvoju i Jugoslavije, ovih nekoliko pomenutih zemalja u razvoju učestvovala su sa 57,2%. To pokazuje da je postojala veoma mala ili skoro neznatna razmena i ekonomska saradnja Jugoslavije sa brojnim napomenutim zemljama u razvoju.⁵⁹⁴

Jugoslavija je kao socijalistička, nesvrstana i evropska zemlja u periodu od 1968. do 1980. godine nastojala da pored ekonomske saradnje sa Savetom za uzajamnu ekonomsku pomoć razvije i ekonomsku saradnju sa pojedinim zapadnoevropskim ekonomskim integracijama kao što su: Evropska ekonomska zajednica (EEZ) u čijoj integraciji su učestvovala Francuska, Nemačka, Italija, Holandija, Belgija i Luksemburg; Evropskom udruženju slobodne trgovine

⁵⁹³ M. Minić, op.cit, str. 416-422.

⁵⁹⁴ Isto, str. 426-427.

(EPTA) u čijoj integraciji su učestvovala Engleska, skandinavske i još neke druge zemlje, kao i sa Organizacijom za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD). U ovom periodu (1968-1980) i dalje su postojale teškoće u trgovinskoj razmeni i drugim vidovima ekonomske saradnje Jugoslavije sa razvijenim zemljama Zapada. Bez obzira što je Jugoslavija sa razvijenim zemljama Zapada postigla napredak u razvoju bilateralnih odnosa i saradnje na svim područjima bilo je ozbiljnih teškoća u oblasti ekonomske saradnje, naročito robne razmene Jugoslavije sa tim zemljama, jer je Jugoslavija niz godina imala veliki trgovinski deficit u razmeni sa razvijenim zemljama Zapada. Takav negativan trend tokom niza godina manifestovao se u vidu stagniranja ili opadanja jugoslovenskog izvoza u razvijene zemlje Zapada, a uz stalno povećanje uvoza iz tih zemalja. Primera radi, u 1977. godini udeo razvijenih zemalja Zapada u jugoslovenskom ukupnom izvozu sveo se na 40,3%, a zemalja Evropske ekonomske zajednice na svega 26,5%, dok je njihov udeo u ukupnom uvozu Jugoslavije bio 57,1%, a samo zemalja Evropske ekonomske zajednice 39,5%. Problem jugoslovenskog izvoza u razvijene zemlje Zapada, a naročito u zemlje Evropske ekonomske zajednice nalazilo se u stupnju razvijenosti jugoslovenske privrede, pre svega u neodgovarajućoj organizovanosti jugoslovenskih organizacija udruženog rada za tadašnju situaciju u svetskoj privredi u kojoj su uslovi za trgovinu postali sve teži, naročito za zemlje u razvoju u koje je spadala i Jugoslavija.⁵⁹⁵

U razvijenim zemljama Zapada, uglavnom Zapadne Evrope nalazio se veliki broj Jugoslovenskih radnika na privremenom radu. Jugoslovenski građani na privremenom radu u inostranstvu predstavljali su značajan činilac u odnosima Jugoslavije sa zemljama u kojima su bili na privremenom radu. Imajući u vidu da je za Jugoslaviju to bio značajan element ukupnih odnosa sa zemljama u kojima su jugoslovenski građani bili zaposleni Jugoslavija je posvećivala permanentnu pažnju tom pitanju. Postignuti su konkretni rezultati u ugovornom regulisanju položaja, obezbeđenje prava i zaštite interesa jugoslovenskih građana na

⁵⁹⁵ L. Mates, op.cit, str. 169; B. Petranović, Č. Štrbac, Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 217; M. Minić, op.cit, str. 423-424.

privremenom radu u zapadnoevropskim zemljama. Sa nizom zapadnoevropskih zemalja Jugoslavija je postigla sporazume o ukidanju viza.

U skladu sa linijom svoje opšte spoljne politike Jugoslavija je posvećivala veliki značaj jugoslovenskim brojnim iseljenicima, njihovim udruženjima i organizacijama jer je smatrala da su oni predstavljali značajnu sponu u unapređivanju ukupnih odnosa Jugoslavije sa zemljama u kojima su oni živeli.

Bilateralne odnose Jugoslavije sa nekim zemljama Zapada kvario je nerešen problem tolerantnog držanja organa vlasti tih država prema malobrojnoj fašističkoj terorističkoj emigraciji koja je povremeno vršila terorističke napade na jugoslovenska diplomatsko-konzularna predstavništva, pripremala i pokušavala da izvodi terorističke diverzije u Jugoslaviji i razvijala, uz finansijsku podršku nekih stranih faktora antijugoslovensku aktivnost.⁵⁹⁶

Kao evropske, nesvrstana i socijalistička država Jugoslavija je bila u međunarodnim odnosima i spoljnoj politici orijentisana u pravcu popuštanja međunarodne zategnutosti u Evropi i ravnopravne i svestrane saradnje evropskih država. Jugoslavija je od samog početka pozdravila javnim i službenim izjavama proces demokratskog pregovaranja i saradnje u Evropi, i u svim fazama imala je aktivnu ulogu i davala je doprinos uspešnom ishodu priprema Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji. Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS) pripremana je i održana je u vreme kada je Evropa postala od žarišta hladnog rata zona mira i jedno od najstabilnijih područja sveta. Jugoslavija je razvila plodnu aktivnost na konferenciji u Helsinkiju, koja je održana u julu 1973. godine, nakon predradnji jednog pripremnog komiteta koji se sastao u istom gradu u novembru 1972. godine. Takozvana prva faza KEBS-a, na nivou ministara inostranih poslova trajala je takođe nekoliko dana u Helsinkiju, jula 1973., a druga faza, koja je trebalo da pripremi završni dokument, u Ženevi trajala je od septembra 1973. do jula 1975. godine.

⁵⁹⁶ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., isto; M. Minić, op.cit, str. 425.

Jugoslavija je imala dinamičnu aktivnost za vreme druge faze KEBS-a. U aktivnosti Jugoslavije poseban značaj imala je izuzetna aktivnost jugoslovenskog predsednika J. B. Tita koji je u to vreme nizom govora, intervjuua i drugih istupanja, potom neposrednom razmenom mišljenja, te i razmenom poruka s većim brojem evropskih i drugih državnika, dao značajan doprinos uspešnim pripremama konferencije, kao i obezbeđivanje međunarodne podrške ovoj akciji evropskih zemalja, SAD i Kanade. Takođe, Savezni sekretarijat za inostrane poslove SFRJ je u ime jugoslovenske vlade oficijalno komunicirao s vladama država učesnica konferencija. Svoj doprinos uspešnim priprema konferencije dale su svojim aktivnostima pojedine jugoslovenske društveno-političke organizacije i ustanove, kao i pojedini društveno-politički i drugi javni radnici.

Vidan dokaz aktivnosti Jugoslavije i uspešno delovanje jugoslovenskih delegata u toku svih faza konferencije, uticali su na to da države učesnice Helsinške konferencije odrede Beograd kao mesto u kojem će se 1977. godini održati prvi sastanak predstavnika država učesnica u okviru trajnog rada KEBS-a.

Treća faza Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji održana je u Helsinkiju, od 30. jula do 1. avgusta 1975. godine, na nivou šefova država i vlada država učesnica. Na Helsinškoj konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji 1975. godine, jugoslovenski predsednik J. B. Tito je po mnogo čemu bio dominantna ličnost, a sama činjenica da su se države učesnice okupile, makar samo o teoriji, na bazi jednakosti, promovisala je na neki način ostvarenje njegovih ideja. Nakon govora šefova delegacija na konferenciji i izlaganja stavova svojih zemalja o konferenciji, njenim odlukama, kao i perspektivama međuevropske saradnje usvojen je Završni dokument KEBS-a u Helsinkiju 1975. godine. Završni dokument konferencije davao je osnovu za brži razvoj političkih i ekonomskih odnosa uvažavajući interese svih evropskih naroda. Države učesnice konferencije preuzele su obavezu da se u međusobnim odnosima pridržavaju principa poštovanja: suverene jednakosti, uzdržavanje od pretnje silom ili upotrebe sile, nepovredljivosti granica, teritorijalnog integriteta država, mirnog rešavanja sporova, nemešanja u unutrašnje poslove, poštovanje ljudskih

prava i osnovnih sloboda uključujući i slobodu misli, savesti, veroispovesti i ubeđenja, ravnopravnosti i prava naroda na samoopredeljenje. Predviđena je saradnja u oblasti privrede, nauke, tehnike i čovekove sredine, u humanitarnoj i drugim oblastima, te i u vezi s pitanjima koja se tiču bezbednosti i saradnje u području Mediterana.⁵⁹⁷

Dajući stalan doprinos pozitivnog razvoja međunarodnih odnosa, Jugoslavija se zalagala za otklanjanje prepreka na putevima saradnje u Evropi i posebno sa svojim susedima. Zalažući se za iznalaženje puteva i načina za što efikasnije realizovanje u život Završnog dokumenta iz Helsinkija, Jugoslavija i Italija su potpisale Ugovor (Osimski sporazum) o utvrđivanju granica 10. novembra 1975. godine. Istovremeno, u Osimu su SFRJ i Republika Italija zaključile i Sporazum o unapređenju privredne saradnje. Zaključenjem Osimskih sporazuma Jugoslavija je zajedno sa susednom Italijom dala značajan praktični doprinos primeni Završnog dokumenta iz Helsinkija.

Ugovorom zaključenim u Osimu (Ankari) 10. novembra 1975. godine između SFR Jugoslavije i Republike Italije precizno su regulisana granična pitanja između SFRJ i Republike Italije kao i druga pitanja s tim u vezi. Osimskim ugovorom između SFRJ i Republike Italije o utvrđivanju granica jugoslovensko-italijansko razgraničenje u području nekadašnje Slobodne teritorije Trsta (STT) je konačno, de iure sankcionisano.

Članom 1. Ugovora potvrđuje se državna granica između SFR Jugoslavije i Republike Italije za deo koji nije kao takav označen u Ugovoru o miru sa Italijom od 10. februara 1947. godine, tj. od Međe Vasi do zaliva Sveti Jernej.

Članom 2. Ugovora utvrđuje se granica između dve države u vodama Tršćanskog zaliva koja do tada nije bila određena. Kod utvrđivanja granice između SFRJ i Italije u Tršćanskom zalivu obe strane su vodile računa o pravilima međunarodnog prava mora i poštovanju interesa obeju zemalja, kako u pogledu plovidbe tako i nesmetanog razvoja dveju luka Kopra i Trsta.

⁵⁹⁷ L. Mates, op.cit, str. 175; B. Petranović, Č. Štrbac, Istorija socijalističke Jugoslavije, knj. 1., str. 218; B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1234; F. Maclean, op.cit, str. 108.

Članovima 3, 4. i 5. Ugovora kao i priložima uz ove članove koji su formulisani u vidu razmene pisama regulisana su neka pitanja državljanstva, imovine i socijalnog osiguranja povezana sa razgraničenjem koja se odnose isključivo na prostoru bivše Slobodne teritorije Trsta. Primera radi, na osnovu 3. državljanstvo lica koji su na dan 10. juna 1940. godine bili italijanski državljani i imali stalno prebivalište na teritoriji navedenoj u članu 21 Mirovnog ugovora sa Italijom od 10. februara 1947. godine, kao i njihovih potomaka rođenih posle 10. juna 1940. godine, reguliše se zakonodavstvom Jugoslavije ili Italije, prema tome da li se stalno prebivalište tih lica u momentu stupanja na snagu Ugovora nalazi na teritoriji Jugoslavije ili Italije.

Lica koja su pripadala jugoslovenskoj manjini i lica koja su pripadala italijanskoj manjini, na koja su se primenjivale odredbe prethodnog stava, mogla su da se presele na jugoslovensku, odnosno italijansku teritoriju, pod uslovom predviđenim razmenom pisama u prilogu VI ovog Ugovora.

Članom 6. Ugovora potvrđena je rešenost dve strane da dalje unapređuju međusobnu ekonomsku saradnju imajući u vidu poseban interes poboljšanje uslova života pograničnog stanovništva dve zemlje.

U tu svrhu, SFRJ i Republika Italija su istovremeno zaključile Sporazum o unapređenju privredne saradnje.

U Osimu su Preambulom i članom 8. Ugovora preuzete obaveze o pravima i zaštiti jugoslovenske manjine u Italiji i italijanske narodnosti u SFRJ.⁵⁹⁸

Osimskim sporazumima su konačno uklonjeni ostaci koje je ostavio Drugi svetski rat i postignuta je povoljna politička i međususedska atmosfera između SFRJ i Republike Italije koja je podstakla plodnu raznovrsnu međususedsku saradnju. U veoma bogatoj jugoslovensko-italijanskoj ekonomskoj saradnji, naročito se razvila trgovinska razmena, finansijsko-kreditni odnosi i industrijsko tehnička koperacija, saradnja sa trećim tržištima i turizam. U raznovrsnoj jugoslovensko-italijanskoj saradnji razvili su se konkretni oblici saradnje u oblasti nauke, kulture, prosvete i umetnosti.

⁵⁹⁸ B. Petranović, Č. Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, knj.1., str. 219, B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1234: M. Minić, op.cit, str. 334-337.

Na liniji kontinuiranog ostvarivanja Osimskih sporazuma u celini bili su brojni kontakti i saradnja na regionalnoj osnovi, odnosno između italijanskih pokrajina i jugoslovenskih socijalističkih republika i veze gradova i luka. Preko 60 gradova Jugoslavije i Italije povezivali su odnosi bratimljenja. Međusobnom zblizavanju značajno su doprineli i susreti na političkom nivou predstavnika jugoslovenskih društveno političkih organizacija sa predstavnicima italijanskih demokratskih partija i organizacija.⁵⁹⁹

Dosledno poštujući načela svoje spoljne politike pre Helsinkija i posle njega, Jugoslavije je u OUN podržavala napore da se reše akutne krize u svetu. Osudila je agresiju SAD u Vijetnamu i prekinula odnose sa Izraelom posle agresije Izraela na arapske zemlje (1967). Žigosala je ubistvo predsednika Aljendea i vojno-fašistički udar u Čileu, kao delo snaga imperijalizma. Podržala je Palestinsku oslobodilačku organizaciju prepoznavši u njoj legalnog predstavnika palestinskog naroda. Sve vreme Jugoslavija je davala podršku oslobodilačkim pokretima...⁶⁰⁰

Delegacija SKJ na čelu sa predsednikom SKJ J. B. Titom prisustvovala je Konferenciji komunističkih i radničkih partija evropskih zemalja održanoj u Berlinu 29. i 30. juna 1976. godine, uz učešće 29 komunističkih i radničkih partija. Na Konferenciji evropskih komunističkih i radničkih partija u Berlinu 1976. godine u prisustvu rukovodilaca tih partija predsednik SKJ i predsednik SFRJ J. B. Tito je otvoreno izneo svoj stav o različitim putevima u socijalizam i jednakosti među partijama. Na Berlinskoj konferenciji inaugurisani su oni stavovi u evropskom komunističkom i radničkom pokretu zbog kojih je 1948. godine KPJ bila isključena iz njega.⁶⁰¹

Nakon Helsinkija, glavni grad Jugoslavije Beograd bio je domaćin prvog sastanka predstavnika evropskih država 1977. godine u okviru trajnog rada KEBS-a. Beogradski sastanak predstavnika zemalja učesnica Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi bio je prvi zajednički multilateralni korak posle

⁵⁹⁹ Isto, str.333

⁶⁰⁰ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1234.

⁶⁰¹ Isto, str. 1224; F. Maclean, op.cit, str. 110.

Konferencije u Helsinkiju i verovatno je zbog toga morao biti izložen većim iskušenjima.

Beogradski sastanak predstavnika zemalja učesnica Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi, sagledavajući samo njegov Zaključni dokument, postigao je ograničene rezultate, ali je njegov stvrani domet u pogledu sadržaja debate značajan. Bez obzira što na Beogradskom sastanku se nije moglo usaglasiti više konkretnih odluka o bezbednosti i saradnji u Evropi to nije uticalo na omalovažavanje značaja procesa bezbednosti i saradnje u Evropi.⁶⁰²

Beogradski sastanak je bio opterećen zastojem detanta, a što se manifestovala u neizvesnostima i teškoćama koje su se preprečile u odnosima između velikih sila. Na rad sastanka nepovoljno su uticala i zaoštavanja na području Severne Afrike i na Bliskom istoku.

U toku rada i debate na Beogradskom sastanku prezentirano je oko stotinu predloga, ali je vrlo malo od toga usvojeno u Završnom dokumentu Beogradskog sastanka. Na sastanku je došlo do konfrontiranja blokovskih stavova. Na Beogradskom sastanku nesvrstane i neutralne zemlje nisu ni u jednom momentu podlegle prilazima i uticajima na blokovskim osnovama.⁶⁰³

Beogradski sastanak predstavnika zemalja učesnica Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi 1977. godine ojačao je ugled Jugoslavije u svetu i otvorio je nove prostore jačanja saradnje i prijateljskih odnosa Jugoslavije sa zemljama učesnicama Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji.

Druga Jugoslavija na čelu sa njenim predsednikom J. B. Titom (1945-1980) nije bila demokratska država, ali je aktivno učestvujući u međunarodnom životu i posebno u OUN i pokretu nesvrstanosti uživala veliki ugled ne samo u socijalističkom pokretu i pokretu nesvrstanosti već u svetu uopšte. Sve do smrti jugoslovenskog predsednika J. B. Tita 1980. godine, Jugoslavija je skoro pune dve decenije bila lider u pokretu nesvrstanih. Nesvrstanost kao dobro smišljena aktivna spoljna politika je bila značajno uporište jugoslovenske nezavisnosti. Zahvaljujući jugoslovenskom angažmanu u Pokretu nesvrstanih i otvorenosti

⁶⁰² M. Minić, op.cit, str. 445.

⁶⁰³ Isto, str. 446-447.

Jugoslavije prema Evropi i svetu, socijalistička Jugoslavija je od 1961. do 1980. godine bila politički uticajna država u svetu. Od 1961. do 1980. godine bez Jugoslavije „a pogotovu protiv nje, ništa se nije moglo rešavati ni u Rusiji, ni u Americi, ni u Evropi, ni u susedstvu.“⁶⁰⁴

Jugoslovenski predsednik J. B. Tito je bio izuzetno aktivan na planu spoljne politike. Posećivao je i primao u goste državnike iz celog sveta. U celokupnom jugoslovenskom međunarodnom delovanju posebnu ulogu i značaj imala je izuzetna aktivnost predsednika J. B. Tita, njegov lični doprinos permanentnom proširivanju i unapređivanju jugoslovenskih bilateralnih odnosa sa svim zemljama, kao i u svim značajnijim međunarodnim multilateralnim aktivnostima, njegovo neumorno zalaganje za očuvanje mira u svetu i unapređivanje ravnopravne međunarodne saradnje, i njegovi permanentni naponi za afirmaciju Pokreta nesvrstanih i njegove uloge i značaja u rešavanju najvažnijih međunarodnih problema.

Zbog vođenja veoma dinamične, svestrane i uspešne spoljne i unutrašnje politike, uprkos raznim iskušenjima, slavni komandant partizanske vojske i neprikosnoveni komunistički lider, izvanredni jugoslovenski državnik i talentovani političar Josip Broz Tito je bio jedan od najvećih svetskih državnika i političara 20. veka.⁶⁰⁵

U unutrašnjoj politici socijalističke Jugoslavije došlo je do temeljnih političkih, ekonomskih i društvenih promena koje su zasluživale visoka priznanja u Jugoslaviji i inostranstvu. Uvedeno je pravo glasa za žene, puna zaposlenost, sloboda kretanja, besplatno školovanje i lečenje...

Druga Jugoslavija je donela veliki napredak stanovništvu u ličnom standardu. Zahvaljujući višegodišnjoj rekordnoj stopi rasta proizvodnje iznad 10% od početka šezdesetih godina 20. veka, „od zaostale agrarne zemlje uvrstila u red industrijski srednje razvijenih zemalja, sa dohotkom od 3.800 dolara per capita“.⁶⁰⁶ Za vreme komunizma, većina stanovnika Jugoslavije je

⁶⁰⁴ M. Tepavac, op.cit, str. 301-302.

⁶⁰⁵ M. Minić, op.cit, str. 415.

⁶⁰⁶ M. Tepavac, op.cit, str. 302-303.

živela bolje i slobodnije od stanovnika drugih istočnoevropskih komunističkih država. Zahvaljujući uspešnoj spoljnoj politici i ugledu Jugoslavije ona je imala i značajnu finansijsku i vojnu pomoć Amerike i zapadne Evrope. Da bi se linija kontinuiranog uspona Jugoslavije mogla nastaviti bila je potrebna dublja demokratizacija celokupnog političkog i upravnog sistema. Zbog prirode autoritarnog poretka i nepostojanja organizovanog opozicionog delovanja to je vremenom postajalo sve manje moguće! Predsednik SFRJ J. B. Tito – „nevoljni reformator – postao je sve odlučniji kočničar liberalnih promena, koji više drži do svoje formule jednopartijskog socijalizma nego do prosperiteta zemlje“.⁶⁰⁷

Predsednik SFRJ Josip Broz Tito je umro u Ljubljani 4. maja 1980, a sahranjen je u Beogradu 8. maja 1980. godine. I pre nego što se razboleo u inostranstvu se kalkuliralo njegovom smrću. Ove kalkulacije su se umnožile u toku njegove bolesti, od januara do maja 1980. godine. U stranoj štampi, naročito zapadnoj, moglo se naći mnogo napisa u kojima su pisci izražavali „strahovanje“ za budućnost Jugoslavije, za njenu nezavisnost, slobodan unutrašnji razvitak, opstanak jugoslovenske federacije; već u zavisnosti od svojih ideoloških opredeljenja i predrasuda mnogi autori su poricali raspad Jugoslavije. Drugi deo svetske štampe delo J. B. Tita. Najveći deo špekulacija poticao je iz blokovskih suprotnosti koje su tada vladale svetom: da li će Jugoslavija jedan od stožera Pokreta nesvrstanih, posle nestanka J. B. Tita na političkoj sceni okrenuti leđa nezavisnosti i optirani za suparnički lager. U mnogobrojnim analizama o Jugoslaviji tretirani su međunacionalni odnosi, sistem samoupravne demokratije, ekonomsko stanje, sukobi u vrhu oko vlasti, perspektiva individualnih sloboda i duhovnog stvaralaštva. Demokratsko javno mnjenje u svetu i posebno u nesvrstanim zemljama jednog drugog bloka izražavalo je brigu za zdravlje uvaženog svetskog državnika J. B. Tita u toku bolesti.

Sahrani predsednika SFRJ i predsednika Predstavništva SKJ i uvaženog svetskog državnika J. B. Tita je prisustvovalo 209 delegacija iz 127 zemalja: predsednici država, predsednici vlada, prvaci stranaka i ugledne javne

⁶⁰⁷ Isto, str. 303.

ličnosti iz celog sveta. U sedištu OUN predstavnici 152 nacije održali su posebni komemorativni sastanak. Na vanrednom plenarnom komemorativnom sastanku poslednju poštu odali su mu predstavnici nesvrstanih zemalja okupljenih u Njujorku. Na sahrani predsednika J. B. Tita govorili su Stevan Doronjski – novi predsednik Predstavništva SKJ i Lazar Koliševski – novi predsednik Predsedništva SFRJ.⁶⁰⁸

Spoljna politika druge Jugoslavije od 1968. do smrti njenog doživotnog predsednika J. B. Tita 4. maja 1980. godine je bila dinamična, svestrana i uspešna politika.

VII.7. Spoljna politika Druge Jugoslavije u post-Titovom periodu do raspada SFRJ 1991. i nestanka SFRJ 27. aprila 1992. godine

U post-Titovom periodu, Predsedništvo SFRJ, kao kolektivni šef jugoslovenske države ni izbliza nije imalo Titov autoritet što se negativno odrazilo na uspešnu spoljnu i unutrašnju politiku SFRJ. Sve vreme postojanja Saveza komunista Jugoslavije (1990), SKJ je bio glavni kreator spoljne politike SFRJ. U post-Titovom periodu Jugoslavija je i dalje bila aktivna u Pokretu nesvrstanih. Smrt Nkrumaha, Nasera, Nehrua, Tita i Indire Gandi bila je veliki gubitak za Pokret nesvrstanih. Među nesvrstanim zemljama sukobljavale su se dve struje – jedna većinska, kojoj je pripadala i Jugoslavija, koja je svojom aktivnošću bila opredeljena za nezavisnost Pokreta nesvrstanih – odvojenost od postojećih blokova, a i druge koja je povremeno ispoljavala spremnost da se osloni na Varšavski ugovor ili NATO pakt, priznajući jednom ili drugom prioritet u odbrani svoga suvereniteta i teritorijalnog integriteta. Opšta težnja nerazvijenih zemalja u Pokretu nesvrstanih za stvaranjem novog ekonomskog poretka u svetu nije se mogla na delu ostvariti zbog nerazumevanja bogatih država. Energetska kriza i visoka ekonomska zaduženost nerazvijenih

⁶⁰⁸ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1249.

država, uglavnom članica Pokreta nesvrstanih, oslabili su još više akciono jedinstvo i nedovoljno jaku kohezivnu snagu Pokreta nesvrstanih.⁶⁰⁹

Na šestoj konferenciji Pokreta nesvrstanih u Havani 1979. godine odlučeno je da se sedma konferencija Pokreta nesvrstanih održi u Bagdadu 1982. godini. ali rat Iraka i Irana prouzrokovao je situaciju koja nije omogućila da se u Bagdadu može održati politički uspešan samit nesvrstanih zemalja. Uzimajući u obzir tu činjenicu, predsednik Republike Sadam Husein uvažio je sugestije mnogih nesvrstanih zemalja i sam predložio vladi Indije da se sedma konferencija Pokreta nesvrstanih održi u Nju Delhiju, što je Indija prihvatila pod uslovom da se o tome postigne konsenzus u Pokretu nesvrstanih. Sedma konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja održana je u Nju Delhiju od 7. do 11. marta 1983. godine . Jugoslovensku delegaciju na sedmoj konferenciji Pokreta nesvrstanih predvodio je Petar Stanbolić, predsednik predsedništva SFRJ. Na dnevnom redu sedme konferencije Pokreta nesvrstanih su bili: razmatranje prijave novih članova, jačanje uloge politike i pokreta nesvrstanih, razmatranje međunarodne političke situacije, razmatranje napora Pokreta nesvrstanih u cilju daljeg zaustavljanja pogoršavanja međunarodne situacije, miroljubivo rešavanje sporova među nesvrstanim zemljama, razoružavanje, jačanje efikasnosti UN, razmatranje svetske ekonomske situacije, međunarodna ekonomska saradnja nesvrstanih.⁶¹⁰

Osma konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, održana je u Haraču, 1-6. septembra 1986. godine, tj. u vreme obeležavanja 25-godišnjice utemeljenja Pokreta nesvrstanih (Beograd, septembar 1961). Samit u Harareu snažno je afirmisao duh i ideju nesvrstanih na izvornim principima. Na čelu jugoslovenske delegacije nalazio se Sinan Hasani, predsednik Predstavništva SFRJ. Svojim delovanjem u četvrt veka XX veka (1961-1986) Pokret nesvrstanih je

⁶⁰⁹ B. Petranović, M. Zečević, op.cit, str. 1084.

⁶¹⁰ Isto, str. 1346.

sprečio politizaciju sveta na dve suprotstavljene političko – blokovske formacije, čime je izbegnuto još teže zaoštavanje međunarodnih odnosa i umanjen rizik ratnog sukoba širih razmera sa katastrofalnim posledicama po čitav svet.

U Harareu je usvojen stav kojim se pozivaju Irak i Iran da obustave rat i da rešenja traže na bazi pravednog mira za obe strane. Sama formacija o ovom ratu u Političkoj deklaraciji samita je nedvosmisleno predočavala zaraćenim stranama da nastavljanjem rata gube i one i nesvrstani svet, a dobijaju jedino oni koji u tome imaju i nameću svoje interese. Takvim stavovima nesvrstani su se obavezali na dalju akciju zaustavljanja ratnih razaranja, ubijanja ljudi i uništavanja teško stečenih materijalnih dobara.

Ni druga krizna žarišta kao: Bliski Istok i posebno Palestina, Centralna Amerika i Karibi, naročito problem Nikaragve, problemi Avganistana i Kampučije na ovom samitu su zaobiđeni. Sledeći stavove usvojene u Političkoj deklaraciji nesvrstane zemlje su bile u poziciji da razvijaju snažnu aktivnost za rešavanja ovih i drugih kriznih žarišta na način koji je u funkciji konkretnog obezbeđenja suvereniteta, teritorijalnog integriteta i nezavisnosti države.⁶¹¹

I u post-Titovom periodu Jugoslavija je u spoljnoj politici zastupala najdosledniji princip u UN i Pokretu nesvrstanih da se sporovi i sukobi pojedinih država rešavaju mirnim putem i na osnovu principa političke nesvrstanosti, koje su nesvrstane zemlje usvojile i više puta potvrdile na svim svojim konferencijama, kao i u duhu Povelje UN.

Nastavljajući 1980-ih godina uspešnu saradnju u spoljnoj politici sa balkanskim zemljama, SFRJ je bila inicijator sastanka ministara inostranih poslova balkanskih zemalja u Beogradu od 24. do 26. februara 1988. godine. Na sastanku su učestvovali ministar inostranih poslova Narodne Socijalističke Republike, Reis Maljilje, ministar inostranih poslova Grčke, Karlos Papulas, ministar inostranih poslova Socijalističke republike

⁶¹¹ Isto, str. 1356-1357.

Rumunije, Joan Totu, ministar inostranih poslova Turske, Mesut Jilmaz i savezni sekretar za inostrane poslove Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Budimir Lončar, koji je izabran za predsedavajućeg sastanka. U skladu sa objektivnim interesima i potrebama balkanskih zemalja, ministri inostranih poslova balkanskih zemalja su razmenili mišljenja o idejama, putevima i mogućnostima za razvoj multilateralne saradnje na Balkanu, imajući u vidu političku, ekonomsku, kulturnu i drugu saradnju. Sagledavajući interese i potrebe balkanskih zemalja za unapređenjem sveobuhvatne multilateralne saradnje u regionu na bazi unapređenja uzajamnog poštovanja, razumevanja i poverenja, ministri balkanskih zemalja su apostrofirali spremnost da doprinesu proširenju saradnje među balkanskim zemljama. Ministri balkanskih zemalja su u Beogradu (1988) manifestovali svoju spremnost da dalje učvršćuju mir na Balkanu. Na sastanku se diskutovalo o pretvaranju Balkana u zonu bez nuklearnog i hemijskog oružja. Deklarisujući se za proširenje ekonomske saradnje među balkanskim zemljama, ministri su istakli potrebu poboljšanja saradnje u oblastima: trgovine, uključujući razmenu roba i usluga i malogranični promet, transporta, industrije, turizma, vodoprivrede, telekomunikacija, bankarstva, energetike, nauke i tehnologije, poljoprivrede, čovekove okoline, zdravstva, kulture, sporta i informacija.

Balkanski ministri su konstantovali da nacionalne manjine u balkanskim zemljama na čijim teritorijama postoje treba da budu faktor povezivanja, stabilnosti, prijateljskih odnosa i saradnje... Na sastanku ministara inostranih poslova balkanskih zemalja u Beogradu, od 24. do 26. februara 1988. godine Jugoslavija je bila ovlašćena da obavesti OUN o rezultatima rada sastanka.⁶¹²

Jedno od političkih dešavanja u spoljnoj politici SFRJ je bila i Jugoslovensko-Sovjetska Deklaracija o međusobnim i međunarodnim odnosima od 18. marta 1988. godine. U bilateralnom dokumentu koji je usvojen u Beogradu, navodi se značajna istorijska uloga i neprolaznost

⁶¹² Isto, str. 1356-1358.

vrednosti univerzalnih principa međusobne saradnje sadržanih u Beogradskoj i Moskovskoj deklaraciji iz pedesetih godina XX veka SFRJ i SSSR imaju i unapređuju svoje odnose saradnje zasnovane na bezuslovnom poštovanju posebnosti puteva i oblika njihovog socijalističkog razvoja i različitog međunarodnog položaja .

U Jugoslovensko – Sovjetskoj Deklaraciji o međusobnim i međunarodnim odnosima od 18. marta 1988. godine. Ističu se odnosi prijateljstva naroda dveju zemalja koji imaju dugu tradiciju. Jugoslovensko – sovjetski odnosi značajno ojačali u zajedničkoj antifašističkoj borbi protiv fašizma u godinama Drugog svetskog rata. Takođe, jugoslovensko-sovjetski odnosi su bili izloženi i teškim iskušenjima.

Polazeći od objektivnih interesa SFRJ i SSSR glavni pravac svoje aktivnosti sagledavaju u daljem jačanju, poverenja i saradnje u svim oblastima u funkciji podizanja bilateralnih odnosa na viši nivo.

U međunarodnim odnosima SKJ i KPSS se deklariraju za sveobuhvatnu ravnopravnu saradnju među progresivnim i demokratskim partijama i pokretima, nezavisno od ideoloških razlika među njima. Prema gledištu SKJ i KPSS ta saradnja je bila nužnost tadašnjeg vremena i od ogromnog je značaja za rešavanje tadašnjih međunarodnih političkih i ekonomskih problema.

SFRJ i SSSR naglasili su značaj dosledne primene principa i političke aktivne miroljubive koegzistencije između svih država, popuštanje zategnutosti, rešavanje sporova među državama jedino mirnim sredstvima, ravnopravne saradnje, jačanje atmosfere poverenja i dijaloga, stvaranja uslova za brži razvoj u svetu, prvenstveno zemalja u razvoju.

Dve strane su uvažile značaj Pokreta nesvrstanih zemalja kao nezavisnog, vanblokovskog, globalnog karaktera usmerenog na širenje međunarodne saradnje, prevladavanja i otklanjanja postojećih konfrontacija i isključivosti.

SFRJ i SSSR su u usvojenom dokumentu izrazili zajedničko gledište da su krizna žarišta, koja su postojala na raznim kontinentima, predstavljala stalni izvor sukoba, pretnju miru i bezbednosti, kao i

nezavisnosti i suverenim pravima zemalja i naroda u tim područjima. Otklanjanje kriznih žarišta, rešavati najhitnije otklanjanjem uzroka koji su ih doveli putem političkih sredstava na principima Povelje UN, uz poštovanje legitimnih interesa svih država, njihovog prava da samostalno odlučuju o svojoj sudbini.⁶¹³

Krajem 1970-ih godina Jugoslavija je posle perioda političke stabilnosti i visokog životnog standarda njenih građana polako počela da ulazi u ekonomsku krizu koja se brzo odrazila i na politička dešavanja i koja se tokom 1980-ih godina produbila.

Socijalistička Jugoslavija je sve do 1980. godine dobijala u raznim vidovima pomoć sa raznih strana, da bi se posle ratnih stradanja u Drugom svetskom stabilizovala, ili kredite koji su bili posebno vrlo povoljni, neki se nisu ni vraćali, i druge vidove finansijske pomoći kao što su bile reparacije. To je pomoglo da Jugoslavija u svom razvoju pređe veliki ekonomski put od države koja je 1945. godine imala 150 dolara nacionalnog dohotka po stanovniku, i pored velikog povećanja stanovništva da, primera radi, 1987. godine ima 2800 dolara nacionalnog dohotka po stanovniku.

Jugoslavija je od 1945. do 1980. godine dobijala godišnje oko pet milijardi dolara pomoći u raznim formama i ta sredstva je koristila za dopunsku akumulaciju za svoj razvoj. Od 1980. godine to je prestalo. Godine 1980. pojavio se nedostatak od sedam milijardi dolara godišnje. Odliv deviza umesto priliva počeo je da iscrpljuje jugoslovensku ekonomiju, što je dovelo do padanja životnog standarda građana SFRJ.

Pojedine jugoslovenske republike koje su se u inostranstvu zaduživale nisu vodile računa o razduživanju. Te teškoće su se pretvarale u među republičke svađe. Na bazi jugoslovenskih ekonomskih teškoća razvijao se u SFRJ i nacionalizam. Sa prodiranjem nacionalizma na

⁶¹³ Isto, str. 1358-1362.

jugoslovenskoj javnoj sceni u svetu je stvorena slika da je Jugoslavija iznutra ekonomski i politički oslabljena.⁶¹⁴

U post-Titovom periodu vladajuće nacionalne republičke države i političke birokratije nastupale su često u savezu sa nacionalističkim „intelektualnim elitama“. Još 1960-ih, a naročito 1970-ih godina za života Josipa Broza Tita jugoslovensku federaciju je već zahvatio proces dezintegracije koji se tada pretežno ispoljavao u jačanju republičkih, partijskih i drugih birokratizama. Proces dezintegracije Jugoslavije. Kašnjenje demokratskih, temeljitih ekonomskih i socijalnih reformi otežavalo je i reformu nacionalnih odnosa. Pod uticajem deskohezivnih elemenata jugoslovenske federacije, federalni etatizam je slabio, ali tako što se preseljavao na republički nivo.

Jedan od aktera dezintegracije Jugoslavije za vreme života J. B. Tita i u post-Titovom periodu bila je i Katolička crkva. Katolička crkva u Hrvatskoj je mnogo doprinela razbijanju Jugoslavije. Ona je u periodu od 1975. do 1984. godine tokom niza akcija u okviru proslave hiljadugodišnjice hrišćanstva u Hrvata mentalno pripremala hrvatski narod za otcepljenje promovišući ideologiju prema kojoj su Hrvati bili zarobljeni u jugoslovenskom zatvoru iz koga treba da izađu. Takođe interesantno, da je Katolička crkva sve vreme bila protiv Tuđmanovih planova o podeli Bosne i Hercegovine sa Slobodanom Miloševićem. To potvrđuju značajni memoari istoričara Dušana Bilandžića „Povjet izbliza“. On konstatuje da je „mudra crkva“ bila dalekovidnija od Franje Tuđmana zastupajući stanovište da se čak mora istrpeti i lošiji položaj katolika u BiH kako bi se ostvario ključni cilj: sprečavanje nastanka srpske države s druge strane Drine. Frankovačke koncepcije su izgleda i dalje na snazi: Drina ostaje limes a pravoslavci zapadno od nje nepoželjni.⁶¹⁵

Godine 1989. stvoreni su uslovi za raspad (razbijanje) SFRJ. Kraj blikovske podele i rušenje berlinskog zida 1989. godine je u isto vreme i

⁶¹⁴ M. Tepavac, op.cit, str. 304.

⁶¹⁵ M. Đuraković, Vatikan i Srbi, Politika, 11. mart, 2010, str. 15.

početak demokratizacije bivših komunističkih zemalja istočne Evrope, ali i početak nove spoljne politike SAD i Zapada prema istočnoj Evropi i prema SFRJ. Slom komunizma u jesen 1989. godine u zemljama istočne Evrope nije, međutim, učinio i nestanak istog političkog sistema u SFRJ. Pitanje političkog sistema SFRJ od 1989. godine u novonastalim svetskim političkim prilikama postalo je predmet posebnog interesovanja tvorca zapadne politike. Američki i zapadni političari su zahtevali promenu političkog sistema SFRJ i prelazak na demokratiju. Nestanak sa političke scene komunističkog političkog sistema u zemljama istočne Evrope doveli su u pitanje ne samo opstanak komunističkog političkog sistema SFRJ već i opstanak kao državne celine. Nakon sloma komunizma u zemljama istočne Evrope nije bilo nikakvo iznenađenje što se i Hrvatska opredelila da se isti kriterijum primenii na sopstveni zahtev za nezavisnost. Ovo je značilo napuštanje Jugoslavije u unutrašnjim avnojskih granicama, čime bi Hrvatska sa sobom odvela i deo nevoljne srpske manjine. Tvorci hrvatske politike su propustili da ozbiljnije razmotre ovaj problem, dok ga je Nemačka prenebegla kao irelevantan. Nemačka se u spoljnoj politici angažovala da njenim prirodnim saveznicima u regionu (se) da nezavisnost za koju je smatrala da je zaslužuju. Nemačka je mnogo vekova bila povezana sa Slovenijom i Hrvatskom preko privrede, kulture i religije. Posle ujedinjenja Nemačka je imala ambiciju da ima veći politički uticaj u Evropi, naročito u oblastima od tradicionalnog interesa, kao što su Slivenija i Hrvatska.⁶¹⁶

Rast etničkog nacionalizma u vreme jugoslovenske krize 1980-ih godina do 1990-ih u SFRJ doveo je do neslaganja između republičkih rukovodstava i udaljavanja, jedan za drugim, svih sastavnih delova jugoslovenske federacije. U Srbiji i Hrvatskoj su kreatori ekstremne politike nacionalno pitanje postavili kao teritorijalno, obema je jugoslovenska državna celina smetala da se teritorijalno prošire. Svaka je pretendovala na deo teritorije neke druge, a obe su čitavu teritoriju etnički i

⁶¹⁶ M. Gleni: Pad Jugoslavije -Treći balkanski rat, Beograd, 2002, str. 237-239.

verski izmešane Bosne i Hercegovine. Srpski i Crnogorski političari su smatrali da nije bila potrebna promena političkog sistema SFRJ. Srpska vlast je za budućnost predvidela Jugoslaviju kao federalnu državu, dok se slovenačko rukovodstvo zalagalo za preuređenje jugoslovenske federalne države u konfederalnu državu, sa mogućnostima da svaka jugoslovenska republika ima pravo samoopredeljenja (da li će ostati u Jugoslaviji ili ne). Sve vreme jugoslovenske krize 1989. godine (do kraja blokovske podele i rušenja Berlinskog zida) niko od evropskih država, suseda, a ni SAD nisu ohrabivali raspad Jugoslavije, svesni tragičnih posledica koje može izazvati raspad Jugoslavije. Rešenje za civilizovano preuređenje jugoslovenske federacije su mogla uspeti samo postizanjem konsenzusa svih republičkih rukovodstava SFRJ, uz pomoć bilo čiju, ako je ona dobronamerna i blagovremena. Srbija je izgubila najviše istorijskog vremena pokušavajući da jugoslovensku federaciju podredi svojoj dominaciji („Gde god žive Srbi to je Srbija“...) Kako u Srbiji nije bilo spremnosti za sporazumna, demokratska rešenja, ovladali su oni koji su nametali nacionalna.⁶¹⁷

U cilju rešenja budućnosti Jugoslavije, rukovodstvo Srbije je zahtevalo održavanje 14. vanrednog kongresa SKJ. On je održan od 20. januara do 22. januara 1990. godine u Beogradu. U to vreme SFRJ je još uvek bila jednopartijska država. Predlog CK SKJ „Deklaracija SKJ“ na 14. vanrednom kongresu SKJ nije usvojen u Hagu. Na kongresu je srpsko rukovodstvo odbilo slovenački predlog za stvaranje asimetrične federacije. Potom je odbijen i zajednički predlog delegacije SK Hrvatske i SK Slovenije o stvaranju konfederacije. Nakon dva dana verbalnog rata, slovenačka delegacija napustila je kongres. Delegacija SK Hrvatske nije bila saglasna da se kongres nastavi bez prisustva slovenačkih delegata, pa je i ona napustila kongres. Posle ovoga dolazi do raspada SKJ, što je bio uvod u raspad socijalističke Jugoslavije. Reči koje su razdvajale komunističke vođe u jugoslovenskim republikama nisu usvojene na 14.

⁶¹⁷ M. Tepavac, op.cit, str. 309-310.

vanrednom kongresu SKJ, ali je usvojeno uvođenje višestranačkog sistema. Višestranački sistem tada je usvojen bez predhodnog uređenja u ustavu SFRJ. Uvedeno je višestranačje u jugoslovenskim republikama, ali ne i na nivou Jugoslavije. Godine 1990. u svim jugoslovenskim republikama organizovani su višestranački izbori. Komunističke partije su izgubile vlast u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji, izuzev Srbije gde je pobedila Socijalistička partija Srbije (nastala ujedinjenjem Saveza komunista Srbije i Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije) i Crne Gore u kojoj je pobedila Demokratska partija socijalista (reformisani savez komunista Crne Gore) Momira Bulatovića i Mila Đukanovića.⁶¹⁸ Sa nestankom SKJ i uvođenjem višepartijskog sistema na prostorima SFRJ usledilo je intezivirane rasta etničkog nacionalizma. Od uvođenja višestranačkog sistema u jugoslovenskim republikama do raspada SFRJ politiku u jugoslovenskim republikama kreirali su republički političari na linijama republičkih vladajućih partija, uglavnom u disharmoniji sa suverenitetom i ustavnim ustrojstvom federalne Jugoslavije, što se reflektovalo na neuspešnu spoljnu politiku SFRJ. Do kraja osamdesetih godina 20. veka u SR Hrvatskoj se zapaženo pojačala nacionalistička propaganda i pojavili su se prvi znaci antisrpskog raspoloženja. Primera radi, u julu 1989. godine u Kninskoj Krajini povodom obeležavanja 600-godišnjice Kosovske bitke praznik su prekinule hrvatske vlasti kada je pevačica, koja je po pozivu došla na koncert, počela da peva srpske narodne pesme, u avgustu 1989. godine Hrvatski sabor je doneo zakon o jeziku u Hrvatskoj u kome nema pomena o srpskom jeziku kao sredstvu komunikacije Srba u Hrvatskoj. Posle izbora za lidera Hrvatske demokratske stranke (HDZ) 1990. godine Franjo Tuđman je odlučio da kriterijum prilikom zapošljavanja mnogobrojnih radnika u državnoj administraciji bude nacionalnost. Tada se počelo sa izbacivanjem Srba iz svih državnih organa Hrvatske. Srbija je osudila takvu diskriminaciju. Tada je nastala ozbiljna nacionalna kriza u SFRJ.

⁶¹⁸ D. Ilijić: Razbijanje a ne raspad Jugoslavije, Politika, 16. jul, 2010, str. 16.

Od druge polovine 1990. godine počinje organizovano ujedinjavanje opština u kojima je bilo dominantno srpsko stanovništvo i borbe za prava kulturne autonomije Srba na teritoriji Hrvatske.

Na osnovu izvršenog referenduma u 28 opština u potpunosti i 23 opštine delimično u Kninu je 21. decembra 1990. godine Srpska Autonomna oblast Krajina (SAOK). Prema donesenom statutu, Srpska Autonomna oblast Krajina postala je teritorijalna Autonomija u sastavu Hrvatske u okvirima Federativne Jugoslavije. Posle pobede Hrvatske demokratske zajednice na izborima u Hrvatskoj 1990. godine, u decembru iste godine bio je donesen novi ustav Hrvatske u kojem je srpsko stanovništvo bilo proglašeno nacionalnom manjinom. Pre toga u Hrvatskoj ta srpska manjina nije bila tretirana manjinom jer je u ustavu Hrvatske iz 1974. godine nedvosmisleno bilo precizirano da su Srbi kao i Hrvati konstitutivna nacija u Hrvatskoj.⁶¹⁹

Vlasti iz Beograda su gledale na Srbe iz Hrvatske kao na korisno oruđe pomoću koga će sprečiti hrvatsku nezavisnost ili uspostaviti suverenitet Srbije nad hrvatskim oblastima u kojima su živeli Srbi. Srpska vlada je tokom 1990. godine počela preko JNA da naoružava Srbe koji su živeli u realnim delovima Hrvatske. Odluka JNA iz leta 1990. godine, da naoruža Srbe iz Hrvatske je donesena posle zaključka savezne vojne vlasti i vlade Republike Srbije da Hrvatska vlada, svojim neprihvatanjem federalne strukture Jugoslavije, manifestuje neprijateljski odnos. U jeku političkog sukoba između Srba i Hrvata, Srbi iz Kninske Krajine su počeli da napadaju policijske stanice, i da konfiskuju oružje u svih dvanaest opština sa srpskom većinom. Kada je hrvatska policija pokušala 1990. godine da povрати kontrolu nad tim policijskim stanicama i zapleni oružje suprotstavila joj se JNA. Prvog avgusta 1990, lovci Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva su primorali helikoptere hrvatske policije, koji su krenuli iz Zagreba ka Kninu, da se vrate u Zagreb. Počev o avgusta 1990.

⁶¹⁹ A. Šaravin: Hronologija konflikta u Hrvatskoj, Srpska slobodarska misao, IX/2, Beograd, 2008, str. 386-387.

godine JNA se otvoreno eksponirala ne kao arbitar između naoružanih Srba i Hrvatske policije već kao akter za vreme jugoslovenske krize koji je delovao u koordinaciji sa Miloševićevim režimom i sa Srbima iz Knina.

Tokom meseca avgusta i septembra 1990. godine Hrvatska je de facto izgubila svoj suverenitet nad dvanaest opština Kninske Krajine u kojima su Srbi predstavljali većinu i sve do 1995. godine nije uspela da povрати svoj autoritet nad Krajinom, gde je „nezavisna republika“ na teritoriji Hrvatske. Skupština Zapadne i Istočne Slavonije je donela rešenje o ulasku u sastav RSK. Nova Republika se sastojala od tri teritorije sa 22 opštine. Postoji više mišljenja istraživača o početku krvavog srpsko-hrvatskog rata u Hrvatskoj 1991. godine. Neki istraživači smatraju da je rat u Hrvatskoj počeo 31. marta 1991. godine kada je hrvatska policija, koja je bila dobro opremljena vojna formacija napala Plitvice, gde je naišla na žilav otpor Srba.⁶²⁰

Tokom razgovora 1990. i 1991. godine oko preuređenja Jugoslavije predsednika šest jugoslovenskih republika: Milana Kučana (Slovenija), Franje Tuđmana (Hrvatska), Slobodana Miloševića (Srbija), Alije Izetbegovića (BiH), Momira Bulatovića (Crna Gora) i Kire Gligirova (Makedonija) nije mogao biti nađen zajednički imenitelj za preuređenje jugoslovenske federacije. Miloševićeva taktika u razgovorima na sastancima bila je jasna. Milošević se nije slagao da se Jugoslavija preuredi u labavi savez suverenih država jer bi time suštinski oslabio unitarističke pretenzije koje je delio sa svojim saveznicima u Srbiji i Jugoslovenskoj narodnoj armiji (JNA).

U leto 1990. godine slovenačka vlada je bila odlučna da Slovenija u razgovorima predsednika šest jugoslovenskih republika ne prihvati nikakav predlog o preuređenju Jugoslavije. Bez obzira što je Slovenija za Jugoslaviju bila vezana tržištima, ali manje krvlju ili političkim naklonostima, slovenačka vlada je decembra 1990. godine u Ljubljani

⁶²⁰ R. Lukić: Pobuna Srba u Hrvatskoj, Srpska slobodarska misao, IX/2, Beograd, 2008, str. 394-395; A. Šaravin, op.cit, str. 389.

održala referendum o nezavisnosti Slovenije od Jugoslavije na kom se velika većina slovenačkih građana izjasnila za nezavisnost Slovenije.

Za dan proglašenja nezavisnosti Slovenije određen 26. jun 1991. godine. Slovenački raskid od Jugoslavije je obelodanjen u javnosti. Predsednik Republike Srbije Slobodan Milošević je dao zeleno svetlo za proglašenje slovenačke nezavisnosti. Miloševiću je politički imponovalo da se uklone nepopustljivi i inteligentni političari iz Slovenije kako bi mogao mnogo lakše da vrši presiju na Hrvatsku.⁶²¹

Od 1989. do 1991. godine predsednik Federalne Vlade SFRJ bio je Ante Marković. U vreme jugoslovenske krize Ante Marković je bio zaslužan za uspešnu bitku protiv inflacije u Jugoslaviji, koju je sa 2.500 odsto sveo na 1 i 2 odsto u prvoj polovini 1990. godine. Zatim je počeo da sprovodi niz tržišnih reformi s ciljem da modernizuje privredu SFRJ i pripremi je za sporazum o pridruživanju Evropskoj zajednici. Posle sloma inflacije u Jugoslaviji uspešni premijer Marković je ipak uspeo da udalji od sebe uglavnom sve druge aktere u jugoslovenskoj drami. U danima pred proglašenje nezavisnosti Hrvatske i Slovenije, organe federalne jugoslavije u Beogradu i izvan Beograda zahvatilo je istinsko osećanje zabrinutosti i krize. Ante Marković, federalni premijer, Hrvat, uporno je pozivao Hrvate i Slovence da ne napuštaju Jugoslaviju. U junu 1990. godine federalnog premijera Ante Markovića mrzeli su svi osim stranih misija u Beogradu koje su i dalje smatrale da i pored proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, Jugoslavija može opstati kao država. Premijer Ante Marković je imao uspešnu saradnju sa generalima i šefom generalštaba JNA sve do marta 1991. godine kada je vrh JNA postigao probni sporazum sa predsednikom Srbije Slobodanom Miloševićem.

Reforma saveznog premijera Ante Markovića je bila realna šansa za uspešan opstanak Jugoslavije. Amerika i Evropa su reformu pozdravile, ali se nisu angažovale da je materijalno podupru, sumnjajući da ona ne bi bila dovoljna garancija za pad komunizma. Americi i Evropi

⁶²¹ M. Gleni, op.cit, str. 98-99.

je bilo značajnije da padne komunizam nego da se Jugoslavija održi kao država.⁶²²

Pred proglašenje suverenosti Hrvatske, hrvatska vlada je javno izjavljivala da će u vezi sa državnopravnim odlukama o osamostaljenju Republike Hrvatske u svemu pratiti Sloveniju. Kada su je 1990. godine slovenska i hrvatska Vlada odlučno orijentisale prema politici otcepljenja od SFRJ, one su brzo dobile nemačku podršku u njihovim naporima da Slovenija i Hrvatska postanu nezavisne države. Izuzev Nemačke, SAD i Evropska zajednica su na Jugoslaviju gledale kroz filter Sovjetskog Saveza pred proglašenje nezavisnosti Hrvatske i Slovenije kada je Jugoslavija hrlila prema ratu na njenoj teritoriji, prouzrokovanim, velikim delom, predanošću Srbije unitarističkoj strukturi. SAD i Evropska zajednica su strahovali od navale otcepljenja konstitutivnih jugoslovenskih republika od Jugoslavije jer su smatrali da perspektiva dezintegracije Jugoslavije preteče ne samo narodima Jugoslavije već nosi i opasnost da lančanu nestabilnost i sukobe proširi na čitav Balkan i Evropu. U junskim danima 1991. godine, pred proglašenje nezavisnosti Hrvatske i Slovenije, šef američke diplomatije Džems Bejker je u Beogradu jasno stavio do znanja da ni SAD ni Zapadna Evropa nemaju nameru da priznaju nikakva otcepljenja niti nezavisnost Hrvatske i Slovenije. Misija šefa američke diplomatije Džemsa Bejkera u Beogradu da ubedi jugoslovenske rukovodioce u neophodnost očuvanja Jugoslavije kao celine nije uspela.

Bilo je najavljeno da će, prva, 26. juna 1991. godine, Slovenija svečano proglasiti suverenost, a potom za nekoliko dana Hrvatska. Hrvatske vlasti su organizovale referendum o nezavisnosti samo mesec dana pre proglašenja nezavisnosti da bi iskoristili zamah slovenačkog otcepljenja. Scenario proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske je bio izmenjen. Međutim, Sabor Republike Hrvatske je iznenadio svet kada je pre Slovenije izglasao nezavisnost Hrvatske 25. juna 1991. godine. Zastupnici Sabora Republike Hrvatske usvojili su većinom glasova 25.

⁶²² Isto, str. 99-100; M. Tepavac, op.cit, str. 310.

juna 1991. godine u 18 sati „ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske“. Odlučeno je da Hrvatska povuče svoje delegate u Saveznom veću Skupštine SFRJ i da sa Slovenijom odmah stvara savez dve samostalne suverene države. Prema usvojenim aktima (dokumentima), ustavnom odlukom o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske, Ustavnom zakonu kojim se ta odluka ozakonjuje, i Deklaraciji o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske, a do okončanja postupka razdruživanja i savezni propisi koji nisu stavljeni van snage. Slovenci, očigledno sujetni što su ih Hrvati pretekli u objavi državne nezavisnosti, su isto veče, 25. juna 1991. godine, proglasili državnu nezavisnost. Kao i republički parlament Hrvatske, poslanici Skupštine Slovenije su proglasili Ustav SFRJ na svojoj teritoriji nevažećim. Odlučeno je da delegatima Slovenije prestaje mandat u Saveznom veću Skupštine SFRJ, veću Republika i Pokrajina SFRJ. Slovenački parlament je proglasio deklaraciju o nezavisnosti Republike Slovenije. Za ulogu JNA slovenački parlament konstatovao je da spada u pitanje koje nije moguće trenutno rešiti već će odnosi sa JNA u Sloveniji biti uređeni posebnim dogovorom.⁶²³

Posle dva dana od proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske od strane slovenačkog i hrvatskog parlamenta, jedinice Jugslovenske narodne armije krenule su na Sloveniju s ciljem da ponište odluku o proglašenju državne nezavisnosti Slovenije. Nastao je rat između pripadnika JNA i slovenačkih teritorijalaca, koje je predvodio Janez Janša. Rat je trajao desetak dana. Jedinice JNA su se pokrenule prema svim slovenačkim graničnim postajama, koje su u početku savlađivale otpor. Međutim usledio je tvrd otpor jedinicama JNA od strane slovenačke teritorijalne odbrane (TO) koja je očigledno bila spremna za borbu. Za vreme desetodnevnog rata Slovenci su pretrpeli nekoliko pogibija do početka jula 1991. godine kada ja Predsedništvo SFRJ, u saglasnosti sa Brionskim sporazumom uz pomoć Evropske zajednice donelo odluku o

⁶²³ M. Gleni, op.cit, str. 238; Politika, 26. jun, 1991, str. 1.

povlačenju jedinica JNA iz Slovenije. Prilikom opsada i napada vojnih baza JNA u Sloveniji od strane slovenačkih teritorijalaca poginuo je veći broj vojnika JNA koji su bili na odsluženju redovnog vojnog roka.

Brionskom sporazumu, kojim je prihvaćeno oslobođenje Slovenije od kontrole Federalne Jugoslavije, predhodila je diplomatska aktivnost koju je organizovala Trojka ministara spoljnih poslova iz Evropske zajednice: Žak De Pos iz Luksemburga, Hans Van Der Bruk iz Holandije i živopisni šef italijanskog diplomatskog kora Đani De Mikelis. Trojica ministara spoljnih poslova iz Evropske zajednice doputovali su u Beograd i Zagreb dva dana od proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske i rasplamsavanja rata na teritoriji Hrvatske i Slovenije. Trojica ministara inostranih poslova pregovarali su sa Slobodanom Miloševićem i generalom Veljkom Kadijevićem u Beogradu, a zatim su u Zagrebu vodili razgovore s predsednikom Hrvatske Franjom Tuđmanom i predsednikom Slovenije Milanom Kučanom.

Diplomatska aktivnost trojice ministara spoljnih poslova iz Evropske zajednice uspešno je urođena Brionskim sporazumom kojim se utvrdilo povlačenje jedinica JNA iz Slovenije, i time je predočeno da će ubrzo uslediti međunarodno priznanje državne nezavisnosti Slovenije. U danima Brionskog sporazuma jula 1991. godine Evropska zajednica stajala na stanovištu da je slovenačko pitanje bilo jedini politički problem koji se mogao rešiti izdvojeno za vreme rata u Hrvatskoj i Sloveniji 1991. godine. Opređenje Evropske zajednice da za vreme rata na prostoru bivše SFRJ primenjuje taktiku selektivnih lokalizovanih rešenja nisu doprinela zaustavljanju rata u Hrvatskoj 1991. godine. U dramatičnim danima Jugoslavije posle povlačenja jedinica Jugoslovenske Narodne Armije iz Slovenije, raspad Jugoslavije je bio vidljiv kao gangreozna rana, i bilo je očigledno da niko ne može zaustaviti raspad Jugoslavije.⁶²⁴

⁶²⁴ M. Gleni, op.cit, str. 108-112; V. Stevanović, Rat je bezličan, Politika, 6. jun, 2010, str.

Povodom odluke o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske, situacija na Baniji bila je sve kritičnija. Međunarodni odnosi u Hrvatskoj bili su sve zategnutiji, i sve je više bilo ekscesnih situacija. Hrvatske vlasti su uzrok rata u Hrvatskoj objavile kao srpsku agresiju, pokušaj Srba da uspostave svoju vlast na delu teritorije Hrvatske. U julu 1991. godine u Hrvatskoj je bila objavljena opšta mobilizacija. Tokom avgusta i septembra 1991. godine, u Hrvatskoj se razbuktao rat između Srba iz Hrvatske i JNA protiv novoformirane hrvatske vojske. Do novembra 1991. godine je brojnost hrvatskih oružanih snaga dostigla 110 hiljada ljudi. U Hrvatsku su došli najamnici, crne legije ustaša koji su vojno pripremani za rat u zemljama Latinske Amerike, Nemačke i Australije. Aktivnosti najamnika, ustaša i članova HDZ za vreme vojnih dejstava karakterisale su se naročitom žestinom. U odnosu na hrvatske, srpske oružane snage u Hrvatskoj bile su organizovane na teritorijalnom principu, kao seoski odredi za samoodbranu. Ti odredi, uglavnom su bili loše obučeni i naoružani, nedovoljno međusobno povezani, i nisu imali jedinstvenu čvrstu komandu. U pomoć svojoj braći Srbima u Hrvatsku su stigli dobrovoljci iz Srbije, Crne Gore i drugih Republika Jugoslavije. Nažalost, među dobrovoljcima za vreme rata u Hrvatskoj bilo je i vojnika bez časti i savesti, koji su se odnosili krajnje neljudski prema miroljubivom hrvatskom stanovništvu.

Za vreme rata u Hrvatskoj i raspadanje bivše Jugoslavije na očigled njenih građana, kao i neuspešne spoljne i unutrašnje politike socijalističke Jugoslavije, jugoslovenske institucije su zamirale jedna za drugom do potpune paralize ili čak isčezavanja. Za vreme jugoslovenske drame znake funkcionisanja jedva su pokazivali Predsedništvo SFRJ, Vlada SFRJ i Skupština SFRJ. Funkcionisali su jedino republička vođstva i JNA. JNA niko nije davao konkretne zadatke, zato je u njoj vladao kaos, zbrka, smutnja i dezerterstvo. Za JNA se sve manje znalo kome je podređena i šta će učiniti kada je bila u neodređenoj poziciji za vreme raspada druge Jugoslavije. Građanski rat u Hrvatskoj (od jula 1991. do januara 1992.) je poprimio kolosalne razmere i pretio je da će se proširiti

na celu teritoriju Jugoslavije. Nesposobnost vrha političara SFRJ i republičkih vođa da u vođenju unutrašnje i spoljne politike nađu izlaz i spreče krvave sukobe u Hrvatskoj je uzrok ratu u Hrvatskoj koji je bio opasnost da se proširi i izvan granica SFRJ. Položaj Srba u Hrvatskoj za vreme rata 1991. godine izazvao je kod predsedništva SFRJ ozbiljnu zabrinutost. Rukovodstvo SFRJ poslalo je odgovarajući zahtev Savetu bezbednosti OUN o upućivanju mirovnih snaga u Hrvatsku zbog stvaranja tampon zone između teritorija koje su bile naseljene Srbima i Hrvatima, s ciljem da se krizna situacija, uz učešće OUN reše mirovnim putem na bazi međunarodnog prava. U decembru 1991. godine bio je razrađen plan mirovnih operacija OUN u Jugoslaviji, koji je predviđao angažovanje „plavih šlemova“ na teritoriji Hrvatske. Primera radi, u njemu je bilo određeno: da će mirovna operacija OUN u Jugoslaviji imati privremeni mandat najpre na šest meseci zbog stvaranja uslova za mir i bezbednost potrebne za pregovore o sveobuhvatnom rešenju jugoslovenske krize, da zemlje članice OUN dobrovoljno šalju u Jugoslaviju svoje mirotvorce, da u svojstvu demilitarizovanih „zona pod zaštitom OUN“, na kojima se stanovništvu garantovala zaštita od napada, budu određene Istočna Slavonija, Zapadna Slavonija i Krajina... Taj plan su odobrile UN, prihvatilo Predsedništvo SFRJ, i u SFRJ je upućena grupa vojnih i građanskih lica radi priprema dočeka „plavih šlemova“. Mirovnu misiju pod nazivom „Snage OUN za očuvanje mira“ (UNPROFOR) počeo je pripremati Butros Gali. Do dolaska „plavih šlemova“ u Hrvatsku, iako je potpisan dogovor u Srajevu 2. januara 1992. godine za prekid vatre između Hrvatske armije i Srba u Hrvatskoj koje je podržavala JNA, oružani sukobi između Srba i Hrvata su nastavljeni. Za vreme rata u Hrvatskoj nisu stradali samo Srbi, u čijim su mestima nastavljene paljevine i dizanje kuća u vazduh, već i miroljubivi Hrvati. Primera radi, na teritoriji Istočne Slavonije za vreme vojnih dejstava hiljade hrvatskih stanovnika napustilo

je svoje kuće i otišli u druge delove Hrvatske. Ponekad su oni bežali dobrovoljno, ponekad pod pritiskom Srba.⁶²⁵

U okolnostima kada su neuspešna spoljna i unutrašnja politika zbog političke nesposobnosti vrha vlasti jugoslovenske federacije i republičkih vođa doveli Jugoslaviju u opasnost da na njenoj teritoriji izbije rat 1991. godine, makedonski šef države, predsednik Kiro Gligorov je kao i njegov bosanski pandam Alija Izetbegović, predsednik B i H, iskreno se zalagao na tome da predupredi izbijanje rata SFRJ. Posle objave nezavisnosti Hrvatske i Slovenije, Kiro Gligorov se u politici opredelio za put stvaranja nezavisne Republike Makedonije. Kako su od ukupno dva miliona stanovnika Makedonije Albanci sačinjavali oko jednu četvrtinu, Kiro Gligorov je u danima pred održavanje referenduma u Makedoniji bio okupiran brigom da Albanci u Makedoniji ne bojkotuju referendum, jer je uviđao potencijalnu opasnost u procesu stvaranja nezavisne makedonske države sa velikom i nepoverljivom albanskom manjinom. Nezavisnu makedonsku državu odobrili su građani Makedonije na referendumu održanom 8. septembra 1991. godine.

Posle referenduma o nezavisnosti Republike Makedonije, zahvaljujući njegovoj političkoj mudrosti Kiro Gligorov je uspeo da se dogovori i povlačenju JNA iz Repiblike Makedonije bez i jednog ispaljenog metka. Prilikom povlačenja jedinica Jugoslovenske Narodne Armije iz Makedonije sa sobom su ponele sve svoje oružje ostavljajući novu makedonsku državu potpuno bez vojne odbrane. Dogovor makedonskog predsednika Republike Kira Gligorova o povlačenju JNA iz Makedonije je izazvao oštru reakciju bošnjačkog rukovodstva u Bosni i Hercegovini, koje je očekivalo da će Makedonci formirati južni front protiv Srba i time povući artiljeriju i zalihe od rata u B i H. Vredno je istaći da je predsednik republike Kiro Gligorov za vreme secesije (1991-1992), za razliku od predsednika B i H Alije Izetbegovića uspeo svojom mudrom politikom da

⁶²⁵ A. Šaravin, op.cit, str. 389-392; M. Tepavac, op.cit, str. 17.

odbrani živote svih građana svoje nezavisne makedonske države.⁶²⁶ Od uvođenja više partijskog sistema u Jugoslaviji, republička rukovodstva i organi u jugoslovenskim republikama nisu vodili samo unutrašnju već su kreirali i svoje spoljne politike koje nisu bile u skladu sa Ustavom SFRJ o očuvanju suvereniteta i teritorijalnog integriteta SFRJ. Sa nastankom nezavisnih država Hrvatske, Slovenije i Makedonije 1991. godine došlo je do raspada SFRJ. Glavni krivci za raspad SFRJ su unutrašnje snage SFRJ podržane od nekih stranih faktora. Pitanje forme političkog sistema SFRJ i spoljna poćitika su sa dva faktora koji su najviše uticali na raspad SFRJ 1991. godine. U vreme jugoslovenske krize (1990-1991), jugoslovenske institucije kao što su Vlada SFRJ, Predsedništvo SFRJ i Skupština SFRJ jedva su funkcionisali i bili su pod uticajem republičkih rukovodstava i njihovih organa. U takvim političkim okolnostima na unutrašnjoj političkoj sceni Jugoslavije, jugoslovenski političari i diplomate iz strukture Federalne Jugoslavije, uglavnom su uvaćavali političke promene u jugoslovenskim republikama koje su bile direktno uperene protiv suvereniteta i teritorijalne celovitosti SFRJ i nisu preduzimali nikakve korake da spreće očuvanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta SFRJ. Ilustracije radi, savezni sekretar za inostrane poslove Budimir Lonćar je u Saboru Republike Hrvatske 25. juna 1991. godine rekao da su Slovenaćke i Hrvatske deklaracije o proglašenju legitimna jer su zasnovana na referendumu i izraćavaju suverena prava tih republika. Tom prilikom rekao je da će služba spoljnih poslova i dalje uvaćavati promene koje se dogaćaju u SFRJ.⁶²⁷

Posle proglašenja nezavisnosti Hrvatske i Slovenije i izbijanja rata juna 1991. godine, Nemaćka je postala glavni zastupnik priznavanja nezavisnosti hrvatske i slovenaćke države u Evropskoj zajednici. Katolićka hijerarhija Vatikana i Nemaćke dala je podršku nemaćkoj vladi u Bonu da prizna nezavisnost Hrvatske i Slovenije. Glavni argument

⁶²⁶ M. Gleni, op.cit, str. 254.

⁶²⁷ Politika, 26. jun, 1991, str. 5.

Nemačke u njenoj spoljnoj politici po pitanju priznavanja nezavisnosti Hrvatske i Slovenije bio je da bi okončao rat u Hrvatskoj. Odgovarajući, 13. decembra 1991. godine na pismo Pereza De Kueljara, generalnog sekretara OUN, u kom se zahtevalo da se Evropska zajednica uzdrži od preuranjenog priznavanja Hrvatske i Slovenije, nemački ministar inostranih poslova Hans-Ditrich Genšer je istakao da bi odbijanje priznanja Hrvatske i Slovenije nužno odvelo daljoj eskalaciji upotrebe nasilja od strane JNA. Čim je obelodanjeno da će Nemačka jednostavno priznati Sloveniju i Hrvatsku, borbe u Hrvatskoj su jednostavno buknule. Uprkos protivljenju potezu Hrvatske i Slovenije od strane SAD, Ujedinjenih nacija i Haške konferencije o Jugoslaviji, Nemačka se u spoljnoj politici energično angažovala za priznavanje Hrvatske i Slovenije. Kako se nekoliko država – članica Evropske zajednice izjasnilo protiv priznavanja Hrvatske i Slovenije. Naklonjenost Ministarstava spoljnih poslova Nemačke Hrvatskoj i Sloveniji bila je toliko jaka da je Nemačka bila spremna da, ukoliko preostalih jedanaest članica odbiju da daju priznanje Hrvatskoj i Sloveniji, u paramparčad razbije princip zajedničke evropske spoljne politike. Nemačko lobiranje u Evropskoj zajednici da prizna Hrvatsku i Sloveniju je bilo olakšano zato što Ministarstvo inostranih poslova SFRJ na čijoj teritoriji su proglašene nezavisne države 1991. godine nije preduzelo nikakve korake lobiranja na međunarodnom planu da se Hrvatska i Slovenija međunarodno priznaju. Konačno države članice Evropske Unije postigle su koncenzus o priznavanju nezavisnosti Hrvatske i Slovenije. Dana 15. januara 1992. godine Evropska zajednica je priznala nezavisnost Hrvatske i Slovenije. Tada Evropska zajednica nije priznala nezavisnost Makedonije iako je Makedonija ispunjavala sve uslove koje je Evropska zajednica postavila za priznavanje. Po pitanju priznavanja Makedonije, pod uticajem Grčke, Nemačka nije postupila iz principa već iz sopstvenih interesa. Nemačka se složila da prizna Makedoniju pod uslovom da Grčka prizna Hrvatsku. Ipak, Ujedinjene

nacije su u aprilu 1993. godine priznale Makedoniju pod kompromisnim nazivom, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija (BJMR).⁶²⁸

I posle priznavanja Hrvatske i Slovenije nastavljen je rat između Srba i Hrvata u Hrvatskoj. Dana 21. februara 1992. godine Savet Bezbednosti OUN je doneo rezoluciju br. 743 kojom je odobrio formiranje snaga UNPROFOR i njihovo razmeštanje u Istočnoj Slavoniji, Zapadnoj Slavoniji i Krajini na teritoriji Hrvatske. Priznata Hrvatska država nije mogla da kontroliše oko 30% svoje teritorije, na kojoj je bila proglašena Republika Srpska Krajina. Napori koje je učinila međunarodna zajednica po linijama OUN i EZ omogućili su prestanak vojnih dejstava, usledila je priprema pregovaračke etape za razrešenje međuetničkih sukoba. Od proleća 1992. do proleća 1995. godine RSK je bila pod zaštitom „plavih šlemova“. Mirotvorci, uglavnom su bili naklonjeni Hrvatima i njihove simpatije nisu bile na strani Srba.⁶²⁹

U vreme raspada druge Jugoslavije 1991. godine u jugoslovenskoj republici Bosni i Hercegovini su živela tri kontitutivna naroda: Srbi, Bošnjaci i Hrvati. Posle odluke Evropske zajednice da prizna Sloveniju i Hrvatsku pred bosanskom vladom su iskrsele tri solucije koje je mogla da prihvati, i sve su vodile u rat. Bosna i Hercegovina je mogla da ostane u krnjoj Jugoslaviji. Vlada je mogla da prihvati teritorijalnu podelu BiH između Srbije i Hrvatske kao što su predlagali Franjo Tuđman i Slobodan Milošević. Ili je mogla da se prijavi za priznavanje BiH kao nezavisne države. Prvu soluciju prihvatljivom su smatrali Bošnjaci i Hrvati, drugu Bošnjaci i Jugosloveni a treću Srbi.

Usled nedovoljne upućenosti u sve složenosti bosansko-hercegovačke multietničke scene, Evropska zajednica nije najtrezvenije razumela problem Bosne i Hercegovine kada ga je postavila kao problem nacionalnog razgraničenja. Crtane su i pekrajane mape nacionalnih teritorija u izmešanoj multietničkoj BiH. Bilo je očigledno da rešenje ovako

⁶²⁸ M. Gleni, op.cit, str. 195-197.

⁶²⁹ A. Šaravin, op.cit, str. 392.

postavljenog problema neće proći bez rata. Težnja za zaključenjem bilo kakvog sporazuma o statusu BiH između tri konstitutivna naroda dovela je do natezanja između triju nacionalnih stranaka: Srpske demokratske stanke, Stranke demokratske akcije i Hrvatske demokratske stranke koje su želele da stvore svoje tri nacionalne, partijske države. Time prihvaćeno pravo da svaku etničku skupinu predstavlja samo jedna nacionalna partija, iako je u višenacionalnoj Bosni i Hercegovini bilo više nacionalnih i višenacionalnih partija. Bilo je mnogo građana BiH izvan svih partija i relativno mnogo Jugoslovena. Njih nije imao ko da predstavlja.⁶³⁰

Kada je Nemačka sredinom decembra 1991. godine objavila da će 15. januara 1992. godine priznati Sloveniju i Hrvatsku, Alija Izetbegović nije mogao biti ravnodušan prema toj vesti. On je otputovao u Bon, bezuspešno se angažujući da ubedi Kola i Genšera da ne povlače potez priznavanja Slovenije i Hrvatske.

Alija Izetbegović je uviđao da će to priznavanje lišiti BiH tadašnje ustavne zaštite od teritorijalnih pretenzija Srbije i Hrvatske. Alija Izetbegović nije jedini koji je za BiH uviđao opasnost od preuranjenog priznavanja Hrvatske. U jednom od dokumenata i generalni sekretar Ujedinjenih Nacija, Perez De Kueljar je pisao ministru spoljnih poslova Nemačke Genšeru zahtevajući od Bona da preispita odluku o priznavanju Hrvatske jer bi to izazvalo „najstrašniji rat u BiH“. Genšer nije uvažio zahtev generalnog sekretara Pereza De Kueljara i nastavio je sa priznavanjem Hrvatske ne obazirući se što bi potez priznavanja Hrvatske izazvao rat u BiH. Evropski ministarski savet se saglasio da se priznaju samo one jugoslovenske republike koje zadovoljavaju određena merila. Taj posao poveren je komisiji na čijem se čelu nalazio Robert Badenter, predsednik francuskog Ustavnog suda, koji je delegiran za hašku konferenciju o Jugoslaviji. Komisija je objavila svoje zaključke dan pre nego što se Nemačka izjasnila za priznavanje jugoslovenskih republika koje su podnele zahteve za priznavanje nezavisnosti. Robert Badneter je

⁶³⁰ M. Gleni, op.cit, str. 152; M. Tepavac, op.cit, str. 39.

konstantovao da su od jugoslovenskih republika koje su podnele zahteve za priznavanje nezavisnosti samo Slovenija i Makedonija zadovoljila njegovu komisiju.

Javna odluka nemačke vlade da bezuslovno prizna Hrvatsku potkopala je odluke Badenterove komisije. Međutim, neposredno posle ubeđivanja članova Evropske zajednice od strane nemačke vlade prenebegnu zaključke Badenterove komisije i priznaju Hrvatsku, a ne Makedoniju, Evropska zajednica se vratila (u slučaju BiH, iako ne i slučaju Makedonije) Badenterovim principima. Evropska zajednica je rekla predsedniku predsedništva BiH i lideru Stranke demokratske akcije (SDA) Aliji Izetbegoviću ako vlada BiH održi referendum, i ako se prosta demokratska većina izjasni za nezavisnost, onda će nezavisnost BiH biti priznata. Bošnjaci Hrvati mogli su da prikupe većinu, iako je to bilo protivpravno kršenje principa obezbeđenja koncenzusa "tri kontitutivna naroda" u BiH.

Posle međunarodnog priznanja Hrvatske i Slovenije Alija Izetbegović se našao pred izborom ili da ostane u krnjoj Jugoslaviji kojom će dominirati Srbija, što je bilo neprihvatljivo za sve Bošnjake i Hrvate u BiH, ili da ubrza aktivnost prema nezavisnosti BiH time što bi bio održan referendum koji je kao uslov postavio Robert Badenter i tako ubrzao izbijanje rata u BiH. Alija Izetbegović krenuo je putem otcepljenja BiH od Jugoslavije ne obezbedivši predhodnu saglasnost Srba u BiH.⁶³¹

Sa rastom napetosti u BiH poslanici Srpske demokratske stranke (SDS) već su napustili parlament u Sarajevu i stvorili sopstveni suparnički parlament u Bosni i Hercegovini pre održavanja referenduma Izetbegovićeve vlade o nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Dana 15. februara 1992. godine Skupština srpskog naroda u BiH usvojila je nacrt Ustava Republike srpskog naroda u BiH u kome je Republika srpskog naroda u BiH definisana kao Republika u sastavu Jugoslavije. Dana 21. februara 1992. godine u Lisabonu započeta je prva plenarna sednica

⁶³¹ M. Gleni, op.cit, str. 170-172.

konferencije predstavnika političkih stranaka BiH. Drugog dana konferencije u Lisabonu (22. februara 1992. godine) zabeležen je „izvestan napredak“, kako je izjavio Žoze Gutiljero, portugalski diplomata i predsedavajući konferencije. Napredak je razvrstan u tri tačke: buduća BiH ostaće u okviru avnojevske granice, buduće ustavno uređenje baziraće se na nekoliko entiteta i pregovori će biti nastavljeni uz posredovanje Evropske zajednice. Lider Srpske demokratske stranke Radovan Karadžić je ovo ocenio kao „veliki napredak“, dok je lider Stranke demokratske akcije Alija Izetbegović rekao da je „napravljen mali, ne veliki pomak“. Predstavnik Hrvatske demokratske zajednice Milo Lasić izjavio je da će i Hrvati u BiH učestvovati na referendumu o nezavisnosti BiH i glasati „za“. Treća runda konferencije o budućnosti BiH nastavljena je 27. februara 1992. godine u Sarajevu. Potvrđen je dogovor iz Lisabona.⁶³²

Dvodnevni referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine je bio apsurdan jer su Srbi u BiH obavili da neće priznati njegov rezultat i da bez saglasnosti sva tri konstitutivna naroda koji žive u BiH nije moguće doći do mirnog političkog rešenja budućeg statusa BiH. Građanski rat u BiH (1992-1995) je mogao biti izbegnut da su se Bošnjaci, Srbi i Hrvati kao tri ravnopravna ustavotvorna naroda koji su živeli u BiH koncenzusom mirno dogovorili o budućem statusu BiH. Referendum o nezavisnosti BiH održan 29. februara i 1. marta 1992. godine. Prvi dan referenduma u Bosni i Hercegovini protekao je mirno. Drugog dana referenduma (1. marta 1992.) je prema zvaničnim podacima do 23 časa izašlo 59 % građana upisanih u biračke spiskove.⁶³³

Prvomartovski referendum u BiH je označio kraj mira i početak građanskog rata u BiH. Rat je uzrokovan zbog porasta nacionalizma, složene političke i sigurnosne jugoslovenske krize koja je usledila posle završetka hladnog rata i kraja blokofske podele sveta, kao i raspada SFRJ. Za vreme političke i međunacionalne napetosti u Bosni i

⁶³² Politika, 3. mart, 1992, str. 4.

⁶³³ M. Gleni, op.cit, str. 173; Politika, isto.

Hercegovini u vreme održavanja prvomartovskog referenduma o nezavisnosti BiH na porodičnoj pravoslavnoj svadbi na Bašćaršiji u Sarajevu, ubijen je Srbin Nikola Gardović, radnik iz Sarajeva. Nikolu Gardovića su usmrtili Suad Šabović, Igor Dodig i Muhamed Šarakić. U Sarajevu i njegovoj okolini Srbi su postavili 20 barikada čiji je direktni povod bilo ubistvo Nikole Gardovića ispred stare Pravoslavne Crkve na Bašćaršiji u Sarajevu. Barikade su uglavnom načinjene od kamiona i autobusa. Iza barikada povremeno se čula rafalna paljba iz automatskih pušaka. Politička i međunacionalna napetost u Bosni i Hercegovini eskalirala je u noći između 1. i 2. marta 1992. godine. Prema nezvaničnim podacima tada je poginulo tri a ranjeno pet lica.⁶³⁴ Kao povod rata u Bosni i Hercegovini uzeli smo ubistvo Srbina Nikole Gardovića na Bašćaršiji u Sarajevu 1. marta 1992. godine. Istovremeno ubistvo Nikole Gardovića na Bašćaršiji u Sarajevu predstavlja odrednicu početka građanskog rata u BiH koji su između sebe žestoko vodili Srbi, Bošnjaci i Hrvati (1992-1995).

Potpisivanje mirovnog sporazuma o Bosni i Hercegovini u Parizu, 14. decembra 1995. godine formalno je okončan kraj građanskog rata u Bosni i Hercegovini. U ime tri strane sporazum su potpisali: Slobodan Milošević, predsednik Srbije za saveznu Republiku Jugoslaviju, Alija Izetbegović, predsednik Bosne i Hercegovine i Franjo Tuđman, predsednik Hrvatske. Kao predstavnici zemalja i organizacija – garanata – mirovni ugovor su potpisali: Felipe Gonzales u ime Evropske Unije, Žak Širak, predsednik Francuske, Bil Klinton, predsednik SAD, Džon Mejdžor, predsednik Vlade Velike Britanije, nemački kancelar Helmut Kol, Viktor Černomirdin, premijer Ruske federacije.

Rat u Bosni i Hercegovini (1992-1995) je bio najteži u istoriji Evrope posle Drugog svetskog rata.⁶³⁵

Pokidana SFRJ održala se do 27. aprila 1992. godine, do stvaranja nove zajedničke države Srbije i Crne Gore, Savezne Republike

⁶³⁴ Politika, 3. mart, 1992, str. 1.

⁶³⁵ Politika, 15. decembar, 1995, str. 1.

Jugoslavije 27. aprila 1992. godine u Skupštini Jugoslavije u Beogradu, sa jarbola je skinuta trobojka sa petokrakom da bi ustupila mesto zastavi bez zvezde. Skidanje zastave Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa jarbola u Skupštini Jugoslavije je predstavljalo oficijalni čin nestanka SFRJ.⁶³⁶

Neuspešna spoljna politika SFRJ u post-Titovom periodu, naročito od 1990-1992. godine je bila odraz međuzavisnih uzroka dezintegracije druge Jugoslavije kao što su bili: sukobi unutrašnjih političkih činilaca i međusobni ratovi jugoslovenskih naroda, kao i težnje političkih elita i jugoslovenskih naroda u nekadašnjim republikama SFRJ da stvore svoje nezavisne države.

⁶³⁶ Politika, 28. april, 1992, str. 1-2.

Zaključak

Ova monografija razmatra diplomatiju, kao mutidisciplinarnu pojavu i disciplinu nauke. Tu je istraživanje uključilo teorijsku analizu i sintezu koncepata diplomatije i istorijsku analizu izabranih međunarodnih odnosa. Sama međunarodna zajednica, kao determinanta svake posebne diplomatije, predstavlja, kao što možemo zaključiti, dinamički sistem odnosa gde se ustanove i pravo sistemski uklapaju u celinu kretanja u kojoj je prisutan stalni uticaj nepravničkih političkih varijabli i faktora na sadržinu i karakter pravnih normi, pravila i standarda. Sistemske političke i diplomatske varijable imaju odlučujući povratni impakt na posebne diplomatije subjekata i pravna pravila čija je svrha da ograničavaju slobodu političkog delovanja i da kreiraju spoljni međunarodni ambijent u kojem se sopstven interes najefikasije može ostvarivati.

U monografiji su izložene najpre osnove nauke i metoda diplomatije i međunarodnih odnosa. Definisani su bazični polazni teorijski pojmovi i elementi razmatranja. Pojam diplomatije se odnosi na poseban društveni sistem moći ovde u monografiji opisan vezanim izrazima (izmena) snage. Promene u snazi u vezi su sa ciljevima politike i definicijom funkcija politike. Konfliktnosti se sistemski ublažavaju i donekle eliminišu kroz političko kreiranje ustanova, čiji je jedan vid i pravo i pravni režim. Ustanove imaju za svrhu da smanjuju stepen protivrečnih i konfliktnih kretanja, kao i da omogućavaju efikasniju saradnju subjekata odnosa, koja je, s druge strane, i izvor nove politički zasnovane kreacije ustanova. Diplomacija je programska celina spoljne politike koju ostvaruju organi i službe ovlašćene za vođenje spoljne države. Funkcije diplomatije zavise od definisane spoljne politike i karaktera i prirode državne vlasti koja kreira strategiju i utvrđuje interese u spoljnoj politici.

Generalno, svaki pravni sistem, kao deo ustrojstva koji utiče na domaću, kao i spoljnu politiku, je konkretno deo sistema političke vlasti i njegovu ulogu određuje zakonodavac ili posebni centri moći u kojima je sadržana zakonodavna sposobnost. Njegova pravna i društvena struktura i funkcije u državi zavise od težnji i kapaciteta političkih elita ili moćnih lica da instrumentalizuju i koriste ovakav poredak ustanova kao sredstvo za svoje ciljeve ili interese.

Kao što smo uvideli, osnovni principi i pravila interpretacije pravnih pravila se, u savremenom društvu, nalaze u normama međunarodnog prava, uključujući tu i međunarodno običajno pravo. Pravni sistem, kao poseban režim ustanova, uspostavlja metode interpretacije kojima se uzima u obzir formalna konzistentnost i neprotivrečnost pravila i deterministički određen hijerarhijski odnos (normi / pravila), zatim, prirodno i specifično (modifikovano) značenje pojmova i odnosa, polazeći od izvorne interpretacije zakonodavca i kasnijih eventualnih dopuna značenja pravila od predviđenih grana vlasti. Nadalje, koriste se za interpretaciju odgovarajući relevantni materijalni i formalni pravni izvori i priznata praksa u tumačenju prava.

Posle opštih definicija Prve glave u kojoj se razmatraju osnovni pojmovi, gde spadaju pojmovi vezani za diplomatiju, uključujući i sam pojam diplomatije sledi Druga glava ove monografije koja se odnosi na teorijsku vezu diplomatije i drugih bitnih pojmova. Ovde se izlažu teorije diplomatije, međunarodnog prava i međunarodnih odnosa koje imaju početke od antičke grčke misli, i nastavljaju do klasičnih teoretičara diplomatije. Ovde spadaju Boden, Grocijus, Kant, Fihte. Diskusija pravnih teoretičara uključuje Tripela, Digia, Kavarea, Ancilotia i Kelsena. Tim razmatranim teorijskim prilazima je produbljena i proširena opšta rasprava iz Prve glave monografije i prikazana nužna veza diplomatije i prava.

Treća glava se odnosi na razvoj diplomatskih teorija u širem istorijskom vremenu i politikološkom kontekstu. Pored klasičnog institucionalizma, liberalizma - pluralizma i funkcionalizma, pridružuje se doktrinama klasična teorija sile i klasični realizam od Kara do Morgentaua i srodnih teoretičara. Slede unapređeni funkcionalizam ili neofunkcionalizam, neoliberalizam i teorija kompleksne međuzavisnosti. Zatim, sledi prikaz neorealističke teorije odnosa, čime se zaokružuje opšta doktrina, metodologija i teorija diplomatije.

Četvrta glava razmatra kritiku predhodnih pravaca. Ovde teretičari kritikuju neorealizam i klasični realizam, a kod Coxa imamo neomarksistički prilaz koji pokazuje neophodnost primene dijalektičkog holizma. Iz izloženih teorijskih zaključaka postaje očigledno da se dijalektička i sistemska metodologija mora u određenom obliku uključiti u prilaz razmatranjima spoljne politike i diplomatije. Iz ovih teorijskih prikaza je uočena tendencija razvoja ka prevazilaženju

nepotpunosti njihovih polaznih aksioma i stavova. Uočeni su osnovni nedostaci koji se svode na zanemarivanje pojedinih nivoa promenljivih ili marginalizovanje faktora koji imaju nereducijabilan uticaj u poretku. Razni nivoi nekonzistentnosti ovih teorijskih koncepcija i doktrina, kao što zapažamo, mogu se prevazići izgradnjom celovitije metodologije koja bi u većoj meri obuhvatila konkretnu društvenu realnost i dinamiku kompleksnih kretanja i odnosa. Iz Četvrtе glave i kritičkih prilaza uočavamo pojavu elemenata eklekticizma. Ovo jasnije ukazuje na načine prevazilažanja osnovnih metodoloških problema u teoriji i mogući pravac razvoja nove teorije međunarodnih odnosa i diplomatske filozofije.

Peta glava se odnosi na pravno ustrojstvo Organizacije ujedinjenih nacija. Ovlašćenja i nadležnosti organa dobijaju pravni smisao relaciono kroz objašnjenja ili tumačenja i razgraničenja uzajamnog odnosa (moći) ovih organa. Priroda ovlašćenja i nadležnosti je u pravnoj formalnoj relaciji, gde se u sistemu nadežnost uvek iskazuje kroz odnos najmanje dva elementa celine. Potom, vrši se ovde analiza uzajamnog ustavno - pravnog i faktičkog sistema odnosa kod bitnih organa UN-a. Zaključujemo, da je međunarodna zajednica u neprekidnoj dinamici samo-institucionalizacije, čije korene nalazima u konfliktnoj strukturi političkih odnosa. Porast konfliktnosti generiše ekspanziju institucija čija je svrha ublažavnje i eliminisanje protivrečnosti. Zaključujemo, potom, da se proces institucionalizovanja ispoljava i pri saradnji država, kroz težnje za povećanjem konkurentske dobiti i relativnog ili apsolutnog dobitka u poretku konkurencije.

Ovde je, dakle, prikazan globalni diplomatski formalni poredak Organizacije Ujedinjenih nacija, kao osnovni pravni sistem međunarodne zajednice. Ustanove i tela ove organizacije definišu i razvijaju najbitnije norme međunarodnog prava, a Povelja UN se smatra ustavnim dokumentom međunarodnog pravnog poredka. Prema posebnoj normi ovog ugovora – ustava svi drugi pravni akti međunarodnog prava moraju biti u skladu sa Poveljom. Ovim najvišim pravnim instrumentom je ujedno definisana i struktura Organizacije ujedinjenih nacija i njena delatnost, polazeći od najviših običajnih i kodifikovanih pravnih normi i principa. Kao što je pokazano u ovom radu najvažniji pravni princip je suverena jednakost država, što uključuje i punu pravnu jednakost svih država – članica Ujedinjenih nacija. Možemo, iz

predhodno iznete analize ovlašćenja i nadležnosti organa Ujedinjenih nacija, zaključiti da je princip pune pravne jednakosti u potpunosti narušen uspostavljanjem prava VETA za stalne članice Saveta bezbednosti UN. Dalja protivrečnost u pravnoj organizaciji proizilazi iz elitističkog uređenja u raspodeli ovlašćenja između Saveta bezbednosti i Generalne skupštine UN-a, gde se Skupštini ograničava opseg i kvalitet delovanja. Naposljetku, i nadležnosti i položaj Međunarodnog suda pravde su, takođe, u velikoj meri marginalizovani, bez bitnog i potrebnog uticaja na rešavanje spornih situacija ili pravnih problema među članicama UN-a. Naime, kada god je predmet spora pred Savetom bezbednosti, Međunarodni sud nemože da deluje na rešavanje pravnih situacija. Na ovaj način vlada nedemokratska koncentracija moći u Savetu bezbednosti gde sve bitne odluke zavise od pet stalnih članica, čija samovolja i parcijalni interesi negiraju univerzalnu i demokratsku ideju organizacije UN-a.

U Šestoj glavi prikazano je diplomatsko pravo. Analizirana su prava i dužnosti iz Bečke konvencije o diplomatskim odnosima, Bečke konvencije o konzularnim odnosima i Konvencije o privilegijama i imunitetima UN-a. Tu se izlažu svojstva međunarodnih odnosno državnih prava kojima se uređuje sfera diplomatskih odnosa i status i funkcije misija i diplomatskih i konzularnih službenika. Pravni status misija je ovde vezan za karakteristike subjektiviteta država, kao i međunarodnih organizacija. Kao što je uočeno osobine pravnog statusa pravnih lica utiču na svojstva vođenja međunarodnih odnosa i spoljne politike država u sistemu organizovane međunarodne zajednice. Ovde treba primetiti da ustanove u međunarodnom sistemu po pravilu nastaju kroz pokušaj otklanjanja protivrečnosti i sukoba u poretku. Iz pomenutih konvencija vidimo da nije samo konfliktnost generator kreacije prava i ustanova, već je to i potreba za saradnjom koja ovde ima vid ko-ordinacije država za optimizovanje pravila, zajedničkim izmenljivim interesima. Procesi samo - institucionalizacije odnosa u međunarodnom sistemu i zajednici, su izraz ne samo razvoja konfliktnosti, već i dinamike antikonfliktne saradnje ili saradnje zasnovane na privlačnim silama kohezionog vida. Proces birokratizacije u sistemu Ujedinjenih nacija je izraz i razvoja sloja birokratije koja počinje da kreira sopstvene interese i programe radi

sopstvenog održanja i razvoja. Ovde se tako javljaju i problemi odsustva efikasne programske i upravne ko-ordinacije i problem neefikasne ekspanzije ustanova.

Poredeći klasično diplomatsko pravo država sa diplomatskim pravom UN-a vidimo da je uticaj članica na pravni status predstavnika UN-a i sam položaj ustanove UN-a kao pravnog lica, bio politički determinisan kroz kolektivno izražen interes da se subjektivitet međunarodne organizacije suštinski ograniči. Ovakva politička volja nije postojala pri formulaciji klasičnih imuniteta za diplomatske misije i predstavnike država, gde su ovi suštinski stavljeni izvan pravnog poretka država u kojima su vršili svoju misiju. Sa teorijskog stanovišta je zanimljiva mogućnost da se neka lica ugovornim pravom izuzmu ili čak postave iznad prava, i na ovaj način se negira sama priroda prava i pravnog poretka. Klasične diplomatske ustanove su imunitetima izdigle misije iznad lokalnog pravnog poretka, što jasno izražava fakat da su pravna pravila u međunarodnim odnosima samo izraz funkcija državnih interesa i konsekventno, sistema kolektivnih interesa. Pravo na taj način predstavlja u međunarodnoj zajednici rezultantu (i produkte) delovanja sistemskih kolektivnih promenljivih.

Sedma glava rada se odnosi na noviju diplomatsku istoriju blakanskog i jugoslovenskog prostora, i sa njom u vezi relevantnih globalnih politika. Na bazi ovih analiza, zaključujemo da se jugoslovenska diplomatija menjala u zavisnosti od promena vladajućih grupacija država koje su dominantno uticale i kreirale evropsku i globalnu politiku. Promene u međunarodnom političkom sistemu su dovodile do promena spoljne politike predratne i posleratne Jugoslavije, što se uočava u stalnim promenama diplomatskog koaliciranja prema snažnijim centrima moći i grupacijama koje ovi centri kontrolišu. Kada je uticaj Englesko - Francuske koalicije bio dominantan, tada je politika Jugoslavije težila razvoju bližih odnosa sa ovim savezom država. Onda kada je postojala procena da je vodeću ulogu preuzimala koalicija predvođena Nemačkom, tada je jugoslovenska politika težila približavanju i koaliciranju sa Nemačkom i njenim saveznicima i marionetama. Posle Drugog svetskog rata se nastavlja ista praksa koja ukazuje na zavisnost jugoslovenske politike od dominantnih Velesila, posebno od SSSR-a i od SAD. Dve super-sile determinišu prirodu međunarodnog političkog sistema i ovaj sistem indukuje karakter jugoslovenske

diploematije (diplomatske ili spoljne politike) posle 1945. godine. U nemogućnosti da se u punoj meri približi ovim silama ili savezima koji su se formirali pod okriljem dominantnih sila, Jugoslavija je formirala anti - blokovsku koaliciju koja je uspela da ostvari izvestan stepen neutralnosti i umanji antagonizme globalnog suprotstavljanja. Treća grupacija država je doprinosila umanjenju tenzija između blokova, ali su države ove grupacije morale da aktivno sarađuju sa zemljama u blokovima, barem ekonomski, što je umanjivalo stepen njihove nezavisnosti od glavnih dominantnih saveza. Karakteristika svetskog političkog sistema je postala i podela na države Juga i razvijene države Severa. Naizgled osobenost međunarodnog ekonomskog sistema, postala je osnovna karakteristika sistema vlasti ili političkog sistema, tako da su sve države izvan blokova morale da se prilagođavaju promenama u međunarodnom političkom sistemu koji je sada bio nešto složenije determinisan. Pored odnosa prema blokovskim centrima moći, građen je i odnos prema neblokovskoj koaliciji moći koju je predstavljao Nesvrstani pokret. Ovaj pokret je dobijao svojstva klasične moći koja se manifestovala u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, kao i telima gde super-sile nisu imale pravo VETA. Posle odlaska J. B. Tita sa političke scene, Zapadne sile su delovale na pokušaju približavanja Jugoslavije zapadnom savezu, a kada ovo nije bilo moguće one su otvorile vrata raspadu SFRJ.

Iz diplomatske istorijske rasprave zaključujemo da je diplomatija Jugoslavije neprekidno bila zavisna od promena vladajućih koalicija u međunarodnom političkom sistemu. Ovo je slučaj i sa svakom drugom državom, jer svaka država gradi svoju diplomatiju u zavisnosti od njenog mesta u globalnom poretku međunarodne vlasti.

Opšti zaključak iz rasprave o istorijskom kretanju je da diplomatija (kao politika) predstavlja složenu multivarijacionu varijablu odnosno zavisnu složenu promenljivu koja je vezana za složene systemske varijable međunarodnog sistema. Ako pretstavimo globalnu systemsku varijablu jednom složenom promenljivom, tada diplomatija svake zemlje može biti opisana kao složena lokalna varijabla zavisna od ove globalne opšte promenljive.

Na bazi svih ovih analiza, dolazi se do opšteg zaključka o potrebi nove teorije koja bi bila bazirana na novoj filozofiji. Ova filozofija koja maksimalno

dinamizuje društvenu nauku je relacionizam. Na bazi relacionizma izgrađena je logika i metod kojim se prevazilaze bitne razlike između dijalektičke i formalne logike. Osnova ove teorije bazirana je na najmanje dva nivoa analize: **relacione** unutrašnje i **međunarodne** promenljive. Unutrašnji nivo promenljivih svodi se na državni i transnacionalni nivo. Sistemi vezanih izraza pružaju celovitiju sliku odnosa. Isti nivoi analize (sa svim promenljivama) vezani su i za potrebe razmatranja spoljne strategije i politike. Međunarodni odnosi i spoljna politika imaju režimsko ponašanje sa determinisanim kretanjima. Mutivarijantno ponašanje subjekata sugerise na nezanemarivost domaćih promenljivih i prirode unutrašnjeg političkog sistema.

Nastanak i razvoj društvenih klasa i elita je izraz dostignutog razvoja stanja socijalnog sistema. Relacioni sistem na određenom nivou svoje dinamike određuje pojavu i razvoj elita i klasa. Relaciona dinamika sistema oblikuje spoljnu politiku države koja uvek vodi računa o sistemskim međunarodnim promenljivama. Međunarodni državni sistem formuliše sopstevne relacione varijable, gde se ispoljava karakteristika da opšta međunarodna politika nije prost zbir, već relaciona rezultanta pojedinačnih državnih politika. Kao što vidimo međunarodna (opšta) politika je izraz međunarodnih sistemsko - kolektivnih odnosa, koji sebe određuju kao stanje relacionog međunarodnog sistema. Stanje relacionog međunarodnog sistema, nadalje, određuje međunarodne elite i pravni poredak odnosno celokupni režim ustanova međunarodne zajednice. Diplomatski odnos izražen kroz spoljnu politiku neke države je samo poseban ili pojedinačni izraz determinisan širim međunarodnim poretom relacija.

Naposletku, metod koji se ovde u monografiji predlaže se zasniva na modifikovanoj sistemskoj teoriji. Modifikacija u okviru Opšte teorije sistema se odnosi na elementaristički nivo strukture pojava, gde nastojimo da se poznati paradoks deljenja elemenata do beskonačnosti, prevaziđe kroz upotrebu negacije elementarizma na fundamentalnom nivou. Element je po sebi invarijantan na princip negacije, odnosno na princip protivrečnosti, i stoga i na (svaku vremensku) dijalektiku. Tako smo iz razmatranja logike došli do opštijeg zaključka da protivrečnost (kao fundament) mora biti dijalektički uzdignuta iznad (aksioma) fundamentalne elementarnosti. Protivrečnost je kao što se uočava u

metodološkim razmatranjima i sama vid odnosa (iako sukob nemora biti jedini vid odnosa, a saradnja može uključivati i protivrečnosti). Otuda, relacija je fundamentalnija u svakoj strukturi od svojih elemenata koji ulaze u definiciju ovakvog odnosa.

Definisanje pojama Diplomacije, stoga, uključuje u sebe *diplomatski odnos*, kao odnos međudržavnog vida, čija je manifestacija konkretna spoljna politika ili, u slučaju međunarodne organizacije multilateralna i eksterna politika.

Bibliografija

- Alger C.: "Comparison of Intranational and International Politics", APSR 62, June 1963.
- Alexandrowicz C. H.: "World economic agencies". "Stevens and Sons", London, 1962.
- Alker H. R.: "A Methodology for Design Research on Interdependence Alternatives", International Organization 31 (Winter), 1977.
- Alker H. R. Jr: "Dialectical foundations of global disparities", International Studies Quarterly 25(1), March 1981.
- Alker H. R. Jr: "Logic, dialectics, politics: Some recent controversies", in Alker, ed., Dialectical Logic for the Political Sciences. Amsterdam: Rodopi, 1982.
- Allen R. G. D.: "Mathematical Economics", London: Macmillan, 1959., "Basic Mathematics". London: Macmillan, 1962.
- Allison G. T. and M. Halperin: "Bureaucratic politics: A paradigm and some policy implications", World Politics (Spring) vol. 24, 1972.
- Anderson P. and S. Thorson: "An Artificial Intelligence Based Simulation of Foreign Policy Decision Making Analysis", Behavioral Science, April 1982.
- Andrews B.: "Surplus Security and National Security: State Policy as Domestic Social Action", Unpublished mimeograph. Washington, D.C.: International Studies Association Convention, 1978.
- Aron R.: "Peace and War: A Theory of Peace and War", Translated by Richard Howard and Annette Baker Fox. Garden City, N.Y, Doubleday, 1966.
- Art R. J.: "Bureaucratic politics and American foreign policy: A critique", Policy Sciences 4, 1973a.
- Art R. and R. Jervis: "International Politics", 2d ed. Boston: Little, Brown, 1986.

- Ashby W. R.: "An Introduction to Cybernetics". London: Chapman, 1956/1964.
- Ashley R. K: "The Political Economy of War and Peace: The Sino-Soviet-American Triangle and the Modern Security Problematique", London, Frances Pinter. New York: Nichols, 1980.
- Ashley R. K: "Political realism and human interests", International Studies Quarterly 25, 1981.
- Ashley R. K: "Realist dialectics: Toward a critical theory of world politics", Paper prepared for the American Political Science Association meeting, Denver, Colorado, September 1982.
- Ashley R. K: "Three modes of economism", International Studies Quarterly 27(4), December 1983.
- Ashford O. M.: "Prophet - or Professor? The Life and Work of Lewis Fry Richardson". Bristol and Boston: Adam Hilger Ltd. 1985.
- Aufrecht, H.: "The International monetary fund, legal bases structure, functions". Frederic A. Praeger pub. New York; pub. under auspices of "The London institute of World Affairs", 1965.
- Avramov S., Kreča M.: "Međunarodno javno pravo". Beograd: Naučna knjiga, 1990.
- Axelrod R.: "Conflict of Interest: An Axiomatic Approach", Journal of Conflict Resolution 11, March 1967.
- Axelrod R.: "Conflict of Interest: A Theory of Divergent Goals with Applications to Politics". Chicago: Markham, 1970.
- Axelrod R.: "Conflict of Interest, A Theory of Divergent Goals with Applications to Politics". Chicago: Markham. 1970.
- Axelrod R.: "Structure of Decision: The Cognitive Maps of Political Elites". Princeton: University Press, 1976.
- Axelrod R.: "The Evolution of Cooperation". New York: Basic Books, 1984.
- Axelrod R. and Robert O. Keohane: "Achieving Cooperation Under Anarchy: Strategies and Institutions", World Politics 38, October 1985.

- Axelrod R.: "The emergence of cooperation among egoists", *American Political Science Review* 25, 1981.
- Azar E. E. and J. W. Burton: "International Conflict Resolution: Theory and Practice". Sussex: Wheatsheaf Books, 1986.
- Baldwin D. A.: "Power analysis and world politics: New trends versus old tendencies", *World Politics* 31(2), January 1979.
- Banks M.: "The International Relations Discipline: Asset or Liability for conflict Resolution", in Azar and Burton. 1986.
- Barry B.: "Do Countries Have Moral Obligations? The Case of World Poverty", in Sterlin McMurrin, ed., *The Tanner Lectures on Human Values*, vol. 2. Salt Lake City: University of Utah Press, 1981.
- Beloff M.: "New Dimensions in Foreign Policy". London: Allen and Unwin, 1961.
- Bennett P. G.: "Toward a Theory of Hypergames", *OMEGA* 5, 1977.
- Bennett P. G. and M. Dando: "Complex Hypergame Analysis: a hypergame erspective of the fall of France", *Journal of the Operational Research Society*, 30 (1), 1979.
- Bennett P. G. and C.S. Huxham: "Hypergames and what they do" *Journal of the Operational Research Society*. 33, 1982.
- Bentham J.: "An Introduction to the Principles of Morals and Legislation", 1st edn 1789. London: Original Publisher, T. Payne, 1823.
- Berki R. N.: "On Marxian thought and the problem of international relations", *World Politics* 24(1), October 1971.
- Bernardo J. M., De Grout, M. H. D. V. Lindley, A. F. M. Smith (Eds.): "Bayesian Statistics". Amsterdam, North Holland, 1984.
- Bertrand M. "Some reflection on reform of the UN" (prepared by), JIU/REP/85/9.
- Black D.: "The Theory of Committees and Elections". Cambridge: University Press, 1958.
- Blumberg A. A.: "Model for a Two Adversary Arms Race" *Nature* 234, 1971.

- Boulding K. E.: "Towards a Pure Theory of Threat Systems", *American Economic Review* 53, May 1963.
- Bourdieu P.: "Outline of a Theory of Practice", Richard Nice, transl. Cambridge University Press, 1977.
- Boyle Francis A.: "The irrelevance of international law: The schism between international law and international politics", *California Western International Law Journal*, vol. 10, 1980.
- Bracken P.: "The Command and Control of Nuclear Forces". London and New Haven: Yale University Press, 1983.
- Braithwaite R. B.: "Scientific Explanation". Cambridge University Press, 1955.
- Braithwaite R. B., 1955b: "The Theory of Games as a Tool for the Moral Philosopher. Cambridge University Press, 1955
- Brams S. J.: "Game Theory and Politics". New York: Free Press, 1975.
- Brams S. J.: "Paradoxes in Politics: An Introduction to the Nonobvious in Political Science". New York: Free Press, 1976.
- Brams S. J.: "Deception in 2 x Games", *Journal of Peace Science*. 2 (Spring), 1977.
- Brams S. J.: "Superpower Games: Applying Game Theory to Superpower Conflict". New Haven: Yale University Press, 1985.
- Brander J. A.: "Rationales for Strategic Trade and Industrial Policy", in Krugman 1986.
- Brierly J. L.: "The Law of Nations". The Clarendon press, 1928.
- Brito D. and M. D. Intriligator: "Formal Models of Arms Races", *Journal of Peace Studies*. 2, 1976.
- Brito D. and M. D. Intriligator: "Strategic Arms Limitation Treaties and Innovations In Weapons Technology", *Public Choice*. 37, 1981.
- Brito D. and M. D. Intriligator: "Nuclear Proliferation and the Probability of Nuclear War", *Public Choice*. 37, 1981.
- Brito D. and M. D. Intriligator: "Can Arms Races lead to the Outbreak of War?", *Journal of Conflict Resolution*. 28, 1984.

- Brownlie I.: "Principles of Public International Law". Oxford University Press, 2003.
- Brownlie I.: "The rule of law in international affairs". Martinus Nijhoff Publishers, 1998.
- Bueno de Mequita: "Toward a Scientific Understanding of International Conflict: A Personal view", *International Studies Quarterly*. 29, 2, 1985.
- Bueno de Mequita: "Conceptualizing War: A Reply", *Journal of Conflict Resolution*. 31, 2, 1987.
- Burns A. L.: "Of Powers and Their Politics: a Critique of Theoretical Approaches". Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1968.
- Burton J. W.: "Systems, States, Diplomacy and Rules". Cambridge University Press, 1968.
- Carr E. H.: *The "Twenty Years Crisis: an Introduction to International Relations"*, 1stEdn. London: Macmillan, 1939.
- Carr E. H.: "Nationalism and After". London: Macmillan, 1945.
- Carter C. F. and J. L. Ford (Eds.): "Uncertainty and Expectation in Economics: Essays in honour of G. L. S. Shackle". Oxford: Basil Blackwell, 1972.
- Chase P. E.: "Feedback Control Theory and Arms Races" *General Systems*, XIV, 1969.
- Cioffi-Revilla C.: "Diplomatic Communication Theory: Signals, Channels, Networks", *International Interactions*, VI, 3, 1979.
- Cioffi-Revilla C.: "A Probability Model of Credibility: Analyzing Strategic Nuclear Deterrence Systems", *Journal of Conflict Resolution*, 27, 1983.
- Claude I. L.: "Comment on Political Realism Revisited", *International Studies Quarterly* 25, June 1981.
- Coddington A.: "A Theory of the Bargaining Process". Chicago: Aldine Press, 1968.
- Cohen J.: "Psychological Probability: or the Art of Doubt". London: George Allen and Unwin, 1972.

- Cooper R. N.: "The Economics of Interdependence". New York: McGraw Hill, 1968.
- Cooper R. N.: "Economic Interdependence and Foreign Policies in the 1970s", *World Politics* 24, January 1972.
- Crawford B. and S. Lenway: "Decision Modes and International Regime Change: Western Collaboration on East-West Trade", *World Politics* 37, April 1985.
- Cross J.: "The Economics of Bargaining". New York: Basic Books, 1969.
- Cox R. W.: "Social forces, states, and world orders: Beyond international relations theory", *Millennium A Journal of International Studies* (Summer) 10(2), 1981.
- Cox R. W. and H. K. Jacobson et al.: "The Anatomy of Influence: Decision Making in International Organization". New Haven: Yale University Press, 1972.
- Cox R. W. and H. K. Jacobson: "Decision making", *International Social Science Journal* 29(1), Special issue on international organization, 1977.
- Denza E: "Diplomatic Law". OUP Oxford, 2008.
- Deutsch K. W.: "Political Community and the North Atlantic Area". Princeton University Press, 1957.
- Deutsch K. W.: "The Analysis of International Relations", 2nd Edn. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1978.
- Deutsch K. W. and J. D. Singer: "Multipolar Power Systems and International Stability", *World Politics* 16, April 1964.
- Dougherty J. E. and R. L. Pfaltzgraff: "Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey", 2nd Edn. New York: Harper and Row, 1981.
- Dunn J.: "The Economic Limits to Modern Politics". Cambridge: Cambridge University Presse, 1990.
- Doyle M.: "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", (Parts I, II), *Philosophy and Public Affairs* 12, 1983.

- Feraro T. J.: "An Introduction to Catastrophes", Behavioral Science 23, 1978.
- Fiorina M.: "Formal Models in Political Science", American Journal of Political Science, 19, 1975.
- Fisher F. F., Albert Ando: "Two Theorems on Ceteris Paribus in the Analysis of Dynamic Systems", American Political Science Review. LVI, 1962.
- Fraser N. M., K. W. Hipel: "Conflict Analysis: Models and Resolutions". New York, Amsterdam: North-Holland, 1984.
- French S.: "Group Consensus Probability Distributions: a Critical Survey", in Bernardo et al., 1984.
- French S., Decision Theory: an Introduction to the Mathematics of Rationality. Chichester: Ellis Horwood, 1986.
- Friedman D.: "A Theory of the Size and Shape of Nations", Journal of Political Economy, 85, 1, 1977.
- Gaddis J. L., "The Rise, Fall and Future of Detente", Foreign Affairs 62 (Winter), 1983-84.
- Galtung J.: "A Structural Theory of Imperialism", Journal of Peace Research 8, 2, 1971.
- Garden T.: "Can Deterrence Last? Peace through a Nuclear Strategy", London: Buchan and Enright, 1985.
- Garner W. R.: "Uncertainty and Structure as Psychological Concepts". New York and London: John Wiley, 1962.
- George A. L. and R. Smoke: "Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice", New York: Columbia University Press, 1974.
- George A. L.: "Presidential Decisionmaking in Foreign Policy: The Effective Use of Information and Advice", Boulder: Westview, 1980.
- George A. L. and R. Smoke: "Deterrence in American Foreign Policy". New York: Columbia University Press, 1974.
- Gillespie J. V., D. Zinnes: "Progressions in Mathematical Models of International Relations", Synthese 31, 1977.

- Gilpin R.: "The Politics of Transnational Economic Relations", in Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, Jr., eds.: "Transnational Relations and World Politics". Cambridge: Harvard University Press, 1972.
- Gilpin R.: "U.S. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment". New York: Basic Books, 1975.
- Gilpin R.: "The Richness of the Tradition of Political Realism", *International Organization* Vol. 38. No. 2, pp. 287-304, 1984.
- Gilpin R.: "The Political Economy of International Relations". Princeton University Press, 1987.
- Gilpin R.: "Political change and international theory", Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, New York, September, 1981a.
- Good I. J.: "The Probability for War", *Journal of the Royal Statistical Society. Series A*, 129, Part 2, 1966.
- Gowa J., "Anarchy, Egoism, and Third Images: The Evolution of Cooperation and International Relations", *International Organization* 40 (Winter), 1986.
- Grieco J. M.: "Between Dependency and Autonomy: India's Experience with the International Computer Industry". Berkeley: University of California Press, 1984.
- Grieco J. M.: "States, Anarchy, and Cooperation: A Realist Critique of Neoliberal Theory", Duke University Program in International Political Economy. Working Paper no. 10, January 1987.
- Grieco J. M.: "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization* 42, August, 1988a.
- Grieco J. M.: "Realist Theory and the Problem of International Cooperation: Analysis with an Amended Prisoner's Dilemma Model". *Journal of Politics* 50, August, 1988b.
- Grieco J. M.: "Cooperation Among Nations: Europe, America, and Non-Tariff Barriers to Trade". Ithaca: Cornell University Press, 1990.

- Grieco J. M.: "The Renaissance of the European Community and the Crisis of Realist International Theory". Duke University Program in Political Economy. Working Paper no. 151, October 1991.
- Grieco J. M.: "Realist Theory and the Study of International Relations". Presented to the Peter B. Lewis lecture series on "New Thinking in International Relations Theory", Princeton University, April 1992a.
- Grieco J. M.: "State Binding and International Rule Trajectories: The Politics of European Economic and Monetary Union", Duke University Program in Political Economy, Working Paper no. 170, August 1992b.
- Grieco J. M.: "Understanding the Problem of International Cooperation: The Limits of Neoliberal Institutionalism, and the Future of Realist Theory", Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Chicago, September 3-6, 1992c.
- Grieco J. M.: "Realist Theory and the Relative Gains Problem for International Cooperation: Development in the Debate and Prospects for Future Research", Forthcoming in *American Political Science Review*, 1993.
- Grieg D. W.: "International Law". London: Butterworths, 1976.
- Harry F.: "A Structural Analysis of the Situation in the Middle East", *Journal of Conflict Resolution* 5, 1961.
- Harry F.: "Graph Theory", Reading. Addison-Wesley Publishing Company.
- Harris R. J.: "A Note on Howard's Theory of Metagames", *Psychological Reports*, 25, 1969a.
- Harris R. J.: "Comment on Dr. Rapoport's Comments", *Psychological Reports*, 25, 1969b.
- Hartz L.: "The Liberal Tradition in America". New York: Harcourt, Brace and World, 1955.
- Haas E. B.: "The Uniting of Europe: Political, Economic, and Social Forces", 1950-1957. Stanford, California: Stanford University Press, 1958.

- Hass E. B.: "Mary Pat Williams, Don Babai: "Scientists and World Order: The Uses of Technical Information in International Organizations". Berkeley: University of California Press, 1977.
- Henkin L., Pugh R. C., Schachter O., Smit H.: "International Law". West Pub. Co 1980.
- Herbst P. G.: "Behavioral Worlds". London: Tavistock, 1970.
- Hertz H.: "The Principles of Mechanics", D. E. Jones and J. T. Walley, transl. Introduction reprinted in Arthur Danto and Sidney Morgenbesser, eds. 1970. Philosophy of Science. Cleveland: World Meridian Books, 1894/1899.
- Herz J. H.: "Idealist Internationalism and the Security Dilemma". World Politics 1, January 1950.
- Heymann P. B.: "The Problem of Coordination: Bargaining and Rules". Harvard Law Review 86, March 1973.
- Hinsley F. H.: "Power and the Pursuit of Peace". Cambridge University Press, 1963.
- Hoffmann S.: "The State of War: Essays in the Theory and Practice of International Politics". New York: Praeger, 1965.
- Hoffmann S.: "Obstinate or Obsolete". In Joseph S. Nye, Jr., ed., International Regionalism. Boston: Little, Brown, 1968.
- Hoffmann S.: "International Organization and the International System". International Organization 24 (Summer), 1970.
- Hollist W. L. (Ed.): "Exploring Competitive Arms Processes". New York and Basel: Marcel Dekker, Inc, 1978.
- Holloway D.: "The Soviet Union and the Arms Race". New Haven and London: Yale University Press, 1984.
- Holsti O. R.: "Crisis Escalation War". Montreal: McGill University Press, 1970.
- Holt R. T., B. L. Job and L. Markus: "Catastrophe Theory and the Study of War", Journal of Conflict Resolution 22, 2, 1978.

- Howard M.: "The Causes of War and Other Essays". London: Temple Smith, 1983.
- Howard N.: "Comments on Harris", "Comment on Rapoport's Comments" Psychological Reports. 25, 1969.
- Howard N.: "Note on the Harris-Rapoport Controversy", Psychological Reports. 26, 1970.
- Howard N.: "Paradoxes of Rationality: Theory of Metagames and Political Behavior". Cambridge, Mass. and London: MIT Press, 1971.
- Inkenberry G. J., D. A. Lake, and M. Mastanduno: "Introduction: Approaches to Explaining American Foreign Economic Policy", in Inkenberry, Lake, and Mastanduno, eds.: "The State and American Foreign Economic Policy". Ithaca: Cornell University Press, 1988.
- Intriligator M.I D.: "Conflict Theory Research: Analytical Approaches and Areas of Application", Journal of Conflict Resolution 26, 2, 1982.
- Janis I. G.: "A Psychological Study of Foreign Policy Decisions and Fiascos", 2nd Edn. Boston: Houghton Mifflin, 1982.
- Jervis R.: "Perception and Misperception in International Politics". Princeton University Press, 1976.
- Jervis R.: "The Logic of Images in International Relations". Princeton University Press, 1970.
- Jervis R.: "Cooperation Under the Security Dilemma", World Politics 30, January 1978.
- Jervis R.: "Security Regimes", International Organization 36 (Spring), 1982.
- Jervis R.: "From Balance to Concert: A Study of International Security Cooperation", World Politics 38, October 1985.
- Kaplan M. A.: "System and Process in International Politics". New York: Wiley, 1957.
- Kemeny J. G. and J. L. Snell: "Mathematical Models in the Social Sciences". Boston: Ginn and Co, 1962.

- Kennan G. F.: "American Diplomacy, 1900-1950". University of Chicago Press, 1951.
- Keohane R. O.: "The Big Influence of Small Allies", *Foreign Policy* 2 (Spring), 1971.
- Keohane R. O.: "The Demand for International Regimes". *International Organization* 36 (Spring).
- Keohane R. O.: "After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy". Princeton University Press, 1984.
- Keohane R. O.: "Neorealism and Its Critics". New York: Columbia University Press, ed. 1986b.
- Keohane R. O.: "Reciprocity in International Relations", *International Organization* 40 (Winter)., 1986c.
- Keohane R. O.: "International Institutions and State Power". Boulder, Colo.: Westview, 1989.
- Keohane R. O.: "International Liberalism Reconsidered", in Dunn 1990, 1990a.
- Keohane R. O.: "Multilateralism: An Agenda for Research", *International Journal* 45 (Fall), 1990b.
- Keohane R. O.: "Institutionalist Theory and the Realist Challenge After the Cold War", Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Chicago, September 3-6, 1992.
- Keohane R. O. and Joseph S. Nye, Jr. eds.: "Transnational Relations and World Politics", 1972.
- Keohane R. O.: "Power and Interdependence: World Politics in Transition", 2d ed. Boston: Little, Brown, 1989.
- Keohane R. O.: "Power and Interdependence Revisited", *International Organization* 41, 1987.
- Keohane R. O.: "Joseph S. Nye, Stanley Hoffman: "Strategies of Adaptation: International Politics and Institutions in Europe After the Cold War", *After the Cold War: Institutions and State Strategies in Europe, 1989-1991*. Cambridge Harvard University Press. Eds., 1993.

- Keohane R. O., S. Hoffmann: "Institutional Change in Europe in the 1980's", in Keohane and Hoffmann, eds.: "The New European Community: Decisionmaking and Institutional Change". Boulder, Colo.: Westview.
- Kindleberger C. P.: "The World in Depression", 1929-39. Berkeley: University of California Press, 1973.
- Kock K.: "International Trade Policy and the GATT 1947-1967", Stockholm: Almqvist and Wiksell, 1969.
- Korner S.: "The Philosophy of Mathematics", London: Hutchinson University Library, 1960.
- Krasner S. D.: "Defending the National Interest: Raw Materials Investment and U.S. Foreign Policy". Princeton: Princeton University Press, 1978.
- Krasner S. D.: "State Power and the Structure of International Trade", *World Politics* 28, no. 3, April 1976.
- Lauterpacht H.: "International Law". Cambridge University Press, 2004.
- Lipson C.: "The Transformation of Trade: The Sources and Effects of Regime Change", *International Organization* 36 (2) , pp. 417-455, 1982.
- Lipson C.: "International Cooperation in Economic and Security Affairs", *World Politics* 37, October 1984.
- Lipson C.: "Banker's Dilemmas: Private Cooperation in Rescheduling Sovereign Debts", *World Politics* 38, October 1985.
- Little R.: "Power and Interdependence: A Realist Critique", in R. B. Barry Jones and Peter Willetts, eds., *Interdependence on Trial*. London: F. Pinter, 1984.
- Lotka A. J.: "Elements of Mathematical Biology". New York: Dover, 1956.
- Luttwak E. N.: "From Geopolitics to Geo-Economics", *The National Interest* 20 (Summer), 1990.

- Mansbach R. W. and J. A. Vasquez: "Search of Theory: A New Paradigm for Global Politics". New York: Columbia University Press, 1981.
- March J. G.: "Organisations". New York and London: Wiley, 1958.
- March J. G.: "The Bargaining Problem", *Econometrica* XXI, (Reprinted in Young), 1975.
- Martin J. L.: "International Propaganda: Its Legal and Diplomatic Control". Minneapolis: University of Minnesota Press, 1958.
- Martin L. L.: "Institutions and Cooperation: Sanctions During the Falklands Island Conflict", *International Security* 16 (Spring), 1992a.
- Mastanduno M.: "Do Relative Gains Matter? America's Response to Japanese Industrial Policy", *International Security* 16 (Summer), 1991.
- Mastanduno M., D. A. Lake, and G. J. Ikenberry: "Toward a Realist Theory of State Action", *International Studies Quarterly* 33, no. 4, December 1989.
- Maynard S. J.: "Evolution and the Theory of Games". Cambridge University Press, 1982.
- McClelland C. A.: "Access to Berlin: The Quantity and Variety of Events 1948-1963", in Singer 1968.
- Meyer S. M.: "Nuclear Proliferation: Models of Behavior, Choice and Decision". Chicago University Press, 1983.
- Midgaard K.: "Co-operative Negotiations and Bargaining: Some Notes on Power and Powerlessness", in Brian Barry, ed., *Power and Political Theory: Some European Perspectives*. London: John Wiley, 1976.
- Milner H.: "The Assumption of Anarchy in International Relations Theory", *Review of International Studies* 17, January 1991.
- Milner H.: "International Theories of Cooperation Among Nations: Strengths and Weaknesses", *World Politics* 44, April 1992.
- Miner H. and D. Yoffie: "Between Free Trade and Protectionism: Strategic Trade Policy and a Theory of Corporate Trade Demands", *International Organization* 43 (Spring), 1989.

- Modelski G.: "The long-cycle of global politics and the nation-state", *Comparative Studies in Society and History* 20, April 1978.
- Modelski G.: "The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State", *Comparative Studies in Society and History* 20, April 1978.
- Morgenthau H. J.: "Politics Amongst Nations: the Struggle for Power and Peace", 5th edn. New York: Knopf, 1974.
- Morse E. S.: "The Transformation of Foreign Policies: Modernization, Interdependence and Externalization", *World Politics* 22, April.
- Nagel J. H.: "The Descriptive Analysis of Power". New Haven: Yale University Press, 1975.
- Nash J.: "Non-Cooperative Games", *Annals of Mathematics*, 54, 1951.
- Nicholson M.: "The Resolution of Conflict", *Journal of the Royal Statistical Society (Series A)* 130, Part. 4, 1967.
- Nicholson M.: "Conflict Analysis". London: English Universities Press, 1971.
- Nicholson M.: "Oligopoly and Conflict: A Dynamic Approach". Liverpool University Press, 1972a.
- Nicholson M.: "Uncertainty and Crisis Behaviour", in Carter, C. F. and J. L. Ford (Eds.), 1972. 1971b.
- Nicholson M.: "The Scientific Analysis of Social Behaviour". London: Frances Pinter, 1983.
- Nicholson M.: "The Conceptual Bases of The War Trap", *Journal of Conflict Resolution*, 31, 2, 1987.
- Newman J. R. (Ed.): "The World of Mathematics", (Four Vols). New York: Simon and Schuster, 1956.
- Nye J. S. Jr.: "Comparing Common Markets: A Revised Neo-Functional Model", in Leon N. Lindberg and Stuart A. Schiengold, eds., *Regional Integration: Theory and Research*. Cambridge: Harvard University Press, 1971.
- Nye J. S. Jr.: "Neorealism and Neoliberalism", *World Politics* 40, January 1988.

- Nye J. S. Jr.: "Bound to Lead: The Changing Nature of American Power". New York: Basic Books, 1990.
- Olson M.: "The Logic of Collective Action". Cambridge: Harvard University Press, 1965.
- Olson M. and R. Zeckhauser: "An Economic Theory of Alliance", *Review of Economics and Statistics* 48, August 1966.
- Olson M.: "The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups", 2nd Edn. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971.
- Olson M. and R. Zeckhauser: "An Economic Theory of Alliances", *Review of Economics and Statistics*. XLVII, 1966.
- Oppenheim L., Roxburgh R.: "International Law". The Lawbook Exchange, 2006.
- Ordeshook P. C.: "Game Theory and Political Theory: An Introduction", Cambridge University Press, 1986.
- Ott D. H.: "Public International Law in the modern world". Pitman, 1987.
- Owen Q.: "Game Theory". Philadelphia: W. B. Saunders and Co, 1968.
- Oye K. A.: "The domain of choice", in Kenneth A. Oye, Donald Rothchild and Robert J. Lieber, eds. *Eagle Entangled: U.S. Foreign Policy in a Complex World*. New York: Longman, 1979.
- Oye K. A.: "Belief Systems, Bargaining and Breakdown", *International Political Bibliography*, 1983.
- Oye K.: "The Domain of Choice", in Kenneth Oye, Donald Rothchild, and Robert Lieber, eds., *Eagle Entangled: "U.S. Foreign Policy in a Complex World"*. New York: Longman, 1979.
- Oye K.: "Explaining Cooperation Under Anarchy: Hypotheses and Strategies", *World Politics* 38.
- Oye K.: "Cooperation Under Anarchy", Princeton: Princeton University Press, 1986.
- Parsons T.: "On the Concept of Political Power", *Proceedings of the American Philosophical Society* 107, 1963.

- Palloix C.: "L'internationalisation du capital". Paris: Maspero, 1975.
- Pierce J. R.: "Symbols, Signals and Noise: The Nature and Process of Communication". London: Hutchinson, 1962.
- Phillips W. and R. Rimkunas: "The Concept of Crisis in International Politics", *Journal of Peace Research* 15, 1978.
- Pillar P.: "Negotiating Peace: War Termination as a Bargaining Process". Princeton University Press, 1983.
- Popper K.: "The Logic of Scientific Discovery". London: Hutchinson (First published in German in Vienna, 1934), 1959.
- Poston T. and I. Stewart: "Catastrophe Theory and its Application". London: (Pitman), 1978.
- Puchala D. J.: "Domestic Politics and Regional Harmonization in the European Communities", *World Politics* 27, July 1975.
- Puchala D. J. and R. F. Hopkins: "International Regimes: Lessons from Inductive Analysis", *International Organization* 36 (2) , pp. 245-275, 1982.
- Powell R.: "Conflict and Cooperation in Anarchy", (unpublished typescript. University of California, Berkeley), 1990.
- Press J. S.: "Multivariate Group Assessment of Probabilities of Nuclear War", in Bernardo et al., "Bayesian Statistics". Amsterdam, North Holland, 1984.
- Ramsey F. P.: "A Mathematical Theory of Saving", *Economic Journal*. 38, 1928.
- Rangarajan L. N.: "The Limitation of Conflict: A Theory of Bargaining and Negotiation". London and Sydney: Croom Helm, 1985.
- Rapoport A.: "Lewis Fry Richardson's Mathematical Theory of War", *Journal of Conflict Resolution* 1, 1957.
- Rapoport A.: "Escape from Paradox", *Scientific American* 217, 1, 1967.
- Rapoport A.: "Comment on Dr. Harris", "Note on Howard's Theory of Metagames", *Psychological Reports* 25, 1969.

- Rapoport A.: "Comments on "Paradox Regained", Psychological Reports, 26, 1970a.
- Rapoport A.: "N-Person Game Theory". Ann Arbor: Michigan University Press, 1970b.
- Rapoport A.: "Mathematical Models in the Social and Behavioral Sciences". New York and Chichester: Wiley, 1983.
- Rapoport A.: "Fights, Games and Debates". Ann Arbor: Michigan University Press (2nd Edn), 1974.
- Rapoport A. and A. Chammah: "The Prisoners' Dilemma: A Study of Conflict and Cooperation". Ann Arbor: Michigan University Press, 1965.
- Rapoport A., M. J. Guyer and D. G. Gordon: "The 2 x 2 Game". Ann Arbor: Michigan University Press, 1976.
- Rapoport A. and Albert M. Chammah (with the collaboration of Carol J. Orwant): "Prisoner's Dilemma: A Study in Conflict and Cooperation". Ann Arbor: University of Michigan Press, 1965.
- Rapoport Anatol and Melvin J. Guyer: "A Taxonomy of 2 x 2 Games", General Systems 2, 1966.
- Rashevsky N.: "Mathematical Biology of Social Behavior". Chicago University Press, 1951.
- Rashevsky N.: "Looking at History through Mathematics". Cambridge, Mass.: MIT Press, 1972.
- Reynolds P. A.: "An Introduction to International Relations". London: Longman, 1970.
- Richardson L. Fry: "War Moods", Psychometrica. 13, Part 1, Part 1, 1948.
- Richardson L. Fry: "Arms and Insecurity". Pittsburgh: The Boxwood Press, 1960a.
- Richardson L. Fry: "Statistics of Deadly Quarrels". Pittsburgh: The Boxwood Press, 1960b.
- Riker W. H.: "The Theory of Political Coalitions". New Haven: Yale University Press, 1962.

- Roberts I.: "Satow's Diplomatic Practice". OUP Oxford, 2011.
- Robinson J.: "The Accumulation of Capital". London: Macmillan and Co. Ltd, 1956.
- Rosecrance R.: "International Theory Revisited", International Organization 35, 1981
- Rosenau J.: "Calculated Control as a Unifying Concept in the Study of International Politics and Foreign Policy", Center for International Studies, Princeton University, 1963.
- Roth A. (Ed.): "Game Theoretic Approaches to Bargaining Theory". Cambridge University Press, 1985.
- Ruggie J. G.: "Collective Goods and Future International Collaborations", American Political Science Review 66, September 1972.
- Ruggie J. G.: "International Responses to Technology: Concepts and Trends", International Organization 29 (Summer), 1975.
- Ruggie J. G.: "International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", International Organization 36 (2), 1982.
- Ruggie J. G.: "Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis", World Politics 35, January 1983a.
- Ruggie J. G.: "International Regimes, Transactions, and Change embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", International Regimes 36, Issue 2, pp. 379-415, 1982.
- Ruggie J. G.: "Multilateralism: The Anatomy of an Institution", International Organization 46 (Fall), 1992.
- Ruggie J. G.: "Continuity and transformation in the world polity: Toward a neorealist synthesis", World Politics 35(2), January 1983.
- Russell B.: "Power: a New Social Analysis". London: George Allen and Unwin, 1938.
- Russel B.: "Human Knowledge: Its Scope and Limits", London: George Allen and Unwin, 1948.

- Russett B. (Ed.): "Economic Theories of International Politics". Chicago: Markham, 1968.
- Saarty T. L.: "Mathematical Models of Arms Control and Disarmament". Englewood Cliffs: Wiley, 1968.
- Savage L. J.: "The Foundations of Statistics", 2nd Edn. New York: Dover, 1972.
- Schofield N.: "A Game Theoretic Analysis of Olson's Game of Collective Action", *Journal of Conflict Resolution* XIX, 3, 1973.
- Schrodt P. A.: "Richardson's n-nation model and the balance of power", *American Journal of Political Science* 22, 1978.
- Schrodt P. A.: "Preserving Arms Distributions in a Multi-Polar World: A Mathematical Study". Denver: Monograph Series in World Affairs, University of Denver, 1981.
- Searle J.: "The Reith Lectures", *The Listener*. 8th November - 13th December, 1984.
- Shackle G. L. S.: "Expectation in Economics". Cambridge University Press, 1952.
- Shackle G. L. S.: "Uncertainty in Economics and other Reflections". Cambridge University Press, 1952.
- Shubik M.: "Game Theory, Behavior and Paradox: Three Solutions", *Journal of Conflict Resolution*, XIV, 2, 1970.
- Shubik M.: "Game Theory in the Social Sciences: Concepts and Solutions". Cambridge, Mass.: MIT Press, 1982.
- Simaan M. and J. B. Cruz: "Formulation of Richardson's Model of the Arms Race from a Differential Game Viewpoint", *Review of Economic Studies*, 42, 1975.
- Simon H. A.: "Sciences of the Artificial". Cambridge, Mass.: MIT Press. 1982. *Models of Bounded Rationality*. Cambridge, Mass: MIT Press, 1969.
- Singer J. D. (ed.): "Quantitative International Politics: Insights and Evidence". New York and London: The Free Press, 1968.

- Singer J. D.: "The global system and its subsystems: A developmental view", in James N. Rosenau, ed. *Linkage Politics: "Essays on the Convergence of National and International Systems"*. New York: Free Press, 1969.
- Smith T. C.: "Arms Race Instability and War", *Journal of Conflict Resolution*, 24, 1980.
- Smoker P.: "A Mathematical Study of the Present Arms Race", *General Systems Yearbook*. 8, 1963.
- Smoker P.: "A Pilot Study of the Present Arms Race", *General Systems Yearbook*, 8, 1963.
- Snidal D.: "Public Goods, Property Rights, and Political Organizations", *International Studies Quarterly* 23, December 1979.
- Snidal D.: "Coordination Versus Prisoners' Dilemma: Implications for International Cooperation and Regimes", *American Political Science Review* 79, 1985a.
- Snidal D.: "The Limits of Hegemonic Stability Theory", *International Organization* 39, 1985.
- Snidal D.: "Relative Gains Don't Prevent International Cooperation", (unpublished manuscript), 1989.
- Snidal D.: "International Cooperation Among Relative Gains Maximizers", *International Studies Quarterly* 35, 1991a.
- Snidal D.: "Relative Gains and the Pattern of International Cooperation", *American Political Science Review* 85, September, 1991b.
- Snidal D.: "The game theory of International Politics", *World Politics*. 28, 1985.
- Snyder G. H. and Paul Diesing: "Conflict Among Nations: Bargaining, Decision Making and System Structure in International Crises". Princeton: Princeton University Press, 1977.
- Snyder G. H.: "Alliance Theory: A Neorealist First Cut", *Journal of International Affairs*.
- Sorensen M.: "Manual of International Law". St. Martin's Press. 1968.

- Starke J. B.: "Introductio to International Law". London: Butterworth, 1950.
- Starr H.: "An Appraisal of the Substantive Findings of the Correlations of War Project", in Zinnes and Hoole, 1976.
- Stein A. A.: "The Hegemon's Dilemma: Great Britain, the United States, and the International Economic Order", Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, New York, September 4, 1981.
- Stein A. A.: "Coordination and Collaboration Regimes in an Anarchic World", *International Organization* 36 (Spring), 1982a.
- Stein A. A.: "When Misperception Matters", *World Politics* 35, June 1982b.
- Stein A. A.: "Coordination and Collaboration: Regimes in an Anarchic World", *International Organization* 36(2), pp: 299, 1982.
- Strange S.: "International Monetary Relations of the Western World, 1959-1971", in Andrew Schonfield, ed., *International Economic Relations of the Western World, 1959-1971*, vol. 2. Oxford: Oxford University Press for the Royal Institute of International Affairs, 1976.
- Stein A. A.: "The Hegemon's Dilemma", *International Organization* 38, 1984.
- Sussman H. and R. Zahler: "Catastrophe Theory and the Social and Biological Sciences: a Critique", *Synthese*. 37, 1978.
- Sutton J.: "Non-cooperative bargaining theory: introduction", *Review of Economic Studies*, LIII (5), 176, 1986.
- Schwarzenberg G.: "A manual of International Law", Praeger , 1967.
- Taylor M.: "Anarchy and Cooperation". London, Englewood Cliffs: John Wiley, 1976.
- Taylor M.: "The Possibility of Cooperation: Studies in Rationality and Social Change". Cambridge University Press, 1987.
- Taylor M. and H. Ward: "Chickens, Whales and Lumpy Goods", *Political Studies*. 30, 3, 1982.

- Tinbergen J.: "Alternative Forms of International Co-operation: Comparing Their Efficiency", *International Social Science Journal* 30, 1978.
- Thom R.: "Structural Stability and Morphogenesis: an Outline of a General Theory of Models", Reading, Mass.: W. A. Benjamin, Inc. First published in French in 1972, 1975.
- Thomas L. C.: "Games, Theory and Applications", Chichester: Ellis Horwood, 1984.
- Thompson d'Arcy: "On Growth and Form", 1st Edn. Cambridge University Press, 1917.
- Thompson E. P.: "The Poverty of Theory and Other Essays". New York: Monthly Review Press, 1978.
- Tucker R. W.: "The Inequality of Nations". New York: Basic Books., 1977.
- Van Evera S. W.: "Causes of War", Ph.D. diss., University of California at Berkeley, 1984.
- De Vitoria F.: "On the Indians", Carnegie Inst., Washington DC, 1917.
- De Vree J., K.: "The Behavioral Function: an Enquiry into the Relations Between Behavior and Utility", *Theory and Decision*. 15, 1982.
- Von Neumann, J. and O. Morgenstern: "The Theory of Games and Economic Behavior", 3rd Edn. Princeton University Press (1st Edn, 1944), 1953.
- Wagner D. L., R. T. Perkins and R. Taagepera: "Complete Solution to Richardson's Arms Race Equations", *Journal of Peace Science*. 1, 2, 1975.
- Wagner R. H.: "Deterrence and Bargaining", *Journal of Conflict Resolution*, 26, 1982.
- Wagner R. H.: "The Theory of Games and the Problem of International Cooperation", *American Political Science Review*, 77, 2, 1983.
- Wallace M. D.: "Arms Races and Escalation: Some New Evidence", *Journal of Conflict Resolution*, 23, 1, 1979.

- Wallace M. D.: "Armaments and Escalation", *International Studies Quarterly*. 26, 1, 1982.
- Wallace R. M.: "International Law". Sweet & Maxwell, 2005.
- Waltz K. N.: "The Spread of Nuclear Weapons: More May be Better", London: Adelphi Papers. No. 185. International Institute for Strategic Studies, 1981.
- Waltz K. N.: "Man, the State, and War: A Theoretical Analysis". New York: Columbia University Press, 1959.
- Ward H.: "A Behavioral Model of Bargaining", *British Journal of Political Science*. 9, 1979.
- Ward H.: "The Risks of a Reputation for Toughness: Strategy in Public Goods Provision Problems Modelled by Chicken Supergames", *British Journal of Political Science*, 17, 1987.
- Wight M.: "The balance of power and international order", In Alan James, eds.: "The Bases of International Order". London: Oxford University Press, 1973.
- Wight M.: "Systems of States". Leicester University Press.
- Wight M.: "Power Politics". Harmondsworth: Penguin Books, 1977.
- Young O. R.: "Systems of Political Science". Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1968.
- Young O. R. (Ed.): "Bargaining: Formal Theories of Negotitation", Urbana. London: University of Illinois Press, 1975.
- Young O.: "Compliance and Public Authority: A Theory with International Applications". Baltimore: John Hopkins University Press, 1979.
- Young O.: "International Regimes: Problems of Concept Formation", *World Politics* 32, April 1980.
- Young O.: "Regime Dynamics: The Rise and Fall of International Regimes", *International Organization* 36 (Spring).
- Young O.: "International Regimes: Toward a New Theory of Institutions", *World Politics* 39, October 1986.

- Zacher M.: "Toward a Theory of International Regimes: Explorations into the Basis of Mutual Interests", *Journal of International Affairs* 44, 1987.
- Zacher M. W. And R. A. Matthew: "Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands", Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Chicago, September 3-6, 1992.
- Zeeman E. C.: "Catastrophe Theory", *Scientific American*, 23, 1976.
- Zeeman E. C., C. Hall, P.J. Harrison, H. Marriage, and P. Shapland: "A Model for Institutional Disturbances", *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*. 29, 1976.
- Zinnes D.: "An Analytical Study of Balance of Power Theories", *Journal of Peace Research*. 4, 1967.
- Zinnes D. and F. W. Hoole (Ed.): "Quantitative International Politics: an Appraisal". London and New York: Praeger, 1976.
- Zinnes D. A. and John V. Gillespie: "Mathematical Models in International Relations". New York: Praeger, 1976.
- Zinnes D. A., J. V. Gillespie, P. A Schrodtt, G. S. Tahim and R. M. Rubison: "Arms and aid: A Differential Game Analysis", in Hollist, 1978.
- Zinnes D. A., R. G. Muncaster: "A Model of Inter-nation Hostility Dynamics and War", *Conflict Management and Peace Science*. 6, 2.
- Zinnes D. A.: "The Dynamics of Hostile Activity and the Prediction of War", *Journal of Conflict Resolution*. 28, 2.
- Zis G.: "The European Monetary System, 1979-84: An Assessment", *Journal of Common Market Studies* 23, September 1984.
- Zysman J.: "Political Strategies for Industrial Order: State, Market, and Industry in France". Berkeley: University of California Press, 1977.

